Offentliggjort første gang i *Grundtvigs Værker* version 1.11, november 2017

Ændret i version 1.14, 1.15 og 1.17, juni 2021

Denne pdf er en læseversion af værket uden kommentarer. Værket findes digitalt med punktkommentarer, indledning, tekstredegørelse og faksimiler på www.grundtvigsværker.dk

Tilføjet indledning og punktkommentarer i version 1.13, november 2018
Tilføjet tekstredegørelse i version 1.14, april 2019

Ændret i version 1.14, 1.15 og 1.17, juni 2021

Tekstkilder

A *Førstetrykket,* 1817 (SJ: 309A)

Andre udgaver

US *Udvalgte Skrifter* 3

VU *Værker i Udvalg* 2

Teksten er etableret af Jon Tafdrup
Punktkommentarer er skrevet af Jon Tafdrup, redigeret af Klaus Nielsen, Stine Holst Petersen og Henrik Yde
Indledning er skrevet af Ole Vind, redigeret af Klaus Nielsen og Jon Tafdrup
Tekstredegørelse er skrevet af Jon Tafdrup, redigeret af Klaus Nielsen og Stine Holst Petersen

Tilsyn ved punktkommentarer dr.phil. Ole Vind

PDF ved Kim Steen Ravn

Copyright: *Grundtvigs Værker* 2025

|**[A:I]**|US:652

Udsigt

over

Verdens-Krøniken

fornemmelig

i det

Lutherske Tidsrum

ved

Nik. Fred. Sev. Grundtvig,
Capellan pro Persona.

ΉΜΕΡΑΙ ΕΠΙΛΟΙΜΟΙ ΜΑΡΤΥΡΕΣ ΣΟΘΩΤΑΤΟΙ.
Hvad Sandhed er, maae Tiden vise.
Ordsprog.

Kjøbenhavn
1817.
Trykt hos og forlagt af Andreas Seidelin,
store Kannikestræde No. 46.

|**[A:III]**|US:653

Morten Luthers
velsignede Amindelse
helliges
som en Skjærv
i
Jubel-Aaret
denne Bog
med christelig Ærbødighed
og Tak til Gud
for
Wittenberg.

|**[A:V]**|VU:286

Fortale.

At skrive et Udtog af Verdens-Krøniken, er et af de mageligste Arbeider man vil ønske sig, naar man har Lyst til at oversætte en tydsk Bog, eller rapse sammen allevegne fra, saa om det ene Rige, og saa om det andet, som det kan træffe: Navn paa Navn, Aarstal paa Aarstal, Beenrad paa Beenrad, og høit lidt Hoved-Kjød som

Pragmatisme. At skrive en behagelig og sammenhængende Udsigt over de vigtigste Verdens-Begivenheder, det være sig nu til Skolebrug eller Almeen-Læsning, er heller intet Hexerie, naar man kan lidt Dansk, og er fortroelig med en Spittler, Heeren og Johannes Müller, og dog har vi ikke en saadan Bog paa Dansk at række enten Unge eller Gamle, ja, saavidt jeg kjender til den |A:VIhistoriske Literatur, har man den endnu ingensteds; thi Müllers skulde være den eneste, og er dog dertil baade for overlæsset, udstykket og læstebundet eller |US:654eensformig. Men, naar man nu skulde nævne en Bog, der af alle er vanskeligst at skrive, da tør jeg vel sige, det er et Udtog af Menneske-Historien, som stræber at give en Udsigt over Tidernes Løb i det Hele, over Aandens Flugt og Legemets Færd, og det indbyrdes Forhold. At det maa være vanskeligt, kan man alt deraf slutte, at det hidtil er neppe forsøgt, men Vanskeligheden begribes dog først tilgavns, naar man ret betænker hvad det vil sige, at det er noget, som for at gjøres mesterligt, forudsætter en Indsigt i Menneskets Væsen, som Ingen besidder, saalænge end Tiderne løbe. Det er imidlertid let at forstaae, at for Menneskets høiere Bestemmelse er Historien unyttig, hvis han i den kun seer et Virvar af Handling, og Følelsen heraf er jo unægtelig det som har avlet den Fordring, at Historien skal skrives pragmatisk ɔ: saavidt muelig udvikle Alt i sit Forhold, som Aarsag og Virkning; men det |VU:287er jo dog Blindhed, naar man indbilder sig, at dette kan skee under eensidig Betragtning af de udvortes Tildragelser, og de Hensigter enkelte Gjerninger nærmest afbilde, naar man dog ikke kan nægte, at disse Hensigter laae i en Tænkemaade og et Sindelag, der |A:VIIvar historisk udviklet af et moralsk og aandigt Forhold, der indslynger den Enkelte i det Folk han tilhører, og Folket i Slægten. Vil man sige, at det er umueligt, saaledes at forfølge en Virkning fra Aarsag til Aarsag op til det inderste Udspring, da siger man vel noget ganske Fornuftigt, men dog vist ikke Noget, som beviser, at f. Ex. Perser-Krigen er forklaret, naar man veed hvorledes den udbrød, og lige vist bliver det, at saalænge man ikke i det Mindste kan bringe et Folks og en Tidsalders udvortes Bedrifter i Forbindelse med deres indvortes Liv eller Død, med deres Tro og Tænkemaade, da er Intet forklaret. Fra en anden Side er det ligesaavist, at uagtet de første Forsøg maa være saare ufuldkomne, ere de dog aldeles nødvendige, hvis man vil tænke at nærme sig Maalet. Vel kan man med Føie sige, at det nok var sikkerst, at begynde med et enkelt Folk, eller en enkelt Tidsalder, hvor Forbindelsen mellem det Indvortes og Udvortes er mindst forborgen, og det Raad fulgde vore Fædre; thi de begyndte med Jødernes Historie, hvor Alt udstrømmer af det høieste menneskelige Forhold: Forholdet til Gud, og trøstig anvendte de denne Histories Lærdomme paa

hele Menneske-Slægten, fordi de troede, at den var idel Sandhed, fordi de vare Christne i Eenfoldighed. Vare nu vi det Samme, |A:VIIIda vilde vores Indsigt i Historiens Sammenhæng med Eet vorde saare betydelig; thi vi have naaet den Grad af Ud|US:655vikling, at vi i Jødernes Historie ei alene kan see den Sammenhæng, som fortælles os, men ogsaa for en stor Deel den naturlige, som lærer os at kjende Lovene for den menneskelige Aands Udvikling, ligesom vi i Skriften finde mangt et Udsagn, der, troet som usvigelig Sandhed, kaster Lys selv ind i de dunkleste Vraaer af Menneskets Inderste. At nu imidlertid Fædrenes Troe er det almindelige Savn, at Jødernes Historie paa allehaande Maader gjøres til et Eventyr, og kan af en selvklog Fornuft, tildeels med Skin af Ret, kaldes i Tvivl, og at man almindelig ei lader Skriftens Ord gjælde, uden for hvad man selv vilde sige, eller dog gad hørt, det er noksom bekjendt, og en Betragtning af Historien i Bibelens Lys er da naturligviis Noget, hvorom Tiden lader haant. Dog, Sandhed har en egen Maade at gjøre sig kjendelig og følelig paa, og Tidens Haan maa da ingenlunde afholde en Christen fra at benytte Lyset, og, naar |VU:288han føler Kald til at tale, da, uden Tvivl og Frygt at lade Skriften høirøstet bedømme Tidernes Løb og Folkenes Idrætter, Tungernes Tale og Kæmpernes Værk. Saaledes tænkde jeg, og skrev det korte Begreb af Verdens-Krønike, som for mere end fire Aar siden |A:IXudkom og stødte saa mange. Jeg stræbde, i den christnede Tids Historie, især fra Luthers Dage af, at forbinde tvende Øiemeed: det første og fremmerste var at forkynde, hvad Bibelen sagde om hvad man i de forbigangne Dage kaldte Christendom, forkynde især, at hvad man i forleden Aar mere og mere udgav derfor, var kun et Hedenskab som udsmykkede sig med enkelte af Christendommens afplukkede Fjere. Mit andet dermed forbundne Øiemeed var, saa godt jeg kunde, at pege paa, hvorledes Kraft og Dyd, og Alt hvad man dog end paa Papiret udgav for Slægtens Adel, var aftaget og forsvundet, alt som den gamle, paa Bibel-Ordet hvilende og hjertelige, Christendom forsvandt. Det første Øiemeed var nemt at naae, saavidt jeg havde Bibelen og Tidens Skrift for Øie, det andet derimod var meget mere vanskeligt, ei blot fordi det forudsatte mere udbredt Kundskab og et øvet Øie, men især fordi Begreberne om Kraft og Dyd, om Sang og Vidskab, kan umuelig være eens hos den der troer, og den der nægter Bibelordets Underviisning om Gud, om Menneskets Vilkaar og hans Bestemmelse i Tid og Evighed; ja i en Tidsalder, der for det Meste Kjød kaldtes Aand, Handlinger Dyd, Klang Poesie, og Pølsesnak Vidskab, var slet ingen Enighed muelig. Det var da i Grunden naturligt, at ligesom man ved at høre |A:Xmin uforbeholdne Erklæring om Alt hvad der streed mod Guds Ord, tillagde mig |US:656Fornuft-Skye og Menneske-

Had, man saaledes og, ved at see paa min Vurdering af hvad der gjaldt for Stort og Skjønt, henviiste mig til Daare-Kisten, for der at vænne mig til Tidens Viisdom. Det var *naturligt,* siger jeg, at dette skedte, og at man i sin Harme misvurderede de Fortrin hos min Bog, man ikke kunde nægte: en samvittighedsfuld Stræben efter at fortælle sandfærdig, forenet med en langt mere livlig og sammenhængende Forestilling af den religiøse, videnskabelige og politiske Digten og Tragten, end sædvanlig, det var naturligt, men man snoe det som man vil, det var høist uforsigtigt; thi vilde man ikke have Ord for, netop i Modsætning til mig, at være tolerant, human og liberal? og selv Skinnet bortkastede man jo, ved at nægte mig den Ret man selv vilde nyde, nægte mig Ret til at kalde dem Løgnens og Mørkets Tjenere, der deels havde kaldt mine Troes-Forvandte saa, deels paastaaet Ting, hvoraf aabenbar |VU:289fulgde, at enten de, eller Jesus og Apostlerne maatte være det; nægte mig endog, hvad man tilstod dem der undergrov Historien og Religionen: Overbærelse, for Nyhedens og Dristighedens, for Conseqventsens og Kraftens, for Stilens og Sprogets Skyld. De gave altsaa til|A:XIkjende, at det i Grunden var dog deres Mening, at Tolerancen burde have sine Grændser, og sættes til Side, naar *det* bestormedes, som man ansaae for vigtig Sandhed, og derved er det klart, at man netop frikjendte mig for den eneste Brøde, jeg egenlig sigtedes for, og *modsagde derved sig selv*. Vel klagede man ogsaa over, at min Bog stødte an imod Konstens Regler, men det var kun at smile eller ynkes over; thi hvem havde lovet dem et Konstværk, hvem kunde tænke paa Konst, hvor Talen var om, enten Tiden foer til Himmels eller til Helvede, og har man saa endda kunnet nævne mig en eneste Udsigt over Verdens-Krøniken, hvori der fandtes mere inderlig, usøgt *historisk* Konst! Man lagde vel endelig ogsaa Bogen historiske Feil til Last, og trak paa Skuldrene over Forfatterens Mangel saavel paa Kundskab som Kritik, men det var dog vel nok saa latterligt, da man ei fandt een Feil, som havde selv kun Skin af Uredelighed, ikke en historisk Vildelse, som Noget enten bygdes eller kunde bygges paa, ja, har man ikke maattet tie til mine Mod-Beviser for, at alle Feilene man raabde paa, indsvandt i Historiens Lys til et Par saadanne Ubetydeligheder, som man kun med halv Undseelse kunde anmærke, og at min hele critiske Brøde var den, at jeg, som hver Christen maa og skal, tog |A:XIIAlt i Bibelen for idel Sandhed saa som det fortaldes!

|US:657Naar man da nu seer, at Bogen her fremtræder i en Skikkelse, som er i mange Maader anderledes, og har i al Fald, ved det Udeladte, tabt Meget som skurrede i danske Boglærdes Øren, da tænke man kun ei, det er fordi jeg angrer hvad jeg sagde, eller ræddes for at sige det igien! Nei, velsignet være det Øieblik hvori jeg besluttede med Sandheds Ord at byde Verden og dens

Vidskab Trods, velsignet hver en Time, jeg med Gud for Øie, kjækt og kraftig afmalede Tidens Nød og Tidens Brøde! og lovet være *Jehovah,* som gav mig Sind og Mod dertil, og som i de følgende Modgangs Dage gav Trøst og Fred, ja Glæde i mit Hjerte af anden Art og Fynd og Varighed, end Hines, som Psalmisten synger, naar deres Korn og Most vare mangfoldige! Hint Værk skal, med Hans Hjelp, altid staae for mig, som den bedste Handling jeg i Skrøbelighed har udøvet, og trøste mig i min Dødsstund, som et høitideligt Farvel, hvormed det alt i Ungdommens Dage |VU:290undtes mig at skilles fra Verden, dens Viisdom og Ære, dens Lykke og Fred.

I Følge heraf troer jeg at skylde mine Læsere, hvad de Fleste ventelig gjerne skjænkede mig, oprigtigt Regnskab for, hvi Bogen nu fremtræder, vel, |**A:XIII**som jeg haaber, ikke mere fredelig mod hvad den før bestreed, men dog, som det kan synes, mere ligegyldig og forsigtig, og, som virkelig er Tilfældet, mere kold og fornem, mere mat og høflig. Man veed, eller kan dog vide, at det i Mellem-Tiden har været mit Forsæt, at udarbeide Bogen til et større Værk, hvis første Deel udkom 1814, og deri belægge min Fortælling og mine Paastande, med Sprog af Skriften, og Vidnesbyrd af Bøgerne jeg talde om. Den nærmeste Aarsag til at Værket standsede, var den, at min Forlægger ei *dengang* trøstede sig til at lade det gaae fort, siden have mange Grunde bevæget mig til ei at haste, og nu maa mange Ting forandre sig, før jeg fortsætter det; thi nu indseer jeg, at den udkomne Deel er egenlig et Heelt for sig, som først maa ei alene læses, men i Hoved-Sagen kunnes og bifaldes, før det nytter, fra den rette Side at belyse meer af Tiderne før Christus. Jeg forudsætter nemlig som bekjendt, hvad rigtig nok, at dømme efter hvad jeg om den Bog har hørt, er ubekjendt, at Bogens Øiemeed er det, at vise hvorledes Jødernes Historie fører sin Stadfæstelse med sig, og er den store *Conjugation,* hvorefter vel ingen af de gamle Folk har villet rette sig, men som de dog har ikke kunnet hindre fra at speile sig *stykkeviis* i alle deres indviklede Ret|**A:XIV**ninger, Bøininger og Tilfælde; kort sagt, at man i Palæstina seer, paa overnaturlig Maade, Mennesket udvikles i |US:658*Ordet,* netop saaledes, som det, *uden Syndefald,* kunde og skulde, naturlig med Herrens Aand begavet, udviklet sig selv, og at vi altsaa netop der skal lære at sammensætte den gamle Verdens historiske Brud-Stykker til Billeder af dens *Vildfarelse.* Før nu det kan skee, maa man have vundet Troe paa den jødiske Histories fuldkomne Sandhed, og faaet Syn paa dens underordnede, blot timelige Betydning, som Tidens Schema, og saalænge man ikke engang ærlig troer Evangelisternes Vidnesbyrd om Christi Komme i Kjødet og Vandring paa Jorden, da har det lange Udsigter. Skulde ellers Nogen herved bevæges til at læse omtalte Bog, og ei finde

udviklet hvad jeg nys sagde, da sige han ikke derfor, at jeg har bedraget ham; thi jeg har ikke sagt, at det var *mit,* men at det var Bogens Øiemeed, som jeg først ret blev vaer, da jeg skrev Fortalen, Noget, mange vel synes er |VU:291dumt eller sværmerisk sagt, men som dog løser sig i den ganske simple Sætning, at Bogen er undfanget og for en stor Deel skrevet i Begeistring, kun med det Forsæt at ville sige Alt hvad jeg saae i Skriftens Lys til den Sandheds Ære, jeg eenfoldig troede. En slem Forseelse maae jeg i Øvrigt ved denne Leilighed |A:XVpaaanke, den nemlig, at jeg regnede Første Kongernes Bog til de Bøger, der ikke i det Nye Testamente gives udtrykkelig Vidnesbyrd som Guds Ord; thi jeg har med Skamfuldhed seet at Paulus (Rom. II. 2) anfører dens Ord *som Skriftens*. Denne Opdagelse har vist nok gjort mig bange for min hele *Inddeling,* men ikke for Inddelings-*Grunden;* thi den er *nødvendig,* og kun af Nødvendighed har jeg antaget den.

Efter dette Skud-Ord, som jeg ikke kunde undlade, maa jeg huske Læseren paa en anden Ting, som han maaskee har vidst og glemt igjen, derpaa nemlig, at jeg i Slutningen af 1815 indtil Videre, om jeg skal sige det saa slemt, *suspenderede* min Præste-Tunge, deels for ret at vise, hvor latterlig den Beskyldning var, som jeg end ikke med min, under slige Omstændigheder nok mageløse, Tilbageholdenhed, havde kunnet undgaae: Beskyldningen nemlig for at ville stifte Sect; deels fordi jeg følde, at en Kamp, hvori Ingen turde staae for Skud, nyttede til Intet i Grunden. Heraf fulgde da, at naar jeg, i dette Mellemrum, vilde udgive min Bog, maatte jeg, saa at sige, slibe Præste-Eggen af ɔ: lade det være godt Folks egen Sag, hvorvidt de kunde forsvare deres Ord og Idræt for den evige Dommer, og |US:659kun fortælle hvad Saga og |A:XVIFornuften, efter min Indsigt, havde derom at melde. Spørgsmaalet var nu kun, hvorvidt en saadan Bog kunde være til nogen Nytte, og hvorvidt det korte Begreb, uden ganske at omarbeides, kunde svare til min Hensigt? det første Spørgsmaal var vel ikke let at besvare, forsaavidt *kunde* og *vilde* betragtes som Eet, men *forsaavidt* skulde jeg lade det komme an paa en Prøve, og at den burde kunne gjøre Nytte, derom var og er i mine Tanker ingen Tvivl; thi den burde kunne opmuntre til at studere Historien, og da denne nødvendig maae aabenbare Sandhed, er det upaatvivlelig til Nytte. Det andet Spørgsmaal var langt vanskeligere, forsaavidt jeg ikke her maatte lade det komme an paa Andres Prøve, men jeg havde deels Erfaringen for mig, da jeg vidste, at mange, uden at bryde sig stort om min Hoved-Hensigt, havde læst Bogen med Fornøielse, og deels saae jeg, at hertil kunde, eftersom man nuomtide skriver Historier, være Grund. Min Agt var da, kun at rette de Feil jeg kunde finde, formilde de haarde |VU:292Udtryk, som kun Præstens Nidkjærhed fandt hjemlede i Skriften, afkorte Talen om Fædrenelandet, og

ved smaa Tilsætninger stræbe at gjøre Bogen mere brugbar for de Yngre, som ved den vilde lade sig opmuntre til at dyrke Historien med Flid og Iver. Dette Forsæt vil man finde, jeg |A:XVIIomtrent har fulgt til Trediveaarskrigen, men her, paa det blodige Grændseskjel mellem Gammelt og Nyt, saae jeg mig, efter nogen Vægring og Vaklen, nødt til at lægge Haand paa en ny Udarbeidelse, der udgjør meer end to Trediedele af Bogen. Grunden hertil vil sagtens ikke være mange saa indlysende som mig, men det behøves ikke heller; thi kun for mit Værk, ei for mine Grunde, skylder jeg Læseren Regnskab; har det Nygjorde noget Værd, da har Læseren intet at klage, og har det intet, hjalp det kun lidt at jeg kunde give Grund for min Beslutning at skrive noget Nyt; thi det var dog ingen Grund til at skrive noget Slet. Imidlertid synes det mig klart, deels at Præsten var saa ganske Sjælen i denne Deel af Bogen, at han ikke kunde udelukkes uden at Talen blev et afsiælet Liig, som man ikke behøver, og deels at, Præst eller ikke Præst, er det dog umueligt, for en dansk Christen, at see ligegyldig paa det syttende og attende Aarhundredes Færd. Nu at dølge enten min Troe eller Herkomst, faldt mig ikke ind; thi ved slige Leiligheder at dølge hvad man er, det er i mine Øine en meget ufordeelagtig Handel; thi hvad man derved vinder kan man ikke beholde, og hvad man taber kan Intet erstatte. Nu som før maatte jeg da stræbe at vise, *hvad* |US:660man havde vundet, ved at udvinde sig af Christendommens |A:XVIIILedebaand, og gaae paa egen Haand, som store Gjæslinger, og Forskjellen maatte kun være, at hvad der før var Bisag, nu blev Hovedsag, saa det Hele skulde gaae ud paa at vise, at man gik Gaasegang og Krebsgang, da man indbildte sig at kunne *gaae fra* vor Herre, og *ovenom* Bibelen. Her gjaldt det, som man let seer, om Kundskab og Forstand, *ærlig* har jeg anvendt hvad der af Sligt faldt i min Lod, er jeg kommet til kort, da er Skammen min, men hverken Bibelens eller Præstens, har jeg ikke bøiet mig dybt nok for Bjelker, hvorpaa der stod skrevet: buk! da faaer Panden staae i Stikken; men har jeg kun, uden alle Kneb, faaet Historien til at aflægge det Vidnesbyrd, at man hverken blev kraftigere, eller klogere, men det som er tvertimod, i samme Forhold, som man gik fra Bibelen og Luther, da er min Hensigt opnaaet, og let kunde jeg da trøste mig, om det end beviistes, at jeg i enkelte Ting havde talt som en Dosmer.

|VU:293Dog, alt dette om mine Hensigter kan man lade staae ved sit Værd, og for, saavidt mueligt, at forebygge al unyttig Kiv og tom Ordstrid, vil jeg bemærke, at finder man, at Præsten stikker overalt igjennem, da skader det ikke heller; thi jeg har Lov til at være saameget Præst i min Tale som jeg vil, og det var ikke godt, om jeg i Historien glemde mit |A:XIXKald. Jeg har skrevet en historisk Bog, den skal være skrevet med Sandheds-

Kjærlighed, og ei være gjort overflødig ved nogen Bog, vi har paa Dansk; er kun den Ting i Rigtighed, da har den sit Værd, og naar jeg siger, hvad Sandhed er, mit høieste Øiemeed var at skrive saa nyttig en historisk Bog, som jeg formaaede, da afviser jeg derved enhver Indvending som bygges paa, hvad der er meget rigtigt, at hele Bogens Indhold ei lader sig samle under nogen anden almindelig Synspunkt. Ingenlunde har jeg da stræbt at levere noget Konst-Værk, uden forsaavidt jeg rigtig nok anseer det for en stor Konst hvad jeg her har *prøvet paa:* i en Bog paa 40 Ark at levere en Indledning til Historien i det Hele, afpasset efter Tidens Tarv i mit Fædreneland. At nu denne Opgave er vanskelig, og Maalet altsaa høit nok, skal Ingen nægte, at en saadan Opgave kun stykkeviis kan løses, et saadant Maal kun meget ufuldkomment naaes, nøder vel Billighed til at indrømme, og hvad jeg har opnaaet, kan ingen Critiker afgjøre, det maa Tiden vise; thi bidrager Bogen til, at Historien herefter studeres mere og bedre, da har jeg naaet mit Maal, hvis ikke, da har jeg forfeilet det. Naar man da nu finder Meget udeladt |US:661eller løselig berørt, som man ønskede eller ventede udførligere behandlet, og omvendt, da vil jeg |A:XXfor det Meste ei derom trættes med Nogen, da jeg i den Henseende har maattet rette mig, deels efter mit Begreb om det Vigtigste og Nyttigste, deels efter mine Evner og Kundskaber, og det kommer her da egenlig kun an paa, om jeg har hjemlet mig Stemme-Ret, om jeg har lagt Evner og Kundskaber for Dagen, som give mig Ret til at tale et selvstændigt Ord i de Boglærdes Kreds. Herover er nu jeg selv vel ingen upartisk Dommer, men det stræber jeg dog at være, jeg maa, efter anstillet Sammenligning, besvare Spørgsmaalet med: *Ja,* og hvem der siger: Nei, skylder mig Beviis, ved en Sammenligning mellem Dannemarks andre historiske Skrifter og mine.

Alt hvad man imidlertid mener at kunne jævne ved Forord, det bør man, og derfor vil jeg erklære mig over de i denne Henseende vigtigste Punkter.

Udentvivl er alle Kyndige enige med mig om, at det Lutherske Tids|VU:294rum er det videnskabelig vigtigste i Historien, baade fordi det ligger os nærmest, og fordi vi kun om det have fuldstændige og utvivlsomme Efterretninger: og man maa, i Følge heraf bifalde, at jeg har behandlet det med en Udførlighed, der kun *synes* uforholdsmæssig. Dette er imidlertid en Punkt, der fortjener ret at sættes i Lys paa en Tid, da man stræber at drage Opmærksomheden |A:XXIderfra, og henvende den paa Oldtid og Middel-Alder, som om det var der, man fandt Historiens Helligdom. Ingen kan vist, selv kun med Skin af Føie, mistænke mig for at ringeagte de gamle Dage, eller at ville forkleine deres Storhed, aftrætte dem den høie Rang over de nærværende, som Livsfylde, Kraft og inderlig Varme ustridig

hjemler dem; men her er ikke Talen om Tidernes og Slægternes Værd, men om Historiens *Fuldstændighed og Beviislighed,* og at de sidste tre Aarhundreders, i denne Henseende, staaer øverst, maae der Galninger til at nægte. Nu seer man imidlertid let, at al Philosophering over Historien, som skal have noget Værd, al Udvikling af Sammenhæng mellem Begivenheder, Troe, Tankegang og Sindelag, forudsætter at *det,* over hvis Sammenhæng man grunder, maa være hævet over al Tvivl, maa kunne stille vedbørlig Sikkerhed, baade for sin Virkelighed, og for sin Stilling i Tiden, eller med andre Ord: hvad man vil bygge paa, maa ligge fast og urokkeligt, og man maa kunne see bestemt, *hvor* det ligger. Saasnart vi nu gaae paa hin Side Bogtrykker-Konstens Udøvelse, da finde vi vist nok saare meget, som det |US:662er Galskab at ville nægte, men dog saare lidet, som, *i og for sig selv,* kan saaledes bevises, at der jo findes en Udflugt for Tvivleren, som |A:XXIIvi ikke, uden med det lutherske Tidsrum, kan tilstoppe. Naar f. Ex. Nogen vilde sige om hele den ældre Historie, som man i Sverrig nys sagde om den danske: den er *digtet* af Bogtrykkerne og deres Hjelpere, og naar man, som Natur-Philosopherne vil indbilde os, siger, at Christi Levnet og den christne Kirkes Oprindelse er en indisk Mythe, da kan man vel føle sig meget sikker paa, at det er Løgn, og vise at det er *urimeligt,* men det Urimelige kan ogsaa være sandt, og naar vi af den menneskelige Aands Gang vil bevise *Umueligheden,* da maae vi enten gjøre os skyldige i en petitio principii, eller kun *bevise* med det lutherske Tidsrum. Dette er en Opdagelse der i Førstningen bedrøver, og hardtad harmer, Sandhedens Ven, da |VU:295den synes at lukke Døren for historisk Vidskab, og betage de historiske Beviser deres Kraft, i en Tidsalder der saa høit behøver dem; men ved nærmere Efter-Tanke bliver den ham glædelig; thi han seer, at det kun er Sandhed som vinder, og Løgnen som taber ved det Hele. Naar nemlig nu Nogen fremkommer med en Anskuelse af Historien, og det maa enhver Philosoph, der vil give sig Skin af at kunne forklare Mennesket, da bryde vi os slet ikke om Alt, hvad han til dens Fordeel kan anføre, af den ældre Historie, hvor det tit er umueligt grandt at skjelne mellem Historie, |A:XXIIIMythe og Eventyr, og hvis Brud-Stykker i al Fald kan, som det synes med lige Ret, forbindes paa modsatte Maader, men vi bede ham ganske tørt, først at prøve sin Anskuelse paa det lutherske Tidsrum, og sætte den i et Dukkeskab med Glas og Ramme for, naar den ikke her beviser sin Rigtighed. Spørger man nu, om vi da skal slaae en Streg over hele Historien til det 15de Aarhundrede, da svares naturligviis: nei ingenlunde, men vi skal kun ikke forhaste os, vi skal, *videnskabelig* talt, lade den staae ved sit Værd, indtil vi har den senere i Orden; thi først da have vi en stemplet Alen til at maale

med, et *forsvarligt* Sold at sigte i. Har vi først lært at forstaae den Tid, der nærmest har udviklet os, da veed vi en heel Deel om, hvordan den Tid nødvendig maatte være, som gik forud, veed fremforalt, hvad der tilhører de forrige Tider, og vil da saa temmelig kunde stave os tilbage, saalangt baade Skrift og Sagn række. Sagtens vil det gaae lidt langsomt, især i Begyndelsen, men man gjør sikkre Skridt, som |US:663er det vigtigste, og de Oplysninger det sidste Tidsrum maa give os om de menneskelige Vilkaar, vil fortne Gangen mere end man troer. Dog, herom mere ved Leilighed, og da jeg her foranlediges til at tænke paa Dannevirke, vil jeg kun tilføie, at Betragtningerne i samme staae i saa nøie |**A:XXIV**et Forhold til nærværende Bog, at hvem der vil have godt af den, gjør vel i at læse dem med, ligesom de ved den turde erholde et uventet Lys.

At jeg nu igjen har behandlet den tydske Historie langt udførligere end nogen anden, vil formodenlig ogsaa finde Kyndiges Bifald; thi at Tydskland, siden Bogtrykker-Konstens, og især siden Reformationens, Begyndelse, er i videnskabelig Henseende det vigtigste Land, kan vel Engellænder og Franskmænd nægte, fordi de i Grunden ikke veed hvad der tales om, men Danske indrømme vist, hvad Historien |VU:296forbyder at nægte. Der er imidlertid endnu en dybere Grund til at vende Opmærksomheden fornemmelig paa Tydskerne, den nemlig, hvoraf deres videnskabelige Fortrin følger: deres naturlige Overlegenhed i Tænkning; thi derved maa være fremkommet en aabenbarere Conseqvents, som gjør deres Historie, siden Reformationen, til den mest begribelige og afgjørende. Vil man nu sige, at det kom mig vel til Pas, da Alt ustridig viser, at jeg kjender langt mindre til Frankerigs og Engellands, end til Tydsklands Literatur, da har man deri meget Ret, men derfor bliver det ikke mindre vist, at Tydsklands Historie, i alle Tilfælde, skulde værdiges mest Opmærksomhed. At det vilde været godt, om jeg havde kjendt mere til hine Landes Literatur, hvori jeg dog, |**A:XXV**som man let vil kunne overbevise sig om, ei er aldeles ukyndig, lider ingen Tvivl, saalidt som, at det endnu vilde været bedre, om jeg tillige havde havt, hvad jeg ganske mangler, Læsning i Spansk og Italiensk, ja en fuldkommen Historiker skulde egenlig kunne alle Sprog, og alle Bøger udenad; men derfor erklærer jeg ogsaa min Bog for et meget ufuldkomment og umodent Forsøg, og tillægger den kun, som et saadant, et forholdsmæssigt Værd, som man neppe med Billighed vil kunne nægte den; thi at der, blot for at gjøre, hvad jeg har gjort, udfordres endeel Aars Læsning, og ikke saa liden Eftertanke, det veed jeg, og hvem der ikke vil troe det, behøver kun, uden behørig Kundskab og Eftertanke, at recensere Bogen, for at faae Troen i Hænderne. Hvad jeg før har sagt, maa jeg her gjentage, fordi det

synes som man ikke vil forstaae det: jeg er ingenlunde hvad *jeg kalder* en lærd Historiker; thi jeg seer paa Folk som |US:664Abraham Kall, og veed hvorlidt jeg kan, imod hvad jeg vilde have kunnet, hvis jeg ikke havde hardtad spildt endeel af mine bedste Læreaar; men jeg er hvad *man* kalder en lærd Historiker, og det nytter slet ikke Dannemarks historiske Skribentere at kappes med mig i Læsning; thi det kan de ikke, især fordi jeg er, hvad Ingen af dem er: *begeistret* for Historien, og Lysten dri|A:XXVIver Værket. Vil man kalde dette Pral, og Nedsættelse af Andres Fortjeneste, det faaer man, men hver upartisk Læser, som kjender den latterlige Fornemhed, hvormed man pleier at behandle mine Bøger, vil finde, at det er kun en høist nødvendig Advarsel, som maaskee ikke frugter, men bør derfor dog ikke undlades. I Øvrigt vil jeg gribe denne Leilighed, til at aflægge Professor Nyerup min inderlige Tak for den særdeles Velvillie, der aldrig var mig saa nødvendig, som under denne Bogs Udarbejdelse, |VU:297og min Gjæld er saa meget større, som denne Mand nok er *den eneste* af Kjøbenhavns *midaldrende* Boglærde, der i de ti forløbne Aar, har, uagtet al Menings-Forskjel, ladet min videnskabelige Stræben vederfares Ret, selv i hine Dage, da man vilde brændemærke mig som Videnskabernes afsagde Fjende.

At man nu imidlertid selv i Tydsklands Historie vil savne meget, og især, hvad Somme kalde et ubodeligt Savn, Hensyn paa de store Fremskridt i Mathematik, Astronomi og Physik, for ikke at tale om de oeconomiske og cameralistiske Videnskaber, derom er ingen Tvivl, og naar man deraf slutter, at jeg er saa godt som aldeles fremmed i alt Sligt, da er det ikke meer end hvad jeg selv aabenhjertig har sagt. Vil man end videre slutte, at jeg ikke vur|A:XXVIIderer de Videnskaber synderlig høit, *som saadanne,* da træffer man ogsaa ganske rigtig min Mening, men naar man paastaaer, at min Dom om Sligt er som den Blindes om Farverne, da træffer man naturligviis ikke min, men kun sin egen Mening; thi jeg mener, som Historiker, med fuld Ret at kunne bedømme Tings *historiske* Vigtighed efter deres Virkninger, og at nu Mathematiken, med sit hele Slæng, ligesaalidt har udviklet noget Folk, som den har gjort nogen Mand salig, det er nok dog en soleklar historisk Sandhed. Hvem der anseer Maskin-Livet for det Høieste, sætter Krudtet over Bogtrykker-Konsten, Cubik-Roden over Menneske-Roden, de arithmetiske over de religiøse Forhold, Elektriciteten over Poesien, Magnetismen over Moralen, og Chemien over Bibelen, maa nødvendig være høist uenig med mig om det Vigtigste, men slige Folk ere lige saa uenige med Historien, og dens Partie |US:665vil dog udentvivl staae sig tilsidst. I Øvrigt anseer jeg enhver Ting for god til sit Brug, finder det ligesaa rigtigt, at man bruger Mathematik til Landmaaling, som

Historie til Aands-Vurdering, holder det for ganske rigtigt, at Sandserne ligne det Sandselige, mere for ligesaavist at Aanden er det Aandige og Evige nærmest. Hvad Lovkyndighed angaaer, og dertil regner jeg Alt hvad der angaaer |A:XXVIIIStats-Indretning, da er den unægtelig af langt mere historisk Vigtighed, især siden man, med Pennestrøg og *dagligt Klammerie,* vilde forvandle Verden til et Paradiis, men herpaa vil man da ogsaa finde saameget Hensyn taget, som Galskaben fordrede og Rummet tillod. Vel kunde det høit behøves ret strængt at udvikle, hvorledes man forsnakker sig om |VU:298repræsentative Forfatninger, Trykke-Frihed og Sligt, især da Saadant, med Alt hvad Tydskerne, barbarisk nok, kalde volcksthümlich, mellem disse vise Mestere nu hører til Dagens Orden; men deels vilde dette kræve en Vidtløftighed, jeg kun ved Leilighed i Dannevirke kan tillade mig, og deels nytter det ikke stort; thi vil man spørge Bibel og Historie til Raads, da falder det Hele af sig selv i de rette Folder, og vil man gaae paa sin egen Haand, da bliver man ikke klog, før man faaer Skade for Hjemgjæld. Kun *det* synes mig her værd at bemærke, at Slægtskabet mellem Nordmænd og Vyrtembergere, ogsaa ved den sidste samtidige Frihedssvimmel, stadfæster sig, og at Tydskerne maae snoe sig som de vil, aristokratisk maa Forfatningen blive, saalænge de ingen despotisk vil have, det borger Historien for; men kan det fornøie dem at faae *Optimater* for *Patricier,* da vil det, under Adelens nærværende Forfatning, og i en |A:XXIX*saadan Guld*-Alder, neppe falde vanskeligt. Skulde jeg endnu tilføie Noget, da maatte det være, hvad der synes mig soleklart, at vor Tid, selv om den, hvad den for Øieblikket neppe er, var skikket til noget Godt, allermindst af alle Tidsaldre er skikket til at drage Nytte af Rigsdage, Parlamenter, Senater, Conventer, Stor-Thinge, eller hvad man vil kalde dem; thi det var kun mueligt, saalænge Adel og Geistlighed vare Hoved-Mændene baade i Rigdom og Kundskab, nu derimod skal enten de der fattes Kundskab stemme for sig selv, eller de der har den *stemme for andre,* og med begge Dele kan man indsee, at Folket er saare ilde tjent, ligesom og Erfaring daglig stadfæster det. Det Folk, som for nærværende Tid ikke tør betroe sin Konge Enevolds-Magten, har neppe Valget imel|US:666lem Andet, end at komme i de Riges Lomme, eller gjøre Oprør, indtil den Rigeste eller Trædskeste gjør dem til livegne Trælle, og den eneste betimelige Læmpning af Konge-Magten vilde udentvivl være en temmelig uindskrænket Trykke-Frihed, med de skarpeste og strængeste Forholds-Regler mod al Anonymitet og Pseudonymitet; thi de Boglærde ere vist nu Folkenes naturlige Repræsentantere, Grunde maa veies, ikke Stemmer tælles, og hvem der vil tale med om vigtige Ting, maa ligesaavel være sit |A:XXXNavn bekjendt nu, som fordum paa

Rigsdagene, den som ikke, især naar Lovene hjemlede ham Ret dertil, turde tage Bladet fra Munden, af Frygt for Skaar i sin timelige Lykke, maatte længe nok tie, som jo enhver saadan tier i Parlamenter og paa Storthinge, uden at dog Sandhed forties, naar den er Forsamlingen kjær, og med et Folk, som for Sand|VU:299hed Intet tør vove, er Intet at gjøre. For Resten er det klart, at under alle Forfatninger er den, og *kun den,* frie, som frygter Gud og intet Menneske, samt at kun det Folk kan faae en god Forfatning, der søger sin Lykke, *ikke i den,* men kun i det der nødvendig frembringer den: i Gudsfrygt, Dyd og Videnskabelighed. Alt Kiv om Stats-Indretning er derfor Kjævl om Kejserens Skjæg; thi hvad der ikke historisk rolig udvikler sig af Folket, ligger ei heller i det, og *hvad man kliner paa, det regner af.*

Kortere kan jeg besvare den Anke, at mangen tydsk Skribent, som dog har, hvad man kalder et Navn, er enten slet ikke, eller dog kun netop nævnt; thi der vilde større Bøger til, om det skulde undgaaes, og man sige hvad man vil, saa er dog Universal-Historien og Tydsklands Literatur-Historie, ikke saa ganske Eet og det Samme. Neppe har jeg oversprunget Nogen, som gav Religion, Poesie og |A:XXXIVidenskabelighed end egen Retning, eller vigtigt Udbytte, og kun med dem havde jeg at gjøre. Vel kunde det ladet sig forsvare, at omtale Lafontaines og Kozebues uforsvarlige Roman-Streger, Pudsen-Magerier, Navnkundighed og Indflydelse, men Tavsheden lader sig dog vist i det Mindste ogsaa undskylde, ved den Bekjendelse, at jeg virkelig glemde dem over det Meget, der syndes mig klart nok at kundgjøre Tidens Elendighed, og bliver min Bog tiere oplagt, skal jeg, hvis jeg kan huske det, gjøre Bod, ved at opoffre dem et heelt Blad. I Øvrigt seer man let, at de, med alle deres Frænder, kun nærede sig af Vrag, pillede Kalk af Væggene i Daglig-Stuen, gjorde saa Æg som de kunde bedst, lod det ærede Publikums Bifalds-Soel udruge dem, og forærede saa, for gode Ord og Betaling, Publi|US:667kum sine egne Kyllinger, under prægtige Navne, deels til naturlig, rørende Tidsfordriv, og deels til Lækkerbidskener i Faste-Tiden. Verden elsker hvad dens eget er, og Tiden slugde med Fornøielse sine egne Børn, som heller ikke duede til Andet, det er Omkvædet paa Visen.

Mindre forsvarligt kan det vel synes, at jeg knap har nævnet Voss, hvis *Luise* er et eget, uforagteligt Værk, hvis Oversættelser af de Gamle opløftes til Skyerne, og hvis Stavelse-Maal hans Søn |A:XXXIIi det Mindste, om jeg husker ret, endnu holder Forelæsninger over. Min Agt var det ogsaa virkelig at omtale ham i Forbindelse med Stolbergerne, Bürger og Hölty, men Sligt maa, som Anders Vedel siger om Aarstal, ikke plumpelig indskydes, og jeg forsømde at benytte det eneste beleilige Sted ved Slutningen

af Ordene om Klopstock. At jeg |VU:300imidlertid ikke siden fandt Leilighed til at tale derom beviser enten, at jeg maa have været meget uagtsom, eller at den *nordiske* Skole, hvortil de alle høre, ei har faaet synderligt at sige, og det Sidste turde vel være sikkert nok, uden at jeg derfor vil undskylde min første Forsømmelse med Andet end den Bemærkning, hvis Sandhed hver Kyndig vil indrømme, at der skal meget til, at sandse Alt i rette Tid. Kortelig vil jeg da kun her anmærke, at hvad der hos disse halve Klopstockianer egenlig behagede Tyskerne, var Formskjæringen, hvori Voss virkelig bragde det vidt, og Velklangen, hvori Bürger var Mesteren, Følelsen som hverken var reen eller dyb sporer man ei synderligt Indtryk af, undtagen i de æsthetiske Haandbøger. Idyllerne af Voss have et behageligt Anstrøg af landlig Uskyld og gammel-tydsk Troskyldighed, men Kjøkken-Urterne har taget Saft og Soel fra Blomsterne, Bøgen er hugget op til Gavn-Tømmer, Hjertet vævet i Dreiel, og Kysset |A:XXXIIIafplukket til Jord-Bær, kort sagt: den sandselige Følelse spiller barnlig i det matte Efterskin af den aandige. Det Samme er, naar man vil skrifte Sandhed, Tilfældet i de Homeriske Digte, kun at det episk-mythiske Indhold hæver, især Iliaden, i en høiere Glands, hvorfor ogsaa Odysseen er lykkedes Voss bedst; men det er, i mine Tanker, dog kun Selv-Bedrag med alle skolerette Oversættelser af Digte; hvem der kjender dem i Grundsproget, gotter sig ved Gjenlyden, fordi han alt har Tonen i Øret, men de, for hvem man skal oversætte, høre kun et dødt og fremmed Døn, hvoraf følger, at de enten ringeagte Digtene, eller, hvad der end er værre, indbilde sig, at det Skjønne ligger i Mekanismen. Langt bedre har derfor Stolberg oversat, og især er hans Ossian et Mester-Stykke; |US:668thi det *Gjenfærd,* hvis Værk disse urolige Drømme aabenbar ere, svæver over det Hele. Spørger man nu om Jean Paul, da har jeg hverken glemt eller overseet, men gjemt ham, til jeg eller en Anden kan, ved nøiere Eftersyn, finde en Plads, hvor man kan være bekjendt at sætte ham. Det haster nok heller ikke; thi saavidt jeg kan skjønne, har han ikke virket stort anderledes, end som en mørk Tale, man imellem bryder sit Hoved med, men lader saa staae ved sit Værd. Saaledes har han i det Mindste vir|A:XXXIVket paa mig, og seer jeg ikke meget feil, da hører han mere til Historiens Konst-Kammer, end til dens Universitet og Konst-Academie, mere til Tydsklands *Natur-Historie,* som *en indviklet Anthropologie,* end til Historien om, og Udviklingen af, hvad der er forknyttet i ham.

|VU:301Dog, alt Sligt er kun Smaating mod hvad jeg selv kunde fristes til strængt at paatale: Overspringet nemlig af hele Nordens Historie efter Trediveaars-Krigen. Var jeg en Tydsker, da slap jeg nemt fra denne Anke, og gav kun Læseren en lang Næse, det vil her sige: en høitydsk Kjendelse for, at i Aandens

Rige, hvilket da i min Mund løb sammen med det hellige romerske, er Dannemark kun et Annex til Tydskland, omtrent som Sverrig til Frankerig. Men, skjøndt denne Undskyldning kunde synes at komme mig vel tilpas, og uagtet jeg til Nød kunde bevise, hvad Bogen maaskee selv stadfæster, at jeg har lidt tydsk Blod i min lille Finger, nænner jeg dog ikke at istemme, hvad det gjør mig ondt at høre, selv Steffens skal ymte om, uagtet jeg turde paatage mig, endog af hans egne Skrifter, at bevise det Modsatte. Kort sagt, jeg er, hvad neppe Nogen af mine Læsere omtvivler, med Liv og Sjæl dansk, og har jeg nogen Aand, som jeg virkelig bilder mig ind, da er den ingenlunde tydsk, men |A:XXXVdansk, og altsaa gives der en dansk Aand, som bestrider den tydske, og det ikke blot i mig; men i alt hvad der gjennem Tiderne er enig med mig, og har betakket sig, som jeg betakker mig, for al Optagelse i tydske Forbund, de føre saa hvad Navn de vil, fra Catters og Cheruskers af, til dem der stiftedes under Preusens og Frankerigs Ørne. Vel holder jeg meget af Ordsprog, og vil ikke nægte, at vi har et der hedder: som man raaber i *Skoven,* saa faaer man Svar; end videre bekjender jeg, at tydske Raab har alt for tit i Skoven fundet Gjenlyd, men |US:669paastaae tør jeg dog, at det var ei i Danmarks Aand, det var, hvad Echo altid er, og hvad det gjælder for i Nordens Myther: det var kun Dværge-Maal, som Dannemænd kan aldrig nemme, før de forsage Modersmaalet, og altsaa er ei længer Dannemænd; thi aldrig lader sig det bløde, jævne, runde Bøge-Blad udtakke, til en Egekrands for Herman og Thusnelde. Man veed da og, det gamle Ordsprog er, som flere danske, *underskjellet,* og udsiger, hvad Historien stadfæster, at, *som* man raabde til, *saa* fik man Svar i Skoven; thi intet Ord, undtagen Guds og Sandheds, har fundet dyb og klar og varig Gjenlyd i det danske Hjerte, og til man kan bevise, at Saxo er Echo af Albert fra Stade, og Kingo af Poul Gerhard, skal man nødes til at ind|A:XXXVIrømme, at der, i deres og deres Frænders Bøger, er en, vel ikke bindstærk, men udentvivl dog indholdsrig dansk Literatur, som Tydskerne i det Mindste gjorde vel i at lade staae ved sit Værd, til de lære at kjende den, og gjorde udentvivl vel i at skjænke særdeles Opmærksomhed. Det har de nu imidlertid ikke gjort, |VU:302og selv den islandske Literatur, som Nogle af dem i den sidste Tid have leget med, betragte de som Gjenlyd af oldtydske Ord, de rigtig nok har glemt, men dog indbilde sig, man gjerne, uden at have dybere Bryst-Lommer end de, kunde gjemme, til Trods for de skiftende Tider. Saameget er da unægteligt, at Norden ikke, siden Skrift kom paa Tryk, og neppe siden Skrift mellem os kom i Gang, har virket Noget, som er Talen værd paa Aand og Skrifter udenlands, og da nu, siden Trediveaarskrigen, den verdslige Indflydelse ei heller, i det Mindste *sees* at have været synderlig,

saa er det klart, at mange Ord om Norden i den sidste Tid, staae ei i Verdens-Krøniken paa deres rette Sted, og mange Ord, forholdsviis, maatte jeg talt, hvis jeg, under den Skikkelse min Bog har nu, skulde gjentaget hvad jeg forhen sagde om Norden. Før, da jeg lod Præste-Tungen raade, var det mig ikke blot en Hoved-Sag, men en Samvittigheds-Sag, uforbeholden at skildre først og |A:XXXVIIsidst mit Fædrenelands Deelagtighed i Nøden og Brøden, nu derimod, da jeg føler at det er skeet indtil Videre noksom, eller forgjæves, nu var det mig en Hovedsag, klart at afmale den høitydske Viisdom, og lade Dannemænd deri speile og kjende sig selv, forsaavidt de knælede for den. Lidt havde jeg nok til Slutning agtet at sige om Ægteskaberne herinde, dem i tilladte og dem i forbudne Led, om Raad og Uraad, Kiv og Modgang, Skilsmisser og sønderskaarne Liin, ja sønderbrudte Hjerter, kort sagt om Nordens Forhold i sig selv, og til de store Magter; men, som sagt, jeg |US:670nænde ei at flytte Staven bort fra Luthers Grav, og langt fra at angre den Nænsomhed, indseer jeg nu, at Tavshed, fra alle Sider betragtet, her tjende bedst. Vil Gud, da skal jeg, *efter* Jubelfesten, give en Udsigt over Nordens indholdsrige Krønike, som i det Mindste skal bevise, at Gjemt er ikke glemt, og at der i Dannemark er en Literatur, som Tydskerne neppe vil tilegne sig, og som de dog skal have ondt ved at kalde livløs og hverdags.

Nu faaer det denne Gang være nok talt om mine virkelige eller formeentlige peccata omissionis, og disse turde vel i de Flestes Øine synes ubetydelige imod de mange og store gjørlige Synder, man sagtens vil finde mig skyldig i; men derom kan jeg |A:XXXVIIInetop derfor fatte mig kort, ligesom det, forsaavidt de ere uvitterlige, følger af Fornødenhed. Ærlig erklærer jeg, nu som før, at det skal glæde mig at gjøres opmærksom paa mine Feil, de være saa begaaede i Fortælling eller Bedømmelse, |VU:303i Anordning, Stiil eller Sprog, og at det forrige Gang ingenlunde skedte tilbørlig, kan jeg ikke fremføre noget mere umistænkeligt Beviis paa, end de mange Rettelser jeg, af egen Drift, har afstedkommet, og naar derimellem kun findes faa af dem man har opfordret mig til, kan hint vel i Retsindiges Øine gjælde for et Vidnesbyrd om, at det ikke er mine Feil jeg freder om, med mindre min Troe og min Overbeviisning er mine Grundfeil, noget, jeg trøstig overlader til Historien og sandhedskjærlige Læseres Samvittighed at bedømme. Frit tør jeg sige, at hver Læser, som elsker Sandhed og Historie, om han ogsaa i mange Stykker skulde være langt fra min Mening, maa agte min Bog for gavnlig, og ønske den i hver boglærd Ungersvends Haand, til den fortrænges af en bedre; thi, selv om han fandt Gift i Bogen, Giftblander kunde han dog aldrig kalde mig, saasandt som et ærligt, flittigt og grundigt Studium af Historien unægtelig maa

være den bedste, ja eneste sande Modgift mod al historisk Vildfarelse, og saasandt som min hele Bog øiensynlig er stilet paa at opmuntre og drive til et saadant Studium. Lad os for et Øieblik sætte den Muelighed, at min |A:XXXIXhele Beskuelse af Folkenes Færd og Menneskets Udvikling var skjæv og uforsvarlig, saa var det dog aabenbar kun, fordi den ei var klar og dyb og grundig nok, og kan allerede den jeg har, begeistre en Mand for Historien, og begeistre hans Tale, hvad maa da ikke den dybere og sande kunde gjøre, og til med Flid at søge den, |US:671er det jo dog indlysende at jeg opmuntrer, lokker, ja, saavidt jeg mægter, selv ved Trodsen tvinger!

Jeg vil derfor slutte min Fortale med et Alvors-Ord til mine boglærde Landsmænd, og det skal ikke staae som et Hjerte-Suk, da jeg veed man troer sig beføiet til at besvare et saadant med et spodsk Smiil, eller i al Fald et medlidende Skulder-Træk; det skal være, om ikke iiskoldt, saa dog tørt og tydeligt nok, til at kræve et anderledes Svar.

I ti Aar har jeg nu været Skribent, og alt ved mit første Forsøg indrømmede man mig Kald til at være det. Christendom og Historie var lige fra Begyndelsen, som det endnu er, og maa bestandig blive, mit Løsen, og, man skal nødes til at indrømme, ikke hos mig et Mundsveir eller et Slag i Luften, men noget jeg, fornemmelig i de syv sidste Aar, under megen Trængsel og Modgang, uden Partie, uden mindste verdsligt Rygstød, uden en eneste Medhjelper, har behandlet som en Samvittigheds-Sag, og anvendt, uden Persons Anseelse, paa |VU:304Fortids og Nutids aandige Forhold. Min Strid, |A:XLdet er dog vel nu blevet klart, gjælder ikke denne eller hin Person, Mening, Stand, Skole eller noget Enkelt for sig selv, men angaaer Alt, hvorom det paa Tidens Bølge, med Evigheden for Øie, er værd at blotte Vaaben: angaaer *Tro og Videnskabelighed* i deres hele Omfang og indbyrdes Forhold. Det er jo dog sandt, at der i det sidste Aarhundrede er skeet en Adsplittelse i Menigheden, som, hvis den ogsaa var nødvendig, maatte kaldes et nødvendigt Onde, hvis Varighed hver ædel Mand maa ønske at forkorte! Det er jo vist, at de Pillere, hvorpaa Kirke og Stat, Troe og Mening, og dermed alle selskabelige Forhold fordum hvilede, ere baade indvortes og udvortes rystede i deres Grundvold, og det er jo aabenbart, at de maae atter befæstes, eller andre, om det er mueligt, ligesaa faste, opreises, dersom ikke Alt skal opløse sig i et forvirret Chaos, det er jo vist, at uden Enighed mellem de ypperste Kræfter, er Alt hvad der forudsætter Eenhed: Stat saavelsom Kirke, kun en kraftløs Skygge! Man har meent at kunne naae denne Enighed i Kirken ved hvad man kaldte Oplysning, og at kunne undvære den i Staten ved at sætte Egennytten i dens Sted, at Erfaringen ikke taler for den Mening, det veed man; at man først maatte omskabe

Menneskene til netop lige fornuftige, og slaae alles Skjebne over samme Læst, for at frembringe eens Tanker i dem, det lader sig ligesaa unægtelig bevise, som at Staten maa, for |A:XLIsin egen Nyttes Skyld, kræve Opoffrelse af hver enkelt Lems Egennytte, og kostbare |US:672Lærdomme synes dog endelig at have gjort de fleste Ædle i dette Stykke mere ædrue, saa de lede om en Middelvei, og stræbe at støtte paa det Brøstfældige.

Nu siger jeg, der gives *ingen Middelvej* mellem Ondt og Godt, mellem Sandhed og Løgn, og naar man synes at gaae den, da halter man kun; der hjelper ingen Støtter for Kirke og Stat, og naar det synes saa, da er det kun, fordi hvad der engang stod fast, det skrider kun langsomt, og naar man bliver bange for Faldet, da sætter man *Ryggen* imod, men bilder man sig ind, at *det* hjelper, da har man tabt. Jeg paastaaer, at der er intet Raad for os i Tiden og mindre i Evigheden, uden at vende tilbage til Fædres ærlige, eenfoldige Troe, som ene kan give, hvad vi behøve: Kraft og Kjærlighed; at den kan give disse Ting, udviser Historien, og jeg spørger, hvad Ulykke der skulde være i at faae en Tilstand tilbage, hvori aabenbar alt det frembragdes, som vi nu ansee det for en Lykke at bjerge Vraget af! Jeg har ikke ladet det beroe med at sige og paastaae Sligt almindelig og |VU:305koldt, som er til ingen Nytte, men jeg har: fornemmelig i mine udgivne Prædikener, i Roeskilde-Riim, og i det Korte Begreb af Krøniken, viist at jeg selv har Fædrenes eenfoldige Troe, og at den har givet mig Hjerte til baade at trodse Verden, og til at forkynde Bibel-Ordet med Inder|A:XLIIlighed og Rørelse; jeg har fremdeles: især i Dannevirke og nærværende Bog, viist, at jeg hverken er gaaet fra Forstanden eller fra Videnskaberne, ved at gaae til Bibelen, jeg har viist, hvorledes man, uden at træde nogen beviislig Sandhed for nær, kan med stræng Conseqvents betragte den eenfoldige Troe som al Viisdoms Moder, al sand Videnskabelighed som Bibelens Barn, hvis Udsagn stadfæster dens Herkomst, og peger mod Himmelen, som den Aands Studere-Kammer, hvis Ord den grunder paa, ei for, hvad der er umueligt, at udgrunde, men lade dem stadfæste sig i Støvet.

Nu vil jeg spørge, om det sømmer sig sandhedskjærlige Mænd, at besvare Sligt med kraftløse Bandsættelser, eller endog kun med fornemme Smiil, eller om det ikke er deres hellige Pligt, nøie at prøve, om de Ting forholde sig saa i Sandhed, og, om de da mene anderledes, vise mig klart og grundig til Rette; om det ikke er, hvad de skylde Sandhed, hvad de skylde Kirke og Stat, ja hvad de skylde mig, hvis Evner og Kundskaber det slet ikke maa være dem ligegyldigt at see gaae forlorne. Hvortil ere Højskoler, hvortil er det hele lærde Væsen, dersom ei fornemmelig til, i Tider som de nærværende, det koste hvad koste |US:673vil, at vække Mængden af den gruelige Sjælesøvn, hvori den, ligegyldig

for Alt hvad der ei kildrer Sandserne, eller kan gjøres i Penge, hendøser Livet, og arbeider paa Opløsning af alt |A:XLIIIdet Store og Herlige, vi skabdes til at udvikle! Hvem tør raabe Vee over den Mand, som ærlig har gjort Sit for dette Tidens store Anliggende! Hvad har man at klage over ham, som hverken med Ord eller Levnet har, selv paa fierneste Maade, stræbt at bortlokke fra Noget af Alt hvad man kan være bekjendt at kalde Helligt, Godt og Ærværdigt, men meget mere af al Magt formanet til at hænge hardt ved alt Saadant; som langt fra at hverve Tilhængere snarere har stødt dem fra sig, hvis Løsen altid var: Fred med al Sandhed, Kamp mod Løgn og Vildfarelser, men kun med Aand og Ord! thi Sandheds Rige er ikke af denne Verden! Hvem vil være bekjendt at sige, at her, hvor det gjælder om Millioners Vel og Sandheds Rige, skulde det være nok, om man kunde bevise, at jeg havde bedømt en enkelt Bog eller Bogskriver for strængt, og indbilde Folk at jeg er haard og ukjærlig og |VU:306mystisk, som om min Tale var dermed gjendrevet, Kirke og Stat dermed hjulpet! Hvem elsker Sandhed og vilde ikke lade sig hudflette, naar Folk derved kunde vaagne! hvem er vaagen, og veed ikke hvad det koster? veed ikke, at det nu maa tordne og lyne tilgavns, før Nogen reiser sig! og hvad er det da for en Kjærlighed, som forbyder at svinge Ordets Mjølner!

Ja endelig vil jeg spørge: hvad siger man om sig selv, naar man holder Jubel-Fest til Minde om Reformationen, og udskriger mig for en Fana|A:XLIVtiker og Mørkets Talsmand, uagtet man nødes til at indrømme, at jeg hverken fører anden Lærdom eller andre Vaaben end Morten Luther!

Inderlig ønsker jeg, at man dog endelig engang vil give sig Tid til alvorlig at eftertænke disse Ting, for at lære, *hvad* det er Sandheds Venner maae fare i Harnisk mod, at det vist ikke er mod de Enkelte, der løfte Røsten for Gud og Hans Ord, for Konge og Fædreneland, grundig Indsigt og levende Kamp i Aandens Rige; men mod Dorskhed, Sløvhed, Kjødelighed i alle Hjørner, og i den lærde Verden: kold Spidsfindighed, Lunkenhed, gjensidig Smigren, personlige Kjævlerier, Kling-Klang, Snik-Snak, og alt saadant Ukrud, som daglig voxer! Vil man ikke høre mig, da er jeg netop den man derved skader mindst; thi den leer bedst som leer sidst, og dertil skal jeg sikkert drive det.

Gak nu, Bog, kun ud i Verden! forsaavidt du er helliget Sand|US:674hed, følger Guds Velsignelse med dig, og hvad Løgnen kan have indsmuglet i dig, tilhører hverken dig eller mig, velsignet være dem som gjør det til Intet!

Kjøbenhavn d. 19de Junii 1817.

Grundtvig.

|[A:1]

Første Tidsrum.

Fra Verdens Skabelse til Tungemaalenes Blanding

omtrent 1800 Aar.

Mennesket kunde af sig selv Intet vide om Verdens Skabelse, og omendskjøndt det var muligt, at Fortællinger om de første Menneskers Hændelser kunde forplante sig fra Slægt til Slægt, maatte dog disse, saalænge de ei vare opskrevne, i Tidens Længde faae saamange Tilsætninger og Indklædninger, at det blev Mandevid umuligt at adskille det Sande og det Falske fra hinanden. Imidlertid have vi dog Alle en naturlig Lyst til at vide, hvorledes Alt er blevet til, og hvad der har tildraget sig i Verdens første Tider, og vi maae takke Gud, at Han, som ene vidste fuldkommelig Besked, og paa hvis Sanddruhed vi kan stole, har sørget for, at vi kunne faae de ligesaa fornødne, som ønskelige Efterretninger. |A:2Den samme hellige Bog som lærer os, hvorledes vi skulle leve paa Jorden, for at være Gud velbehagelige, og komme til ham efter Døden, *Bibelen,* giver os ogsaa en ligesaa skjøn som sandfærdig Underretning om hiin ældste Tid. Moses, en hellig Mand, paa hvem Herrens Aand hvilede, har, for mere end 3000 Aar siden, samlet de gamle Sagn om Verdens Oprindelse og de første Mennesker, renset og udfyldt dem efter Guds Indskydelse. Følgende er en Hovedsum af den hellige Fortælling.

I Begyndelsen var alting øde og tomt, indtil Guds Aand svævede hen over Afgrunden. Ved Herrens almægtige Ord skabtes Lyset, Himlen udspændtes og paa den sattes Solen til at lyse om Dagen og Maanen med Stiernerne til at skinne om Natten. Vandene fik deres Grændser, og det Tørre løftede sig. Af Jorden opvoxte Græs og Træer og Urter i mangfoldig Skikkelse; Havet fik sine Fiske og Luften de flyvende Fugle, Jorden opfyldtes af krybende og firefødde Dyr, og alt Levende fik Evne til, at forplante sin Art i forunderlige Maader. Allersidst paa den siette Dag blev Mennesket skabt i Guds Billede: en Mand, Adam, og en Kvinde, Eva, og dem blev givet Herredømme over alt det Levende og Livløse. Herren havde beredt Mennesket en Have i Østen, som

kaldtes Eden og siden Paradis; der levede de i reent aandeligt Samfund med Gud, i Uskyldighed og Fred med sig selv, samt |A:3med Alt, hvad der omringede dem. Gud havde forbudet dem at røre Kundskabstræet paa Godt og Ondt, men af den gamle Slange lode de sig forføre til Hovmod, de vilde have en Kundskab hvorved de kunde blive deres Skabers Lige, og overtraadte hans Bud. Nu havde de tabt deres Uskyldighed, de vare i Strid med Gud, sig selv og de udvortes Ting. Møisommeligt Arbeid, Smerte og Død blev deres Lod. Adam og Eva avlede Børn i deres Lignelse, Kain og Abel vare de ældste, og hvor fordærvet Menneskets Sindelag var blevet, viste sig, da Kain dræbte sin Broder, hvis Offer Gud havde optaget naadigere, fordi det frembares med et troende Hjerte. Gud skænkede Adam en Søn i Abels Sted, som kaldtes Seth, hvis Efterkommere vedbleve en tidlang, ligesom Abel, at drive et uskyldigt Hyrdeliv, og holde sig nær til Gud i Sind og Idræt, hvorfor de ogsaa kaldes Guds Børn. Kains Efterkommere lignede denne deres Stamfader, de ringeagtede Gud og hans Bud, og stræbte ene efter, at leve saa lystig paa Jorden, som muligt. De dyrkede Jorden, smeddede Malm og byggede Stæder, og opfandt Strengeleg og anden Kunst, men da Enhver kun giorde hvad ham lystede blev Jorden opfyldt med Vold og Uterlighed. Seths Efterkommere blandede sig efterhaanden med Kains og bleve delagtige i deres Synder, saa at der tilsidst kun fandtes een retfærdig Mand af Seths Afkom, ved Navn Noah, og ved ham lod den |A:4langmodige Gud den fordærvede Slægt formane til Omvendelse og forkynde den Ødelæggelse, som ellers maatte komme over dem; men de forhærdede sig, og ginge trodsende deres Undergang imøde. En Syndflod overskyllede Jorden, og druknede alt Levende som fandtes derpaa; men sin Tiener Noah med hans Huus, og nogle af Dyrene, havde Gud udfriet, i det han oplyste ham til at bygge sig et stort Skib, som kaldtes Arken, hvor han opholdt sig, indtil Jorden igjen blev tør. I Forbindelse med den store Omvæltning Floden havde foraarsaget paa Jorden, foregik nu ogsaa den Forandring med Menneskelivet, at istedenfor det hidindtil havde udstrakt sig til henimod tusinde Aar, afkortedes det nu efterhaanden saa, at hundrede og nogle Aar bleve den længste Levealder.

Noah og hans Sønner: Jafet, Sem og Kam bleve af Gud henviste til Regnbuen, som et Tegn paa, at Vandene ei tiere saaledes skulde fordærve Jorden. Trøstige begyndte de derfor at dyrke den og anvende de Kundskaber, som hos dem havde gennemlevet Syndfloden; men allerede i Noahs Dage misbrugte Endeel af hans Ætmænd den gamle Verdens Kunster til et formasteligt Værk, som er blevet saare navnkundigt. Paa Kaldæas frugtbare Sletter vilde de bygge en stor Stad og i samme opreise

et Taarn, der kunde naae til Skyerne. Denne Idræt røbede med Vantroe og Hovmod en syndig Attraa efter |A:5at vandre i Kainiternes fordærvelige Spor; thi ligesom Samlivet i en stor Stad var skikket til at forhøie og forfine det udvortes Vellevnet, saaledes vidste de meget vel, hvad alle følgende Tider kun have bekræftet, at store Stæder snart maa blive Syndens Hjem. Herren forstyrrede Værket ved at blande Tungemaalene, og nu nødtes Menneskene til at adsprede sig; de som vare nærmest i Slægt og havde fælleds Tungemaal fulgtes ad, og, saaledes opstode adskillige Folkefærd, som siden atter delte sig til flere. Ligesom nu Tungemaalene udtrykde den store Forskiellighed i Folkenes indvortes Vilkaar, saaledes teede denne sig ogsaa i Valget af Bopæle og Levemaade, da hver Flok efter sin Lyst udvalgte Agerdyrkning, Fædrift, Jagt eller Kiøbmandskab til sin Handtering.

Agerdyrkningen blev Grundvolden for hvad vi kalde Stater, eller saadanne Selskaber, som forbandt sig til at hielpe og forsvare hinanden, thi visse Bopæle maatte Jorddyrkerne have, de maatte bo sammen i Byer, for at kunne modstaa de Røverflokke der vilde borttage deres Arbeides Frugt, og Byens Mure forenede paa en Maade alle deres Huse under eet. Men ligesom en saadan Mandeflok ved Agerdyrkningen udvortes sammenknyttedes nærmere, saaledes adskiltes den endnu mere indvortes ved samme; thi med den faste Eiendom udviklede Egennytten sig: den Stærke søgte at forøge sin Formue paa den Sva|A:6geres Bekostning, og den svage Fattige søgte ved Krig og Tyveri at forbedre sine Kaar. Saavel disse Bestræbelser som det tætte Samliv maatte føde mange Trætter, Forurettelser og Tvedragt og snart maatte Byernes Mure kun faaet en øde Kreds at omringe, dersom der ei til Livets og Eiendommens Sikkerhed vare blevne givne visse almindelige Bud eller Love, som Indbyggerne maatte rette sig efter. Ogsaa maatte der være en eller Flere som vaagede over, at hver Mand skede Ret og som kunde straffe Lovenes Overtrædere; men for at Mængden skulde bekvemme sig til at erkende Lovenes Forbindtlighed, maatte de tro sig forvissede om deres Visdom, og denne Tro fik de, deels ved Samvittigheden og ved Erfaring, deels ved at ansee dem for en Guddoms umiddelbare Bud. Kundskaben om den sande Gud, Verdens almægtige Skaber, og om den gamle Verdens *Hændelser* gik i Arv fra Noah; men de som ved at saae og høste, tømre sig Huse og opbygge Mure, forlyste sig i Samkvem og stride om Eiendom, fordybede sig i Jordlivet og det nærværende Øieblik, gave sig ei Stunder til at erindre det Himmelske og glemte snart den rette Sammenhæng i Sagnene om den svundne Tid. De ginge hen at tiene Himmelens Hær, som Moses vidner, Solen, som fremlokkede og modnede det fulde Kornax; Maanen, hvilke de

tiltroede stor Delagtighed i Solens Kræfter, og Stjernerne, som lyste om Natten, tyktes dem |A:7mere at fortiene deres Dyrkelse, end den Usynlige; og skiøndt de ei glemte ham aldeles, ærede de ham dog ikke som den eneste sande Gud; men satte Skabningen over Skaberen. Naar nu en Mand opstod imellem dem, eller kom tilreisende, som enten opvakde Forundring ved usædvanlige Sjæleevner, eller lærte et Folk noget Nyt, som gjorde dem Opholdet lettere og Livet bekvemmere, fattede de Tillid til ham, som en der var nærmere i Slægt med Guderne, antoge hans Befalinger som en Guds, ja dyrkede ham endog ofte, naar han var død, som en saadan. Denne Tillid skænkede de gamle Folkefærd især Digterne, og det ganske naturlig, thi en Digter er et Menneske, som Gud har forlenet et klarere Øie end Andre, til at skue det Usynliges aandelige Billeder, samt Evne til at meddele Synerne i et levende, velklingende Sprog. Han henrives selv paa underlige Maader naar han digter; det er for ham selv, som om han lyttede til Guds Stemme i sig, og meget mere maatte da Folkene tro, at høre Guds Røst igennem ham. Hvor saadanne Digtere sang bleve de Religions Stiftere, og indklædte de gamle Sagn i den skiønne Billedkiortel, hvorved de frelsdes fra Undergang, men ogsaa forfalskedes og misforstodes end mere i de følgende Tider. Først da, naar et Folkefærd saaledes havde faaet en fast Religion og Love, som vare knyttede til den, kom de til at udgiøre en ordentlig Stat, hvis Indbyggere røgtede hver sin særegne |A:8Syssel, sankedes broderlig i de fælles Templer og strede som een Mand for Fædreneland og Fædrenetro. Lidt bedre var det med de Flokke som kaarede Hyrdelivet; da Hiorden nærede dem og Græsset Hjorden, modtoge de uden synderlig Medvirkning Alt af Guds Haand, og maatte da mærke det; naar de vogtede og fulgte Kvæget under aaben Himmel, og naar de samledes under Teltens lignende Bue, maatte Sindet løfte sig over Jorden og Aanden gierne stirre paa de store Frasagn, og det Usynliges skinnende Lignelser. Huusfædrene vedbleve hos dem længst at være de eneste Konger og Præster, og det kan ei omtvivles at mangen en Hyrdeslægt vandrede som Melchisedech omkring i gudelig Enfoldighed uden visse Værelser med den Troe at de her vare Giæster og Fremmede, som først bag Graven kunde naae deres Fædreneland. Det var især Sems Afkom der udvalgte denne Levemaade i Asiens milde Egne, og skiøndt Afguderie, især Stjernedyrkelsen, ogsaa snart forvanskede deres Gudstjeneste, holdt de dog langt fastere ved Troen paa den usynlige, almægtige Skaber og under Telten fandtes Abraham, Stamfaderen til Guds Folk. Japhets Børn vankede videre og vildere omkring og synes næsten alle i Førstningen at have elsket de koldere høitidelige Egne, Søfart, Jagt og Krig. Disse Hjerte- og Kæmpe-Folks *naturlige* Afguderie var Heltedyrkelse, men dog bevarede nogle

Stammer mangt et helligt Minde |A:9og den dunkle Længsel efter Paulunet hvori Japhet engang skulde indledes. Chamiterne var det især som stræbte at grundfæste sig paa Jorden i de mørke Boliger, sikkre sig Opholdet, giøre sig Livet bekvemt ved Agerdyrkning og Handværker, og betrygge det ved Love. Deres *naturlige* Afguderie var Fetiisdyrkelse eller Forgudelse af de *legemlige* Ting. Imidlertid maae man ei glemme, at dette kun giælder om Slægterne i Almindelighed og har i det Enkelte mange Undtagelser.

Andet Tidsrum.

Fra de ældste Rigers Stiftelse til Christi Fødsel,

omtrent 2000 Aar.

Strax efter Adspredelsen oprettede Chamiten, Nimrod, og Semiten, Assur, tvende Riger, som dog kun bestode af nogle faa Byer og deres Omegn. Nimrods Rige laae mellem Tigris og Eufrat og fik Navn efter Babel, den Stad, hvis Fuldførelse Tungemaalenes Forvirring hindrede. Det assyriske Rige laae derimod østen for Tigris og havde under Tidens Løb det saa navnkundige |A:10Ninive til Hovedstad. Det assyriske Rige skal i den ældste Tid have udstrakt sig vidt i Asien, og først efter lang Tids Forløb være blevet omstyrtet; men hverken denne Vælde, omt.
eller den hvortil vi vide, det siden for en kort Tid steg under 900 f.
Salmanassar, som underkastede sig endeel af Fønisien og K.
Palæstina, synes at have været forbundet med nogen synderlig omt.
Udvikling af Sjæleevnerne eller Fremgang i nyttige 700 f.
Haandteringer. Anderledes var det med Babylons Rige, som K.
arvede Assyriens Magt, thi vel er ogsaa dets gamle Historie mørk, omt.
men vor Kundskab om det, paa den Tid, da det under 600 f.
Nebukadnesar kom til at indbefatte alt Landet mellem Tigris og K.
Middelhavet, lærer os, at baade var Agerdyrkning og Haandværker i driftig Gang og adskillige Kundskaber ikke fremmede for dem. De ypperste af disse indførdes imidlertid udentvivl ved Chaldæerne et semitisk Folk, som kort før Nebucadnesars Tid indtog Babylon, eller dog ved en chaldæisk Stamme der fra ældgammel Tid udgjorde Babylons Præsteskab, og da de havde den Troe at Verdens og Menneskenes Skjebne stod i Stiernerne at læse, agtede de med stor Flid paa Himmelens Løb og bleve Astronomiens Fosterfædre. Imidlertid dyrkedes den

saare tidlig og med samme Iver, skiøndt ikke i samme Øiemed hos Fønisierne, et lidet men mærkeligt Folk paa Middelhavets Kyst. Navnkundigst er dette Folk blevet ved sin udbredte Handel. Glas smeltede de af |A:11et Slags Sand, som fandtes i Landet, og i et Skaldyrs Vædske, som hyppig lod sig finde ved deres Kyster farvede de et Tøi, som under Navn af Purpur blev Hædersdragt for Konger og Fyrster trindt udi Landene; Arabiens kostelige Røgelser, som skulde dufte i Templer og Høieloftssale ginge og for det meste igjennem deres Hænder, og saavel disse Ting, som andre Vare, vandrede fra dem deels paa Kameler rundt i Asien, deels paa Skibene langs ad Middelhavets Kyster. Dog de dristige Sømænd som stævnede ud fra Havnene Tyrus og Sidon, standsedes ei af Herkules Støtter, men giennemseilede det atlantiske Hav og vovede sig ind i Østersøens Bugt. Paa Kysterne her tilbyttede de sig det dyrebare Rav, fra Bretland hentede de Tin, og Sølv udgrove de i Mængde af Spaniens Bjerge. Et saadant Folk, som ventelig uden Kompas omflakkede paa Havet maatte nøie mærke paa Soel og Stjerner for derved at veiledes; og uden Bogstavskrift og Regnekunst kunde en saa udbredt Handel ikke drives. Nogen Kundskab om de menneskelige Sysler maatte de bringe til de fremmede Lande, og megen maatte de samle. Pragt og Overdaad maatte ogsaa, som Rigdommens naturlige Børn, trives hos dem og igien avle adskillige Konster; men ædle Følelser og ophøiede Forestillinger om Guddommen vare naturligviis sieldne og saa at sige fremmede hos disse jordisksindede Kiøbmænd. Kundskaben om den sande Gud spores kun dunkelt |A:12hos dem og skiøndt de baade have havt Digtere, Historieskrivere og Verdsligvise er dog saavel deres Bøger som Tungemaal saa at sige sjunket til Havets Bund, og det stadfæster hvad man kan vide, at deres Sang og Klogskab var af denne Verden. Et saadant Folk maatte snart vorde udmarvet og blødagtigt: Tyrus, som var yngre end Sidon, var den eneste Fønisiske Stad som modstod Salmanassar, men indtoges af Nebukadnezar.

Det tredie af den ældste Verdens navnkundige Folk og den Chamitiske Hovedstamme var Ægypterne, som udmærkede sig ved Alt hvad en uhyre verdslig Indbildningskraft og en barnagtig Selvklogskab i Forening med udvortes Styrke og Anlæg til fiin Forstand mægter at udrette. Agerdyrkningen blomstrede som af sig selv i det forunderlige Land, der baade vandedes og giødedes af Nilen, nyttige Handværker, især Væverierne naaede stor Fuldkommenhed hos det underlig stillesiddende Folk, Statsforfatningen og Lovene vare udtænkte med en Skarpsindighed man ikke formoder i de gamle Dage, og Afguderiet var saa kunstig indvævet i Landets Historie og i den hele Videnskabelighed, at kun stor Anstrængelse og uventede

Opdagelser vil kunne giøre en vis og klar Skilsmisse. Indtil det skeer er næsten Alt hvad man veed om dette Lands Begivenheder og Præsternes Kundskaber uvisse Giætninger eller eventyrlige Sagn som ikke give |A:13men spørge om Oplysning. En saadan kan først gives, naar man lærer at forstaae den Gaadeskrift (Hieroglypherne) som bedækker dette synderlige Folks Mumier og Mindesmærker, og hertil fattes man ei Anviisning, men Øie og Taalmodighed.

Rimeligt er det, at her, ligesom i China, Ægyptens Skyggebillede, ere mere end een Gang fremmede Stammer indvandrede som have revet det udvortes Herredømme til sig, men bøiet sig for Landets gamle Aand, og vist er det at tre store Tidsrum tydelig adskille sig i Folkets Historie. Det ældste som Præsterne kaldte *Gudealderen* er det Thebaiske, da Thebe i Øvre-Ægypten var Hovedstaden, som har afpræget sig i de uhyre Jetteværker, Stæder og Templer, hvis sjunkne Levninger endnu forbause. Det andet som Præsterne kaldte det *Heroiske* er det Memphitiske da Alt udgik fra Memphis i Mellem-Ægypten, da Agerdyrkningen fremmedes, Staten indrettedes, Vellysten trivedes, Pyramider og Obelisker reistes og bedækkedes med Hieroglypher, kort sagt, da Man bestrøede Osirs Grav i Memphis med Blomster, reiste og ristede hans Bautasteen. Det tredie Tidsrum kaldte Præsterne det *Menneskelige* og vi kan sige det Saitiske, da var Sais i Nedre-Ægypten Hovedstaden, da stræbde Man at indvikle og udsmykke Løgnene fra Oldtiden, og at glimre som det viseste Folk i Verden. Efter Sagnet skal Laby|A:14rinthen være bygget i dette Tidsrum, og det være nu sandt eller ikke, saa er den upaatvivlelig et troe sandseligt Billede af Ægypternes Viisdom, af de dunkle Irgange hvori den Spidsfindige Fornuft stræbde at snoe sig fra Sandheden. Naar vi undtage hvad Moses beretter og Præstesagnene nødes til at stadfæste, have vi kun om det sidste Tidsrum nogle tilforladelige Efterretninger, og selv disse have for det meste faaet et mystisk Islet paa Præstevæven. Derom kan vi imidlertid ikke tvivle at Kongerne omtrent fra det Syvende Aarhundredes Begyndelse skaffede sig mere Magt ved græske Leietropper, stræbte i det Hele at indføre græsk Fiinhed og Smag, og at udvide deres Herredømme ved Erobringer i Asien. Det syndes at lykkes, men snart tabdes Erobringerne da Necho blev overvundet af Nebucadnezar, den græske Aand kunde kun spøge paa Ægyptens Grav, og forstyrredes idelig af den Dødes urolige Gienfærd i hyppige Oprør. Ved et saadant kom tilsidst en Almuesmand Amasis til at beklæde de gamle Pharaoners Throne, og da selv han bøiede sig for den fremmede Aand, forkyndte Alt Statens Undergang. Endnu i hans Dage giæstedes Landet af en seierrig Fjende og kort efter hans Død maatte Folket bøie Nakken omt.
under en Erobrers Aag som knusede Præsterne med samt Apis- 520.

Oxen og de andre saakaldte hellige Dyr hvortil Ægyptens Afguder vare nedsiunkne.

|A:15Det Folk som indtog Ægypten var Perserne. De stammede tildeels fra Sems Søn, Elam, og bevarede længe Stammefædrenes rene Begreber om den eneste sande Gud, ja selv i den Troesbygning, som de tillægge en Zoroaster, finde vi saavel Afsky for Billeddyrkelse, som de tydeligste Spor af en sund Lære. Det var disse Biergboeres faste Tro, at de ved Tarvelighed, Arbeidsomhed og et gudhengivent Sindelag kunde befordre det gode Væsens Seier over det Onde og derfor stode de som kraftfulde Mænd, medens deres Naboer, Mederne, og næsten alle Mellemasiens andre Folkefærd, ved Overdaad og Vellyst vare nedsjunkne i Blødhed og svag Dorskhed. Ved at indlemmes i det mediske Rige, lærte de desbedre at kende dets Svaghed og da de paa den Tid begyndte at fordærves, higede de efter at udbrede deres egen, mere end Lysets Magt. En af deres Høvdinger, den retskafne djærve og kloge Cyrus gjorde ei allene sit Fædreneland uafhængigt, men omstyrtede endog baade det mediske og det babyloniske Rige og blev derved Herre over alt Landet mellem omt.
Indus og Middelhavet. Ogsaa Lilleasien, som nu var samlet i det 550 f.
lydiske Rige maatte underkaste sig, og dets sidste Konge: Krøsus, K.
lære, hvor usikker den Magt er, som kun hviler paa Guld; thi paa det havde han ene stolet. Kambyses, en Søn af Cyrus, forøgede Perserrigets Udstrækning med Ægypten; men dets rette Grundvold: Persernes Dyd og Tap|A:16perhed, undergroves daglig; thi ligesom det var den voxne Attraa efter jordiske Ting, som uddrev dem fra deres Bjerge, nedsvælgede de og flux den søde Gift som havde fortæret de Overvundnes Marv, og bortødslede saaledes den Kraft der havde giort dem til Seierherrer. Saavel deres Svækkelse, som de øvrige Asiaters yderlige Afmagt lod sig aabenbar tilsyne i Krigen som førtes med Grækerne.

Grækenland beboedes i den ældste Tid af Pelasger og Hellener: Jafets Afkom. En Ægypter, Cecrops, og en Fønicier, omt.
Kadmus, lærte Landets Hyrder og Jægere, Agerdyrkning, 1500.
Afguderi og Bygningskunst, og nu dannede sig efterhaanden adskillige Stater. Den første store Bedrift, deres Sagn omtale, er et Søtog til Kolkis ved det sorte Hav, som kaldes det argonautiske efter Skibet Argo, og anførtes af den thessaliske Prinds: Jason, som efter Sagnet der skulde hente et gyldent Skind hvis Rye gik saa vide om Land, og fik det ved *List*. Med megen Helteroes og stort Bytte vendte de kække Høvdinger tilbage, men dog er denne Færd kun at agte som Indgang til det store Skuespil, deres Sønner med flere Ædlinge, 50 Aar senere vilde opføre. Paa Lilleasiens nordvestlige Kyst laae et gammelt mægtigt Rige: det Trojanske, ventelig ogsaa beboet af Japhetider, og en af dets Konger, Ilus, af

hvem Hovedstaden fik Navnet Ilium, fordrev en asiatisk Høvding: |A:17Tantalus, hvis Søn Pelops blev, efter Sagn, i det sydlige Grækenland saa høit anseet at Halvøen efter ham fik Navn af Pelopones. Sønnesønner af ham vare Agamemnon og den Menelaus der iblandt mange Beilere havde det Held at kaares til Brudgom af den lakoniske Kongedatter den skiønne Helene som er blevet den navnkundigste af alle Hedenolds Kvinder. Hende, siger man, lokkede og bortførde Trojas Kongesøn Paris, og nu flokkedes fra hele Grækenland Helte og Skarer for at hævne Rovet og indtage Troja. Med 100,000 Krigsmænd stævnede Snekkerne over Havet, og Hovedbanneret var hos Agamemnon Folkenes Konge; men ei blev han derfor den ypperste i Idræt eller Eftermæle. Fremmerst i Striden gik Akill, Diomedes og Ajax, den kløgtige og raadsnilde Ulysses ledte Hæren, og den gamle Nestor stillede Heltenes Vrede med venlige Ord. Ti Aar forgik og Ilium stod urokket; thi ei sielden opkom Splid i Grækernes Leir, Trojas gamle Konge, Priamus, blev hjulpet af alle Lilleasiens Folk, og i Hector havde han en Søn, hvis Manddom var ligesaa farlig for Grækerne, som hans Broders favre Skikkelse for Helene og Ilium. Endelig faldt Hector for Akills Haand, og skiøndt denne ei længe overlevede sin Bedrift, skiøndt mange af Grækenlands Helte vare faldne, mægtede dog den saagodt som høvdingløse Stad ei at modstaa de Overblevnes Vaaben og Kløgt. Ilium faldt og |A:18tunge af det rige Bytte hastede Skibene hjemad; men Storme adspredte dem, sænkede mange, og omdreve de andre vidt paa det vilde Hav. Ti Aar maatte saaledes Ulysses, trods al sin kløgt, omflakke før han naaede Ithaka, sin Fædreneø, og Penelope, sin trofaste Dronning; men stor var hans Løn, thi hans Navn og hans Færd ere blevne Efterslægten overleverede i deilige Sange, som tillægges en gammel Digter: Homeros. Odysseens Sanger skal ogsaa have digtet Iliaden, det andet Kvad, som, ved at besynge en Tvist mellem Agamemnon og Akill med dens bedrøvelige Følger, nu hartad i tre Aartusinder har i hæderfuldt Minde bevaret de Heltes Navne og Idrætter som strede ved Troja. Disse overordenlige Kvad saavelsom Bedrifterne, der i dem besynges, ere vel endnu langt fra at være saaledes oplyste og forstaaede som det sig bør, men hvad saa end Udfaldet kan blive paa en grundig Undersøgelse om deres Oprindelse og den historiske Indholds bogstavelige Sandhed, er det ligevist at de klarlig afbilde den græske Aands Bestræbelse og Maal i det Hele. Helene staaer som *Skjønhedens* Sindbillede og det gamle Tvistens Æble mellem Japhetiderne i Asien og Europa, Iliaden afbilder Grækernes Tragten efter med Magt og List at tilegne sig Skiønheden i Poesie og Kunst, og Odysseen deres Umage for at finde den ved flygtig Grublen. Ligesaavist er det at disse Digte have i det Hele megen historisk Vig|A:19tighed som Afbildning af den græske Oldtids

Skikkelse og Forestillinger. Ikke i det egenlige Grækenland skal de være frembragte, men paa Lilleasiens Kyst, hvorhen adskillige græske Flokke, som trængtes i Fædrenelandet, efter det Trojanske Tog hendroge, erhvervede stor Rigdom ved udbredt Søhandel, og megen Berømmelse ved deres aandige Fortrin. Dog Vellyst og Overdaad fordærvede og svækkede dem snart, deres Digtere misbrugte deres herlige Gaver til at lovsynge og forgude det Sandselige, og alle Stæderne maatte underkaste sig Cyrus; men under Darius Hystaspis gjorde de Opstand og gave derved Anledning til den lange Kamp mellem Perser og Græker. De europæiske Græker vare, efter det trojanske Tog og deres Brødres Udvandring, nedsjunkne i en aandelig Slummer, hvoraf de dog igjen for en kort Tid opvaagnede. Af de Helleniske Stammer havde Dorerne faaet Overhaand paa Peloponnes, Ionerne havde forenet sig med Pelasgernes Efterkommere i Attika; og hos begge Stammer fremstode store Lovgivere, som ved at dæmpe de indvortes Stridigheder og knytte Borgerne nærmere sammen, lagde Grunden til en ny Virksomhed. I den doriske Stad Sparta paa Peloponnes, fremstod Lykurg af den heraklidiske Kongeslægt, som i to Aarhundreder havde hersket der, og gav Staten en Forfatning, hvis Virksomhed og Varighed har gjort den saare navnkundig. At vedligeholde og om muligt forstærke den gamle |A:20doriske Tapperhed, og at sætte alle Borgernes Kræfter i Fædrebyens Tjeneste, var hans Maal; derfor ophævedes Eiendom, Guld og Sølv bandlystes med al Pragt og Overdaad, og fra Barndommen af dannedes Alle til Haardførhed, Djærvhed og ubetinget Lydighed mod Love og Foresatte. Øiemedet opnaaedes, og snart blev Sparta Halvøens Herskerinde; men denne unaturlige Styrke kunde ei fremelskes uden at berøve Hjertets helligste Følelser deres Næring; og mange Tusinde, de saakaldte Heloter, maatte hensukke Livet i den haardeste Trældom, for at Spartas Borgere, der agtede det under deres Værdighed selv at dyrke Jorden og drive anden stille Haandtering, kunde sysle med Vaaben og i uretfærdige Krige undertvinge Nabofolkene. Grækenlands anden Hovedstad, Athenen, havde kort før den trojanske Krig havt en Konge: Theseus, hvis Statsindretning var ligesaa mærkelig som hans Heltebedrifter store; men siden var Kongeværdigheden blevet afskaffet, og saavel Stridigheder mellem Adelen eller de Velbaarne indbyrdes, som den Undertrykkelse de Ringere maatte lide, lammede og ødte Statens Kraft. Paa begge Dele stræbte den vise Solon at raade Bod ved at foretage en passelig Deling af Magten mellem Adel og Folk; men den nærmeste Følge var, at det gensidige Had udbrød i Voldsomhed og Almuens Høvding Pisistratus fik derved Leilighed til at blive Stadens Herre. Denne stad|A:21fæstede imidlertid den Solonske Forfatning, og da Athenienserne igjen fik deres Frihed,

Fra 1100 til 900 f. K.

omt. 900 f. K.

omt. 1070 f. K.

omt. 600 f. K.

omt.

sporedes tydelig dens fordeelagtige Virkninger, og de begyndte at 510 f. K.
blive hvad Byens Leie og deres særegne Anlæg spaaede Solon, dristige Sømænd, Mestere i alle da bekjendte Konster, Videnskabernes Fosterfædre og Smagens Dommere. Sømænd bleve de først, og vovede med deres Flaade at understøtte de asiatiske Græker mod Perserkongen. Den forbittrede Darius udsendte en Flaade, hvis 120,000 Stridsmænd skulde forvandle Athenen til en Grusdynge; men paa Marathons Sletter viste
Athenienseren Miltiades og hans 10,000 kække Vaabenbrødre, 489.
hvor lidet en talrig Trælleflok, der fremdrives med Svøben, mægter at udrette mod et ringe Antal Mænd, der med Glæde offre Liv og Blod for Frihed og Fædreneland. Denne Skamplet paa Persernavnet agtede Xerxes, en Søn af Darius, igjen at aftvætte, og drog selv over Hellespont med en sammendreven Skare, hvis Størrelse Herodot beregner til et Antal af henved to Millioner vaabenføre Mænd; medens en Flaade paa 1200 Skibe skjulte Havet for Grækernes Øine. Uhindret oversvømmede Perserhæren Thessalien, og da selv Theben, Bøotiens mægtigste Stat, var feig og troløs nok til ved Sendebud at give sig Fjenden i Vold, haabede han uden Modstand at holde sit Indtog i Athenen og Sparta, medens hans Flaade beherskede Havet. Dog anderledes |A:22var det besluttet i Hans Raad, som altid stod det Folk bi mod Voldsmænd, der var skikket til at leve og virke selvstændig. Vel vare Grækenlands mange Smaastater, og især Athen og Sparta, misundelige paa hinanden; men det fælles Tungemaal, den fælles Gudsdyrkelse og det fælles Udspring fra Heltestammer, hvis Bedrifter vare deres Stolthed, gjorde dog at de ansaae sig for eet Folk, der mod en *udvortes* Fjende burde gjøre fælles Sag. Alle Stæders Skibe forenede sig med Athenens for at forsvare Sundet ved Eubøa, og den heltemodige Spartas Konge: Leonidas, vovede, med 8000 Græker, at stille sig ved det snevre Bjergpas: Thermopylæ, og forbyde Xerxes Indgangen i Mellemgrækenland. Forgjeves ødslede Perserkongen med Løfter og Trudsler, forgjeves opoffrede han Tusinder af sine Tapperste; indtil en Forræder viste ham en Stie over Øtas Bjerge. Underrettede herom, droge de fleste Græker hjem, men Leonidas med sine Spartaner besluttede at offre sig for Grækenlands Frihed, og efter
at have gjort Underværker af Tapperhed, faldt de alle uden at 480.
vige. Xerxes drog til Athenen, og brændte de tomme Huse; men da han kort efter med sin Flaade vilde tilintetgjøre Grækernes Skibe ved Salamis, hvorhen de efter en hæderlig Kamp vare seilede, mærkede han, at det ei var af Rædsel, Athenienserne havde forladt deres By; thi her kæmpede de under Themistokles saa|A:23ledes i Grækernes Spidse, at Perserflaaden, meer end halv ødelagt, maatte tage Flugten over Havet. Ydmyget og bange hastede Perserkongen hjem til sit Pallads, hvor han Aaret efter fik

det dobbelte Sørgebudskab, at paa en og samme Dag var den store Landhær, han efterlod i Grækenland, tilintetgjort ved Platæa, og Flaadens Levninger opbrændte ved Mykale: et Forbjerg paa Lilleasiens Kyst. De asiatiske Græker gave sig under Athenens Beskyttelse, og betalte de Skibe, hvormed denne Stat vandt Herredømmet paa det ægeiske Hav og over de græske Stæder paa Traciens og Macedoniens Kyster, et Herredømme, de hovmodige Perserkonger selv saae sig nødte til at erkjende. 449.

Saamegen Hæder Grækerne imidlertid i denne Krig indhøstede, bidrog den dog paa adskillige Maader til at undergrave deres Dyder og Enighed, Frihed og Kraft, og blev derfor den sidste hæderlige, de førte. Da Krigens Skueplads forfløttedes til Havet og Asien, maatte Athenienserne, som den mægtigste Sømagt, nødvendig faae den Oberanførsel, Spartanerne hidtil havde havt, ligesom dette igjen maatte hos disse stolte Krigere vække den høieste Misundelse og gjøre al Enighed mellem Grækenlands Hovedstater umulig. Athenens Borgere behandlede deres rige, men blødagtige Forbundne, som Undersaatter, og overlode sig til den Pragt, Overdaad og sandselige Nydelse, der kunde købes for |A:24det aftvungne Guld. Herved svækkedes daglig den indvortes Kraft, og da Uenigheden med Sparta udbrød til Krig, gjorde ikke allene næsten hele 431.
Grækenland fælles Sag mod det overmodige Athen; men denne Stad havde selv i sine Bundsforvandte ligesaa mange hemmelige Fjender. I 27 Aar førtes denne, saakaldte peloponesiske, Krig næsten uafbrudt, Lykken var ustadig, enstund smilede den til Athenen, ligesom Alt der havde under den verdenskloge, smagfulde, sødtalende, men tillige forfængelige, lumske og vellystige Perikles en smilende og blændende Skikkelse: men disse Dages Skin bedrog i Alt som i deres Afgud: Alcibiades; han fristede Lykken hvis Skjødebarn han var, og det var med Athenens Lykke han legede, han satte den paa Spil ved Toget til Sicilien, Athenen fordrev sin Vovehals men fortsatte Vovespillet, og tabde saa reent at den maatte overgive sin Flaade, sløife sine Mure og bøie sig for de 30 Tyranner Sparta satte til dens 404 f.
Øvrighed. K.

Saaledes mistede Athenen den Glands, hvormed det hartad i 80 Aar havde brammet; men det havde i denne Tid erhvervet sig en mere uforgængelig, som endnu efter mere end 2000 Aar omstraaler dens Minde og gjør dens Grusdynge mærkeligere end de Stæder, der som Landets og Havets Herskerinder prange med Slotte og Palladser: denne Glands skylder Athenen de mange sindrige og kløgtige Mænd, som i en kort |A:25Tid opvoxte, kappedes og afløste hinanden indenfor dens Mure. Medens Miltiades, hans Søn Cimon, og Themistokles sankede blodige Laurbær, flettede Digteren Æschylos sig en ligesaa uforvisnelig

Krands ved sine dramatiske Digte. Det Slags Digtere der ligne denne berømte Forgænger, lægge især an paa at fremstille berømte Mennesker og mærkelige Tildragelser fra en forsvunden Tid, i en Række af Samtaler, saa livagtig, som om hine endnu levede, og disse just nu foregik. For at gjøre Alt endnu mere nærværende, fremgik Mennesker, som havde Anlæg til at efterligne Andre, talede og handlede i de Hedenfarnes Navn, og dannede saaledes hvad vi kalde Skuespil, og saaledes at beskue de oplivede Skygger af store Mænd, kan være saare skikket til at vække en ædel Higen efter at ligne dem, og opløfte Sindet over det Legemlige. Af dem som traadte i Æschyls Fodspor, overgik ham i kunstig Sammensætning, men bleve hans Undermænd i Kraft og ophøiede Følelser, ere Sophokles og Euripides blevne de berømteste; og i Korthed kan man vel ikke bedre betegne disse trende Digteres indbyrdes Forhold end ved at sige: Æschylus skildrede Oldtiden som han indbildte sig den, Sophokles som han ønskede og Euripides som han tænkde sig den. Samtidig med den Sidste var under den peloponesiske Krig Aristofanes, som i sine dramatiske Digte, der kaldes Komedier, udstillede sin Tids Daarlighed men |A:26ogsaa en Deel af sine Medborgere til Latter. Kun i en fordærvet Tidsalder er det at Digteren maae svinge Svøben istedenfor at kige i Aandespeilet, være de høie Syners og dybe Følelsers Tunge, hellige Følelsers Tolk; thi Spot er en beesk Urt, som kun voxer paa Kjerlighedens Grav. Indvortes beslægtede med hine Digtere vare Billedhuggerne, som forstode i Marmor at udhugge Billeder, der ei allene havde Menneskelignelse, og i Aasynet de samme Kjendemærker, som levende Mennesker, naar noget Stærkt har bemestret sig deres Inderste, men endog syndes langt deiligere end noget enkelt Menneske. Vist nok vidne saadanne Værker om, at en Skygge af noget Overjordisk svævede for Kunstnerens Øie og elskedes af ham, ei heller kan det omtvivles at beslægtede Gemytter føle under Beskuelsen en Deelagtighed i Konstnerens Syn og Velbehag, men ligevist bliver det, at Troen paa det Usynlige er kun som en Drøm, naar man har Lyst til at see det forstenet, at den digteriske Billedhugning er en Forgudelse af Legemet, at den Lyst hvormed Billedstøtterne almindelig beskues er Vellyst, og blev med en vis Nødvendighed i Hedenold til den groveste Afgudsdyrkelse. Medens disse Digtere og Kunstnere stræbte ligesom at nedmane det Guddommelige til Jorden, opmane det Jordede af Graven, og udsmykke Alt med de favreste Klædemon, stræbte andre Mænd ligefrem og sanddru at fortælle hvad som |A:27skeet var i den fremfarne Tid, og den første berømte imellem disse var Doreren Herodot fra Lilleasien. Man kalder ham med Føie Historiens Fader; thi med Forstand og Ømhed opfostrede han den Spæde: med opmærksomt Øre sankede han de gamle Sagn trindt i Landene, fortalde paa

ukunstlet og trohjertig Maade, og tillagde da sit Skøn om hvad ham tyktes rimeligst at være; men overalt saae og bøiede han sig for den usynlige Finger, som styrer Tidernes Gang og Menneskets Idrætter. Hans Efterretninger saavel om de gamle Asiater som om Ægypter og andre Afrikaner ere uskatteerlige, men saare langt fra at være saaledes oplyste og benyttede som de fortjene, især fordi man en Tid lang troede at Alt det Forunderlige en Historieskriver fortalde, maatte, ubeseet, være et Eventyr. Ved at høre ham oplæse sin Historie om Perser og Græker og alle de Folkefærd, som have havt med dem at bestille, opvaktes Athenienseren Thucydides til at attraae den Hæder som vederfores hans Forgænger: og arbeidede til den Ende paa en Historie om den peloponnesiske Krig, som syndes at volde Athenens Ulykke. Hans Efterretninger om samtidige Tildragelser hvortil han tildeels selv var Øienvidne, ere naturligvis vigtige, men ligesaa naturlig i mange Stykker upaalidelige, hans Skrivemaade er dunkel og kostbar, hans Bemærkninger Frugten af vandet Selvklogskab, og den store Berømmelse der enstund blev lagt |A:28paa ham, maae han mest takke den Omstændighed for, at han *blev ved Jorden,* forkastede Oldsagn som Eventyr, gjorde stort Væsen af Ingenting, og var altsaa hvad man i det attende Aarhundrede kaldte en critisk og practisk Historieskriver. Aandelige Frænder med de dramatiske Digtere vare de Mænd, som ved Grublen prøvede paa at opdage Altings Grund, udgrunde Verdens, og fremfor alt Menneskets, Oprindelse, Natur og Bestemmelse, og som derfor kaldes Philosopher eller Viisdommens Venner. Athenienserne Sokrates og Plato ere blevne de navnkundigste; men med al deres Kløgt udfandt de kun, hvad de oprigtig bekjendte: at de Intet vidste om det Usynlige, og at Ingen uden en Gud kunde adsprede det Mørke, som paa Tidens og Jordlivets Grændser standsede hvert dødeligt Øie. Dog, de store Sandheder om en viis og god Gud, om Sjælens Ypperlighed, om Dydens Herlighed og Menneskets Fordærvelse, saae de klart aabenbare sig, og mellem mange Vildblus skimter man hos Plato enkelte Glimt af en dyb aandelig Erkjendelse, som endnu spørge om deres Hjem, men ere i al Fald vist *Frugten* af hans ægyptiske Reise. Ringe var imidlertid disse Tænkeres Indflydelse paa deres Samtidige, der ikke længdes efter Oplysning, men vilde heller see Glimtene af de evige Sandheder fordunklede, og Lasten besmykket. Ligesom derfor Athenen havde lønnet sine største |A:29Helte: Miltiades, Themistokles og Cimon med Fængsel og Forviisning, og sin ypperste Digter Æschylus med Ringeagt, saa lønnede det sin ædelste og viseste Mand: Socrates med Giftbægeret som en Gudsbespotter og Ungdommens Forfører, men de selvgiorte Vise, Sophisterne, som med Spidsfindighed stræbde at ophæve Forskjellen mellem

Sandhed og Løgn, mellem Godt og Ondt, de overøstes med Ære og Guld.

Dette Lasternes Aag blev langvarigere, end det Sparta paalagde Athenienserne, thi hint elskede, dette hadede de, og endnu var ei al Kraften bortdampet: de 30 Tyranner, som vare satte over Staden, udjoges efter et Aars Forløb af Thrasybulus, og snart fik Sparta andet at gjøre, end at give Athenen Love. Da Spartanerne vare blevne baade de europæiske og asiatiske Grækers Herre, tyktes det dem for tungt at frasige sig den Rigdom, Pragt og Overdaad, de fandt hos deres Undergivne, og derved lokkedes dobbelt til at deeltage i. Efterhaanden tabte Lykurgs Love deres Myndighed, og Følgen blev deels, at Kraften formindskedes, og deels at Sparta ved Udsuelser og Uretfærdighed overalt ophidsede Gemytterne mod sig. Dette viste sig tydelig, da Spartanerne havde indviklet sig i en ny Krig med Perserne; thi medens den tappre Agesilaus rystede Perserkongens Trone i Asien, blev det saare let for dennes Sendebud at stifte et Forbund mod Sparta i Grækenland selv. Athenien|A:30seren Konon, der var sat over Perserkongens Flaade, tilintetgjorde i et eneste Søslag Spartas Herredømme paa Havet og Asiens Kyst, og længe blev den nu ei heller Fastlandets Dronning. Den Stat som styrtede dens Trone, var Theben i Bøotien, som i mange Aarhundreder havde ligget i Dvale, og nu vaagnede øiebliklig kun for at revse den Overmodige. Spartanerne havde lumskelig midt i Fred overrumplet Thebens Borg Kadmea, men udjoges igjen af nogle Landflygtige under den kjekke Pelopidas's Anførsel, og snart kom en anden Thebaner tilsyne, som gjestede dem i Peloponnes, og fravristede dem det Jernspir, hvormed de saalænge havde behersket denne Halvø. Heltens Navn var Epaminondas, men da han fandt sin Død paa den samme Mantineas Valplads, hvor Spartas Magt begroves, var 362 f.
ogsaa Thebens Overvægt forbi, og alle græske Stater vare i K.
udvortes Magt, som i Fordærvelsen, hinanden lige. Just nu besteg Philip, en ligesaa snedig som tapper Mand, Tronen i Grækenlands nordlige Naborige: Macedonien. Han var opfostret af Epaminondas, kjendte nøie Grækernes lave Trællesind, men ogsaa deres barnagtige Forgudelse af et Frihedsord, og grundede derpaa sin Plan til deres Undertvingelse, Athenen, hvis Mure Konon atter havde opbygt, som paa ny havde faaet en Flaade, som herskede over en Deel af Stæderne paa Macedoniens Kyst, og hos hvem de store Mænds sidste |A:31Børn endnu nærede Gnister af den slukte Lue, var den eneste Stat, hvis Modstand han frygtede, men endel af de meest formaaende Mænd underkjøbte han, og de Øvrige dyssede han i Søvn ved Smiger, indtil han troede sig stærk nok til at aftage Masken. Een Mand havde imidlertid Athenen dog, hvis Øie ei blændedes af Guldets

Glimmer, eller omtaagedes af Smigerdunsten, og denne Gæve var Taleren Demostenes. Det var hans Livs Øiemed at afsløre Philips rænkefulde Anlæg, og indgyde sine Landsmænd Fædrenes ophøiede Sindelag, og skjøndt det Sidste ei kunde opnaaes, da han ei kunde opmane den døde Tro og Kraft, bragte dog hans Tordenrøst selv Philip til at skjelve i det fierne Pella, ligesom den uddrev Borgerne med Vaaben i Haand af Athenens Porte, da Philip med en Hær nærmede sig dens Landemærker. Ved Kæronea stod et Slag, hvor mange Athenienser fornyede Mindet 338 f.
om hine Dage ved Marathon, Salamis og Platæa; men Philip K.
seirede, og Demostenes holdt paa eengang sine faldne Landsmænds og den græske Friheds Ligtale.

Alle græske Stater undtagen Sparta, som blev staaende med afmægtig Trods, underkastede sig nu Philip og udnævnede ham til Anfører paa et Persertog, som han foreslog, men denne mere glimrende end vanskelige Daad var forbeholdt hans Søn: Alexander; thi selv myrdedes han under Tilberedelserne. Denne Alexander som |A:32man har kaldt den Store, var upaatvivlelig en sjelden Mand med megen Sands for det Kæmpemæssige, med Dristighed og Aandsnærværelse og ikke blottet for ædle Følelser; men en umættelig Herskesyge fordærvede hans Hjerte og en uhyre Forfængelighed forvirrede hans Hjerne. Man har tidt forundret sig over at finde disse Ting hos en Fostersøn af Platos Lærling Aristoteles, men deels reiser denne Forundring sig af stor Vankundighed om Aanders indbyrdes Forhold, og deels maae den her ganske forsvinde, naar man bemærker, at Alexander netop stræbde at udføre i Verden hvad Aristoteles i Videnskabeligheden sigtede til, at omfatte Alt og ordne det efter eget Tykke, at forklare det Aandelige ved at speide og følge dets udvortes Fodspor, og at ophøie Græskhed til et almeengyldigt Mønster. De kappedes om, hver paa sin Maade, at bevise hvad de indbildte sig, at Homer, hans Guder og Helte vare Folk som de, og kunde lade sig eftergiøre, naar det skulde være. Aristoteles var lykkeligere end hans Fostersøn, fordi Sligt er lettere sagt end gjort, og fordi enhver Efterslægt, der ikke er klogere, kan forlystes ved at arve Tænkerens men ikke Krigerens Skyggerige; imidlertid indbildte dog Alexander sig enstund at han forklarede Homer og virkelig kom han til at throne paa Iliums Gruus, og holde sit Indtog i Jetternes Stabelstad, Thebe med de hundrede Porte. De Asiater, over hvilke Cyrus saa nemt seirede, vare |A:33gjennem de to forløbne Aarhundreder endnu blevne uslere paa Sjel og Legeme, og Perserne havde af al Magt stræbt at vorde deres Lige. Næsten uafbrudt siden Darius Hystaspis havde der siddet Fyrster paa Tronen, som hendøsede Livet i dorsk Vellevnet og Pragt, medens Statholderne udsuede Landskaberne, gjorde hyppig Opstand, og maatte enten kjøbes til at gjøre Fred eller lønlig

ryddes af Veien. Nu regierede Darius Kadomannus, og skjøndt han i visse Maader var dueligere end hans Formænd, var dog den Modstand han, med sine talrige Flokke udmarvede Trælle, kunde gjøre de faa men tappre Macedonier med den diærve, krigskyndige Alexander i Spidsen, kun saare ringe: Kronen mistede han i Slaget ved Arbela, og Livet kort efter, ved en Statholders Forræderi. Alexander underlagde sig nu ei allene det uhyre Perserrige; men fortsatte endog sine Erobringer langt Østen for Indus, og i trende Verdens Parter er hans Navn lige til denne Dag blevet berømt. Dog, som et Stjerneskud forsvandt det store Monarki; hovmodig af sin Lykke forgudede Alexander sig selv, og da han maatte opgive Haabet om at indtage Verden, hengav han sig til Drukkenskab, som i al Fald avlede Giften der bortrev ham midt i sine Dage, og Riget blev en blodig Tumleplads for hans herskesyge Ministre og Generaler. Efter lang Strid, og efter at hele Alexanders Slægt var udryddet, deltes Landene i trende Riger: |A:34det Macedoniske i Europa, det Syriske i Asien og det Ægyptiske i Afrika. Under disse Omveltninger kunde de udenlandske Herrer ei holde Grækerne i Tømme, og tvende Forbund, det ætoliske og achæiske, dannede sig til Frihedens Forsvar, men det var Alt kun Skyggeværk, Achæerne vilde have Frihed til at herske, Ætolerne til at røve, Athenen til at giøgle og lege med Alt, og Skyggen af det høihjertede Sparta vaandede sig under Sting af kraftløs Stolthed og Misundelse.

omt. 300 f. K.

Medens alt dette tildrog sig i Asien, Afrika og det sydostlige Europa, opvoxde en Stat i Sydvest, som var bestemt til at vorde den hele da bekjendte Verdens Herskerinde. I den lille italienske Bye Albalonga regjerede Konger, som førde deres Stamtavle op til den trojanske Prinds Æneas, der skal være kommet did efter Trojas Undergang, og en af disse Kongers Dottersøn, Romulus, anlagde i Spidsen for 3000 Mand en ringe By, hvilken han efter sig kaldte Rom. Endnu efter 250 Aars Forløb hørde den til Italiens ubetydelige Stater; men i Darius Hystaspis Dage foregik en Omvæltning i Bestyrelsen, som blev Begyndelsen til Romerfolkets Navnkundighed. Den syvende og sidste Konge, Tarkvin, som ved sin Hovmod og Voldsomhed havde gjort sig forhadt, blev tilligemed sine Sønner udjaget, Kongeværdigheden afskaffedes, og Regjeringen kom i Hænderne paa et Senat (en |A:35Raadsforsamling) af nogle hundrede Mænd, og tvende saakaldte Consuler, som aarlig omskiftedes. Saavel Consulerne som Statens øvrige Embedsmænd bleve valgte paa almindelige Folkemøder (Comitier), men bleve ene tagne af visse Slægter, som ogsaa havde den egenlige Valgret. Det er ingen urimelig Gætning at nogle af disse Adels-Slægter kan have nedstammet fra de Græker der før Romulus skal have bebygget en af Byens Høie, men vissere og altsaa vigtigere er det, at endeel af disse saakaldte

omt. 753 f. K.

Patricier vare af etrurisk Herkomst, og i Øvrigt er det ligefrem at de der vare Formænd ved Byens Anlæg, vare og Formænd i Evner og Udvikling, og altsaa en naturlig Adel. Patricierne maatte nødvendig være, og i en Stat der ikke drev Kiøbmandskab forblive, de Rigeste, og da mange af dem undertrykde og udsugede Almuen, de saakaldte Plebeier, syndes den Tvedragtsaand som herved næredes at maatte spaae en snar Undergang. En saadan vilde upaatvivlelig ogsaa blevet Roms Lod endnu i Republikens Barndom, dersom ikke Patricierne havde stedse indledt ny Krige eller Røvertog og havt Lykken med sig, men nu holdt Trodset sig til Kæmperne for Byttets Skyld, kunde vel stundom søge at tiltrodse sig en større Andeel, men fandt dog altid sin Regning ved at følge Troppen. Efterhaanden som Patricierne fik andre Byer med deres Landgodser at tære paa, bleve endeel af dem saa fornuftige at skaane deres Bymænd, Plebei|A:36erne som tidlig havde i Tribunerne faaet lovlige Talsmænd som de selv valgde, fik efterhaanden, som deres Evner udviklede sig, Adgang til de høiere Embeder, og herved, saavelsom ved de skrevne Love syndes en Ligevægt at være oprettet som sikkrede Staten for Borgerkrige, hvilket og vilde været Tilfældet, dersom ikke selv den koldeste Fornuft var Begjerlighedernes Slave, naar den ei er de høiere Følelsers Tjener.

Mellem-Italien var deelt i mange smaa, indbyrdes uenige Stater, af hvilke de krigerske Romere indtoge den ene efter den anden, og det blev saaledes stedse mere umuligt for den enkelte at værge sig. Vel var Etruskerne et mægtigt Folk, men deres Daadstid var omme før Roms begyndte; Handelen havde gjort dem rige, Rigdommen overdaadige og Overdaadigheden blødagtige; deres tolv forbundne Stæder stode ei hinanden bi, og indtoges særskilt af Romerne. Saaledes kom det sig, at Romerne i Alexander den Stores Tid alt vare Eneherrer i Mellemitalien og krigede heldig mod Samniterne, Nedreitaliens mægtigste Folk. I trende Krige bleve Samniterne, tilligemed den Rad af græske Plantestæder, som fandtes paa Kysten, undertvungne, men skjøndt disse Stæders blødagtige Indvaanere ei mægtede at giøre synderlig Modstand, blev Krigen med en af dem dog saare farlig for Rom. Det var Tarent, som kaldte den Tids navnkundigste Krigshøvding: Epiroternes Konge, |A:37Pyrrhus, til Hjelp, og ham lykkedes det virkelig ved sin overlegne græske Krigskunst og sine Elefanter at overvinde Romerne: men de tabde derfor ikke Modet, og Enden blev, at Pyrrhus maatte forlade Nedreitalien, som derpaa nødtes til aldeles at underkaste sig. Nu higede Romerne efter Besiddelsen af Middelhavets Øer, især det frugtbare Sicilien, men her fandt de en mægtig Fjende at bestride, nemlig Kartaginenserne. Disses Hovedstad, Kartago, laae paa

omt. fra 340 til 270 f. K.

Afrikas Nordkyst, og var mere end hundrede Aar for Roms Bygning, anlagt af den phønisiske Prindsesse Dido, som i Spidsen for en Flok Misfornøiede var udvandret fra Tyrus. Ved udbredt Handel var dens Rigdom og Magt blevet saare stor, og foruden en betydelig Landstrækning i Afrika, beherskede den Sardinien og Middelhavets andre Øer paa Sicilien nær. Ogsaa paa denne Ø havde Kartaginenserne tidlig sat sig fast; men Grækerne havde ogsaa anlagt Plantestæder her, og en af disse: Syrakus, var saa mægtig, at den i mere end 200 Aar tilintetgjorde alle Kartaginensernes Forsøg paa at fuldende Øens Erobring. Ved Enden af dette Tidsløb var vel Syrakuses Magt forbi, men nu kom Romerne, og der begyndte en Undergangskamp mellem de omt.
tvende stormægtige Stater. Vist nok syndes det ikke rimeligt at 260 f.
Rom, som ingen Flaade havde, skulde kunne betvinge en Søstat, K.
som havde et gjennem Aarhundreder grundfæstet
|A:38Herredømme paa Havet, men dog see vi til vor Forundring Romerne seire i det første Søslag, blive Middelhavets Herrer og aftvinge Kartaginenserne hvad de eiede paa Sicilien. Det gik imidlertid hermed heel rimeligt til; thi Kartaginenserne havde ligesaalidt som deres Stammefædre: Phøniserne, nogensinde været et egenlig krigersk Folk, og Kartagos nærværende rige Borgere havde hverken Lyst eller Kraft til selv at gaa i Striden. Deres Hære bestode af Leietropper, og det var ikke at vente, at Folk, der kun fægtede for Sold og Bytte, skulde kunne modstaae et Folk, der var opvoxet i Krig, og brændte af Begjerlighed efter, paa deres Formues og Livs Bekostning, at forhøie Fædrelandets Hæder og udvide dets Magt. Imidlertid blev dog Stridens Udfald eengang tvivlsomt, da der mellem Kartaginenserne opstod en af de sjeldne Mænd, hvis lyse Hoved og urokkelige Mod erstatte, som det synes, alle Savn, og indgyde selv de Feigeste en Tillid, der for Øieblikket omskaber dem til Helte. Romerne havde midt under Freden, efter den første Krig, paa en uretfærdig Maade bemægtiget sig Sardinien, og da Kartaginenserne søgte at oprette dette Tab ved Erobringer i Spanien, forbød Romerne dem at gaa over Ebro. Hannibal, thi dette var den kartaginensiske Helts Navn, havde efter sin Fader Hamilkar, som med mere Tapperhed end Held havde bekjempet Romerne, arvet et bittert |A:39Had til disse sit Fødelands arrigste Fjender, og Hadet voxde ved hine Forurettelser endnu mere. Trods Roms Forbud gik han over Ebro, brød frem gjennem Gallien og lod sig ei eengang standse af de steile, snebedækkede Alper. Med uhyre Anstrængelser udførde han sit dristige Forsæt, at gæste Romerne i deres eget Hjem, han benyttede sig af Italienernes Had mod den herskesyge Republik, til at skaffe sig en talrig Hær, og nedslog seierrig Alt hvad der vilde standse ham paa hans modige Vandring. Blandt hans
Seiervindinger er den ved Kannæ, en By i Apulien, blevet mest 216.

navnkundig, baade som den største og den sidste; thi intet Uheld kunde bøie Roms standhaftige Mod. Hannibals Hær var hensmeltet i de mange Slag, og de Overblevne hengave sig i Nedre Italien, især i Kapua, til Forlystelser, som røvede deres Størke. Det var derfor saa langt fra, Hannibal kunde indtage Rom, at han meget mere efterhaanden tabte alle de vundne Fordele, og maatte tilsidst med uforrettet Sag skynde sig hjem, for at møde Romerne ved Kartagos Mure. Didhen vare de førte af en Mand, som under Krigen var opvoxet til sit Fædrelands Frelser, og denne Mand heed Kornelius Scipio. Efterat have udjaget Kartaginenserne af Spanien, gjorde han fra Sicilien Landgang paa Afrika, og mødtes med Hannibal ved Byen Zama. 201.
Anførerne vare hinandens Jævninger, men Hærene vare det ikke: Hanni|A:40bal blev slagen, og Kartago maatte paa de mest ydmygende Vilkaar tilbetle sig Fred.

Efter saaledes at have faaet Herredømmet i Vesten, vendte det herskesyge Rom Øiet imod Østen paa de Riger, som vare udsprungne af det macedoniske Monarki. Det mærkværdigste af disse var det Ny-Ægyptiske, eller rettere det Alexandrinske, thi Alexandrien, en Stiftelse af den macedoniske Erobrer, og mest beboet af Græker og Jøder, var i alle Maader *Hovedstaden*. Kongerne nedstammede fra Ptolomæus Lagi, der af Aand, om ikke tillige, som man mener, af Fødsel var Alexanders uægte Broder. Ligesom Alexander vilde spille en Halvgud, saaledes vilde de første Ptolomæer spille Alexander, og deres Hoflærde Aristoteles, og Alexandrien blev den første bekjendte Stabelstad for graadige Bogorme og handværksmæssig Videnskabelighed. Man indbildte sig at udtømme al Viisdommen i de Bøger man slugde, og at have fordøiet Alt hvad man kom ihu, forklaret Alt hvad man efter sit fattige Begreb havde beskrevet; ja indbildte sig, for at gjøre Daarskabet fuldkomment, at man kunde give Sidestykket til Iliaden og Odysseen, naar man kun sammenflikkede nogle tusinde tomme Vers om et gammelt Eventyr af homeriske Udtryk og Vendinger. Saa latterlig imidlertid en saadan Indbildning og Videnskabelighed var, maatte den dog tjene til store Hensigters Opnaaelse, thi i Alexandriens Boglader frelsdes de bedste græske Bøger |A:41fra Undergang, i Dyngen af tomme og skjæve Bemærkninger findes mangen uundværlig Oplysning til de gamle Skrifter, Erfarings-Kundskaberne, der ligesom Ting i den livløse Natur kan voxe ved Tilsætning, trivedes kjendelig, og det Sprog dannede sig som man kun siger lidt om ved at kalde det *hellenistisk,* men hvori det Gamle Testamente skulde oversættes og det Nye skrives.

Omtrent i hundrede Aar varede denne Travlhed og endtes med Fortælleren Eratosthenes og med en Ptolomæus som Ægypterne kaldte Euergetes (Velgjøreren) fordi han igjen

hyldede *deres* Afguder og ligesom bortmanede det græske Gjenfærd. Seiret havde nu Ægyptens onde Aand, som Fadermorder besteeg den næste Konge Thronen, Ptolomæernes Slægt nedsank i ægyptisk Uteerlighed og udmarvende Blodskam, og gav sig selv under Roms Formynderskab. omt.

Over Macedonien opsvang vel en af Alexanders Høvdinger, Cassander, sig til Konge, men hans Slægt maatte siden rømme Thronen for Antigoniderne, hvis Stamfader, Antigonus, ogsaa en af Alexanders Høvdinger, havde været nær ved at arve hans hele Magt. Mellem disse Antigonider er Philip den Tredie blevet navnkundigst. Han vilde spille sin gamle Navnes Rolle, besnærede ogsaa Grækerne, men sluttede fornuftelig at Intet var vundet, naar ei Rom overvandtes, og gjorde derfor et Forbund med Han|A:42nibal, som dog efter Slutningen af den anden Puniske Krig kun paadrog ham et farligt Angreb af den udæskede Kæmpe. Vel vare Romerne ei længer de gamle Helte, men mageløse Rænkesmede, og ved at sætte Splid mellem Philip og Achæerne lykkedes det dem at stække de macedoniske Vinger itide, og Philip maatte indtræde i Kredsen af deres underdanige Konger eller kronede Statholdere. Hans Frillesøn Perseus vilde rive sig løs, og i en Glimmerskye skjule Broderblodet paa den tilranede Krone, men til Træl var han skabt og det blev han, Lænker fortjende og fik han. I tyve Aar legede Macedonierne med en Friheds-Skygge, og lod derpaa taalig deres Land blive en romersk Provinds. 200 f. K.

To Aar efter fik Grækenland samme Navn, da Corinth blev indtaget og ødelagt. Forgjeves havde Sparta prøvet med Lykurgs Love at opmane sin gamle Kæmpeaand, og maatte tjene til at stadfæste den klare, men daglig glemte Sandhed, at selv det stærkeste og kunstigste Legeme er et Liig, naar den levendegjørende Aand er udfaren. Forgjeves havde ogsaa Achæernes Høvding Philopoemen haabet at oplive den græske Oldtid i sit Fædreneland, og selv Hædersnavnet af den sidste Græker maae vel fradømmes ham, han var kun den Bedste af de sidste *Achæer,* thi han holdt sig ingenlunde ubesmittet af sine Landsmænds Frændehad og Herskesyge. Under Skin af at beskytte den græske Frihed havde Rom |A:43næret Spliden mellem Achæer, Ætoler og Spartaner, og skaffet sig Paaskud til at skille Achæerne ved deres dygtigste Mænd, der maatte forsmægte i Udlændighed som romerske Gidsler, og da Achæerne vilde hevne Skade, bleve de fuldelig undertvungne. En af hine achæiske Gidsler var den navnkundige Polyb der vel aldrig var andet end en letnem, verdensklog Mand, men er dog for nylig enstund blevet ophøiet som et Mønster for Historieskrivere, og vil stedse mindes for de brugbare Efterretninger han har samlet, og den nye-achæiske Aand han uvitterlig har skildret. 146 f. K.

Samme Aar som Corinth, faldt ogsaa Carthago. Det overmodige Rom forkyndte uden videre Paaskud sin forrige Medbeilerinde en Undergangskrig, og benyttede kun dens Borgeres Feighed til at afvæbne dem. Men da nu de skamløse Romere forklarede Fredsløftet saa, at Carthagos Borgere skulde vandre med Pose og Kiep fra Fædrenes Arner og Grave, da var det som Didos fortvivlede Aand indfoer i de udmarvede Kjøbmænd, og med Strømme af Blod maatte Blodsølvet kjøbes. Dog naaede den sidste Scipio sit Ønske: efter den saakaldte retfærdige Catos Dom at strøe Salt i Carthagos røde Gruus og lyse en Forbandelse over Byens Gjenføder, som Rom, man veed ikke ret om ved Cæsar eller Augustus, tilegnede sig. Saaledes blev Carthaginensernes Endeligt, de havde gjort alt deres Arvegods i *Penge,* derfor maa man paa disse |A:44lede om deres Aand og Tungemaal. End ikke Sagn om Sang eller anden aandelig Tale, spore vi hos dem, kun paa Bøger om Agerdyrkning og Seilads vide vi Navn, og selv Historien om Romerkrigen var af en Udlænding: Sicilianeren Philenus.

Det Syriske Rige var stiftet af Seleucus Nikator, ogsaa en af Alexanders Høvdinge, og under en af hans Ætmænd: Antiochus den saakaldte Store, udstrakde Riget sig næsten over hele Asien vesten fra Euphrat, men Romerne tvang ham til Underdanighed, og de følgende Seleucider maatte bøde med Livet naar de ei vilde være Roms Statholdere.

Nu var der ei længere nogen Stat i den da bekjendte Verden, som kunde gjøre Rom nogen Modstand, men derfor fik den ikke Rolighed. I Slutningen af det andet Aarhundrede f. K. blev Gallien og Italien gæstet af tvende nordiske Folk: Cimbrer og Teutoner, og Verdens Herskerinde skjalv. Vel frelste den tappre Marius Fædrenelandet fra denne udvortes Fare, men under Tidsløbet var i dets eget Inderste opvoxet et Tvedragtens og Fordærvelsens Træ, som nu begyndte at bære blodige Frugter. De gamle Romere vare tarvelige, afholdne og retfærdige, ikke saameget for at være rette Mennesker og behage Guddommen, som fordi de indsaae at Fædrelandet ellers ikke kunde bestaa. Saasnart derfor Roms Magt blev saa stor, at den |A:45meende ustraffet at kunne være uretfærdig mod andre Folk og ikke syndes at have nogen farlig Fjende, bortkastede ogsaa dens Borgere Forfædrenes Dyder, og med Grækenlands, Kartagos og Asiens Rigdomme hjemførte de tillige de Overvundnes Overdaad og Laster. Svaghed og Nederdrægtighed vare to, lige nødvendige Følger heraf, hin viste sig førstegang tydelig, da Romerne strax efter den cimbriske Krig maatte tilstaa næsten alle Italienerne romersk Borgerret, og denne yttrede sig paa samme Tid saa stærkt, at de fleste Romere, fra den ringeste Almue af, lige til Konsulen, vare rede til at sælge Ære, Frihed og Fædreneland for

Penge. Under saadanne Omstændigheder var det let for de faa udmærkede Mænd, som end opstode, at skaffe sig Tilhængere, og *da* Enhver af dem vilde herske ene, maatte der nødvendig opkomme indvortes Krige. Den første Borgerkrig førdes mellem Marius og en anden tapper Mand: Sylla, og den Sidste 81.
beherskede i to Aar Rom enevældig, efter at have betvunget sin Modstander. Vel indførde han selv igjen for en Deel den gamle Forfatning, men varig kunde den ikke blive, og snart gjordes et nyt Forsøg paa at omstyrte samme, af den ondskabsfulde Katilina, som havde i Sinde at plyndre og opbrænde Byen. Nær var det lykkedes ham, og omendskjøndt Staten dennegang frelstes af sin aarvaagne Konsul, den berømte Cicero, blev den dog kort efter en Bold for tre |A:46Mænds Herskelyst. Den berømteste blandt disse var Julius Cæsar, som ved sin Tapperhed, Forstand, Veltalenhed og i mange Henseender høie Tænkemaade, syndes født til Tronen, og som ved at undertvinge Gallien havde skaffet sig det hvorfor den syndes tilfals: Navnkundighed, Guld og tappre, hengivne Soldater. Han saae sig imidlertid nødt til, at dele Magten med den ogsaa tappre Pompeius, som ved at rense Havet fra Søerøvere og udvide Roms Grændser til Eufrat, havde erhvervet sig stor Hæder og desuden var meget elsket, ja Begge fandt det endog, med Hensyn paa Guldets Almagt, raadeligt at optage Roms rigeste Mand: Krassus, i deres Samfund. Rolig bar Rom sine Lænker, men da Krassus døde, udbrød en Krig mellem de tvende Medbeilere, som endtes
med Pompeis Undergang. Forgjeves søgte Frihedens urokkelige 48 f. K.
Ven, Kato, ved denne Leilighed at tilbagegive Staten sin gamle Forfatning. Da Lykken ei vilde staa ham bi, dræbte han sig selv og tog det sørgelige Hædersnavn: den sidste Romer, ned med sig i Graven. Alligevel blev Cæsars Regjering kun saare kort, thi nogle hidsige unge Romere, med hans egen Yndling Brutus i Spidsen, som meende, det var ham og ikke deres Landsmænds Trællesind, der stod i Veien for Roms Frihed, sammenrottede sig og myrdede
ham lumskelig. Roms hele Vinding var at faae slettere Herrer; thi 44
Cæsars Søsterdattersøn, den |A:47snedige Octavius forenede sig med Vellystlingen Antonius og Lepidus, som det heed, for at hævne Cæsars Mord og bringe Staten i Rolighed, men som de i Gjerningen viste, for at vorde dens Herrer. De begyndte deres Regjering med at lade alle de Mænd dræbe, som enten havde stor Formue, eller mistænkdes for at være Frihedens Venner, ja sparede ikke engang den gamle Cicero. Enighed kunde ikke findes mellem saadanne Mænd, og da det tilsidst kom til aaben Feide mellem Antonius og Oktavius, beholdt denne Overhaand i
det navnkundige Søslag ved Actium. Under Navnet Augustus blev 30.
han Roms uindskrænkede Herre, og kun for et Syns Skyld var det, at han og de følgende Keisere (imperatores) udnævnede

Konsuler og Raadsherrer.

Selv denne korte Fremstilling af det offenlige Romerliv viser at Egennytte var Folkets Grundtræk, kold sandselig Fornuft Stadens Palladium og Kraft til at undertvinge baade Lyst og Samvittighed det eneste Aandelige man attraaede. Et uforklarligt Særsyn maatte det da være, hvis vi hos dette Folk fandt eiendommelig Poesie, Kunst og Videnskabelighed, lutter aandelige Planter, eller rettere, da maatte Folkets Historie være Løgn. Naar vi derfor betragte den saakaldte Romerske Literatur uden at forvirres af indgroede Fordomme om dens Herkomst og Ypperlighed, skal vi vel maatte sande, at *Rom* i Grunden slet ingen havde, som fortjener at komme i Betragt|A:48ning i den aandelige Verden. Her er hverken Mythologie eller Oldkvad, og under hele Stadens kraftfulde Tidsrum intet Spor af aandelig Syssel, udenfra, ved Bekjendskab med Grækerne, var det først at Romerne modtoge et Slags Begreb om Sligt, og det er ligesaa naturligt at Begrebet var fattigt, som at Efterligningen var i alle Maader tarvelig. Mellem de berømte latinske Digtere er vel Ovid den eneste naturlige Romer, Romerkraften finde vi ikke, thi den var bortdampet hos ham som hos hans Samtidige, men Vittighed: en skarpsindig Fornufts Brudstykker, og Liderlighed, den løsladte Romerfølelse, finde vi topmaalt, og Ingen skal kunne nægte at hans Venus er Romerfolkets *Skjønheds*-Dise, og Kjærligheds Gudinde. Selv Ovid var dog ingen indfødt Romer og Lucrets der besang den Leveviisdom der bragde ham i Daarekisten og gjorde ham til Selvmorder, er den eneste mærkelige Sanger Rom fuldelig kan tilegne sig. Mellem de berømte latinske Historieskrivere var kun Tacitus en Romer, og neppe skal man finde andet Aandeligt hos ham end Skyggen af de gamle Romeres Kraft. Paa Kunstnere gjør det gamle Rom end ikke Paastand; imellem de latinske saakaldte Philosopher er Terentius Varro, den eneste Romer, og uden at laste hans *Pløining* i Kundskabens Vange, maa man dog nok tilstaae, at han i Philosophien kun distingverede slet med sin Plovkjep.

|A:49Hvad nu de øvrige italienske Digtere, Historieskrivere og Philosopher angaaer, da ere deres Navne noksom bekjendte, og deres Bøger ikke saa tilsidesatte at de jo burde være det langt mere, og kun gjemmes som historiske Bilæg, thi naar Virgil ikke gaaer bag Ploven, farer han mest med Vind, Horats har kun tre Skilderier at skifte med: en klog, en dum og en leflesyg Romer er snart Alt hvad han afmaler; Livii berømte Historie er en livløs, kiedsommelig, langtrukken Aarbog, som Tiden til Lykke har stækket paa Halvveien, Terentses Comoedier kaldte selv Cæsar: Snak med Sølvstiil, og Latineren Cicero, Sabineren Sallust og Cisalpineren Cornelius Nepos ere udentvivl de eneste gamle Italienere, hvis Bøger man burde ønske i Ungdommens Hænder.

Vel røbe selv disse Skrifter hverken dybe Blik eller Følelser, men dog for det meste et ædelt Gemyt og sund Forstand som udtale sig i et naturligt og værdigt Sprog, Skarpsindighed og Inderlighed ere desuden ikke sieldne hos Sallust og Cicero, og dennes Veltalenhed er i sig selv en bedre Modgift mod Snaksomhed, end man paa hans Eftersnakkere kan mærke. Phædrus, hvis Fabler ei bør glemmes, var en Thracer.

Jammerlig var nu Folkenes Tilstand trindt i Landene, de vare blevne Romernes, og disse igjen en enkelt Mands Slaver, fordi de alle vare Slaver af deres syndige Lyster. Soldaterne, for hvem Roms Hersker maatte smigre, efterdi han |A:50ene ved deres Vaaben kunde beskjerme sin Trone, udsuede og mishandlede baade Borgere og Fremmede, og disses Elendighed var saameget større, som de savnede fast Tro paa en almægtig, viis og kjerlig Gud, der kunde og vilde hjelpe dem. Om et Liv efter dette havde de intet Haab, men troede i det høieste at de efter Døden skulde friste et sørgeligt Halvliv som kraftløse Skygger, og maatte derfor midt i den Trængsel og Uselhed, som omringede dem, skielve for Graven. De Levninger af den sande Religion som i den ældre Tid havde oplivet og størket Folkene, vare begravede i en Dynge af Fabler og Eventyr, Troen paa det Usynlige levede kun sygelig hos enkelte Tænkere, og Mængden knælede tankeløs for Billedhuggerens og Guldsmedens Hænders Arbeide. Næsten alle de, som tyktes sig at være klogere, spottede med Alt hvad Fædrene havde overantvordet som ærværdigt og helligt, og Roms Keisere lode sig tilbede som Guder. Som det saftløse Straae maatte Slægten henraadne, dersom Troen ei paa nye kunde vækkes, skjenke Lys og Kraft, tæmme Vold og de syndige Lyster. Dog et saadant Haab syndes forgjeves; de gamle Fabler kunde ei tilbagevinde den tabte Anseelse; den senere Tids Digtere vare ofte Gudsforagtere, fordybede sig selv i Jordlivet og misbrugte deres Kunst til at forgylde Lasten, eller til ved Smiger at vinde de Mægtiges Yndest. Folkene maatte derfor agte dem mere for Løgnens |A:51end for Sandhedens Tolke, mere for onde Aanders end Guddommens Sendebud, og dog vare Digterne de eneste, man naturlig kunde tiltroe et Samfund med Guddommen, som gjorde deres Udsagn om det Usynlige troværdigt. Tidens Philosopher vare enten ryggesløse Sophister, ligegyldige Moralister, eller vaklende Tvivlere. Dog, Menneskeslægtens barmhjertige Fader havde aldrig glemt sine forvildede Børn, og medens de ved egen Brøde nedsank i en Afgrund, hvoraf de selv maatte føle, kun Guddommens Haand kunde opløfte dem, havde han i Stilhed forberedet deres Frelse. Denne Forberedelse beskue vi i Israeliternes eller Jødernes Historie, som i en uafbrudt Kjede fra de ældste Tider af, er ved Guds besynderlige Forsyn opbevaret i deres egne hellige Bøger.

Dette Folk, som, skjøndt det i sine mest glimrende Dage kun var sine nærmeste Naboer bekjendt, dog er det mærkeligste af alle, nedstammede fra Sem, hvem allerede Noah i Aanden beskuede som Guds Udvalgte; men dog er Abraham at agte som dets egenlige Stammefader. I hans Tid, hardtad midt imellem Verdens Skabelse og Christi Fødsel, begyndte den sande Guds Kundskab overalt at formørkes og forfalskes; da udkaldte Gud ham fra hans afgudiske Fædreland: Kaldæa, og bød ham omvandre i Kanaan, som engang skulde besiddes af hans Æt. Her omvankede den gudfrygtige Abraham, hvem |A:52Jehovah kaldte sin Ven, hans Søn Isak og Sønnesønnen Jakob eller Israel; men den Sidste fløttede under en Hungersnød til Ægypten, hvor en af hans Sønner: Josef, var blevet den Næste efter Kongen. Jakob døde, efterat have forudsagt sine 12 Sønner deres Afkoms Gemytter og Bopæle i det forjættede Land; og mindet prophetisk om Løven fra Juda, Slægtens forjættede Frelser; Josef døde ogsaa, Israeliterne opvoxde til et Folk, men nedsank i dyb Trældom, og det syndes, som Jehovah havde glemt sine Løfter. Dog, Abrahams, Isaks og Jakobs Gud var trofast, og da Nøden var størst aabenbarede han sig i Midians Ørk for Moses, en landflygtig Israelit; men som ved Guds besynderlige Styrelse var blevet oplært i al Ægypternes Viisdom. Ham sendte Jehovah, udrustet med Kraft til at giøre Underværker, til Ægyptens Pharao, for at skaffe Israels Børn fri Udgang; men denne undtes dem først, efterat Kongens Halstarrighed var tugtet ved forfærdelige Landeplager. Dog, selv efter Udgangen stædtes de i Vaande, da de pludselig saae sig indsluttede mellem det røde Hav og Pharaos Krigshær. Folket knurrede, Moses bad og Herren hjalp, Vandene maatte vige for den Almægtiges Ord, tørskoet vandrede Israel paa Havets Bund, men Pharao og hans Hær sank som Blye i de mægtige Vande. En Skystøtte som lyste om Natten veiledte Guds Folk, men for deres Gjenstridigheds Skyld maatte de |A:53omvanke i Arabiens Ørk 40 Aar til den gamle Slægt var saa godt som uddød. I Ørken opholdtes de underlig ved Brød som Dug der faldt fra Oven, og Gud gav dem ved Moses ubrødelige Love, som Han Selv med Tordenrøst fra Sinai Bjerg gav et mageløst Vidnesbyrd. Til Offringer og anden Gudsdyrkelse bygdes Tabernakelet med Pagtens Ark efter en aabenbaret Lignelse, og til Helligdommens Tjenere, som Præster og Leviter, beskikkedes Levi Stamme, af hvilken og Moses med sin Broder Aron, den første Ypperste Præst var oprunden.

Moses døde og Josva, som foruden Kaleb nu var den eneste levende af de Voxne der udgik fra Ægypten, indførte Folket i Kanaan; Stædernes Mure faldt, og Fjendernes Hære adsplittedes ved Jehovahs Kraft, og en stor Deel af Landet kom i Israeliternes Vold. Dog, Josva døde, Tvedragtsaand adskilde Stammerne, og

omt. 1500 f. K.

Børnene glemde den Gud, som øiensynlig havde vandret med deres Fædre, Hvis Herlighed boede iblandt dem, og hvis Stemme de hørde gjennem Ypperstepræsten; de lode Kananiterne bo hos sig, tjende deres Guder og bleve derfor deres Trælle. Saa ofte de imidlertid begræd deres Synd og omvendte sig til Jehovah, forbarmede han sig over dem, som en Fader over sine Børn, og udfriede dem af de Fremmedes Vold ved vældige Mænd, paa hvilke hans Aand hvilede. Disse Mænd kaldtes Dommere (Suffeter), og deres Idrætter ere næ|A:54sten ligesaamange Underværker; men ikke destomindre kededes Israels gjenstridige Børn ved den usynlige Konge, og nødte den sidste Dommer Samuel til at give dem en synlig, efter Hedningenes Viis. Ved hellig Lodkastning udvalgdes Saul, men da han ei vilde adlyde Jehovahs Lov og Bud, overførtes Kongeværdigheden til David; en af de mærkeligste Mænd i Israels Folk. Som Dreng størkede Gud ham til at nedlægge Philisterkæmpen Goliath; som Mand og Konge ydmygede han alle Folkets Fjender, udstrakde sit Herredømme over alt Landet mellem Middelhavet, det røde Hav, Eufrat, og Phønisien, og opreiste sin Kongestol i Jerusalem, denne siden gjennem Aartusinder saa navnkundige Stad. For at vække den slumrende Andagt, og ligesom laane den Vinger til Himmelflugt, indførde han Strengeleg ved Gudstjenesten, og digtede dertil selv hellige Sange, der ei blot ere beundringsværdige formedelst deres poetiske Fylde og høie Sving: men især dyrebare ved den Trøst de som Himmeltoner mægte at indgyde et bedrøvet Hjerte, og formedelst det Fremsyn ind i de kommende Tider, som bekræfter Digterens underfulde Samfund med Gud. Davids Søn og Eftermand, Salomon, er og blevet saare navnkundig, saavel ved den store Visdoms Maade Gud skjenkede ham, som ved det prægtige Tempel han i Jerusalem bygde til Jehovahs Dyrkelse, ei til et Huus for Ham, hvem han bekjendte ei |A:55Himle og Himlenes Himle kan rumme; men selv han henfaldt i sin Alderdom til Haardhed og Afguderie, og hans Søn Roboam beholdt kun Regjeringen over de tvende Stammer, Juda og Benjamin, da de øvrige ti valgte sig en anden Konge. I dette de ti Stammers eller som det kaldtes Israels Rige, hvis Indbyggere lode sig afholde fra at besøge Helligdommen i Jerusalem, fandt Afguderiet saadan Indgang, at Profeten Elias, før endnu hundrede Aar vare forløbne fra Salomons Død, ene ved en guddommelig Aabenbaring lærde, at 7000 dog ei havde bøiet Knæe for den phønisiske Afgud Baal. Den ene Kongeslægt efter den anden udryddedes ved Herrens Haand, Hunger og Sværd pinde og henrev, Propheter varslede, og paa hver Ydmygelse fulgde underfuld Frelse, men kun lidet ændsedes baade Straf og Redning, og stedse voxde Ondskaben i Folket. Da forkastede Jehovah Israel, den assyriske Konge

omt. 1050 f. K.

Salmanassar bortførde de ti Stammer med deres sidste Konge
Hosea, og deres Land blev befolket med Hedninger, som efter omt.
Samaria, Rigets Hovedstad, kaldtes Samaritaner. Noget bedre gik 700 f.
det i Juda Rige, Davids Ætmænd fulgde, efter Jehovahs Løfte, K.
hinanden uafbrudt paa Zions Trone, og mellem dem fandtes adskillige, der, som Josaphat og Ezekias, redelig dyrkede Gud og erfore hans Beskjærmelse; men dog tog Afguderie og Synd saaledes Overhaand, at selv Herrens Lovbog |A:56nedsank i Glemsel og forfærdede som noget Ubekjendt den gudfrygtige Kong Josias, der i Slutningen af det syvende Aarhundrede stræber igjen at opfriske Jehovahs Dyrkelse. Netop i disse fordærvede Tider opvakde Gud en heel Rad af hellige Skjalde, som ei allene forkyndte Jehovahs Pris og underlige Gjerninger, og straffede baade Konge og Folk for deres troløse Affald fra deres Fædres, den eneste sande Gud; men forstærkede deres Advarsler og bekræftede deres guddommelige Sendelse, ved Spaadomme om hvad der skulde hænde sig i den tilkommende Tid. Dog, de talde mest som for døve Øren: forgjeves saae Jøderne Israels Riges Fald, som var forudsagt af Hoseas og Micha, forgjeves saae de Ninives Undergang, der saa klarlig var afbildet af Nahum,
endda vilde de ikke fæste Tro enten til Esaias, som i Ezekias's Tid omt.
truede dem med en lignende Skjebne, eller til Jeremias, som efter 700 f.
at have varslet omsonst selv oplevede sin Spaadoms Opfyldelse. K.
Det var den babyloniske Kong Nebukadnesar, hvem Gud brugte
som sit Redskab til Juda Riges Opløsning og Folkets Ydmygelse: omt.
allerede eengang havde han indtaget Jerusalem og bortført 600 f.
endeel af Folket, da de Overblevnes Konge, Zedekias, gjorde K.
Oprør, tillod Folkets trodsige Fyrster at forgribe sig paa Jeramias, blev grebet paa Flugten fra sin Hovedstad, og maatte med alle de Ypperlige i Landet vandre som Træl til Babylon. De Ringe som bleve tilovers søgde, tvertimod |A:57Guds udtrykkelige Befaling, deres Frelse i Ægypten, og fandt der deres Grav.

Trængselen bøiede de haarde Nakker, Jakobs Afkom omvendte sig til Jakobs Gud, og han viste atter, at han er, hvad Han selv kaldte sig hos Esaias, en Gud, der ei lader Haabet beskæmmes. Profeterne Ezekiel og Daniel nærede Haabet og forkyndte Frelse, Cyrus inddrog i Babylon gjennem Eufrats udtørrede Render, som Esaias havde spaaet, og overeensstemmende med de udtrykkelige Ord af Jeramias endtes Fangenskabet efter 70 Aars Forløb, da Perserkongen gav Jøderne Lov til at vende tilbage, befoel dem at opbygge Templet og tilbagegav de hellige Kar. De Fleste havde imidlertid Ro og gode Dage kjerere, end Gud og Fædreneland; kun henved 50,000 mest af Juda og Benjamins Stamme, mellem hvilke der vare Oldinge, som havde tilbedt i Herrens Huus, vendte hiem under Zorobabels Anførsel. Under megen Forhindring, deels af de følgende

Perserkonger, deels af Samaritanerne og andre Naboer, stræbde Jøderne at opreise Tempel og Mure, men mægtede ei at fuldende Værket før deres Landsmand Nehemias af Artaxerxes den omt.
Langhaandede sattes over dem. Han oplivede deres Mod, 440 f.
Anstrængelse og Tillid til Gud, hvilke, uagtet Profeterne Haggai K.
og Zacharias som Herrens Sendebud og hans Villies Tolke havde vandret imellem dem, dog ei sjelden sank, og fra nu af levede de i Ro indtil det |A:58store Uveir efter Alexanders Død udbrød over Landene. Alt som Gud skiftede Seier mellem Kongerne, maatte de skifte Herrer, indtil Ptolemæus omsider hævdede sig Middelhavets asiatiske Kyst. De første Ptolemæers Herskab var mildt, og bleve end de første Flokke af Jøderne, der fæstede Bopæl i Alexandrien nødte til at drage did, fulgde dog mange tusinde af deres Landsmænd frivillig efter, og stode der i lige Anseelse med de herskende Græker. De Øvrige i Judæa bleve siden kjede af den ægyptiske Regjering, og overgav sig til den omt.
syriske Kong Antiokus den saakaldte Store; men maatte snarlig 218 f. K.
angre dette Herreskifte; thi Antioks Sønnesøn og Navne blev lysten efter Templets Skatte, og befoel Jøderne at offre til omt.
Afguderne. Endeel fornægtede Fædrenes Tro, men de Fleste 170 f. K.
udstode heller de grueligste Pinsler og den forsmædeligste Død; og Gud lønnede deres Standhaftighed ved at opvække mellem dem Makkabæernes Helteslægt, som med kraftig Arm brød de syriske Lænker og værgede om Herrens Tempel. De trende Brødre: Judas, Jonathan og Simon, samt dennes Søn Johannes Hyrkanus ere blevne de navnkundigste, og den Sidste nødte endog Samaritaner og Idumæer til at underkaste sig; men efter hans Død blev Landet en Tumleplads for Borgerstrid og Borgerkrig. De senere Makabæer vanslægtede fra deres Fædre, Gudsfrygten forsvandt, og da blev Stormodigheden til Hov|A:59mod og Herskesyge, Kiækheden til Grusomhed; hertil kom, at der i den senere Tid havde dannet sig et Samfund, som ved tilsyneladende stræng Opfyldelse af Loven og talrige tilsatte Menneskebud, erhvervede Helligheds Ry, og misbrugde dette til at udføre deres egennyttige og herskesyge Hensigter. En Strid mellem de to sidste makkabæiske Fyrster, hvori disse Pharisæer mest vare Skyld, gav Pompeius Leilighed til at blande sig i Judæas Anliggender, og fra den Time vare Jøderne Roms omt. 63
Undersaatter. Folket maatte nu hylde som Konge Idumæeren f. K.
Herodes, der spottede med deres Tro, skiøndt han udsmykkede Templet, loggrede for Almuen, men lod paa det grusomste alle dem aflive, hvis Stilling eller Anseelse kunde indskyde ham selv den mest ugrundede Frygt, og som et vildt Dyr rasede han i sin egen Familie. Den eneste Trøst, Folket havde i al denne Trængsel og Jammer, var, at de med Grund iust nu ventede den store Befrier, som Moses allerede havde forkyndt og David besunget,

men hvis Komme og Hændelser især Esaias og de senere Profeter havde saa nøie bestemt og saa klarlig afbildet, at Tiden ei kunde være uvis, og han selv ei miskjendes uden af Trods. I Betlehem, af Davids Æt, skulde den Konge fødes, hvis Spir skulde udstrække sig over Jorderige, og hvis Trone ei skulde rokkes evindelig, og her fødtes Jesus medens Herodes endnu levede og Augustus herskede over den romerske Verden. |A:60Vel var hans Rige ikke af denne Verden, men de fleste Jøder paa den Tid ventede dog i ham en jordisk Konge, da deres Sind var alt for jordisk, til at fatte Spaadommens høiere Betydning, og Herodes hvem Østens Vise forkyndte Fødselen af Jødernes Konge, søgde derfor at rydde ham af Veien i hans spæde Barndom; men Gud vaagede over sin Søn, og kun Jesu Jevnaldrende i Bethlehem bleve Offere for Tyrannens Mistanke.

Tredie Tidsrum.

Fra Christi Fødsel til Gregor den syvende.

1066.

I Stilhed opvoxde Jesus til sit 30de Aar da han tiltraadte sit Læreembede. I halvfjerde Aar vandrede han omkring i Jødeland, og formanede Folket til Omvendelse og Tro paa Gud Fader og sig selv Faderens enbaarne Søn. At han var den hvorfor han udgav sig, beviste han ved mangfoldige Jertegn, især ved at opvække Døde, hvilket Ingen formaaer uden Livets og Dødens almægtige Herre. De gjennem Aartusinder omtvistede Spørgsmaale: om Guds Tilværelse, Menneskesjælens Udødelighed og Rettesnoren for Menneskets Villie og Idræt, bleve da nu besvarede |A:61af En som vidste det tilfulde, og saaledes var der bødet paa en stor Deel af de Dødeliges Trang; men end var det mørkt hvorledes det faldne Menneske, uden Størke til fuldelig at efterkomme Guds Bud, kunde tækkes ham og vorde salig efter Døden. Dog ogsaa denne Gaade løste Jesus, i det han af uudgrundelig Kjerlighed hengav sit Liv til en Igjenløsnings Betaling for Alle, saa at Enhver som troer paa ham, har derved Adgang til Gud som en kjerlig forsonet Fader, der ved sin Helligaand vil komme hans Skrøbelighed til Hielp, og tilgive ham hans Feil. Det var Jøderne selv, som blinde og forhærdede overantvordede den Hellige, deres og al Verdens Frelser til Korsets haanlige Død, men som spaaet var, hans Been kom ei til at see Forraadnelse og Graven

kunde ei holde ham; Han opstod levende paa tredie Dag, hvorved han paa engang bekræftede alle sine Ords Sandhed og grundfæstede det evige Livs Haab. Derpaa befoel han sine Lærlinge, Apostlerne, at vandre trindt i Landene, forkynde det glade Budskab om Guds Naade, og døbe Alle som vilde antage det, i Faderens, Sønnens og den Helligaands Navn, og der han det havde sagt, blev han optaget mens de saae derpaa, og en Sky tog ham bort fra deres Øine. Høit over alle Himle opsvang han sig til den Herlighed han havde hos Faderen, før Verdens Grundvold blev lagt, men udgiød over Apostlerne Faderens Hellig-Aand, og er ved Ham |A:62med sine Troende alle Dage indtil Verdens Ende; fra Himmeltronen har han tydelig styret Jorderige, og sprængt Helvedes Porte, hvergang de vilde spærre hans Kirke. Blandt Apostlerne ere Johannes, Peder, Matthæus og Paulus især blevne mærkværdige, da det er dem, som oplyste af den Sandhedens Helligaand, som hvilede paa dem, beskreve Jesu Levnet og udviklede hans Lære til en Rettesnor for alle Jordens Slægter. Mange Tusinde baade Jøder og Hedninger modtoge Evangeliet med Glæde; thi Apostlerne stadfæstede Ordet ved Underværker, og henviste Folkene til Profeternes klare Spaadomme, der laa aabne for alle, og ei kunde være forfalskede, da de allerede i flere Aarhundreder havde været oversatte paa det græske Tungemaal, som da forstodes vidt og bredt i det romerske Rige.

Dette uhyre Rige stod som et udgaaet Træ med store visne Grene, hvor sielden en Fugl bygger Rede eller rører Stemmen, men hvor kun Utøi avles og næres i det raadne Trøske, medens giftige Orme bo i den hule Stamme. Augustus var klog, og da han havde naaet sit Maal, lemfældig og mild, hvorfor man har kaldt hans Regjering Roms gyldne Tid, men kun med Ret hvis Alt er Guld som glimrer, thi glimrende Uselhed var Alt, udtømt var nu Roms indvortes Kraft, og medens de stolte Patriciers vanslægtede Børn kappedes med Horaz og Virgil om at forgude den romerske Friheds kolde Morder, kom |A:63som et Forvarsel, den Tidende, at Roms Ørn var sunket i Germaniens Skove, at Lykken havde forladt Verdens-Dronningens seiervante Banner. Efter Augusti Død lod det som Rom skulde flux forgaae i Blod og Uteerlighed, Tiberius, Caligula, Claudius og Nero ere Keisernavne som udtrykke den høieste Vanvid og Ondskab, der hidindtil med en Slags Besindighed har aabenbaret sig i Verden, og især er Nero blevet navnkundig, som intet andet Uhyre indtil denne Dag. Han var Slave af de mest fæiske Lyster, og vilde dog ansees som Mønster paa et fuldkomment Menneske, Moder, Broder, Lærere og Alle som mishagede ham, lod han myrde, ja med Grund mistænkdes han for at have selv ladet Rom anstikke, paa hvis Brand han saae med Djævleglæde som paa et Skuespil, en

Lignelse af Troias Undergang. Imidlertid udvidedes dog endnu under disse Uhyrer Rigets Grændser; da Nero havde taget en Ende med Forskrækkelse, kom efter nogle Omvæltninger en duelig Fyrste, Vespasian, paa Thronen, hans Søn Titus var en sielden Ædling, og efter en neronisk Tyran, Titi Broder Domitian, fik Riget i Nerva, Trajan, Hadrian, og begge Antoninerne en Række af kloge og ærbare Fyrster, saa at Alle som vente Staters Held af Love og Mandevid, ei lidet maae forundre sig over at Statens Saar langt fra at læges, kun skjultes og aad omkring sig som en ulægelig Kræft. Hvo som derimod |A:64har lidt bedre Forstand paa de menneskelige Vilkaar, vil ikke undres over Sligt, men finde det ganske naturligt, at naar de indvortes Baand ere brustne, de udvortes endog hastigere løses under milde end grumme Fyrster, at Sproget, til Trods for hver Grammatiker, tabte sin Aand, da Folket havde tabt *sin,* og at de sidste latinske Skribenter man roser enten blomstrede under Tyrannerne eller uddøde dog under Trajan, den første Keiser der indrettede offendlige Skoler til Kundskabs Fremme. Snarere maatte man undres over at de bedre Keisere og sidste Skribenter kunde opstaae, men ogsaa denne Forundring taber sig, naar man seer, deels at det mest var Udlændinger, og deels at det ingenlunde har saameget at betyde med deres Storhed og Herlighed, som Roms Forgudere har indbildt sig. Trajan var en forfængelig Erobrer, Hadrian en storagtig Hykler, Antonin havde intet Kejserligt uden Purpuret, og Marc Aurel var en selvklog Grubler, der lod Lasten herske i Huus og Rige medens han stræbde at finde Stoikernes kolde Sædelære i sig selv og udtrykke den paa Græsk: at de ikke rasede med Blodtørst mod deres egne Undersaatter, og ønskede nøisomme kun at see et Glimt af den Glimmer der blændede i Augusti Dage, er hvad der især har gjort deres Navne elskelige ved Siden af Uhyrernes. Mellem Skribenterne i dette Tidsrum møder man heller ingenlunde synderlig opvakde Hoveder, Senecas Viisdom er en hver|A:65ken høi eller reen Leveklogskab, og de Tragoedier der tilskrives ham kundgiøre Tabet af den Smag der ene laaner Versene fra Augusts Tid en Slags Ynde, og som bestaaer deri: at man ikke stræber efter at udtrykke andet, end hvad man virkelig seer og føler, og veed at udtrykke det rundt og klart i Sprogets Aand. Man kan af visse Aarsager ikke sige at Poesien blev blot satirisk, men maae sige at Satiren hos Martial og Juvenal, er det eneste hvori man sporer Latinens poetiserende Aand. Historieskrivere som Velleius Paterculus, Sveton og Tacitus synes kun at have forstaaet deres Kunst blandt dem der ikke forstaae den, de forstode nemlig at sminke og sværte, men ingenlunde at skildre, og dog maatte Skildring være det eneste, der skulde udmærke dem. *For* Historien, men ingenlunde i den, have deres Bøger Værd, og den som for Historien er vigtigst,

Taciti lille Bog om Germanien, beviser ret hvor stærblind og keithaandet man var, naar man skulde modtage og meddele en Forestilling om andet end Romere og Romerskhed. Saare vigtig for Historikeren er den Samling af geographiske og naturhistoriske Bemærkninger og Beretninger, som Plinius den Ældre foranstaltede under Navn af historia mundi, men vare ikke saamange af Hjemmelsbøgerne forlorne, vilde det være et temmelig overflødigt Værk, undtagen som Billede af en romersk Polyhistor. Qvinctilians Bog om Talekunsten er udentvivl det grundigste Værk |A:66om aandelige Ting i den gamle latinske Litteratur; røber et tænksomt Hoved, og megen sund Sands, men naturligviis kunde den hverken skabe Talere, eller hindre Smagens og Sprogets Forfald hos et Folk, der daglig sank dybere i Afmagt, Uteerlighed og Trældom.

Da Religionens Baand vare løste, maatte Keiserne til deres Undersaatter smede Jernlænker af Soldaternes Vaaben, og bære dem selv; thi Krigshærene var det som valgde Keiserne og røvede dem igjen Krone og Liv, naar de ei vilde fede dem med Folkets Marv og lukke Øiet for deres tøileløse Udsvævelser. Mellem et feigt og kraftløst Folk kan Soldaters Grumhed og Blodtørst gjelde for Tapperhed, men ei saa, naar der skal kjempes med djærve Fjender: det lærde Romerne Snart ved Rhin, Donau og Eufrat, her havde de Parther og siden Ny-Perser at bestride, og hisset foruroligedes Grændserne stedse mere af tydske Folkefærd, som Romerne kaldte Barbarer, fordi de hverken talde Latin, eller forstode sig paa Pragt og Overdaad. Allerede den sidste Antonin saae sig i Midten af det 2det Aarhundrede nødt til at tage en Deel af disse Barbarer i Sold; deres Antal voxde, ligesom Svaghed og Blødhed tog til i Provindserne, og naar Rom nu skulde have en djærv Keiser, maatte han opvoxe mellem dem. Næsten det hele 3die Aarhundrede er opfyldt med Kampe mellem Hærførerne om Tronen, og forgjeves søgde ved dets Slutning Diokletian |A:67at forebygge dem, og tillige vinde mere Kraft mod udvortes Fjender, ved frivillig at dele sin Værdighed med flere duelige Krigshøvdinger; disse kunde ligesaa lidet forliges paa Tronen, som deres Forgængere om den, og der blev ingen Rolighed før Constantin den Store atter samlede Riget. For denne sin 323.
Ophøielse maatte han især takke de nu saa talrige Christne, hvis Tro han yndede og omsider selv antog.

Saaledes blev da Christendommen den herskende i Romerriget, efterat den i halvtrediehundrede Aar havde maattet friste Undertrykkelse og stundom haard Forfølgelse. Nero var den første Keiser som forfulgte de Christne med Ild og Sværd, men de mest udtænkte Pinsler kunde ei rokke deres Standhaftighed; thi de vidste, paa hvem de troede, og hverken Trængsel eller Død formaaede at skille dem fra den Christi

Kjerlighed, der for deres Skyld havde lidt mere end de Alle, og vinkede dem nu i sin Faders Huus, hvor deres Værelser vare beredte. Neppe var ogsaa denne Forfølgelse endt, før Jesu Sanddruhed paa det Synligste bekræftedes ved Jerusalems Forstyrrelse, og frem for alt ved Templets Brand, som han saa 70.
tydelig havde spaaet, og som Erobreren Titus, Søn af Vespasian, forgjeves søgde at hindre. Med fordobblet Frimodighed maatte fra denne Stund de Christne trodse Smerter og Død i Jesu Navn, og langt fra at lade sig skrække af den nærværende Tids korte Pinagtighed, maatte alle |A:68de, der havde Sjælen kjær, tye til det christne Samfund; saa gik det og: høi og bred løftede sig Christi Kirke paa de pinte Vidners (Martyrernes) Askedynger, og først i det 3die Aarhundredes sidste Halvdeel begyndte jordisk Attraa hos Mange at overvinde Længslen efter den Herlighed som hisset skulde aabenbares; i de sidste Forfølgelser saaes Mange at ofre Røgelse paa de Afgudsaltere, med hvilke selv Hedninge dreve Spot, og fornægtede saaledes den Herre som dem kjøbde, medens Andre med Guld og Sølv frakjøbde sig Delagtighed i hans Lidelser. Aarsagen hertil var deels, at mange Rige nu havde ladet sig døbe, men vilde tjene baade Gud og Mammon, deels, at Kristendommen var vanslægtet fra sin første Enfoldighed. Da de overordentlige Naadegaver, som oplyste de første Christnes Sind vare ophørte, udfordredes videnskabelig Dannelse til at forstaa de hellige Skrifter og forsvare Troen mod Jøder og Hedninge, men herved lokkedes mange Lærefædre til at hige efter kjødelig Viisdom og læmpe Skrifterne derefter, de troede tit ei længer Jesus, men sig selv, og bare ei gjerne hans Kors; Hver udlagde Skriften paa sin Viis, og under spidsfindig Ordkrig blev Kierligheden kold hos Mange. Ligesom Alexandrien blev det naturlige Sæde for Videnskabeligheden, saa var det og herfra den fornemmere Christendom, og det første stærkt omgribende Kætterie udgik. Allerede Origines, en i øvrigt høitbegavet og nyttig |A:69Kirkelærer fra Begyndelsen af det 3die Aarhundrede, hyldede tildeels en vilkaarlig Skriftfortolkning, og adskillige uchristelige Meninger, og i Constantins Dage stræbde Arius med meget Held at indbilde Folket den Løgn om Sønnen, at han var en timelig Skabning og ikke een Guddommelighed med Faderen, en Løgn som angreb i alle Maader Christendommens Grundpiller, thi dens Troværdighed beroer aldeles paa Jesu *fuldkomne* Sanddruhed, og dens Kraft paa hans Guddommelighed. Bifaldet Arius vandt, og Maaden hvorpaa man bestreed hans Løgn, vidnede ligehøit om den gamle Kirkes nærforestaaende Fald, thi verdslige vare begge, og det er hvad Sandheds Vaaben og Rige kan ikke være. Intet Under altsaa at aabenbart Hedenskab prøvede paa at tilbagevinde Spiret, Constantins Søn Constantius, som efter sin Broders Død blev Ene-Keiser, var en Arianer, og

hans Søstersøn, den kjække og vittige men selvkloge og stolte Julian, fornægtede offenlig Troen, og stræbde at undergrave Kirken. Herren slog ham og hans Anslag vare frugtesløse, men desuagtet forværredes Kirkens Tilstand daglig, med Ambrosius kan man sige at den gamle Kirkes sidste Sule faldt, og forgjæves stræbde Augustinus at oprette den igjen, hans seierrige Kamp paa dens Gruus kunde blot frede om dens Skygge og bevare dens Ihukommelse til bedre Dage.

|A:70I Augustins Tid deeldes Romer-Riget og ved hans Død begyndte alt det Vestliges Opløsning. Delingen var skedt mellem Theodos den Stores Sønner: Honorius og Arkadius. Honors 395.
Arvelod var Italien, Gallien, Hispanien, Britannien, Nord-Afrika og Donaulandene, men dette Riges Opløsning nærmede sig med stærke Skridt: Barbarer brøde ind fra alle Sider, og Kraft til at staa dem imod, manglede aldeles. Allerede under Honor blev Rom udplyndret af Vestgotherne, et nordisk Folk, som derpaa stiftede et Rige i det sydvestlige Gallien og Spanien; under hans Systersøn indtoges Britannien af Saxer, Angler og Jyder, og Afrika af tydske Vandaler, medens de asiatiske Hunner under Blodhunden Attila ødelæggende gjennemfore Italien og Gallien.
Omsider gjorde de tydske Leietropper Opstand, og deres Anfører, 476.
Odoacer, opkastede sig til Italiens Konge, medens de tydske Franker gave Gallien ny Herrer og nyt Navn. Odoacer fortrængtes snart af den ligesaa kloge som tappre Theodorik, der fra Norden brød ind med sine Øst-Gother og stiftede et vidtløftigt Rige, som dog kun opnaaede een Mands Alder; hvorpaa det omstyrtedes af
den østlige Keiser Justinians Krigshøvding: Narses. 553.

Det østromerske Rige, som oprindelig bestod af Tracien, Grækenland, det vestlige Asien og Ægypten, udvidedes nu ogsaa med Nord-Afrika, hvor den samme Justinians anden tappre Høv|A:71ding: Belisar, omstyrtede Vandalernes Rige; men disse Erobringer maa ene tilskrives Hærførernes Duelighed, gode Leietropper, og Fjendernes Svaghed, hvorfor ogsaa paa samme Tid Perserne maatte bortkjøbes fra Grændserne, og Bulgarer havde nær indtaget Konstantinopel. Kort efter Justinians Død indtoge de nordiske Longobarder, næsten uden Sværdslag, den største Deel af Italien, og i Begyndelsen af det følgende Aarhundrede blev Rigets Svaghed øiensynlig, da et nyt erobrende Folk opkom i dets Nabolag.

Dette Folk var Araberne. Disse Ørkens djærve Sønner vare Jødernes Frænder og nedstammede fra Abraham giennem hans Søn Ismael. I halvtredietusinde Aar havde de ført et ligesaadant ustadigt Liv som deres Efterkommere indtil denne Dag: græsset deres Hjorde og røvet de Fremmede, alt som sagt var i den gamle Spaadom: Ismaels Haand skal være mod alle og alles mod ham, men bygge skal han for alle sine Brødres Aasyn. Vel higede Asiens

gamle Erobrere efter at eie de dyrebare Røgelsers Fædreneland, men den brede Ørk afskrækkede dem, og Roms Legioner, som vovede sig did, funde en aaben Grav i dens Sand. Naboerne i Syrien frygtede for Røverne, og saavel Perser som Øst-Romere toge store Flokke af dem i Sold; men stor Bedrift ventede man ei af de smaa, indbyrdes uenige Stammer. Dog, hvorlænge end Selskabs-Timen forhales, maae den dog engang slaae for |A:72Stammer der have Aand tilfælles, kan de ikke *forenes* til et Folk, maae de dog forbindes i en Bande, saasnart de lære at forstaae deres *Egennytte,* og naar den aandelig førstefødte Stamme lærer at forstaae *sin,* kan den ikke fattes Midler til i det mindste for en Tid at samle de adspredte Kræfter under sit Formynderskab. Saaledes havde Koreschiterne tillistet sig Herredømmet i Mekka, hvor det ypperste Bedestæd Kaaba-Templet var, men det havde dog ingen ret Art med Overmagten, før der imellem Haschemiterne, Stammens Adel, opstod en af de sjeldne Mænd, der i Følge sine aandelige Vilkaar er, saa at sige, Herre født. Det var Abul Kasem alt for bekjendt under Tilnavnet Muhamed, (den Priselige) eller som vi udtale det: Mahomed. Uden Troe paa noget Aandeligt, som det Legemlige skal være underdanigt, lader sig intet stort og dristigt Værk undfange eller udføre, og uden fælles Troe paa en Guddom kan intet større Selskab bevæges eller udrustes til med Kraft og Opoffrelse at forfølge et fælles Øiemed. Allerkjendeligst gjælder dette om et saa phantastisk Folk som det Arabiske, og at den efterhaanden indsovne Troe maatte vækkes, naar Enigheden skulde opstaa, og kraftig Folkeværk øves, er klart. Mahomed, der følde sig kaldet til at bestride sine Landsmænds Afguderie, men tillige fristet til at forvanske Sandheden og efterstræbe verdslig Magt, søgde at forene begge Dele, og medens han paa den ene Side satte Sandheden om en eneste, al|A:73mægtig usynlig Gud (Allah ɔ: Eloah) i Spidsen for sin Lærdom forvanskede han den paa den anden Side skammelig ved at forestille Allah som en Afgud, der kunde tjenes ved Menneskens Hænder, hvis Rige skulde udbredes ved Sværd, og som vilde lønne sine Troende (Moslemim som vi udtale Muselmænd) efter Døden med et Paradiis fuldt af Øienslyst, Kiødslyst og et overdaadigt Levnet. Han talde af Verden, og Verden som elsker sit Eget, hørde ham, det blev snart en Troens Artikel i Arabien, at Mahomed var en Prophet, større end Moses og Jesus, at den Allah han forkyndte, var den eneste sande Gud, under hvis Banner Araberne skulde indtage Verden, og at al Dødsfrygt var daarlig, da en uimodstaaelig Skjebne beherskede Livet, og alle Muselmænd ved Døden vandt, i fuldeste Maal, Alt hvad de ønskede og hvad dog kun ufuldstændigt kunde times dem i den nærværende Verden. Vel døde Mahomed førend han kunde strække sit Sværd eller løgnprophetiske Spir ud over

Arabiens Grændser, men under hans næste Efterfølgere (Kaliferne) Abubeker og Omar indtoges hele Persien, Syrien og Ægypten, ja allerede i Begyndelsen af det ottende Aarhundrede vaiede Mahomeds Fane langs med Afrikas Nordkyst, paa Middelhavets Øer og selv paa Europas Fastland, hvor de udartede Vestgother maatte overlade Morerne hardtad hele Spanien. Saaledes lod det da til at Christenheden skulde forgaae, thi kraft|A:74løs paa Hæld stod Constantinopel, Italiens longobardiske Trone vaklede, Tydskland og Norden var hedensk endnu, og nordiske Hedninger truede med andengang i Bretland at reise Afgudshuse paa Kirkegruus. Men, Helvedes Porte kan ikke faae Magt med hans Menighed, der har al Magt i Himmelen og paa Jorden, Løgnen maae nedrive sig selv, og saaledes havde de senere Kalifer, Ommijaderne, selv undergravet deres Throne, ved at lade haant om Mahomeds Bud, og hengive sig til Pragt og Overdaad, saaledes bortdampede Muselmænds Kraft daglig, under Nydelsen af den Verden de elskede, og ved Pyrenæerne stod et Redskab færdigt, som skulde tilintetgjøre det Forsøg paa at naae Europas Hedninger, som de med den sidste Levning af deres ulyksalige Begeistring vovede, da de i mylrende Skarer gjæstede Frankernes Land. De bleve aldeles slagne ved Tours af den tappre Franke-Høvding Carl Martel, og det stadfæstede sig i 732.
Historien hvad Naturen havde stedse betegnet, at i Spanien taber den arabiske Hvirvelvind (Samum) sin ødelæggende Styrke.

Disse Franker opvoxde nu til det mægtigste Folk i Vesten. Hidtil havde de havt Konger af den Clodovigs Æt, under hvis Anførsel de fordum indtoge Gallien, men formedelst Kongernes 486.
Uduelighed var Magten efterhaanden kommet i Hænderne paa nogle høie Embedsmænd, der kaldtes Hofmestere (majores domi) og een af |A:75disse: Karl Martels Søn, Pipin, tiltog sig Kongeværdigheden. Pipins Søn, Karl den Store, er med Rette 750.
blevet saare navnkundig, thi han erobrede det spanske Land nordost for Ebro, omstyrtede det longobardiske Rige i Italien, undertvang hele Tydskland og lod sig derpaa krone til vestromersk Keiser. 800.

Tydskerne havde hidtil været delte i mange adskillige Stammer, og fra Julius Cæsars Tid overvældede de herskesyge Romere nogle af disse; men de tilbagekjøbte snart Friheden med Staal, og udsendte siden mange af de Flokke, der ødelagde og deelde det vestlige Rige. De sydlige Tydskere maatte tidlig bukke under for Frankerne, deres mægtige Frænder; men Saxerne, som boede i Norden op til Dannemarks Grændseskjel, bevarede lige til Karl den Stores Tid deres Frihed. I mere end tredive Aar kæmpede de mandelig for dette stolte Arvegods, og det maatte smerte os at see det omsider udvristet af deres blodige Haand, dersom vi ei hørde Kirkeklokken forkynde en sandere Frihed og

bortskræmme de Spøgelser der paa Bloksbjerg holdt deres natlige Gilde, og omsnoede Folket med Mørkheds Lænker. Dog Saxernes Undertvingelse er ei blot glædelig derved, at de for en Uafhængighed, der ei længere var dem tjenlig, tilbyttede sig Kristendommens dyrebare Klenodie; men ogsaa fordi Porten nu aabnedes, gjennem hvilken det skulde indføres hos vore gamle, vildfarende Fædre.

|A:76Det er ikke vigtige Sagn og andre Mindesmærker om Nordens Oldtid vi fattes, men Forstand til at samle og udlægge dem ret. Den nordiske Kraft trænger ei til andet Vidnesbyrd end det uimodsigelige, Cimbrer, Gother og Longobarder har fæstet ved deres Bedrifter, og at der var indvortes Kraft, ei blot udvortes Styrke derom vidner allerede den Forandring i Sæder og Sprog de i Syden bevirkede. Vel have de nye Tydskere villet hente alle de vandrende Folk enten fra deres eget Fædreneland eller Caucasus og Chinas Grændser, men Gothers og Longobarters Historie stadfæster urokkelig hvad deres Historieskrivere: Jornandes og Paulus Diaconus klarlig vidne, at det europæiske Norden var deres nærmeste Hjem, og uagtet Æren her ligesaalidet skal friste til Tvist, som den nogensinde kan retfærdiggjøre den, maae dog Norden for *Sandheds* Skyld hjemle sig de kraftfulde, uregjerlige og tildeels grusomme Skarer, ved hvilke Livet gjenfødtes i Syden og Vesten, og var Longobarderne Tydskere, da var det Had mellem disse Folkefærd, der i en Rad af Aarhundreder saa klart har aabenbaret sig, vel ligesaa uforklarligt, som det, naar Longobarderne var Jyder, er naturligt. For Resten er vor Kundskab om Nordens Oldtid, som sagt, endnu i sin Barndom, og naaer vel ikke sin Manddom for de siberiske Runer og Billedstave forklares, thi først da synes det mueligt at gjøre i de gamle Sange |A:77og Sagn en ret og sikker Skilsmisse imellem de Forestillinger og Bedrifter der have deres Hjem i det nordlige Asien, og dem der først have udviklet sig i det tilsvarende Europa. Naar man imidlertid ei vil lade klogere end man er, eller paatage sig at forklare hvad man ikke forstaaer, lader sig allerede mange Mærkværdigheder om de nordiske Folkestammer sætte i Lys ved en grundig og christelig Betragtning af de Sagn Fædrene have efterladt saavel i de Eddiske Sange, som i Saxos ubetalelige og hidtil hardtad ubenyttede Krønike om den hedenske Oldtid.

At de Danske i aandelig Forstand stedse var Hovedfolket, derom vidner Alt, og det er saa vist, som at de alene have bevaret ældgamle historiske Sagn, der fortjene dette Navn, og saa vist, som at de, ligesiden Christendommens Indførelse have været det, thi i Aanderiget kan man aldrig vorde hvad man ikke var, men kun udvikle og forklare hvad man er. Derfor er *Dansk* selv i islandske Bøger Udtrykket for Nordens Hovedtunge, og en Række af Stolkonger i Leire lige fra Christi Fødsel veed de at

opregne, medens de om norske Hændelser før det ottende Aarhundrede kun have nogle faa, forvirrede Sagn, som Snorro end ei fandt det Umagen værd at berøre, men de følgende Sagemagere vel at udsmykke og det attende Aarhundredes nordiske Lærde at ophøie til Troens Artikler, hvoraf Nordens Historie skulde udspringe som |A:78Dansk af Islandsk, som en Zeus der afsatte *Chronos*.

Den første Udvandring for hvilken Normænd stode i Spidsen, er som Navnet betegner, den *Normanniske,* og dette Navn burde man ligesaavel give den, hvorved Færøerne, Island og Grønland bebygdes, som hiin i Sydvest, for hvilken Gange-Rolf var Hovedmand, thi disse Udflugter vare ei blot sammenbragte men kjødelige Sødskende, avlede af det gamle Thursemod, der ei kunde hindre Harald Haarfager fra at undertvinge Norge, men dog ei heller vilde bøie sig under hans Herrespir. De egenlig saakaldte Normanner fandt i Frankrig et Folk der syndes at være opslidt af Carl den Store, og en Herreslægt, der i ham havde udtømt sin Kraft, Carl den Enfoldige maatte indrømme dem det nordvestlige Land som siden er kaldt Normandiet, og Rolf lod sig døbe med samt sin Kæmpeskare.

Imidlertid var der og kommet Daab og Christendom til Norden, men længe varede det før den der blev almindelig, thi Christendommen vilde indtage Danmark med apostoliske Vaaben, og dem forstod Ingen paa de Tider ret at handtere. De egenlige Ordets Tjenere: Præster og Biskopper vare blevne saa indviklede i jordiske Sysler og Nydelser, at de som oftest glemde at sørge for Sjælene i deres egne Menigheder, end sige at de skulde bekymre sig om Hedningene i fjerne Lande. En sand Velgjerning mod hele Europa var det |A:79derfor, at en gudfrygtig Mand, Benedikt fra Nursia, oprettede et Selskab af Mænd, der omt. aldeles sloge sig fra Verden og anvendte al deres Tid paa 450. aandeligt og legemligt Arbeide, Andagtsøvelser og Næstens Opbyggelse. Disse Mænd kaldtes Munke og deres Boliger Klostre. Vel gik det saa, at Lægfolk, som vilde gjengjelde Munkene deres Forbønner, fristede dem ved rige Gaver til at vende deres Hu og Sind fra Himlen til Jorden; men inden saadant skedte var dog meget Godt udrettet, og der fandtes stedse mellem de Vanslægtede nogle gudfrygtige Mænd, som ved at stifte ny Klostre, igjen for en Tid bragte Munkelivet tilbage til sin oprindelige Bestemmelse. At omvende Hedninger maatte være de rette Munkes kjereste Idræt, og de, hvis Borgerskab var i Himlene, kunde ikke ræddes for at gaa Pinsel og Død imøde mellem de grumme Vantro. Italienske Munke var det som omvendte Irer, Skotter og Angelsaxer, og mellem disse opblomstrede Munkelivet, medens det henvisnede i sit gamle Fædreland. Videnskaberne dyrkedes her med Iver. Engelland

frembragte en Mand, hvis Lærdom i hele Aarhundreder opvakde Beundring, nemlig Beda, med Tilnavn den Ærværdige, og ved en anden: Alcuin hvem Karl den Store kaldte over til Frankrig, begyndte de paa Fastlandet indsovne Videnskaber igjen at opvaagne.

Døde 735.

|A:80Adskillige engelske Munke omvandrede mellem Tydsklands Hedninger for at kundgjøre Evangelium, og En af dem, Vinfrid eller Bonifacius, som fuldendte Syd-Tydskernes Omvendelse, erhvervede sig Hædersnavnet af de Tydskes Apostel. En anden Engellænder Vilhad prædikede for Friser og Saxer, og blev efter Saxens Undertvingelse den første Biskop i Bremen. I Bremer-Stiftet bygdes et Kloster, der fik Navn efter det gamle Corbei i Picardiet, hvorfra det og fik sine første Munke, og deriblandt den hellige Ansgar, som med Føie kaldes Nordens Apostel; thi næsten i 40 Aar arbeidede han under megen Trængsel trolig paa de Danskes og de svenske Øst-Gothers Omvendelse, dog havde Erkebiskop Ebbe af Rheims alt forhen bragt det saavidt, at den jydske Kong Harald selv var draget til Ingelheim, og havde ladet sig døbe. Til Norge kom Christendommen langt senere, Kongerne maatte prædike den med Sværdet i Haanden, og Normændene slap ikke Thor, før de i hans Sted kunde sætte Hellig Olav, hvem de i Livet piinde, og efter hans Mord hardtad forgudede som en *indfødt* Helgen.

dræbt 755.

Medens Christendom og Hedenskab endnu stredes i Dannemark, vrimlede Havet og Engellands Kyster af danske Vikinger, og man kan sige at Dannemarks Hedenskab paa to Maader fandt sin Grav i Engelland, thi der endte mange tusinde danske Hedninger deres Dage, og da |A:81Riget tilsidst indtoges, satte engelske Lærere christelig Skik paa det danske Folk. Dertil vare de synderlig bekvemme da de selv vare af olddansk Herkomst; thi fra Dannemark udgik Hovedstammen af de Angel-Saxer som i det femte Aarhundrede indtoge Bretland, omskiftede dets Navn og oprettede 7 Riger som i Carl den Stores Dage til Bestandighed forenedes under Egbert i Vest-Sex. Vi har seet at disse Angel-Saxer udklækkede Tydsklands Apostler, fra dem kom og den første Christendom til Norge med Hakon Adelsteen og Dannemarks Kirke er dem meget Godt skyldig, saa de ere et af Christenhedens mærkeligste Folk, hvilket og stadfæster sig ved Betragtningen af deres indenlands Færd, thi en Lærd som Beda, en Skjald som Cædmon, en Konge som Alfred, og en Literatur som den, hvoraf vi i Bedas Kirkehistorie, i den bibelske Paraphras, i det store Heltedigt om Gothen Bjovulf, og i meget endnu Ubekjendt have Brudstykker, søge vi i hine Aarhundreder forgjæves undtagen paa Anglernes Øe. Imidlertid var det da som stedse med de Øboere, deels at kun enkelte Kjæmpeaander, uden synderlig Indflydelse paa Folket, røbe dets aandelige Dybde, og

deels at disse Kjæmpeaander vare for det meeste indtagne af sig selv og Verden. Intet Under da at Folkelivet i det Hele var verdsligt, at Kraften fortæredes i Splid og at de danske Vaaben stedse gjorde mere Fremgang indtil i Begyndelsen af det 11te Aarhundrede den udue|A:82lige Edelred maatte vige Kongesædet for Dannemarks Svend Tveskjæg, og at selv hans djærve Søn Edmund Jernside maatte dele det med Knud den Store og efterlod Riget værgeløst, da han omkom ved Forræderie af sine egne Tjenere.

Stort bedre gik det ei Tydskland, skjøndt det paa en Maade var forbundet under eet Hoved og værgede sig mandelig baade mod Normanner og Ungarer. Disse Ungarer vare et asiatisk Folk som indtog Pannonien, og var enstund Tydskland til stort Besvær ved deres hyppige, flygtige Røvertog, men dette Uvæsen styredes da efter Karolingernes Afgang den saxiske Hertug Henrik, med Tilnavn Fuglefænger, blev Tydsklands Konge; thi ved at anlægge 918.
befæstede Borge med god Vagt paa Grændserne holdt han de mindre Røverflokke i Ave, og, da Ungarerne nu med en stor Hær vilde prøve deres Lykke i aaben Mark, bleve de aldeles slagne. Hvad han saa vel begyndte, fuldendte hans Søn: Otto den Store; Ungarerne erkjendte Tydskernes Overlegenhed og Christendommens Sandhed. Efterat have saaledes faaet Roe mod Østen, søgte Otto ved en heldig Krig at skaffe sig en ligedan mod Norden, hvor de danske Hedninge idelig foruroligede Grændsen, og vendte derpaa sin Opmærksomhed paa det fagre Land i Syden, der selv gav sig under hans Varetægt. Italien havde siden Carl den Stores Tid været i største Forvirring; thi Landet var deelt i hardtad utallige Smaastykker, |A:83hvis Herrer ringeagtede de svage Karolinger, og befeidede hinanden indbyrdes. — Da Karolingerne vare uddøde, voxte Forvirringen ved Krige om Konge- og Keiser-Værdigheden, og en i disse fornærmet Dronning var det, som kaldte Otto til Hjelp. Han kom, indtog uden synderlig Modstand Italiens to øverste Dele og lod sig krone
baade til lombardisk Konge og romersk Keiser. Man kunde vente, 962.
at Tydsklands Konge, hvis Hoved bar denne tredobbelte Krone, vilde vorde saare mægtig; men netop det modsatte indtraf; thi Tydsklands Hertuger, som hidtil havde været Kongernes Lehnsmænd, vovede at gribe til Vaaben selv imod Otto, og hans Eftermænd nødtes saameget mere til at føie sig efter dem, som de uden disses Hjelp ei kunde vedligeholde deres stedse anfægtede Herredømme i Italien. Da det saxiske Huus var uddød, søgte vel Henrik den Tredie af det frankiske igjen at ophjelpe Kongemagten; men han forbittrede kun derved Gemytterne saaledes, at hans Søn Henrik den Fjerde efter en urolig Regjering afsattes, og Fyrstemagten steeg høiere end nogensinde før.

I det christne Europas andet Hovedrige: Frankrig, var

Tilstanden ligedan: svage Karolinger havde siddet paa Tronen indtil Slutningen af det tiende Aarhundrede, da de afløstes af en indfødt Slægt: Kapetingerne; men saavel disse som hine havde ei stort mere end Konge|A:84navnet, da landet var delt mellem mægtige Lehnsmænd; som langt fra at adlyde Kongen, befeidede ham og hinanden. Sørgelig var den christne Menigheds Tilstand.

Sværmene fra Norden havde gienfødt den legemlige Styrke; men den indgroede Attraae efter Uafhængighed, som enhver fribaaren Nordbo førte med sig og forplantede i sin Æt, fødte uophørlig Strid mellem Hertuger og Grever, ja selv mellem Adelsmænd, der kun eiede en Borg; Plovjernet gjordes til Sværd, Kjøbmanden udplyndredes, Videnskaberne hendøde, Lovbøgerne tillukkedes og Retten sad i Spydstagen. Vel bekjendte alle disse Folkefærd sig til Christendommen; men deres christne Troe bestod for det meste kun deri, at de lode gjelde for Sandhed hvad man fortalte dem om Guds Søns Besøg paa Jorderige, om Jesu Mirakler, Lidelse og Himmelfart, ligesom de lode den Eventyrs Mangfoldighed gjælde som man fortalte dem om andre Helgene og Martyrer; med hans og Marias og alle Helgenes, med Præsters og Munkes Forbønner trøstede de sig, og levede som uden Gud i Verden. End laae de opslagne, de hellige Bøger, men Faa læste og Færre forstode dem; det ebraiske og græske Tungemaal, hvorpaa de oprindelig ere skrevne, vare hardtad aldeles ubekjendte i den latinske Kirke, de fleste Lægfolk kunde ei læse, og Kundskaben om Jesu Lære skulde da komme til dem ene fra Præsternes Læber; |A:85men disse vare selv vankundige og desuden fordybede i det Jordiske. Heraf kom det, at de som med Guds Ord skulde have tæmmet Vildheden og indaandet Kjerlighed, meget mere selv deeltoge i Tidsalderens Synder og nærede af Egennytte den Fordom hos de Verdslige, at de ved rige Gaver til Kirker og Klostre kunde udsone enhver Forbrydelse og blive visse paa Saligheden; ja saa høit var Klerkenes Fordærvelse steget, at Biskopper og Abbeder uden Skye tilkjøbte sig deres fordelagtige Embeder af Konger og Fyrster. Det er ikke let at sige, hvorledes der skulde kunne raades Bod paa denne Elendighed, men det kan vi forstaae at naar en enkelt Mand kunde faae den Myndighed, at Høie og Lave maatte adlyde hans Bud, og naar han vilde bruge denne Myndighed som en retsindig Christi Tjener, da vare Folkene hjulpne, naar de vilde lade sig hjelpe, og at dette var Middelet som maatte bruges efter Tidernes Leilighed, efter Folkenes aandelige Dorskhed, og legemlige Ubændighed, det lærer og viser Historien. At nu en saadan Øvrighed kunde opkomme, og hvis den vilde, handle i Christendommens Aand og bestyre Folkenes Opdragelse, det var der sørget for i det Land, hvor Latinen end var saa godt som Modersmaal, hvor der vare de fleste Levninger af Fortidens Kundskaber og den bedste Leilighed

til baade at indhente det Forsømte og at gaae videre, i Italien, der laae Grækenland saa nær, og stod endnu i |A:86det 11te Aarhundrede i Forbindelse med det græske Rige ved dettes Eiendomme i Nedre-Italien. De romerske Biskopper havde fra Arilds Tid havt stor Anseelse i den christne Menighed, baade fordi man gjennem saamange Aarhundreder var vant til at modtage Befaling fra denne Verdens Herskerinde, saa og især fordi de agtedes for Eftermænd af Apostelen Peder, hvem Jesus selv havde kaldt den Klippe hvorpaa han vilde bygge sin Kirke. Fra Rom udgik de Munke som omvendte England, engelske Munke førte Christendommen til Tydskland og tydske til Norden; efter gammel Skik maatte alle disse Lande ansees som Dele af Roms Bispedomme, og de Biskopper som der indsattes, vare at ansee, som den romerske Stols Fuldmægtige. Karl den Store nødte de franske og italienske Biskopper til ligeledes at hylde Roms Biskop eller Pave, som deres aandelige Overhoved, og saaledes var Grundvolden lagt til Dennes kommende Myndighed i Christi Kirke. Vel blev den i det 9de Aarhundrede til en blot Skygge, fordi en Række af lastefulde og ugudelige *Romere* besmittede Pavestolen; ja Otto og hans Eftermænd: de tydske Konger, anmassede sig endog Ret til at indsætte og afsætte Paver, men Troen paa dennes Høihed var dog saa rodfæstet i Tidsalderen og saa sammengroet med Troen paa Christus, at en Mand med den samme urokkelige Troe, med Mod og Kraft maatte kunne gjøre sin Ret |A:87gjældende som Peders Eftermand og Christi Statholder.

Fjerde Tidsrum.

Fra Gregor den Syvende til Luther.

1073-1517.

Hildebrand, en Italiener, var den Mand Forsynet havde udkaaret til, saavidt det da var gjørligt, at gjenføde Christendommen, derved lægge Tømme paa Næverettens uvane Dyr og forberede lysere Tider. Som Munk og Prior i det berømte franske Kloster Klugni, havde han ved Gudsfrygt og strængt Levnet erhvervet sig Helligheds Rye, og da han i Aarhundredets Midte, som Erkedegn i Rom fik stor Indflydelse, gik hans Stræben ud paa at besætte Pavestolen med Mænd, der tænkte som han, og gjøre dem uafhængige af Tydsklands Keisere. Dertil betjende han sig af de

Normanner, som fra Frankerig vare gangne til Neapel, havde der først hjulpet til at fortrænge Araberne, som fra Sicilien gjorde et nyt Forsøg paa Europas Fastland, og tiltoge sig siden Herredømmet; men dog grundfæstedes Pavestolens Myndighed først, da |A:88Hildebrand, under Navn af Gregor den Syvende, kom til at beklæde den. Det er ikke let at fælde en sikker Dom over denne overordentlige Mands Adfærd, og i al Fald maae baade hans og Tidsalderens Historie behandles grundigere end hidindtil, før den kan bevises, men saameget er vist, at Tiden trængde til en Mand som han, og bukkede han stundum under for de mange Fristelser, hvoraf han var omringet, synes dog saavel hans Handlemaade i det Hele som hans mærkelige Breve, at røbe ærlig Sorg over Tidens Fordærvelse, og Redebonhed til at opofre alt Timeligt for Guds Rige. At han troede sig kaldet til Reformator var ingen Brøde, thi det var han, men troede han sig ufeilbar uden forsaavidt han lod Guds Ord raade for sin Tunge, da var han høilig at laste og ingenlunde uskyldig i de følgende Pavers antichristelige Færd, skjøndt han selv vogtede sig for en saadan. Længe havde man følt hvor høistnødvendig en Gjenfødelse af Kirkens Myndighed og da tillige en Reformation af Geistlighedens Sæder var, men da Gregor blev Pave, var ogsaa denne Følelse næsten forsvundet og intet vissere Kjendetegn paa Tidens store Nød og Fordærvelse kan man forlange. Trende Fyrster regjerede paa den Tid i Christenhedens Hovedriger som trodsede baade guddommelige og menneskelige Love, og med to af disse som drev aabenbar Handel med geistlige Embeder og førde et forargeligt Levnet; Philip den Første |A:89i Frankerig og Henrik den Fjerde i Tydskland maatte Gregor prøve Styrke om noget skulde udrettes. Hans faderlige Formaninger vare frugtesløse; men da han vovede det store Skridt, hvortil han var berettiget, at sætte dem i Band, eller erklære dem for udelukte af den christne Menighed, maatte de give efter især fordi deres dels fornærmede deels herskesyge Lehnsmænd deri fandt et velkomment Paaskud til at byde dem Spidsen. Dog, Henrichs Ydmygelse var Skrømteviis, saasnart han var løst af Band, greb han til Vaaben, og Paven kom i Livsfare, uden derfor at vige et Haarsbred fra hvad han ansaae for Sandhed og Ret. Efter 12 Aars Strid og Møie døde Gregor Landflygtig i Salerne, og har hidindtil havt det Vandheld, at først en Række af Paver kjødelig benyttede den aandelige Seier han vandt, og at siden alle Pavedømmets Modstandere skildrede ham som en Djævel, hvis Hjertens Begjæring det var at blive Ophavsmand til alle de følgende Ulykker. Alle hans Skridt ere blevne mistydede og man har indbildt sig at hele hans Strid mod Embedssalg og Præste-Giftermaal hvorved han dog slet Ingen smigrede men væbnede baade Geistlige og Verdslige imod sig, var ene beregnet paa at

skaffe sig et timeligt og kjødeligt Herredømme, som han dog aabenbar var for klog til at mene kunde paa slig Maade erhverves, og som han ei gav mindste Aarsag til at troe var hans Attraae. Loven om |A:90Geistlighedens Cælibat var ikke blot ældre end han, men ansaaes og af alle Sydens gudfrygtige Mænd for nødvendig til at sætte Skranke for Geistlighedens Vellyst og Rovgjerrighed, og Gregors Ønske at skaffe en geistlig Forsamling Myndighed til at paadømme *christne* Fyrsters Tvistigheder var aabenbar et pium desiderium. At hans Bestræbelser for en stor Deel forfeilede deres Øiemeed havde sin Grund i Tidens Vanart, men at han ikke holdt sig nøie til Skriften, meende at Kirken skedte en Tjeneste ved Menneskebud og glemde at Christi Rige ingenlunde er af denne Verden, det er en Brøde han deelde med sin Tid. Imidlertid virkede den pavelige Myndighed i den lovløse Jernalder saare meget Godt, thi Krumstaven forhindrede dog at al Magt ei kom til at sidde i Spydstagen, de Halstarrige og Ubændige havde dog noget at frygte og de Undertrykte en Tilflugt, Pavemagten var dog aandelig, og maatte befordre den aandelige Udvikling, og ved Misbrug maatte den falde af sig selv. Lægger man fremdeles Mærke til hvorledes Hedenskab paa denne Tid tog Overhaand hos de Boglærde, og hvor høit man i alle Maader trængde til et fast almeengyldigt Lære-System, nu da Systemernes Tid i Vesten begyndte med Anselm af Canterbury, da maae man vel sande at Pavemagten var, efter Omstændighederne, nødvendig til Kirkens Redning, skjøndt det vist nok havde været langt bedre hvis den ei havde gjordes |A:91behov. Troer man iøvrigt at de eventyrlige Korstog, som nu toge deres Begyndelse, vare uundværlige for at den følgende Tids Opvækkelse kunde skee, da glemme man ikke, at disse Tog havde uden Pavemagt i alle Henseender været umuelige.

Med disse navnkundige Tog var Sammenhængen denne: Ærbødigheden for de hellige Steder, hvor Gud havde vandret legemlig, og hvorfra det glade Budskab om Jordens Forsoning med Himlen udgik, var, som den maatte, gaaet i Arv hos de Christne, og stedse fandtes der Mange, som higede efter at besøge det Land, der i sin hele Udstrækning var at agte som et Gudstempel. Da Palæstina kom i Arabernes Vold, bleve Besøgene vel en Tidlang sjeldnere; men da Kalifen Al Raschid sendte Karl den Store den hellige Gravs Nøgler, var Døren igjen opladt og Trangen til at gange derind voxte, alt som Tiderne leed. I det tiende og den største Deel af det ellevte Aarhundrede var det, som om Christus havde forladt sin Menighed; thi hans Ords Røst overdøvedes af det vilde Vaabengny og hans fleste Tjenere vare blevne stumme Hunde, der selv sønderreve Hjorden, istedenfor at vogte den. Medens Mængden af de saakaldte Geistlige sølede sig i Uteerlighed, henfaldt de vaagnere Sjæle til spidsfindig

Grublen, og de fromme Følelser vare saa huusvilde i Tiden, at de vel hos en Slægt med saamegen legemlig Styrke |A:92maatte yttre sig paa eventyrlige Maader. Man kan og sige at Hjertet der forbausedes over sin Kulde stundede mod Østen for at opvarmes ved Nærværelsen af de hellige Minder om Frelserens Levnet paa Jorden og den gamle Kirkes blussende Andagt, men dog fattes der end meget i at vi klart kan fremstille, hvi Pillegrimenes Tal just i det ellevte Aarhundrede voxde saa saare, og udvikle Korstogene af Slægtens aandelige Vilkaar. Saameget kan vi imidlertid forstaae, at naar Folkene begyndte at betragte Christi Kirke som et jordisk Rige og sig som hinandens Medborgere deri, da maatte de føle Drift til at bekjæmpe de Vantro der nedtraadte Rigets Hovedstad og Kongens Grav, og ligesom det var hiin Beskuelse der gav Paven sin Myndighed, saaledes gjorde igjen denne først Korstogene muelige, i det Kirkens synlige Overhoved, som Christi Statholder, kunde række Kjæmperne det fælleds Banner og fredlyse deres Odel. Saare meget forenede sig og nu i den udvortes Verden for at befordre det store Foretagende. Araberne der i de sidstforløbne Aarhundreder vare blevne temmelig ligegyldige for Troe og Tænkemaade, havde mistet Palæstina, og Landets nye Herrer, de muhamedanske Tyrker, undertrykkede haardelig de Christne og gjorde det næsten umueligt for Pilegrimene at tilbede paa de hellige Steder. De truede Constantinopel og vel maatte man frygte for at de vilde følge Arabernes Fodspor, hvis |A:93Herredømme paa Sicilien først nu tilintetgjordes ved normannisk Tapperhed, og Normannernes Seier maatte oplive Haabet om Held mod de Vantroe. Allerede Gregor, Ridderaandens Kjæmpehoved udskrev et Korstog, hvis Høvding han selv vilde været, men om end Striden med Henrich ei havde givet ham Andet at gjøre, var det dog neppe kommet i Stand, thi Saadant pleier kun at udføres ved en Slægt, der fra Barnsbeen er blevet fortroelig med Tanken. Da derimod en saadan Slægt var opvoxet, skedte det at Franskmanden Peter Eremit, blev i Palæstina indtaget af den Forestilling at han var beskikket til en Korstogs Prædikant, og paa en eventyrlig Vandring gjennem Italien, Frankerig og Tydskland kaldte han med høi Røst Folkene til Vaaben og til Kamp for de hellige Steder. Hvad hans begeistrede Tale havde virket, lod sig tilsyne paa Mødet i Klermont, hvor Folkene sankedes i hundredetusindetal, og lode Skulderen smykke med Korsets Mærke til et Tegn, at det var for den Korsfæstedes Ære og Rige de vilde vove Liv og Blod. Toget begyndtes af Peter Eremit, men den talrige Skare, som fulgte ham hørte meest til Folkenes Udskud: den foer frem, selv i christne Lande, med Rov, Mord og Brand; men fandt og, som rimeligt var, sin Undergang langt fra de hellige Steder. Anderledes baade rustet og sindet, dog

ingenlunde fri for verdslige Attraaer, uddrog en ordenlig Hær, ført og fulgt |A:94af Frankrigs og Italiens velbyrdigste Mænd. Fremmerst gik Gotfred, Lothringens Hertug, som med Kæmpestørke og Kæmpemod forenede Gudsfrygt og Ydmyghed; næst ham ginge hans Broder Balduin og den franske Prinds Hugo, den djærve Tankred og den snilde Boemund: normanniske Prindser fra Italien, Normandiets Hertug, den engelske Kongesøn Robert og endelig den gamle, krigserfarne Raimund af Toulouse. Mange vare de Hindringer, som mødte den korsede Skare: Hunger og Sygdom, Grækernes Troløshed og List, Tyrkernes Mængde og Anførernes Tvedragt; paa Dynger af Liig maatte Nicæas Mure bestiges, og det ved List vundne Antiochia forvandlede sig flux til et Fængsel, der syndes at skulle vorde Korshærens Grav; men Alt tjente kun til at straffe det kjødelige Sind der vilde skiule sig med Troens Farve, og til at aabenbare for de Vantro den Korsfæstedes Magt og Herlighed. Jerusalem indtoges, vel ei af de talrige Skarer, som stævnede over Havet, men dog af den liden Flok hvortil de vare hensmeltede, og seierrigt vaiede Korsets Banner over den hellige Grav, thi for ydmyg var Gotfred til at bære Kronen af Guld hvor Frelseren bar den af Torne, og Gravens Vogter var det Hædersnavn han kaarede. Dog, snart udrandt baade hans, og de renere Følelsers Timeglas. Kun eet Aar overlevede Gotfred sit glade Indtog, hans Broder Balduin, som strax antog Konge|A:95navn, var alt mere verdslig sindet, dog udrettedes endnu under ham store Bedrifter, men hans Søn blev de Vantroes Fange, og man kan sige at hardtad den hele Slægt som opvoxde i Palæstina blev det, thi den nedsank i Blødhed og Vellyst. Kun lidet hjalp det at Keisere og Konger gjæstede Asien med talrige Hære for at understøtte den ravende Throne, thi det var ei for Guds Skyld de kom: Nogle lode sig drive af Attraa efter Helteros og Bytte, Andre af herskesyge Paver, og deres Hære hensmeltede som Dug for Sol. Langt mere end disse Hundredetusinder udrettede nogle 100 Ædlinge, som under Navn af Tempelherrer og Johannsriddere sammensvore sig til det hellige Lands Forsvar; thi vidunderlige ere deres priselige Idrætter og dem var det især, som forsinkede Rigets Undergang. Dog, det gik med disse Riddere, som med alle Middelalderens gudelige Samfund: ved det overspændte Afkald paa al jordisk Nydelse kundgjorte de noksom, hvor overlegne dens Tillokkelser tyktes dem, og de reiste Eden, som et helligt Skillerum mellem sig og Verden, men den glødende Iver udsluktes hardtad med Stifternes Liv; en uforstandig Fromhed lønnede dem netop med det jordiske Liggendefæ, som de vilde forsage; Fristelsen blev for stærk, og saasnart Edens Dæmning gav efter, oversvømmedes disse Ordener desto hastigere af Fordærvelsens tilvoxne Strøm. Rigets Landemærker bleve hvert

Aar |A:96snævrere, og omsider indtog Ægyptens tappre og
høimodige Sultan, Saladin, Jerusalem selv. Nogle faa Stæder vare 1187.
end i de Christnes Vold, og efter lang Tids Forløb uddrog atter fra
Frankrig en Helt som ene dreves af Nidkjærhed for Korsets og det 1248.
christne Navns Ære. Denne Hædersmand var Landets Konge
selv, Ludvig den niende; men ei var hans Hær besiælet som han, i
Ægypten blev han de Vantroes Fange og udrettede Intet. Endnu
engang i sin høie Alderdom bar han Korsets Banner til Afrika, 1270
men faldt tilligemed det i Beleiringen for Tunis, og tyve Aar efter
mistede de Christne Ptolomais eller Akre, den sidste sørgelige
Levning af Jerusalems Rige. Meget er talt og tvistet om
Korstogenes Følger, ligesom om deres Aarsag, men, selv Heerens
vigtige Afhandling giver kun et fattigt og utydeligt Begreb derom.
Egenlig skulde man aldrig spørge om en enkelt Begivenheds
Følger i Historien, deels fordi den selv kun er en Følge af noget
Aandeligt, og deels fordi den aldrig virker enkelt, men klart er det
at Korstogene vare den store Begivenhed, hvorved Vesten
kundgjorde sin vaagnede Attraae efter Østens Herlighed, og et af
de store Midler hvorved Videnskabernes nødvendige Gjenfødelse
blev forberedet, og Constantinopels Fald forsinket saalænge til de
tydske Høiskoler og Bogtrykker-Kunsten stode færdige til at
modtage de gamle Skrifter og udklække Reformationen. Uden
der|A:97for at nægte Korstogenes mangfoldige Medvirkning til de
Forandringer som skedte i Europas borgerlige Forhold, synes det
klogest at holde sig til det Visse og Klare og oppebie Dagen, der
skal forklare den dunkle Middel-Alder, thi som en Dunkelhed der
indhyller uberegnelige Skatte under en Drages Vinger, hverken
som et tomt Mørke eller som et mystisk Lyshav maae den
betragtes, naar den Dag skal komme, da vi, uden at nedsynke i
dens Uteerlighed, Mørke og Ildsvælg, skal kunne tilegne os dens
Ædelstene, og see Tiden forklaret i deres Speil ved Ordets Lys.
End er det vel og for tidlig at spørge, hvi det egenlig kun var
Franker og Italiener og *siden* Tydskere som med Iver og langvarig
Anstrængelse drev det store Foretagende, thi ved at nævne
Vestgothernes Kamp med Morerne, de engelske Kongers Politik
og Nordens forvirrede Tilstand, har man sagt meget mindre end
de mene, der kalde sig practiske Historieskrivere og tage som
Børn, til Takke med en Skingrund, den første, den bedste. Naar vi
imidlertid see den danske Prinds Svend falde som en Martyrhelt,
den engelske Richard Løvehjerte kjæmpe som en Løve-Ridder, og
den Norske Kong Sigurd Jorsalafar efter Sidons Erobring holde
sin Triumph i Myklegaard, da mindes vi i det mindste om hvem
der ikke attraaede Guld og grønne Skove i Palæstina og ledes
udentvivl til et Stade, hvorfra vi baade |A:98klarere see Kampen
og skue dybere ind i Folkenes Vilkaar.

Mellem de udvortes og nærmeste Følger af Korstogene er

Søhandelen den Øinsynligste, og i det Hele befordredes upaatvivlelig ved dem Borgerstandens Opkomst, kun maae man vel vogte sig for at tilskrive dem dens Oprindelse, thi at der netop end var i endeel Lande en Samling af Slægter, der havde naaet den Grad af Udvikling, at Hytten og den daglige Haandtering blev dem for snever, og at de kunde opvoxe til de gamle Adels-Slægters Arvinger, der deels uddøde i Palæstina, deels hendøde paa deres udflyttede Borge, det ligger dybere end i nogen udvortes Begivenhed, der vel kunde udvide deres Synskreds og give dem Rum til Rørelse og Midler i Hænde, men hverken give dem Øie eller Haand. Italien, Frankerig og Tydskland, der i alle Henseender vare i de Dage Verdens store Skueplads, frembyde os ogsaa Synet af opblomstrende Stæder, og et i Historien aldeles nyt Borgerliv. Venedig, Genua og Pisa erhvervede sig store Rigdomme ei blot ved at udleie deres Skibe til Korsfarerne, men især ved den Handel paa Østerleden, som nu kom i Stand og udstrakde sine Virkninger lige til det høie Norden. Overalt opblomstrede Italiens og Frankrigs ødelagde Stæder, lignende opstode i Tydskland og efterhaanden afsondrede sig fra Almuen en heel Middelstand, hvis Lemmer hverken |A:99vare Herrer eller Trælle, men bleve alt efter Folkenes særegne Vilkaar og Landenes Leilighed, Kjøbmænd og Haandværkere, Kunstnere og Lærde. I Frankrig bleve Stæderne Kongerne saare kjere og nyttige, baade som Indtægtskilder og som Forbundne mod de mægtige Lehnsmænd, hvis Tal og Rigdom desuden ved Korstogene meget aftoge. I Tydskland dannede sig en mærkelig Rad af Stæder langs Rhinen og i Nederland; men fuldelig saa berømte ere dog de egenlig nordtydske Stæder blevne, som, med Hamborg og Lybek i Spidsen udgjorde det navnkundige Hanseforbund, der i 3 Aarhundreder beherskede baade Østersøen og Nordsøen, bøiede mangen Greve og Herremand, og befordrede borgerlig Frihed; men have ei før Reformationen nogen synderlig Fortjeneste af den menneskelige Aands Udvikling og Forædling. Langt anderledes forholder det sig med de italienske Stæder, som blev al nyere Aandsudviklings Vugge, og længe dens Hjem. Da Gother og Longobarder udvandrede for at skaffe Landet en haardfør, tarvelig og kraftig Slægt isteden for de feige yppige og blødagtige Slaver, som omslæbte sig der, vedbleve dog Stæderne. Vel forsvandt deres Glands; men netop her opvokste en Slægt, som forenede Nordens Herresind med Sydens Munterhed. Stædernes Biskopper bleve deres Herrer og derved frelstes Indbyggerne fra at vorde Herremænds Vornede. I Forvirringen efter Karl den Stores |A:100Tid havde Borgerne befæstet deres Byer og øvet sig i Vaaben, da Landet var saagodt som høvdingløst, og de selv maatte forsvare sig mod Herremænds Vold, og de indstreifende Ungarers Overrumpling. De underkastede sig vel Otto den Store

Fra 1242.

og hans Ætmænd, men have dog deres egne Øvrighedsmænd (Podestaer) og da de frankiske Keisere vilde agte dem som et Arvegods, der fulgte med Tydsklands og den keiserlige Krone, viste de sig ei sjelden meget utilfredse derover. Nu begyndte Striden mellem Keisere og Paver, hine fik andet at gjøre end at bekymre sig om de lombardiske Stæder, og disse bleve vældige Støtter, hvortil Stæderne kunde hælde sig, hvis nogen Keiser igjen skulde komme dem ihu. Den Tid kom, da Frederik Rødskæg, af det hohenstaufiske (schwabiske) Huus, besteg Tydsklands Trone. Han forlangte ei allene Overherredømme, 1152.
men despotisk Magt, og da stor Ueenighed dengang herskede mellem de ypperste Stæder Pavia og Mailand, naaede han for et Øieblik sit Maal; men snart knurrede Mailænderne paa ny, og da han for tilgavns at tugte dem, adsplittede dem og udjævnede deres By, vaktes saadan Had og Frygt, at et stort Forbund opstod, som i Samfund med Paven ei allene opbygte Mailand igjen, men afnødte endog Frederik Erkjendelsen af dets Frihed. Paa en Omvei haabede Frederik at naae, eller dog forberede sin Æt, Lombardiets Eie, i det han giftede sin Søn Henrik med en |A:101normannisk Prindsesse, der var Arving til Neapel og Sicilien; men derved forfeilede han ei allene sin Hensigt, men forberedede ogsaa sin Slægts Undergang. En stor Deel af det nordlige Italien samt hele Toskana stod under Tydsklands Konge som Keiser, og naar Nedreitalien hermed forenedes, var Pave og Fristæder ganske i hans Vold. Det var da saare naturligt at Paverne, hvis Lehnshøihed over Sicilierne de normanniske Fyrster havde erkjendt, og som tillige raadede for Keiserværdigheden, af al Magt stræbte at adskille Kronerne. Frederik Rødskægs Søn Henrik den siette blev Ingen farlig, da hans Grumhed gjorde ham forhadt i hele Italien, men desto frygteligere blev dennes Søn Frederik den anden. Vel var han et Barn ved Faderens Død, blev forbigaaet ved Keiservalget, og 1197.
maatte tildeels takke den kloge og myndige Pave Innocents den tredie, der var hans Formynder, for Neapels Trone; men da den samme Pave siden hjalp ham til Keiserværdigheden, beholdt han mod sit Løfte Neapels Krone. Han var udrustet med store Sindets Gaver, men forenede med den fædrene Herskesyge sit italienske Mødrenefolks urene list; Religionen var ham ligegyldig, og han boede helst i Nocera mellem Muhamedanerne, som ei gjorde sig Samvittighed over at stride mod Kirken. Lombardiet lod han hærge af sin Statholder, den blodgjerrige Ezzelin og lang Strid førte han med Paverne Gregor den 9de |A:102og Innocents den fierde, og længe begunstigedes han af Lykken, men fik saa megen Modgang paa sine gamle Dage, at man vel kan sige: Gud vilde døde
tvinge ham tilbage til sig, da hans venlige Kalden var forgjeves. 1251.
Kort efter hans Død udgik hans mandlige Stamme med

Sønnesønnen den høimodige men uheldige Ungersvend: Conradin, der ligesom maatte udsone Slægtens Brøde, og efter Pavelig Tilskyndelse falde for Bøddelens Sværd. En fransk Prinds af Huset Anjou blev Neapels Konge, og fra den Time var Keisermagten i Italien ikkun en Skygge.

Glimrende var i mange Maader de sidst forløbne 50 Aar; store Heltegjerninger vare bedrevne baade hjemme og i Palæstina; da de egentlige Korstog ophørte, vedblev dog den Ridderaand, som baade havde avlet dem og igjen af dem var næret; flokkevis drog Man til Spanien at kæmpe med Maurerne, og mangen Ungersvend af ædel Byrd, stræbte at erhverve sig ærligt Riddernavn, og en faver Jomfrues Hjerte ved at omvandre trindt i Landene, og villig bryde Landse for den svage, anfægtede Uskyld. Et saa digterisk Gemyt som slig Bedrift udtrykde maatte nødvendig og stræbe at udtale sig og Prøver derpaa ere saavel Provencalernes Kvad som Tydsklands Minne-Sange, der forlystede Ridder og Mø under Høieloft, og opkom mangengang i Keiseres, Kongers og andre Høvdingers Hierte. De Provencalske Digte ere endnu for lidet be|A:103kjendte til at en sikker Dom kan fældes over dem, men dog feiler man neppe ved at angive kjødelig Lystighed for Sjælen i de fleste, ligesom den aabenbar er Aanden i en stor Deel af Minne-Sangene, blandt hvilke dog ogsaa findes mangt et Spor af dybe og renere Følelser, og enkelte livfulde allegoriske Læredigte; Mærkværdige ere især Niflunge Visen, (Lied der Niebelungen) og Heltebogen, blandt hvilke især den første er i de sidste Dage kommet til saa stor Ære og Værdighed, at det er mere end Spøg, naar man kalder den Tydskernes Bibel. Det er i Øvrigt en temmelig langtrukken og tungfærdig Beskrivelse paa Riim af de i Oldtiden saa navnkundige Hændelser med Sigurd Fofnes Bane, (Sigfrid) Brynhild, Gudrun (Chrimhild) og hendes Brødre, der udgjøre et stort nordisk Sørgespil. Heltebogen bestaaer af adskillige, usammenhængende, rimede Eventyr, der hverken slutte sig til nogen historisk Tid eller Bedrift, men spille hvad man kalder mellem elleve og fem med Riddere og Dværge, med Fru Venus, Mahom og Apol. Det meest tiltrækkende ved disse Digte er en vis trohjertig Pudseerlighed, som dog ingenlunde erstatter Mangelen af dybe Hjerte-Toner, og historisk Betydning, og endnu mindre retfærdiggjør den Løsagtighed der saa ofte indtager Kjærlighedens Plads. Uden nu at opholde os ved de urimelige Eventyr om Kong Artus ved det runde Bord og andre slige, der havde |A:104deres Oprindelse fra Normandiet, ville vi kaste et Blik paa Normannernes Fædreneland, og see med Forundring, at Aanden ingensteds var saa kraftelig virksom som hos de Folk der hardtad ingen Deel toge i Korstogene, og agtedes for Barbarer i den store Verden.

I Danmark uddøde vel den gamle Kongeslægts mandlige

Stamme med Rige Knuds Søn, og det lod som om Riget skulde med det Samme nedsynke i Ubetydelighed, thi Engelland fik sin egen Konge og Danmark hyldede Norges, men dog vandt Svend Estridsen, efter mange Vandheld, Knuds sin Morbroders Krone, og blev Stamfader til en Kongeslægt, der ingenlunde er blottet for udmærkede Mænd. Selv var Svend saa lærd en Herre, at Gregor den Syvende med Rette udmærkede ham blandt alle Vestens Fyrster, og Adam af Bremen gjæstede ham for at høre hans Viisdom, og i dobbelt Forstand skylde vi da ham de to vigtige Bøger om Dannemarks Kirke-Sager og Nordens Leilighed som Adam skrev, tildeels, som han selv siger, efter Kongens Mund. Helgen var Svend ingenlunde, men ærlig og kraftig var Troen dog i hans Hjerte; medens Tydsklands Henrik drog Sværdet mod den Biskop der ydmygede ham, elskede Svend som sin Hjertensven sin Skriftefader, den engelske Vilhelm, der nødte ham til Bod, derfor gjemmer Kirken, som Vilhelm grundede, med Haralds og Svends mange christne |A:105Danne-Kongers Støv til en ærefuld Opstandelse. Saare ulige i Sind og Idræt vare Svends Ætmænd, men dog fandtes alt blandt hans Sønner, hvad der sjelden findes i eet Børnekuld: *tre* fromme mandhaftige Fyrster; Hellig-Knud som forsødede med Psalmesang Dødens Bitterhed, da Vendelboer myrdede ham i Kirkekor; Benedict som faldt med Sværd i Haand ved Broderens Side, og Erik Eiegod, som døde, ei paa et verdslig Tog men paa en Pillegrimsfærd til det hellige Land, og begroves paa Cypern, som for i sin Grav at annamme Jerusalems Krone, der her legemlig affaldt, og aandelig tilhører Eriks ægte Afkom, fromme, kjække Danne-Konger. Knud Lavard, Eriks Søn, besveges for sin Faders Krone, men kjøbde den dog til sin Afkom med sit Blod, som han ved Haraldstæd udgjød uskyldig for sin lumske Frændes Haand, og Valdemar Knudsen blev en vældig Konge, som atter forenede det en liden Stund sønderlemmede Rige, tugtede Venderne, og dæmpede deres vilde Vikingsfærd, ved at indtage det hedenske Rygen. Absalon Hvide fra Fennislev, Biskop i Roeskild og siden forflyttet til den Erkestoel i Lund som blev til Nordens Kirkehævd oprettet i Kong Eriks Dage, ham var det som med Raad og Daad saa mesterligen stod Valdemar og Knud hans Søn, ja Danmark bi, at man kun maatte ønske, at han kunde været deelt i tvende broderlige Skikkelser, som Biskop og |A:106Krigsmand; men saaledes samle sig gjerne de menneskelige Kræfter tilsidst for at stride mod den truende Død og synke samlede i Graven. Der sank nu ogsaa Danmarks favre Skikkelse forladt af Aanden, som dog efterlod paa Marken i sin sidste Villie et sødt og livligt Minde, der gjemde Haabet om Gjenfødelse. Det er den skrevne Lov og Krønike, der vel med Rette kaldes Aandens sidste Villie og Eftermæle, Lovene skreves paa dansk i Valdemars og hans Sønners Dage, beklage det

veemodelig at de gjøres behov fordi Menneskenes Børn vil ikke nøies med hvad Gud beskjærer og gjøre Ret og Skjel af Sandheds Kjerlighed, de gjøre vitterlig at Gud og Sandhed var ingensteds saa dybt indprændte som i det christne Danne-Hjerte, og at vor Moders Maal er hendes eget gamle Hjertesprog.

Krøniken som Saxo skrev efter Absalons Tilskyndelse sexhundrede Aar forleden fremstiller i et Speil det danske Hjertes underfulde, vilde tit, men altid dybe, ømme Rørelser med Vexelen af Kraft og Svaghed, Vælde og Vanheld der ingensteds i Europa saa øiensynlig har beroet paa Hjertets Slag i Tro og Vantroe, som i Dannemark. Paa Latin er den Krønike skrevet, fordi Danne-Hjertet i Beskedenhed ei turde troe sit Tungemaal bekvemt til store Ting, men ligesom vi derved fik et Vidnesbyrd om dansk Flid og Lærdom der i hine Dage forgjæves søger sin Mage, saa mærkes og snart at Røsten er Jacobs, |A:107skjøndt Hænderne ere Esaus, thi ægte dansk er Saxos Øie og dansk hans Tunge selv i det fremmede Maal. Vist lader det sig ikke gjøre at ordne efter Aarstal Danmarks Kjæmpeviser, men vist er det, at mange af dem er i Grunden og i Skikkelsen om ikke just i Klædebonnet ældre og mange samtidige med Valdemarerne, thi deres Mærke er dem ei i Klæder skaaret men i Kjødet baaret.

Norge, som i det niende Aarhundrede sammensveisedes med Haarfagers Forhammer, søndersledes igjen af sin urolige Aand i hans Æt og Hlade-Jarlerne. Forgjæves prøvede den kjække, fromme Hakon Adelsteen at lokke Fjeldet til at bøie sig under Christi milde Aag, det maatte blødes først i flere Strømme Blod, bugnede dog kun for Olav Trygvesons den christne Kjæmpehaand, og skilte sig kun ad for Hellig-Olav, som for at drikke hans Blod og oplade ham en Klippegrav. Først da hans *Halvbroder* med det hele Steenhjerte, Harald Haardraade, havde knækket Fjeldets gamle Takker, da Levningen af Norges Kjæmpe-Adel var lagt i Grav, deels ved hans Haand, deels ved hans Fod paa Englands Kyst, først da stod Kongestoel og Kirke en liden Stund i Roe paa det sløifede Dovre, og Sigurd Jorsalafar pyntede vittig paa Rygte og Sal; men der nu Salen blev saa klar og Livet derinde saa lystigt, ginge Ungersvende i Flok paa gloende Jern, for som *uægte* Kongebørn at |A:108naae de bløde Hynder under Høienloft, og det aldrig *forenede* Norge gav hver dristig Thronbeiler et Følge. Vel undertrykde Sverre med sine Birkebener enstund det vilde Vaabengny, men *Tryk* formilder ikke: Alterlyset gad han ilde lidt og Tvedragtsluen var det Blus hvormed man stædte ham til Jorde. Endelig fik Riget Roe i Gammel-Haagens Dage, men det var Dødens Roe, og til et Vidnesbyrd at Thurseslægtens Liv var endt, gav Island sig i Normand-Kongens Vold.

Ingen mærkelig Skjald opvoxde gjennem dette lange

Tidsrum i Norge selv, og Eivind Skalda-Spilders Liigsang over Adelsteen og Hedenskabet er den sidste Skjaldelyd fra Norges hjemmeblevne Tunge. Konge-Speilet som man tilskriver Kong Sverre og som vel altsaa i det mindste har hjemme i hans Dage, er, naar Lovene undtages, den eneste ret *norske* Bog vi vide af at sige, og den kundgjør at det var ei Forstand og slebne Sæder, men eenfoldig Troe og Kjærlighed man fattedes i Norge, den viser og hvorledes Norges Sprog blev efterhaanden mere dansk.

Island, som i Haarfagers Dage bebygdes meest vel af norske Joter eller Thurser, men dog og tildeels af Danske, var i halvfjerde Aarhundrede, som man siger, en *Fristat,* det er, i det mindste her, en blodig Tumleplads, hvor den var rigest som meest kunde rane, den væl|A:109digst som bedst kunde myrde. Urimelig meget har de yngre Islændere gjort af de Gamles Skjaldskab, og faaet Danske, som ei vare klogere paa saadanne Ting, til at istemme Prisen; men saasandt som det er at de nordiske Hoffer fik i dette Tidsrum deres Skjalde fra Island, og saavidst som disses Kvad have megen historisk Vigtighed, saavidst have de fleste kun lidt poetisk Værd. Anderledes maatte vistnok Dommen vorde, saafremt Island kunde hjemle sig de Eddiske Kvad, thi skjøndt Volsynet (Vøluspa) har ingen Sødskende imellem dem, har det dog mange Frænder, og forunderlig deilige ere endeel af de Sange som bevare Mindet om Volsunger, Budlinger og Gjukunger og knytte det saa fast til Hedenskabet, at der kan ingen grundet Tvivl være enten om deres Ælde eller nordiske Herkomst. Men for disse Kvad var Island ikkun Gjemme-Stedet, og Alting vidner om, at hvilke Forvandlinger de end kan have undergaaet, ere de dog oprindelig Danske, ligesom de og alle ere digtede i det simple Versemaal og Tonefald som Islænderne kalde *Stærkodders* Maneer. Derimod prises Islænderne med Rette som Sagamænd, thi de have skjænket os de første Krøniker paa nordisk Tungemaal, paa det som dannede sig hos dem, og blandt disse Sagaer findes en i mange Henseender mageløs Krønike om Norges Konger, som fornemmelig tilhører Snorro Sturlesen, en Islænder, som nedstammede saa|A:110vel fra Dannemarks Skjoldunger som fra Norges Kongeslægt.

Endt og beskrevet var nu Kjæmpelivet i Norden, endt var det hardtad i hele Europa, og det lod til at denne Verdensdeel skulde i det trettende Aarhundrede blevet et Rov for de Mogoler eller Tartarer, som reiste sig under Temudschin arvede i Asien Araber og Seldschuker og udbredte sig under Temudschins tre Sønnesønner: Koblac, Batu og Hulaku til den østlige Ocean og til Middelhavet, ja lige til Polen og Schlesien. Ved Liegnitz faldt den Adelflok som havde samlet sig til Christenhedens Værn, men Herren er langmodig; de seierrige Tartarer vendte som af sig selv

tilbage til Rusland, og de Mamelukker der havde gjort Saladin mægtig og fanget Frankerigs Ludvig den Hellige, maatte nu kjæmpe for de Christne ved at fordrive Mogolerne fra Syrien.

Ret som det enstige grønne Træe paa den vilde Hede er det lille, kække Schveits i disse tunge Dage, tillige et lysteligt og bedrøveligt Syn. Dette Land havde en Tidlang hørt til Tydskland, men uden at mærke det synderligt; og fremforalt havde dets Hyrder imellem Alperne levet saa frit som Abraham, Isak og Jacob, indtil en af Landets Grever: Rudolf af Habsburg, noget efter Frederik den Andens Død blev Tydsklands Konge. Han, og endnu meer hans Søn, Albert, tænkde, som Skik er hos |A:111alle vaagne Fyrster i hver uchristelig Alder, meest paa med Ret og Uret at udvide deres Herredømme, og vilde berøve de fattige Hyrder Friheden, som tilligemed Christendommen var deres eneste Arvegods. Det tykdes de fribaarne Mænd, som om Apostelen raabte til dem: I ere dyrekjøbte, vorder ikke 1307.
Menneskenes Trælle! og gjorde Alle Eet til Frihedens Forsvar. Siden det rette Mod, Mandelighed og Kjærlighed til Frihed og Fædreneland vare hardtad overalt forsvundne, agtede man i Krig ei Fodfolk stort, og hvem der havde de fleste harniskede, det er jernklædte Ryttere, pleiede at gaae af med Seieren. Derfor foragtede Alberts Ætmænd, som vare Hertuger i Østerrig, disse Hyrder, hvis Vaaben var et Spyd og hvis Harnisk var deres Mod, 1315 og
men ved Morgarten og Sempak bleve Hertugerne Frederik og 1386.
Leopold undervisde om, at den indvortes Styrke er mere værd end den udvortes. Med den foragtede Landse fældede Skovbygdernes kjække Mænd først Hesten til Jord og finge da lettelig Bugt med den hjelpeløse Ridder i sin tunge Rustning. Dog Alpehyrderne kjøbde dyrt deres Seier og Priis, thi de mistede den Nøisomhed og Reenhed i Sæder, som hidtil havde bygget i deres stille Dale, de smittedes baade af Fjender og deres nye Venner, Borgerne i Zyrik og Bern. Ogsaa de maatte sande, at hvo som drager Sværdet, omkommer ved Sværdet, thi de havde draget det til Frihedens |A:112Forsvar, og snart misbrugde de det ei allene til at erobre, men endogsaa til at omkomme hinanden. Længe bleve de imidlertid ved at være deres Fjender frygtelige og Dagen ved Basel, hvor 1500 Schveitsere modstode den franske Prinds 1414.
Ludvig med sine 40,000, indtil de begroves under Ligene af Fjendernes Tusinder, maa lignes med hin ved Termopyle.

I noget over 300 Aar sad Kapetingerne paa Frankrigs Trone. De første vare hardtad deres Lehnsmænds Tjenere, men da disses Magt og Tal ved Stædernes Opkomst, Korstogene og snedig Statskunst, men allermeest ved de gamle Adelsslægters Vanartning, var blevet forringet, bleve de enevældige ukristelige Konger haarde Tugtemestere for Landet. Ludvig den Niende, der ligesaavel havde Christus i Hjertet naar han sad paa Tronen og

Domstolen, som naar han stred under Korsets Banner, er en Undtagelse; men hans Sønnesøn, Philip, kaldet hin Smukke, den værste af dem Alle. Ufortjent Priis har han faaet, fordi han af Herskesyge og Hevngjerrighed lod en vist nok overmodig men graahærdet og døende Pave mishandle; men fortjent Skiendsel omgjerder hans Minde for Udsuelse, alskens Ugudelighed og hans ligesaa grusomme som troløse Adfærd mod Tempelherrerne. Om deres Idrætter, Rigdom og Vanslægtning er tilforn talet. Efter det hellige Lands Forlis opslog Ordensmesteren sin Bolig paa Cypern; men Or|A:113denen havde store Grund-Eiendomme trindt i Landene, især i Frankrig. Efter disse var Philip lysten, og lokkede derfor Ordensmesteren Jacob Molay over til sig, lagde ham med alle de Riddere, han kunde overkomme, i Baand, og tilegnede sig deres Godser. Molay og alle de Riddere, som ei vilde vedgaae de afskyelige Synder, for hvilke de løst beskyldtes, bleve ynkeligen brændte paa Baal; men inden 1314.
Aaret var omme, maatte Philip møde dem for den Eviges Domstol, for hvilken de indstævnede ham i Dødens Time. Ogsaa paa ham maatte Skriftens Trudsel opfyldes, at den Ugudeliges Navn skal raadne; thi ihvorvel han efterlod sig trende gifte Sønner, uddøde dog hans mandlige Afkom med dem. 1317.

Nu kom Sidelinien Valois paa Tronen, men da Englands Edvard den Tredie formeende, som en Dattersøn af Philip den Onde, at have nærmere Arveret, opkom derved en mærkelig Krig, som paa smaa Ophold nær, varede over 100 Aar. Krigen førdes i disse Svaghedens og Feighedens Dage mest med Leietropper, eller sammenløbne ryggesløse Flokke, der af Dovenskab og Rovgjerrighed dreve Krigen som et Handværk, og for det meste vandt da den, der betalte bedst; Lykken var foranderlig men dog meest paa Engellændernes Side, ja tilsidst syndes det, som om de skulde blevet hele Landets Herrer. Kongen i Frankerig, Karl den Sjette, var vanvittig, |A:114hans mægtige Frænder: Hertugerne af Orleans og Burgund strede om Værgemaalet, og Dronningen Isabelle hadede som en Djævelinde sin egen Søn, Kronprindsen Karl. Engellands kloge Henrik den Femte blev ingen ørkesløs Tilskuer, han vandt en navnkundig Seier ved Azincourt, forbandt sig med Burgunds Hertug og Isabelle, ægtede hendes Datter og kaaredes til Tronfølger. Imidlertid døde gamle Karl og den unge tog Kongenavn, men var arveløs midt i Fædreneriget, thi Engellænderne eiede alle Landets faste Stæder undtagen Orleans, og for dens Porte laa de med en talrig Hær. For menneskelige Øine var ingen Redning at see, men Gud havde besluttet engang endnu at vise de ugudelige Franker hvad han formaaede, ja hvilke Bjerge Tro til ham kunde fløtte. Hyrdepigen Johanne gik for Karl at staa, og kundgjorde, at hun af den hellige Jomfru Maria havde faaet Befaling at undsætte Orleans og krone Kongen i Reims. Fast

i Troen løftede hun det viede Banner, Frankerne troede paa hende, Engellænderne sloges med Rædsel, da de saae den vidunderlige Pige gange saa tryggelig frem under det usynlige Skjold, og inden Aaret var omme, havde Johanne røgtet sit store Ærende. Nu vilde hun igjen drage hiem til sin Hjord og Hytte, men de vantroe Hofmænd, der meende, de kunde bruge hende som et Værktøi, overtalde hende til at blive. I det næste Slag blev hun fangen |A:115og af Engellænderne kastet som en Troldqvinde paa Baalet. Imidlertid vare de Kongelige blevne vante til Seier og deres Fjender til Flugt; i Engelland var et svagt Barneregimente, Burgunds Hertug forsonede sig med Karl: og Enden blev da, at Engellænderne mistede alle deres franske Eiendomme saanærsom Staden Calais og dens Omegn. At det var Johanne og Omstændighederne, ikke Frankernes indvortes Kraft, som fordrev Engellænderne, saaes klarlig under Karls Søn, Ludvig den Ellevte: paa Lehnsmænds og Fremmedes Bekostning udvidede han sin Magt og havde stor Deel i sin Tids mærkeligste Begivenheder, men kun som Ungersvend prøvede han omsonst ved Basel paa at udføre sin Villie med Magt; siden var Guld, Forstillelse, List og Lumskhed de eneste Vaaben han brugde, og Ingen kryber lettelig i Rævebælgen, saalænge Løvehuden er ham et passeligt Klædebon. Vel førte Ludvigs Eftermænd, Karl den Ottende, Ludvig den Tolvte og Frands den Første mærkelige Krige i Italien, hvor de vilde erobre Neapel og Mailand; men herved er at mærke, at de Intet vandt, og at deres Seiervindinger ene maa tilskrives Italienernes endnu større Uselhed og Schweitsernes Tapperhed, thi saa fordærvede vare disse nu blevne, at de for Guld solgte Levningerne af deres Mod og Størke.

Italiens Krønike fra Slutningen af det 11de til Slutningen af det 15tende Aarhundrede er |A:116ligesaa underholdende som lærerig. Troe vi at Gudsfrygt og Dyd ere Mødre til alt Stort og Skjønt herneden, og at Børnene ligesaalidet ret længe kan overleve Mødrene, som disse hinanden, da see vi i hver Linie vor Tro underlig stadfæstet, og til at see det behøves kun at troe sine egne Øine. Kækt forsvarede Lombardiets Borgere deres Frihed mod de mægtige tydske Keisere, saalænge de langt heller vilde døe, end svige det hellige Banner paa deres Stridsvogn, og saalænge de kunde sælge til Adelsmand og Drotter kostelige Ting, hvorpaa de havde arbeidet, uden at attraa deres Eie. Siden, da de bleve yppige og ei vilde bevare Troen i en god Samvittighed, forsvandt den efterhaanden: de bleve blødagtige og bange for Døden; de leiede ryggesløse Bander til at beskytte sig, og disses Anførere bleve deres Herrer og Bødler. Ligesom det gik med Lombardiet, der lignelsesviis kan kaldes Italiens Hjerte, saaledes gik det ogsaa med dets *Aand:* Toskana og *Hovedstaden* Florents. Pisa havde i lang Tid kappedes med Venedig og Genua paa Havet,

men de andre toskanske Stæder satte sig først i Frihed efter Frederik den Andens Død. Florents blev snart ei allene den mægtigste iblandt dem, men den anseeligste Stad i hele Italien baade ved sine Borgeres Tapperhed og endnu mere ved deres Bekvemhed til aandelig Syssel. Her opreiste Gjotto med kunstig Haand en af det ny Italiens |A:117største og stolteste Bygninger; herfra udginge i den første Halvdeel af det 14de Aarhundrede de tvende Mesterskjalde Dante og Petrark. Her sammenskreves liflige Krøniker om gamle og ny Hændelser; Fyrster og Paver kappedes om at have Florentinere i deres Tjeneste og deres Mundart blev Italiens Bogsprog. Dog Florents gik sin Undergang imøde med stærke Skridt, Tvedragts-Aand havde neppe nogensteds saa stolte Redskaber og hvad derfor i de andre italienske Stæder kun var blodig Kiv, var her en episk Kamp, hvori Adelen og siden Borgerne fortæredes, indtil Slagternes Buløxe blev Frihedens rædselsfulde Sindbillede, og den kraftløse Almue solgde sig til de rige mediceiske Kjøbmænd, som bleve omt.
Stadens Herrer. 1450.

Pisas og hinandens Medbeilere, Venedig og Genua, havde paa samme Tid udspillet deres store Rolle. Rigdommene, som ved Verdenshandelen opdyngedes her, fordærvede og svækkede Indbyggerne. Genua maatte først give tabt, og Venedig var i mange Maader den fornemste By i Europa; dens Herredømme udstrakde sig over Dalmatiens Kyst, Peloponnes, Kreta, Cypern og flere Øer i Arkipelagus; og den ostindiske Handel, som dreves over Alexandrien syndes at være en uudtømmelig Rigdomskilde; men paa samme Tid, som den indvortes Kraft og Drift til store Foretagender formindskedes, fik dens Handel og Magt et udvortes uforvindeligt Stød ved Constantinopels Indtagelse af de osmanniske Tyrker. 1453.

|A:118Fra det vestlige Riges Undergang af, havde det østlige eller græske nu hartad i 1000 Aar ført et sært og sygeligt Liv, tit været Graven nær, men dog stedse netop faaet saamegen Lægedom, at det kunde blive ved at drage Aande. I det syvende Aarhundrede styrtede Araberne frem ligetil Constantinopels Mure, og Alt syntes forloren; men den græske, uslukkelige Ild blev opfundet, Araberne maatte vige, og mistede ved Vellyst, Vantroe og Uenighed snart Magten. De seldschukiske Tyrker arvede den, indtoge Lilleasien og truede den store Stad, men nu drog det vestlige Europa til Asien paa Korstog og Tyrkeriget 1204.
forgik. Henimod Korstogenes Slutning indtoge en Deel Venetianer og Franskmænd den christne Stad, isteden for at stride mod Uchristne, og deelde Rigets europæiske Lande imellem sig; men et nyt græsk Keiserdom opstod i Lilleasien, og, strax efter *Bagdads* Forstyrrelse, blev Constantinopel ved Genuesernes Hjelp igjen dets Hovedstad. I Begyndelsen af det 1261.

15de Aarhundrede stode de osmanniske Tyrker alt seierrige for Constantinopels Porte; men deres Sultan Bajazet fangedes af den mogolske Fyrste Tamerlan, og Rigets Undergang forsinkedes endnu i 50 Aar, indtil Guds Time var kommen, da den forfærdelige Muhamed den Anden reisde sin Trone i den erobrede Keiserstad. Rigets indvortes Vilkaar vare i dette lange Tidsrum ligesaa vidunderlige som de udvortes, og |A:119forklare derved disse, men ere end selv uforklarlige uden som tydelige Spor af Guds Finger. Hjertet betyngedes med svare Synder, men Troen bortkastedes aldrig: herom vidne de mangfoldige Stridigheder, selv om dens ringeste Dele, som lige til de sidste Tider førdes, og det med et Mod og en Iver som vidne, at Sjælene ved dem vaagnede i det mindste i Drømme. Som det gik med Troen maatte det nødvendig ogsaa gaa med Videnskaberne: de syntes ogsaa der hverken at kunne leve eller døe; dyrkedes snart med mere, snart mindre Flid, men tabde aldrig deres Agtelse. Saaledes udførdes, trods Menneskenes Vanart, Guds besluttede Raad: de gamle Skrifter og det græske Sprog bevaredes, indtil det vestlige Europa var forberedet til at modtage og bruge dem.

Det var Italien og Frankrig som modtoge de i Østen husvilde Lærde, og vare gjennem Aarhundreder forberedte dertil. Berømte vare allerede før det 12te Aarhundrede Skolerne i Salerno og Bologna som Hoved-Sæderne i Vesten for Lægekunst og Lovkyndighed, men dog var det især fra Midten af dette Aarhundrede, da den fuldstændige Haandskrift af Justinians Love var fundet i Amalfi, og den canoniske Ret bragt i System af Bologneseren Gratian, at Bologna vandt sin store Navnkundighed og stærke Søgning endog af Ungersvende fra det høie Norden. I samme Aarhundrede stiftedes Høiskolen i Paris, men blev dog først i det 13de ret berømt og søgt |A:120som den første Skole der omfattede Tidens hele Videnskabelighed, og antog derfor Navn af Adel-Skole eller Universitet, et Navn, der, tilligemed Indretningen, i de to følgende Aarhundreder forplantede sig til hardtad alle Vestens Riger, uden at dog det parisiske Universitets theologiske Facultet (Sorbonnen) tabde Ry eller Søgning. I det fiortende Aarh. begyndte de skjønne Videnskaber at dyrkes med Iver, Calabreseren, Leontius Pilatus, Homers Oversætter, opslog en græsk Lærestol i Italien, der snart besattes med den indfødte Græker Manuel Cheysoloras, og manglede ei Tilløb, da Petrark og Boccatz gjorde det til en Æressag for de Studerende at kunne Græsk. Nu var det langt fra at Tyrkernes Fremgang og Constantinopels Fald skadede Videnskaberne, meget mere befordredes deres Dyrkelse særdeles ved de landflygtige Græker, der især som Sprogmestere og platoniske Philosopher opsloge deres Lærestole i Italien, hvor det mediceiske Huus i Florents fremforalt var dem gunstig, men, hvad nyttede det, om nogle

hundrede Mænd i Europa kunde læse gamle Bøger og gjøre spidsfindige Slutninger, naar Religionen derved kun mere fordunkledes, naar Mængdens Vankundighed daglig tiltog, og baade Høie og Lave nedsank stedse dybere i Ondskab og Uteerlighed. Dersom Paverne stedse vilde brugt deres store Magt til at beskytte Folkene mod uretfærdige, voldsomme Herrer, og af Geistligheden kunde dannet et Samfund, der med lys |A:121Indsigt i Religionen og sand Videnskabelighed forbandt ubesmittet Vandel, da havde Pavemagten kunnet blive ved at være velgjørende for det christne Europa, men saaledes var det ikke. Det var at vente at kun faa Mennesker ville have Lyst, og end færre Størke til at modstaa de stærke Fristelser, den havde at bestride, som i Christi Navn kunde befale over alle Christne. Vi finde da ogsaa at hardtad alle Paver, især fra Midten af det 13de Aarhundrede, tænkde meest paa at skaffe sig verdslig Magt og Glands, uden at bryde sig stort om Christendommen. At tvivle om deres Ufeilbarhed og Fuldmagt af Christus til at raade over hans Menighed ansaaes for et ligesaa stort Kætteri som at fornægte Gud og Frelseren selv. Det maatte, foruden mange Andre, Valdenserne fornemme. Disse som boede i det sydlige og sydvestlige Frankerig, vilde ikke antage nogen anden udvortes Rettesnor for deres Tro og Vandel end de hellige Skrifter og talde haarde Ord om de hovmodige Paver og de ryggesløse Geistlige. De vare altsaa i det mindste bedre Christne end de der gjaldt for Rettroende, men til Tidens Skjændsel blev der prædiket Korstog mod dem som mod Vantro, og ved Sværd og Baal bleve de i den første Halvdeel af det 13de Aarhundrede hardtad ganske udryddede. Heri, som i Alt hvad Paverne foretoge sig til deres Magts Stadfæstelse og Udvidelse, bleve de meget hjulpne af tvende Munkeordener, som stiftedes i Aarhundredets Begyn|A:122delse, og hvis Medlemmer efter Stifterne kaldtes Domicaner og Fransiskaner. Hvad som er sagt om Munkeordener i det forrige Tidsrum, at de alle i Begyndelsen vare gavnlige, men vanartede siden, gjelder ogsaa om disse, som dog vare noget forskjellige fra alle foregaaende; thi istedenfor de gamle Munke meest indelukde sig i deres Klostre, skulde disse vandre omkring, tigge deres Føde og prædike for menig Mand. Dette var en stor Velgjerning paa en Tid, da det blev læg Mand forbudet at læse Bibelen, og kun vilde hjulpet lidt at tillade det, da Faa havde Raad til at kjøbe en Afskrift, og endnu Færre kunde læse, end sige forstaae Latin. Var end disse Munkes Christendom ingenlunde reen, straffede de dog den herskende Synd og Ugudelighed, og opmuntrede til Gudsfrygt, Gavmildhed, Tarvelighed og Afhold, og at dette ingenlunde var forgjæves, derom vidner den hardtad utrolige Indgang enkelte Prædikener fandt hos hele Tusinder ad Gangen. Man saae saaledes en heel Stads Kvinder efter en Munks

Prædiken at aflægge deres Smykker, og Borgerne kaare Munken til Stadens Overhoved. Dog dette og mere kunde vel oplive men ingenlunde tilfredsstille Længselen efter Lys og Fred, det formaaede kun Guds rene Ord, og det glemdes daglig mere, ligesom det stedse blev Paverne mere om at gjøre at dølge det, da deres Bud, Lærdom og Levnet daglig blev mere stridende mod Christi Lære. Det var dem |A:123derfor et Tordenslag, da de hørde, at en veltalende Præst og Professor i Prag, Johan Hus, med stort Bifald anprisde den hellige Skrifts Læsning og sammenlignede Geistlighedens hellige og aandelige Kald med dens verdslige og ryggesløse Liv. Mange Ting stødte i det 15tende Aarhundredes Begyndelse sammen, som syndes at spaae Pavemagten Undergang og Christendommen nyt Liv. Da Philip den Smukke overtalde Paven til at boe i Avignon, og den saakaldte hellige Stol siden stedse beklædtes af Franskmænd, vare Paverne i mange Dele kun et Værktøi i de franske Kongers Haand, og da disses Villie dog umulig kunde ansees for at være Christi, maatte Troen paa Pavens Ufeilbarhed rystes i sin Grundvold. Den Forargelse dette foraarsagede, og Roms Utilfredshed over andengang at have mistet sin Hæder som Verdens Hovedstad, gjorde at Pavernes Magt og Anseelse endnu fik et større Skaar, thi nu blev der to og tilsidst tre Paver paa eengang. At de ikke alle kunde være Christi Statholdere var aabenbart selv for Almuen, og da de bandsatte hinanden, maatte Bandstraalen derved tabe det meste af sin Kraft. Adskillige lærde Mænd, især det Parisiske Universitets oplyste og gudfrygtige Kantsler Gerson, anfægtede offenlig Pavens Ufeilbarhed, og paastod at han stod under de christne Læreres Forsamling eller som det kaldtes Concilium. Baade for at ende den forargelige Strid mellem trende Paver, for |A:124at raade Bod paa Kirkens almindelig tilstaaede Fordærvelse og for at undersøge Husses Lærdom, blev et saadant Concilium sammenkaldt i Kostnits af en *verdslig* Herre, den tydske Keiser Sigismund Dog, sjelden skuffedes store og rimelige Forventninger saa aldeles som her; Hus indstævnedes under sikkert Leide, men kastedes troløs paa 1414.
Baal, ikke en eneste Vildfarelse blev forkastet, ikke en eneste Beslutning taget til Geistlighedens Forbedring, og den eneste Uskik, som hævedes, var at de tre Paver afsattes og en ny valgtes. Her blev det da aabenbart, at ingen Forbedring kunde ventes fra Oven her paa Jorden, hverken fra Fyrster, Bisper eller Lærde. Det var Fyrsterne nok, naar Paverne ei kunde hindre dem fra at føre Krig og udsuge deres Lande efter Behag, om deres Undersaatters aandelige og evige Vel bekymrede de sig saalidet, som om deres eget, og det var som om de følde, at bleve Folkene christelige i Tro og Levnet, vilde de nødes til at være eller dog synes det Samme. Langt lysteligere var det, i alle Dele at følge sine

Begjæringer, og naar Dødsstunden kom, iføre sig Munkekappen som et Saligheds Pant. Bisperne indsaae godt, at deres Magt, Anseelse og magelige Dage ene beroede paa at Mængden blev i Vankundighed og troede, at de havde Himmerigs Nøgler, jo høiere Fordærvelsen steg, desto dyrere betalde de overtroiske, ængstede Sjæle den Syndsforladelse og Salighed de bøde fal. I |A:125Norden som senest var omvendt og beboedes af mere alvorlige Folkefærd, var Fordærvelsen hverken saa dyb eller almindelig, Skriften ei heller saa ubekiendt, og Munkene, som først i Slutningen af det 12te Aarhundrede kom til Dannemark med den hellige Bernhards Regel, vare en Tidlang priselig virksomme, men i det 14de Aarhundrede tog Vankundighed og Vildhed dog Overhaand, og nu havde Kundskaben sit Hjem i Frankrig og Italien, hvor Ugudelighed og Synd havde sin Trone. De vantro Lærde beloe i deres Hjerte ei allene Pavernes og Munkenes Opspind men Christendommen selv, og det kunde aldrig falde dem ind at vove Noget i Strid mod de erkjendte Vildfarelser, naar kun Paverne tillode dem at nedrive Christendommens hellige Sandheder under det Paaskud, at de havde een Mening som Kirkens troende Børn; men en anden som Grublere og Philosopher. Fra en enkelt gudfrygtig og redelig Mand, som Hus, maatte da Forbedringen begynde, men hans Død varslede; hans Tilhængeres Talrighed og Mod lærde vel hvad menig Mand formaaede naar de fik Øiet opladt, men deres vilde Færd og deres Blindhed for mange af de vigtigste Vildfarelser visde, hvor fornøden Bibelens almindelige Læsning var, naar den gode Sag skulde vinde ret Fremgang. Her stod menneskelig Klogskab stille, og hver gudfrygtig Mand maatte indsee, at skulde Lyset igjen komme til at skinne klart, maatte det paa |A:126dobbelt Maade komme herovenfra, fra Lysets Fader. Nu, i Midten af det 15tende Aarhundrede, da Hylderne i Italiens Bogsale vare fyldte med græske og latinske Haandskrifter, da Man begyndte at lære Ebraisk, og da Lærdommen begyndte at fløtte til det *nordlige* Tydskland, da fremstod Bogtrykkerkunsten, hemmelig i sit Udspring som alt det Herlige Jorden saae, ringeagtet, som det i sin Barndom, men i sin Ungdom et ubetaleligt Redskab til Lysets Udbredelse.

En Higen som aldrig tilfredsstilles paa Jorden er Menneskets Kjendemærke, den er Moder til al Virksomhed som overstiger Anskaffelsen af Livets Nødtørft, men dens Børn ere ligesaa adskillige som Mennesker og Tidsaldre. I en ugudelig Tidsalder føder den hos Mængden lutter legemlige Børn; Egennytte, alskens Liderlighed og disses Søstre, hos de bedre Begavede, efter deres indvortes og udvortes Vilkaar, Herskesyge, Ærgjerrighed og hovmodig Grublen. Naar det Aandelige skal forstaaes, maa det

ligesom træde legemligt frem, og være synligt for det udvortes Øie, det er Menneskets andet Kjendemærke, der skiller ham fra Englene som hiint fra Dyrene, og jo mere legemlig en Tidsalder er, desto føleligere maa alt det være, den skal begribe. Disse ere Synspunkterne for det 15de Aarhundrede som det foregaaendes Datter og det følgendes *jordiske* Moder.

|A:127At herske over hele Verden er en Lyst, som hver vantro Fyrste med noget ualmindelige Sjæleevner maa have; den havde ogsaa Keiser Sigismund. Udsprunget af det luxemborgske Hus, af hvilket trende havde været Tydsklands Keisere, fik han Ungern ved Giftermaal og Bøhmen skulde han arve efter sin Broder Venceslav; men de fleste Bøhmere vare Tilhængere af Johan Hus, og derfor Sigismunds dødelige Fjender, der mødte ham med Vaaben i Haand: først da deres forfærdelige Anfører Zisska var død og de selv bleve indbyrdes uenige, fik Sigismund med det Gode den Krone, han forgjæves havde søgt at tage med Magt. I Ungern havde han næsten sin hele Tid nok at gjøre med Tyrkerne, og disse Ting forhindrede ham fra at blive enevældig i Tydskland og Italien. Han efterlod sig ingen mandlig Afkom, men nu kom Keiserværdigheden til det Østerrigske Huus, hvis store *udvortes* Magt syndes endnu farligere for Europas Frihed. Fredrik den Tredie, i hvis Tid Tyrkerne indtog Constantinopel, eiede knap Østerrig, men hans Søn Maximilian skaffede sig ved Giftermaal de vigtige burgundiske Lande.

Disse Lande som indbefattede Nordsøens Kyster eller de saakaldte Nederlande, og det østlige Frankerige, vare hidindtil et Hertugdom for sig selv og havde Fyrster af det franske Kongehus. Den sidste Hertug var Carl hin Forvovne; han færdedes med Bulder i sin Tidsalders Aand, |A:128og agtede at oprette et stort Rige. Vel var hans Land kuns lidet og dets Indbyggere meest ustridbare Kjøbmænd, men disse havde Penge og med dem kunde han besolde talrige Skarer af de Elendige der solgde sig til at være Næstens Bødler. I det forrige Aarhundrede dulgde Saadanne Feigheden under Pandseret, nu siden Krud var omt.
kommet i Brug, kunde de endnu bedre slippe for at gaae 1350.
hinanden under Øinene som Mænd. Dog anderledes var det, naar disse vilde men svage Rovdyr fik med Mænd at gjøre, som strede for Ære og Frihed, da hjalp de store Bøsser kun lidt, thi disse formaaede ei at skyde selv, og Leiesvenden faldt eller flygtede. Til Uheld for Carls Anslag, men til Held for Tydskland, var Schveits det Land der laa ham beqvemmest, thi i tre store Slag blev han overvundet og faldt i det sidste ved Nancy. Hans Datter, Marie bragde Maximilian Nederlandene til Medgift, og deres Søn Philip beredte Huset en endnu større Glands ved at ægte Arvingen til det store spanske Monarki. 1477.

I Spanien var lige siden det ottende Aarhundredes

Begyndelse ført en bestandig Undergangskamp mellem Maurerne og de Christne. Disse havde tidlig i Nordvest og Nordost oprettet to Smaariger: Leon og Navarra, og af det sidste udspirede Rigerne Kastilien og Arragonien. Kastilien var allerede i det 11te Aarhundrede ved Forening med Leon blevet temmelig mægtig, og |A:129under Alfons den Sjette indtog den christne Hær, med den berømte Ridderskare rundt fra Europa i Spidsen, Spaniens gamle Hovedstad Toledo; men allerede Alfons skildte sig ved Portugal, som nu blev et Rige for sig selv, og efter hans Død fraskildtes 1080.
ogsaa Leon. Først i Midten af det 13tende Aarhundrede fik Kastilien varig Magt under Ferdinand den Tredie, som var Konge i Leon og undertvang hele Sydspanien saa nær som Granada. Arragonien udvidede sig i det 13tende og 14tende Aarhundrede ei allene over alt det østlige Spanien og de baleariske Øer, men ogsaa over Sardinien og Sicilien, og i den anden Halvdeel af det 15tende blev ogsaa Kastilien forenet dermed, da Tronarvingen Isabelle ægtede den arragoniske Ferdinand som er blevet bekjendt under Tilnavnet: den Katolske. Med Spaniens forenede Størke angreb Ferdinand Granada, hvis Hovedstad efter en tiaarig Beleiring maatte overgive sig, og saaledes forsvandt den sidste Skygge af Morernes navnkundige Rige, næsten 800 Aar efterat de første Araber vare landede i Europa. Forgjæves havde de imidlertid ingenlunde været her, Redskaber vare de i Guds Haand, og deres Indflydelse paa Europæerne lader sig ikke beregne. Hvad Europæerne ligefrem lærde af dem, er vist nok ingenlunde saa tydeligt i Krøniken, som i de ny historiske *Haandbøger,* men uden dem vilde dog den ny Verden neppe enten legemlig eller aandelig |A:130blevet opdaget, thi udentvivl vilde Christendom og Kundskab have uddøet, dersom ei disse Uchristne ved deres Anfald paa Christenheden havde vakt den paa Gravens Bred, og derved foraarsaget, at Saxerne, der avlede Luther, og Nordens Folkefærd kunde omvendes. I Begyndelsen af det 14de Aarhundrede lærde Italienerne Kompassets Brug, som man mener af Araberne, og nu havde man selv i Nattens Mulm saa tryg en Ledestjerne, at det ei længer var saa voveligt at give sig ud paa det vilde Hav. Mange kunde ventet at Genueser og Venetianer nu flux vilde stævnet over Verdenshavet, men disse Folk havde tabt Driften, Kraften og Dristigheden; disse levede kun op i enkelte Mænd, som udenfor Fædrelandet maatte søge Bistand og Ledsagere. I Begyndelsen af det 15tende Aarhundrede vakde den portugisiske Prinds Henrik Lysten til at finde ny Lande, da han opdagede Madera og de azoriske Øer, men dog blev det Italienere forbeholdet ved Aarhundredets Udgang at bereise Verdenshavet. I Portugal regjerede dengang Emanuel, hvis Tid man efter bagvendt Skik har kaldt Landets gyldne, fordi dets Kraft og Hæder just da blev jordet med Pragt, og i hans

Tjeneste stod Vasco de Gama, som ved at gaa syden om Afrika fandt Veien til Indien, der dog alt var beredt af Bartholomæus 1498.
Diaz, som havde opdaget det gode Haabs Forbjerg. Den fordeelagtige ostindiske Handel gik nu over fra Venetianerne til Portugiserne, men som klart |A:131er, meest fordi Hiine ei længer vare, hvad de havde været. Endnu før Ostindien var Amerika fundet af Genueseren Kristoffer Kolumbus. Det bares ham for, at der mod Vesten laa en stor Øe og gamle Sagn bekræftede hans Gjætning. At finde den, og tillige paa den korteste Vei at naa til Indien var hans stadige Tanke; men Ingen vidste at Gud havde betroet denne Mand Nøglen til Perus Guldgruber, og forgjæves søgde han hos sin Fædrenestad, hos Portugal og Engeland Bistand til den store Reise. Kun Kastiliens Isabelle lod sig, paa Høitidsdagene efter Granadas Erobring, overtale til at skjænke ham, halv som Almisse, en karrig Understøttelse, og med trende skrøbelige Snekker vovede den dristige Søemand sig ud paa det vilde Hav. Tvende Maaneder forgik, Søefolkets Taalmodighed med dem, end var intet Land tilsyne, og alle Levnedsmidlerne vare hardtad fortærede. Det sidste gjorde Udslaget, thi for, om muligt, at undgaae Hungersdøden bleve Kolumbs knurrende Ledsagere endnu nogle Dage ved at seile, og Dagen før de vilde vendt om, fandt de Øen Guanahami, hvis Navn som rimeligt kunde synes, forandredes til Sanct Salvador, eller den hellige 1492.
Frelser. Ogsaa Kolumb var et stort Redskab i Guds Haand, og hans Hensigt har for længe siden dømt ham, men kort var hans Glæde over den gelingede Færd, thi selv maatte han indvie de Lænker Amerika i 300 Aar skulde bære, og hans |A:132største Held var, at den ny Verdensdeel ei dengang kom til at bære hans Navn; thi derved undgik det mange Forbandelser, som nu retfærdig ere faldne paa Florentineren Americo Vespaccis, der vilde stjæle hans Hæder. Den samme Ferdinand, som gav Amerikas Opdager paa tvende Maader Staal for Guld, vandt ved en anden Nidingsid Neapels Rige. Han indtog det i Forening med Frankrigs tolvte Ludvig, men bemægtigede sig det siden heelt. Dets Søstæder vare pantsatte til Venetianerne, men ogsaa dem fik han ved at tiltræde det Forbund Pave Julius den Anden stiftede mod disse med Ludvig og Maximilian, fordi de havde tilsneget sig nogle pavelige Stæder. Mæt af Rov døde endelig Ferdinand uden 1516.
mandlig Afkom og efterlod sine vidtløftige Lande til sin Dattersøn, den som Tydsklands Keiser saa navnkundige Karl den Femte. Spanien, Italien, Østerrig og Burgund laa under hans Scepter, Ungarn og Bøhmen lød hans Broder Ferdinand, selv var han driftig og klog, vantro, tapper og herskesyg. Hvad skulde begrændse et Rige, der havde fløttet sine Skielstene over Verdenshavet? saa spurgde de tydske Fyrster, skjalv og — valgde Karl til deres Keiser.

Længe havde Paverne prøvet paa, hvorvidt de kunde gaa i Ubluhed og dog beholde Magt og Anseelse som den Helliges Statholdere, men de som efter Husses Mord besudlede Pavestolen |A:133afnødte Tidsalderen sin Afsky og Foragt. Den liderlige, samvittighedsløse Alexander den Sjette fulgdes af den krigske og herskesyge Gudsforagter Julius den Anden, og dennes Eftermand var Leo den Tiende. I denne Pave af det mediceiske Hus havde Kunst og Lærdom en Kjender og Beskytter, naar kun begge vilde lade sig bruge til Pragt og Behag, men om Sandheden var det ham ikke at gjøre, og hans Ligegyldighed for Mængdens aandelige og evige Vel kundgjorde han ved aabenbart at drive Handel med Syndsforladelse og Salighed. De fremfarne Paver havde alt indbildt de Christne at en Reise til Rom, Bønner ved Apostlene Peders og Povels Grave og rige Gaver paa Kirkernes Altre kunde skaffe Deelagtighed i Helgen-Skarens overflødige Fromhed, der var Kirkens Arvegods, og derved Syndsforladelse. Først var det eengang, siden, efter det pavelige Skatkammers Leilighed, to, og endelig fire Gange i hvert Aarhundrede, at en saadan Syndsforladelse eller Aflad om *Jubelaaret* kunde erholdes i Rom, og snart blev det Skik, at de Rige frikjøbde sig fra Reisen. Det var altsaa kun en rimelig Udvidelse, da Leo, for at fylde det udtømte Skatkammer og sanke Penge til Opbyggelsen af Peterskirken, Katolisismens store Bautasteen, omsendte Munke i Landene der handlede aabenlyst med Afladsbreve, som en Kramvare. Imidlertid maatte dog mange Sjæle forfærdes for det *nøgne* Uhyre, og Aflads Ugyldighed |A:134blive følelig. Hertil bidrog fornemmelig den Ubluhed, hvormed Dominicaneren Johan Tezel røgtede, ja overdrev sit Ærinde i det nordlige Tyskland, da han endog solgde Aflad for Synder, som *skulde begaaes*. Men hvem kunde og vilde *lydelig* paatale dette Uvæsen? Konger, Fyrster og Bisper deelde i al Fald Fordelen med Paven og Kræmmerne for at dog Noget kunde blive i Landet, de Lærde smilede fornemt ad Mængdens Dumhed og lovprisde den gavmilde Leo. Kun nogle *tydske* Lærde opløftede Røsten, men hverken mod det Ondes Rod eller med sand christelig Tro; den lærde og kløgtige Erasmus fra Rotterdam belo høit Munkenes Vankundighed og Bedragerier, men elskede Verdens Fred og Ære for høit til at vove nogen alvorlig Kamp for Sandheden, det var langt mere hans Hoveds end hans Hjertes Sag. Reuchlin kæmpede djærvt for de Rabbinske Skrifter som man vilde brænde, og bidrog meget til at opfriske det ebraiske Sprogs Dyrkning, men han fordybede sig i Rabbinsk Cabbalistik og skyede Kamp om Lærdommen. Kort sagt, den Forbedring selv de redeligste Lærde ønskede, var mere udvortes end indvortes, og betød som *Hovedsag* ikke stort; medens de tænkde paa at forberede den, vilde Kundskab gaaet til Grunde, og alt Haab

havde været ude. Paa den anden Side sukkede mange tusinde Hjerter i Stilhed, uden ret at vide hvorefter, og for En som kunde og vilde |A:135lære dem det, laa Bøgerne opladne og Værktøiet rede. De som følde deres Sygdom laa som Hine ved Bethesdas Dam, og ventede at Herrens Engel skulde nedfare og bevæge Vandet, Livets Vand i den hellige Dam: i Bibelen, og Herren er nær hos alle dem som kalde paa ham i *Sandhed,* han hører de Gudfrygtiges Skrig og hjelper dem. Det haver stadfæstet sig paa Mennesker og Tidsaldere ligefra Dagenes Begyndelse indtil *Nu,* og det vil stadfæste sig baade til og i Dagenes Ende; thi Himmel og Jord skal forgaa, men Herrens Ord bliver evindelig.

Femte Tidsrum.

Fra Luther til vore Dage.

300 Aar.

En ny Høiskole var oprettet i Vittenberg, og efter lovlig Skik var 1502.
det Landsherrens og hans Raadgiveres Omsorg her at sanke dygtige Mænd som kunde give den ny Anstalt Glands og Ry, men det tænkte Ingen paa, at Gud herved rundt fra Tydskland forsamlede de Mænd, der skulde udføre hans store Værk: Christendom|A:136mens Gjenfødelse. Staupits, Amsdorf og Carlstad, Gøden, Schurf og Pollich ere berømte Navne som flux droge en Mængde Studerende fra Tydskland, Dannemark, Schveits og selv fra Italien til Vittenberg, men Hovedmændene vare dog: Sakseren Morten Luther og Pfalzeren Philip født
Melanchton. Luther en Bjergmands Søn fra Mansfeld, havde alt 1483.
tidlig udmærket sig i Erfurt, men den Bekymring for Siælens Frelse, som med Eet betog ham, drev ham til alle Kyndiges Forundring ind i et Augustinerkloster, hvor han haabede ved Afkald paa Verden, dens Glæder og Ære og ved stræng Opfyldelse af tunge Munkeløfter at vinde Sjælefred og Vished om Salighed. Dog ogsaa her visnede han, under udvortes Spægelse og indvortes Anfægtning, som en saftløs Urt, indtil Gud ledte ham hen til Naadestolen, som er opreist for Troen paa Christi Død, her trøstedes han over sin Skrøbelighed, og fra Nu af formaaede han Alt ved Christus som giorde ham stærk. Da han saaledes var indviet efter Christi Forbillede kaldte Gud ham ud af det snævre Munkebur til at røre sig kraftelig blandt Menneskens Børn. Til Præst var han blevet indviet, og kaldtes nu til Vittenberg som

Professor i Philosophien. Melanchton var en Søstersøn af 1508.
Reuchlin, som havde holdt ham til Bogen, han havde studeret i
Heidelberg og Tybingen, og i saadant Ry var den 21aarige
Magister for Lærdom og Smag, at han kaldtes til Vittenberg, for 1518.
som |A:137Professor i det græske Sprog at pryde Høiskolen. Han
havde langt mere Sprogkundskab end Luther, men fattedes hans
klippefaste, eenfoldige Troe, gudelige Heltemod og inderlige
Salvelse. Uden at være blind for Tomheden i den scholastiske
Spidsfindighed, og Daarskaben i at ville *fortjene* Himmerig med
gode Gjerninger, lagde han dog alt for megen Vægt paa
philosophiske Slutninger, Skilsmisser og Udtryk, vilde ikke lære
at forstaae sig ret paa Livet i Christo, og indbildte sig derfor at
man maatte ansee de gode Gjerninger som et Tillæg til Troen,
ikke som dens nødvendige Frugt, som Lysets nødvendige Udskin
i Verden. Han er derfor ingenlunde uskyldig i de vildfarende
Meninger hans Discipler siden paastode og udbredte, men
saalænge Luther levede, mærkedes Uenigheden ikke synderlig, da
Melanchton havde saamegen Ærbødighed for Luther, at han
vogtede sig for ligefrem at modsige hans Lærdom, og Luther
nænte ikke offenlig at revse sin tro Ven og Medhjelper, men lod
det være nok med i Stilhed og halv i Skjemt at advare ham for
hans Lyst til Kundskabs-Træets Frugt, dog haardt maatte Philip
bøde paa sine gamle Dage, og skjøndt Sandhed ei taaler at hans
Vildfarelse dølges, sømmer det sig dog Christne at dømme
læmpelig om den fra mange Sider høiærværdige Mand og i
kiærlig Ihukommelse bevare hans Minde, der ved at dæmpe
Luthers Hastighed, ved at give Confessionen for|A:138sigtig
Bestemthed, ved at tiltvinge den de Lærdes Bifald, og ved med
inderlig Venskab at forsøde Luthers Dage og trøste ham over
Miskjendelse, bidrog uberegnelig meget til den gode Sags
Fremme. Allerede før han kom til Vittenberg var Aanden udfaret i
Storm for at rense den kvalme Luft og bevæge de stinkende
Vande. Med Gru hørde Luther i Skriftestolen, naar han talde om
Anger og Omvendelse, de bedragne Sjæle trodse paa Tezels
Afladsbreve, og fra Prædikestolen udtordnede han Vee over dem,
som indbildte de Christne, at noget Andet end Troen paa og
Tilegnelsen af Jesu Christi Pine og Død kunde skaffe
Synsforladelse og Naade hos den retfærdige Dommer. En skarp
Strid begyndtes nu med Mund og Pen, men hermed kunde
Løgnen Intet udrette mod Sandheden, og afmægtige maatte
Luthers Fjender skjære Tænder, thi de kunde ikke staa den
Viisdom og Aand imod, af hvilken han talede, Løfter og Trudsler
vare spildte paa den djærve Munk, og de saae intet andet Raad
end at ty til Baal og Sværd. Dog de glemde, at de havde slet ingen
Magt uden den blev givet dem ovenfra; "hans Gud var ham saa
fast en Borg; han var hans Skjold og Værge." De udvortes

Omstændigheder maatte da føie sig derefter og alle Ting tjene ham til Gode som elskede Gud, og var kaldt efter et evigt Forsæt til at rense den besmittede Helligdom. Luthers Landsherre, Kurfyrst Frederik den Vise, |A:139var vel lidt for klog efter denne Verdens Viis, til strax aabenlyst at antage sig hans Sag, men ingenlunde vilde han dog enten udlevere ham eller forbyde ham at udbrede Sandheden ved Tale og Skrift. Nu døde Maximilian, Frederik var Medregent indtil Videre, og da han selv afslog Keiserkronen og satte den paa Carls Hoved, var denne hans Skyldner. Lettere kunde Carl ei heller betale sin Gjeld, end ved at see igjennem Fingre med Meninger, der i Grunden vare ham ligegyldige, og hvis Udbredelse syndes at ville befordre hans Hensigter, da baade Pavens Anseelse derved svækkedes og Tydsklands Fyrster gjordes uenige. Hans mange Hensyn, som alle udgik fra hans Attraa efter at blive enevældig først i Tydskland og siden, om muligt, i den hele ordenlig beboede Verden, nødte ham imidlertid til at være tvesindet og tvetunget, saa at Luther som fredløs Mand kom i Livsfare, men dengang skjulde Kurfyrsten ham paa Slottet Vartburg, indtil Uveiret gik over, eller rettere indtil det blev ham for snævert mellem Murene. Afladshandelen var langt fra at være det Eneste han nu bestreed, alt Vigtigt, som ei var grundet paa tydelige Ord i de hellige Skrifter, forkastede han som Løgn og Vildfarelse, og for at Alle kunde see med egne Øine, udlagde han ved Guds og sine Venners Hjelp, Bibelen paa tydsk Maal med saadan enfoldig Kløgt og Kraft, at selv de Vantro, som have nogen Forstand paa Sligt, |A:140maa sande, at det for den Tid er et mageløst Værk, ja at de ikke selv formaa at sammenføie Ordene til saa liflig Klang og ukonstlet Fynd. Den synderligste Deel og ligesom Hovedet af hans Lære var, at Mennesket formedelst Adams Synd er blevet uduelig til at opfylde Loven, som befaler at elske Gud over alle Ting og Næsten som sig selv, men at Christus haver opfyldt den i vort Sted, og baaret Syndens fortjende Straf; saa vi formedelst Troen paa ham kan blive deelagtige i hans Retfærdighed, og annamme Kraft til at vandre i hans Fodspor, ei som de der kan eller vil fortjene noget af Gud, men som Igjenfødte der nødvendig maae elske Gud og Næsten i Gjerning og Sandhed. Hans Tro paa Bibelen maatte kuldkaste Tro paa Pavens Ufeilbarhed, og med det samme vare alle Menneskebud i Troessager forkastede, men de vigtigste Vildfarelser vare næst efter den om Aflad og gode Gjerningers Fortjenstlighed: Helgendyrkelse, Læren om Skjærsild og Munkelivets Hellighed. Helgene kaldtes fra først af Apostlerne og de andre Jesu pinde Vidner, men siden bleve de navnkundigste Kirkefædre, og tilsidst næsten alle Paver og hvem de undte godt, satte paa Helgenlisten. Det fulgte af sig selv, at Christne maatte med Kjærlighed og Ærbødighed ihukomme de rette Helgene, og

der var ei heller noget i, at man satte deres Billeder i Kirkerne, naar man nemlig kun vilde størkes i Troen og Haabet ved |A:141livligere at mindes dem, der havde stridt den gode Strid, fuldendt Løbet og annammet den uforvisnelige Krands. Det havde vel heller ingen Nød at Ærbødigheden skulde gaa for vidt, saalænge man dyrkede Christus som Gud og Forsoner, naar han derimod nedsank til den fornemste Helgen, da var det ligesom hans Guddomsære deldes mellem dem alle, den onde Rod hvoraf Afguderiet var opvoxet, skjød paa ny, man begyndte med at anraabe Helgene som Talsmænd, og endte med, at sætte Skabningen over Skaberen. Jo mere jordiske og legemlige Menneskene bleve, desto mere gik Dyrkelsen over fra de usynlige Aander til de synlige Billeder, og i Vesten tog dette grove Afguderie vel Overhaand paa samme Tid, som den Mening blev herskende, at Velsignelsens Brød og Kalk *forvandledes* til Christi Legeme og Blod. I Østen havde denne hedenske Vildfarelse langt tidligere rodfæstet sig, og allerede i det 8tende Aarhundrede havde Keiserne af det isauriske Hus forgjæves prøvet paa, at udrydde den ved det plumpe Middel, at nedrive og sønderbryde Billederne. Læren om Skjærsild spores allerede i det tredie Aarhundrede hos den store Tænker og altfor selvraadige Grubler Origines. Vildfarelsen var hedensk, thi det var nødvendigt, at Oldtidens Grublere, som indsaae, hvor besmittet Menneskesiælen, trods al Renselse, vedblev at være, som ikke kjendte Christi Lidelses Samfund og |A:142hans Opstandelses Kraft og alligevel haabede Salighed, maatte gjætte paa en Renselse bag Graven, men ligesaa vist er det, at den ei kunde bifaldes af christne Mænd eller Tidsaldre, førend Troen paa Christi Forsonings Gyldighed blev svag og forgik. Eftersom man begyndte at stole paa sine gode Gjerninger og give sine onde Lyster Tøilen, maatte Lærdommen ændres saaledes, at det kun var grove Syndere, som behøvede Renselsen, der nu blev en Straf, men ogsaa en Trøst, thi Skærsildens Pinsler vare ikke evige, og Præsterne tøvede ikke med at indbilde de Forblindede, at de kunde formildes og forkortes ved Bønner eller som de kaldtes: Sjælemesser. Disse bleve hyppigere og fordeelagtigere, alt som Ugudeligheden voxte, og da Leo falbød sin Aflad, var det ligesaavel for Døde som for Levende. Om Munkelivet er tilforn talt, og her er kun at mærke, at naar ny Munkeordner i Virksomhed afløsde de udartede, vedbleve dog disse som Aadsler at udbrede Pest, og æde om sig som dødt Kjød, saa at Landene vare fulde af fede, ryggesløse Dagdrivere. Dette var ogsaa en af de Ulykker, som blev et Middel i Forsynets Haand til at lade Luthers Tidsalder *udvortes* føle sin Nød. Et andet var Nonneklostrene. Selv den hellige Povel roser det, naar en Jomfru eller Enke, som føler Størke dertil, henlever sin Tid ugift og dyrker sin Gud i

Stilhed. Den første Vildfarelse var da den, at unge Piger gjorde |A:143ubrødelige Løfter, som de maaskee ei formaaede at holde, men naar de gjorde dem frivillig og efterat have raadført sig med Gud i Bønnen, havde det dog vel ikke større Nød, end naar Bruden lover sin Brudgom bestandig Kjærlighed og ubrødelig Troskab. Mangen gudfrygtig Jomfru reddede i de vilde Tider sin Uskyldighed indenfor de hellige Mure, og mangen Kvinde, som havde fristet Modgang og Kummer, fandt under Sløret Trøst og Ro i den stille Bolig. Den anden og egenlige Vildfarelse og som kun kunde opkomme og *bestaa* i en ugudelig og ryggesløs Tidsalder, var at man aflokkede og aftvang Pigerne det store Løfte, thi paa denne Maade bleve de fleste Nonneklostre Fængsler, hvor Guddommen bespottedes ligesaa meget ved den hyklede Andagt, som ved andre herskende Synder.

Vildfarelserne vare blevne saa grove, at Luther og hans Stalbrødre nødvendig maatte overbevise selv Manges Forstand, hvis Hjerte blev urørt, og det geistlige Aag var blevet saa udvortes trykkende, at selv Mange, som hverken bekymrede sig om Sjæl eller Salighed, med Glæde grebe Leiligheden til at afkaste det. Dobbelt tilskyndtes Fyrster og Adelsmænd til at bifalde den nye Lære, da de baade vandt i Magt og Rigdom, ved at tilegne sig Geistlighedens Godser og verdslige Myndighed. Imidlertid vare Hindringerne ei heller faa; naar Gud bygger sig en Kirke, reiser Satan sig flux en Synagoge derhos, sagde |A:144Luther, og det maa Krøniken sande. Da Fornuftens Lænker sønderbrødes, vilde den mangengang ei erkjende nogen Grændse, og Kiød vilde høste hvad Aanden havde saaet. Alle de Forvildelser, hvori den ny Menigheds Lemmer siden have gjort sig skyldige, havde sine Forbilleder i dens Fødselsdage, og under den store Gæring maatte Alt røre sig med Størke. En værdigere Lovtale kan da ikke udtænkes over Guds skrevne Ord, end den Krøniken holder ved at vidne om dets Seier. Bønderne i Svaben havde længe havt isinde i Schveitsernes Fodspor at hevne sig paa deres haarde geistlige og verdslige Herrer, de havde begyndt før Luther stod frem, men da de hørte Talen om den christelige Frihed, og Øvrigheden vilde forholde dem Guds Ord, udbrød et svart Oprør, 1525.
hvilket Katolikerne ei glemde at skrive paa Luthers Regning ved hvis Ord det blev dæmpet. I Thyringen reiste sig adskillige Kættere med Stolbergeren Thomas Myntser i Spidsen, de foragtede det skrevne Ord og tillagde sig høiere Aabenbaringer, vilde kuldkaste al borgerlig Orden, forstyrre Videnskaberne og indføre Fælledskab i Eiendom. Disse Griller, hvoraf nogle selv havde fristet Luther og vel maa friste Enhver i Begyndelsen af en alvorlig Omgang med Skriften, fæstede Rod i deres Hovmod, og de misbrugte Friheden til Kjøds Lyst og al Ondskabs Skjul. De kom nu ogsaa til Vittenberg og fik en farlig Tilhænger i Frankeren

Carlstad, som med Pøbelen stormede Bille|A:145der og satte den ganske Stad i Oprør. Luther sad dengang paa Vartburg, men Rygtet om det forkeerte Væsen drev ham ud og med Guds Ord 1522.
stillede han Bulderet i Vittenberg, medens Fyrsterne adsplittede de forførte Bønder i Mansfeld og lode en retfærdig Dom gaa over Myntser, som havde opkastet sig til Herre i Myhlhausen. Schvenkfeld fra Schlesien smigrede den menneskelige Hovmod, ved at indbilde Folk de uden Christus ved deres gode Gjerninger kunde blive salige; Schveitseren Theofrastus Paracelsus forvirrede Mange med sine daarlige Griller, og mange Andre fore vild paa adskillige Veie. Dog Ordet overvandt dem alle og snart blev det synligt, at Luthers Lære ligesaalidt kunde dø med ham, som den var født med ham, den var Guds Ord som bliver evindelig. Medens Luther og Amsdorff, Agricola, Mathesius og Hausmann tilligemed Illyreren Flacius, Pommerinken Bugenhagen og mange Andre forkyndte det Ord hjemme i Sachsen, hørtes Gjenlyden i ganske Tydskland fra Rhin til Theis, fra Elben til Donau. Nyrnberg udsendte mangen herlig Mand som vaktes ved Osianders Prædiken og Hans Sachses Vers, og Svaben oplystes ei blot selv ved egne Lærere, men udsendte og den djærve Poul von Spretten (Speratus) som prædikede i Vien og Mæhren og stilledes først i Kønigsberg. Ei mindre Skade gjorde den frankiske Ridder Ulrik von Hütten Katolikerne med sin skarpe Tunge og hvasse Pen, |A:146skjøndt han hverken opbyggede med Lære eller Levnet. Uagtet imidlertid Luthers Lære ikke allene udbredtes overalt i Riget og indførtes paa mange Steder, fik den dog kun fast Fod i Holsten, Sachsen og Svaben, hvor især Vyrtenberg udmærkede sig under Hertugerne Ulrik og Kristoffer derved, at mange Adelsmænd ombyttede Sværdet med Bibelen, og at alt geistligt Gods henlagdes til Kirkens og de boglige Kunsters Gavn. I de øvrige Lande, hvor Selvklogskab havde hjemme, forargedes man snart over Luthers Kamp for Bibelens hemmelige Tale om Christus, som er Fornuften en Daarlighed, og tykdes bedre om den Røst, som fra Schveits lod sig høre.

Her havde, paa samme Tid som Luther, Ulrich Zvingel fra født
Toggenburg reist sig mod Afladshandelen og de andre katolske 1484.
Vildfarelser. Han var Præst i Zürich, en ganske vellærd og nogenlunde gudfrygtig Mand, og saalænge Kampen var paa det Heedeste mod Catholikerne, gjorde han Eet med Luther, Ordets vældige Kæmpe, men der Slaget var vundet, faldt han over Byttet og gik sin egen Vei. Nu heed det i Zürich at Luther havde vel begyndt men slet fuldendt, og at den sachsiske Reformation var standset paa Halvveien, fordi den ikke mestrede Guds Ord, og vilde ikke fordømme gamle Kirkeskikke der kunde tjene til Opbyggelse. Med Guds Ord i sin enfoldige Mening var Seieren

ene |A:147vundet over Papisterne, der slet ikke savnede sindrige Forklaringer til at besmykke deres Vildfarelser, men nu maatte den Mening dog ikke gjælde uden hvor Zwingels Fornuft fandt for godt, og da Luther dømde den som sin egen med Skriftens Ord, maatte han lade sig haane og overskjælde af Schveitserne, som om han var den herskesyge Pave, der ved ham var styrtet, og i hvis Fodspor netop Zvingel traadte, thi det gjør enhver Kirkelærer der stræber at gjøre sin personlige Mening til en Troesartikel. Det fornemste Spørgsmaal var om Christi legemlige Nærværelse i Nadveren, og synes ubetydeligt i manges Øine, men er det ingenlunde, deels fordi her strides om den øverste Grundsætning i Christendommen: enten Skriften nemlig skal troes paa Ordet eller ikke, deels fordi man ved at nægte hiin Troes-Artikel, i Grunden nægter Christi menneskelige Naturs Guddommelighed, hvorpaa Forsonings-Værkets Mulighed og altsaa Christendommens Sandhed beroer. Vel indsaae og indrømmede hverken Zvingel eller hans Medhjelpere: Leo Juda og Occolompad (Hausschein), saadanne Følger aldeles, men dog er det ligesaa klart at de ingen synderlig Vægt lagde paa Christi Forsoning, som at de i det Hele ansaae deres Aand eller Fornuft for det skrevne Ords retmæssige Dommere, og oplode derved Døren for Sværmerie og Vantroe, som og ganske naturlig oversvømmede den saakaldte Reformerte Menighed, thi har det ene |A:148Menneske Lov til at sætte sin Aand eller Fornuft over Ordet, da har det andet ogsaa, og Talen kan da egenlig ikke længer blive om Christne men kun om Independenter. En Slags Middelvei mellem Luther og Zvingel stræbde Franskmanden Calvin fra Picardiet at gaae, men gav kun Anledning til mere Tvist og Forargelse ved sin Lære om den evige Bestemmelse til Salighed og Fordømmelse, der vel, rigtig forstaaet, er aldeles bibelsk, men som, udrevet af sin nødvendige Sammenhæng med Guds Alvidenhed og Kjærlighed, er skikket til at virke enten Fortvivlelse eller Sikkerhed, dog især det Sidste, da den der engang har følt Guds Naade, indbilder sig at være Himlen vis, og trodser, som Engellands Independenter, midt i sin Forvorpenhed, paa det *uforanderlige* Naadevalg.

Hvo som alvorlig troer sin egen Aand i Religionen, maa hade *sine* Fjender som Sandhedens, hvo som troer sig berettiget til at mestre Guds Ord, maae sagtens mene han kan oversee Menneskers, hvo som intet Samfund vil troe imellem Gud og de legemlige Ting, maae enten sværmerisk afskye dem eller tillægge dem eiendommeligt Værd, dette er klare Sætninger som kan oplyse saare meget i den Reformeerte Menigheds Historie, men her maa det være nok sagt, at Zvingel faldt under kjødelige Vaaben i en Krig, hvortil Züricherne ved Udhungring tvang deres chatolske Brødre, at Calvin i Genf, hvor han opslog |A:149sin

Lærestol som et lille Pavesæde, lod brænde Kjættere, samt at det hele Partie udmærkede sig ved urolig Stræben efter Selvraadighed som de kaldte borgerlig og kirkelig Frihed, og udklækkede den Visdom der i det 18tende Aarhundrede stræbde at tilintetgjøre al Christendom.

For Luther var Bibelen det Første og det Sidste, villig bøiede han sig under dens Myndighed og med klaret Øie beskuede han de høie Hemmeligheder som i et Speil. Hans Oversættelse af Bibelen og hans Kirkesange ere hans Poesies varige Mindesmærker, dens Kjendemærker sees klarlig i hans mageløse Barnesang om Barnet Jesus, der siger med Engelen: fra Himlen høit jeg kommer her, og den er aldeles historisk. Havde han sjunget om anden Bedrift end Jesu, vilde der sikkerlig blevet ligesaa stor Forskjel mellem hans og Sachses historiske Kvad, som der er mellem Luthers Lovsange og dennes trohjertige Halleluja; thi Sachs sluttede Mestersangernes udløbne Tidsrum, Luther begyndte et nyt, som bør nævnes efter Gud og ham. Alligevel var det ikke Tid for en Christen at synge værdelig om Andet, end hvad der var aabenbaret i Skriften, men hvad Krøniken engang maatte vorde, ahnede den Herlige og satte den næst efter Bibelen. De ægte Lutheraner maatte saa godt som muligt, være sikkrede baade mod farlig Grublen og Sværmeri; thi de vilde jo ikke tro hver Aand, men prøve Aanderne om de vare af |A:150Gud, og de havde i det skrevne Ord en ubedragelig Prøvesteen naar kun deres Øie var enfoldigt. De, som høre Guds Stemme gjennem det udvortes Ord, foragte ei heller noget andet udenfor sig, som kan tjene til Opbyggelse, ligesaalidt Kirkesmykke som aandelig Sang og Strængeleg; thi de vil, at al Jorden skal fyldes af Guds Tilbedelse. At lære de Tungemaal hvori de hellige Bøger ere skrevne, er dem en kiær Syssel, men gjerne efterspore de ogsaa Guds Husholdning i de gamle Dage og i hans store Gaard; thi de vide, at han ingensinde og ingensteds har ladet sig selv uden Vidnesbyrd, men at Jorden med dens Fylde er hans. Have de et Embede, tage de vare derpaa, og ligesom Jesus satte Livet til for sine Brødre, saa gjøre og de, thi det veed de er Kjærlighedens Fylde; men de mønstre ikke Høvding og Landslov, thi de vide, at der er ingen Øvrighed uden af Gud, og at den skal lydes, ei for Straffens og sin egen Skyld, men for Samvittighedens og Guds Skyld. Sammenligne vi nu den lutherske Menighed med dette Billede, da maae vi sagtens savne Meget allevegne, men Grundtrækkene vare der dog, saalænge Luthers Aand hvilede paa den; thi saaledes stræbte han at færdes herneden. Han var skrøbelig som et Menneske, og Hidsighed besmittede stundom hans hellige Nidkjærhed, men Kjærlighed var dybt rodfæstet i hans Hjerte. Med inderlig Vemod forudsaae han, at Troen ogsaa nu vilde blive Krigs|A:151løsen; han bad Gud

lukke hans Øine før de saae Ødelæggelsen, og hans Bøn blev hørt: Gud hjemkaldte ham i Stilhed Aaret før Krigen udbrød. 1546.

Længe opholdtes Keiser Karl i sit trædske Anslag: ved Katolikernes Hjelp at kue Protestanterne og saaledes bane sig Veien til Enevælde i Riget, og tilsidst lod Gud ham hildes i sin egen Snare. Til Smalkalden havde nogle evangeliske Fyrster og Stæder sluttet et Forbund til Troens og Frihedens Beskyttelse; i Spidsen for dette stode Kurfyrsten Johan Friderich af Saxen og Landgrev Philip af Hessen, og dem nødte Karl til at drage Sværdet. Johan var kjæk og standhaftig, men tillige kjærlig og gudfrygtig, han havde ikke, ønskede ei heller at eie den Kløgt, som hører til at udregne Feldtog og besnære sin Fjende; Philip var djærv og klog men fremfusende og alt for stolt og ærgierrig til at tage mod Raad. De havde i deres Leir en erfaren Krigsmand, som var bleven graa under Hjelmen, Sebastian Schærtlin fra Augsborg, og havde han maattet raade, vilde Karl sandsynlig blevet overvundet; men de forsømte den beleilige Tid, og imidlertid aabenbaredes en ny Fjende, som beredte deres Undergang. Det var deres Troesforvandte, Philips Svigersøn og Johans Frænde, Hertug Morits af Saxen. En Tidlang var han opfostret i Kurfyrstens Gaard, og alt da spaaede den klarøiede Luther, at denne djærve, snilde og ær|A:152gjerrige Ungersvend vilde lønne sin Frænde som Slangen i Barmen. Han indtog Kurfyrstens Lande imens han var ude, og hjalp Karl at vinde ved Myhlberg, hvor Johan blev fanget men ikke overvundet: al verdslig Magt vilde han overgive, men ikke selv under Bøddelens Sværd vige et Straasbred i sin Tro; den hellige Skrift og Krøniker om gæve Mænd fra fordum Tid opmuntrede ham i Fængselet, og tilsidst fik han Lov at ende sine Dage i Stilhed som Jenas Hertug, hvis Høiskole han i sit *Fængsel* stiftede. Nu meente Karl at være ved Maalet, og udgav en Troesforordning (Interim) hvormed Ingen var fornøiet, men som dog selv Melanchton lod sig skrække til at underskrive. Dog, han som sveg Tro og Slægt, holdt ei heller Venskab med Keiseren et Øieblik længere, end til hans Forræderi var lønnet med Saxens Kurhat. Han opkastede sig nu til den evangeliske Lærdoms Beskytter, for paa eengang at afsone sin Troløshed og blive Tydsklands Herre: Karl havde sendt ham med en Hær mod Magdeburg som trodsede hans Interim, men maatte snart for den samme og sin forrige Yndling flygte fra Stad til Stad. Protestanderne bleve nu mægtigere, end de smalkaldiske Fyrsters største Held kunde gjort dem; men Morits kom ikke til længe at glæde sig over sin dyrekjøbte Pris og Magt; saasnart Gud havde brugt ham til at udføre sit besluttede Raad, maatte han falde i en Krig mod sin kjæreste Ung|A:153domsven og Vaabenbroder, den ryggesløse Markgrev Albrecht af Brandenborg. Karl maatte nu i Freden til Augsborg lade Protestanterne tilstaa fri 1555.

Religionsøvelse, og saae sig nødt til, at opgive alle de Planer, paa hvis Udførelse han havde opoffret 40 skjønne Aar, Sindets Reenhed og dets dybeste Længsler. Tit havde han, i sine bedre Øieblikke, godt følt sin Tragtens og Idræts Forfængelighed; men at fornægte sig selv midt imellem de stærke Fristere, dertil manglede ham sand og dyb Bekymring for Sjælens evige Vel, tit ønskede han sig derfor ind i Klostrets dunkle Selle, som om Fristerne ei vilde fulgt ham did, men ogsaa til at forsage fattedes han Styrke, og først da det Udvortes ei længer fristede men ydmygede, nedlagde han Regjeringen og søgte i Klostret, vel ligesaa forgjæves som paa Tronen, den Sindets Ro og Eenhed, han gjerne vilde eie, men ikke kjøbe. døde 1558.

Medens den evangeliske Lære misbrugdes af jordisksindede Fyrster til, ogsaa udvortes at bevæge Tydskland, indtog den uden Sværdslag, mest ved sin egen Styrke, dog tildeels understøttet af de verdslige Herrers Lyst til Geistlighedens Godser de nordiske Riger. Siden Hakon hin Gamles og Valdemar den Andens Dage vare de, som sagt er, ved Synd og Ugudelighed nedsjunkne i dyb Vanmagt. Bisperne havde omgjordet sig med Sværdet, ei blot fordi deres Hu stod mere til legemlig end aandelig Strid, men og for, |A:154som Absalon, endnu engang øiebliklig at oplive den døende Stat; thi ligervis som de hellige Kar er den sidste Skat et forarmet Folk griber til, saaledes er det og kun mod Enden af et Folks Idrætsliv, naar Mod og Kraft maa søges i Helligdommen, hvor de længst ere at finde, for at vendes til vanhellige Brug paa Stridens Mark. I en uchristelig Alder kan hardtad Ingen føle at han har Magt og Styrke, uden forsætlig at misbruge den, og det var da intet Under, at Bisperne snart kun uddroge det rakte Sværd for at tiltrue eller vinde sig Guld og Jord og Herredom og end mere forstyrre det Forvirrede. Naar Bisperne vare saadanne, var det Daarskab at vente, at Kraft og Retsindighed skulde være parret hos Adelsmænd og Konger. Hine vare hardtad Alle enten liderlige Dagdrivere eller ugudelige Røvere, som efter Fordeel og Lune befeidede Stæder og hinanden eller bare Avindskjold imod Fædrenelandet: Kongerne vare meer og mindre enten aandelige Krøblinger, som Dannemarks Kristoffer den Anden, under hvem Riget hardtad ganske opløstes, eller samvittighedsløse og voldsomme Despoter, som hans Søn, Valdemar Atterdag. Med ham uddøde den kongelige Mandslinie i Dannemark, i Norge var det nys gaaet ligedan og den svenske Podning frugtede ikke. Ligesom dette var en nødvendig Følge af Slægternes Udartning, var det ogsaa en Mindelse om, at der behøvedes en ny Aand, hvis |A:155Norden skulde leve op igjen. Dette blev ret synligt, da alle tre Riger ved det kalmarske Forbund samledes under Valdemars Datter Margrete: som en snild Kvinde bragde hun den tredobbelte Krone paa sit Hoved, og som en saadan holdt hun

den sammenbundet; men selv var hun sig sin og Rigernes Afmagt bevidst, søgte at beskytte Kysterne mod Sørøvere ved at forsænke Indløbene, og Jylland imod Holsteens Greve ved at give ham Slesvig. Om end hendes Eftermænd havde arvet hendes Snildhed, vilde det dog kun hjulpet dem lidt, thi længe formaaer den ikke at skjule Afmagten, men naar de ogsaa manglede den, maatte deres Færd blive usel og ydmygende. Saa var det med den pommerske Erik og tildeels med den baierske Kristoffer, begge deres Stammers sidste svage Skud. Nu kom vel en frisk tydsk Slægt paa Nordens Trone med den oldenborgske Grev Christian, men der var intet Udkomme med de ubændige Svenske eller med den selvraadige Adel og Geistlighed, og saavel Konger som Folk manglede det Lys og den Kraft der ene giver Stater Liv. Dette aabenbaredes ret under Christians Sønnesøn og Navne, en Fyrste med god Forstand og elskelig i sine bedre Øieblikke, men uden Christendom kortsynet, vild og vaklende. Han dømte rettelig om Adel og Geistlighed, at naar Saltet raadner, duer det til Intet uden at udkastes og trædes under Fødder, men det var i det høieste kun eengang han, ved at indkalde en |A:156 luthersk Præst greb efter det rette Vaaben, ellers vilde han dræbe det aandelige Uhyre med et legemligt Sværd. Han banede vist nok herved Reformationen Vei ind i Norden, ligesom Man ved at borthugge Torne bereder Jorden til at modtage Sædekornet; men det var kun Guds, ikke hans Hensigt; han tænkde kun paa at udvide sin jordiske Magt, naar han løftede sin Haand mod Almuens Bødler og Bedragere, og det stokholmske Blodbad, hvorved vel mange af disse henrettedes, bliver en uaftvættelig Skamplet paa hans Levnet. Den nærmeste Følge af dette Blodbad var, at Sverrig blev igjen et adskilt Rige, thi under Dalekarlenes kjække Høvding Gustav Vasa uddreves de Danske, og denne snilde Konge vidste paa mange Maader, ogsaa ved den evangeliske Bekjendelses Indførelse at befæste sig paa Thronen. Reformeret blev derimod den svenske Kirke i Grunden ingenlunde, thi Kongen drev det Hele meest som en Statssag, Erkebispen i Upsal og de andre Bisper vedbleve at være Smaafyrster, og Sognekaldene Præbender som man kunde tilhandle sig og lade Embedet forrette ved Substitutter. Imidlertid opsagde den jydske Adel Christian Huldskab og Troskab, Borger og Bonde holdt med ham, men ond Samvittighed gjorde ham bange og raadvild, saa han flygtede ud af Landet til sin Svoger Keiser Karl, og Adelen kaarede hans Farbroder, Hertug Friderich til Konge. Christian gik vel siden ind i Norge, men |A:157han fangedes ved uværdig List, og nødtes nu i et 27aarigt Fængsel til at besinde sig, da han ei vilde det paa Kongestolen. Vel søgte de Lybske efter Friderichs Død at befrie ham, men denne Krig, som efter Lybekkernes Høvedsmand Grev Kristoffer af Oldenborg kaldes Grevens Feide,

tjente kun til at vise lybsk Lutherdom og dansk Afmagt, og med faa Holstenere under den tappre Johan Rantzau, undertvang Friderichs Søn Christian Landet. Denne gudfrygtige Herre, som selv havde hørt Luther, lod det være sin første Omsorg at stadfæste Evangeliet i Rigerne, ligesom det alt, især ved Herman Tast, var prædiket, og ved ham stadfæstet i Hertugdømmene. Neppe er Reformationen i noget Land saa glædeligt et Optrin som i Dannemark, thi ingensteds, uden maaskee i Vyrtenberg, seer man et saa alvorligt og stadigt Blik paa Hovedsagen, saamegen Fasthed og Lemfældighed forenet, saa liden Attraa efter verdslig Vinding, saamange dygtige indfødte Lærere og dog saamegen Mistro til egen Kraft og Kløgt, saa kjærlig og varig, men dog christelig Ærbødighed for Luther og hans Medhjelpere. Dette see vi, uagtet netop den aandelige Gjæring indfaldt i et af Rigets meest urolige og herreløse Tidsrum, da Intet uden indvortes Grunde kunde hindre den fra at udbryde i de voldsomste Optrin og ved at sammenføie sig med den verdslige Splid gjøre Forstyrrelsen uendelig. Medens Ordet overalt fandt danske |A:158Tunger, maatte man forskrive Tydskere til at bekjæmpe det, og ingen dansk Mand med noget Hoved lod sig bruge dertil, undtagen Povel Vendekaabe, (Paulus Eliæ) hvis velforskyldte Øgenavn noksom betegner hans Færd. Den dybe Grund til dette glædelige Syn ligger i det danske Folks eiendommelige Godmodighed og Agtelse for Sandhed, Egenskaber, hvoraf man selv i de værste Tider finder øiensynlige Spor. Et dyrebart Mindemærke er i denne Henseende den gamle danske Riimkrønike, der udført gjennem det 13tende, 14tende og 15tende Aarhundrede, dog næsten lige til Christian den Førstes Riim, er aldeles reen for Papisterie, men rig paa ægte Sandheds Kjærlighed, og langtfra ikke saa aandsfattig som de Dages almindelige Skrift; ja netop fra dette Tidsrum har vi endnu Levning af en dansk Bibel, der skal udmærke sig ved en besynderlig Omhu for at give Ordet reent og uforfalsket, og kun have enkelte Stænk af den Syndflod der i Glosser og Eventyr paa den Tid pleiede at oversvømme slige Arbeider. I Kong Hanses Dage sad udentvivl endnu en gudfrygtig Mand paa Lunds Erkestoel i Børge med Lindemærket, og et uomstødeligt Beviis paa at det danske Hjerte var underlig aabent for Sandhed er den Jertegns-Postill som Fynboen Christen Pedersen skrev før Reformationens Begyndelse, og som hos Folket maae være blevet annammet med Begjærlighed, thi foruden det første Oplag i Paris 1515, er |A:159den 3 Aar efter optrykt i Leipzig. Denne Bog kjendes vel nuomtide hardtad kun af Spasen Holberg og de der hos ham tog Smaavittigheder paa Borg, ubeseet har drevet dermed, men derfor er den ikke desmindre et udmærket vigtigt og tillige glædeligt Mindesmærke om Fædrenes Tænkemaade og

Tungemaal i de næste Dage før Luther opstod. Ingen kan vente at finde den Bog fri for papistisk Vildfarelse, men hvem tør vel vente at finde i den, hvad der dog virkelig findes, det klare Udsagn at Skriften bør tale med menig Mands Tunge, fordi at havde Apostlerne skrevet til Dannemarks Folk, da havde de visselig skrevet paa ret Danske, saa alle det kunde forstaae, ligesaalidt vil man vente at finde hvad der staaer at læse om Herrens Pines Ihukommelse, som det der frugter meer til Menneskenes Salighed, end at Faste og Legems Spægelse, ja selv end Marias og alle Helgenes Bønner, og tit maa Man studse over den eenfoldige, rørende Tale om Troe, Reenhed og Kjærlighed, som fremføres i et ægte dansk, fyndigt og flydende Tungemaal. Navnet Jertegns-Postil er ogsaa kun et Lægn man har givet denne Bog, thi den kalder sig og er en, efter Tidernes Tilstand, kostelig Udlæggelse over alle Søndagers og Høitiders Epistler og Evangelier, kun med et Jertegn ved hver Prædiken som skal stadfæste og oplyse dens Indhold. Blandt en saadan Bogs Folk kunde Luther umulig savne tro Følgesvende under Or|A:160dets Banner, og fremmerst ginge Postillens Forfatter, en anden Fyenboe, Morten Borups Discipel, Hans Tausen, der var Hoved-Hjulet, Frands Vormsen (Vormordus) af *hollandsk* Herkomst, og Borgemester Hans Michelsen i Malmøe, som først lod det Ny Testamente prænte paa Dansk. Da Christian den Tredie lod de chatolske Bisper fange, udførde han kun Folkets Villie, Ingen oplod sin Mund til at forsvare dem, men hardtad Alle deres til at bede om evangeliske Prædikantere paa den næste Rigsdag. Nu forskreves Bugenhagen 1536.
herind til at anordne Kirke-Tjenesten; Jyden Peder Plade blev Biskop i Sjælland, af Kirkens Gods blev Høiskolen, som Christian den Første havde begyndt at stifte paa, rundelig begavet, den fik snart i Lolliken Niels Hemmingsen, en dygtig, selv udenlandsk berømt, skjøndt lidt philippistisk, Lærer, og i Stilhed næredes nu Folket med Ordets uforfalskede Melk.

Anderledes gik det i Engelland, Nederland og Frankrig, hvor meget Blod maatte flyde og lang Strid føres mellem det Gamle og Ny, før det afgjordes hvad der skulde vinde, men det var ogsaa Zvingels og Kalvins Lære som i disse Lande vilde *tiltvinge* sig Herredømmet.

Er det vist, som det maa være, at ethvert Folks Historie skal forklare sig selv, da er det og følgeligt, at intet Folk begribes fuldelig før det er udlevet, men dog er her en mærkelig For|A:161skjel alt efter Folkenes særegne Vilkaar, og det er naturligviis med Folkefærd som med enkelte Mennesker, at jo mere jævnt og eensformigt deres Liv har været, des nemmere er det at begribe, da deres derimod, som tumlede sig i Verden under mange indviklede Forhold, maae som brusende Vædsker *udgjære* førend de klare sig, og selv det løseligste Bekjendtskab med

Engellands Historie maae da lære Granskeren at den er svar at begribe. Vel turde nu det Tidsrum baade i den og i Menneskets Udvikling være kommet, da Forklaringen baade kan og skal begynde, men naar den skal være mere end enkelte indlysende Glimt, forudsætter den en saa tydelig Kundskab om det Forbigangne, som ikke er muelig saalænge de vidtløftige Krøniker fra Middel-Alderen ei ere anderledes bearbeidede, og de mange Haandskrifter, som ligge begravne i Engellands Bogskabe, ei komne for Lyset. Det bliver da nok Rettest uden videre Forklaring, saa klart som mueligt at fremstille det Gaadefulde i Landets Historie, saa Ingen skal mene han har begrebet den, men Lysten heller vækkes til ved flittig Undersøgelse at bringe Lys i det Enkelte, der da efter Lysets Vilkaar vil efterhaanden og det hastelig udbrede sig.

Stivhed og Blødhed, Høihed og Nedrighed, Viisdom og Daarskab, Legeme og Aand have neppe nogensteds saa ivrig og synlig søgt at parre sig, eller saa idelig gjort hinanden Herre|A:162dømmet stridigt, og vexelviis styret Folkelivet som paa den engelske Halvø, Lysten til at være de Fornemste, og Følelsen af at Man, for at kunne være det, maa samle i sig alle Kræfter, det er et gjennemgribende Træk, der udmærker Landets Indbyggere som Folk og som Enkelte, i det offenlige og i det huuslige Liv gjennem alle de Tidsrum Historien beskriver og Sagn afbilde, men at indføre dette Lys i Begivenhedernes hele Omkreds saa den beskinnes deraf, at udvikle i dets Straaler Sammenhængen og Sammenstødet mellem de adskillige Folkestammer, de underlige Samfund og Omskiftelser; kun det er at begribe og forklare. Angel-Saxerne stræbde vel egenlig som Folk kun efter at være de Fornemste paa Øen, men mange Enkelte udvandrede dog som Lærere til Frankerig, Tydskland og Norden, hvortil de vel ofte dreves af den Følelse at kun ved at være Kirkens Hovedmænd kan et christent Folk tænke at vorde Hovedet, Indbegrebet af Menneske-Slægten, Menneske-Aandens høieste Udtryk. Men, medens hine Enkelte udbredte det engelske Navns Priis med Evangelium, hendøde den angelsachsiske Stat, eller rettere Statsgjæring; thi Sammenhold fik, som man veed, Syvstjernen (Heptarchiet) aldrig uden øiebliklig i en enkelt Aand som Ina og Alfred. Kun Mathed dæmpede Gjæringen under Egbert og hans Eftermænd, Uenigheden vedblev, og sønderlemmede Riget saasnart og saatit den |A:163kunde samle Kræfter, hvilket noksom aabenbarer sig i Historien om de Danskes Anfald i det niende og tiende Aarhundrede. Det er da klart at der manglede Noget uden hvilket Folket ei kunde blive saavidt forligt med sig selv, saa klogt paa sin Egennytte og tilbøieligt til nogen Opofrelse i det Enkelte, som nødvendigt var, naar nogen Heelhed skulde kunne udvikle, noget Statslegeme

danne sig. Historien lærer os at denne Mangel blev afhjulpet ved Danskes og Normanners Indvandring, saa man vel kan sige at et Jernspiir maatte bøie de stive Nakker medens en ægteskabelig Følelse saavidt gjennemtrængde Stammerne, at de, naar Jernspiret brødes, fornam et Baand de ei vilde sønderslide. At Vilhelm Erobrer virkelig bragde Jernspiret, at det normanniske Rygstød paa begge Sider af Canalen satte baade ham og hans Eftermænd istand til med Fordeel at bekjæmpe den engelske Uregjerlighed, og at i Begyndelsen af det trettende Aarhundrede de seierrige Baroner vel ville skabe en Konge uden Land, men ei et Land uden Konge, skabte vel ei Forening men dog *Samkvem* i Parlamentet, det er i det mindste ligesaa historisk vist, som at Hume, og Enggellænderne med ham først herfra regne deres Stats Historie, og bryde sig kun lidet om de foregaaende Tiders. Stridighederne ophørde ingenlunde, men de bleve statsmæssige, den samme Johan uden Land som maatte udstæde det navnkundige Frihedsbrev |A:164(Magna charta) havde maattet afstaae Normandiet, Kongerne havde derved mistet deres Rygstød, Engellænderne havde derimod faaet en Stats-Eiendom i Irland, en forunderlig Øe med en mørk Fortid, som Johans Fader havde erobret, Folket var kommet til den bestemte Villie at blive samlet, det gjaldt kun om at faae Staten læmpet efter Alles Hoved, at faae Kronen gjort om til saa vid og veeg en Hat, at alle Hoveder kunde lade deres Hat sidde paa og dog, uden at trykkes, rummes i den. Opgaven var vistnok vanskelig, blev heller aldrig løst, men vedblev just derfor at være uudtømmelig Gjenstand for den offenlige Samtale (Parlamentet) der er den engelske Statsforfatnings Sjæl. Vel søgde Johans Søn Henrik den Tredie at tilbagevinde Normandiet og ophæve Parlamentet, men Følgen blev kun at Indretningen fuldførdes ved det Underhuus som Grevskabernes og Stædernes Fuldmægtige kom til at danne, og alle aabenbare Forsøg paa at indskrænke hvad Engellænderne kalde deres Frihed, have fra den Dag af maattet strande, fordi de ei kunde lykkes uden ved at opløse det eneste Baand der sammenholder Folket, ved at betage dem den Indbildning at de beherske sig selv. De følgende Konger eller Hofmænd som vilde herske, maatte da stræbe at sætte Folket i Stillinger, som nødvendig fordrede Eenhed i Villien, og det er da intet Under at Krig, som det nemmeste, og for en saadan Øestat, som |A:165det synes, mindst farlige Middel grebes med Begjærlighed, kun maatte det synes underligt at Folket, som i de foregaaende Aarhundreder syndes slet ikke at bekymre sig om Fastlandet skulde findes villigt dertil. Vist nok maatte ogsaa denne Villighed have tabt sig i Længden, hvis den ei da havde fundet sin tilstrækkelige Bevæggrund i Lysten til Verdens-Handelen og Herredømme paa Havet, men i det fiortende Aarhundrede, da

Engellænderne førstegang betragtede sig som en Eenhed, og altsaa som det ypperste Folk, var for det Første Indtagelsen af Vales, og Skotlands Ydmygelse under Edvard den Første aldeles i Folkets Aand, og de følgende Krige med Franskmændene, det eneste Folk Engellænderne agtede værd at kjende og misunde, vare det ikke mindre. Hvad den dybere Grund var til de langvarige Stridigheder mellem den hvide og røde Rose er neppe endnu opdaget; thi at Fjendeskabet mellem Fyrstehusene York og Lancaster vel kunde bruge og nære Tvedragten, men foraarsagede den ligesaalidt som den forklarer samme, indsees let. Klart er det derimod at samme Mathed som dæmpede Gjæringen fordum under Egbert, dæmpede den nu under Henrik den Syvende af Huset Tudor, som især tydelig viser sig under 1485.
Betragtningen af Henrik den Ottende, der uden nogen egenlig Strid kunde gjøre hvad han vilde, og havde for det meste ingen Konge-Villie, men kun en selvraadig Vendekaabes Luner, og han |A:166var da Konge i Engelland ved Udbruddet af den sachsiske Reformation.

Spørge vi nu om Aandens høiere Yttringer i Engellands normanniske Tidsrum, da kan vi forud vide at Parlaments-Aanden er just ikke den der hæver Mennesket over Jorden, men fængsler snarere i det nærværende Øieblik, vi finde da ogsaa at Modersmaalet holdt saa godt som op at være Skriftsprog, og at Rækken af de latinske Krønikeskrivere sluttes med Mathæus Parisius som døde mellem Overhusets og Underhusets Indretning. Fremdeles finde vi at Sprog og Poesie kun beholdt sin 1254.
Aand nogenlunde i de nordlige Grevskaber, hvor den danske Aand var mægtigst og kundgjorde sig i Ballader der svare til vore Kæmpeviser, medens Chaucer er det eneste Digternavn der pranger i Historien, for at anmelde en aandsfattig Hofrimer, der legede med Tungemaal og Vers som med alt baade Guddommeligt og Menneskeligt. En Renselse af Kirkens fordærvede Lærdom, og i det Hele Videnskabelighed, kunde man vel kræve af et Folk der i verdslige Ting viiste høiere Grad af Udvikling end noget andet, men efterat have seet den afgjorte verdslige Retning, kan vi imellem dets Lærde ei vente mere end Stadfæstelse paa den Sandhed at Engellænderne burde været Vestens Lærere. Vi finde da ogsaa virkelig i det trettende Aarhundrede to Vidundere, den ene af Lærdom og den anden af Spidsfindighed; nem|A:167lig Roger Baco og Johannes Duns Scotus, og i det fiortende to kraftige Modstandere af Pavemagten, den verdsligvise Vilhelm Occam og den bibellærde Johan Viclef, men ikke engang i Engelland selv udrettede de noget Omfattende og Varigt, og endnu mindre havde de nogen umiddelbar Indflydelse paa det øvrige Europa. Imidlertid var dog Viclefs Virksomhed et virkeligt Reformations-Forsøg, der kun ved hans

Landsmænds Ligegyldighed for det ene Nødvendige, kvaltes i Fødselen, og vakde i det Mindste ved Angestskriget enkelte letsøvnede Aander. Det var under Edvard den Tredie i Midten af det fiortende Aarhundrede at Viclef som Professor i Oxford begyndte Striden først mod Tigger-Munkene, saa mod 1350.
Pavemagten og endelig mod endeel af de falske Lærdomme, men, endskjøndt han greb til det rette Middel: at oversætte Bibelen paa Engelsk, viser dog saavel *Gangen* i hans Strid, som Maaden hvorpaa han mødte sine Modstandere, at det ei var hans ramme Alvor med Bekymring for hans egen og Folkets Salighed, han streed aabenbar mere for sig selv, Universitetets og den engelske Kirkes Frihed, end for den guddommelige Sandhed, hvorfor man og seer, at han selv fandt Beskyttelse hos Hoffet og Folket, men hans Lærdom lod man fordømme, og han har ladet det blive tvivlsomt om han ikke tilsidst, da det gjaldt, selv gjenkaldte den. Heraf skulde man da ikke spaae den sachsiske Reforma|A:168tion synderligt Held paa Halvøen, hvor den endog maatte finde Modstand i Engellændernes Lyst til at være de Fornemste, og den deraf flydende Fordom mod Alt hvad der ei var oprundet i Landets eget Skjød, en Fordom der i det femtende Aarhundrede vakde den bekjendte, mere sørgelige end latterlige Kamp paa begge Høiskolerne mod det græske Sprog, hvis Dyrkelse man ei vilde tilstæde, da det engang var uddødt paa Halvøen og nu skulde indføres som noget Fremmed man behøvede. Dog, Sproget seirede, Erasmus fra Rotterdam opholdt sig enstund i Engelland hvor han fandt mange Venner, og det lod som man dog endelig indsaae, at den indslumrede og forblindede Aand trængde til en Opvækkelse og Oplysning den ei mægtede at give sig selv. Bogtrykker-Kunsten havde man dog ikke kunnet forskyde, skjøndt den var af fremmed Oprindelse, og at lade sig oplyse af fremmede Bøger syndes naturligviis ikke synderlig ydmygende, da man dog derved selv førte Ordet. Nu fremstod Luther, Kongen selv skrev imod ham, den lærde Morus og Flere ligeledes, og skarpe Forordninger udgik mod hans Skrifters Indførsel; men de kom alligevel til Øen og oplyste Mange, mellem hvilke Tindal, det nye Testamentes Oversætter, Frith og Thomas Kranmer ere blevne de Navnkundigste. En af de store udvortes Hindringer for Reformationens Indgang, Kongens haardnakkede Modstand og grændseløse Forbittrelse mod Luther, |A:169som uden Persons Anseelse havde drøit besvaret hans Stridsskrift, hævedes nu og tildeels ved Henriks Lyst til at blive skildt ved sin Dronning, den spanske Katrina, som var hans Broders Enke; thi Paven turde af Frygt for hendes Frænde Keiser Karl, ikke bevilge Skilsmissen, og da nu Kranmer viste Kongen en Udvei ved at holde sig til Bibelen og lærde Mænds Mening, kom han i Naade og fik Leilighed til at befordre den evangeliske Lære, ja da Paven

ikke vilde give efter, gjorde Henrik sig selv til den engelske Geistligheds Overhoved og inddrog de fleste af dens Godser. 1530.
Imidlertid vilde han dog ansees for god Katholik, og heraf kom det at de Troesartikler han paabød ei kunde være noget af Partierne tilpas. Katolisismens ivrigste Forfægtere, den grusomme Morus og den sagtmodige Fischer bleve halshuggede fordi de ikke vilde læmpe sig efter Kongen, Protestanter som ei heller vilde det have lignende Skjæbne, ja førtes stundom sammenbundne med Catholiker til Retterstedet, saa man i Henrik maae erkjende et vel forvirret, men noksom grueligt Forbillede paa Antichrist. Dette Umenneske forvirrede og overblødede Landet indtil Aaret efter Luthers Død, og nu fulgde nogle stillere Dage, men kun som for at vise, hvor langt det var fra 1547.
Engellændernes Hjerte at lade sig grundig omvende til Evangelium. Under Henriks unge Søn Edvard den Sjette havde hans Frænde Edvard Seymour (Hertug af Sommer|A:170set) og Kranmer, som var blevet Erkebisp af Kanterbury, al Magten; mange Vildfarelser og Misbrug bleve forbudne ved Love, men Landet fattedes indfødte Mænd af Duelighed og Reenhed, og dog vilde man raade sig selv, og have en engelsk Kirke. Kalvins Lære fandt megen Indgang i England, og hans Troesbekjendelse blev herskende, men derimod beholdt Bisperne deres Myndighed og i Kirketjenesten blev næsten Alt ved det Gamle. Her laa Spiren til Stridighederne i den følgende Tid, men allerede nu yttrede den kalvinske Ubændighed sig frygtelig ved Siden af egennyttig Vantro. Den ryggesløse Adel mæskede sig med geistlig Gods og bygte sig Paladser paa Kirkernes Grus, medens man gjorde Kræmmerhuse af Bogsamlingerne og selv Studenterne kaldte det med Frydeskrig *Scoti* Ligbegængelse, naar de kastede Bøger i Tusindtal paa Baalet. Man saae paa Alt, at her var ingen Luther, som kunde tordne mod den rovgjerrige Adel og lære Studenter at gjøre Forskjel mellem Pavens Dekretalier og Skrifter af katholske Mænd; men selv Luther vilde kun have udrettet lidet hos de storagtige Britter; meget mindre kunde da den vankelmodige Kranmer der endog selv lod brænde Kættere, holde Styr paa dette Uvæsen. Under disse Omstændigheder var det en Velgierning af Forsynet, at den fromme kjærlige og elskværdige, men tillige svage Edvard Udtrykket for de gode Blodsdraaber i Engellands
|A:171Hjerte, ved Døden befriedes fra en Byrde der var ham for 1553.
tung, og at den spanske Katrines Datter, Marie, kom paa Tronen. Adelen maatte holde op med sit Kirkeran, og de uægte Protestanters Hede kølnedes under de Forfølgelser, hvortil denne katolske Dronning forførtes af Bødlerne Gardiner og Bonner som besudlede Bispestolene i London og Vinchester. Kranmer, den gamle ærværdige Latimer, 3 andre Bisper og Mange af alle Stænder bleve brændte for Evangeliets Bekjændelse, endnu Flere

maatte flygte til fremmede Lande og Alt spaaede Katolisismen Seier, da Gud pludselig forkortede Maries Dage og ophøiede hendes Halvsøster den protestantiske Elisabeth paa Tronen. Nu 1558.
stadfæstedes den halve, sig selv modsigende Reformation, hvorom før er talet, og med Voldsomhed nedtrykte Elisabeth de lydelige Knur, der alt lode sig høre mod den biskoppelige Kirke, til hvis Overhoved hun opkastede sig, uden at ville ændse at hun derved traadte i Pavernes Fodspor, og satte sig paa Herrens Stoel med Alteret til sit Høisæde og Bibelen til sin Fodskammel.

Den reformerte Lære udbredtes imidlertid ikke allene i dens Fædreland, Helvetien, hvor den gav Anledning til gruelige Borgerkrige, og i det tilgrændsende Tydskland, hvor den lammede det protestantiske Forbunds Arm, men ogsaa i Nederlandene, hvis nordlige Indbyggere |A:172den gav Mod og Kraft til at stifte en uafhængig Republik.

Da Karl den Femte nedlagde Regjeringen, kom Nederlandene, tilligemed Mailand, Neapel og Spanien paa begge Sider af Havet, under hans Søn Philip. Allerede i Karls Tid havde Reformationen fundet megen Indgang, og i den berømte Erasmus fra Rotterdam forkyndtes det, som siden lod sig tilsyne hos Folket. Han var en stor Sproggrandsker, grundig Kjender af de gamle Skrifter og et skarpsindigt Hoved; men han var for stor en Regnemester og Ven af kronede, paa verdslig Viis fredelige Dage, til at vove noget for Troen, eller sige Verden Farvel før i Dødens Time. I de mauriske Krige havde Spanierne vandt sig til at udbrede Christendommen med Sværdet, og med umenneskelig Grusomhed havde de i Amerika nys begyndt paa det samme. Saasnart de mærkede at Fastlandets Bjerge vare rige paa ædel Malm, fik de Lyst til at eie det, og de tappre, men grusomme Mænd, Kortes og Pizarro, omstyrtede med smaa Flokke, især ved Krudtets Brug, de svage Troner i Peru og Mexico. Naar Troen ei længere bevares i en god Samvittighed, men dog endnu ansees for Veien til Saligheden, gaar det med hele Folkefærd som med det enkelte Menneske, at de mene paa eengang at fortjene Syndefrihed og overbevise sig selv om at de have Troen, ved med Haardhed at fordømme de Van|A:173tro og om muligt, aftvinge dem den samme Bekjendelse, som udgjør deres Tro. Saaledes gik det Spanierne i Amerika og Philip i Nederlandene. Amerikas Hedninger maatte lade sig omvende eller dø, thi den katolske Tro var dog langt sandere end den Overtro der, endog før Spaniernes Komme, synes at være paa de fleste Steder gaaet over til fæisk Ligegyldighed; Hollændernes Tro var derimod langt sandere end den Philip lod forkynde, og derfor kunde den ikke udryddes, om end nok saa mange af dens Bekjendere mistede Livet. Imidlertid sporer Man i den hele Begivenhed, baade den reformeerte Troes

Kjendemærke og den jordiske Tænkemaade, der var for dybt rodfæstet hos dette Handels- og Fabrikfolk, til at Luthers Lære kunde finde ret Indgang, eller Troens Sag begeistre dem i det Hele til stor Daad. Vel maae det ikke glemmes, at adskillige ere Menneskenes Vilkaar, og hver er dog behagelig, naar han kun i Fromhed bruger det Annammede; saa det var uretfærdigt af Hollændere at fordre den klarøiede brændende Nidkjærhed, hvortil de aabenbar fattes Anlæg, men fordre maae man af hvert Folk som af hvert Menneske, at de skal give Gud deres Hjerte og yttre deres høieste Kraft og Iver i Salighedens Sag og Sandhedens Tjeneste. Det gjorde Hollænderne ingenlunde, for Troens Skyld, som det heed, plyndrede de Kirker og nedreve Billeder, men det var mere Philips Skatteforordninger og |A:174Indgreb i deres borgerlige Rettigheder, end hans Samvittighedstvang, der gav dem Vaaben i Haand. Da Philip sendte sin Vredes strænge Tjener, Hertugen af Alba, derind med spanske Krigsfolk, skjalv næsten Alle, Ingen holdt Stand i aaben Mark og mange flygtede. Ved denne Leilighed søgde Adskillige, Luther hengivne, til Dannemark og bleve Stamfædre til mærkelige Slægter, især de lærde Vormers, en Ting hvorved Historien klarlig minder om det gamle Blodsforvandskab, Tungemaalene vel engang vil stadfæste og forklare. Al Redning syndes ude, men en høiere Haand styrede Begivenhederne: nogle Misfornøiede, som havde givet sig til at være Sørøvere, indtoge Fliessingen. Holland og Seeland bleve nu Krigens Skueplads: her kunde Klogskab, Snildhed, koldt Mod udrette mere end Kjækhed og Fyrighed; og hine Egenskaber besad Nederlændernes Anfører, Vilhelm af Oranien, i høi Grad. Den mistænkelige Philip hjemkaldte nu ogsaa Alba, og var bange for enhver af de følgende Feldtherrer som krigede lykkelig. Hollænderne, som snart bleve Overmænd til Søes, mærkede at de havde Fordeel af Krigen; og da Spaniens Kræfter hvert Aar mere udtømtes, maatte Udgangen paa den lange Krig blive alle de reformeerte Provindsers Uafhængighed.

Philip var ulykkelig i alle sine Anslag, han havde været gift med den engelske Marie, og |A:175førde derfor Krig med Elisabeth, som ei vilde give ham sin Haand og ikke holde ved den katholske Tro, men hans Flaade, som han i sin Hovmod kaldte uovervindelig, ødelagdes af Uveir og engelske Søhelte. Dette var Løsenet til Hollændernes Overmagt paa Havet og et Forvarsel for Engellændernes tilkommende Herredømme. Da den ægte Mandslinie af det portugisiske Kongehus var uddød bemægtigede Philip sig vel Landet, som Svigersøn af Emanuel, men Følgen blev, at Hollænderne borttoge Portugals bedste Eiendele udenfor Europa, og arvede den fordelagtige ostindiske Handel, der indbragte dem mere Guld end Perus Gruber Spanien.

Medens den reformeerte Tro saaledes vandt Seier i

Engelland og Holland, maatte den i Frankerig gjennem lang Undertrykkelse og blodige Krige fremledes til Borgerret. Frankerigs Frands er forhen nævnt som et af de Redskaber, hvorved Gud opholdt Karl i sit onde Løb: han havde arvet Noget af sine Fædres Ridderaand, og hans bløde Hjerte bevægedes stundom af høiere Følelser, men lod sig for det meste styre af syndige Tilbøieligheder og jordiske Ønsker. Vellyst og Ærgjerrighed deelde Herredømmet i ham; og at Karl blev ham foretrukket, da de begge beilede til Keiserværdigheden, var vel det som mest drev ham uafladelig i Marken, og ophidsede ham saaledes, at han forargede hele Europa ved at ind|A:176gaae Forbund med den tyrkiske Soliman, som dengang var Kristendommens farligste udvortes Fjende. Ustadig var han i al sin Vandel, ogsaa, eller rettere, fordi han var det i Troessager; eengang lod det som han vilde ladt sit Land reformere, og strax derpaa forfulgde han sine reformeerte Undersatter. Han var i alle Maader et tro, og i nogle, et glimrende Billede af det hele franske Folk. Sammensat er det som man veed af forskjellige Stammer, men skjøndt baade den ældre, nyere og nyeste Historie viser at der i Normannernes, Gothers og Allemanners Afkom er noget Høiere og Dybere end i de egenlige Frankers, saa er det dog ligesaa unægteligt at Letsindighed og forfængelig Glimresyge er et Hovedtræk *hvori de have forenet sig,* som det er vist at Frankerne beholdt Overhaand og at Paris er det ganske Lands forgudede Hovedstad. Imidlertid var denne Forening naturligviis langtfra i hine Dage at være saa fuldstændig eller fuldført som nu, en Sandhed mange Tusinde under Frandses og især under hans Søns og Sønnesønners Regjering stadfæstede, ved for Samvittighedens Skyld at lide Trængsel og Død; men paa Huset Bourbon der stod i de Reformeertes Spidse mærkede man dog snart, hvor skrøbelig og beleiret Sandheden var i de troende Franskmænd. Det var under Frandses Sønnesøn den svage og nedrige Karl den Niende at Borgerkrigen udbrød, Bourbonnerne |A:177ingenlunde at frikjende for Ærgjerrighed, men den meste Skyld ligger dog aabenbar hos det chatolske Parties Anførere: Herrerne af Guise, som ligefrem brugte Religionen til Maske for herskesyge Planer, samt hos den ikke mindre herskesyge og rænkefulde Katrine af Medicis, Kongens Moder, som omhyggelig nærede Hadet og Misundelsen mellem Rigets Høvdinger, for at kunde reise sin Throne paa deres Nakker. Krigen førtes med foranderlig Lykke, og Ingen af Delene kunde faae afgjørende Overmagt; men da traadte Katrine atter til med sine ugudelige Rænker: en Fred blev sluttet som var gunstig for de Reformerte, og til Pant paa ubrødeligt Venskab skulde deres unge Høvding, Henrik Bourbon af Navarra, formæles med Karls Søster. 1572.
Bryllupsdagen kom, skareviis flokkede sig Hugonotternes

Ædlinge med den kjække, graahærdede Admiral Coligny i Spidsen, for i Paris at holde og pryde den store Høitid: men det vidste de ikke, at Katrine ved sin Datters Haand agtede at drage Henrik og dem alle i Graven. Om Nattetide blev Løsenet givet til denne Mørkhedens Idræt, Gaderne strømmede med Blod, Husene fyldtes med Lig og Luften med Hyl; og til den ugudelige Kvindes uudslettelige Skjændsel bærer det gruelige Optrin Blodbryllups Navn. Coligny faldt og mange Ædle med ham, Henrik kjøbte feig sit Liv for sin Tro, Blodbadet efterlignedes i Rigets andre store Stæder, og mange |A:178tusinde Hugonotter toges af Dage; men der bleve dog Nok tilovers for at udgjøre en Hær, og da Henrik kort efter undkom af sit Fængsel, vare de ved Fortvivlelsen vel hartad lige saa stærke som forhen. Imidlertid vare de udentvivl blevne saa godt som udryddede, dersom Gud ikke havde ladet uformodenlige Omstændigheder komme dem til Hjelp. Kongens Broder Henrik, der med Held førte Krigen imod dem, blev kaldet til Polens Trone, og da han kort efter besteg Frankrigs, havde han saa mægtige Modstandere i sin yngste Broder og de mægtige Herrer af Guise, som attraaede Kronen, at Fred med Hugonotterne blev ham nødvendig og deres Venskab ønskeligt. Ved Snigmord skilte han sig vel ved nogle af sine Fjender, men just derved voxde baade deres Tal og Had; i Forbund med Hugonotterne beleirede han sin egen Hovedstad og maatte selv ved et Snigmord gaa ud af Verden. Med ham uddøde 1582.
det valesiske Hus, men dog havde den Gud, der gjør Miskundhed mod sine Fromme i tusinde Led, bevaret en frisk Green paa Ludvig den Helliges Stamme, som i hele to Aarhundreder ei skulde aldeles visne. Denne Green var i Huset Bourbon, og dens Blomst var Henrik af Navarre: men Katolikerne vilde ei bøie sig under Hugonottens Septer, han maatte omsmedde det til et Sværd, Blodet flød, Henrik vandt, men ynkedes over Landet. Anden Gang prøvedes hans Tro, anden Gang blev |A:179den veiet og fundet for let, han gav den bort for Frankerigs Krone, og Verden berømmer ham, som om vi behøve at synde, for at Guds Villie kan skee. Nu fik Hugonotterne Religionsfrihed og Borgerret ved Edictet til Nantes, Landet blev roligt, og fik en ærefuld Fred med Spaniens Philip, som ogsaa paa denne Kant forgjæves havde prøvet paa at vinde timelig Magt og evig Salighed, ved at feide paa de Reformeerte; mange nyttige Anstalter bleve ogsaa satte i Værk, mest ved Raad og Daad af den store Sully; men efter 16
Aars Regjering myrdedes Henrik paa Gaden i Paris. Gud havde 1610.
udrustet ham med herlige Anlæg, baade i Hoved og Hjerte, men han fik Lyst til den nærværende Verden og i Kvindearme forlorede han den Kraft, som skulde opløftet ham over sig selv i Fristelsens Time; Han elskede sit Liv i denne Verden og mistede det.

Medens Landene i Nord og Vest saaledes bevægedes, og tildeels gjødedes med Blod, sad Italien stille, malede sine deilige Billeder, sang liflige Kvad og grublede over det Synliges Vilkaar. Denne Lod tykkes Mange værd at misunde, men Hvo der seer nærmere til, bliver vaer, at denne Alder for Italien kun var gylden som Augusts: i en glimrende, aandelig og legemlig Trældom laa Folket nedsunket; Mailand og Neapel sukkede under det spanske Jernaag, og i Venedig herskede en udartet Adel. De navnkundige Fyrster |A:180af Medicis, Este og Gonzaga, i Florents, Ferrara og Mantua, myntede Guldpengene, som de skiftede mellem Digtere, Kunstnere og Lærde, af de Fattiges Skjærve; Paverne søgte i Pragt at glemme deres Forlis, og ved Magt og List at sætte Reformationen Grændser. At Evangeliets Lys, der stundom lod sig tilsyne, ei fik noget fast Stade paa Halvøen, havde sin egenlige Grund i Italienernes Sindelag. I Aarhundredet før Luther var Forstanden der udviklet nok, til at gjennemskue Kirkens Vildfarelse og Bedragerier, men de fleste Lærde vare Hedninger, der endog skammede sig ved deres christne Navne, som de *ombyttede* med gamle hedenske, og dreve Daarespillet saavidt, at det endog forargede Romerne, og maatte af Paverne med Magt forstyrres. Saadanne Folk bekymrede sig naturligviis ikke om Sandhed og Salighed, men de Stammer hvis Tunger og Stolthed de vare, gjorde det tilvisse i Almindelighed ligesaalidt, om de end korsede sig og dreiede Rosenkrandsen syv Gange daglig. *Den* platoniske Filosofi, som efter Konstantinopels Fald bekæmpede den aristoteliske, var saa langt fra at begunstige Christendommen, at den meget mere, som al Pantheisme, gjorde Sygdommen hardtad ulægelig ved at nægte dens virkelige Nærværelse og Farlighed. Det er og aabenbart at Pantheismen, Sammenblandelsen af Gud og Verden, den fremkomme eller skjule sig nu i hvad Skikkelse |A:181den vil, gaaer ud paa at nægte Guds Selvstændighed og Hellighed, Syndens Virkelighed og altsaa baade Samvittighedens, Lovens og Evangeliets Sandhed, stræber at henveire al Bekymring for Sjælens evige Skjebne, og udklækker den rasende Indbildning, at det syndige Menneske er sig selv en Gud, er midt i sin *Selvraadighed* Guddommens sande Affødning eller Spire. At nu virkelig den platoniserende Vidskab i hine Dage var pantheistisk og antichristelig, er jo allerede deraf aabenbart at den ikke antog sig Christendommens Sag, men den har end ydermere udtrykkelig bekjendt det igjennem sine talende Høvdinger, og navnlig igjennem den saa berømte Marsilius Ficinus, der satte Platos Skrifter aldeles ved Bibelens Side, og behandlede Christendom som en Mythe. Hjeronymus Savonarola som i Florents vovede at prædike Christendom for Folket, og bestreed mange Vildfarelser, skjøndt han ei holdt sig selv ubesmittet, blev baade hængt og brændt, og de som med 1498.

Standhaftighed siden bekjendte Evangelium maatte enten miste Livet eller udvandre, medens Gudsfornægtere, som Sproggranskeren Julius Cæsar Scaliger og Telesius ei alene bleve uanfægtede, men lønnedes med Hæder og Bifald. Først ved det syttende Aarhundredes Begyndelse, indsaae Paver og Fyrster, at deres Troner maatte falde ved slig Oplysning, og nu brændte man ogsaa dem, |A:182der alt for høirøstet fornægtede Gud og Christus. Man kan heraf slutte at Vantroens Smitte paa den Tid var blevet synlig hos Folket, og dens Herredømme er kun alt for klart. Italienerne kalde det sextende deres gode Aarhundrede, og glimrende er det til visse, som Italiens Ligbegængelse maatte være. Den romerske Rafael malede Jesus saa glandsfuld som han i den forbigangne Andagtstid havde staaet for de Troendes Øine; den mailandske Correggio afprægede de Bodfærdiges Anger i sin Magdalene og stirrede igjennem sine Mariebilleder vemodig paa Tidens Fordærvelse; Malerkæmpen, Mikkel Angelo fra Florents, malede, som hans gamle Landsmænd færdedes, og bygte, som Dante havde digtet, og da denne Savonarolas Ven i Rom afskildrede Dommedagen i frygtelig Skikkelse, kan man sige, at han forgjæves malede et storstilet Bibelblad for sin stokblinde Landsmand, selv Pave Klemens spottede med den Kardinal, der tog sig det nær, at han var afmalet mellem de Fordømte. Man troede at Poesien vilde leve op paa ny, da Ariosts og Tassos Harper klang, og mærkede ikke, at deres saakaldte Heltedigte vare Aandens Svanesange, hvori den kundgjorde at Kjødelighed havde givet den sin Helsot. Hver Stat, ja hartad hver Stad, fik sit Levnetsløb beskrevet, som man skriver Testament over de Døde, thi kun for at rose Fædrenelandet og skyde Skylden for dets |A:183Undergang paa *udvortes* Omstændigheder grebe dette Aarhundredes Historieskrivere Pennen. Den Aand som i det 14tende Aarhundrede drev Johan Villani fra Florents til at fremstille sit livfulde Billede af Menneskelivet, og den hellige Antonius til at lede efter Forsynets Spor i Tidernes Gang, var forsvundet; kun i listig Statskunst, Italiens Foster, saae de Historiens Aand og Folkenes Velfærd; og dette Uhyres Fortrolige, Machiavel som har skrevet Florentses Historie, er da ogsaa den Ypperste iblandt dem. Nu vendte Sjælen sig ganske fra det Aandelige og grublede sig træt over det Legemlige, og det var da intet Under at den her opdagede Meget, som den hidtil havde overseet; Galilæi fra Florents blev Folkenes Lærer i Kundskaben om Legemernes Verden, (Physiken) og saavel ved lignende Kundskab, som ved Indsigt i Regning, og i det menneskelige Legems særegne Vilkaar (Medicinen) har mange Italienere, især før 1650, vundet Navnkundighed.

Det andet Land hvor Reformationen kvaldes i Fødselen, eller rettere blev næsten ubekjendt var Spanien, og det uagtet *der* i

Carl den Femtes Dage vare adskillige fornemme Geistlige som yndede Luthers Tale, og uagtet det maatte synes underligt at beskylde Spanierne enten som Franskmænd for Letsindighed eller som Italienere for Fritænkerie og Vellyst. Her er da en af de Gaader i det nyere Europas Krønike som først |A:184med Tiden, ved et fortroligere Bekjendskab med Menneskets og Folkenes indvortes Vilkaar, kan løses; thi at skyde Skylden paa Inqvisition og Jesuiter seer Man let er kun en Udflugt, hvormed man svarer i *Vester* naar der spørges i *Øster,* angiver de udvortes Midler hvormed man væbnede sig mod Indbruddet, men ingenlunde den *indvortes Grund* til Modstanden, til Anvendelsen og Virksomheden af hine Midler. Saameget kan man imidlertid sige, at Spaniernes Aand er ligesom fremmed for det ny Europas, og underlig østerlandsk, noget vi baade mærke paa Historien, der melder om Blandingen med Phönicer, Alaner, Araber og Maurer, og see paa Folket, Hoffet, Kastevæsenet, ja Noget som man stedse har følt ved at kalde den spanske Aand *grandieus* eller *storladen*. At der er en europæisk Tilsætning, det er saa vist som at det romerske Sprog har vundet Herredømmet i det blandede Tungemaal, og ene det burde vel være nok til at bevise Svevers og Vest-Gothers europæiske Herkomst, det giver sig og noksom tilkjende især i den *castiliske Adels* Historie, men hvor svækket den europæiske Kraftstamme alt var i det ottende Aarhundrede, beviser Saracenernes Indtog i Landet, og var end Roden kraftig nok til mellem Bjergene at give et Skud, som efterhaanden overskyggede Landet og gav Kjøller til at knuse Saracenerens Throne, saa synes det og at have |A:185været den sidste Kraft der kunde yttre sig gjennemgribende og sømmelig, thi Ferdinand den chatolske, under hvem Morernes Undertvingelse fuldendtes, opløste egenlig de adelige Ridder-Ordener, der ere Udtrykket for Adelstammens Liv, ved at opkaste sig til deres Stormester, og siden har Regjeringen lignet et asiatisk Despotiv, hvor Kriger- og Præste-Kasten delde et uindskrænket Herredømme. I Ferdinands Dage var det at Cardinal Ximenes gav Inqvisitionen eller Kjætter-Retten sin frygtelige spanske Skikkelse, for, som det lød, at hindre de Morer der paa Skrømt lode sig døbe, fra at beholde deres Vantroe, og straffe dem hvis Affald man mærkede. Da nu siden i Reformations-Tiden den aandelige Gjæring ogsaa i Spanien begyndte at yttre sig, blev Inqvisitionen naturligviis et virksomt Redskab til at underkue den, og man er uvis om, enten i de forløbne tre Aarhundreder de fleste Tusinder, den spanske Kiætterret fældte, ere segnede paa Baalet eller i Fængslernes utilgængelige Mørke. Om en anden Ting skulde man mindre være uvis, om nemlig de fleste Offere ere faldne for *aandelig* eller *verdslig* Herskesyge; thi vist nok vilde Spanierne i Begyndelsen og under Reformationen i Kiætter-Retten reise et Værn mod

Troes-Meninger, men at i de følgende Tider Kiætter-Mageriet kun var en Maske for de meest verdslige Attraaer og Lidenskaber, det er saameget vissere, som In|A:186qvisitionen blev et blot Redskab i Jesuiternes Hænder.

Dette saa bekjendte og berygtede Selskab var en Mellemting af et Munke-Samfund og en geistlig Ridder-Orden, ligesom Stifteren Ignatius Loyola fra Biscaia var Lidt af begge Dele; thi da et Saar gjorde ham uskikket til at fortsætte sin Ungdoms legemlige Kamp mod de Vantro, slog han sig til et Slags Munkeliv, og stiftede Jesuiterne der skulde være *verdslige Munke,* som de virkelig ogsaa i alle Henseender blev. Hvad Mand Loyola egenlig var, er vel endnu uafgjort, dog *synes* det som han ikke var sig nogen Strid mod Sandheden bevidst, og at han med sin Orden ingen anden Hensigt havde, end at hverve en Krigshær til Udryddelse af Vantro og hvad han kaldte Kjætterie, men at han intet havde imod at Udryddelsen og saa skedte ved legemlige Vaaben, følger af sig selv, og er nok til, efter Skriften at fordømme hans Anslag. At en saadan Orden med sin hele despotiske Forfatning, som fordrede den meest ubetingede Lydighed mod Foresatte og vilde gjøre Ordenens *General* til dens almægtige Aand, maatte trives i Spanien, kan man sagtens vide, og til Europas Lykke har den hidindtil aldrig ret kunnet trives udenfor den Pyrenæiske Halvøe, af den klare Grund, at kun en naturlig Aandsliighed og en stærkere Indbildningskraft end de andre europæiske Folke|A:187færd have, var *hidtil* nødvendig, naar kraftige Sjæle skulde frivillig indgaae i hvad *vi* kalde Aands-Slaverie og Samvittigheds-Trældom. Først da Ordenen havde tabt sin *Aand* og besiæledes blot af Verdens-Klogskab, for hvilken alle Farver og Midler ere lige gode, kunde den tildeels indtage Frankerig, men maatte dyrt betale Erobringen, thi der fik den sit Banesaar. Heraf sees, at er det for tidligt at ville forklare det spanske Folkeliv, gjælder det Samme om Jesuitismen, der er dets seneste Yttring, og ved at bedømme den blot efter Lemmernes Idræt i Vanarts-Tiden forhaster og forvilder man sig aabenbar. Imidlertid vil Ordenens Dom neppe vorde mildere ved et nøiere Bekjendskab, thi under sin hele Virksomhed lagde den an paa et *Pavedom,* mod hvilket det gamle romerske var kun en Skygge, paa et aandeligt Herredømme der omfattede hele Mennesket og Menneske-Slægten, den vilde ikke hindre Menneskets Udvikling men styre den til *sit* velbehagelige Maal, gjøre alle Tænkende til Jesuiter, og de Øvrige til blinde Redskaber, danne Mysterier i Sacrestiet der skulde udskinne i en beregnet Kirke-Tjeneste og Videnskabelighed, uden dog at aabenbare sig for Andre end de Indviede, og skal man tro Skriften, da kan der ei gives en fordømmeligere og formasteligere Hensigt; thi det er Urettens *Hemmelighed,* ei aabenbar at bekjæmpe Lyset, men under

Ven|A:188skabs Maske see til at lede det gjennem Glas, som ere slebne og farvede til at fremme en falsk og blændende Belysning. Mærkeligt er det med Hensyn paa Natur-Philosophien at det udentvivl var i Spanien de første tydske Stammer udviklede sig og fik i Jesuitismen et philosophisk System uddannet; thi hvordan det end havde sig med Vest-Gotherne, kom *Sveverne* saavist fra Tydskland, som Romerne længe i Forveien havde fundet dem der, om de imidlertid vare *oprindelig* tydske er et andet Spørgsmaal der vel hænger sammen med det man maae gjøre om *Svabernes* Herkomst.

At de philosophiske Tidsrum falde i Folkenes Alderdom, og at Alderdommen just ikke er Kraftens Alder, maae man vel kalde to uimodsigelige Bemærkninger, og har da Spanien i de sidste Aarhundreder havt *sit* philosophiske Tidsrum, kan vi ikke undres stort over Folkets Kulde og derpaa følgende Dorskhed og Afmagt. Dermed passer det og meget godt, at Spaniens ypperste *Historie-Skriver,* Jesuiten Mariana; og sidste navnkundige Digtere: Cervantes og Calderoni ere fra det sextende og Begyndelsen af det syttende Aarhundrede; thi det er gamle Folks Skik at fortælle flittelig deres Ungdoms-Bedrifter og Hændelser, og med deres Sang er det gjerne ei synderlig bevendt. Det var da saa ei heller med de sidste spanske Digteres, thi Cervantes Mesterstykke er det pudsige Even|A:189tyr om Ridderen af Mancha, og endskjøndt det nok er troligt at en ikke liden Deel af det Bagvendte i samme Ridders Færd afbilder Træk af den virkelige spanske Riddertid, saa er det ikke desmindre men vel desmere aabenbart, at det er først paa sine gamle Dage, man leer saa hjertelig af Ungdoms Daarligheder der vare indflettede i et daadfuldt Liv, og naar et Folk hvis Aand var netop Ridder-Aanden, beleer den, da gaaer det saa omtrent i Barndom. Calderoni som gjælder, vel ei for den frugtbareste, men dog for den ypperste spanske Dramatiker, havde det paa en anden Maade, og vilde fremstille den forsvundne Riddertid i sin Glands, men skuffer ikke den berømte tydske Oversættelse, da gik det ham som gamle Kudske, der forlyste sig med Skraldet, nu hørde sagtens det og med hos gamle spanske Riddere og Skjalde, som Kæmpeviserne om Cid kan lære, men at slaae Skrald, gaaer det og mesterlig, forslaaer dog ingenlunde til at ride enten *Sleipner* eller *Pegasus* vedbørlig, og at det var omtrent forbi med *spanske Ryttere* alt i de samme Dage, det lærer ikke Navnet blot, som længe har betegnet stædige Pæle, men hele Spaniens Historie. Vel *stod* det spanske Fodfolk sig endnu i Nederlandene med Alba, Farnese og Spinola i Spidsen, men Ridder-Aanden saae man intet til, det var kun gamle Vaabendragere, som, da Ridderen var falden, gjorde Rustningen i Penge, det gav sig |A:190noksom tilkjende i Rovgjerrigheden og de idelige Oprør for Sold, men

endnu klarere i Trediveaars-Krigen, i hvilken Spanien lærde Europa at kjende sin Afmagt, og til den vil vi nu vende os efter først at have bemærket det sidste stærke Glimt af Spaniens Ridderaand i Philip den Andens Halvbroder Don Juan, under hvis heltemodige Anførsel den tyrkiske Flaade blev ødelagt, som efter Cyperns Erobring higede efter de gamle Saraceners Arv i Europa.

Hiin navnkundige Krig var alt længe forberedet og Jesuiterne befordrede dens Udbrud.

Uagtet Freden til Augsborg, vedblev dog det Uvenskab mellem Partierne, som ei kunde ophøre, førend de bleve enige enten i Tro eller Vantro, og Anledning til Strid kunde da allermindst fattes Tydskland, der vel vilde være eet Legeme, men hvis Lemmer dog vilde raade sig selv. Imidlertid kom Krigens Forvarsel fra samme Land som Reformationens. I Husses Fædreneland havde Luthers Lærdom, som venteligt var, fundet stor Indgang og de Første af Ferdinands Ætmænd tilstode dens Bekjendere store Friheder, men siden bleve disse krænkede, og i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede stode de Fare for aldeles at ophæves. Hertug Ferdinand af Steiermark skulde nu tilligemed Keiserværdigheden have Ungerns og Bøhmens Krone, og han var optugtet af Jesuiter i Spanien; deres Mening var vel at opdrage ham til |A:191en vældig Kæmpe for den katolske Tro; hans egen, at blive ligesaa enevældig i Tydskland og Arvelandene, som hans Frænde var det i Spanien: og Forsynet lod de to Hensigter mødes, for at de skulde sammenvirke til fælles Skibbrud. I Steiermark havde han undertrykt Reformationen og Stændernes Frihed, det samme maatte være hans Agt i Bøhmen, og dette Riges Stænder valgte derfor det protestantiske Forbunds Høvedsmand i Tydskland, Kurfyrst Frederik af Phalts til deres Konge. Hadet imellem Lutheraner og Kalvinister bidrog til at Frederik ingen Understøttelse fandt i Tydskland, og han var ingen Krigsmand; det var derimod hans Frænde, det katolske Forbunds Hoved, Hertug Maximilian af Baiern, og paa det hvide Bjerg ved Prag tabde Frederik baade Hoved og Krone. Nu saae man, at Bøhmerne havde for 100 Aar siden spillet deres Rolle, og at denne Opstand kun var et Krampetræk i Dødstimen: Alt underkastede sig, Ferdinand blev enevældig, mange Tusinde henrettedes, 30,000 Familier fordreves. Nu vendte Ferdinand sine seierrige Vaaben mod de mindre protestantiske Samfund, for ved deres Fald at forberede de Størres Undergang. Disse, saasom Saxen og Brandenborg, vare blinde og rædde nok til at sidde stille, og den nedersaxiske Kreds vidste ingen Anden at søge paa Haand end Dannemarks Christian den Fjerde.

|A:192Ved Reformationen var Dannemark øiensynlig ogsaa som Stat blevet oplivet, en naturlig Følge af, at Adelen som var

Sjælen i Stats-Legemet for en stor Deel ganske alvorlig fornyede sig i Christendommens Aand og vandt derved baade Lyst og Kraft til at understøtte og styre Fædrenelandet. Saaledes udgav Adelen under Christian den Tredie frivillig Femtende-Delen af sin Formue til Stats-Gjeldens Afbetaling, og under Frederik den Anden da Landet hjemsøgdes med Krig, savnedes hverken i Mark eller Kamre Adelsmænd, der vare voxne op villige til Kongens Tjeneste og Rigens Bestilling. Rentekamret, som Financeriet dengang kaldtes, stod næsten altid i Dannemark paa svage Fødder, tildeels for den runde Haands Skyld der for det meste var arvelig hos de Oldenborgske Gævinger som hos deres Mødrenefolk, de gamle Skjoldunger, og tit mislønnedes i de nyere Tider, da den gavmilde Renteregning ei heller saa godt kan holde Stik som i hine, da Rettens Pleie kun kostede Kongen lidt Hovedbrud og Folket den Umage at vælte de Stene til Things, der vel vare store, men dog ei nær saa svare at løfte, som de der siden fandtes paa Rettens Vei, da al Kongens Indtægt var reen Indkomst, og Krigen betalt med Ringene, Guldets Hader uddeelde til Kæmper paa Bænk. Imidlertid traf det sig saa vel at under den svenske Krig fik Rentekamret sin gode Regnemester Peer Oxe igjen, da havde Hæren i |A:193Sverrig ei længere Mangel paa Bøsser, paa Sold eller Brød, en Høvedsmand havde den i Daniel Rantzau som feilede hverken for Vid, for Mod eller Manddom, og at der var mangen baade Ridder og Svend som frygtede Gud og spottede Døden, det blev fornemmelig aabenbart paa den store Dag ved Svarteraa, hvor Dannemarks Adel vel udgjød sit Hjerteblod for Konge og Fædreneland, men ei skulde Svensken sige at han nedtraadte dens Liig, thi blev der end flere tilovers af hans fem og tyve Tusinder end af Dannemarks fire, saa blev dog kuns derved fleer til at flye og Færre til at forfølge den herlige Seier, som har i Krøniken prændet med Adelsblod den uudslettelige Sandhed, at *Kronerne ikke men Hjerterne* er hvad den maatte vinde som skulde kunne prale med *Dannemarks Vaaben.*

At ogsaa boglig Kunst i de samme Dage holdtes i Ære og dreves med Iver og Held, det kan man vel vide, og det lader sig slet ikke nægte, thi Frugterne vidne om Træets Grøde. Fiorten Aar efter hin store Rigsdag udkom den hele Bibel paa Dansk og dermed kan man sige at Christian og de danske Evangelister herlig kronede deres Værk og sluttede omtrent deres Bane; i de følgende ti Aar hensov de Fleste med Kongen, og en anden Slægt kom til at raade saavel i Aanden som paa Tronen. Det var Børnene af Ordets Kæmper, det seer man paa Tyge Brade |A:194og paa Anders Vedel, saavel som paa Heltene ved Svarteraa, Kraft var deres Arv, Kæmpe-Bedrift deres Hjertens Attraae.

Det var 1573 at den nye Stierne lod sig tilsyne over

Dannemark der ei var mindre mærkelig end den der Aaret forud havde viist sig, og givet Anledning til Tyge Brades første Bog, og tre Aar efter, da han *havde i Sinde* at forlade sit Fædreneland, holdt Kongen ham tilbage med Øen Hveen, og stræbde siden saaledes at fængsle ham i *Sundet* med Gunst og Gave, at aldrig er vel nogen Videnskabs-Mand blevet saa kongelig understøttet og opmuntret. Nu reiste sig Uraniborg og Stjerneborg over Bølgerne, og det danske Vidunders Priis udspredte sig vidt over Landene, ei blot ved Bøger og Breve, men ved kongelige og fyrstelige Personer, som havde været hans Gjæster og hans Storheds Øienvidner. Imidlertid døde Frederik den Anden, men det synes i alle Maader som Anders Vedel havde Ret i hvad han i sin Liigtale sagde, at *Omstændigheder* forkortede *hans Dage;* thi under Sønnens Mindre-Aarighed blev *hans Aand* ved at herske i Cantsleren Niels Kaas, og Brade fik Alt hvad han pegede paa; først med den mandvoxne Christian kom *en anden Aand* paa Thronen 1598, med lavere Flugt men vissere Syn, en *kongelig* Aand, som ei kunde lide, at en Undersaat, fordi han var klog paa Himmelens Løb, vilde ligesom dele Dannemarks |A:195Høisæde med ham, kostede Landet hvad han vilde bruge til Borge og Snekker, udsugede Kronens Bønder, lod sin Kirke forfalde og sin Præst sanke Smuler ved Tjenestefolkenes Bord. Da nu Kongen opsagde Brade hans norske Lehn og stævnede ham i Rette at svare for Hveen, da uddrog han fortrydelig af Landet, sendte Kongen et Afskeedsbrev med knubbede Ord som fandt Svar i Skoven, og tog saa Tjeneste hos Kong Rudolf i Prag hvor han døde omtrent med det sextende Aarhundrede. Hvor stor hans 1601.
Forstand var paa *Himmelens Løb* maae vel Fremtiden vise, thi endnu er hans Mester ikke opstanden, og at hans Lærlinger har befalet Solen at staae og Jorden at løbe baade i Øster og Vester *efter deres Hoved,* viser vel *hvor* de have deres, men ingenlunde hvor han havde sin Forstand. Det viiste han derimod selv ved den Kugle han saa kunstig indrettede, at den i sin Dreining afbildede Himmelens Løb som det stod ham for Øie, og var den ikke brændt 1728, vilde det udentvivl have kostet det attende Aarhundredes Astronomer lidt Hovedbrud ikke allene at forstaae men at standse den, og frembringe et Modstykke der kunde efterligne Jordens Løb i deres Hjerne; nemmere maatte det vist være for en stjernekyndig Mand, af Tyges Bøger at gjenføde dens Billede, og lade det udføre af vore Dages behændige Kunstnere, og det var kanskee en Idræt, der vilde fremme Videnskaben meer end |A:196alle Iagttagelser og Beregninger der foretages med den Fordom, at den copernicanske Gjætning, som Brade kjendte og forskjød, sikkert ikke af religiøs Betænkelighed, nødvendig maae være ufeilbar, *fordi* den modsiger Bibelens Ord, sund Sands og hver Mands Øie, som om man virkelig kunde takke sin *Forstand*

for hvad man med blind Kulsviertroe antager, ei engang paa de største eller de fleste, men paa de *sidste* Stjerne-Kigeres blotte Forsikkring.

At Brade forlod Danmark gjorde vel ingen synderlig Forskjel, og i al Fald var der vel Intet tabt ved at Taarnet som stak i Skye baade legemlig og aandelig nedsank, thi det er ikke der Dannemark skal søge sin Odel, eller i Stjernerne det skal lære sine Vilkaar og Viisdom, thi det er i Historien, men ved at betragte dens Skjebne see vi klart at den nye Aand vilde ei alene holde sig ved Jorden, men ved Øieblikket. Anders Vedel er, som sagt, den Fuldmægtig Historien havde i Frederik den Andens Dage, og en bedre havde den ingensteds paa den Tid, med ægte Haandskrift beviiste han sin Fuldmagt, med Varme, Kraft og Forstand talde han hendes Sag, og fandt aabne Øren enstund hos Konge og Adel, men da han paa kostelig Dansk havde udlagt Saxos den latinske Sprogmesters Krønike om Fædrenelandet, tog han Afskeed fra Hove, hvor han havde været Præst, og det staaer nu for os som et Tegn paa at derved var nu saagodt som Intet |A:197videre at gjøre. Vel blev ham forundt et Kanikdom i Ribe og Historiographs Bestilling, men Alt hvad han fik udgivet var Kæmpeviserne og *Fortalen* til Dannemarks Krønike, som vel tillige er det passeligste Navn paa alt hans historiske Arbeide; da Niels Kaas, den herlige, Gud og Bogen med Liv og Sjæl hengivne Dannemand, var død, blev baade Kannikdom, Bestilling og Haandskrifter Vedel fratagne for at overantvordes til en *Politicus:* Niels Krag, hvis historiske Mesterstykke er den *latinske* tørre, langtrukne Aarbog over Christian den Tredies Regjering, som Stephanius siden fortsatte og Gram udgav. Sine Indkomster fik Vedel igjen, men ei sin Bestilling, og det vilde ei heller hjulpet, thi man seer godt at han ingen Historie kunde skrive, fordi han vilde fælde en Skilsmissedom mellem Fabel og reen Historie, som hverken han eller Tidsalderen formaaede, han vilde ikke nøies med hvad han kunde gjort, lade Saxos Krønike staae ved sit Værd, og fortsætte den i al Ærlighed og Eenfoldighed, men nænde dog ikke heller at bortkaste Alt hvad han ikke begreb. Stod nu selv hans Forstand stille i Historien, da var det intet Under, at det gik Læserne end værre end *Forfatteren,* og de lagde snart Bogen paa Hylden. Kun eengang, medens han endnu levede, blev 1610.
hans fordanskede Saxo atter oplagt, og tre Aar før hans Død døde
udkom den sidste af de 6 om ikke 10 Udgaver, 1616.
|A:198Riimkrøniken i lidt over et Aarhundrede havde oplevet. Imidlertid havde Historieskrivningen efter Krags Død været i de to allerforskjelligste Mænds Hænder: i Jens *Hveenboes* (Venusins) som Intet troede og Intet gjorde, og efter nogle Aars Raadvildhed, i Skaaningen Klaus Lyschanders, der ikke kunde finde saa mange Fabler at han jo længdes efter flere, og brugde

saa lang Tid til at udspile de danske Kongers Slægt-Register mod alle Verdens Hjørner, at han ikke heller fik meer end Fortalen færdig til deres Historie, hvilken han ellers nok havde været Mand for at beskrive smukt, thi han havde en livlig Indbildningskraft og Sproget til Tjeneste, som man især kan see af hans Riim, blandt hvilke det om Grønland er ypperligt. Efter Lyschanders Død opgav man reent Tanken om en *dansk* Historie, 1623.
som da alt forud var gjort til Bisag, da man udnævnede Hollænderen Pontanus, født i Helsingøer, til Rigets *latinske* Historiograph, til hvilket Navn han paa en nem Maade svarede, ved at *oversætte* en dansk Bog paa Latin. Denne Bog var Arild Hvitfelds Krønike, som viser hvad det var den danske Adel i Slutningen af det sextende Aarhundrede forstod ved en Rigskrønike, nemlig en Fortegnelse over de gamle Konger med en udførlig Udskrift af Rigets Brevskaber, og Antegnelser i Bredden om hvad andet Mærkværdigt der havde tildraget sig paa Himmelen og paa Jorden. |A:199Siden blev en indfødt Hollænder, den velbelæste Meursius, indkaldt til Krønikens Bedste, og sammenskrev, *som til* Grams Anmærkninger, nok en latinsk Historie. Bedre Gavn gjorde Stephanius den Yngre som var Historiograph da Fjerde Christian døde, thi han foranstaltede den første og sidste i Dannemark trykde Udgave af Saxos Bog, men det ene med det andet viiste, at de danske Adelsmænd og Lærde havde mistet deres historiske Aand, ja det viser intet tydeligere end Stephanii vidtløftige Anmærkninger til Saxo, som for det meste er Ordkløverie og Ordkram, hvor man endog forgjæves søger Meningen af mørke Ord og Vendinger oplyst.

Saaledes see vi, at det er kun i den *første* Menneske-Alder af Christian den Fjerdes Regjering, og som altsaa omtrent endes med 1625 eller *den tydske Krigs Begyndelse,* at der endnu, skjøndt i stærk Aftagende, spores nogen Varme for dansk Sprog og Historie i Forening, og at denne Varme baade i det Hele er Dannemarks Livsaande, og øiensynlig var det eneste aandelige Baand der sammenknyttede Adels-Slægterne med hinanden, med Konge og Fædreneland, kan ikke vel nægtes. At nu Følgen af denne Kulde og Brøst maatte være Uenighed og Afmagt, er ligesaavist, som at derved rimeligviis Landets Sønderrivelse og Trældom beredtes.

Selv var Christian en Kongeaand med et lyst Hoved og et Kæmpe-Hjerte, som vilde raade |A:200sig selv i alle verdslige Ting, og holdt det for sin høieste Ære med utrættelig Flid og klog Standhaftighed at besørge Alt hvad der syndes ham tjenligt til Rigets Bedste, for Kronens Værdighed og til Befordring af god Orden og Skik i alle Dele. Da nu imidlertid Skinnet saa ofte bedrager, og da det er med Øieblikket, som med Alt hvad der sees enkelt, at det maae bedrage Enhver, der vil gribe det uden at

begribe det i sin Forbindelse, er det slet ikke forunderligt, at Christian med sine store Evner, sin utrættelige Virksomhed, og sit klare Øie for det Enkelte, dog i det Hele intet Stort udrettede, undtagen i store, afgjørende Øieblikke, der fordre udeelt Opmærksomhed og Anstrængelse for at benyttes; snarere maatte man undre sig over, at han ikke netop ved sin omfattende Virksomhed forvirrede Alt, Noget der let kan skee, naar et lyst Hoved stoler paa sin Skarpsindighed og styres dog af et Hjerte der let følger Øieblikkets Indtryk, ei heller pleier Hjulene i noget Drivværk at baade ved en Kæmpehaand der vil rette hvert efter sit Hoved, og endelig pleier den adspredte Smaasyslen at udtømme Kraften og hindre Fatningen i afgjørende Øieblikke. At dette imidlertid ikke skedte, kom deraf, at Christian virkelig var et opvakt Hoved, der kunde befatte sig med Smaating uden at glemme de Større, og fordi han i sin Christendom havde en Raadgiver, han vel ikke stedse fulgte, men dog holdt i Ære, og en |A:201Støtte hvortil han i alle afgjørende Øieblikke trøstig kunde hælde sig. Det er da intet Under at han forstod vel at anføre en Hær, men kun maadelig at føre Krig, hvor det gjaldt om udregnede, sammenhængende Planer, og at man ikke veed om man skal studse meest over den Uforsigtighed, hvormed han satte Liv og Land paa Spil, eller den Fatning hvormed han bar uventede Vanheld.

Denne Konge var det, som under saadanne Omstændigheder udvalgdes til Høvedsmand af den Nedersachsiske Kreds, og efter et Mellemrum af 400 Aar skulde da nu atter en dansk Konge drages om Reeb og Roes med den Romerske Keiser. Udsigterne vare ikke de bedste, thi Catholikernes Høvdinger, den baierske Tilly og den bøhmiske Vallenstein vare haarde Halse for hvis Haand og Hevn Folk og Fyrster bævede og saavel i Snedighed som Krigserfaring vare de Christian vidt overlegne, hans Regjerings første Menneskealder var omme, og en ny begyndte i hvilken afmægtig Trods og lav Egennytte bemestrede sig Dannemarks Adel, saa fra den ingen kraftig Bistand var at vente, og Kongen skulde da føre Krigen blot som Hertug af Holsteen, meest med fremmede Tropper og fremmede Penge. Vel stolede han paa Sagens Retfærdighed og den Almægtiges Bistand, men uden synderlig Føie, thi, alt Andet fraregnet, maa det synes, at han greb til Vaaben knap saameget af |A:202Kjærlighed til sine fortrykte evangeliske Brødre, som af Lyst til i Tydskland at vinde Ære og Indflydelse, og af Frygt for at disse Ting ellers vilde tilfalde den kjække, svenske Nabokonge. Nær havde Døden gjort Ende paa hans Feldttog før det vel var begyndt, da han efter et Fald fra Hamelns Volde blev optaget som livløs, men hans Bane var endnu ikke endt, afdandset havde han paa Roser, men Tornene vare tilbage, og til at vandre paa dem opvaagnede han

atter. Istedenfor, efter den krigskloge Gustav Adolphs Raad, at stile efter et vist Maal i Fjendens Land, og stræbe dertil med alle sine Strids-Kræfter i Samling, fæstede han Øie paa enkelte vigtige Pladser, deelde sin Hær, gav Fjenden Tid til at forstærke sig og Vennerne til at forsage, tilsidesatte endelig Klogskabs Raad for Ridder-Ære, og vovede ubetimelig det bekjendte Slag med Tilly ved Lutter i Brunsvig. Det var den syttende August efter gammel Stiil 1626 at dette Slag stod, der ei alene er mærkværdigt i Tydsklands men endnu mere i Dannemarks Historie, thi paa denne Dag skreves med Helteblod Skilsmisse-Brevet mellem to lange og vigtige Tidsrum, Skilsmisse-Brevet mellem Dannemark og dets hardtad hundredaarige Lykke, der nu vendte sig, og lod Riget synke Trin for Trin fra en ærefuld Høide til en Ubetydelighed i Verdens Øine. Det var som om Christian følde at paa denne Dag kastedes |A:203Terningen mellem Rosenkrands og Tornekrone for Dannemarks Hoved, thi han fordobblede sit Løvemod og stod selv for Tillys Øine som en af de Halvguder Oldtidens Skjalde besynge, nær havde han tilvristet sig Seieren, men Lodden var kastet, hardtad ene tilsidst paa den liigbedækkede Valplads maatte han vige, sige sin Lykke og Vælde det tunge Farvel. Størst er en Christen altid i Modgang, og det var Christian ogsaa, hans Mod var urokket og hans Haab usvækket, men skammelig svigtede hans tydske Bundsforvandte, den engelske Pengehjelp udeblev, Tilly og Vallenstein forenede sig, der blev i Holsteen ikke Tid til at følge den graahærdede Geert Rantzaus heltemodige Opraab der lød som en Stemme fra de Fædres Grave i hvilke han saagodtsom med Ordet paa Læberne sank, i Holsteens Hertug havde Kongen og Dannemark som sædvanlig en hemmelig Fjende, og Christian saae eller troede sig nødsaget til at flygte til Øerne. De Keiserlige oversvømmede nu Hertugdømmene og Nørre-Jylland, kun Glückstad trodsede dem paa Elvens Bred og Christian paa sine Snekker. Det kom da til Freds-Forhandling i Lybek, meest fordi Dannemarks Adel vilde Intet vide af deres Konges Krig at sige, de Keiserlige Sendebud studsede ved at høre et Sprog af Dannemarks Konge, som om Seieren var endnu aldeles uafgjort, de saae ham, som ingen Vaaben-Stilstand kjendte uden Fred, at |A:204stille sig modig mellem de jydske Besætninger og Hærene bag Elben, og de gav Slip paa alle Erobringer, men love maatte han ei meer med
væbnet Haand at blande sig i Tydsklands Anliggender. 1629.

Nu syndes det forvist som om baade Jesuiterne og Ferdinand skulde naae deres Maal, men de naaede kun deres Skranke. Overmodig udskiftede Ferdinand Rigslande som sit Arvegods, Catholikerne jublede over hvad de kaldte Kiætteriets Undergang; Wallenstein, ophøiet til Hertug af *Friedland* og forlehnet med Meklenborg, trodsede Alt, og syndes uovervindelig, dyrt maatte

feige og falske Fyrster betale Keiserens Venskab, Kirke og Rige sukkede afmægtig i Lænker, og Retten syndes at være indsveiset i Spydstagens Od, men Herren regjerer, Stormvinde og brusende Bølger udrette Hans Bud, tugte og prøve Hans Børn, men lægge sig, naar Han vinker, Jordens Tyranner er hans Vredes Riis og blomstre i de Retfærdiges Blod, men brydes ved Hans Miskundheds Aande; naar Han opstaaer, maae Hans Fjender adspredes som Avner for Vinden, de smelte som Vox for Ild, for den ganske Jords Herres Ansigt. Det fik man at see, der Han uddrog sit Sværd af Balgen, og kaldte ad Kongen i det høie Norden, udsendte sine Hære med Gustav Adolph den store, den ædle, den kloge, den kraftfulde Sverriges Drot.

|A:205Et tykt, og som det maa synes uigjennemtrængeligt, Mørke ruger over Sverrigs Oldtid, thi hverken i Sagn eller Sang har den reist sig en mælende Bautasteen, men saa vidunderlig er Alt beskikket, at Mørket maae for Sandheds Øie ligesom kaste Lys paa sig selv, thi Savnet af aandelige Mindes-Mærker er et høirøstet Vidnesbyrd om en aandelig umælende Tid, om et sandseligt Folk der søgde deres Arv og Deel i Verden og det nærværende Øieblik, ubekymrede om Fædrene og ligegyldige for Efterslægten. Imidlertid vise de Lysglimt som fra Dannemarks og Norges Krønike ligesom indlyne i det svenske Mørke, at vi vel maae gjøre Forskjel paa de egenlig Svenske (Up-Svier) og Gotherne, om vi end ikke formaae at drage nogen skarp Grændselinie mellem deres forrige Bopæle og Idrætter. Kaste vi saaledes Øiet paa hvad der endnu kaldes de svenske *Gothlande* da synes saavel Navne som Beliggenhed at hentyde paa en Indvandring fra Østen og Nordost, hvorved Gotherne ere deels sprængte til Siderne, deels nedtrykte mod Syden, og vi finde i de Norske Sagn om Odin og Yngve-Slægten ikke utydelige Spor af en saadan, thi de begynde med at tale om Asamanden Odin og hans Nedsættelse i Upland, med Tilladelse af en Kong Gylfe, der beundrede hans Klogskab, men synes med samt sin Æt at have maattet undgjælde sin Daarlighed. Vel lade de Norske Sagn Odin komme fra Fyen, (Fion) |A:206men Navnenes Lighed og Sagnet om en Odin i Fyen, som vi kiende fra Saxo, turde vel her have forvildet Skjalden, saa hans Fion er *Finland,* thi derpaa hentyder Alt, saavel Odins Hjem, som Gylfes Reise, Birkas og Upsals Beliggenhed og de følgende Ynglingers Færd for at finde Asgaard. At der fra Arilds Tid har været Uvenskab og Tvedragt mellem Svenske og Gother er aabenbart, og bekræftes mærkelig ved det Angelsachsiske Heltedigt om Gothen Bjovulf, hvis Vilfinger (de norske Sagns Ylfinger) vel turde være *Gylfinger,* men om denne Tvekamp har, som rimeligt kunde være, foraarsaget en Gothisk Udvandring, og hvorvidt de gothiske Sagn hos Jornandes, og endeel af vore Kæmpeviser, især de om Birtingsborg og Didrik af

Bern, have hjemme i Sverrigs Gothlande, maae vi vel endnu lade staae ved sit Værd. At Gotherne under Kampen med de Svenske, og ventelig fra Arelds Tid, have sluttet sig til Dannemark, derom vidner mangt et Sagn hos Saxo, og den unægtelige Omstændighed at Syd-Gothland er fra umindelige Tider regnet til Dannemarks Rige. Af Snorro lære vi at Ynglinge-Rækken paa Upsals Throne sluttedes med en Ingild Ildraade, som stjal Livet af syv Under-Konger og deriblandt Vestgothernes Konge, men Østgothernes kunde han hverken tvinge eller besnære, og den Skaanske Throne maatte han søge at undergrave ved sin Datters Aase Ildraades |A:207Haand, som han rakde *Skjoldungen* Kong Gudrod, og som virkelig vendte tilbage besudlet med Gudrods og hans Broder Haldans Blod, men Haldans Søn, Ivar, fordrede Hevn, Ingild og Aase indebrændte sig selv, og en Skjoldung arvede ei blot Upsals Herlighed men og sin Formands ugudelige Trædskhed. Halv med den og halv med Vaaben skal han have omspændt baade Sverrig og Dannemark, og Tilnavnet *Vidfadme* betegner det *Vide* saavel i hans Samvittighed som i hans Herredømme, men endnu mere fyndig udtrykkes dette ved Benævnelsen *Midgards-Orm,* som i et Oldsagn gives ham. Ved denne Leilighed er vel Østgothland først blevet forenet med Sverrig, men har dog siden endnu engang havt særskilte Konger. Ivar døde sønneløs, og siden skiftedes Sverrig og Dannemark under Harald Hyldetand, Sigurd Ring og Regner Lodbrog, til at regjere hinanden, men her slukkes de gamle Lysglimt i Krøniken som i Folkene, thi den forvirrede Tid i det niende og endeel af det tiende Aarhundrede har i Dannemarks Krønike kun efterladt sig svage og tvetydige Spor, der ei engang afbilde Dannemarks end sige Naborigets Færd og Hændelser, og de Norske Sagn om dette Tidsrum ere ligesom fængslede af de Indenrigs-Omvæltninger, saa de endnu sparsommere oplyse Sverrigs end Dannemarks Historie. Vel have vi i Ansgars Levnet et kosteligt Brudstykke, men det er endnu |A:208ikke lykkedes at forene det enten med danske eller norske Sagn, og dets Brugbarhed i denne Henseende indskrænker sig da endnu til en sandfærdig Beretning om Christendommens tidlige Forkyndelse blandt Østgotherne, og Træk af svenske Sæder og svensk Tænkemaade, der fuldelig passe i det Skygge-Billede saavel Oldtids Sagn, som senere Beretninger udkaste. Oluf Skød-Konning der regjerede ved det ellevte Aarhundredes Begyndelse kaldes den første christne Konge, men neppe kan han have været den første døbte, ei heller kan man fra hans Dage ansee Sverrig for christnet, thi ikke alene lærer Snorro os hvor mægtig og høirøstet selv ved Hoffet Hedenskabet var i hans Dage, men vi veed at først efter at hans Mandslinie var uddød, blev under Gothen Steenkils Søn Inge, i Slutningen af Aarhundredet, Upsals Afgudshuus forstyrret, og det ei uden stor

Modstand af Up-Svenskerne, som fordreve Inge og satte den afgudiske Blot-Svend paa Thronen, ja selv efter hans Fald og efter et 30aarigt Mellemrum stræbde hans Søn: Erik Aarsal paa Ny at opfriske Afguds-Dyrkelsen. Vel strandede hans Anslag paa Vestgothernes Modstand, men dog er det først fra Hellig Eriks Tid, som døde 1160 at man kan regne den chatolske Gudstjenestes Seier i Landet. Hiin Sverrigs ældste Helgen, Erik Jedvarsen, af ubekjendt, og som det synes ringe Herkomst havde til Medbeiler Sverke, der |A:209skal have været *Erik Arsals* Søn, og Sverkers Søn Karl, som efter Eriks Mord blev Konge, og nu skiftedes næsten i hundrede Aar Hellig Eriks og Sverkers Afkom til at bestige Thronen paa hinandens Liig. Efterat have ladt og udøst Strømme af Blod uddøde Helgen-Slægtens Mandslinie med Erik den Lamme og Læspende, men skjøndt Blot-Svends Stamme 1250.
alt før havde blødt sig ihjel, havde Erik dog alt for sin Død et par Gange maattet rømme Thronen, da en ny Slægt, de mægtige Folkunger, paa Mødrene-Side den danske Kong Knud den Helliges Afkom, efter gammel Skik med Sværdet, beilede til Kronen, og kjøbde et Øiebliks Høisæde med Meeneed og Liv. Efter Eriks Død satte Kæmpen Iver Blaa et Barn paa Thronen, nemlig Valdemar en Søn af Eriks Datter og Østgothen Børge Jarl af Bjelbo, hvem de Nyere, skjøndt uden Medhold af de ældre Krøniker, ogsaa kalde en Folkung. Vist er det i al Fald at Børge ved troløst Forræderie ryddede de navnkundigste Folkunger af Veien, men rigtig nok afbeviser det ikke Frændskabet, thi faa Slægter have saaledes raset mod sig selv som Børges. Kun ved at støde sin Broder fra Thronen besteeg hans yngre Søn, den uforskyldt berømte Magnus Ladelaas, samme, og holdt sig kun i Sædet ved Hjelp af danske Krigsfolk og ved sin svigefulde Behændighed i at aarelade de endnu mægtige og opsætsige Folkunger. Hans Søn Børge var det som kap|A:210pedes i Forræderie med sine Brødre Erik og Valdemar, og blev tilsidst deres Mester, da han greb dem som sine Gjæster, og lod dem døe
af Sult i Nykøpings Fange-Taarn. For denne Ugjerning maatte 1317.
hans Søn bøde med Livet, da han, mod Tro og Love halshuggedes i det Barns Navn der nu sad paa Thronen. Barnet var en Søn af Hertug Erik, og den norske Kong Hagens Datter, og blev siden noksom bekjendt under Navnet Magnus Smek. Med ham uddøde Børgis mandlige Afkom i Sverrig, thi Sønnen Erik blev i Forveien forgivet af sin egen Moder, men for Regjeringens Byrde havde Svenskerne med Drosten Bo Jonson i Spidsen i Tide lettet Magnus, og paataget sig den selv, medens de kaldte hans
Systersøn Albrekt af Meklenborg deres Konge. Efter Bo Jonsons 1386.
Død vilde Tydskerne raade, og det baade uden Kraft og Forstand, men de svenske Herrer vilde raade sig selv og gjorde Opstand. Det syndes imidlertid som Ingen af dem havde Lyst til at gribe sig

til Blods efter Skyggen som man kaldte Sverrigs Krone; thi de enedes om at tilbyde Dannemarks Kongedatter Margrethe, Enken efter den svenske Hagen Magnussen, det farlige Smykke. Enten hun nu virkelig tog det uægte Glimmer for Guld, eller Albrekt selv nødte hende til at drage Sværd, saa drog hun det, fangede Albrekt, tog imod Kronen, og lod omsonst alle tre nordiske Rigers Raad 1397 besværge en evig Forening, der var |A:211saa rimelig, som en Forening mellem Ild og Vand. Den i Dannemark og Norge saa elskede Dronnings Eftermæle lyder i Sverrig omtrent som hendes Eftermands Erik Pommers og paa saare faa nær, *alle svenske Kongers;* thi intet Folk har saaledes i en Række af Aarhundreder, udmærket sig ved Lovtaler over deres nærværende, og Hudflettelse af deres fremfarne Konger og Forfatninger som det svenske. Det lønner da ingenlunde Umagen at undersøge de høirøstede Klager over Fælles-Kongerne, og det saameget mindre, som de tilhørde en ynkelig Tid, i hvilken Aand var sielden og Gudsfrygt et hardtad utroligt Særsyn, da Pomerinkens Usselhed og Christian den Andens troløse Grumhed ei kan forbause, og maa ligelidt undskyldes af sandhedskjærlige Mænd, hvad Folkefærd de saa end høre til. Naar Svenskerne derimod skjælde alle Fælles-Kongerne ud for Uhyrer *i deres Tid,* og kalde Fælledsskabet Sverrigs Ulykke, da lyve de mod Historien som vidner at paa *een* nær vare alle hine slidsindede og ret godmodige Gemytter, ja viser unægtelig i alle de Mellemrum, da Sverrig skildte sig fra Samfundet, *hvor* Ulykken havde sin Rod, i det Sindelag nemlig der herskede, i den blodige Oprørs og Tvedragts Aand af hvilken Bonder og Oxenstjerner, Pukker og Sturer, og hvo kan tælle de Slægter, vare besatte, og naar *Sverrigs* egen *Krønike* melder, at da Landets |A:212vældige Befrier, en af de meest uegennyttige svenske Helte, Dalekarlen Engelbret paa den skammeligste Maade var dræbt, udgik der Brev og Bud over det ganske Rige, at Ingen maatte fortale end sige skade hans 1436.
lumske, nederdrægtige Morder, Morten Bentson, og naar den viser at Folket, ellers let nok til at fare i Harnisk, lod Heltens Død uhevnet, da har den høitidelig fritaget Fælles-Kongerne *fra alt Ansvar for sin Domstol.*

Under Dal-Høvdingen Gustav Vasa blev som sagt, Sverrig atter hvad man kalder et selvstændigt Rige, men Oprørs-Ilden var derfor ingenlunde udslukt, og kunde saavel i hans som hans Efterfølgeres Dage for det meste kun dæmpes med Blod, det er, med en Olie, der tænder meer end den slukker. End var derfor Thronen hardtad lige slibrig af det idelige Blodbad, og dets Damp synes at have fordærvet Luften i Stokholms som før i Upsals Kongeborg, thi ingen Slægt har endnu længere end til *tredie Mand* holdt Livet derinde. Gustavs ældste Søn, Erik, var en afsindig Bøddel, der med egen Haand dræbde Folk i Snesetal, og

lod Adelsmænd især af den navnkundige Stureslægte henrette paa Slump, sin Broder Johan lod han dømme til Døde, men lod ham dog siden løs til sin egen Straf, thi Johan afsatte ham og forkortede hans Fangenskabs Dage med Forgift. Gustavs tredie Søn Carl havde havt Deelagtig|A:213hed i Opstanden, men Johan vilde ingen unde ham i Byttet, og medens Brodertvist tilligemed Kongens chatolske Messebog forstyrrede Roligheden, var der et adeligt Partie som pønsede paa at rydde hele Vasa-Slægten af Veien. Efter Johans Død gav Sønnen Sigismunds Papisterie Hertugen en ønskelig Anledning til at gribe efter Kronen, og Grebet lykkedes, men kun med et blodigt Sværd kunde han i Marken og paa Retterstedet beskjærme den mod Sigismund som var Konge i Polen, og mod stridige Adelsmænd, og dette Sværd draget paa eengang mod Polen, Rusland og Dannemark, var Arvegodset han efterlod sin Søn, hin Vasa-Slægtens Trediemand, paa Mødrene-Side af dansk Kongeblod, Gustav Adolph den Eneste, som ombyttede Sværdet indenlands med en Oliegreen, og farvede det selv udenlands helst i Barbarers og Røveres Blod, men før vi følge ham paa Tog, maae vi kaste et Blik paa Sverrigs Aand saaledes som den til hans Dage havde yttret sig i Kirke og Bog.

Et Særsyn maatte det være hvis Svenskerne, der i deres udvortes Færd, som vi have seet, opbød deres hele Kraft for Guld og verdsligt Herredom, og sænkede sig i det nærværende Øieblik, uagtet de saae, at det som en blodig Bølge opslugde sit Bytte, dersom det Folk havde udmærket sig ved Høisang eller Dybsind, eller i det Hele ved ægte Videnskabelighed, men det er et |A:214af de Særsyn, hvorom der vel kan drømmes og ymtes, men som aldrig kan møde et vaaget Øie. Det er alt anmærket at Svenskerne ere blottede for Oldsagn om deres egne Fædre, og saavist som det er at Sagn maa gaa forud for Skrift, at Krøniken er al Videnskabeligheds Grundvold og Indhold, og at hvem der glemmer selv Fædrenes Levnet, kommer end mindre de andre Folkefærds ihu, *saa* vist var det umuligt, at de nyere Svenske kunde oprette de Ældres Forsømmelse. Hvorvidt den Mængde af Runestene, hvormed især Uplænderne, fortrolige med Slægtens Glemsomhed, synes at have forskandset deres Navne, kan hjelpe os til at opklare den svenske Oldtid er endnu uafgjort, og hvad Deel Svenskerne herefter vil tage i Videnskabeligheden, faaer man at see, men Folkets Mangel paa sand historisk Aand, er ligesaa klar af hvad de eie, som af den ældre Tavshed. Med den chatolske Gudstjeneste fulgde nødvendig nogen videnskabelig Kundskab og Dannelse, og denne yttrer sig, sædvanligt, først i at optegne Fortids Sagn og Samtids mærkværdige Begivenheder, men dog veed man i Sverrig ikke at nævne nogen ældre indenlandsk Krønike end den af Erik Olofsen, som skrev i

Slutningen af det *femtende* Aarhundrede. Han bekjender selv sin fulde Vankundighed om de gamle Dage, om Ynglingerne veed han kun hvad Snorro fortæller, og Tillægget om Urbar hvis tre Sønner: Østen, Nore og Dan |A:215bleve Nordens Konger, og gave, *ikke Sverrig,* men Norge og Dannemark Navn, seer man let er en Drøm der kun forudsætter en Drømmer, ja høist ubetydeligt er det hvad Erik veed selv om hans hellige Navner, saa det egenlig er med hans Død, midt i det 12te Aarhundrede, de svenske Krønike-Sagn begynde, ligesom det igien først er med Erik den Læspende, i Midten af det 13tende, Fortællingen begynder at vorde udførlig. I Øvrigt er denne Eriks Krønike en saare mærkværdig Bog, ikke just ved sin umaadelige Ubillighed og Hadet til Dannemark, Ting der hos de svenske Historieskrivere synes arvelige, men ved den Gjendrivelse af sig selv den indeholder. Endnu har Sverrig to saakaldte gamle Riimkrøniker, hvoraf den lille som slutter med 1449 kun udgjør syv, otte Blade med vandede Riim, der sige ingen Ting om 60 Konger, og hvorom der da heller ingen Ting er videre at sige. Den større som begynder med Erik Læspe, og gaaer med alle sine Fortsættelser, til Christian den Andens Udjagelse, kan man egenlig ikke heller kalde en Riimkrønike, da det snarere er Lapidarstiil der seer ud som Riim, men savner baade Velklang og poetisk Liv. I Øvrigt synes den at være begyndt i Magnus Smeks Dage, har paa sine Steder baade Vittighed og hvad man kalder Veltalenhed, og er ubetalelig for Historikeren, baade fra Aandens, Sprogets og Indholdets Side, men frakjender *sine* Sven|A:216skere baade poetisk og historisk Aand. Dette er omtrent hvad den sidste chatolske Erkebisp i Upsal, Johannes Magnus forefandt, da han tog sig for at skrive den svenske Historie, men det synes ham vel knap, og da han ei kunde udvide Hovedet stræbde han at forlænge Halen i det Uendelige, hvortil han, efter *Dalins Formodning,* har fundet gode Raad i en gammel tartarisk Slægtebog, af hvis Malm han myntede gamle svenske Konger i Hobetal, og med disse Fædrenelands-Historier lode Svenskerne det omtrent beroe til Gustav Adolphs Dage, ja endnu skriver man paa Prælatens Regning, at Pomerinken var den *trettende* Erik og Carl Knudsen den *ottende* Carl, ihvorvel hans Gavmildhed er disse Tals eneste Hjemmel. Hvem der har nogen Indsigt i *Historien,* vil ikke undres over at der selv ved Reformationen kom saa lidt Videnskabelighed i Gang, ligesom da Reformations-Historien selv noksom viser hvor saare verdslige og lidet aandelige Svenskerne vare. Da Evangeliet først begyndte at prædikes i Sverrig, raadte Cantsleren Lars Andersen til at taale det som en god Anledning til at inddrage Kirkegodser, Gustav behandlede aabenbar hele Reformations-Værket som en Politiesag, Johan traadte *bogstavelig* de Præster paa Nakken,

som ikke vilde antage hans Messebog, og skjøndt Carl fandt i den lutherske Kirke et ønskeligt Trappetrin til Thronen, kaldte han dog den |A:217calvinske i Gothenborg en Lilie imellem Torne. Vel fik man sig tidsnok en Høiskole i Upsal, ligesom fordum en Erkebisp, for ikke i nogen Henseende at staae tilbage for Dannemark, men Videnskabeligheden lader sig ikke saa godt eftergjøre som en Bispestol, og heri ligger vel den nærmeste Aarsag til den ynkelige Indretning med Præstekald som i Sverrig kom til at finde Sted, og som i det Mindste røber en aandelig Tarvelighed og Nøisomhed, hvis Forening med Dybde i Følelsen, Høihed i Aanden, og sand alvorlig Christendom, maa synes en dansk Mand ubegribelig, ja, hvor aldeles en Skygge den upsalske Høiskole var, i det mindste i sit første Aarhundrede, sees vel lettest deraf, at den gjorde sine første Magistre Aar 1600, uagtet det er noksom bekjendt, hvor flittig den siden, saasnart Grebet var lært, har øvet dette Haandværk. Lovgivningen skulde man vel troe at Svenskerne, med deres store Opmærksomhed paa Øieblikket og de mange stridige Krav, skulde besynderlig have dyrket, men selv denne Forventning finder man skuffet, udentvivl af den Grund, at hvor Retten sidder i Spydstagen, er Lov hardtad overflødig. Vel er det rimeligt, at Svenskerne har af alle Nordboer de ældste skrevne Love, thi de gjordes der langt før behov, og Ingen bør da ville aftrætte Up-Svenskerne den Ære at have faaet sig en skreven Lov i Ingel *Ildraades* Tid. Ligesaalidt kan man misunde dem den |A:218Nøisomhed de viste i at nære sig med denne Vigers hedenske Lov til Slutningen af det *trettende* Aarhundrede. I det følgende Aarhundrede pønsede man vel, ligeledes meget tidlig, paa en Almeen-Lov, men først under Fælles-Kongen Christoffer, hvem Svenskerne dog derfor skylde Tak, kunde man enes om at stadfæste en saadan, og den blev ei engang trykt førend *Sextenhundrede* og *Otte*.

Hvad der fra Reformationen indtil denne Tid, af svensk Skrift er værd at nævne, bliver da Bibel-Oversættelsen, som blev færdig to Aar før den danske, og Reformatorernes, de vakkre Brødre Olof og Lavrents Pedersens, øvrige Skrift, men dog er herved at mærke, at, enten er hin Oversættelse, der gjordes efter Luthers, ei siden sammenlignet med Grundtexten, eller de svenske Rigskrøniker have anseet Sligt for ubetydeligt til at anmærkes.

Heraf er det klart, at skulde Sverrig stride for Kirken, maatte det være med et legemligt Sværd, men selv det var ingenlunde rimeligt, og Gustav Adolphs tydske Tog staaer da i alle Maader som et herligt historisk Særsyn, ja man kan sige det er det eneste Baand fra de forrige Tider, som knytter Sverrigs Aand til den sande Historie, den eneste Bedrift, hvoraf den med Føie kunde prale hvis den ikke netop ved at prale fralagde sig den. Ferdinand

havde under den polske Krig givet Gustav Adolph Grund |A:219nok til Misfornøielse, og ved Fjerde Christians kongelige Anstrængelser havde Gustav i Stralsund faaet Fodfæste paa tydsk Bund. Her landede Gustav med en Haandfuld svenske 1630.
Krigsmænd, fra denne Stad, som Wallenstein synes at have seet i Stjernerne, og derfor havde svoret at indtage, om den ogsaa hang imellem dem, derfra udgik Gustav, og Herren var med ham, Bøn og Sang var paa hans Læbe, Seier i hans Haand og Skræk for hans Ansigt. Saxen og Brandenborg maatte følge ham, og Magdeborgs Mordbrænder blegne, Protestanterne sang Herrens Priis med 1631.
løste Tunger, og Ferdinand skjalv. Den Stolte maatte knæle for den end stoltere Vallenstein, hvem han nys havde forskudt. Denne Østerrigs onde Aand blæste nu i Basun over Tydskland, og stod snart omringet af stærke Misdædere i Tusindtal, der haabede at kunne tryggelig plyndre og myrde under hans skudfri Banner. Længe nølede Vallenstein i Bøhmen, vel for at gjøre Keiseren baade sit Savn og sin Nærværelse ret følelig, men maaskee dog ogsaa fordi ham syndes det hastede ikke med at møde en Helt som Gustav. Dog, de mødtes, som Mørkets og Lysets Aander mødes i Verden med lynende Glavind, det var den siette November i det Sextenhundrede og Toogtredivte Aar, de mødtes ved Lüzen, og kæmpede som man kæmper kun for sin Gud og sin Himmel. End syndes Seieren uvis, da Gustav Adolph segnede, |A:220gjennemboret, saa synes det, af Morder-Dolke, men den Ære skal Ingen betage hans Gud, til hvem han gik, at Han kunde seire uden ham; den Ære man hellere ingen ville nægte Gustavs Vaabenbrødre, at de som Livvagt om hans Liig, kjæmpede for hans Aand til Fjenderne flydde. Vallenstein beholdt vel sin Gud, thi den var han selv, men han tabde sin Himmel, thi det var hans Ære, baade Østerrig og han selv tabde Tro paa hans Guddom, og snart faldt han for en Morderdolk.

Nu var Bedriften endt, men Krigen varede ved; thi nu var det ingenlunde Svenskerne nok at skaffe Protestanterne Frihed, de vilde høste i Kjødet hvad der var saaet i Aanden, og bleve snart en ligesaa stor Skræk for Venner som Fjender, ligesom paa den anden Side Tydskerne, saasnart Aaget var lettet, gave Befrierne Aarsag nok til Misfornøielse. En Tid spillede Svenskerne Mester,
men efterat have tabt det store Slag ved Nordlingen, blev deres 1634.
Stilling heel mislig, da Kurfyrst Johan Georg i Sachsen, alt forud stødt over at ikke han men den svenske Rigs-Kansler, Axel Oxenstjerne, var Hovedmand for det evangeliske Forbund, ei
alene sluttede en særskilt Fred med Keiseren, men vilde endog 1636.
hjelpe til at uddrive Svenskerne af Tydskland. Hvad nu Udfaldet paa denne Strid hvori man for længe siden havde paa begge Sider glemt hvad det var der tjende til Paaskud |A:221for den, vilde blevet, hvis ikke Frankerig nu for Alvor havde hjulpet

Svenskerne, og siden, saavidt muligt, sørget for, at hverken de eller Østerrigerne kom til at foreskrive Love, det kan man ikke sige; thi det skedte, og gjorde for menneskelige Øine det bekjendte Udslag.

Det var den kloge og snedige Cardinal Richelieu, som i de Dage regjerede Ludvig den Trettende og Frankerig. Ham var det som havde undertrykt Hugonotterne, og ham var det, som nu understøttede Protestanterne i Tydskland, thi Tro og Alt var ham ligegyldigt, naar han blot kunde skaffe sig den forfængelige Ære, at have ydmyget det østerrigske Huus og skaffet Frankrig Glimmer. Riget var i Grunden afmægtigt og derfor var det ham kjært at seire ved svensk og tydsk Tapperhed, for Guld tilkjøbe sig en Deel af dens Roes og Frankrig Noget af Byttet. Han fik vel ligesaalidt sin Lyst styret, som Nogen der søger noget Varigt i det Forfængelige og sætter en Ære i sin Skjændsel, thi baade Samtid og Eftertid afskyede ham, men det hvoraf han ventede sig Hæder og Glæde lykkedes dog efter hans Død; thi ved den vestphalske Fred maatte Østerrig opgive Haabet om Enevælde i Tydskland, 1648.
Sverrig maatte nøies med et Stykke af Pommeren, med Rygen, Vismar og en Slump Penge, Spanien maatte opgive sine Fordringer paa Holland, og Frankerig fik Elsas. At Protestanterne ved denne Fred ogsaa tilstodes |A:222lige Ret med Catholiker, vel ikke til Himmelen men dog paa den tydske Rigsdag, seer man let er en Smaating og ingenlunde det der i 16 Aar havde forhalet Freden.

Underligt maa det synes at Engelland, dette mægtige protestantiske Land, egenlig slet ingen Deel tog i Religionskrigen, og det enddog Friderik af Pfalts var en Svigersøn af Englands og Skotlands Konge, og ret forstaaeligt bliver det kun ved at see ind i Landets indvortes Tilstand. I den kraftløse Tid under Kongerne af Huset Tudor var Parlamentet blevet en blot Skygge, men da mange Kræfter igjen vaagnede ved Reformationen, og Kalvins Lære begunstigede Folkets Lyst til Deltagelse i Regjeringen, stod Kongemagten Fare for at undergaa. Den Pavemagt, Henrik den Ottende af Hovmod havde tilegnet sig, syndes ene at kunde opholde Tronen, men denne Magt kunde ene bestaa i en bispelig Kirke. Denne Betragtning vandt hos Elisabeth Seier over alle de Grunde Christendommen indeholdt, og dens Tunger anførte mod Sligt, dog maae man ikke glemme, at aldrig kunde hun sat Supprematet igjennem, dersom det ei i det Hele havde været begunstiget af Folkets Aand, den Aand der vil agtes for *selvstændig,* og maa følgelig give Kronen *Skin* af al mulig Glands. Ogsaa i det Enkelte kan man indsee hvorledes den *verdslige* Catholicisme fandt Indgang. Adelen fandt sig den, fordi Kalvins Lære, naar |A:223den fik frit Raaderum, truede dem med Forlis af deres Herligheder, og fordi Dronningen saae igjennem Fingre

med deres Rovgjerrighed, der ei sparede saa meget af Kirkens Indkomster, at Præster kunde lønnes ved alle Menigheder. De Studerende saae gjerne at Bispestolene vare Fyrstetroner, at der i Kirkerne vare Embeder uden Arbeide, og at een Mand kunde drage flere Præstekalds Indkomster. Mange elskede og det katolske Seremonievæsen og de Geistliges glimrende Dragt, baade fordi deres Christendom meest bestod i udvortes Skikke, og fordi de vilde give sig Anseelse i Mængdens Øine. Denne jordiske Tænkemaade, som avlede og opholdt den bispelige Kirke viser sig i Alt, ogsaa deri, at Troen ikke beaandede til Sang. En slet Oversættelse af Davids Psalmer var den Skærv Versekonsten offrede paa Kirkens Alter og fra Reformationen indtil denne Dag er i England neppe digtet een Psalme, som kan staa ved Siden af dem, der hos andre Folkefærd udstrømmede rigelig. Saa er det, uagtet der, i det 16 Aarhundrede, iblandt Andre opstode to Skjalde, af hvilke den ene: Spencer i sin Tid ei havde mange Overmænd, og den Anden; Vilhelm Shakspear spørger endnu om sin Ligemand. Begge reiste de sig, ligesom den gamle Angelsaxer Cædmon, mellem Almuen og hørte til det forgangne Tidsrum, hvis Bautasten de reiste. Hvad der havde ligget adspredt hos Fortidens Balladesangere |A:224(Minstrels) som netop forstummede i Elisabeths Dage, traadte hos dem, især hos den Sidste, samlet frem. Udvortes er det meest kjendeligt hos Spenser, som i sit Heltedigt, Fedronningen, søgte at forherlige Riddertiden ved Dydens Glands, men langt mere ubevidst, og derfor desherligere, bar Shakspear den forsvundne Tids Billed i sig. Da han var opvoxet uden al lærd Dannelse, forkunstlede han ikke sin Natur og blev en sanddru Tolk af hvad der rørte sig i ham. Hans Hamlet, Machbeth, Kong Lear, Romeo og Julie, ere store Ballader, og hans historiske Samtaler ere Engellands *egenlige* Heltedigt. Med Rette kalder man alle disse Digte dramatiske, thi de opmane det Hensovede og stille os det livligt for Øie, men de undervise og om Forskjellen mellem christelige og hedenske Dramer. Hedningen, som Hedning, ansaae enhver stor Begivenhed som en Bedrift af Arilds-Tidens hendøende Kraft, og kunde altsaa betragte den som en sluttet Kreds, betragte hver Helte-Stamme og hver Green paa den som en Titan der seierrig brødes med Storme, og skjød dristig Skjold imod Lynslag men knustes derunder. En Christen maa derimod betragte enhver Begivenhed som et Led af den store Kjæde Forsynet sammenknytter til bestemt Øiemed, og maa, naar han alligevel vil frembringe Skinnet af en sluttet Kreds, *vitterlig* spille, see til han kan forblinde baade sine egne og Andres Øine, standse Tidens Løb med *Coulisser*. Fra dette |A:225Stade betragter man udentvivl Shakspear bedst, og seer hvorledes i hans Dramer en hedensk Tænkemaade kæmper med et christnet Øie, saa Tænkemaaden

døde 1598.

døde 1616.

snart vil gjøre Forsynet til en blind Skjebne, Øiet snart i Skjebnen finde Spor af et Forsyn. Shakspears Dadlere have da sagt mere Sandt end de selv vidste, naar de lastede Mangelen paa Eenhed og *Overeensstemmelse* i hans Dramaer, men hvad *de savnede* var *ikke hvad der fattedes,* det var kun hvad han maatte forsmaa: hin aandelige Stædighed under legemlig Travlhed, og Gjentagelsen af sig selv under afvexlende Skikkelser, som man kaldte Holding og Eenhed; hvad der fattedes, var deels *Fuldførelsen* af hvad der alt hørde en Kæmpe til at begynde, Aarhundreder til at forstaae, og end flere til at udføre, deels ret *gjennemgribende* Christendom: den engelske Kæmpe-Aands ubodelige Savn, der ligesaavel føles i Cædmons Digt om Engles og Menneskers Fald, som i Miltons *tilsvarende* tabte Paradiis, og maa da sagtens være haandgribeligt i verdslige Skuespil. Man kan da vist med Rette sige at Shakspears Dramer ere ikke Mester-Stykker, men bestaa af *Stykker,* der trænge til en Mester-Haand som ei endnu er fundet, for at sammenføies til et Mester-Værk, det er Blokke af et Trylleslot kun *tilsyneladende* forbundne til et Skue-Spil; det er *Phantaseringer* paa Grund-Menneskets |A:226store Positiv, hvori for det meste hver Tangent har sin rette Lyd, men den rette *Sammen-Stemning* fattes, eller for at tale bestemtere, det er livagtige Drømme af den historiske Aand, hvori den gaaer *frem* og *tilbage,* svinger sig og stundom saa, at Alting løber rundt for den, men glemmer dog ikke sig selv, gjør ingen Luftspring, seer, tænker og taler, som om den var vaagen, og legede *Forstands Øvelse* med sig selv. Heraf vil man vel kunne slutte, at en Bedømmelse af Shakspears Aand, var den end nok saa rigtig, vil i Historien ikke sige stort, men at en *Forklaring* af dens Værker, ikke af Johnsen eller Sander eller Goethe selv, men af *et historisk Aarhundrede,* vilde være *anderledes* Guld værd, end *det,* hvorover Engellænderne have forsømt at drive et aandeligt Bjergværk, der kunde og burde gjort dem til det rigeste Folk i *Historien,* istedenfor at de nu kun fik Navn af det rigeste i *Verden,* for at ende med et dobbelt Opbud. Tohundrede Aar ere nu forløbne siden Shakspears Død, og hver ny Udgave af hans Værker beviser, at Engellænderne stedse mindre og mindre forstaae deres Fædres Aand og Tungemaal.

Uagtet Elisabeth med Magt skaffede den bispelige Kirke Herredømmet, var der dog Mange, som antoge Kalvins Mening om Lærernes indbyrdes Lighed og Afkald paa verdslig Pragt, ligesom de ogsaa vilde have Helgenfestene og de |A:227katolske Kirkeskikke afskaffede. Disse kaldtes Presbyterianer. Vist nok fandtes hos Mange af disse strænge Kalvinister, Sværmeri, Ukjærlighed og Tragten efter jordiske Ting, men deres Klagemaal over den herskende Kirkes Lunkenhed og Ryggesløshed blev dog daglig sandere og det har stadfæstet sig paa mange Maader, at

der fra Elisabeths Dage, udenfor deres Samfund, paa Halvøen kun var liden Tro at finde. Mellem dem opstode mærkværdige christne Skjalde, og Kraften voxte hos dem i samme Maal som den aftog hos de Bispelige. Af disse kunde ingen Daad ventes, og da Hine vare udelukte fra alle Embeder maatte vel Englands første Bedrift blive en Opstand. Elisabeth døde dog i Stilhed og efterlod sin glimrende men usikkre Trone til sin Frænde, Jakob Stuart, som alt forhen var Skotlands Konge. Saaledes kom da hele Øen under een Herre, men sammensmeltede kun i Navnet Storbrittanien.

Skotland er et nyt Navn paa hvad der fordum kaldtes Albanien, og udmærker sig fra Britanniens og Galliens ny Navne, ikke paa det Fordeelagtigste, ved i sin egen *critiske* Historie, at staae som en *Skrivfeil,* der kun har sin Grund i nogle irske Klerkes flakke Hjerner, hvori Navnet, der gjennem Aarhundreder tilhørde Irland, svømmede over til Albanien, og oversvømmede Landet i det *ellevte* Aarhundrede. Maa man nu end kalde Sligt utroligt, saa er |A:228det dog vist, at ikke Albanien men Irland førde i Romernes Tid og indtil det tiende Aarhundrede Navnet Skotland, og mistede det omtrent paa samme Tid, som Albanien kom til at føre det, Noget der er et Særsyn i Historien, naar man ikke tør antage, at Grunden til Navnet paa samme Tid flyttede. Allerede dette viser noksom hvilken særdeles Dunkelhed der indhyller Skotlands ældre Historie, og derom mindes man kun alt for følelig ved hvert Skridt man gjør i sine Spørgsmaal om Indbyggernes Herkomst og Skjebne. For en stor Deel reiser denne Dunkelhed og Uvished sig nu øiensynlig af den uhyre Skjødesløshed, hvormed man i den saakaldte videnskabelige Tid har i hele Britannien behandlet Fædrenelandets Oldhistorie; af Vankundigheden i Landets gamle Sprog, og det Hang til Drømmerie, tomme Ordspil og Eventyrlighed, der meer og mindre har hængt ved alle Øens Oldgrandskere, men paa Sønnerne maa man vel kjende Fædrene, og det er da alt forud at befrygte, at saadanne Folks Oldsagn og Sagaskrifter ere ei stort efterretteligere end deres Oldgrandskning, Noget der ogsaa ved nøiere Undersøgelse fuldelig stadfæster sig. Imidlertid behøves det ingenlunde med den, *udenfor* Britanniens og Nordens Tungemaal, *lærde,* og *udenfor sine egne Drømme og Ordspil,* strænge og skarpsindige Dommer, *Pinkerton,* at bryde Staven paa eengang over de Gamles Oldsnak og de |A:229Nyeres *Kiste-Præk,* thi begge Dele ere gode nok til *sit Brug,* og høre, hvor gale de ere, dog aldeles upaatvivlelig til Skotlands *aandelige* Historie, som baade er det, hvorefter Aanden spørger, og det som skal tjene til at oplyse Folkets udvortes Skjebne. Har nu Pinkerton, den første Skotter, der med Historien i Haand har trodset sine Landsmænds Fordomme, Ret i, at Troe paa egne Drømme og afsindig Trods

imod historisk Sandhed udgjør Hovedtrækket i de ældre Krøniker og Antiqvarernes Skrifter, da er det vist nok ingen behagelig men saare vigtig Oplysning vi derved faae, den nemlig, at Hovedtrækket i den Aand man hidtil kaldte skotsk, var Trods mod al ubehagelig Sandhed, og Fremtiden skal da vise, om den, som han mener, ene har sit Hjem i den *celtiske* Stamme i Landet, og om der er en anden, hvis bedre Aand først nu begynder at vaagne og reise sig. At det nu virkelig omtrent maae forholde sig saa i Sandhed, er udentvivl noget af det Visseste og i al Fald det Glædeligste, man bliver vaer, ved at gjennemgaae de forvirrede Sagn og Pinkertons lærerige men aldeles utilfredsstillende Undersøgelser, saa man gjør klogest i endnu kun at sige det Allernødvendigste om et Folk og en Historie, der i sin dunkle Afkrog udentvivl snart vil see Lys, om det saa end i vidtløftigere Forstand, end i den sachsiske Reformations Dage, skal tændes ved et *Baal,* der naturligviis vil |A:230fortære meget, Folket endnu har kjært, men ikke det Hjerte der tonende i Skotte-Sønnens, *Thomas Kingos,* danske Psalmer.

Dette, at Dannemark har Skotland at takke for sine herligste, dybeste, ja vel hardtad eneste danske Psalmer, maae indgyde hver Dannemand inderlig Veemod over den aandelige Søvn hvori Skotterne have hidindtil ligget, tilligemed det venlige Haab, at Aanden dog sikkerlig vaagner, og vaagner med Øre for de velsignede Toner, den hidtil savnede Tunge til at istemme, men ligesom lagde paa Dannemarks, og underlig maae vel under slige Omstændigheder det danske Hjerte bevæges ved den visse Fortælling, at Dal-Skotten synger endnu de samme Kæmpe-Viser som vore Fædre, og ved det dunkle, men vist nok, rigtig forstaaet, sandfærdige Oldsagn om Skotte, Svoger til den første Dannemarks Frode og *Stamme-Fader* til det skotske Navn.

For nu at sige det Lidet man i Øvrigt kan sige med Sikkerhed, da er det nuværende Skotland mod Vesten og Norden beboet af Folk der tale et blandet Tungemaal, hvori dog den galiske eller gammel-irske Tunge aabenbar raader. Mod Østen og Syden derimod, nedenfor de grampianske Bjerge, boer et Folk, hvis Tungemaal, ligesom det engelske, er unægtelig *udsprunget* fra vort Norden, og skal i Folkets Mund ligge det danske langt nærmere end hvad der tales i Engelland *sydenfor Humber,* ligesom det |A:231er vist, at Nord-Humberland erobredes af *egenlige Angler* der efter vore Oldsagn vare danske *Udflyttere,* og blev siden Sædet for de danske Vikinger fra det ottende Aarhundrede af, og det er sandsynligt, at det ved Anglernes Indbrud var beboet af Folk fra det skotske Lavland. I hvilket Forhold derimod disse Skotlands nærværende Indbyggere, hvoraf de to Tredie-Dele i Sproget saavelsom i Skikkelse og Alt røbe nordisk Herkomst, staae til dem vi finde benævnede i romerske,

angel-sachsiske og irske Bøger, hvorledes de saa forskjellige Stammer ere blevne samlede under een Krone og eet Navn, samt hvorledes Folke-Sagnene skal *deles,* rettes og forenes i Sandhed, det er Spørgsmaal som endnu kun saare ufuldstændig og ufuldkommen lade sig besvare. Caledonier og Dicaledonier ere de første Navne romerske Skribentere give os paa Landets Indbyggere, og have de ikke meget skjødesløs forbyttet Navnene, da maae de siden saa navnkundige *Picter* være de samme som *Caledonierne*. Om disse Picter siger Tacitus at de vare *Germaner,* og Beda fortæller at de vare komne fra *Schythien,* Vidnesbyrd, som man let seer ere alt for ufuldstændige, ubestemte og *tvetydige,* til deraf at udlede deres Herkomst for vort Norden, og naar man nu seer at ikke eet af over 70 Konge-Navne fra Cruthen til Kennet er et bekjendt nordisk, ja at yderst faa have Lighed med nordiske, maa man fristes til i |A:232det mindste forsaavidt at bifalde det almindelige skotske Sagn om Picternes fuldkomne Udryddelse i det niende Aarhundrede, at man indrømmer deres Sprogs Undergang, thi det kan ikke have været enten galisk eller cumbrisk, hvorfra Beda udtrykkelig adskiller det, og synes, efter Konge-Navnene, den eneste *formodenlige* Levning, endnu mindre at kunne have været nordisk. Trods alt dette kan man imidlertid med temmelig Sikkerhed paastaae: det maae have været nordisk, thi hvis ikke, maatte *efter* det niende Aarhundrede Lavlandet have faaet splinterny nordiske Indbyggere, Noget der ei kunde dølges i Historien, og hvortil man dog ei finder mindste Spor, og om da end Konge-Navnene vare chinesiske, beviste det kun at vi havde een Uforklarlighed mere i Historien. Naar vi imidlertid lægge Mærke til det almindelige Oldsagn at Picterne strax i Begyndelsen giftede sig med irske Kvinder, og vare altsaa, i det mindste for største Delen, koneløse nordiske *Vikinger,* (hvoraf vel Romernes vecturiones) og at de fremdeles fik deres Christendom og gjennem mange Aarhundrede deres Præster fra Irland, er Tingen ikke uforklarlig, skjøndt Sammenhængen er lidt underlig og venter paa Lys. Picternes tidlige og nøie Forbindelse med de irske Skotter er vis nok, da den bevidnes af Romerne som havde faaet den at føle, ei heller kan det omtvivles at endeel af disse Skotter, under Anførsel af en Reuda nedsatte |A:233sig i det tredie christne Aarhundrede hos Picterne i Argyle; men om de irske Skotter oprindelig vare en celtisk eller nordisk Stamme, om Sagnet har Ret i at de allerede tilligemed Picterne, altsaa før Christi Fødsel, begyndte at drage til Albanien, hvorledes det hænger sammen med deres Hjemdrivelse til Irland i det femte og Gjenkomst under en Fergus i det sjette Aarhundrede, samt hvorvidt deres saakaldte Dalreudiske Rige strakde sig, og hvorledes det efter lang Strid forbandtes med det Pictiske, er lutter vigtige og ubesvarede Spørgsmaal. Saameget er imidlertid

sandsynligt at Dalreudernes Magt engang har udvortes strakt sig saavidt, som deres Tungemaal har seiret, og af mange eenstemmige Vidnesbyrd er det klart, at Kennet, Alpins Søn, som henved Midten af det niende Aarhundrede blev Ene-Konge, var først Dalreudernes Konge og besteeg den pictiske Throne efter den sidste Cruthenide Brude den Syvende. Om derimod Kennet, som Ordet har gaaet, var en Ferguside, eller om Fergus Erksens Æt mistede Thronen i det ottende Aarhundrede, da den mægtige Picte-Konge Ungust hærgede Landet, det faaer man vel endnu lade være usagt; men at Kennet ingen Picte var, og at Pikterne ved paa eengang at angribes af Dalreuder og danske Vikinger, lede et saadant Nederlag, at de nedsank i Forglemmelse og maatte skjule deres Navn i Skotternes, det lader sig efter alle Omstændigheder ikke vel nægte.

|A:234Alpiniderne, femten i Alt, beholdt Tronen henved to hundrede Aar indtil de uddøde med Malcom den Anden, men omt urolige vare deres Dage, og mange af dem faldt ved Sværdet, 1031. deels for oprørske Undersatter og deels for udenlandske Fjender, Danske nemlig og Nordmænd, som ikke alene fra Constantin den Andens Tid idelig hærgede Kysterne, men endog lemlæstede omt Riget, saa den nordlige Deel tilligemed Øerne maatte hylde 864. Norges Konger. Den mærkeligste blandt dem næst Kennet, er Constantin den Tredie Edsen, som er navnkundig af sin store Seier ved Tinmore over den forenede danske og norske Magt, samt af sin uheldige Deeltagelse i det frygtelige Forbund mellem den nordiske Kong Olav i Dublin og mange Søhaner, imod den engelske Kong Adelstan, som dog overvandt dem alle i det berømte Slag ved Bruneburg, hvis Ihukommelse lever i et 937. omtrent samtidigt Angel-Saxisk Kvad.

Efter Malkom besteg en ny Slægt Tronen med hans Dattersøn Dunkan, Søn af Crinan, Abbed i Dunkelde. Crinaniderne, tolv i Tal, sad paa Thronen i halvtrediehundrede Aar, dog maaskee med Undtagelse af den Tid, da Macbeth Finlegs til 1286. Søn anmassede sig samme. Denne Konge-Morder er ved Shakspears Fremstilling blevet den navnkundigste af de gamle Skotte-Konger, og det ei ganske uden Føie, thi ligesom det sære Sagn om ham virkelig er et Oldsagn, |A:235saaledes viser Alt at han var en saare udmærket Aand, der vilde været Kronen værdig faldt hvis han ei som en Voldsmand havde ranet den. De følgende 1054. Kongers Levnet synes ei at være synderlig mærkværdigt, da smaa Grændse-Krige med Engelland og Strid med opsætsige Adelsmænd udgjør deres meste Bedrift. I Korstogene tog ingen af dem personlig Deel, men dog fulgdes David af Huntindon, Kong Vilhelms Broder, med Rikard Løvehjerte, og havde en ikke mindre møisommelig, men endnu meer eventyrlig Hjemrejse end han. Samme Grev David er imidlertid blevet mest navnkundig

ved sine Efterkommeres Tronstrid, som en Tidlang forstyrrede Skotland, da Konge-Slægtens Mands-Linie var uddød med Vilhelms Sønnesøn Alexander den Tredie. Under denne Konge 1285.
var det at Haagen hin Gamle feidede paa Skotland, og tabde Slaget ved Largs, som Skotterne vel gjøre for meget, men 1263.
Normændene endnu vissere for lidet af, thi Haagens Tog var Norges sidste Forsøg paa at hævde sig Herredømmet over Syder-Øerne (Hebuderne) og det var Norges *sidste Søtog,* Havet slugde Flaaden, Haagen døde paa Ørkenøe en sørgelig Straadød, og hans Aand kunde Snekken ei hjemføre med hans Liig. Nu oversvømmede Skotter Øerne, og Maagens Haagensen solgde sin Ret for Guld, som naturligviis ei betaldes længere end til man mærkede, at den Spydstage hvori Retten sad, var sønder|A:236brudt. Vel havde man i Giftermaalet mellem Erik Maagensen og Alexanders Datter Margrete Udsigt til en bedre og inderligere Forbindelse med Skotland, især, da efter Alexanders Død, Eriks Datter virkelig kaldtes til den skotske Trone, dog egenlig kun for paa den at kobbles til Engellands Edvard den Første, men hun døde paa Veien, og nu opstode tvende Medbeilere til Kronen, der begge nedstammede fra David, da den ene: Robert Bruus var hans Dattersøn, den anden, Jon Baliol, Dattersøn af Davids *ældste* Datter, men begge vare de paa Fædrene-Side af fremmed Herkomst, Bruus af engelsk og Baliol af normannisk. Da nu Ingen af dem vilde vige, og Landets andre Høvdinger ei heller kunde enes om at vælge, gjorde man Kong Edvard til Voldgiftsmand, og han syndes hvad paa en Maade ogsaa var sandt, at Ingen var Kronen *nærmere* end han selv, det gjaldt kun om hvilken af Medbeilerne der vilde indsee det og hylde ham. Det vilde ikke Bruus men Baliol og han blev da
Edvards Under-Konge, men da Tiden viiste at han kun antog for 1292.
Spøg hvad der var Edvards ramme Alvor, mistede han efter 1295.
Slaget ved Dumbar, Krone og Frihed, som han alt længe havde forskjærtset. Langt fra at unde Bruus det Sæde hvorfra han hjalp til at styrte Baliol, betragtede Edvard nu Riget som et hjemfaldent Lehn. Vel opstod der en vældig skotsk Helt, Vilhelm Vallas, til hvis modige |A:237Kamp for Fædrenelandets Frihed Lykken smilede, men snart misundte Landets Høvdinger ham den Hæder og Raadighed, hvortil han vel var skabt, men syndes ikke født, og Splidens Frugt var Edvards Seier, Vallas maatte for at undgaae den almindelige Trældom fredløs omvanke mellem Bjergene, og kom dog tilsidst ved sine Venners Forræderie i Tyrannens Haand, som bogstavelig sønderrev ham. Imidlertid spillede Edvard Mester i Skotland, lod den gamle Hyldings-Steen paa Skone, som Skotterne ansaae for Tronens *Grundvold,* føre til London, og søgde at udrydde al Ihukommelse af de fremfarne Dage, saa at Beskyldningen for at have ødelagt Skotternes skriftlige

Mindesmærker vilde omtrent være beviist, naar man kunde bevise at der da vare saadanne til. Dog, det var kun Forsynets Villie at tugte det uenige Folk, og ydmyge dets trodsige Høvdinger, ei at gjøre Skotter til *Slaver*. I Engeland opvoxde Skotlands Befrier: Robert Bruus den Yngre, der bar samme Navn men bedre Hjertelag end hans Fader. En af den i Skotland fornemme og mægtige Cumenske Slægt gjorde ham mistænkt hos Tyrannen, hvis Morderhaand han kun undgik ved en hurtig Flugt, men uden endnu at have beseiret Andre end sin Avindsmand Jon Cumein hin Røde, hvem han med egen Haand slog, og uden at være raadig over en Fodsbred mere Land end saavidt hans og hans faa Følgesvendes Sværd |A:238kunde række, antog Flygtningen trøstig det Kongenavn hvortil han var født, og 1306.
uagtet han enstund med det var til Latter selv for sine ringeste Landsmænd, blev han dog ei blot deres Konge, men lever i deres Krønike som sit Fædrenelands heltemodige Velgjører, saalænge Fædrenes Aand svæver over Landet. Gud var hans Hjelper, det maa man to Gange sige, thi da Edvard fnysende opfoer imod ham, faldt han paa Skotlands Grændser i en dødelig Sygdom, der som den skotske Krønike siger, henrev ham den Anger eller Sacrament; og hans søvnagtige Eftermand Edvard den Anden lod Robert have god Tid til efterhaanden at indtage de fleste skotske Fæstninger, og i alle Maader forstærke sig. Endelig drog han vel med en talrig Hær, meest Leietropper, ind i Skotland, og fattedes Intet af hvad der hører til et vellystigt Hof, men omtrent Alt hvad der hører til en Helt og dygtig Konge, og medens han, i daarlig Tillid til sin Hærs Mangfoldighed, i Indbildningen alt saae Robert knust og hørde Leie-Skjaldene som fulgde ham, istemme Seiers-Sangen, laae Robert i gudelig Bøn, og satte sit Haab til Hærenes Herre. Det var ved den lille Flod Bannosborn som falder i Forth, ei langt fra *Dumbar,* hvor Baliol mistede Skotlands Krone, at Bruus hjemlede sig den paa Sommer-Soelhvervs-Dagen 1311, Skotterne knælede før Slaget som hine ved Svarteraa, og opstode som de, men deres |A:239stolte Fjender faldt og reiste sig aldrig. Seieren var herlig, Edvard maatte hastelig flye over Havet, Skjalden som havde leiet ham sin Tunge, maatte besynge hans Nederlag, og Roberts Hær savnede ei mange Høvdinger, men Robert savnede en Ven, Ægidius af Argentin, og vilde heller høre Hærens Knur, end dølge Sorgen over ham, der vel var engelsk født, men Skotte-Kongen huld og troe. Saa røber sig et Kongehjerte, og vel maatte Skotterne nu paa Rigsdagen i Air forsikkre hans Børn den Trone, de maatte værdig beklæde, hvis de vare af hans *Sæd*. Alt viser ogsaa at det nordiske Folk i Skotland vaagnede med Bruus; Thomas Ranulf og Jakob Douglas, Roberts tro og kjække Venner, savnede, selv medens han var med en Hær i Irland, ikke Vaabenbrødre til Grændsernes

Forsvar, og uagtet den gamle Opsætsighed gik lyslevende igjen paa Rigsdagen i Perth, hvor ikke saa faa Høvdinger som skulde vise Hjemmel for deres Besiddelser, klappede paa deres Sværde, lærde man dog at der begyndte nu at komme Skik paa Staten, da de samme Høvdinger, grebne i forræderske Anslag, ei behøvede at tvinges ved en Hær, men kunde dømmes af en Ret — det saakaldte sorte Parlament. — Omtrent atten Aar efter Slaget ved Bannesboen døde Robert, og alt da havde Engelland opgivet 1329.
Haabet om at tvinge Skotterne, og erkjendt deres Uafhængighed. Med Robert uddøde vel |A:240ikke den ny fædrelandske Kæmpeaand, men at den ingenlunde hvilede paa Rigets fleste Høvdinger, og var hos Folket i sin Barndom endnu, som David, Roberts Søn, dengang en femaars Dreng, det fik man alt for snart og grant at see, da Roberts Hjertens-Venner Ranulf og Douglas vare hensovne. Understøttet af Engellands tredie Edvard og i Ledtog med adskillige skotske Riddere, kom nu Johan Baliols Søn, Edvard med en Hær til Lands, slog en i Tal langt overlegen Hær, og indtog ved Skotters især Cumenidernes Bistand hardtad 1332.
hele Landet, saa David maatte flye til Frankerig. Kun paa enkelte faste Borge der som Roberts Minde-Stene, trodsede hele Engellands Magt, saae man at det Helte-Kuld hans Aand havde avlet, ei var uddøet, men laae kun i et Svøb, hvoraf det daglig mere udviklede sig.

I en af disse Borge: *Dunbriton,* ei langt fra Loumund-Søen, frelstes den femtenaarige Robert Stuart, en Dattersøn af Kong Robert, og beskikket til at arve Skotlands Trone. I hans attende Aar *sloge* de saakaldte *Brandaner,* fra *Arrøe* og *Botøe* under Lennos, sig til ham; i Forening med Thomas Ranulfs Søn, Jon, vovede han sig ud af Borgen, indtog de sydvestlige Landskaber, og blev nu tilligemed Jon Ranulf, af Fædrenelandets Venner, udvalgt til Rigs-Forstander. Nu førdes Krigen med afvexlende Lykke, men Enden blev |A:241at Skotland rensedes fra de udlændiske Høvdinger, saa David da han havde fyldt sine atten 1342.
Aar kunde i Mag bestige sin Faders Trone. Vel maa man sige, at han kun paa Valpladsen lignede sin Fader, vel maatte han med nogle Aars Fangenskab i London bøde for sin utidige Stridbarhed, og vel forstyrrede mange skotske Høvdinger Roligheden, ja selv Douglasserne besmittede med Nidingsiid deres herlige Navn, men til at bære de Fremmedes Aag sad dog Hjertet for høit, og Berviks tappre Forsvarer, Alexander Setoun, lod heller den meensvorne Kong Edvard myrde sin Gidsel, hans Søn, end han vilde bryde sin Eed til Fædrenelandet.

Efter den barnløse Davids Død besteeg Robert Stuart 1370.
Tronen, og blev Fader til en Kongeslægt, hvis forunderlig sørgelige Skjebne levende minder om hine græske Slægter, som med en dunkel Brøde paa deres Hoved, kunde hverken med Vid

eller Magt undgaae, men kun udgjøre det Sørgespil, hvortil de af Nornerne vare bestemte, og underlig gribes man da af det gamle Sagn, at Stuarterne nedstammede fra hin Bancho, der af Volerne annammede Løfte om Purpuret for sin Æt, og stræbde, i Ledtog med Machbeth, at bane sin Slægt Konge-Veien, men beredte sig og den derved en gruelig Skjebne. Dog, hermed være det, som det kan, saa begynde de *visse* Efterretninger om Slægten med det 12te Aarhundrede, da Valther Alansen under Malcom den |A:242Tredies Søn David, var *Stevard* eller Drost af Skotland, dette Embede som gik i Arv, har givet Slægten Navn, og dens Arvegods laa i Landskabet Renfrev paa Clydes yndige Bredder. En Sønnesøns Søn af gamle Valther var Alexander Stuart, som ved Giftermaal erhvervede *Botøe,* var en Modstander af de alt da mægtige og urolige Cuminider, og Høvedsmand i Slaget mod Haagen den Gamle ved Largs. Hans Søn Jacob stod en Tidlang Vallas bi, men var og af dem der siden forargede sig over hans Ringhed, og altsaa ei uskyldig i sit Fædrenelands Forsmædelse, dog døde han i en ærefuld Fredløshed, og hans Søn Valther stræbde saavel ved Bannakborn som i hele sit Liv at oprette det Forsømte, og indslynge Stuarternes i Brusernes Hædersnavn. Det lykkedes ham i alle Maader, Kong Robert gav ham sin Datter, og hans Søn Robert var det som nu besteeg den skotske Trone. Blomstrende var hans Slægt, tolv hans Sønner og ti hans Døttre, og ved at gifte en af disse med Jacob Douglas Søn af den Grev Vilhelm der gjorde ham just ikke Tronfølgen men dog Arveretten stridig, besvogrede han sig med den næstfornemste Slægt i Riget. Svag var imidlertid hans Regjering, 55 Aar gammel ved Tronbestigelsen, elskede han Rolighed, og pleiede sig paa sit Landgods, og lod Høvdingerne raade, som af Æresyge, Rovgjerrighed og Føielighed mod Frankerig idelig fornyede Fjendtlighederne med Engelland, hvis bedste Side er, |A:243at de beskjæftigede og fortærede de krigske Adelsmænd, der ellers vilde forstyrret den indvortes Rolighed. At de imidlertid ogsaa gave Anledning til mangen glimrende Yttring af Ridderaand er ligefrem, og det var i denne Konges Dage at den berømte og besjungne *Æres-Kamp* stod i Maaneskin en Sommernat, ved 1388.
Otterborn i Nordhumberland mellem Grev Douglas som fandt der en sjelden Heltedød, og de nordhumbriske Greve-Sønner Brødrene Percy, Ralph og Henrik, der havde mere Ære af deres Fangenskab, end de fleste Høvdinger af Seire.

Roberts ældste Søn Jon, eller, som hans Kongenavn blev, Robert den Tredie, havde alt et halvt Aarhundrede paa Bagen, da han blev Konge, og var det egenlig kun af *Navn;* thi hans Broder 1390.
Robert, der alt i Faderens sidste Dage var blevet Rigs-Forstander, og nu kaldte sig Hertug af Albanien ɔ: Skotland, en klog, men nedrig og rænkefuld Prinds, havde Kongen i sin Magt, og begik

paa hans Kappe de skammeligste Gjerninger, blandt hvilke vel den staaer øverst, at han lod Kongens ældste Søn, den viltre og ubesindige, men tappre og ædle David, fængsle som for at tæmme hans Vildskab, og sulte ihjel, for at rane hans Krone. Før endnu denne Udaad øvedes, var Skotland hjemsøgt af den engelske Tronrøver Henrik den Fjerde, Landets farligste Fjende, thi han var klog som kjæk, forstod at synes hvad han ikke var: andægtig, mild |A:244og godmodig, stærk var hans Hær og stod alt for Edingborg, Mod havde David men ingen Krigshær, den stod under Robert, og feig flydde han i dens Spidse, uden at have seet Fjenden. Alt syndes tabt, men Nys om Oven Glendours Opstand i Vales, eller man veed ikke hvad, drev Henrik tilbage, og saa underlige ere den Høiestes Raad, at han blev den sidste engelske Konge, der med sit Riges Magt gjorde Indfald i Skotland.

Kong Jon havde, foruden David, endnu een Søn: Jakob, som han kort før sin Død af Frygt for sin Broder, udskikkede af Landet 1405.
til Frankerig, hvor han dog aldrig kom, thi engelske Skibe opsnappede ham og førde ham til London, hvor han sad fangen fra sit ellevte til sit tredivte Aar, thi Hertugen af Albanien havde end mindre Lyst til at løskjøbe end Henrik den Fjerde og Femte til at lade ham fare. Først da alle disse vare døde, kom han hjem i sit Rige, og fandt der en urolig og stakket Herlighed, der endtes 1424.
med en Død, for Robert Grahams Morderdolk, der hører til de 1437.
forsmædeligste Historien kjender. Denne *Jakob* var upaatvivlelig den største Aand, ikke blot iblandt Robert den Gamles Børn, men blandt alle sin Tids Fyrster, en god Skjald, kongelig optugtet, driftig og myndig, men krævede end de Stores Selvraadighed, der under Stuarterne var blevet utaalelig, Strænghed, saa krævede den ikke mindre Forsigtighed og Mildhed, og ved at overdrive Stræng|A:245heden og glemme Mildheden, styrtede han sig i Sværdet.

Jakob den Anden var kun paa sjette Aar, da hans Fader blev myrdet, og kun 28, da en Kanon som sprang under den unødvendige Beleiring af Roxburg, gjorde Ende paa hans Dage, 1460.
da hans ældste Søn gik i sit ottende Aar. Striden med de mægtige Douglasser der opførde sig som uafhængige, er den vigtigste Begivenhed under Jakob den Andens Regjering, men hædrer den ikke, thi man *stjal* Livet af to Grever Douglas, og den Tredie havde udentvivl skilt Jakob ved Tronen, hvis ikke Biskoppen af Andrevs, Kennedy, havde forhindret det. Jakob selv var en vægelsindet og storagtig Prinds, knap Krigsmand, mindre Konge.

I Jakob den Tredies Mindreaarighed gik det roligt af saalænge hans Moder Maria af Geldern og Biskop Kennedy, to i det mindste verdslig forstandige Personer levede, og siden vel ei bedre men dog stillere end sædvanlig. Hans første Regjerings-Tid blev ogsaa glimrende især ved hans Formæling med den danske

Kongedatter Margrete, der saa godt som forenede Ørkenøerne og Hetland med Riget. Beskyldningen for Indgreb i Folkets Frihed rammer ingenlunde den Konge, der vel stundom brugte Munden for meget, men stedse Haanden for lidt, undtagen til at sammenskrabe Penge, Noget der vist nok er en Kongehaand uværdigt, om end Pengene, |A:246som her, anvendes meest til prægtige Bygninger. Mangel paa Mod og Kraft var hans øiensynlige Brøst, og hans største Kongebrøde var Hengivenheden til saa mageløst et Sæt af Yndlinger, som Kokran Murmester, Roger Spillemand, Leonard Smed, Hommil Skræder og Torfikan Fægte-Mester, samlede, som det synes, efter fattig Leilighed til *Huusbehov*. Murmesteren stilede høiest som hans Haandværk, og bygde sig et *Grevehuus,* men Stenene vare kjøbde for stjaalne Penge, og Kalken var lædsket med Blod af Kongens Broder, Grev Jon af Mar, og det Slags Huse blive sjelden gamle. Kokran overlevede ogsaa sit, skjøndt ikke længe, paa Stigen til Galgen, hans eneste Værk som varede ham ud. Det var et Oprør af de fornemste Høvdinger alle disse Yndlinger havde Strikken at takke, og i det Samme blev Kongen fængslet, men kom dog atter 1482.
paa fri Fod, og beholdt Kronen til Aaret efter hans i Skotland høit døde
agtede og elskede Dronnings Død. Da var det at alle Landets 1487.
sydlige Høvdinger gjorde Oprør med Greven af Angus i Midten, som var og en Douglas, hvis forræderske Anslag Jakob længe havde havt Beviser paa, men ei Mod til at straffe. Ved Forræderie fik de Tronarvingen i deres Hænder, gjorde skændelig hans Sikkerhed til Løsenet i Oprørskrigen, og bare i aaben Mark Avindskjold mod deres Konge, ei langt fra *Bannakborn*. Eenlig flydde Jakob, saasnart nogle |A:247af hans tro Høvdinger vare faldne, styrtede med Hesten, og endte sit Liv tæt ved Bannakborn i et Møllehuus, endte det saa, at Harme kvæler Taaren, thi det Uhyre af en Præst for hvem han skriftede, jog ham Dolken i Brystet.

Jakob den Fjerde gik i sit sextende Aar, da hans Fader blev myrdet og denne Gang undgik da Skotland de Forvirringer der flød af Tronarvingens Mindreaarighed, og fik strax en Konge, der som Ridder betragtet, ei havde sin Mage i hele Europa, og havde virkelig Aand nok til at behandle Statsstyrelsen som et Ridderspil til hele Folkets Beundring og Tilfredshed. Intet Oprør rystede hans Trone, intet Skotteblod besudlede hans Sværd, men Fader-Blodet, som han tillod at flyde paa sin Kappe, og udkrævede ei af Oprørernes Haand, brændte ham mangengang dybt i Sjælen, og laae virkelig tildeels paa hans Hoved. Fem og Tyve Aar varede hans glimrende Regjering, under hvilken Skotland først kom i *virkelig* Besiddelse af Syder-Øerne, og fremviiste som en Sjeldenhed, vel ingen Flaade, men dog et dengang mageløst Admiralskib, Store Michel, og imellem flere djærve Vikinger, en

ædel Bølge-Ridder, Anders Vood fra Largs, men nu indlod han sig i en unødvendig Krig med sin Svoger, Henrik den Ottende, hvortil han forledtes af *fransk* List og *Guld*. Vel blev han, ligemeget her ved *Hvem,* paa en sær høitidelig Maade i Kirken |A:248advaret for det ulykkelige Tog, og for hans vellystige Udsvævelser, der skulde styrte ham, men forgjæves; medens han hvilede i en deilig Skjøges Arme, han paa Toget fandt, hensmeltede hans Hær, hvoraf den største Deel drog hjem, og Greven af Surrei, den engelske Høvding, fik derved Tid og Leilighed til at berede hans Undergang. Stædt i øiensynlig Fare, bød ham dog hans Ridder-Ære heller med alle Sine at falde end flye, og nu stod det blodige Slag paa Floddens Høie, ikke langt fra Tveed, hvor Jakob faldt, ei 1513.
som en kongelig Hærfører, men som en forvoven Ridder, der Intet saae, undtagen hvor Fjenden stod tykkest. Skotterne vilde ikke høre at deres Ridder var faldet, men sagde, han var, som Olav Tryggesen, draget til det hellige Land at gjøre Bod, og kunde ventes tilbage, som, rigtig forstaaet, kan og være sandt, men hans Liig førde Fjenden vist i Triumph, og at Skotterne, som Natten efter Slaget gav sig Tid til at plyndre paa Valpladsen, ingen tog sig til at finde Konge-Ridderens Liig, det beviser, at de maatte og gjøre Bod, før han kunne komme forbedret tilbage.

Kun lidt over Aar var Jakob den Femte, da hans Fader faldt, ikke mindre end tolv skotske Jarler, og en stor Mængde Adelsmænd vare faldne med ham; Enke-Dronningen, den engelske Margreta manglede vel ikke Forstand, men Dyd og Ærlighed, Frankerig og Engelland |A:249sparede hverken List eller Guld, de unge skotske Adelsmænd vare ærgjerrige, hidsige og uerfarne, Hertugen af Albanien, en Søn af Jakob den Tredies Broder Alexander, som havde gjort sig skyldig i Lands-Forræderie, en herskesyg, æreløs og uklog Tjener af det franske Hof, var for det Meste Rigs-Forstander, og det er da intet Under, at Riget under den lange Mindreaarighed blev en Skueplads for de største Uordener, idelig Kiv og blodige Optrin.

Da Jakob blev myndig, fik Landet Rolighed, dog ikke den 1523.
Rolighed, det nød under hans Fader, men en Stilhed som den der hersker, mellem Afmægtige, over hvis Hoved Sværdet blinker. Ved Hjelp af Klerkene at berøve Adelen al Magt og inddrage dens Godser under Kronen, var Grundsætning hos det Afskum af en Konge, der havde forsvoret *Naade* og *Tilgivelse,* men gjorde i Øvrigt Alt for Penge. Paa dem troede han, og da han i Krigen med Engelland saae deres Afmagt, døde han af Fortvivlelse i de samme Dage som hans Datter, den bekjendte Maria, blev født. I 1542.
denne Jakobs Tid skinnede Evangeliets nytændte Lys ogsaa over Bølgerne til Skotland, hvor man forgjæves vilde fordunkle det med Baal, og her er da Stedet til at kaste et Blik paa den skotske Aand og Kirke.

Det er unægteligt, at Sagn og Sange som have hjemme i et Folks Hedenskab, om de i Øv|A:250rigt ei indeholdt mindste historisk Sandhed, paa det bestemteste kundgjøre Folkets Aand, men, saavidt man veed, findes der ei mindste Levning af Sligt hos Skotterne af nordisk Æt, og hvorvidt det er anderledes med Galerne, beroer vel paa de *Ossianske* Digtes Ægthed. Saalænge nu disse ei ere udgivne i Grund-Sproget, og dette tilbørlig opklaret, maa Spørgsmaalet nødvendig være underkastet megen Tvivl og Dunkelhed, men at der i de Digte findes mærkelige hedenske Oldsagn, kan vist uden Fare paastaaes, ligesom det da er klart, at de gamle irske Sagn om Helten Fin, Kuvals Søn, hans Søn Oisin og Sønnesøn Oskir i det *tredie* Aarhundrede, gjælde Fingal, Ossian og Oskar. Om den historiske Grundvold er det egentlig for tidlig at tale, kun kan man bemærke, at Fingals Tog til Norden ere omtrent saa historiske som Arthurs, og Picterne; som Galerne kaldte *Chruthnier,* vist det eneste *nordiske* Folk han havde med at gjøre, Noget man ogsaa mindes om ved *Chrutloda,* den pictiske Odin. Hvad Poesien angaaer kunde man vel falde paa at sige: Røsten er Jakobs men Hænderne Esaus, thi en forunderlig Modsætning er der mellem Ossians Hjerte og Tungemaal, og naar man veed, at *Skotte-Navnet* efter al Rimelighed er af nordisk Herkomst og Udtryk for de *Thuath de Danan* (Dana Thiod) hvorom irske Oldsagn melde, samt at Fingal (den *hvide* Fremmede) |A:251er en gammel irsk Benævnelse paa *Dansk,* da synes det ikke urimeligt, at Fingals Slægt var dansk men blev besjunget af galiske Barder. Man har længe bemærket at *Aanden* i de ossianske Kvad er orientalsk, og antaget det for et Vidnesbyrd *mod* deres Ægthed, men det skulde man ikke gjort før man havde beviist at Galernes Aand *ikke* er orientalsk, som dog deres Barde-Væsen, Kaste-Inddeling, Dovenskab, Ubændighed, Farve, Aasyn og Alt synes at vise.

Naar Dal-Reuderne bleve christnede er ikke afgjort, og at det skedte, medens de vare fordrevne til Irland, er en løs Gjætning. Da det imidlertid er vist, at Picterne nærede sig med skotske Geistlige omtrent til det tolvte Aarhundrede, og de sydlige Picter omvendtes i Begyndelsen af det femte Aarhundrede ved Ninian, maa deres geistlige Fædre vist tidligere have været Christne, Noget der og synes beviist derved, at Celestin, den brittiske Kætter, Pelags Stalbroder, var en *Skotter,* og kunde ikke være fra 432. til
Irland, som først *efter* hans Tid omvendtes ved Patrick. Nord- 492.
Pikterne omvendtes i det sjette Aarhundrede ved Columba, en
Slægtning af de Dal-Reudiske Konger, tilligemed deres Konge 565.
Brudi *(Bryde)* den Anden, Syder-Øen Hjona, hvor Fergusiderne begroves, var til det niende Aarhundrede Plante-Skolen for den skotske Kirke, og Hjonas Abbed dens Ypperste-Præst. Mellem
disse Abbeder er |A:252Adomnan som Forfatter til en vigtig 679.

Levnetsbeskrivelse af Columba, især mærkværdig, og det er vist ikke deres, men Picternes Grovheds Skyld, at disse ei selv kom til at forsyne deres Kirker. Derimod er det ganske rimeligt, at da, efter Hjonas Ødelæggelse og Irlands Indtagelse af danske Vikinger, Levningen af irske Geistlige i Skotland *Kuldeerne,* dannede en egen *Kaste,* hvor Præstedømmet gik i Arv, Picterne, som nu begyndte at vaagne, kan have havt Føie til at klage. Sligt kan imidlertid aldrig vare længe, og man kan være sikker paa, at kunde Picterne før det *tolvte* Aarhundrede undværet Culdeerne, vilde de og før begyndt at fortrænge dem, og det er ret mærkeligt, at de forsvinde med det trettende Aarhundrede, da den nordiske Aand ogsaa udvortes i Valles og Bruus kundgjorde sin kraftige Nærværelse. Hvad der til denne Tid fra Adomnans Dage skreves i Skotland, indskrænker sig omtrent til en lille Pictekrønike, eller rettere, et Slægtregister over de pictiske Konger paa Latin, og den saakaldte *Albanske Duan,* der er et lignende Slægt-Register sjunget af en galisk Barde for Malcom den Tredie i det ellevte Aarhundrede. Mærkeligt er det, at den heel igiennem har *Ende-Riim,* og at den kalder Tilhørerne *guulhaarede,* thi begge Dele henpege paa den Blanding af Galisk og Pictisk, som i den Tid sad paa Thronen.

|A:253Kunde man tvivle om at det var med Vallas, Bruus og det fjortende Aarhundrede den nordiske Folkestamme aandelig vaagnede, da maatte dog Tvivlen forsvinde, naar man seer at det ældste ny-skotske Vers man veed af at sige, er en Klagesang ved Alexander den *Tredies* Grav, og det første store Kvad, som dog alt beraaber sig paa Kæmpe-Viser, det som Erke-Degnen i Aberdeen, Jon Barbour, under *den første Stuart* digtede om *Robert Bruus* som Fædrenelandets Befrier. Paa samme Tid skrev Jon Fordun en skotsk Historie paa Latin som vel hverken i Sprog, Skrivemaade eller Indhold taaler nogen Sammenligning med vor Saxos, men er dog en vigtig og mærkelig Samling af Fortids Sagn. Ikke længe efter, medens Jakob den Første sad fangen i London, skrev Prioren i Lochleven, Anders Vynton, sin skotske *Riim-Krønike,* der vel i Fynd og Hjertelighed staaer ligesaa langt nedenfor den Danske, som den overgaaer samme i Bladetal, men er dog baade for Sprogets og Aandens, for Trohjertighedens og Kundskabens Skyld, en mærkelig og glædelig Bog. At den desuagtet ei før Slutningen af det *attende* Aarhundrede kom for Lyset, viser vist nok hvorlidet kjendt og kjær den har været Skotterne, men at den dog da kom frem, er et af Tidens gode Tegn, kun er det slemt, at Udgiveren, en Machpherson, har forskaaret den, og udeladt den almindelige Verdens-Krø|A:254nike, hvormed den begynder, thi vel skulde man ei deraf lære noget Nyt om den gamle Verden, men hvad man deraf kunde lære om de gamle Skotters Kundskab, Synsmaade og

Sprog var ingenlunde at foragte. Fra Vyntons Dage af finde vi ingen navnkundig Krønike-Rimer, Spot og Lystighed blev Sjælen i den skotske Sang, og er hvad der udmærker Dunbar i fierde og David Lindsay i femte Jakobs Dage, dog staaer Biskop Gavin Douglas imellem dem som en berømt Oversætter af Virgil. I Jakob den Andens Mindreaarighed fortsatte Bovar Forduns Krønike, og i Jakob den Femtes udgav Hector Bøyce (Boethius) sin berygtede Krønike paa Latin, som imidlertid, med Hensyn paa Tiden, ingenlunde fortjener den Banstraale, de nyere Historie-Skrivere have udslynget mod den, og bliver altid saare mærkelig, da den snart blev oversat, og maa ansees som Skotlands Folke-Krønike.

Allerede i Begyndelsen af det 15tende Aarhundrede fik Skotland sig en Højskole i St. Andrevs, som det skyldes Stedets 1410.
vakkre Biskop Henrik Vardlav, der og var Aarsag til Jakob den Førstes Redning. To andre Biskopper Turnbull i Glasgov og den lærde Villum Elphinston i Aberdeen have stiftet Høiskolerne 1453.
sammesteds, og i det Hele er det mærkeligt, at hverken var 1450.
Pavernes Indflydelse paa Skotland nogensinde betydelig, ei heller blandede Geistligheden |A:255sig stort i Statssager før det 16tende Aarhundrede. At imidlertid det er nogen Roes for den skotske Geistlighed, kan man ikke saa lige paastaae, da den, saalænge Adelen var i sin Kraft vel nødtes til at holde sig i Stilhed, og forsømde sig ikke, da det blev Tid. Dog synes det virkelig at Geistligheden til henimod Jakob den Tredies Tid, da Regjeringen begyndte at sælge Bispestole og Abbedier, har i det Hele været agtværdig. Den første Niding af en Bisp man finder er den snu Anders Forman under Jakob den Fjerde, Erkebisp i St. Andrevs, og han havde to Eftermænd i Jakob og David Beton, hvis Skudsmaal man ei behøver at skrive; thi de have selv prændet det uudslettelig i Krøniken med christent Blod som de udøste. Den ældre Beton var det som lokkede Evangeliets første navnkundige Prædikant i Skotland, Patrik Hamilton, af *engelsk* Herkomst, til
sig og kastede ham paa Baalet, der dog alt i Fortiden var indviet 1528.
ved en Viklefits og en Hussitters Brand. Slige Skuespil gjentoges tit, ei fordi Kong Jakob jo grant indsaae deres Skændighed, men fordi han tænkde nedrig nok til for rede Penge at sælge uskyldigt Blod.

Fire Aar efter Jakobs Død blev hans nedrige Raadgiver, Sandhedens arrige Fjende David Beton myrdet, Skotlands
navnkundige Reformator Johan Knox begyndte nu for Alvor sin født
Løbebane, hans henrivende Veltalenhed vandt 1515.
|A:256overordentligt Bifald, ærgierrige herskesyge og rovgjerrige Adelsmænd fandt deres Regning ved at opkaste sig til Protestanternes Høvdinger, og saavel Enkedronningen, en fransk Prindsesse, som den i alle Maader *franske* Dronning Maria

nødtes til at lade den *chatolske* Kirketjeneste synke, og den calvinske hæve sig, men sørgeligt er det at see, hvilken verdslig og Sandheden uværdig Gang den skotske Reformation tog, Pøbelen rensede Kirken med Røverhaand; Adelen ranede de geistlige Godser, uden engang at kunne sige det var Gaver af deres Forfædre, selv Knox gav sine Tilhængere Vaaben i Haand, og opmuntrede til Oprør, og saasnart det reformeerte Partie troede sig mægtigt nok, udøvede de samme Undertrykkelse mod de chatholske, som de selv nys havde sukket under. Klart er det at Aarsagen til mangt et voldsomt Udbrud laae i Dronningens uredelige Adfærd og forargelige Levnet, men hun var jo netop Frugten af Skotternes tohundredeaarige Kjærlighed til fransk List, Guld og Ugudelighed, og stort bedre blev det ei heller efter hendes Afsættelse, da hendes aarsgamle Søn med Henrik Darnlei 1567.
Stuart, udraabdes til Konge under Navn af Jakob den Sjette. Det var ingenlunde om Lærdommen man streed, men om Fordeel og Raaderum, de ny Præster hvem den rovgjerrige Adel ei levnede det tørre Brød, medens den under deres Skyts fortærede Kirkens Fedme, stiftede Partier og giennemheg|A:257lede de Store for dog at gjælde noget, og vilde ingen biskoppelig Myndighed taale, Regjeringen vilde have Bisper, der som Hofmænd kunde hæve Tronen, den hele Adel var selvraadig, Hamiltonerne stræbde i Spidsen for det chatolske Parti efter Kronen, og Jakob var en underlig Blanding af Stivhed og Svaghed, et skotsk Hoved med et fransk Hjerte, der læste meget og lærde lidt, havde ligesaa udsvævende Indbildninger om Kongehøihed, som hans Læremester Georg Buchanan om Folke-Frihed, og var, efter Stuarternes Vane, vexelviis sine Yndlingers Slave og Bøddel. Ham var det, som til Løn fordi han sad med Hænderne i Skjødet, mens hans Moders Hoved faldt for Elisabeths Bøddelsværd, fik Engellands blodige Krone, og det er klart at just fordi den gjorde ham en Tomme høiere, blev han mere uskikket til at bære den, det var ligefrem, at han som kronet Hoved for den høie bispelige Kirke, maatte blive den bispefiendske Presbyter-Menighed end mere gram, og at det dog kun var *denne,* der vandt i Magt ved Rigernes Forbindelse. Føier man nu hertil at Jakob var ødsel, uanseelig og yderst frygtsom, da er det vel intet Under, at han hverken blev agtet eller elsket i et Land, hvor man misundte Kongerne al Magt, elskede Penge og foragtede Skotter, og hvor Presbyterianerne hver Dag bleve rigere og mere formaaende. Hvad der fremdeles vakde Misfornøielse, og tjende |A:258end mere til Paaskud, var hans Mildhed mod Chatolikerne, som i Øvrigt ikke bør dadles, og forfængelige Bestræbelser for at komme i Svogerskab med det Protestanterne saa fiendske og i Engelland særdeles forhadte spanske Hof, der ved den snedige Gondemar holdt ham for Nar. Saaledes stødte Alt sammen for

strax at indtage Folket mod Stuarterne, tilintetgjøre Engellands Indflydelse paa Europas Anliggender, og berøve de tydske Protestanter Stor-Britanniens Understøttelse.

Jakobs sidste Dage vare især kummerfulde, thi, foragtet af sit Folk, saae han sig behandlet som et Barn af sin Yndling Bukingham, og kjed af Livet døde han, man veed ikke ret om af Sygdom eller *Læge-Midler*. 1625.

Jakobs ældste Søn, Engellands store Haab, Henrik, var i Forveien død til alles Sorg, og derved kom den ulykkelige Carl Stuart til at beklæde en Trone der alt vaklede og skulde knuse ham i sit Fald. Karl var en aabenhjertig, godmodig og elskværdig Mand, med god sund Forstand og megen Vittighed, men sin Faders overspændte Begreber om Konge-Standen havde han arvet, var uforsigtig, overdreven føielig mod hvem han elskede, havde Styrke til at bære men ei Kraft til at handle, var forstandig men ei klog, ei kjæk men kun taalmodig, ligere en Kvinde end en Mand, skabt til en god Undersaat, men en maadelig Konge. Aldrig kunde en Mand |A:259af den Beskaffenhed bære Engellands Krone med Ære, og aldrig annammede Nogen samme under uheldigere Omstændigheder end Carl. Uenigheden mellem de religiøse Partier havde ligefra Begyndelsen været temmelig verdslig, thi hvad de i Henseende til Religionen tvistedes om, var meest slige Smaating, som mellem fornuftige Folk aldrig er Aarsag i, men kun Paaskud for Skilsmisse, men nu var den nær ved at blive aldeles politisk; og Religionens Indblanding tjende kun til at forblinde svage Øine, og forvirre skjøre Hoveder. I Parlamentets Overhuus agtede Bisperne med Villum Laud i Spidsen at tilbagevinde en Deel af den ved Reformationen tabde Glands og Myndighed, og stræbde derfor at gjøre Kirken til en verdslig Helligdom, der hvilede paa dem som indviede Støtter. I Underhuset spillede Presbyterianerne Mester; thi da de udstrakde deres Friheds-Grundsætninger ogsaa til den verdslige Stat, indskjød alle Misfornøiede, Ærgjerrige og Herskesyge sig under dem, for at have et talrigt Partie og bestandig Grund til Klage. Heftig Strid var da uundgaaelig, især da Grændsen mellem Kongens og Parlamentets Rettigheder var i mange Henseender baade efter Lov og Hævd omtvistelig, og besynderlig kjæk og klog maatte den Konge været, som skulde kunne afværget et voldsomt Udbrud i et Land, hvor man elskede Selvraadighed, og havde glemt hvilke Rædsler der følge dens Seier. |A:260Nu var Carl den bispelige Kirke aldeles hengiven, deels fordi han i den saae en apostolisk Indretning, deels fordi den aabenbar var Tronens eneste Støtte, af sit eget og Buckinghams Nag til Spanien og Frankerig lod han sig forlede til en Krig, der hverken var efter Folkets Ønske eller til dets Ære, men skadede Handelen og deels nødte Kongen til for at faae Penge, idelig at sammenkalde

Parlamentet og give efter for dets Fordringer, deels forledte ham
til adskillige vilkaarlige og forhadte Paalæg. Vel blev Carl, efterat
Buckingham var faldet for en Morderdolk, saa klog at slutte Fred 1630.
og intet Parlament sammenkalde, men da han med Magt vilde
indføre den biskoppelige *Myndighed* og *Kirketjeneste* i Skotland, 1639.
skedte der en Opstand, som ei kunde dæmpes uden ved en saa
fuldstændig Eftergivenhed som Kongen ei vilde vise, eller ved en
Krig hvortil han manglede Meget og øiensynlig *Penge*. Efterat
have ved denne Leilighed baade under Mægling og Vaaben, givet
de tydeligste Prøver paa Uklogskab og Svaghed, sammenkaldte
han det ulyksalige lange Parlament, som ikke undlod at benytte 1640.
Omstændighederne og Forbindelse med de skotske Oprørere til,
Skridt for Skridt, at indskrænke Kongens Rettigheder, berøve
ham hver Ven og Støtte, og ligesaa trædsk som nederdrægtig
lønne ham for hver Føielighed med Utak. Han gav efter, desværre
i alt for meget, saa han |A:261endog opoffrede sin vel ikke feilfri,
men dog agtværdige og tro Ven, Jarlen af Strafford, til hvem 1641.
Underhuset havde fattet et dødeligt Had, fordi han, der som
Thomas Ventvorth havde under de forrige Parlamenter,
tilligemed Jon Pym, været Kongens haardeste Modstander, var
blevet hans Ven. Nu kjendte Underhuset, som ligefrem stilede
paa en democratisk Forfatning, ingen Grændser, Kongen havde
ogsaa, ved at lade en *Bill* gjælde for *Beviis* mod Strafford, ligesom
billiget alle deres Beslutninger, og som han siden selv sagde paa
Retter-Stedet, ved at lægge en uskyldig Vens Blod paa sit Hoved,
fortjent den Skjebne at forlades af Venner og mishandles af
Fjender. Da Carl saae, at han med det Gode ei engang kunde
beholde Skyggen af Kongemagt, drog han til York, og efter nogen 1642.
Brevvexling der end mere forbittrede Gemytterne, udbrød
Borgerkrigen, der en Tidlang var saa aldeles til Kongens Fordeel,
at det synes som han tit kun havde behøvet at gaae til London og
adsplitte Bremsene for at have vundet Spil, men Udholdenhed
var hans eneste Plan, og uden at vente nogen Udsoning, lod han
sig dog standse ved hvert Forslag. Derved gik Sagen i Langdrag,
og hver Seier Kongen vandt, tjende kun til at forøge hans
Fjenders Raserie og formindske hans Venners Tal, saaledes faldt
med Flere den herlige Falkland ved Nevbury, og da den tappre 1643.
men ubesindige |A:262Prinds Rupert af Pfalts, der, som det synes,
ei streed for Kongens Sag men for sin Fornøielse, efter det tabde
Slag ved Naseby, ellevild overgav Bristol, saae Carl ingen anden 1645.
Udvei, end at gaae til Skotland og forene sig med Jarlen Montrose
som der havde spillet en eventyrlig Helte-Rolle, men den var alt
udspillet, og Carl stod forladt. Hans sidste Haab var at Skotterne
dog kjærlig skulde mindes at han var af deres Blod, og til dem
overgav han sig, men nederdrægtig skuffede de hans Tillid, og
solgde med ham deres Ære og Krone til Huset i Vestminster. 1646.

End kunde vel Udfaldet synes tvivlsomt, da Folket var utilfreds med et Parlament, der, langt føleligere end Carl nogensinde, havde misbrugt sin Magt, men Magten sad nu i Spydstagen, den sad igjen i Oliver Kromvells Haand, og han kunde ikke naae sin Agt, at forvandle den til et Septer, uden ved at farve den i Kongeblod. Hidtil havde denne Niding gjældt i Huset for en ivrig Presbyterianer, men han, hvem hver Maske var lige Kjær, naar den kun skjulte hans Djævle-Ansigt, spillede i Leiren Independent for at vinde blinde, rasende Redskaber til sin Udaad. Disse Independenter (Uafhængige) vare Folk eller rettere kun *Udyr,* der stræbde at indbilde sig selv at Selv-Forgudelse var den sande Gudelighed, al baade geistlig og verdslig Myndighed foragtede de, fulgde blindt deres onde Hjerters Attraaer, og kaldte dem, med brændemærket Samvittighed, |A:263guddommelige Indskydelser. Dem havde Cromvell brugt i Striden som glubende Dyr, dem forstod han at faae gjort til Formænd i Hæren, brugde dem til at undertvinge Parlamentet, gribe og dømme Kongen. Vel aldrig var en Konge blevet saa oprørende mishandlet som Carl nu, men til evig Ære for den Tro der lærde ham at overvinde Verden, og som et inderlig rørende Exempel paa ydmyget men ubøiet Majestæt, stod han i sin Ulykke, ogsaa deri en ægte Søstersøn af Fjerde Christian. Paa Jorden faldt hans Hoved for Cromvels Blodøxe den tredivte Januar Aaret efter den vestphalske Fred, men hans Krone faldt ikke, med den svang han sig til de evige Boliger, og gjennemstrømmet af denne salige Følelse gik han smilende til sin Død. Man dyppede Liin i hans Blod at gjemme som en Helligdom, men at det var *Engellands,* ikke blot Cromvels, Hænder som besudledes, det har man endnu ikke villet forstaae.

Oliver Cromvell fra Huntingden var af god Herkomst og rimeligviis paa Mødrene-Side beslægtet med det stuartske Huus. Ved Høiskolen havde han ført et udsvævende og ryggesløst Levnet, men pludselig blev han et andet Menneske, giftede sig og førde et stille gudeligt Levnet som den strængeste Presbyterian, fri for Sværmerie var han dengang ikke, men tænkde saa lidet paa at spille en Rolle i sit Fædreneland, at han endog havde indskibet sig til Amerika, og hold|A:264tes kun tilbage ved et kongeligt Forbud. Bekjendt som en stiv og ivrig Republikaner blev han valgt til Medlem i det lange Parlament for Cambridge, men havde i Førstningen slet ingen Anseelse og kun Indflydelse gjennem Jon Hambden, da han aldeles manglede Veltalenhed. Ved Borger-Krigens Begyndelse, da han var over fyrgetive Aar gammel, var, saavidt man kan skjønne, hans Griller borte, men havde taget hans Gudsfrygt med, thi fra nu af seer man ham med Koldsindighed at stile efter verdslig Magt og Anseelse, og misbruge Alt, selv det Helligste planmæssig.

Efter Carls Mord blev Skroget af det lange Parlament ved at sidde, og Cromvell blev ved at staae for Styret, Konge-Dømme og Overhuus ophævedes, og Skotterne som ei vilde samtykke, men havde valgt den unge Karl Stuart til Skygge-Konge, bleve tvungne dertil ved Cromvell som vandt Slagene ved Dunbar og Vorcester, og ved Skotten Monk, der før havde stridt for den myrdede Konge, men tjende nu Parlamentet. Dette syndes nu ei længer at behøve Cromvell, og var kjed af hans Formynderskab, men hans Myndighed hvilede paa Krigshærens Hengivenhed, og den maatte da opløses om han skulde bøies. Man skal ikke let kunne sige, om det var taabeligst af Parlament-Skroget, at tiltro sig Evne til at regjere, eller en herskende Hær Føielighed til at lade sig opløse, |A:265men at begge Dele vare latterlige viiste Cromvell dem, da han med en Deel Soldater i Ryggen, traadte ind i Huset, bad 1653.
Lemmerne gaae hjem og give Plads for skikkelige Folk, drev dem ud som Faar, lukkede Døren og puttede Nøglen i sin Lomme. Imidlertid var han for klog til at ville have Skin af Tyran, og udnævnede derfor et Slags Parlament deels af sine Fortrolige, og deels af de meest forskruede og vankundige Folk han kjendte, som indbildte sig at være de Hellige der skulde regjere Jorden til Herren kom igjen. Dette Narre-Huus vrævlede i nogle Maaneder om at udrydde de verdslige Hollændere, afskaffe Præsteskab, Tiende, Høiskoler og Landslov, om at indføre den mosaiske Forfatning, og saa fremdeles, men udrettede Intet uden hvad Cromvell ønskede, gjorde sig kun til Latter for Folket, og lærde dem at der vil andet end Snak til at styre et Land. Det mærkede endelig de fleste af Grillenfængerne selv, og tilbagegav deres Fuldmagt til Krigshæren, som da uden at møde synderlig Modstand, valgde og udraabde Cromvell til Styrer under Navn af Republikens Protector (Beskytter). I fem Aar beklædte han dette Embede, med langt mere Myndighed end Stuarterne, høilig frygtet baade ude og hjemme, og heldig i alle sine Anslag, men alt som det lakkede mod Enden, vaagnede Samvittigheden, Dødsangst omspændte ham overalt, og langt meer ulykkelig end Carl Stuart, døde |A:266han 1658 den tredie September, som netop var den Dag han havde seiret baade ved Dunbar og Vorcester. Aabenbar var han Manden Riget behøvede, thi han besad netop i høi Grad den Kraft og Klogskab Carl manglede, havde han valgt at være sin Konges Raadgiver istedenfor hans Morder, da kunde han sovet hen i Fred og efterladt et velsignet Minde, men nu henfoer han, til sine Samtidiges Gru, med den Hvirvelvind han havde hengivet sig til, og hans Navn lyder kun til Afskye for Christne og Skræk for Tyranner. Hans Søn Richard skulde være hans Efterfølger, men hverken kunde eller vilde han følge sin Faders Fodspor, rolig lod han sig Magten fratage, og da man ikke kunde enes om, hvem der skulde eie den, besluttede

Monk med Skotte-Hæren at sætte Karl den Yngre paa sine Fædres Trone, hvilket ogsaa, uden al Blodsudgydelse lykkedes, 1660.
thi Folket i det Hele havde nu endelig lært hvad det vilde sige, at de i Parlamentet raadte sig selv, og længdes efter Rolighed, Adelen længdes efter sin forrige Glands og Anseelse, og mange vilde bedre mod Sønnen, hvad de havde forbrudt imod Faderen.

Om Carl den Anden har man havt for Ordsprog, at han sagde aldrig noget Dumt og gjorde aldrig noget Klogt, og vel er dette kun i det Høieste en Vittighed, men det var netop ogsaa hans Forstand. I Øvrigt var Carl en ligegyldig, ødsel og liderlig Herre, som gjerne lod |A:267Andre raade naar han fik Lov til at leve lystig og uforstyrret, men de vare mange som vilde raade, Parlamentet blev snart karrigt, Frankerig var ei saa knap, men vilde have Smæk for Skillingen, som Engelland ikke baadede ved; Karl var en hemmelig, og hans Broder Jakob en aabenbar Chatolik, saa der var Nok at trættes om. Carl hjalp sig med en tvetunget Føielighed og sine Ministres Rænker saalænge muligt, men da den rænkefulde, veltalende og æreløse Shaftesbury, der som Lord Ashlei havde været et virksomt Medlem af det lange Parlament, igjen vendte Kappen efter Folkevinden, tegnede det virkelig til, at Carl skulde fristet sin Faders Skjebne. Dog, Rædselsminderne vare for nye og gruelige til, at Mængden af Folket kunde ønske dem oplivede, Carl tog i Tide Mod til sig,
opløste det stridige Parlament i Oxford, sammenkaldte intet 1681.
igjen, skildte sig med Øxen ved de uroligste Hoveder, kuede det overmodige London, og regjerede siden, eller rettere, lod sin
Broder regjere, uindskrænket, og døde dog mere elsket end nogen 1685.
Engellands Styrer i langsommelig Tid. Under ham opkom de siden saa bekjendte Øgenavne af *Torys* og *Vhigs* i Parlamentet, hint, ellers et Navn paa irske Stimænd, kom til at betegne Hoffets Venner, og Vhig — skotsk Kjernemelk — kaldte de igjen Modstanderne, for deres Sammenhæng med de strænge Presbyterianer, blandt hvilke den skotske |A:268Almue udmærkede sig ved Latterlighed og Galenskab. Ogsaa disse Navne lære os, hvad Alt viser, at Modsætningen nu var bleven aldeles *politisk*. Da Carl kun efterlod sig Frillebørn, besteeg hans chatolske Broder Jakob den Anden Tronen, og det uden al Modsigelse, uagtet hans Udelukkelse havde været Vhig-Sidens vigtigste Paastand. Dog, Kronen var blevet udvidet, Jakobs Hoved derimod ei blevet større, de passede altsaa ikke sammen, den gleed ham ned baade over Øine og Øren, det saae Vilhelm af Oranien, løftede ham den, før han vidste det, ganske pænt af Hovedet, prøvede den paa sit, fandt at den passede, og loe ad Parlamentet, som bagefter vilde indknibe den igjen. Det er i Korthed Jakobs og den udbasunede Revolutions sandfærdige Historie, friere bleve Engellænderne ingenlunde, men de fik et

klogere Herskab, og det var netop deres Lykke, da Frihed efter deres Forstand aldrig kan times dem uden som en stor Ulykke.

Jakob var herskesyg, kortsynet, selvklog, barsk, haard indtil Grusomhed, og meende at forsone det Alt, og hævde baade Guds og sit eget Rige, ved at være mere chatolsk end Paven i Rom, og omvende Engelland med lumpne Jesuiter. Tilstanden var virkelig saaledes, at han kunde vente saameget Held, som i slige Ting er mulig, thi Religion var ikke hvad der trykkede enten Adel eller Præsteskab, den var i de Flestes |A:269Øine kun en gammel Kjephest der hørde til Forfatningen, og man saae derfor mange i de oplyste Stænder sadle om efter Moden til Hove, Presbyterianerne i Engelland vare i det Hele blevne saa rige og ligegyldige, at de Intet vilde vove, Kvækerne hos hvem der var meest aandeligt Liv, afskyede legemlige Vaaben, Jakob havde en staaende Hær, Rye for Tapperhed, mange chatolske Undersaatter som syndes at være ham inderlig hengivne, og han havde til Bundsforvandt Europas mægtigste Konge: Ludvig den Fjortende. Vel gjorde Hertugen af Monmout, en Frillesøn af Carl den Anden og det engelske Folks Yndling, en Landgang, men den endtes snart paa Retter-Stedet, kun af Almuen havde han havt Tilløb, og hvem der ved denne Leilighed havde selv paa fierneste Maade viist Yndest for ham maatte blodig undgjælde under Slagternes, Kirkes og Jeffries, Krigersværd og Dommerøxe. Nu turde hardtad ingen knye, Studenterne af Magdalene-Collegiet i Oxford, som ei vilde opgive deres Ret til at vælge sig en Præsident, og endnu mindre vælge den Doctor af Sorbonnen Kongen foreslog, maatte rømme Pladsen til Chatoliker, og Erkebiskop Sancroft i Canterbury med sex andre Bisper, der ei vilde kundgjøre Afskaffelsen af Straffe-Lovene mod Papister, hvortil han var uberettiget, maatte vandre til Tover, det rystede Folket og gav Anledning til et høitidelig rørende Optrin, da man saae |A:270Soldaterne knæled for deres Fanger, og bede om Tilgivelse; men da man veed det ei var stille Hengivenhed i Guds Villie der hindrede en Opstand, var det upaatvivlelig slavisk Frygt. Rimeligviis havde da Jakob, hvorvidt han end var gaaet i Papisterie og Despotisme, ei havt uden en Morderdolk at frygte, hvis han ikke havde havt en Svigersøn og Naboe, som Vilhelm i Holland, paa hvem de Misfornøiede kunde fæste deres Blik, og ved hvis Bistand de kunde haabe at vinde uden at vove Stort.

Denne Vilhelm var en Sønnesøns-Søn af sin berømte Navner, hvem han ei heller var ulig, og af Admiral Colignys Daatter. Lykken syndes ham i Begyndelsen ublid, thi som Barn mistede han baade sin Fader og Udsigten til at arve hans Anseelse, da Statholder-Værdigheden erklæredes for evig skilt fra det oraniske Huus, men under farlige Omstændigheder havde han dog seiret, og ved de store Tjenester han gjorde Republiken, ved Snuhed og

Sindighed erhvervet en afgjørende Indflydelse. Han var en Daattersøn af Carl Stuart den Ældre, og havde ægtet sin Frænke, Maria, Jakob den Andens ældste Daatter af sit første protestantiske Ægteskab, og hende betragtede Engellænderne som deres tilkommende Dronning, da Jakob endnu efter sin Tronbestigelse var sønneløs og man ansaae det for afgjort, at Italienerinden var ufrugtbar. Dette Haab blev imidlertid |A:271skuffet, Dronningen fødte en Søn, som man vel kunde ansee for indsmuglet, men ikke udelukke, nu saae man ingen Ende paa Elendigheden, og en stor Deel saavel Torys som Vhigs forenedes om at søge Vilhelm paa Haand, som nu ogsaa var dobbelt redebon. Uagtet Tilberedelserne skedte med al mulig Stilhed og Klogskab, fik det franske Hof dog Nys derom, og tilbød Jakob Hjelpetropper, men han var slagen med Blindhed, længe varede det før han endog kun halv vilde troe det var Vilhelms Alvor at hjemsøge ham, og Faren saae han ikke førend Regjeringen i Holland reent ud erklærede hans Minister at deres Flaade blev laant ud til Prindsens engelske Tog. Nu saae han Faren men ingen Raad, uden at indrømme sine Fjenders Beskyldninger ved i en Hast at gjenkalde alle sine forhadte Anordninger. Vel kunde man saameget mindre slaae Lid til hans Oprigtighed, som han, paa et Rygte om at Vilhelms Flaade var ødelagt af Storm, begyndte at slaae paa den gamle Stræng, men det hjalp dog saameget, at Vilhelm efter at være landet i Torbay, i ni Dage 1688.
forgjæves ventede paa sine løfterige Venner, og stod paa Nippet at indskibe sig igjen. Dog hans Taalmodighed var ogsaa det eneste der paa dette Tog blev prøvet; thi nu flokkedes de Store til ham, Jakobs Armee vilde ikke fægte, han rømmede Landet, efter at have kastet Rigets Storseigl i Themsen, og uden en Draabe Blods |A:272Udgydelse drog Vilhelm ind i London. Her lod han sig overdrage Regentskabet indtil et frit Parlament kunde samles, og af dette blev han, efter endeel unyttig Tvist, valgt til Konge 1689.
med samme Rettigheder som hans Formænd. Skotland fulgde snart Engellands Exempel, og da den tappre Dunder seirende faldt, adsplittedes de Bjerg-Skotter der havde reist sig for Jakob, men senere gik det med Irland, hvor Statholderen Turkonel, en Papist, trodsede, og blev snart understøttet af Kong Jakob selv, hvem Frankerig udrustede paa det Bedste. Vilhelm fandt det nødvendigt selv at gaae did, Kongerne mødtes ved Slane-Broe, 1690.
Vilhelm vandt, Jakob flydde over Havet, og næste Aar maatte Irland underkaste sig.

Saasnart Vilhelm var blevet Engellands Konge, stræbde han at forene alle de øvrige Fastlands-Magter mod den der var ham farligst, og drev Spot med Ret i Europa, Frankerig nemlig.

Stor var virkelig Faren, som fra dette Hjørne truede Europa, og her var da Stedet til at kaste et indtrængende Blik paa

Franskmændenes Beskaffenhed og Vilkaar, naar man kun var det voxen. Men, ligesom det paa den ene Side udfordrede flere Aars vedholdende Anstrængelse nøie at gjennemlæse blot det Vigtigste af hvad der hører til et saa aldrende, beskjæftiget og snaksomt Folks Historie, saaledes var det vel |A:273mueligt man derved ei blev stort klogere paa deres Skjebne og Virksomhed, thi der hører saare meget til at samle Avner som der lægges Vind paa at adsprede, og endnu mere til at opdage deres Sammenhæng, som aabenbar kun er til i Luften, i *Indbildningen;* og kun der er den Punkt hvor Franskmænd støde sammen, den point d'honneur, man altid har angivet som Franskmandens Kjendemærke. Har man nu, som det virkelig synes, Ret heri, da følger unægtelig deraf, at Franskmændenes *Aand* er, ganske alvorlig talt, *Vind,* og deres Begeistring *Hvirvel-Vind,* saa at man for at forstaae deres Færd, maatte forstaae sig langt bedre end de selv paa *Vind* og *Veir,* som dog naturligviis er det Eneste de med Held har stræbt at *udvikle* og *forklare*. Istedenfor altsaa at ville forklare Frankerigs Historie som andre Landes, Noget der er saa umuligt, som at bringe Franskmænd til at ligne andre Folk, skal Krøniken kun vise at det var Vind hvormed de foer, og lade dem forklare sig selv. Ligesom nu hint lader sig *bevise* ved at betragte deres Sang, Kløgt og Idræt i Sandheds Lys, saaledes viser det sig selv deri, at aldrig har Frankerig kunnet herske uden i jammerlige Tider, aldrig har Franskmænd kunnet *indtage* noget Folks *Aand,* men har kun i dens Fraværelse gjort Vind, stedse brast deres Værk og Vælde som en Boble, saasnart det skulde staae for en *Aand*. Saa i |A:274den ydre, og saa i den indre Verden. Vi veed, at selv i Karl den Stores Dage var det kun raadne Stammer Franker kunde kaste, Tydskerne fældte sig selv, Danske og Normanner spottede den mægtige Keiser, og svang Svøben over hans Børn. Korstogenes Historie giver lignende Vidnesbyrd, Europas Forfatning i det femtende Aarhundrede kjende vi, og dog var det kun Italiener Franskmænd kunde beseire, for Schveitser-Aanden bøiede de sig dybt siden de bukkede for den ved Basel, og selv mod det deelte Tydskland kunde Frands den Første intet udrette. Ligesaa enig er man om at det var Vind med det Parisiske Universitets Herredømme i Scholastikens Dage, og saasnart Aanden kom, fik man det at see. At det nu ligeledes var Vind med Frankerigs Vælde og Frankerigs Viisdom i Ludvig den Fjortendes Dage, det fik man og at see, skjøndt det med Viisdommen varede en Stund, fordi Aanden sov haart, og Vind gik for Aand, saalænge det varede.

Hvorledes det saae ud i Europa ved den Vestphalske Freds Tider, have vi seet et Glimt af i det Foregaaende. Ingen Aand rørde sig da i Europa, uden den onde Aand som i Engelland lavede sig til Kongemord, og den forsvandt med Cromvel endnu

før Ludvig blev myndig, Spanien var saa afmægtig, at selv Portugal havde revet sig løs, Tydskland sov paa Fredstractaten 1640.
tildeels under Frankerigs Vinger, og Holland |A:275kivedes hovedløs med sig selv. Saavel Trediveaarskrigen som Fredsforhandlingerne i Münster og Osnabrück havde noksom viist, hvad Guld og Snuhed nu formaaede, og i at anvende disse Midler vare Franskmændene Mestere, efter at den italienske Politik havde med de mediceiske Dronninger holdt sit Indtog i Paris. Egenlige Guld-Miner havde vel Frankerig ikke, men desflere uegenlige, som for en Tid vare i alle Maader de *giftigste,* dem nemlig Snuhed aabner og Snedighed bearbeider. Det Nantiske Edict havde egenlig kun givet de franske Konger Kræfterne hos den alvorligste og dybeste Deel af Folket til Raadighed, og efter Richelieus Dage var Hugonotternes Tænke-Frihed en Naade de ei kunde vente længere, end Kongerne fandt deres villige Tjeneste vigtig nok til derfor at see gjennem Fingre. I den lærde Verden havde Hugonotterne, den sproglærde Kasaubon, den belæste Bochart og den grublende Cartes, tilligemed Benedictinerne og Oratoriets Fædre, erhvervet Frankerig et glimrende Navn, Smags-Domstolen som Richelieu i det franske Academie havde oprettet, holdtes for den ypperste i Europa, i Corneilles Sørge-Spil gik Grækenland og Rom med de Lærdes Afguder livagtig igjen, og Paris vrimlede af hoppende Skader, skaarne for Tungebaand, som fløi ikke høit, men hoppede net og snakkede rask om al Verdsens Ting, |A:276saa Verden ei noksom kunde forundre sig over deres Vid og Forstand.

Under saadanne Omstændigheder besteeg Ludvig Thronen, og tog selv Spiret ved hans Formynder *Italieneren* Mazarins Død, samme Aar som Europas Krigsaand syndes at døe med Sverrigs Carl Gustav, og den Frankerig hengivne Carl Stuart den Anden
sattes paa Stor-Britanniens Throne. I Condee og Hugonotten 1660.
Türenne havde Ludvig Europas eneste bekjendte Generaler og i en anden Hugonot, Colbert, en Rente-Mester, der rigtig nok optog Capitalen i Renter, men vidste dog at gjøre det saa snildt, at Ingen mærkede det, og skaffede Penge nok i sin Tid til en mægtig staaende Hær af Soldater, Speidere og Forrædere, samt en umaneerlig glimrende Hofstat, hvortil ogsaa hørde Skribenterne, som fik Sold, snart for at tale og snart for at tie, og Kunstnerne der skulde hjelpe Digterne at kaste Kappen af alle Fortidens store Mænd om Ludvig, og skrive hans Navn saa tit og med saa store Bogstaver, at det ei skulde kunne forgaae med hans eget Værk, paa hvis *Forsvarlighed* man var beskeden eller klog nok til at tvivle.

Sin Heltebane aabnede Ludvig med en Krig mod Spanien, 1665.
hvori han vilde arve Belgien efter sin Svigerfader Philip den Fjerde, Noget der vel var dobbelt Uret efter det høitidelige Afkald

ved den pyrenæiske Fred, men poli|A:277tisk rigtigt, fordi Spanien, netop ved i hin Fred at afstaae Rousiillon og Artois, havde viist at dets gode Sag stod paa slette Fødder, og fordi det var vitterligt at det ny Hoved, Karl Vissenpind, ingenlunde kunde sætte den i bedre Gang, og maatte altsaa tabe sin Sag for Sværd-Ordenens høieste Ret, som var den allerchristeligste Konges *Parlament*. Dog, Hollænderne, som desuden altid gjerne har villet havt deres Christendom for sig selv, fandt Ludvigs alt for *henrivende chatolsk,* til at ønske hans Naboskab, og den bekjendte Raadsherre Johan de Vitt fik et Forbund i Stand med Sverrig og Engelland, som Ludvig maatte erkjende for saa gyldigt et Indlæg i Arvesagen, at det bestemte ham til at slutte et i hans Øine magert Forlig, og lade sig indtil videre nøie med en Flig af Flanderen. Dog, Ludvig, der just havde sin Styrke i at døve Sværde og Samvittigheder med Guld og Høflighed, fik snart Forbundet adskilt, og besluttede nu at hævne sig paa dem der laae bedst for Haanden, havde mindst i Ryggen og meest i Kassen. Som en rivende Strøm styrtede den franske Hær ind paa General Staterne, der kun havde Diger mod *Havet,* og 1672.
oversvømmede hastelig Gelderland, Over-Yssel og Utrecht; men nu stak Provindsen Holland sine Diger, og satte Strøm imod Strøm, for dog i det mindste at drukne i sit Eget. Det var især den oraniske Strøm, man med Fare for Skib|A:278brud, lod frit Løb, og Dige-Vogterne, Johan og Cornel de Vitt, løstes af Vagt med Morder-Dolke. Denne Nederdrægtighed er uforsvarlig, men vist er det, at Vitterne havde forsømt Fæstningerne og aftakket de bedste Høvedsmænd, fordi disse vare Oranierne hengivne, vist er det ogsaa at den Frihed staaer paa svage Fødder som kun kan bestaae, mens Folke-Kraften hviler, og endelig havde Staterne kun Valget imellem at lade sig udskifte mellem Frankerig og Engelland, eller forene sig under den 23aarige Vilhelms Hoved. Vel syndes kloge Folk at kunne see det var for sildigt, men Vilhelm anmærkede meget rigtig, at det var et Syn man i al Fald dog kunde undgaae ved betids at lukke Øinene, og Verden maatte nu, som saa tit, fornemme, at Synet slaaer den feil, thi alt næste Aar vare Staterne i Behold, Engelland slap de med Guld og Høflighed, og mistede Intet i Freden til Nimvegen. Saa godt gik 1677.
det imidlertid ikke Spanien, som tilligemed Østerrig havde ladet sig drage i Marken mod Ludvig, thi det kostede Grevskabet Burgund (Franche Camte). Nu syndes Ludvig at være paa den høieste *Spidse* af sin Magt, og det er som man tager det, men uagtet han ved denne Krig ogsaa havde vundet Lothringen, maatte dog vel hans Tab synes størst i klare Øine, thi han mistede Turenne og hvad der var meer, man saae i *Nederlandene* at fransk Vind end ikke kunde staae for |A:279hollandsk Aand. Sandt er det, at just nu begyndte Ludvig ret at gjøre Blæst med

sin store staaende Armee, men netop det beviser at han mistvivlede om sin Myndighed, som en Tyran der forstærker sin Livvagt og bereder sin Fald; at Rigsstæder og tydske Skillingsfyrster maatte bukke, Genua knæle, Spanien lystre, og værgeløse Hugonotter gaae i Messe eller Landflygtighed, det kan man begribe, men at Rentekamret maatte savne Indkomsterne af de Værkstæder Hugonotterne i hundredtusind Tal forlode, savne dem end mere end Colbert, at en stor Hær i Fredstid fortærer baade sin egen og en god Deel af Landets Marv, og at Frankerigs Storhed var i alle Maader en Sæbe-Boble som Vind gjorde stor og et Aandepust kunde henveire, det er ogsaa i sin Orden. Den holdt sig kun en Stund fordi Aandedrættet var svagt overalt, og man holdt desuden Aanden, for ikke at blæse de Avner bort, man nu sankede paa som sin Rigdom. Engellands Karl og Jakob stode i fransk Sold, Vilhelms Hoved kunde intet udrette fordi hans Hænder vare bundne, eller rettere, thi Staterne vare hans Hænder, havde andensteds Ærende, greeb altid efter Guld og kun efter Æren i Nødsfald, Østerrig laae i Krig med sig selv og Ludvigs Stalbrødre: Tyrkerne, og sagtens kunde han da *spille* Mester og Bas. Havde Tyrke-Veziren Cara Mustapha taget Wien, da havde vel Ludvig oversvømmet Tydskland, |A:280og Europa sandsynlig været forloren, men derfor skedte det ikke, og Polen, hvis Helt Johan Sobiesky den 2den September 1684 slog Tyrke-Hæren til Gavns, skal derfor i Kirke-Historien blive ved at være et Kongerige. Wien har i franske Tyrkers Haand maattet betale det mishandlede Polen sin vitterlige Gjeld.

Fra dette Stade see vi tildeels hvad det var at Vilhelm besteeg den engelske Throne, og vedblev at være Hollands Statholder, eller rettere, kom nu til at beherske begge Folkene ved hinanden; men det saae Ludvig ikke, han saae kun at Pfalts laae i Tydskland, paa hans Vei til Wien, og haabede at fæste Fod der i Anledning af Arve-Tvisten. Han tog imidlertid Feil og tændte et Baal i det ulykkelige Landskab, der ikke forgyldte Versailles Tag, men 1688.
skinnede ind ad det forkeerte Vindue, belyste Morder-Gruben, og kaldte, som en Bavn, Europa til Vaaben. Engelland, Holland, Spanien og Savoien forbandt sig med Keiseren og Riget om at knække den franske Magt, og det lykkedes virkelig, skjøndt man for det meste var blind nok til ikke at see det, og Frankerig snu nok til at holde Ørerne stive. Uagtet de Forbundne ingenlunde vare enige, Keiseren beskjæftiget med Tyrkerne, Hertugen af Savoien en Forræder, og Ludvigs Høvdinger: Luxemborg og Catinat de *snildeste* i Europa, maatte dog Ludvig, med alt sit Pral, nøies med at gaae over Gjærdet hvor det |A:281var lavest: i Spanien, og kundgjorde paa eengang sin Nedrighed og Afmagt ved gjentagne Forsøg paa at faae Livet stjaalet af Vilhelm. Denne Høvding, Forbundets Hoved, gik hvert Aar, efterat Irland var

betvunget, til Flandern, som egenlig var Krigens Skueplads, Valpladsen maatte han vige ved Steenkirk og Landen, men Marken rømmede han aldrig, og Frankerigs Vinding var da kun en forfængelig Ære der kostede Strømme af Blod og mangfoldige Penge. Ludvig selv mærkede Uraad og ønskede Fred, og da nu Døden i al Fald, og i Folke-Munde Fanden, tog Hertugen af Luxemburg, er der intet Spørgsmaal om, at de Forbundne kunde afnødt Ludvig en anderledes ydmygende Fred end den til *Rysvick,* men Holland og Engelland, hvis Udgifter naturligviis 1697.
under Krigen oversteeg Indtægterne, vare kjede af Legen, og Vilhelm var tilfreds med at have ydmyget Ludvig mere end mange vidste, og nødt ham til at slaae Haanden af Kong Jakob. Noget af sit forrige Rov maatte Ludvig imidlertid give tilbage, og stolede han paa, ved den spanske Karls Død, som man daglig ventede, at faae fuld Erstatning, da gjorde han Regning uden Vært, thi han fik derved kun Leilighed til end mere at udsuge sit Land og kundgjøre sin Afmagt.

Med den Spanske Successionskrig begyndte det attende Aarhundrede, som bør i alle Maader føre Navn af Revolutions eller Forstyrrings-Tiden, |A:282da derimod det sextende var *ogsaa udvortes* et Reformations-, og det syttende et Ligevægts-Aarhundrede. Under den aandige Gjæring stræbde man overalt, skjønt paa forskjellige Maader, at gaae *i sig selv,* og vandt, overalt hvor Reformationen gik noget til Bunds, den ønskede Selvstændighed; at forsvare denne var det følgende Aarhundredes Hovedsag, i dets sidste Halvdeel var Forsvaret for det meste, som Selvstændigheden, usselt, men at vende op og ned paa Alt var dog det attende forbeholdt. Imidlertid paatrænger sig fra alle Hjørner den Bemærkning, at, hvad enten det nu er en Feil i Regningen eller i Øinene, synes Aarhundrederne i Virkeligheden at begynde lidt seent, saa at ligesom det sextende fremtræder med Luther først 1517, og det syttende med Trediveaars-Krigen 1618, saaledes synes det attende først ret at begynde med Freden til Utrecht, og skjøndt Sagen nu maaskee kun er den, at hvert nyt Aarhundrede har ligesom andre Kongebørn sin *Mindre-Aarighed* i hvilken den Afdødes Venner trækkes om Formynderskabet, saa bliver det dog ligevist at Krigen hvori Carl den Andens efterladte Venner droges om hans Arvegods, hører i *Aanden* meest til det syttende Aarhundrede, i hvilket og alle Hoved-Mændene havde hjemme.

Det var i Aaret Syttenhundrede at Karl døde, og Ludvigs Rænke-Smede havde bevæget |A:283ham til at forandre sin sidste Villie til Fordeel for Ludvigs Sønnesøn: Hertug Philip af Anjou, som nu skulde arve det hele spanske Monarchie. Herved ansaae Keiser Leopold, som ogsaa var Karls Svoger og desuden hans Frænde, sig høilig fornærmet, Vilhelm saae paa eengang

Frankerigs Indflydelse voxe, og Pagten, Ludvig nys havde gjort med ham om Spanie-Rigets Deling, skammelig brudt, General-Staterne frygtede Ludvig og elskede Vilhelm, og Forbundet mod Frankerig kom da som af sig selv. Vel døde Vilhelm før Krigens egenlige Udbrud, men Jakob den Andens Datter Anna, 1701.
Prindsesse af Dannemark, som fulgde ham paa Thronen, gik ind i hans Planer, og ingenlunde tabde de ved Byttet, thi den store Feldtherre Churchill, Jarl, og siden Hertug, af Marlborough, som havde været i Vilhelms Unaade, kom nu til, i Forening med sin Jævning, Hertug Eugen af Savoien, at bestyre det hele Anliggende. Tre Ting fik Europa nu at forundre sig over, nemlig Frankerigs uhyre Anstrængelser, Ludvigs dybe Ydmygelse, og den uafbrudte Enighed mellem sine to største Høvdinger, der raadslog og streed som Brødre ved hinandens Side. Den berømte Seier ved Höchstædt og Blenheim over Tallard og Kurfyrsten af 1704.
Baiern, der som sædvanlig holdt fransk Partie, frelste Wien fra Skræk, Tydskland fra overhængende Fare, og Europa fra den Overtro at Ludvigs Hære vare uovervindelige, og Marlborough |A:284sagde meget rigtig til Tallard som vilde indbilde ham, han havde overvundet de bedste Tropper i Verden, nu! saa kalder jeg mine de bedste. Det andet Hovedslag stod ved Oudenarde, hvor 1708.
Hertugen af Vendome maatte give tabt, og dette Slag, hvorved Belgien saa godt som faldt, og Frankerigs Porte sprang op, ramde Ludvig i Hjertet, eller i det Mindste i Hovedet, saa ham syndes Kronen var nær ved at vakle. Nu bøiede han sig og bad om Fred, men fandt det Overmod han havde tabt hos Seierherrerne, som uforsvarlig forlængede Krigen, i hvilken de vel sankede glimrende men dyrekjøbte Laurbær ved Malplaqvet, hvor Ludvigs største 1709.
Feldtherre Villars maatte vige, og bragde Ludvig til det Yderste, men saavidt de maatte raade, til ingen Nytte, da de vedbleve at forkaste hans Tilbud. Nu skedte to Ting, som gave Sagerne en anden Vending, Keiser Joseph, som under Krigen var fulgt efter sin Fader Leopold, døde barnløs, og det syndes da at ville just 1711.
forstyrre Ligevægten om hans Broder, Carl den Sjette, skulde blive Herre over hardtad alle Carl den *Femtes* Lande; men Hovedsagen var dog vel, at Vhig-Partiet, hvortil Marlborough hørde, havde alt Aaret i Forveien tabt Indflydelsen, uden at Toryerne derfor bleve rigere, og Krigen, som kostede Penge og krævede Marlborough, maatte altsaa være de nye Ministre, med Rænke-Smeden Lord Bolingbroke i Spidsen, dobbelt forhadt. Derved var Forbundet egenlig |A:285opløst, hver tænkde kun paa sig selv, og ved Freden til Utrecht blev Philip erkjendt, undtagen 1713.
af Keiseren, for Konge i Spanien, imod at afstaae Belgien, Mailand og Neapel til Carl, Gibraltar og Minorka til Engelland, og Sicilien til Hertugen af Savoien, der havde snoet sig paa Ræve-Kløer, og fik Konge-Navn. Aaret efter maatte Keiseren finde sig

omtrent i disse Vilkaar, samme Aar døde Anna, af hendes Børn med den danske Prinds Georg var den længstlevende, Hertug Vilhelm af Glocester, død førend hans kongelige Navner, og en ny Slægt besteeg Thronen med Georg af Hannover, som igjennem to Kvindeled var beslægtet med Stuarterne; det følgende Aar døde Ludvig den Fjortende, og det ny Sæt Fyrster paa Europas Hoved- 1715.
Throner, forkyndte at det ny Aarhundredes Aand var blevet myndig.

Kaste vi nu, som vi maae, et opmærksomt Blik paa det Indvortes i Tiden, paa Kirke og Bog, da see vi flux, baade at Omskiftelsen var fuldt saa aandig som legemlig, og at der fra Frankerig udgik en Strøm, langt mere brusende og farlig end Ludvigs Hære.

Intet kan være mere uhistorisk, end om man vilde mene, at i nogen Tidsalder alle, endog kun Boglærde i samme Land, vare hjertelig enige, eller besjælede af samme Aand, men man vilde feile ligesaameget, ved at nægte den aabenbare Sandhed, at hver Tidsalders Mennesker, af be|A:286slægtet Oprindelse, have Noget tilfælles som bringer en vis Synsmaade og Tankegang til at blive de *herskende*. Dette maa saameget mere være Tilfældet med Europas christnede Folkefærd, hvis Synsmaader alle ere udviklede af, eller dog udsprungne fra, den samme aandelige Beskuelse, nemlig: Christendommen. Imidlertid seer man let, at det gjælder baade om Folkefærd og Enkelte: som man er Menneske, bliver man Christen, og vil man ikke indrømme meer af Christendommen end man har Lyst til at følge, eller Forstand til at fatte, maae Meningerne naturligviis i Grunden blive ligesaa deelte som Hoved og Sind ere forskjellige. Vel er det nødvendigt at de større Hoveder blive Høvedsmænd i en vis Kreds, men skal et Folkefærd paa *sin egen Regning* vinde aandigt Høvdingskab i en Folkekreds, da maae det være enten fordi det har en Høvdingsaand, der naturlig omfatter og indslutter de Andres, eller fordi det er livligt paa en Tid de andre aandig slumre; i første Tilfælde er Overmagten et naturligt Høvdingskab, i sidste et tilfældigt Herredømme, og i begge yttrer Overmagten sig kjendeligst deri, at det lovgivende Folkefærds Sprog, Aandens naturlige Udtryk og Redskab, faaer i fremmede Lande Rang over Moders-Maalet. I Oldtiden veed vi ikke at Sligt har været Tilfældet uden med det græske Sprog, og siden har intet levende Sprog naaet det Fortrin førend det franske i Fjortende og Fem|A:287tende Ludvigs Dage. Det latinske Sprogs Herredømme i Middelalderen var af en ganske anden Art, thi deels udbredtes det med Christendommen, og deels stod det i *dens* ikke i Romer-Aandens Tjeneste, men noget Lignende var dets Anseelse efter den saakaldte Videnskabernes Gjenfødelse, thi da dyrkedes det for de gamle romerske Bøgers Skyld, med Ærbødighed for og

Tilegnelse af den Aand, der levede i dem. Grunden til dette Herredømme ligger aabenbar deri, at mellem alle de gamle Folkefærd laae Romerne ogsaa i aandig Henseende de Nyere nærmest, og stod paa et langt høiere Udviklingstrin i verdslig Forstand end de. Imidlertid spore vi stor Forskjel paa det Herredømme Romeraanden vandt: hos de vantro Italienere, der laae den nærmest, gik Ærbødigheden over til Afguderie, og den grændsede nær dertil hos alle Humanisterne i det 15tende og Begyndelsen af det 16tende Aarhundrede. Nu kom Reformationen, og det Haand i Haand med boglig Kunst, eller, hvad da omtrent var det samme, de romerske Classikers Dyrkning, begge Dele vare Yttringer af den vaagnende Fornuft, og understøttede hinanden, men dog Yttringer i ganske forskjellig, den ene i gudelig, den anden i verdslig Retning. At nu Folkene skulde indsee denne Forskjel var ikke at vente, behøvedes ikke heller, men *føles* maatte den overalt hvor Følelsen for Sandhed ret fik Raaderum, og Følel|A:288sen maatte vise sig deri, at hvad man kaldte Humaniora ganske underordnedes Theologien, deels som Forberedelse, deels som Kundskab blot til verdslig Brug. Hvor Følelsen derimod var flakkere, Attraaerne mere verdslige og Reformationen derfor mindre alvorlig, maatte det og kjendes paa den høiere Rang man indrømmede, den større Vægt man lagde paa romersk Aand, Sprog og Skrift. Nu er det vist, at mellem alle de Folk hos hvem Reformationen fandt Indgang, blev den ingensteds saameget paa *Over-Fladen* som hos det franske, thi i det Hele kom man der ikke videre end til at afkaste det pavelige Aag og sætte en Ære i Kundskab, Kalvins Lære behagede Forstanden, men gjorde kun paa Faa i Forhold selv saa meget Indtryk, at de vilde bortkaste Catholicismens Skalkeskjul, end sige taale Noget for Bekjendelsen; der blev en *gallicansk* Kirke og endeel *Hugonotter,* men ingen *evangelisk Menighed.* Sandbund giver tidlig Høst men kort Straa og ikke sielden *svang* Kjerne, saa gik det i Frankerig, Følelsen spillede paa Overfladen, var da snart forklaret og lod sig *let* udtrykke, og man veed at Voltaire selv med Rette angav *Klarhed* og *Lethed* for den franske Smags Krav i Modsætning til *Dybde* og *Kraft*. Ligesom nu det franske Sprog mellem alle de Folkefærds der toge Deel i Reformationen, ligger Romernes *tilsyneladende* nærmest, maa det samme |A:289være Tilfældet med Aanden, og *Skinnet* af Rom maatte de Franskmænd snarest og lettest kunne tilegne sig. Dette var, som man veed, ogsaa deres høieste Attraa; ligesom deres Konger stedse *skeelede* og stundom *beilede* til Roms Keiser-Krone, saa deres Boglærde til romersk Aand og Videnskab; ingensteds oversatte og efterlignede man saa tidlig og smidig de romerske Bøger, ingensteds indbildte man sig det lykkedes bedre, og man havde Skinnet for sig, ligesom *Vittighed,* Franskmænds Sjæl, er

Skin af Forstand. Kom der nu en Tid i Europa, da de høiere Stænder, førend deres Folkefærds Aand havde udviklet sig til samme Grad af Klarhed, toge, saavidt muligt, en verdslig Retning, og hyldede Roms Aand, da maatte de og tilbede den i sit livagtige Skin, i fransk Sprog og Vittighed; men man seer let at de dybere Folkefærd derved stode Fare for at *forskjærtse* Frugterne af deres egen Aand: den høiere og grundigere Udvikling, hvortil de vare skikkede. Spørger man nu fremdeles i hvad Forhold til Christendommen det franske Væsen maatte staae, da er det aabenbart, at Forholdet maatte i det mindste være ligegyldigt, da Intet uden Ligegyldighed for det Gudelige kunde tillade at gjøre det Verdslige til Hovedsag, og da nu paa den ene Side Vittigheden intet Ligegyldigt skaaner, og Sandheden paa den anden Side dog engang kraftigen kræver sin Ret, maatte Forholdet snart blive fiendtligt. |A:290At nu ogsaa fransk Ligegyldighed for Salighedens Sag mærkelig voxde under det syttende Aarhundredes Løb, det viste alt den verdslige Færd, og et Blik paa Hugonotterne og den gallicanske Kirke maa uimodsigelig stadfæste det, og vise hvad det vilde været for en Reformation, der uden en Luthers bestemte Angreb paa Pavedommet og uindskrænkede Tillid til Skriften, i det Høieste kunde udviklet sig af Erasmisk Lærdom og Klogskab. De franske Jesuiters Lærdom, Snuhed og Ligegyldighed for det ene Nødvendige, vil Ingen nægte, og at de vare Hovedhjulene i Forfølgelsen mod Hugonotterne veed man, men det er ligesaa vist at den gallicanske Kirkes Orakel og Stolthed: Jacob Bossuet fra Dijon, var deres aandelige Hovedmand. Ingen har bedre forstaaet at sætte *Sminke,* den franske *Livfarve,* paa de papistiske Vildfarelser, og medens han paastod, at der var ingen synderlig Forskjel mellem Hugonotters og Catholikers *Troe,* fandt han det dog meget rigtigt og gudeligt at overhugge de Smaa-Knuder med Sværdet, om saa end derved endeel Hoveder skulde springe, Hjerter bløde og Samvittigheder dødelig saares. At skjule Morder-Dolken for Sjælene under en stjaalen Flig af Alterklædet, forvirre Hjernen med Duft af falske Rosenkrandse, og blande dødelig Forgift i Herrens Kalk, det var hans Videnskab og Veltalenhed. Jansenisterne, saaledes kaldte efter Biskop Jansen i |A:291Ypern, der efterlod en Bog, kaldet *Augustin,* udgjorde det egenlige reformerende Partie, og Sorbonnen, med Anton Arnauld i Spidsen, var en Stund dets Hoved i Frankerig, ligesom det løvenske Universitet i Belgien, men deels satte de dog aabenbar Augustin og deres egne Indfald ved Siden af Skriften, og de fleste faldt fra i Fristelsens Tid, underkastede sig Innocents den Tiendes Bulle, og hjalp sig med Udflugter. Vel opstod nu Paschas Qvesnel, Medlem af det parisiske Præste-Selskab, — Oratorium — som Mystikeren Peter Beryl havde stiftet, og hans forklarende Udgave af det Ny Testamente paa Fransk, var upaatvivlelig det

født 1624.

døde 1704.

død 1618.

1653.

1611.

bedste Reformations-Forsøg, men han, saavelsom Arnauld, vare fra
bange for Korset og flydde af Landet, da det truede, og Bogens 1671.
mange lunkne Venner holdt kun løselig paa den, saasnart det kom til Strid, hvilket skedte i Begyndelsen af det attende Aarhundrede. Da var det at Clemens den Ellevte, ophidset af Ludvigs nederdrægtige Skrifte-Fader Le Tellier, udgav den
berygtede, ugudelige Bulle, Roms *Eenbaarne,* — Unigenitus — der 1713.
ligefrem fordømde Christendommens Grundsætninger i Qvesnels Bog. Selv den belæsde og redelige du Pin, Doctor af Sorbonnen og
berømt Forfatter til det store Udtog af Kirke-Skrifterne, døde
underkastede sig af Menneskefrygt, kun ni Biskopper med 1719.
Cardinal Noailles i Spidsen, gjorde *Indvendinger,* |A:292og saavel Beskaffenheden som Svagheden af deres Modstand, viser noksom, til hvilken gruelig Høide selv hos de Bedste, Ligegyldigheden var steget, saa den var ikke langt fra *inderlig* Foragt for hellig Sandhed og Samvittighedens Røst. Gjøgle-
Værket paa Frands Parises Grav var Jansenismens sidste 1727 til
Kraftyttring, og i dette Krampeslag hendøde den, ubegrædt af 1732.
Sandheds Venner, spottet af dens Fjender.

Foruden Jansenismen saae man i det syttende Aarhundrede endnu to, i det Hele frugtesløse, Forsøg paa at vække gudelig Alvor, nemlig Abbeden af La Trappes og Johanne Güions Bestræbelser.

Johan Rancee, Abbed af La Trappe, der alt i sit tolvte Aar født
kunde forklare *Anacreon* paa Græsk, førde til sit 34de Aar et 1626.
lystigt, udsvævende Levnet, men omvendte sig pludselig, og stræbde at oplive det hendøde Munkelevnet i sin hele Strænghed, med Afkald paa alt Verdsligt, selv paa videnskabelig Syssel. Da han ikke kjendte anden Videnskabelighed end hedensk og fransk, og vidste af Erfaring hvor fremmed den var for Christendommen, er hans Adfærd meget begribelig, men det er ogsaa klart at han med slige Fordomme kun duede lidt til Reformator i sin Tid, om saa end hans Begreb om christelig Hellighed havde i Øvrigt været det rette. Lettelig maatte ogsaa hans Paastand om Videnskaberne kunne gjendrives, deels fordi Dommerne |A:293vare Franskmænd, og deels fordi man forsvarede *ikke sin,* men sand christelig Videnskabelighed, uden at han var Mand for at indsee eller vise Forskjellen. Hans ypperste Modstandere vare de
saakaldte reformerede Benediktinere, der stræbde efter med et fra
ærbart Levnet at forbinde udbredt Virksomhed og Lærdom, og en 1618.
af dem, Johan Mabillon fra Champagne, ellers bekjendt af sin født
Benediktiner-Krønike, og berømt for et *diplomatisk* Værk, var 1632.
den som offenlig og seierrig bekæmpede Rancee.

Johanne Güion hørde til de saakaldte Qvietister, et Slags døde
Mystiker som nedstammede fra Spanieren Michael Molinos, der i 1717.
Rom udgav sin paa mange Sprog oversatte, *aandelige Veiviser,* døde

der bragde ham i Inqvisitionens Hænder, som ikke slap ham før 1696.
han døde i Fængsel. Uagtet imidlertid denne Bog siger ret smukke Ting om Kjærlighed til Gud og stille Samfund med ham, har den dog ikke blot vildfarende, men *ugudelig* og forførende Lærdom om *Uvirksomhed* i Fristelser, Ligegyldighed for Synd og andet Sligt. Sværmerinden fandt en Stund mange Tilhængere i Frankerig, og deriblandt Madam Maintenon, men styrtedes af Bossuet, og efterlod sig intet Partie. Hendes mærkeligste Velynder var den berømte Erkebisp af Cambray Frands Fenelon døde
der forsvarede hendes Grundsætning om den rene Kjærlighed i 1715.
sin Bog om de Helliges indvortes Liv, men uagtet han tog Alt |A:294renere og mere bibelsk, blev dog hans Bog, ved Bossuets Kunster, fordømt i Rom, og var det end ikke tvivlsomt, om Finelon fortjende Roes for sin Redebonhed til at frafalde hvad han ansaae for Sandhed, saa var det dog klart at en saa svag Mand der lod sig henrive af en Sværmerske, og forknytte af Paven, kunde intet Stort udrette, og manglede selv den levende Sandheds-Kjærlighed efter hvis Skygge han greb. Iøvrigt er som man veed, denne blide, venlige og veltalende Biskop især blevet navnkundig ved sin lette, flydende og ærbare, men ogsaa langtrukne, vandede og vindige Roman om Telemach.

Foruden alle disse Tegn paa Ligegyldighed for Christendommen, gives der endnu et aldeles ufeilbart, nemlig Franskmændenes Philosophering. Hos dem reistes det første philosophiske System i Christenheden, Cartesii nemlig, og man døde
dømme nu herom, som man vil, saa er det soleklart, at ingen 1650.
Christen kan tillade sig at philosophere over Mennesket *uafhængig* af Christendommen, og ligesom al Grublen forudsætter Tvivl, saaledes erklærede Cartesius den mest udstrakte Tvivlen for den eneste rette Vei til Vidskab. *Historisk* betragtet er i Øvrigt Cartesii Grublen høist mærkværdig som *Forspillet* for den nyere, fra Christendom udsprungne Philosophie, og det er lærerigt i mange Maader at see hvorledes Philosophien her begynder, ligesom al Philosophering over det Usynlige, med *Sjæ*|A:295*lens* Selv-Bevidsthed og Gud som Begrebets nødvendige Forudsætning: den selvstændige Sandhed. Ganske i sin *franske* Orden er Grublerens Tro paa sine egne vindige Indfald (Hypotheser) Forkjærlighed for Mathematiken som den eneste virkelige Videnskab, og for den blotte *Tænkning* som Menneskets aandige Grundvold, thi *Vinden* af Sandhed som af Alt hører Franskmænd til, og naar de skal hæve sig over Jorden, maa det være i en *Luft-Maskine,* som Hovedet var for Cartesius. Lykke gjorde denne Philosophie ikke i Frankerig, men kun fordi den var for alvorlig og anstrængende, thi medens nogle *Jansenister* grublede paa den og en af *Oratoriets* Medlemmer, Malebranche, stræbde at uddanne og udsmykke den til en

Pantheisme, forlystede de Fleste, der vilde lade kloge, sig med Gassendi og Montaigne. Hiin var Cartesii Jævnaldrende og offenlige Modstander, vel heed han Theolog, men det var ingenlunde som saadan han streed, det var som en Slags Epikuræer, der fægtede for det Haandgribelige, og sad fast i Avnerne mens Cartes fløi i Luften. Dog som Bekjæmper af det Oversandselige skattede vel Franskmænd hans Fortjeneste, men man maa lade dem, at de ei bekymrede sig stort om den Strid, desmeer ophøiede man derimod Montagne fra det forrige Aarhundrede som en ægte Philosoph, der havde udgrundet den dybe Sandhed, at Mennesket er sig selv nærmest |A:296i hvad han gjør, og at det eneste Visse man veed er at Egen-Kjærlighed er Hovedhjulet i det Hele. Man bør ikke nægte at der i Montagnes *usammenhængende* Tanke-Stykker (Essais) findes mangen fiin Bemærkning, Spor af megen Læsning og Verdens-Kundskab, og ingen Spot med det Hellige, men i det man tilstaaer at Montagne er den *bedste* Philosoph hos et Folk, hvem Forstanden er det Høieste, tilskriver man dem en mageløs Ligegyldighed for alt Himmelsk og Evigt.

døde 1655.

døde 1592.

Hvordan et saadant Folks Poesie maatte være, er nemt at gjætte: løs, verdslig, vandet, alt imellem fiin og vittig, i sit Es en luftig, lystig Vise om Glas og Flasker, Gjækkerie og Leflen, nem at fatte, let at bære, farlig at synge, giftig i Gjemme. Den franske Tragoedie er naturligviis ingen Opvækkelse af Fortids Helte-Bedrift, intet Udbrud af Hjertedybet, men en Maskerade hvor man gjør Blæst for at lade hvad man ikke er, snakker om Allehaande det bedste man har lært, gaaer og døer, naar man har sagt hvad man vidste, og Digteren gjort hvad han kunde. At man nu *af* Corneille og Racine, Mester-Talerne paa den franske Sørgeplads, hører mangt et vittigt og fornuftigt, ikke sjelden et træffende og stundom et mildt og let bevægeligt Ord, det er ligefrem, men at sætte os ind i de forbigangne Dage, hæve os over Støvet eller faae os til at gaae i os selv, prøve de end ikke |A:297paa, de vil vi skal have vore Tanker samlede paa Theatret og høre hvor de kan tale med Tunger. Mærkeligt er det at Racine, det franske Theaters Afgud, selv blev kjed af det forfængelige Væsen og mægtede dog ikke at sprænge de Lænker der fængslede ham til det.

døde 1699.

Hvad man har kaldt den comiske Poesie er i det Hele en slibrig Ting baade at dyrke og omtale, dog er det klart, at Alt hvad der skal være ægte Poesie maa udvikle sig af sande aandelige Anskuelser, og i Følge heraf maa man sige at ægte comisk Poesie er Aandens levende Anskuelse, fra Sandheds Stade, af de menneskelige Feil i deres Selvmodsigelse og *latterlige* Forhold til Sandheden. Det Folk nu som mangler sand poetisk Anskuelse, kan umulig have Øie eller Sands for det dybe Comiske, men et

Folk der har sin Styrke i Vittighed, maa nødvendig have megen Gave og Lyst til at give Alt et latterligt *Udseende,* ligesom paa den anden Side Alt hvad et Folk, hvis Liv er et blot *Skuespil,* berører, maa hos dem faae en latterlig Skikkelse. Intet Under altsaa at Paris vrimlede af lystige Hoveder, uudtømmelige paa vittig Fjas (bon mots) og havde iblandt sig en Moliere, der forstod at afbilde og sammenknytte de latterlige Skikkelser han daglig havde for Øine, og saavel ved Sammensætning som Overdrivelse nøde Narrene til at lee ad sig selv. At for Resten disse saakaldte Skjønaander i Almindelighed ei brød sig om Re|A:298ligion og Moral, uden forsaavidt Kirken havde Sværd, og de selv stundom lidt Hjerteklemsel, naar Farcen var ude, det er i sin Orden, og at man i Comoedien, der fremstillede det virkelige Liv, fik Erstatning for den Moral man maatte døie i Tragoedien, hvor Heltene dog med Noget maatte fortjene deres Død, er ligefrem.

Dog, dette maa være nok sagt om Ludvigs glimrende Aarhundrede, da vel det Halve var nok til at bevise, at Ligegyldigheden kun behøvede et kort Skridt for at gaae over til Spot med alt Helligt og Nedbrydelse af alle Skranker, eller med andre Ord, man seer, at det attende Aarhundrede var en saa naturlig Søn af det syttende, at han blot kunde bestyrtse hvem der med uhyre Forblindelse havde været forgabet i Moderen, den hjerteløse Skjøge, der satte Alt, selv Andagt og Lærdom i sin Forfængeligheds Tjeneste, og hvis Søn, naar han kom til Skjels-Alder nødvendig maatte stræbe at slaae den *Sandhed* ihjel, der ei lod sig forblinde eller bestikke. Kun een Ting fattedes for at han med noget Skin kunde bespotte Sandheden, den maatte med en vis *tilsyneladende* Grundighed og Sandheds-Kjærlighed være gjort tvivlsom og mistænkelig, og vel havde Normannen Richard Simon dertil gjort en god Begyndelse i sin Critik over det Gamle døde
Testamente, men deels var den for lærd og tør, og deels var det 1712.
egenlig det *Nye Testamente* der maatte af Veien |A:299før Boldgaden blev fri. Her kunde Frankerig, især efter at have fordrevet Hugonotterne, virkelig ikke hjelpe sig selv, men blev dog ikke forlegen, da der ogsaa udenlands gaves Folk, som kjedtes ved Aaget, og det havde fostret en Søn i sit Skjød, der selv udenlands kom *Moders-Maalet* godt ihu, og betænkde sit Folks Tarv. Denne Søn heed fornemmelig Peter Bayle, en Hugonot af Fødsel, og, paa et kort Ophold nær i den chatolske Kirkes Skjød, døde
ogsaa af Bekjendelse, men en Spotter i Grunden, en Tvivler af 1706.
Profession, og fransk Skribent i Rotterdam. Det er, som bekjendt, hans saakaldte historiskcritiske Ordbog, som han udgav i sit 48de
Aar, der har erhvervet ham lovlig Krav paa den franske Aands 1695.
Taknemmelighed og alle Sandhedsvenners dybe Afskye. Under Skin af en Ridder for den groveste Overtro (Troe paa hvad der var aldeles *utroværdigt*) stræbde han at nedbryde al Overbeviisning

om aandig Sandhed, i det han paa den ene Side søgde at indbilde Folk man ei kunde lide enten paa Fornuft eller Historie, og paa den anden at bevise at ikke alene den aabenbarede men selv den naturlige Religions Grundsætninger streed ligefrem mod Fornuften. Da nu Christendommens Troværdighed aabenbar beroer paa Sikkerheden af en historisk Begivenhed, er det ligefrem latterlig Overtro at antage den, naar Sikkerheden fattes, og den stræbde Bayle at nedbryde, ikke alene ved almindelige Indven|A:300dinger mod Historiens Paalidelighed, men ved at vække al den Tvivl han kunde om det Ny Testamentes Ægthed og Troværdighed, saa der ei kan være mindste Tvivl om hans Hensigt, thi havde han ei *med Forsæt* gjort hvad Læseren seer, da maatte han have skrevet med *ubevidst Overlæg,* som er en Umuelighed og Selv-Modsigelse.

Bayles Ordbog var Christentøiet, hvori det attende Aarhundredes franske Aand døbde Voltaire til Høvedsmand for Spotterne eller Fritænker-Hærens lette Tropper. Fire Aar efter Ludvig den Fjortendes Død optraadte Voltaire, men først i den Alder da selv Spottere pleie at forstumme, efterat han havde fyldt et halvt Aarhundrede, fremkom han med sine store Skandskrifter over Bibel, Dyd og Forsyn i sin orleanske Skjøge, sin saakaldte philosophiske Ordbog og *sin Candide*. Man har ofte kaldt ham Tolerancens Kæmpe, Apostel og Martyr, og sandt er det, saa uhyre tolerant mod sig selv og sine ondskabsfulde Indfald har neppe Nogen været, men at han just derfor ikke taalde at høre Sandhed eller Andres Berømmelse, det beviser hans Levnet, og at han, saasandt Jesus og Skriftens Hellige vare *dydige* Mænd, ei var tolerant imod *Dyden* det bevise hans Skrifter. At han i spillende Vittighed var den største Mester Verden har frembragt, er rimeligt, og at han selv i poetisk Forstand var *Hovedet* høiere end alle |A:301de Franskmænd man kjender, er upaatvivleligt, ja, saavidt man af en stor Mands Tankegang og Skrift kan slutte sig til hans Herkomst, maa han have været Frugten af det gamle Svogerskab mellem Engelland og Frankerig, thi, saavidt muligt, at forene Aanderne paa begge Sider af Canalen, seer man klarlig var hans Digten og Tragten en Stund, indtil det franske, forfængelige Hjerte endelig vandt Seier, og dog vedblev han hemmelig at beundre og bestjæle den Shakspear han offenlig spottede og følde det var ham umuligt at naae. Hiin Tilsætning af engelsk Aand og Pløining med dens Kalve, gav imidlertid Voltaires Skrift og Stiil en Kraft, Fylde, og tit *Anstrøg* af Grundighed, der udvidede Kredsen for dens Indflydelse og forstærkede dens Indtryk, skjønt de ei kunde gjøre ham til den Digter, han fattedes baade Tro, Mod og Sprog til at være, og hans Henriade er en saa jammerlig, aandløs Efterabelse af Æneiden, paa Vers, som det er en Bodsøvelse for en Digter at læse, at man

født 1694.

maae sige, de der hindrede ham fra at brænde den, have skilt ham ved Ord for at have skrevet et Heltedigt. Dog, hvor gammel han end blev, overlevede dog hans Roes som Heltedigter og Mester i alskens Poesie ham, og det ei blot i Frankerig og Engelland, saa gruelig længe, at han endnu af mange, selv i Norden, beundres og roses for hvad han dog med stor Umage har saa klarlig beviist han aldrig |A:302var. Om hans Religion er Intet at sige, men hans Philosophie var kortelig den: gjør dig Verden saa nyttig som muligt, og slaae ned, om du kan, hvad der er dig i Veien. *Oprigtigheden* af sit Had til Despotisme og Intolerance har han lagt for Dagen i sin *Lovtale over Ludvig den Fjortende,* og *sin Ærbødighed* for historisk Sandhed saavel deri, som i alt det Historiske han skrev, men kjendeligst i Eventyrerne om Karl den Tolvte og Peter Ezar, ja det er egenlig som Historie-Skriver han har Ret til at hedde *Digter*.

døde 1778.

To Mænd, som vare samtidige med Voltaire, og vandt en Roes og Indflydelse der vel ei kan lignes ved hans, men især blev stor ved at sammensmelte med hans, vare Johan Jakob Rousseau fra Genf og Carl Montesquieu fra Guienne.

Rosseau et lyst men særsindet Hoved med en spillende men sandselig Indbildningskraft, og et ømt men forkjælet Hjerte, havde skiftet Tro som ingen Ting og brugt al den Kraft svækkende Drømmerier og Udsvævelser levnede ham, til at sætte sig paa en fornem Fod med Gud og Samvittighed, saa Forholdet mellem dem og ham skulde være gjensidig Føielighed. I Midten af Aarhundredet optraadte han som Forfatter, og det med en Bog, der ikke skulde bevise mindre end at Kunster og Videnskaber havde gjort Menneskene ulykkelige, en Sætning det var ham let at |A:303udsmykke, da deres glimrende og *saakaldte gyldne* Tider altid havde tillige været Lastens Jubelaar; men hvad han ikke vilde see, var at Hjertets Ondskab er Menneskets Ulykke, og Grunden saavel til Kundskabens Misbrug som til de aabenbare Laster, paa hvis *Antal* det ingenlunde kommer an; hvad han ikke vilde ændse var at Mennesket er under alle Omstændigheder *naturlig* ondt, og hvad han ikke vilde troe, var Christendommens Sandhed, thi at den løste Knuden, og krævede Videnskabelighed, det kunde han see. I et andet Skrift paastod han nok en Urimelighed, nemlig, at Mennesket ikke er skabt til Selskab, og at Staten altsaa er et unaturligt Samfund, en Sætning der vilde være sand, dersom det var Menneskets Bestemmelse at tjene hvad der tyranniserede den forfaldne Borger af Genf: Magelighed, Ømfindtlighed, Mistænkelighed og Egennytte. Dog, mest berømte ere to af hans Bøger blevne, Bøger man mindst skulde ventet af en Stats- og Videnskabsforagter, Afhandlingen om Statspagten, og Romanen Emil der skulde reformere Opdragelsen. At han nu imidlertid maatte været, hvad han ikke var, meget fortumlet, hvis

født 1712.
død 1778.

disse Bøger ei havde stilet paa efterhaanden at frembringe den lyksalige Naturstand, ved at befordre Vankundighed og opløse Staterne, er ligefrem, og man maa tilstaae at han med stor Skarpsindighed har løst sin Opgave, thi Europa behøvede blot i hundrede Aar |A:304at følge hans Lærdom for at nedsynke i et vel ikke saa elskværdigt, men dog saa dybt og lovløst Barbarie, som han kunde ønske. For endnu mere at lette denne herlige Overgang, tog han sig den Frihed at paastaae, at Christendommen, saa ypperlig den ellers var, skadede Staten og begunstigede Tyrannie, ret som om *Kjærlighed* kunde *skade Enighed,* en *Christen* være *Tyran,* eller som om en Tyrans Undersaatter vare slet tjente med christeligt Haab og Taalmodighed. At Christendommen derimod løser den Opgave han fordrede løst af Staten som dog, ved at prøve derpaa, maatte omsonst opløse sig selv, Opgaven nemlig af et Samfund i hvis Tjeneste hver Enkelt frivillig sætter alle sine Kræfter, det saae han ikke, men derfor er det ligesandt, thi den sande Kirke er et saadant Samfund under Friheds Lov.

Montesquieu traadte, omtrent paa samme Tid som Rousseau, frem med sit forroeste Værk om Lovenes Aand og Vilkaar, hvori han vil gribe Folkenes Aand i Luften, som om alle Mennesker vare Franskmænd. At imidlertid dette Skrift fandt i Frankerig høirøstet Bifald, er intet Under, thi det er luftigt og let, vandet og klart, og syndes grundig at forsvare den Lyst til borgerlig Frihed og Ligegyldighed for Religionen, som nu stedse meer blev Dagens Orden. Skriftets gode Side er mere Alvor, Ærbarhed, og Erkjendelse af Christendommens velgjørende |A:305Indflydelse, samt en ærligere Modsigelse af aandelig og verdslig Trældom end man dengang pleiede at see, ja selv i Videnskabelighedens Historie er det mærkværdigt, som det første Forsøg paa at betragte ethvert Folks indvortes Beskaffenhed som Grunden til dets Tro, Sæder og Forfatning. Skjævt og bagvendt er det Hele, men Vinden af historisk Vidskab hjemler det sin Forfatter, og videre kom Franskmænd aldrig.

født 1689. død 1755.

Paa samme Tid som dette Værk udkom, begyndte et andet af langt mere Udstrækning og Indflydelse, bestemt til at trykke Seiglet paa fransk Videnskabelighed, og kaldet Encyclopodie, fordi det skulde indeholde alt Videværdigt i den menneskelige Kundskabs Kreds. Voltaire, Gudsforagterne Alembert og Diderot, samt Egenyttens erklærede Tilbeder, Helvetius, stode i Spidsen for dette Mesterværk, der skulde omfatte Alt *uden* Religion og Philosophie, og blev da en usammenhængende Ordbog, der berettede, ikke hvad Mennesket og Tingene vare, men hvad man sagde om dem i Paris, altsaa egenlig et stort Sæt franske Aviser og Almanakker.

Syttenhundrede og Halvfjerds fuldførtes det store Værk, og

hermed kan vi slutte Oversigten af Frankerigs Bogvæsen. Vi have seet hvilke Lære-Mestere det gav Europa, samt hvorledes de vare aldeles naturlig udviklede, vi kan intet Øieblik tvivle paa, at jo denne Lærdom snart maatte frugte øiensynlig i sit Fædreneland, og |A:306det er klart, at vandt den Seier i Europa, da var det ude der med Christendom og grundig Videnskabelighed, ja med Kirke, Stat, Dyd og Alt hvad Fortid kaldte Helligt og Ærværdigt. Betragtede vi da ogsaa Historien kun som et Sørgespil, at see for Lyst, maatte vi dog med Deeltagelse efterspore den aandige Tilstand i Europas andre Hovedlande, som den verdslige Historie har sagt os vare i de samme Dage Engelland, Holland og Tydskland, og see om man kæmpede saa ivrig og heldig mod Aanden, som mod Hærene, fra Ludvig den Fjortendes Aarhundrede.

Have vi med Opmærksomhed læst Engellands *verdslige* Historie, da behøve vi ikke at spørge om, hvilken Aand der herskede, og kan aldrig tænke at den i Grunden modsatte sig Frankerigs, ei heller synes en afsides Østat at være skikket til Dæmning for Strømmen paa Fastlandet; men have vi seet ret paa Engellænderne, ere de et *Missions-Folk,* hvis Indflydelse paa Fastlandet ei saameget beroer paa den indenlands herskende Aand, som paa de Hjelpe-Tropper og Subsidier den med eller mod sin Villie afsender. Saaledes var det Vilhelm og Marlborough der, tildeels mod Engellændernes Villie, satte Ludvig Skranker, saaledes have engelske Bøger, uden at man veed det i deres Fødeland, kraftig bestridt den franske Aand, og selv i de sidste Dage er paa Øen forberedet hvad dens Aand ei ahner, saa det lønnede Umagen at see langt |A:307dybere i Engellands nyere Historie, og fremstille den langt udførligere, end indskrænket Rum og Kundskab her tillade.

At Henrik den Ottendes Kirke-Forandring egenlig kun var en *Opstand mod Paven,* af hvis Krone han derfor anmassede sig et Stykke, paa hine Fyrsters Viis, der faldt fra de romerske Keisere, det er noksom bekjendt; men at det er *hans* Aand der lige til det attende Aarhundrede forstyrrede Kirke-Freden, det har man ikke saa godt mærket, skjøndt ogsaa det er øiensynligt. Om Troen var man omtrent enig, eller ansaae den for en Biting, kun om Kirken stredes man, det gjaldt ei saameget om *hvad* der skulde *tales,* som om *hvem* der skulde *føre Ordet,* og Opgaven var: at finde paa en Skikkelse for den *selvraadige* Kirke, hvorunder hver Medlem kunde tiltroe sig Deel i Uafhængigheden. Den nemmeste Maade var nu vist nok at forene den kirkelige med den verdslige Uafhængighed i Kongen og Parlamentet, og det gjorde Tilhængerne af den bispelige Kirke; men den Deelagtighed de enkelte Medlemmer derved fik i Uafhængigheden, ansaae Presbyterianerne, som og *derfor* bør hede *Puritaner,* for et

Blændværk, og syndes Hensigten kunde ikke opnaaes, med mindre Biskopper afskaffedes, og Kirkemagten kom til at hvile hos et geistligt Parlament af *Ligemænd* som Menighederne selv havde valgt. Dette fandt Independenterne var endnu ikke nok, da hver |A:308Menighed var afhængig af sin Fuldmægtig, og han igjen af Stemme-Fleerheden i Synodet, og fordrede derfor at hver Menighed skulde raade sig selv, og bestyres af Læreren i Forening med læge Medhjelpere. Hvorledes denne *Selvraadighed* udartede til Formastelse og teede sig i borgerligt Oprør, har vi seet, men midt under disse Storme begyndte et nyt Partie at danne sig, som drev den kirkelige Selvraadighed til det Yderste, og det var de siden saa navnkundige *Kvækere*. De erkjendte ingen anden udvortes Kirke end deres egne *Legemer,* erklærede hvert Faar, selv det mindste Gimmerlam, for sin egen Hyrde, Læreembedet for en Fælled, Sacramenterne for unyttige, Søndagen og de andre Høitider for Papisterie, Videnskaberne for overflødige, eller vel endog syndige, og Aanden i hver *Kvæker* for Skriftens Dommer. Man seer let at disse Folk vare hverken Christne eller Kjættere, men et Slags *Fornuft-Sværmere,* et Ord, der vel klinger lidt underlig, men staaer sin Prøve, thi Sværmerie er en selvgjort Indbildning om aandelige Ting, og at Fornuften, saasnart den kommer i Aandens Kreds, kan sværme saavel som Phantasie og Følelse, det kan man begribe, og der gaaer Syn for Sagn i de senere Dages philosophiske Systemer. At nu Fornuften var den herskende Sjæle-Evne hos Kvækerne, det er klart af deres spidsfindige Skrift-Fortolkning, af den Overvægt de lagde paa |A:309Moralen som den egenlige Religion, af deres Begreber om Frihed og Lighed, og deres stadige Hensyn paa timelig Nytte og Fordeel, men at denne Fornuft ei var blot sandselig, beviser Fiinheden i deres Tankegang, Dybden i deres Moral, som fordrede *indvortes* Hellighed, deres Nidkjærhed for at udbrede Kvækeriet, og den Styrke hvormed de bar Forfølgelser, saavelsom deres Hovedlærdom om det indvortes Lys, og Samfundet mellem Aanden og Fornuften ɔ: *Fornuft-Begeistring*. Formanden for dette *Vennelag* var Georg Fox, en Væversøn fra Drayton i Leicester, han havde lært Skomager-Handværk, men ikke egenlig drevet det, til aandig Grublen over sin Bibel, som han hardtad kunde udenad, stod hans Hu, og under denne Tragten efter at vorde klog over det som skrevet staaer, faldt han naturligviis i svare Tanker, der maatte være ham saameget tungere, som han manglede al videnskabelig Kundskab. Han forlod, henved tyve Aar gammel, Slægt og Venner, og raadførde sig trindt i Landet med de berømteste Lærere af alle Partier, men fandt sig ingensteds fyldestgjort. Et underlig vemodigt Syn er det altid, at see en gjærende Yngling vandre omkring med brændende Tørst efter Livets Vand, og yderst sørgeligt, naar man maa indrømme,

født 1624.

at han i et christnet Land kunde betle forgjæves ved Præsternes Dørre, men det viser kun den engelske Kirkes elendige Tilstand, uden |A:310at undskylde Fox, som nu opkastede sig til Lærer og Reformator efter *sit eget Hoved*. Hvorvidt det havde været ham mueligt at sidde hjemme og dyrke sin Gud i Stilhed, kan Ingen sige, men at han i christne Mænds Bøger fra de forrige Tider kunde fundet den Oplysning han behøvede, naar han ydmyg havde søgt den, er sandsynligt, at han, hvis han havde følt et uimodstaaeligt Kald til at optræde som Lærer, vilde følt en ligesaa uimodstaaelig Drift til først at skaffe sig de Kundskaber, der paa den Tid synes aldeles nødvendige for en Reformator, er rimeligt, og at han i al Fald, naar han havde fulgt Guds Kald og ei sin egen Lyst, vilde holdt sig paa det Nøieste til Skriften, det er aldeles upaatvivleligt. Det Sidste er da egenlig det Eneste hvorefter vi maae dømme ham, thi Han, som fordum valgde Fiskere til sine Apostle, kunde vel endnu opvække sig Redskabet i Almuen til at beskjæmme de Skriftkloge, og i et Land, hvor Videnskabeligheden stod paa den Fod som i Engelland, var det maaskee nødvendigt, vi kan i det Mindste ikke slutte andet, naar vi huske, hvor fortvivlet Forfatningen baade i Kirke og Stat under Borger-Krigen var, uden at nogen Skriftklog hævede Røsten til at samle de Forvildede under Herrens Banner, og naar vi see, at Fox netop traadte frem Aaret efter at Parlamentet havde opløst den 1647.
bispelige Kirke, og derved erklæret Kirken saavelsom Staten i Revo|A:311lutions-Tilstand. I 44 Aar vandrede nu Fox, saavidt det tillodes ham, omkring som Bods-Prædikant, taalde Slag, Forhaanelse og Fængsel, og fandt Tilhængere i Tusindtal. Mange af disse fore rasende frem, naar *deres* Aand kom over dem, styrtede ind i Kirkerne som de spotviis kaldte Taarnhuse, skjældte paa Præsterne, og foregav, at de ved at forstyrre Andagten, paa Steder som i deres Øine vare vanhellige, efterfulgde Jesus, som forstyrrede Kram-Markedet i Helligdommen. At de nu bleve tugtede som Freds-Forstyrrere, skadede dem ingenlunde, og langt var den kolde Trods, hvormed de Fleste leed, fra den Kjærlighed, uden hvilken man forgjæves hengiver sit Legeme til at brændes, men det undskylder ingenlunde deres Fjenders afskyelige Grusomhed, der endog udøvedes paa mange som levede i Stilhed, og kjendtes kun derpaa, at de ei vilde give Tiende, ei gjøre Eed eller Krigstjeneste, og ei tage Hatten af for nogen, men dutte alle og enhver. At de to sidste Unoder vare grundede i Storagtighed, seer man let, at Afskyen for Tiende og Krigstjeneste som oftest kom af Egennytte og Feighed, er sandsynligt, og Skriftens Bogstav om Eden var i al Fald intet Forsvar for dem, der i Lærdommen ei vilde lade Ordet gjælde, men alt dette kan ingenlunde forsvare Grusomheden mod Værgeløse, der aldrig modsatte sig Rettens Tjenere, og at man

ikke havde en eneste Mand der kraftig kunde nedslaae |A:312deres Vildfarelser med Guds Ord, og værdelig betjene det nødvendige Værk de fuskede paa, gjør at de, *mod den engelske Kirke,* staae som Sandhedens pinte Vidner. Hiin Kirke, der midt under den almindelige Gjæring kunde opløses som ingen Ting, var naturligviis i sin, ved *Kongebud* fornyede Skikkelse, saa godt som ingen Ting, et Skyggebillede af Kirken, som Bisperne af Kongen i Overhuset, og kun den ene Gang, da det gjaldt dens fule Støtter: *Straffe-Lovene* mod anderledes Tænkende, vovede den at knye, fordi Jakob den Anden var almindelig forhadt. Man kan da uden Fare paastaae, at ved det syttende Aarhundredes Slutning, da Torys og Vhigs havde opslugt Episkopale og Presbyterianer, vare Kvækerne de gudeligste Mennesker i Engelland, naar man undtager de skjulte Christne i Hytterne, som Ingen skal indbilde sig at kunne tælle; men vel kan man og sige, at havde den bispelige Kirke ei havt i Hytterne en stærk usynlig Støtte, kunde dens Skygge umulig saa længe holdt sig paa Skuepladsen; naar det derimod var saa, da begriber man let, hvorfor den, der dog var en *Skygge af den sande* Kirke, ei maatte forsvinde. Vilhelm af Oranien, der, som Hollænder, maatte hælde til Presbyterianerne, og saae meest paa det Verdslige, søgde at forlige alle ujakobitiske Partier, de fleste Presbyterianer mødte ham paa Halvveien, Kvækerne tilbøde |A:313Forsikkring *for Guds Aasyn,* som om det ikke var den høieste Eed, og Kirken var saa omtrent enig i Ligegyldighed, da Aarhundredet og han endte sit Løb. Denne Ligegyldighed døbde Kvækerne med det siden saa forgudede Navn *Tolerance,* hvilket, i deres og det følgende Aarhundredes Mund, ikke betegner christelig Sagtmodighed, Blidhed og Billighed, men Ligegyldighed for Troen og Guds Ord. Overalt er det værd at gjentage: Kvækerne vare det saakaldte *oplyste* Aarhundredes Forløbere, Fornuft-Dyrkere i Indbildningen; det indvortes Lys, hvorom deres hele Lære dreiede sig, var Glimt af aandig Forstand, de forkastede Alt hvad de ikke *indbildte sig at begribe, de frygtede ingenlunde Videnskaberne* som formeentlige Fjender af Troen, men de hadede dem som Fjender til deres Indbildning om Fuldkommenheden af det indvortes Lys, og foragtede dem som unyttige i det daglige Liv, da de derimod forraadte deres verdslige Sind, ved helst at drive de meest fristende og fordelagtigste Handteringer. Deres Meninger maa man ingenlunde bedømme efter Keiths og Barklays Forsvars-Skrifter, thi deels er Accommodationen ligesaa øiensynlig i dem, som i *deres* Bekjendelser der i vore Dage sigtedes som Uchristne og turde ei vedkjende sig at være det, og deels vare begge disse Mænd fra *Skotland,* hvor Kvækeriet ligesaalidt som Independentismen og de øvrige Galska|A:314ber hvoraf det bestemt *udviklede* sig, fandt synderlig Indgang, og havde

aabenbar langt anderledes *Ærbødighed* for Skriften og den *historiske Christendom,* end Kvækerne i Almindelighed, som derfor ogsaa, med deres Afgud: *Vilhelm Penn,* i Spidsen, tilsidst udstødte Keith af deres Samfund. I hvad der er skrevet *for* 1696.
Menigheden selv, Opbyggelses-Skrifterne, af deres unægtelige Ligegyldighed for Bibelen, mod hvilken man hos Penn vil finde alle de Indvendinger, der siden ere udviklede, og af den Verdens-Klogskab der aabenbar besjælede Penn og Selskabet i det Hele, saasnart den første Ruus var forbi, er det man skal lære at kjende af hvad Aand de vare, af den nemlig, der fordyber sig *i sig selv,* og taber sig efterhaanden i *Verden,* som det ogsaa øiensynlig er gaaet med Kvækerne, der af sig selv have alt mere og mere søgt deres Lys og Selvstændigheds Aand i Sølv og Guld, og tabt sig i den store Kræmmer-Menighed. At nu ogsaa en Kvæker-Menighed er i Grunden en *Selv-Modsigelse,* ligesaavel som en Fornuft-Kirke, indsees let, thi er det indvortes Lys den eneste retvise og ufeilbare Dommer, og er det imidlertid som Erfaringen lærer, langt fra at lyse eens i alle, saa er *Uenighed* aabenbar Kvækerdommets Grundsætning, ligesom *Enighed* er enhver *Menigheds* uundværlige Sjæl. Kun altsaa ved at trodse sine egne Grundsætninger, |A:315og blindt følge enkelte Hovedmænds Ord, istedenfor Guds, ved at være Foxianer og Pennister istedenfor Christne, ved at være et Partie og Selskab, istedenfor en Kirke, ved at gjøre *Skin* (udvortes Gjerninger og Sædvaner) til Hovedsag, og Troe til en ligegyldig Biting, kun derved kunde de vinde *Skin* af en Menighed, saalænge til de Enkelte fik i Sinde at være fornuftige Kvækere — gjøre deres Ret gjældende til at lade *deres* Lys skinne — da Enigheds-Skinnet nødvendig maatte forsvinde. Man har derfor seet sig nødsaget til, baade efterhaanden at fornægte en stor Deel Medlemmer, (som de fægtende Kvækere i Nordamerika) og at beskikke *Lærere,* der vel ei skulde forbyde, men dog, om mueligt afværge Lysets Udbrud hos de Andre, men man seer let, at dette Middel ei kan anvendes og frugte, uden Ligegyldighed er steget saa høit, at den staaer paa Nippet at opløse det Hele.

Vende vi nu tilbage til de navnkundigste engelske Forfattere i det syttende Aarhundrede, da see vi ogsaa dem mere og mere at vende Ryggen til Troe og Kirke, og naar de dreie sig igjen, da er det kun for at pege Fingre og skyde til Maals efter Alter-Tavlen.

Digterne staae *naturlig* Kirken nærmest, og dem bør vi da først betragte, men saae vi at alt Shakspear der havde hjemme i Reformations-Aarhundredet, staaer i alle Maader saa omtrent paa det siden saa berømte Indifferents-Punkt, |A:316med den ene Fod i det mindste udenfor Kirken, og see vi i hans Værker store Grav-Minder for Engellands Kæmpe-Aand, da see vi tillige Byg-Mesteren opgive Haabet om at reise den *høie Kirke* paa *engelsk*

Grund, og overantvorde Historien *Tegningen* saavelsom det store Forraad af Bul-Øxer og Blysnore, Skruer og Dunkrafter, Buer og Billedstøtter, ja hele Fag forsvarlig Grundmuur til behagelig Afbetjening et andet Steds, hvor der var fastere *Grundvold,* bedre Tømmer til Sparre-Værk, Kaabber til Tag, mere Sammenhæng mellem *Steen og Kalk,* bedre Øie for *Kirke-Skibet,* og meer Forstand paa *Alter-Tavlen*. Daarligt var det da at ville vente Shakspear fortsat i Engelland, hvor han døde og blev begravet, men vel kan vi vente at see den fornuftige Indbildnings-Kraft der i Shakspear slog sig til Roe, og slog sig fra Kirken til Skue-Pladsen, der efterhaanden slaae sig til Verden som den var, og synge med de Fugle den var hos. Det see vi da ogsaa, men først maa vi kaste et Blik paa Independenterne, der paastode, at de hverken vilde slaae sig fra Kirke eller Bibel, men blot danne dem efter deres eget Hoved, og her møde vi da ogsaa John Milton, der alt var født i Shakspears Dage, og altsaa i det Mindste paa Kirke- 1608.
Gaarden, men forvildede sig siden ei alene ind i det lange Parlaments men selv i Cromvels Skriver-Stue, og forsvarede Karl Stuarts Dødsdom. Først |A:317da han, over de Halvtreds, ved Karl den Andens Tronbestigelse blev forskudt af Verden, var det han satte sig til at skrive sit berømte Digt om det forlorne Paradis, under hvilket Arbeide han strax mistede sit Syn og digtede det øvrige i Blinde. At anvende dette strængt paa Digtet, er vel haardt, og synes ubilligt, naar man ikke først har anvendt den nødvendige Tid og Taalmodighed til at læse det heelt og nøie igjennem, men vist er det, at han digtede paa egen Haand og efter sit eget Hoved, og det mange Steder saaledes, at baade Bibel og Fornuft betakke sig for Æren af at have begeistret ham. Spottefuglen Voltaire har vel ikke megen Uret i, at Satans Rolle er den mest glimrende i hele Stykket, og jeg vil lægge til, at Miltons Helvede er mig for heedt, hans Himmerig for koldt, hans Selskab kjedsommeligt i Længden, og hans Allegorier luftige, naar man ikke anvender dem paa den engelske Kirke, som kun indbildte sig den kunde trodse Helvedes Porte. Som allegorisk Digt hører det i Øvrigt ganske rigtig til Fornuft-Poesien, thi Allegorien er den aandige Fornufts eiendommelige Billed-Sprog, som imidlertid altid vorder tomt og koldt, naar det ikke af Historien og Menneskets Inderste laaner Sandhed, Fylde og Kraft. Aabenbar var det Miltons Hoved-Hensigt med at anvende ni Aar paa dette døde
Digt, at vinde Navn af Engellands Virgil, det lader Historien ham 1674.
gjerne beholde, og saa|A:318ledes ere de nemt forligte. Engellænderne fandt selv liden eller ingen Behag i Digtet, men da man beviiste dem, det var mageløst, fandt de det hørde dem til, trykde det pænt, indbandt det prægtig, og lagde det paa Hylden som et Magna Charta, der gav dem Sort paa Hvidt for, ogsaa i Poesien at være de Gamles og Italienernes Ligemænd,

Franskmænds, og hvad i deres Øine er det Samme, det hele øvrige Europas Mestere.

Vende vi nu Øiet til den bispelige Kirkes *Skueplads,* da finde vi der naturligviis *John Bul* i en anden Skikkelse, fornemmelig i John Drydens, oprindelig fra Huntingdon og denne, som man siger i Engelland, de Nis Ypperste-Præst, var da ligesaa flygtig som Milton var stiv, han klynkede ved Cromvels Grav, jublede ved Karl den Yngres Kroning, ivrede for Protestantismen i Testactens Dage, blev Catholik da Jakob den Anden blev Konge, havde hjemme paa Theatret og Kaffe-Huset, morede sig selv og de andre Gjæster det bedste han kunde med Eventyr og letfærdige Løier i flydende Vers, og arbeidede i alle Maader paa at gjøre Shakspears *Storm* til Vind. Under den oraniske Vilhelm, som ikke forstod Spas, og var ingen Ven af ublu Tale eller Chatoliker, mistede han Hofkrandsen, men holdt sig dog med et Rift i Seilene paa Theatret, og gjorde sig udødelig i Engelland ved at oversætte Virgil, thi det var i hans Landsmænds Øine at indtage Rom, som |A:319de ansaae for en stor poetisk Heltegjerning. En Omarbeidelse af Shakspears Antonius og Cleopatra, erklærede Dryden selv for sit eneste Drama af poetisk Værd, og viiste derved baade at han skiønnede bedre end han skrev, og skrev sine Synder paa Folkets Regning, hvilket er med andre Ord, at han var en Harpe der klang som Vinden blæste, og hans høieste Attraa var at være en Spillemand som hiin, hvis Greb han i sit berømte Kvad om *Alexanders Fest* saa livfuld besang. Er Fornuft-Poesien en Tilegnelse og Forklaring af Oldtids Sang, da kan man sige at Shakspear tilegnede sig Indholden, Milton og Dryden *Tonen* og *Klangen,* af gamle Engellands Høi-Sang, og toge dem med sig i Graven, hvorfra ikke Popes Negle og knap Yongs Taarer kunde hente dem tilbage, og det var med det syttende Aarhundrede Dryden hensov.

født 1631.

1701.

Samtidig med Dryden var ellers Rochester, der paa Vers vandt Prisen for Liderlighed, og Buttler, som, efter Sigende, killede Pegasus saa med sin ene Spore, at han maatte lee sig ihjel, men om det er sandt, maae Andre bedømme, som have Tid og Lyst til at lee ad hans Hudibras.

Poesien er unægtelig det naturlige Baand mellem Himlen og Jorden, og derfor tillige mellem Christendom og Videnskabelighed, saa, hvor den fattes eller udarter, kan ingen sand |A:320Videnskabelighed findes, der kan Skriften, hvis hele Indhold er aandelig, og hvis Sprog tildeels er det høieste poetiske, aldrig forklares grundig, der kan heller intet Syn være for Tingenes og Kundskabernes sande Forhold, der nødvendig er aandigt eller poetisk. Først kan ret øjensynlig Historien aldrig dyrkes der med *Liv og Lykke,* thi naar vi ei beskue Fortiden poetisk, er vort Forhold til den dødt med Fædrene, vi kan

randsage Gravene, og finde mangt et dyrebart Efterladenskab, men er der ikke aandigt Lys og Syn i os, da ligger det over som under Jorden i Mørke for os, og naar vi har stillet vor Nysgjerrighed ved at betragte Kisten og Liigklædet, som er det eneste, vi med sandselige Øine kan see, begrave vi det atter i Glemsel. Men, er Historien død for os, da have vi aabenbar ikke mere noget levende naturligt Forhold til Aandens Rige, og det overnaturlige formedelst Troen, som allerede maae være spændt, før Poesien falder fra, vorder siden daglig nærmere ved at briste, og staaer i al Fald i Modsætning til den Videnskabelighed Sjælen driver paa sin egen Haand. Denne kan nemlig ikke bestaae uden i Betragtning af os selv og de udvortes Ting, udrevne af det aandige Forhold der ene var i Stand til at oplyse og forklare dem, thi ingen Skabning kan forklares, med mindre den sees i sit sande Forhold til Skaberen, og dette maa saavist være aandigt, som Gud er en Aand.

|A:321Efter disse Bemærkninger der kan gjøres soleklare, kan vi ikke vente at finde i det Hele nogen sand Videnskabelighed i et Land, hvor det gik med Religion og Poesie, som sagt er, men paa den anden Side maae saavel Kvækernes Fornuft-Troe som Shakspears Fornuft-Poesie forsikkre os om at finde noget Andet end i Frankerig, finde *Gnister* af aandig Fornuft, der i det Mindste tændte og underholdt Attraa efter grundig Indsigt, skjøndt de ei mægtede at frembringe den.

Spørge vi nu, som vi bør, først om Historiens Dyrkning, da høre vi virkelig, at samtidig med Shakspear var den store Old-Grandsker Camden, der ved sine Undersøgelser om det gamle Britanien, frembragde en Samling af mageløse Brud-Stykker, men vi høre ogsaa at det her som i Poesien, blev ved Begyndelsen, Agtelsen for Camden vedblev, men Ingen gik videre, men meget mere gik man tilbage. Næsten alle de latinske Krøniker fra Middel-Alderen bleve udgivne i det 16tende og 17tende Aarhundrede, men ligge indtil denne Dag, saagodt som ubenyttede, og slet ikke bearbeidede; tidlig begyndte man at drage de angelsachsiske Skrifter frem, men man lærde aldrig at forstaae dem, og blev selv med Udgivelsen staaende paa Halvveien. Alt i det 16tende Aarhundrede udkom den angelsaxiske Oversættelse af Evangelierne og i den første 1571.
Halvdeel af det 17tende arbeidede Vheloc og Spelman |A:322flittig, saa Oversættelsen af Davids Psalmer, Bedas Kirke-Historie med Alfreds Oversættelse, den angelsachsiske Krønike og de gamle Love kom for Dagen, men for det Meste maadeligt, thi man havde kun Sands, *ikke Aand* for de gamle Mindes-Mærker, som iblandt andet ogsaa er klart deraf, at man, saavidt muligt, forbigik Aandens Tale ɔ: Digtene, og hvor man nødtes til at tage den med, som i Saxe-Krøniken, var endog latterlig

forlegen med den. Intet Under da, at Lysten som skulde drive
Værket, snart forgik, Somner aflagde i sit Lexikon Regnskab for 1659.
hvorvidt man var kommet, og forgjæves søgde Hickes ved
Aarhundredets Slutning atter at bringe Tingen i Gang, hans
Grammatik var daarlig, hans Kundskaber i Sproget ringe, hans
Smag ingen, hans Tale pralende, langtrukken og kjedsommelig,
kun lidt kom ud, Intet forklaredes og Værket sov aldeles hen med
det syttende Aarhundrede. I det attende nøiedes man med at faae
en trykt Fortegnelse over Stervboet af Vanley, og lod saa til den 1705.
Dag i Dag ligge hvad Luerne ikke fortærede i det Cottonianske
Bibliothek; selv dette Slag vakde Intet, Parlamentet nøiedes med
at indhente en Liste paa hvad der var brændt og beslutte at man
skulde gjemme Resten. Sagtens følde vel imidlertid
Engellænderne at de ingen ret Historie kunde faae, før
Oldsagerne vare bragde i Rigtig|A:323hed, og man hjalp sig da
foruden, thi den Milton skrev var vel ikke stort bedre end ingen.

I Kirkehistorien, især den indenlandske, skedte ogsaa i det
syttende Aarhundrede et Kæmpeskridt ved Jakob Usher: irsk af født
Fødsel, men af gammel engelsk Herkomst, og den første Grøde af 1580.
Høiskolen i Dublin, til hvis Stiftelse hans Morfader Jakob
Stanihurst havde givet det første Stød. Dog ogsaa her var det
omtrent forbi med *Begyndelsen,* og det er intet Under, naar man
betænker, at Usher overlevede den biskoppelige Kirkes Velmagt, døde
ja man kan sige han bar dens Billede, thi efterat have været Erke- 1655.
Biskop i Armagh, endte han som Præst for en lille Menighed i
Surrey, og under Borger-Krigen vankede han omkring fra Sted til
Sted med sine Bøger, vilde ikke forlade og kunde ikke benytte
dem. *Skotten* Gilbert Burnet Biskop af Salisbury skrev mod døde
Enden af det syttende Aarhundrede en Krønike om den engelske 1714.
Reformation, men han var egenlig en Statsmand, og nu lod man
det omtrent dermed beroe.

Under saadanne Omstændigheder kan man ikke vente at
Engellænderne skulde udrette store Ting i den almindelige
Verdens-Krønike, thi det krævede hvad de mindst har: Høiagtelse
for andre Folkefærd, Ærbødighed for det Ubegribelige og
Taalmodighed til i sine Børn at høste Arbeidets Frugter. Man har
derfor i Engelland aldrig fundet nogen kjærlig Deltagelse i
Verdens-|A:324Historien, men kun Lyst til at undvære eller
undertvinge hele Verden legemlig og aandig, og det er yderst
mærkeligt at den eneste Mand der i den livlige Tid gav sig til at
beskrive Verdens Løb, gjorde det af Kjedsommelighed, thi det var
Ridderen eller rettere Røveren Valther Raleigh, der efter en født
urolig Fart til Lands og Vands, strandede i Tover, som i det 1552.
Ringeste Medvider i en Sammensværgelse mod Jakob den Første.
Der var det han i sine tolv Fængsels-Aar fordrev Tiden med at
beskrive den, men brændte selv i Arrighed Halvparten, fordi den

første Deel, der gaaer lidt ind i Roms Historie, ingen Afsætning fandt. Nogen havde den, i al Fald, som første Forsøg, vel fortjent, men at læse den var ikke Engelskmænds Sag, deres var og bliver det kun at rose den som et Mester-Stykke, *fordi* den er old-engelsk. Dermed lod man det beroe i det syttende Aarhundrede, og for Ærens Skyld kunde de gjerne gjort ligesaa i det attende, men vel var det ikke desmindre, som paa sit Sted skal sees, at de prøvede deres Lykke. Skulde Engelland engang blive sat i Tover, gik det maaskee lidt bedre med den første Deel, men den anden, hvori det selv skulde være med, blev vist skrevet til Ilden, og kom det løs igjen, vilde det sagtens, som Raleigh, brække Halsen paa et nyt Ledings-Tog efter den indiske Guld-Grube, thi siger bemeldte Verdens-Historiker: Kjærlighed og Dyd forlade Lauras Grav for at følge *Fee-*|A:325*Dronningens Skygge,* skjøndt Petrarks Sjæl græder og Homeers raser i Harme; underlige Ord, der taale en dybere Anvendelse, end han drømde om.

Saavist som det er Menneskets *sande* Vilkaar og Forhold Philosophien paatager sig at forklare, saa øiensynlig er *Menneske-Slægtens Historie* den Nød bemeldte Frue har at knække, og hvormeget hun end har af Munden, er der dog meer end nok for hende at *gabe* over, og hvor bidsk hun end er, bider hun dog gjerne Tænderne i Stykker paa Skallen, saa Kjernen er sikker nok, og klinger det end ikke smukt, saa er det, med Fruens Tilladelse, dog ganske moersomt, og har sin gode Grund i *Sandhed,* der aldrig lader sig *knække,* men vil i alle Skikkelser æres og elskes og aabenbare sig selv. Men naar nu Fruen vil gaae Historien forbi, i den Indbildning at hun er Kiernen selv, eller kan dog finde Skatten, ved at grave i Jorden og famle i Mørket, da gaaer det lystigt til, og hvad hun vinder, er i det Høieste en *lang Næse,* der kan være ganske god til sit Brug, men naaer dog aldrig Kjernen, giver Spottefugle Spillerum, og sætter Fruen i Fare for at trækkes did, hvor hun nødig vilde. Denne Bemærkning grunder sig paa den Tanke, at man aldrig kan tale *fornuftig nok* om Troen, og vanskelig for vantro om Fornuften paa sin selvgjorde Dronning-Stoel, der, som paa Møens Klint, |A:326er gjort af *Kridt,* staaer *høit i Veiret* og *dybt i Vandet,* og efter den kan engelsk Philosophie ingen Lovtale vente, undtagen det skulde være, at den dog bedre end Tydske-Moer holdt sin Næse hos sig selv, og holdt Folk til at gjøre Gavn med Hænderne, for derved *efter Haanden* at faae Naturen i Hovedet.

Det var den navnkundige Frands Baco Lord af Verulam og en Stund Engellands Cantsler, der satte Rigets *Stor-Seigl* paa det samme gode Raad, og skjøndt man tog ham Seiglet fra, fulgde man dog tildeels Raadet i det *Smaa.* Dog, er end Baco, saalidt som Nogen for god at spøge med paa en skikkelig Maade, som var hans egen Vane, saa er dog Alvor ogsaa paa sit rette Sted, naar

født 1561.

man taler om Engellands største Tænker, og om den første Mand i Christenheden der med aandigt Blik overskuede Videnskabernes Rige, som han gjorde i Bogen om deres Udfyldning. Vel maae man kalde det et Kæmpe-Stykke, en Shakspears jævnaldrende og aandig beslægtede Landsmand værdigt, alt i det sextende Aarhundrede at fælde Stagiriteren, eller dog rettere sætte ham paa sin rette Hylde, som en boglig Alexander, der gjorde Vind med hele Grækenlands Mandskab, men som er al Opmærksomhed værd, fordi man kun af hans Ruller lærer at kjende mangen Kiæmpe, som han opofrede for at være ene Soel paa Himlen. Havde Baco ret forfulgt denne nødvendige Seier |A:327over hiin store Mogul i Spidsfindighedens Rige, fulgt sin unægtelige Overbeviisning om Erfaringen som Vidskabs-Kilde, og Tiden som Sandhedens stykkevise Aabenbaring, saa han havde anvendt sin Tid paa at give den Videnskabernes Historie hvis Savn han bemærkede, da vilde det i det Mindste ikke været hans Skyld, om Engellænderne ei vare blevne det viseste Folk, men han var og selv en Engelskmand og ovenikjøbet langt ude af en Slags fransk Herkomst, hverken fri for engelsk Lyst til at *aagre med sit Pund,* eller fransk Begjærlighed efter det Skin som glimrer; i den lærde som i den borgerlige Verden tog hans Hoved Stikpenge af hans Hjerte for at stadse med, og han realiseerte sin Formue saa rask, at han maatte suge paa Labben tilsidst, og efterlod sig egenlig kun store Ord og et tvetydigt Navn. Han vilde sagtens paa sin Viis snoet sig fra Beskyldningen, med den Anmærkning, at hans Landsmænd havde Øiet i Hænderne, som Dionysius Øret i Fødderne, men det undskylder ham ikke, thi han var for klog til ikke at vide, Philosophen skal holde fast paa Tingene, holde sine Øine hos sig selv, og lade Folk troe hvad de vil. Men, i Hjertet havde han sin Skade, Tredobbeltheden i Mennesket og i hans Forholde: til Gud, sig selv og de udvortes Ting, saae han rigtig nok, men de Hensovne vare døde og andre Mennesker kun Ting for ham, derfor gjorde han Historien kun til Gjenstand for *Hu*|A:328*kommelsen* ikke for *Kjærligheden,* som ret mærkelig fattes i hans Inddeling af det aandige Menneske, hvor han derimod godt veed at henføre Poesien og Philosophien til deres rette Værnething, ja er klarøiet nok til at see der ligger mere Vidskab i Old-Poesien, som han derfor kaldte den *paraboliske,* end man i hans Dage drømde om. Ogsaa her staaer han ene mellem sit Lands Tænkere, der ellers meende at Phantasie og Fornuft vare saa uforenelige, som om de aldrig kunde være, hvad de dog altid ere: eens om at udgjøre eet Menneske; men saae han dybere, da saae han derfor ikke bedre, thi ligesom Franskmændene siden, vilde han kun see Naturen speile sig i Poesien, havde altsaa dog kun Begreb om en sandselig

Indbildnings-Kraft, og Bibelen, som skulde gjort ham klogere, skjød han til Side, brugde den kun til at udtrykke, ei til at styre sine Tanker, under det vel vittige, men saare utilstrækkelige Paaskud, at det var ligesaa bagvendt at ville finde Døden i Livet, som Livet i Døden, Naturen i Gud, som Gud i Naturen, saa han vilde ikke see at Lyset maae forklare Mørket, Livet Døden og Gud Naturen, om de ellers skal blive forklarede. Ham, Frands Baco, den klarøiede Mand, hvis Gnist af aandig Fornuft viiste ham at Naturen i Fornuftens Øie vidner unægtelig om Gud, ham var det, som vilde indskrænke Guds Rige til Aabenbaringen, for at Mennesket kunde have Verden *for* |A:329*sig selv,* og indbildte sine Landsmænd at de, uden Hensyn paa Guds Ord, kunde frit randsage Naturen, finde der en Vidskab uafhængig af Gud, og dog være troende Christne, og dette er en Brøde imod Troe og sund Fornuft, der hviler meer paa ham, end paa hans Efterfølgere, thi vel fulgde de ham meest fordi de vilde, men de havde ikke hans Forstand. Man seer let, det gik med ham i alle Maader, som med ukjærlige Børn, der, saasnart den myndige Alder bebuder sig i deres Forstand, indbilde sig, den er alt kommet, ringeagte *Forældrene* som avlede dem, vil selvkloge raade sig selv, og mene Forældrene ere godt betalte for Livet med Æren at have saa underkloge Børn; men her gjælder det fortrinlig, at tidlig kloge Børn blive ikke gamle, thi snart slukkes i Forstanden den aandige Gnist som Troen har tændt, naar Fornuften udvinder sig af det aandige Samfund, eller bestemtere: al aandig Forstand og Erkjendelse er kun et Skin, der taber sig i Skygge, saasnart det selv vil være Lys. Intet Under da at Baco ei kom videre i Livet og døde *sønneløs,* Alt hvad vi spore af hans 1626.
Aands Minde i de følgende Dage, er den temmelig almindelige Tanke, at Guds Tilværelse er unægtelig, Aabenbaringen hardtad uundværlig, og Tingenes Forklaring saa godt som uopnaaelig, saa deres fordeelagtige Brug er det Eneste, der lønner Umagen at tænke paa.

|A:330Thomas Hobbes kan vi med god Samvittighed springe over, som en Politicus, det slet ikke var om Sandhed at gjøre; for at komme til de to mærkværdige Mænd, der ikke uden Føie gjaldt for Vidundere i deres Tid, skjøndt de, trods Engellands faste Formening, som det øvrige Europa var daarlig nok til at styrke det i, vare saare langt fra Høiden af menneskelig Vidskab, ja langt fra at have engang saa høit og sundt et Begreb derom, som Baco.

Først møde vi John Locke fra Sommerset, der havde studeret født
Lægekonsten, og dyrkede Philosophien som et Liebhaberie. En af 1632.
hans engelske Biographer siger ganske trohjertig, at *Luften* var en Yndlings Gjenstand for hans Tænkning, og laae ham særdeles paa Hjerte, og uden al Ondskab kan man sige: det er godt at mærke paa hans Forsøg over den menneskelige Forstand, hvormed man 1694.

en Stund gjorde Vind, og som endnu gjælder i Engelland for et Mester-Stykke, thi for en Philosoph, der paastaaer at alle vore Begreber, ikke blot foranlediges ved, men have deres Grund i den sandselige Erfaring, maa *Luften* unægtelig blive det vigtigste. Nu at gjendrive en Mand der paastaaer det er saaledes med ham, lader sig saameget mindre gjøre, som Lyset vel turde være Grunden til alle vore sandselige Forestillinger, altsaa ogsaa til Begreberne, men at bevise Manden, at hvis han vilde beholde Ret, maatte han aldrig tale om Aand, men |A:331kun om Aande, og ikke regne sig til *den* Menneske-Slægt, der unægtelig har havt mange oversandselige Forestillinger, som den ikke greb i Luften, det vilde ikke falde vanskeligt, skjøndt det tillige er ganske rimeligt, at han ikke lod sig overbevise. For Resten skal man ikke nægte, at Locke tænkde mere sammenhængende end de Fleste i hans Dage, og de Grændser han afpælede mellem Fornuft og Troe maatte man ønske at baade han og hans Samtidige vilde holdet i Hævd; thi det er ganske vist, at man Intet maa troe, som strider mod en unægtelig Sandhed, men ligesaavist er det rigtig nok, at der hører lidt meer til at Noget skal i Henseende til aandige Ting, være unægtelig sandt, end Beviset for at det unægtelig gjælder om sandselige Ting, thi ellers blev det iblandt andet umuligt, at to Mennesker kunde have een og samme *Villie,* fordi det er umuligt, at de kan have eet og samme Legeme. Locke skrev ogsaa om Opdragelsen, der efter hans Mening naturligviis skulde være ret legemlig og fattelig, og ved at see saavel paa hans egne Elever som de følgende Tider, synes det at have frugtet, skjøndt det ei er let at sige, hvem der har baadet derved, da Naturen gjør meget. Dengang Kong Vilhelm vilde have alle de kirkelige Partier slagne i Hartkorn, søgte Locke i den Hensigt at gjøre det samme med Christendommen, og lod til for Alvor at mene, der stod i Bibelen, det var nok til at være Christen, nok |A:332at mene Jesus var Jødernes Messias, og havde skaffet os gode Dage her i Verden. At han for Resten meende, alle Religioner vare omtrent lige gode, flyder vel ogsaa af hans Forslag til Lovgivningen i Carolina, hvor Hedninger skulde have Lov til at bygge Afguds-Huse ved Siden af Kirkerne. Slutningen bliver i al Fald, han var en meget stakaandet og svindsottig Philosoph, som dog opnaaede en langt høiere Alder end han med Føie kunde formodet, og dermed lade vi ham fare. døde 1704.

Isak Nevton, født i Voolstrop i Lincolen men ellers fra Lancaster, hvor hans Navn og Slægt havde hjemme, var maaskee, som Engellænderne sige, en physisk og mathematisk Halvgud, men for at anatomere Lyset, og skabe en ny Historie, maatte man være heel Gud, og det var han ikke, skjøndt man en Stund, især paa begge Sider af Canalen, virkelig meende han havde gjort den uhyre Gjerning. At bedømme hans Opdagelser maa vel den lade 1642.

være, der er aldeles udenfor hans Fag, men at de dog skryllede langt meer end de vare, maa man vel troe, naar hans Lovtaler paastaaer, at hvad en Lægmand maa kalde den vigtigste, Tiltrækningen, er opdaget af Baco; naar det er vist at han kun *udregnede* Forholdet mellem de af Kepler opdagede Planet-Baner og den tilsvarende Kraft, og naar man endelig betænker, at det ingenlunde var Lysets *virkelige* Forhold til Sandhed og Sandse-|A:333Verdnen han opdagede, men kun dets tilsyneladende Forhold til Øiet under Straale-Brækningen han betragtede og beregnede, Noget, hvorved Kikkerten vist har vundet mere end Øiet, og Videnskabeligheden baadede ikke ved, at man dermed troede *Lyset forklaret,* uden at betænke at Øiet forklares i Lyset, ikke Lyset i Øiet, det forklares kun i Aanden, og for den havde Nevton intet Øie. At han imidlertid ved sin stadige Opmærksomhed er blevet meget vaer, med sine sikkre Forsøg og Beregninger har berørt meget, saavel af Naturens som Historiens Skikkelse, der først med Tiden vil blive paaskjønnet og begrebet, maa Historikeren formode, efter det Kæmpe-Forhold han stod i til sin Tid, og den Kæmpe-Aand hvis *Redskab* han var, thi rigtig forstaaet, kan man vel sige, at han var Redskabet for den Aand, der gnistrede i Shakspear, og glimtede gjennem Baco, men kom aldrig til at gjennemstraale Nogen, fordi den engelske Sjæl, som vi klarest see i Locke, vendte sig fra Aanden og anmassede sig dens Navn, Redskabet derimod elskede Sjælen, og det avledes i Nevton, beviiste fuldelig ved at sprænge Lyset i Farver, veie Planeterne, og regne over paa Rummets og Tallets Uendelighed, *hvortil* det var skikket, og hvilke vidunderlige Ting det kunde udrettet, hvis det havde været oplivet af den tilsvarende Aand, der kunde samlet Straalerne igjen, forklaret Lyset i Glands, Tyngden i |A:334Kraft, Maalet og Tallet i Sandhed, og Alt *af* Gud. Dog, dertil vilde Nevton selv i vore Dage være kommet for tidlig, hvor han saa end var født, thi kun i Mennesket kan Naturen og i Historien Mennesket forklares, og sagtens maatte han da staae som et uforklarligt Vidunder i hine Dage, og i Engelland, thi naar vi betragte hans Samtidige, veie Logiken i Locke og Penn, Poesien i Dryden, og Troen i Tillotson, da maae de vel findes meer end for lette til at opveie, end sige som de skulde, *overveie* Physiken og Mathematiken i Nevton. Kun i een Skaal veiede de omtrent lige meget, og hardtad Intet, det var i *Troens,* thi *ligegyldige* vare de alle, dog Nevton udentvivl mindst, thi ogsaa i Troen synes han meer at have *manglet* end misagtet den levendegjørende Aand. At Ingen i Engelland fortsatte Nevtons Betragtninger, har man med Forundring bemærket, men Forundringen falder bort, naar man betænker, at hans Opdagelser lode sig i hans Folk ikke *fortsætte,* men kun *anvende,* da de, som han selv sagde, ikke vare skedte ved Skarpsindighed men ved Opmærksomhed, ikke

beviiste med *Grunde,* men ved *Forsøg,* og man seer da let at den hele mechaniske Travlhed i det attende Aarhundrede var den eneste engelske Fortsættelse, man kunde vente. Hvem der, med Kundskab om slige Ting, fra dette Stade betragtede Engellands Maskinvæsen, vilde sikkert finde en mærkværdig Liighed mellem |A:335det og Nevtons Regninger, og udentvivl har det da omtrent naaet sin Høide med *Gas-Oplysningen,* der øiensynlig slutter sig til Nevtons høieste Forsøg. Ogsaa paa denne Kant endtes da Engellands videnskabelige Livlighed med det syttende Aarhundrede, og Nevton maa selv have følt at han havde naaet Grændsen, og at man nu maatte nøies med at sætte i Værk hvad man vidste, thi fra den Tid han blev *Mynt-Mester,* indlod han sig i ingen ny Undersøgelse, og Striden med Leibniz viiste noksom, at 1699.
Spiret var veget fra Engelland, did hvorfra det hentede sin ny døde
Konge Stamme. 1726.

Troen er det Første, og Theo-Logien det Sidste i Aandens Rige, thi denne skulde aabenbar begribe og forklare hiin, men at det kun er ufuldkommen og stykkeviis mueligt i Verden, sees let, saavelsom at man, ved at ville bortforklare den, forklarer kun sin *Vantroe;* i al Fald er det vist at man derved ikke kommer til men fra Theologien, thi hvad man kaster bort det fatter man ikke. Dog, selv naar man tager Theologie i den sædvanlige Bemærkelse, som Udtrykket for de lærde Kundskaber der udfordres til hvad man kalder at forstaae Bibelen og sammenkjæde dens Lærdomme, maa man sige, den dyrkedes ei med synderlig Iver eller Held paa Øen. Det vil nemlig sige at Mængden af Kirke-Lærerne behjalp sig med yderst ringe Kundskab, og den daarligste Student behøvede blot at gjøre Eed for at blive |A:336Præst. Spørger man derimod om enkelte, især om sproglærde Theologer, da har Engelland i det syttende Aarhundrede store Mænd at opvise, saasom Araberen Edvard Pocok i Oxford, Udgiver af døde
Abulfaradsch, Karl den Førstes Hofpræst Brian Valton, 1691.
Hovedmand for den engelske Polyglot, og Johan Mill i Oxford der døde
anvendte 30 Aar paa sin berømte Udgave af det Ny Testamente 1661.
med allehaande *Skrivfeil* (Varianter). Forsøg paa at fremstille udkom
Bibellæren i Sammenhæng, finder man i dette Tidsrum kun af 1707.
Skotten Burnet, stykkevise Forklaringer vare langt mere i den engelske Smag, og en Hovedbog var Udlæggelsen af det Ny Testamente ved Henrik Hammond, ogsaa Hofpræst hos Carl den udkom
Første, og en oprigtig Medlem af den biskoppelige Kirke. Af et 1683.
andet Slags var naturligviis den Udlæggelse John Locke begyndte 1660.
paa uden Christendom og græsk Sprog-Kyndighed, men endskjøndt den har hjemme i det syttende, tilhører den dog det attende, i hvis Begyndelse den udkom, fortsattes af lærdere, men omtrent ligesindede Presbyterianer Pierce og Benson, og tilbød, foruden andre Fordele den, at Læseren kunde glemme

Evangelierne, som vare udeladte, ventelig især fordi deres Mening er let at fatte og vanskelig at dreie. Med det attende Aarhundrede begyndte man ogsaa i den engelske Kirke stærk at snakke Moralen et Øre af og Tillotsen efter Munden, medens Troen maatte skjøtte sig selv, saa det er ret pud|A:337seerligt, at høre Parlamentet efter langt Skjændsmaal, erklære, at Kirken havde ingen Nød, og hardtad ligesaa pudseerligt, at see paa Hanekampen mellem Kirkens Sønner og Deisterne, thi da man paa begge Sider var for det meste lige stærk i Troen, var det Hele ikke stort mere end et Skuespil, eller i det Høieste en Rettergang om Kirkegodset. Imidlertid maa denne Tvist omtales, da begge Parters Vaaben ere blevne anvendte i Lande hvor man tog mere almindelig og alvorlig Deel i Striden, og det især var med John Buls Kalve, Voltaire og de andre franske Herremænd stræbde at pløie Jorden fra Kirken, og Hedenskabet op.

Man kan begribe, at i de Dage, da Independenterne rasede, Konge-Blodet flød, Kirken opløstes og Kvækeriet begyndte, maatte der ogsaa alt være saadanne Fritænkere i Landet, som lod haant om al Aabenbaring, og vi finde virkelig i Leirene de berømte Fædre til Kæmperne i det følgende Ridderspil, i Kongens Leir nemlig Villum Chillingvorth og i Parlamentets Edvard Cherbury, der kun vare uenige om hvis Fornuft der skulde staae til Troende, og om den bedste Maade at komme igjennem Verden paa, og det er mærkeligt at de maatte enes om at døe i eet Aar. 1644.

Chillingvorth var Fader til *Vidfadmerne* (Latitudinarierne) som man paa Engelsk ganske passende kalder de godt Folk, hvormed |A:338især fra Vilhelm Hollænders Tid Bispestolene bleve stærk besatte, som lode fem være lige, lod Kongen gjøre og enhver troe hvad han vilde, troede for det Meste selv at Hiorden foer vild, som den ogsaa gjorde, men tillige at man var bedst faren med den Bekjendelse, der betalde sig bedst, samt at det var farlige Folk som sagde man behøvede ikke Biskopper og Dechanter, men vel deres Indkomster. Chillingvorth havde i sin Ungdom været Papist, gik siden i den engelske Kirke igjen, og paa Forlig med sin Samvittighed, saa han afslog det første og modtog det andet Tilbud af et Embede, som fordrede en Underskrift af de 39 Artikler, der, efter hans eget Sigende, streed mod hans Overbeviisning. født 1602.

Cherbury, Frisnakkernes Forløber, var fra Vales og søgde i sin Bog om Sandheden at indbilde Folk man behøvede ingen Aabenbaring, og kunde, allenfalds ikke stole paa den historiske, samt at man ikke behøvede Christus, da Anger maatte være nok til at faae Naade, fordi man ellers uden Christus var i Forlegenhed. Imidlertid ere vel Cherburys Skrifter de grundigste der i Engelland ere skrevne mod Christendommen, og skjøndt de, skrevne paa Latin, i Førstningen ikke virkede stort, saa fik man født 1581.

dem dog snart oversatte paa *Fransk,* og Johan Tolandt, en irsk Papist, kundgjorde og udvidede deres Indhold paa Engelsk i sin Bog om den fra Hemmeligheder befriede Christendom, og andre Skrifter af |A:339samme Suurdei. Samtidig med Toland var den yngre Shaftesbury, der meget rigtig paastod at Sandhed maa kunne staae for Spot, og anvendte al sin Styrke i tør Satire paa et Forsøg med Christendommen, som gjør den Ære, og ham ingen Skam, hvis *det* var hans Hensigt.

født 1671. døde 1722. døde 1713.

Uagtet nu imidlertid disse to smukke Folks Skrifter ere classiske for de gammeldags Naturalister, og Shaftesburys i den hele fine Verden, saa faaer dog Kløverbladet først sin Fuldstændighed, naar vi sætte Anton Collins, og Matthæus Tindal til, thi skjøndt vi derved paa eengang føres dybere ind i det attende Aarhundrede, end man kunde ønske, er det dog en Ubehagelighed der ikke i Historien lader sig undgaae. Collins stræbde især at afkræfte det Beviis for Christendommen man finder i Spaadommene, og Tindal ophøiede Fornuften, medens en Tredie søgde at nedrive Miraklerne, men for at gjøre Sagen klar, optraadte endelig en *Lysestøber* fra Exeter, Thomas Chubb, der var ligesaa klog som alle de andre, og staaer ret som et sandseligt Billede paa den hele Lysestøbning af alskens Tælgstumper, som det attende Aarhundrede har kaldt Oplysning. Sagtens maa man endnu nævne Bolingbroke og Hume, skjøndt de alt ere nævnede meget for tit, ikke blot af deres Tilbedere, men især af deres Modstandere, thi at værdige Sligt en udførlig og alvorlig Gjendrivelse er at indrømme det en Vigtighed, det er |A:340saare langt fra at fortjene. At strides om Christendom med en Bolingbroke, som, da han blev tilovers i Verden, for at trøste sig, vilde rive Kirken ned, tilintetgjøre Historien og kudske Fornuften, med at slaae Kneps i Luften, var latterligt, og at tvistes om aandige Ting med Hume, som man kun har kaldt Philosoph for at bevise man kunde sige hvad man vilde, som Intet vilde antage, end ei hvad han bogstavelig kunde tage og føle paa, ja som nægtede at man kunde slutte sikkert fra Virkning til Aarsag, var spildt Uleilighed. At man tænkde anderledes i Engelland, og ansaae Kirken for faldefærdig, saasnart et vittigt Hoved løb Panden imod den, eller en bekjendt Skribent satte Næverne i Siden, det beviser kun desværre: at den der var det, og kunde behøve alle de Støtter Sherlok, Leland og andre satte til den; men at de just derfor ikke nyttede synderlig, er ligefrem, og mærkeligt er det at saavel Leland som flere af Deisternes Modstandere, hørde til fraskilte Samfund. For det Meste indrømmede man ogsaa Spotterne det Halve eller dog endeel af deres Paastand og gav derved i Grunden Sagen til Priis. Lægger man nu hertil, at en af Engellands berømteste og *meest anseete* Theologer, Samuel Clarke, med stort Bifald nægtede det Halve af Christendommen,

døde 1729. døde 1747. døde

og at man fik sig en fri Oversættelse af det Ny Testamente, nemlig 1735.
Edvard Harvoods, som tog sig den Frihed at forvanske den hele, 1768.
da har |A:341man en Forestilling om Julemærkerne ved Georg
den Tredies Thron-Bestigelse, der vel maatte synes at spaae
Økirkens Undergang. At nu Udsigterne ikke opklares naar man
vender sig til Digterne og de øvrige Boglærde, kan man vel tænke,
men underlige Ting seer man dog der istedenfor en Voltaire, hvis
Spotterier saavelsom Bayles lumske Tvivl man imidlertid rigtig
nok seer i engelsk Dragt.

Dryden vidste dog endnu at skatte Shakspear, hvem han
omtalde som en Apol, man ikke kunde ligne men burde tilbede,
men at han omtrent var ene om den Smag, beviser baade hans
eget store Navn, og med meget andet, ret mærkelig et Vers af
Joseph Addison om Engellands Mesterskjalde, hvor man til sin døde
store Forundring savner gamle Villiam. Det er imidlertid i sin 1719.
Orden, thi var der Aand i ham, da er Addisons Cato Vand, og
derom vare dog baade Torys og Vhigs enige, at den var et
mageløst poetisk Mesterstykke, ventelig fordi det var deres 1713.
høieste poetiske Forestilling, at kunne tage Livet af sig selv med
Forstand. Fremdeles roeste man i de samme Dage Papisten
Alexander Pope fra London, som en mageløs Fornuft-Digter og født
Riimsmed eller Riimkeiser (Prince of rhyme) skjøndt det er den 1688.
rene Sandhed, at han havde ikke mindste Begreb om Poesie, og
anlagde kun et meget maadeligt Riim-Fabrik af fembenede
Jamber, haarde for gamle Homer at gaae paa, men der hjalp dog
ingen Snak, skabt |A:342ud som en Nar, maatte han humpe paa
Popes Been hele Landet rundt, og have den Harme at høre
hardtad allevegne, det var hans fortjente Løn. Pope fik i Øvrigt
Iliaden saa vel betalt, at han lod Odysseen løbe med, dog ikke i
Kjøbet, ikke heller udmaiet synderlig af hans Mesterhaand, men
mest besørget af hans Svende, som i det mindste kunde mere
Græsk end han, hvortil der dog ikke heller hørde meget. Navnet
af Fornuft-Digteren forskriver sig især fra hans Vers om
Mennesket i ham selv, og maa da vel forstaaes ironisk, siden hele
Verset gaaer ud paa, at Fornuften er i Grunden ingen Ting, da
Lysten driver Værket. Det samme Riim er ellers ganske
mærkeligt, tildeels ved sindrige Vendinger og smaa Vittigheder,
deels, og det især, ved en oprigtig og sandfærdig Skildring af hvad
man har kaldt Fornuft-Herredømme, Dyd og Sligt. Hans Gaver
som Spot-Rimer maa andre bedømme, men vidst er det, at han i
sin Dunciade har glemt een slet Digter som fortjende de fleste
Snert, ja at han der i alle Maader har glemt sig selv, og kun stræbt
at bevise sin Livpaastand om den herskende Lidenskab. døde

Om de saakaldte Videnskaber kan man fatte sig kort, thi 1744.
deres Dyrkning har kun historisk Vigtighed, naar de dyrkes med
Aand, ei naar de kun drives som Haandværker (Professioner) og

det blev i Engelland daglig mere Tilfældet. Historien har vi seet forsømt i den aandige Tid, og |A:343man kan da forud vide, at prøvede man end i det attende Aarhundrede at behandle dens rige Stof, kunde det blot være fabrikmæssig, med Hensyn paa hvad der fandt Afsætning, eller i det Høieste hvad man kunde have Ære af. Et Fabrikat af det groveste Slags var den store almindelige Verdenskrønike, et vidtløftigt Arbeide eller rettere Sammenvæv, hvis eneste Fortjeneste er, at være det første vidtløftige Værk i sit Slags, og denne tilhører ikke Forfatterne, men den gamle engelske Aand, der var saa fuld af Kæmpeforestillinger, at man frit kan sige; Europa vil Intet kunne frembringe, hvorom den ingen Forestilling har havt. I større Anseelse staaer Gibbons Værk om det romerske Riges Forfald, og Humes engelske Historie, og som Beviser paa Fabrikflid fortjene de det virkelig, men spørger man om en livlig Betragtning af Fortiden, Syn for Aande-Livet som det Væsenlige, hvori Grunden og Sammenhængen ligger, eller blot efter et rigtigt Begreb om de synlige Statsforhold, en livlig Fortælling og en behagelig Stiil, da er der ingen hjemme. Gibbon er ikke klogere end at see Begyndelsen til Romerrigets Forfald i *Trajans* Dage, hans Fortælling og Stiil er forkunstlet, død og kold, dreiet tilligemed Sproget efter Næsen mod Rom, og kan det end et Øieblik forlyste at see paa det glatte Mosaik, er dog Kjedsommelighed og Hovedpine de visse Følger af at stirre paa den øde, eensformige Flade i Længden. Mær|A:344kelig er Bogen ellers, som det eneste historiske Kunstværk en Engellænder har frembragt med en vis Kjærlighed til sin Gjenstand, thi det viser hvad Engelland i Historien elsker: den kolde, stive romerske *Storladenhed.* Hume var, som sagt, en *Skotte,* og det er da intet Under, at det kun er det stuartske Tidsrum i Engellands Historie han med nogen Deeltagelse har behandlet, medens han reentud foragtede Old-Krøniken. At han dog i Grunden foragtede al Historie, hvori han kun saae lutter Tilfælde, om hvis Virkelighed, trods al mulig Sikkerhed, det var hans store Lyst at tvivle, følger af sig selv, og derfor var Parlaments-Historien hans Livstykke, thi der var pro og contra i sin Kraft, og Udfaldet som et Slumpetræf. Den eneste indfødte Engellands-Krønike af noget Omfang er da vel Smollets, der er skrevet med en Oprigtighed og Simpelhed der behager, og har i Kobberstik af alle de navnkundige Statsfolk et Fortrin, hvert Lands Krønike burde gjøre den stridigt, men den mangler naturligviis al indvortes Sammenhæng, er for lang til et Udtog, for kort og uhjemlet til en Hovedbog, og befatter sig kun med Krig og Politik; thi at man i Anmærkningerne finder endeel Navne paa *navnkundige* Forfattere, er kun en Overflødighed, der, som man veed, afhjelper ingen Mangel. Gad man nu ikke engang sammenskrive en nogenlunde fuldstændig Historie, da gad man

|A:345end mindre bearbeide den, og den engelske Historie før det Tuderske Huus, er den Dag i Dag et Vildernis, hvor der staae mange Træer som kun mangle en Gartner for at bære herlige Frugter, mangen yndig Blomst, der kun mangler Lys for at udfolde sig med Glands og dufte liflig. Forunderlig nok, at et Folk, saa skikket til med Ære at pløie allehaande stolte Bølger, dog i alle Maader helst vil have sit paa det *Tørre,* eller som det paa Engelsk hedder: i det Rene; men vist er det, at de ere et Slags *Chineser i Hjertet,* som mene at det andet Skridt paa aandige Kampbaner vilde beskjæmme det Første, og dem selv med, som om de ikke var et Folk, der vidste og kunde hvad de vilde, altsaa ogsaa gjennemløbe enhver Bane, i det samme de brød den. Derfor ere Engellænderne i alle Videnskaber og Kunster saa langt tilbage, som den store Mand hos dem, der gjorde et Kæmpeskridt deri, og paa hans Ord trodse de, som paa et Orakelsprog. Deres Orakler i Oldsagerne, Grundsproget, Philosophie, Physik og Mathematik: Camden, Hickes, Baco og Nevton have vi seet, men endnu savnede man et i Æsthetiken og Modersmaalet, og virkelig var det en slem Forlegenhed, især siden Shakspear begyndte at gaae igjen, og kunde ikke godt forliges med de yngre Høvdinger om Høisædet. En Slags Boileau havde man vel faaet i Pope, men dog var Savnet af en Batteux saameget føleligere, |A:346som faa af de engelske Digtere kunde bestaae for den franske Smag, som var den eneste man havde ret beskrevet, og som Engellænderne gjerne vilde billiget, naar de kun havde havt den, men nu vare gode Raad dyre, thi det gjaldt ogsaa her om en Hat til mange stridige Hoveder, en der f. Ex. kunde passe baade Shakspear og Dryden, Addison og Pope; thi ingen af sine Hædersmænd vilde man opoffre, intet af sin uenige Smag vilde man fornægte. Man seer da let, her var ikke at tænke paa en Æsthetik, men kun paa æsthetiske Commentarer, ikke paa noget Forlig, men kun, som i Staten, paa en Slags Parlamentering, hvor hver kunde være god for sig, og med et saadant Surrogat begavede endelig Samuel Johnson Old-England, som derved ogsaa fik sin Æsthetik paa det Tørre.

Johnson, en Boghandlersøn fra Lichfjeld, gjorde sig først fortjent ved sin berømte engelske Ordbog, der vist nok baade røber Flid og Forstand, men var især Engellænderne kjær, fordi een Engelskmand herved gjorde meer end de Fyrgetive i Paris, der udarbeidede den franske Ordbog, og fordi de nu vidste hvad der var godt Engelsk, en Ting der vist nok ikke heller lod sig afgjøre paa anden Maade, naar man ikke kjendte eller ændsede Roden, og naar alt det fransklatinske Pluddervælsk, der stod i Bøgerne, skulde, som det naturligviis maatte, være godt Engelsk, og Shakspears Modersmaal aflagt. Nu havde |A:347man da en Klemme paa Sproget, som rigtig nok holdt det i sit Galskab, men

født 1709. døde 1784

dog, hvad der efter Omstændighederne alt var en stor Vinding, hindrede det fra at blive galere, og en lignende paa Smagen var det Johnson stræbde at sætte saavel i sine Ugeblade, som fornemmelig i de brittiske Digteres Levnets-Beskrivelser, og paa denne Maade fik da Engelland en fast Smag, nemlig Samuel Johnsons, der i Henseende til hvad der falder i Sandserne, og kan rummes i et upoetisk Hoved, gaaer ret godt an, men er i Henseende til ægte Poesie, som Bondesmag paa Skilderier.

Saaledes syndes Engelland da at være paa en nem Maade blevet færdig med sit Dagværk, men at dets Folke-Stammer ere ligesaavel aandig som oprindelig forskjellige, og at der dog var en ganske anderledes Alvor paa Bunden, her end i Frankerig, det mindedes man i det attende Aarhundrede kraftelig om ved to Mænd, hvis Evner og Villier synes blot at have manglet en Foreningspunkt, for at fremvirke en dybtgribende Reformation; det var Natte-Tankernes Digter, og Methodisternes Formand.

Edvard Young, en Præstesøn fra Upham ved Vinchester, fremtraadte samme Aar som Addisons Cato med sin mærkværdige, og tildeels frygtelige Skildring af den yderste Dag, der vel ikke upassende kunde kaldes et Side-Stykke til Michel Angelos Malerie, og maatte ryste alvor|A:348lige Gemytter, der stode i Begreb med et Selvmord. Young var i det Hele en forunderlig dyb, halv shakspearsk Natur, der brød en nye Bane i Aandens Rige, den nemlig, paa hvilken aandelig Forstand skal i Christendommens Huulspeil forene alle de Straaler som fra Oven beskinnede Jorden, og lade Tilværelsen derved forklare sig selv i Sandhed og Christus. Dette Syn stod imidlertid ingenlunde for ham, men gjærede kun i ham, hiin gyldne Davids-Harpe, som den gamle Cædmon i Aanden *drømde* om, kom aldrig nogen Engellænder til at slaae, den klang kun fra det Fjerne i Aandens tause, vaagne Nætter for Miltons og især for Youngs Øren, med hvert Morgengrye vaagnede de verdslige Tanker og Begjæringer, omtaagede Øiet og dræbte Tonen paa Læberne, saa vi kun af Døds-Sukkets dybe, veemodige Lyd faae en Ahnelse om hvad den var i sit Liv, og finde da en mat Gjenlyd af den i Træharpens Efterklang. Fra dette Stade undres vi ei længer over, hvad hverken Johnson eller nogen Engelskmand har kunnet finde Rede i, den i det Hele saa beskedne Youngs Afvigelse fra Traaddet af de Versemagere han selv berømde, hans Greb efter saamange Toner som skurrede i Engellands, og, gjennem *hans egen Sang,* i hans eget Øre; hans mange Smigervers, hvis Virkning han selv forhindrede, og hvis Indhold han snart misbilligede; kort sagt, den Mands besynderlige |A:349Færd, som alt tidlig sang mellem Dødningebeen om Verdens Forfængelighed, om Dommens Basuun og de Saliges Bolig, slog sig med Munden til Verden og til Theatret en Stund, men vedblev at frygte sin Gud, idrog saa

født 1681.

Præstekjortelen nær de Halvtreds, og istemde, med de Treds paa 1728.
Bagen, og sine Elskede i Graven, først sin Høisang, med en kraftig 1742.
Manddoms-Røst og en Christens uforvisnelige Haab. Aabenbar svarede Young i Engelland til Frankerigs samtidige, og ei aldeles ubeslægtede, Voltaire, hvem Young, i det mindste efter Engelskmænds Dom der hørde dem samlede, hardtad overgik i spillende Vittighed, og det er høist mærkværdigt, at de Begge havde en Vendepunkt omtrent i samme Alder, men vendte da hinanden Ryggen, saa den ene blev en afgjort Gudsforagter og Spottefugl, den anden Præst og Udødeligheds Sanger. At Young ikke blev mere, at hans Præste-Læber egenlig aldrig oplodes, at de høie Toner hvorpaa han stavede, kom ei til Gjennembrud, at hans Følelse for Konge og Fædreneland opløste sig i Smiger, at hans Ode til Oceanet aldrig naaede Dybet, men spillede, som Fløite-Toner, henad *Vandets* Overflade omkring Bretlands Snekker, at han kun hvidskede, men aldrig tordnede og lynede, mod fransk Letfærdighed og Gudsbespottelse, at han kun skildrede, men ei paa Liv og Død bekjæmpede, *Centauren* i sit Fædreneland, det kom af den Let|**A:350**sind, Lyst til forfængelig Ære og timeligt Gods, som var stærk i hans Sjæl, som han vel bekjæmpede, men ikke overvandt i sine Manddoms-Aar, fordi han savnede den fulde, faste, levende Tro paa Evangeliet, der ene mægter at overvinde Verden. Kun Kirkens Pharisæer bryde Staven *over ham,* men ægte Christne tegne sorrigfulde med den paa hans Mindesteen: saa døde Englands *Kæmpe-Aand* med ham, uden at have bragt det videre end til Følelsen af at den var
en udødelig Aand, og i den falske Indbildning, at *en Aand har* døde
ingen Fare. 1765.

Man vovede neppe meget ved at paastaae, at Methodisterne, der saa gruelig skrige paa *Sjælens* Fare, for det meste have samme Indbildning, men en tilsyneladende saa urimelig Paastand behøves ikke, da det er en unægtelig Sandhed, at hiin Kæmpe-Aand aldrig har viist sig hos dem, hvis Løsen netop er Afmagt og Fortvivlelse. Vel er det vanskeligt, uden selv at have læst methodistiske Bøger, at have en sikker Mening om Meget hos et Selskab, hvis Oprindelse og Udvikling ligger os saa nær, at de falde i Dage, da den stedse voxende Ligegyldighed for guddommelige Ting, kun lidt bekymrede sig om Sligt, men Mangel paa Aands-Kraft lader sig ikke saaledes skjule som vildfarende Meninger, og det Samfund, der i sin Begyndelse ingen saadan yttrer, kan man frit paastaae mangler den. At dette nu endog var Tilfældet med Hovedman|**A:351**den selv, Johan
Vesley, sees unægtelig deraf, at næsten al hans Skrift er Udtog af født
Andres Bøger. Imidlertid er Manden, saavel som hans Selskab, 1703.
saare mærkværdig, thi vi see her et vel mat, fortegnet og *fortrukket,* men dog virkeligt Skygge-Billede af den Reformation,

Kirken nu trænger til overalt, og, som vi have seet, den i Engelland, alt ved det attende Aarhundredes Begyndelse, høilig behøvede. Fra Høiskolen i *Cambridge* vare Penn, Tillotsen, Locke, Clarke, og i det Hele de verdslige Vidfadmer og Bibel-Kvaklere udgangne, Skolen i Oxford derimod havde stedse udmærket sig ved mere Grundighed og Gudsfrygt, derfra udgik Young, og der var det at Brødrene Vesley, Vhitefjeld og nogle flere omtr.
Studenter sloges ved Synet af Tidens Vanart, og grebes af Attraa 1729.
efter at raade Bod derpaa. Det var, i det Mindste en Stund, ingenlunde deres Hensigt at stifte et nyt Samfund, da de ansaae den engelske Kirkes Lærdom, som den stod at læse, for sanddrue, men de paastode, hvad der var unægteligt, at hverken forkyndte eller fulgde man i Almindelighed *den;* at Troens Sandheder sattes tilside for kold Moralpræk, og at baade Lærd og Læg med Skjødesløshed behandlede deres Saligheds-Sag. Høist rimeligt er det, at Youngs Digt om den yderste Dag havde bidraget til at vække deres Gru, og vist var det ham der lærde dem, at Religion og Poesie ere langt fra at være frem|A:352mede for hinanden, som dog den ny engelske Kirke synes at have indbildt sig, og et af deres første Arbeider var en udvalgt Samling af religiøse og moralske Steder hos engelske Digtere, de uddeelte Bibler og andre Andagtsbøger, oprettede en Friskole, og søgde paa alle Maader at bekjæmpe den gruelige Ligegyldighed, der hos Almuen gik Haand i Haand med den tykkeste Vankundighed. Johan Vesley, selv en Præstesøn, lod sig vie til Præst i den bispelige Kirke, og gik i dette Embede paa en kort Tid til Amerika, hvor
han ogsaa prædikede Ordet for Hedningerne, men strax efter 1735. til
hans Hjemkomst, fulgde hans Afsondring fra Kirken, i det han, 1737.
med sine Tilhængere og nogle Herrenhutter, begyndte at holde en
egen Guds-Tjeneste i et Huus i London. Vel vedblev han at 1738
paastaae, han ei havde skilt sig fra Kirken, men udelukdes af dens Forstandere, uagtet han førde dens Lærdom, men deri havde han Uret, da man aldrig udelukde ham som Medlem, men kun hindrede ham i Lære-Embedet, og den londonske Biskop Edvard Gibsons Hyrdebrev imod ham var baade yngre end hans Vinkel-Kirke, og manglede Lovskraft. Det er da aabenbart, at han ogsaa i denne Henseende viiste Mangel paa den Kraft, og den Tillid til Gud, som hører til, trods al Haan og hvert Tungebaand, at blive i Kirken, til man *udstødes,* og bekæmpe dens Vanart, istedenfor at vælge den nemme Udvei, at stifte en Sekt, |A:353som aldrig leder til noget Godt, men til Sværmerie og aandelig Hovmod, kort sagt, at han manglede de Egenskaber, en Reformator maa besidde, naar Værket skal lykkes, blive *ikke hans men Guds*. Dette være ikke sagt til Mandens Forkleinelse, thi han var udentvivl sin Tids frommeste Præst i hele Engelland, og efter al Anseelse en ædel,
christelig Mand, hvorfor han og skildte sig fra Hernhuterne, 1740.

saasnart han opdagede deres Skalkhed, men det hører med til Skildring af Tidens Elendighed, der aldrig viser sig stærkere, end i de Bedstes Svaghed. At han virkelig havde Forestilling om hvordan Reformationen skulde være, seer man af den Vægt han lagde paa Forsonings-Læren, af en ordenlig Psalmebogs Indførelse, af den udstrakde Videnskabelighed han stilede paa med sine Udtog, og af den Ændring i det calvinske Begreb om Udvælgelsen han foretog, men det Sidste frembragde strax en Skilsmisse i den ny Menighed, da en stor Deel hængde ved Vhitefjeld og den *grundløse* Bestemmelse, og den hele Forbedring var mere et fromt Ønske end et kraftigt Værk. Hvad der ogsaa bidrog til at forfuske Alt, var at han, ved at skille sig fra Kirken, nødtes til, at gjøre Lære-Embedet til en Fælledsag; thi det skal være en Sjeldenhed, naar en *from* Almues-Mand drister sig til at tale offenlig, da derimod Hyklere, forskruede og urolige Hoveder flux trænge sig frem. Dog maa |A:354man lade ham, at han stræbde efterhaanden at fordrive dette Uvæsen, ved Oprettelsen af Akademiet i Kingsvood ved Bristol, der skulde danne videnskabelige Præster, og Frugten deraf er ikke udeblevet. Hvorvidt han selv afveeg fra Bibelens rene Lære, maa her staae ved sit Værd, men at hans Tilhængere, hvad enten de saa *derfor* kaldes Methodister eller ikke, for en stor Deel drive et forfængeligt Spil med Saliggjørelsens Orden som en vis *Methode,* hvorved Bøn, Skrig og Støi er Maskineriet, det veed man, og det er da slet ikke underligt, at de tit af fuld Hals *belee sig selv* i deres Forsamlinger; thi det er kun den Spot de drive med det Hellige, der *bryder igjennem*. De have *Kundskab* om Sjælens Fare og Troens *Nødvendighed,* men Hjertet føler neppe Faren, *elsker ikke* Troen eller Fromheden, og deraf kommer det hele krampagtige Væsen, og den Indbildning, at de ved det, ved Skrig paa Arve-Synden, og idelig Bekjendelse af deres Lumpenhed og Troløshed, kan frelses uden sand Omvendelse og Troe. Saa er det vist ikke med dem alle, men, da det er bekjendt, at Vesley selv manglede Hjertelighed og levende Følelse, skjøndt han *tvang* sig ei blot til et strængt Levnet, men selv til flittig Velgjørenhed, saa turde det vel, især *efter* hans Tid, være i større og mindre Grad Tilfældet med de Fleste. At imidlertid de talrige Methodister, ei blot imellem sig |A:355selv, men trindt i Engelland have frembragt og fremtvunget mere udvortes Andagt og Skikkelighed, meer Kundskab hos Almuen, og selv mere videnskabelig Flid, er en Roes deres Fjender ei kan nægte dem, og at de have opkaldt Ordet om de christelige Hoved-Lærdomme af den Glemsel hvori det paa Øen var nedsunket, er store Ting i Historien, hvad det saa end er for dem selv. Uden al Spot kan man sige, det var Vesleys Feil at ville *fabrikere* Christne, thi det er en forfængelig Idræt, hvorved der kun fabrikeres Hyklere, men det Folk, der sætter sin

Salighed i Fabriker uden Christendom, har vist ikke Ret til at laste ham, og Historien planter en Cypres paa hans Grav, med det Haab, at naar engang Raden at sønderbrydes kommer til Methodisternes Maskiner, vil dog vel en liden Flok samle sig om den, røres til stille Taarer, og rolig, troende Vandring did, hvor hans Hjerte vel smeltede for Straalerne af det Lys, hvis Skin han i kolde, mørke Dage, dog stadig fulgde, og stræbde, med Troe og gode Gjerninger, at ære. At Engelland ingen Reformator kunde frembringe, det saae man paa ham, som fordum paa Viclef, men at det end havde Sønner som ønskede at følge Christum, det saae man ogsaa, og det nittende Aarhundrede maa vise, om deres Slægt er uddød i det attende med Vesley. Hvad Vhitefjelds døde
Tilhængere angaaer, da ere de mindre bekjendte, vel ogsaa langt 1791.
færre i Old-England, da det synes |A:356som han, efter sin Afsondring fra Vesley, fandt meest Bifald i Nord-Amerika, hvor han ogsaa døde, og maa nøies med et saare tvivlsomt Eftermæle. 1770.

Samle vi nu alt dette, da see vi let, at af den biskoppelige Kirke var kun saameget af Skyggen tilbage, som er uadskillelig fra Stats-Forfatningen, men vil vi see et udvortes Kjendemærke der paa, er og et saadant tilstæde i Bønskriftet til Parlamentet om Afskaffelse af de 39 Artikler, Kirkens symboliske Bog, og den offenlige Erklæring, selv af Biskopper, at man ikke bifaldt dem, fordi man underskrev dem.

Vende vi os nu til Nederlandene, da kan vi der vist nok ikke vente nogen Dæmning mod Vantroens og Ugudelighedens indbrydende Strøm, thi et Folk der i Reformations-Tiden ingen indfødte Lærere havde med udmærket Kraft og Reenhed, faaer dem mindre siden, og et Folk der i sin bedste Tid er lunkent for Sandheden, vorder snart ligegyldigt, og maa da enten sove i Kirken, eller rive den ned. Ikke heller kan vi vente der dyb Sang og Videnskabelighed, hvor ingen Oldharpe klang, thi høiere end Aanden flyver, kan dog Tanken aldrig stige, og aldrig avle matte, dunkle Forestillinger om det Usynlige, klare eller kraftige Begreber. Det er jo og unægteligt, at Hjertet viser sig i Kjærligheden, og Folkenes Hjerter maa da speile sig i de Bo|A:357pæle og Handteringer de *elske,* men er det sandt, da see vi let at Hollands Hjerte slog ei høit, og rørdes ei af aandig Længsel, men hængde hardt ved Verden, og for *saavidt* som Amsterdam og Holland havde Overhaand, bøiede de andre Stater sig under deres Aand. Da imidlertid Staterne, langt fra at sammensmelte, kun holdt saa løselig sammen, for verdslig Vindings Skyld, er den verdslige Retning ogsaa det eneste *Folketræk* vi kan bemærke, og, at der var endeel Slægter der bøiede Hjertet til det Dybeste i Sandse-Verdenen: *Ordet og Sproget,* det see vi paa Sprogkyndigheden som saa særdeles udmærkede Erasmus, og blomstrede især i det 17de Aarhundrede

paa Leidens Høiskole. Man seer let at Erasmus skulde været Hollands og de i Engelland beslægtede Stammers Reformator, men nøiedes med at være deres Vidunder og de gamle Classikers Efter-Stræber, og det kan da ikke undre os, at Fødderne ei kom videre end Hovedet tænkde, og Hovedet ei videre end Hjertet vilde, Efterfølgerne ei videre end Forløberen. Vil man i et sammentrængt Billede see, i hvilken Forstand Luther kaldte Erasmus *Epicuræeren,* og have en klar Forestilling om hvad Religion, Poesie og Videnskabelighed var i Rotterdammerens Øine, da læse man hans mærkværdige og berømte Samtaler, men først og sidst den om *Gude-Gildet* (convivium religiosum) og |A:358udentvivl seer hver uomtaaget Øie der, at alt Aandigt stod for ham meest som en Gjenstand for timelig Nydelse, som Anledninger til ædel Tidskort, og Blomster-Krandse der forskjønnede og hævede Verden. At man ogsaa fra dette Stade, med behørig Kundskab og Leilighed, vilde klarlig kunne overskue de lave Lande-Mærker, og forklare hvad man saae, er upaatvivleligt, men, uden begge Dele, maa man nøies med at give Vink til videre Eftertanke, saasom det Foregaaende, og hvad man end kan lægge til, at der i de forenede Nederlande spores to Stammer, hvoraf Holland og Friisland staae i Spidsen for den ene, og egenlig for det Hele, Zeeland og Geldern for den anden, hidtil mere uanseelige, et Forhold, der ret kjendelig yttrer sig i Staternes udvortes Forholde, især til *Norden,* af hvis Folkefærd Nederlænderne synes at være eller dog indeholde mærkelige *Brud-Stykker*. Under et udvortes Billede kunde man sige, det var som endeel *Hænder,* der høre til et Legems *løseste* og uregjerligste Lemmer, havde revet sig løs, og *forbundet* sig til fælleds Forsvar og Arbeide for den haandgribelige Nyttes Skyld, Noget der og synes betegnet i det *sammenbundne* Pile-Vaaben, og turde vel stadfæstes af Historien. Man kunde fremdeles, uden at snakke over sig, ligne Frankerne ved en langt ude beslægtet, ligeledes løs, og særdeles forfængelig Lem, der og har revet sig løs, for at være |A:359selvstændig, nemlig *Tungen,* og Billedet vinder i Lighed, naar man betænker at baade Franker og Normanner i det mindste virkelig reve sig løs fra deres Fædres *Tungemaal:* Aandens naturlige Legeme, og at det Høieste de stræbde at udvikle, var: *Smag*. Ja man kunde, uden at overskride mere end Canalen, gaae et Skridt videre, og sige at Næsen deelde sig paa begge Sider, som Galler og Normanner, og at Angelsachserne ligne et løsrevet Pande-Stykke som havde beholdt *Øinene,* men havde Skade i Hjernen, fik kun lidt Smag igjennem Næsen fra Frankerige, og kun lidt Hjerteklappelse med Milten fra Dannemark, et Vink som, udført og oversat i daglig Tale, vilde kaste et særdeles Lys over de gjensidige *Trækninger,* der udgjøre Engellands og Frankrigs historiske Forhold; ja man

stiftet 1575.

vilde derved endog ledes til ret mærkelige Oplysninger om det ene Folks Syn for Tiltrækningen og Farverne, og det andets Smag i Chemien. Dog, for at komme tilbage til Holland paa en naturlig Maade, kan man end bemærke, at det nederlandske Folk i mere end een Henseende grændser nær til *Vandet;* og lever for en stor Deel baade under, i og af det, Noget der paa en Maade forklarer dets Forhold til de vindige Franskmænd, thi at Vinden vil raade over Vandet, saavelsom Tungen over Haanden, er ganske naturligt, og Vind maa der til, om Vandet skal komme i Veiret, |A:360men i *Grunden* vil dog Vandet raade sig selv, og derfor er det ikke sieldent at Vind og Strøm i dybe Vande gaae tvertimod hinanden. Dog, der speiler sig meer i Vandet end det, thi deri speiler sig det platte Tungemaal, med samt den franske Poesie, og ved Siden den hollandske Videnskabelighed, der paa den ene Side, som man veed, er en Opløsning af det Haandgribelige, og paa den anden en haandværksmæssig Flid; deri mener jeg baade trives og speile sig de hollandske Haver, saavelsom sagtens ogsaa Skilderierne.

Vel skulde jeg meget feile, om man ikke gjorde vel i at ansee disse Billeder for meer end Bobler, og betragtede i dem den Kamp imellem Øie, Mund og Haand, eller Lys, Vind og Vand om at eie hinanden, en Kamp, hvis udvortes Side er, især i det syttende Aarhundrede, ret kjendelig i Krigene mellem Engelland, Frankerig og Holland, men man kan ogsaa lade dem staae ved sit Værd, til de briste eller udfolde sig, og kun Hovedsagen, som ikke blot er det fremragende, men ogsaa det vigtigste, vil jeg pege saa tydelig paa, som den dobbelte Indskrænkning tillader.

At Erasmus, trods al Ligheden, var ingen ægte Hollænder, men en Nederlænder i det Hele, Brabant og Mere iberegnet, det seer man paa saa meget, men kjendeligst derpaa, at han gjorde ingen Lykke i Norden, og fandt der ingen Følgesvende, saa at, om han og havde havt Sind |A:361til at reformere, vilde det blevet i Løven, Bryssel og Antverpen, Slaget skulde staaet, og Hollænderne havde kun fulgt Seierherren. Herom gaaer der Syn for Sagn i Reformations-Historien, da den ny Tingenes Orden ligefrem forskrev sig fra *Genf* og *Heidelberg,* og først paa Høiskolen i Leiden var det man ved Slutningen af det 16tende Aarhundrede hørde de Indfødte løfte Røsten. Da opkom Striden om Menneskets evige Bestemmelse til Salighed og Fordømmelse, som forsvaredes af Gomar, Professor i Leiden, og de fleste Geistlige, men anfægtedes af Peter Armin fra Oudevater i Sydholland, som i Begyndelsen af det 17tende Aarhundrede ogsaa blev Professor i Leiden, og havde Rygstød af de saakaldte ivrige Republikanere, med Johan Oldenbarneveld og Hugo de Groot (Grotius) i Spidsen. Vel døde Armin snart, men hans Partie fik en kjæk Høvedsmand i Simon Biskop (Episcopius) fra Amsterdam,

født 1560.

1609.

født

som og blev Professor i Leiden, og nu spillede Arminianerne 1583.
Mester i Staten, indtil den oraniske Moritz, ved at tage 1611.
Gomaristernes Partie, bemægtigede sig Regjeringen, lod
Oldenbarneveld henrette, og Hugo Groot dømme til Fængsel paa 1618.
Livstid. Nu holdt man det berygtede Kirke-Møde i Dordrecht,
hvor Arminianerne saa godt som uhørte fordømtes, alle Lærere
som ei vilde underskrive Gomaristernes Bekjendelse, forviistes,
og da man ei tillod Partiet at have |A:362egne Kirker, droge flere
Tusinde ud af Landet, af hvilke en Deel bebyggede og beboede
siden Byen Friderichsstadt i Holsteen. Dog, ikke længe efter, da 1621.
Morits var død, og hans Broder Friderich Heinrich kommet ved
Roret, fik Arminianerne Lov til, ikke blot at have Kirke men ogsaa
en Slags Høiskole i Amsterdam. 1630.

Sagtens kan man vide, hvorledes Hollænderne toge paa saa fiint et Spørgsmaal som det om Frihed og Nødvendighed, thi de klemde det naturligviis i Stykker, i det Gomaristerne gjorde Nødvendigheden til en uimodstaaelig Jernhaand, og Arminianerne eller egenlig, Erasmiterne, betragtede Friheden som en haandgribelig Sag, men vel kan det synes underligt, at der hos et saa uphilosophisk Folk yppedes Kiv om saa dybe og dunkle Ting. Forundringen taber sig imidlertid, naar man seer at det paa begge Sider var et og det Samme i Grunden, der kun yttrede sig i forskjellige Retninger, Ligegyldighed nemlig for det Evige, og selvraadig, sandselig Fornuft. Gomaristerne vilde sove trygt i den Indbildning, at en uimodstaaelig Skjebne raadte for deres Salighed, og Arminianerne, der vare kloge nok til at indsee det Urimelige og Formastelige heri, vilde naae Sikkerheden paa en anden Vei, ved at indbilde sig de raadte selv for deres Tro og Salighed. Saavel af Simon Biskops Troes Bekjendelse, der blev
Sektens symboliske Bog, som af hans dogmatiske Lære|A:363bog, 1622.
seer man i Øvrigt tydelig nok, at Arminianerne vilde i Grunden Intet have med Christus at gjøre, men retfærdiggjøres af Loven, saa hvad Christendom der var i Holland, var upaatvivlelig paa Gomaristernes Side, og over Forfølgelse kunde Armins Tilhængere ikke klage, da de selv paastode, at den verdslige Øvrighed var gyldig Dommer i Troes-Sager.

De langvarigste og meest høirøstede Stridigheder som i den anden Halvdeel af det syttende og den første af det attende Aarhundrede fandt Sted i Nederlandene, var de Cocceianske og Cartesianske, der mindre gjaldt Lærdommen end Læremaade og Talebrug, og ingensteds ere vel Stridighederne kjedsommeligere, da Alt er gruelig vandet og vidtløftigt, grovt og koldt, og ubetydeligt i Grunden, et uendeligt Kævlerie mellem Høiskolernes Lærere, Præsteskabet, og den verdslige Øvrighed, saa den sidste vel ei kunde gjøre noget Bedre, end hvad der i Øvrigt kun duer lidt, befale Tavshed. Havde derfor den vallonske

Præst i Haag, Joncourt meent det godt, kunde man ei fortænke ham i at han gjorde Nar ad det Hele; thi noget Latterligere gives der neppe, end naar Klodse vil flyve og Kjød-Hoveder philosophere, og det var her som oftest Tilfældet. Anmærkes maa det dog, at Johan Cock var en *Bremer,* og selv ingen Kastekjep, om hans Sprog-Kyndighed vidner hans ebraiske Ordbog, saavelsom hans øvrige Skrifter, og |A:364Meget i hans Anskuelse af Skriften lod sig baade forsvare og bevise, men, anstukket af sin Kirkes Lyst til at følge sit eget Hoved, blandede han ei alene meget Galt deri, men blev og Mester for en Skriftfortolkning, der især i hollandske Hoveder maatte snart udarte til et latterligt Gjøgleværk. Han gik nemlig ud fra den Grundsætning, der, rigtig forstaaet, staaer urokkelig fast, at *Skriftens Ord betyde Alt hvad de kan betyde,* men allerede han glemde mangen Gang hvad vel er at mærke, at de *aldrig* kan betyde *Andet,* end hvad der fuldelig stemmer overeens med deres ligefremme Betydning, og at denne ene og alene er Grundvolden hvorpaa Lærdommen maa bygges, og i hvilken Ordet skal *troes,* da derimod al videre Betydning kun er gyldig forsaavidt den kan *bevises* at være unægtelig sand. Det er saaledes upaatvivleligt at det hele gamle Testamente hentyder paa Christus, men det er ufornuftigt at lægge Vægt paa Hentydningen, hvor den ikke er klar, og ved, som Origines og Cocceius, at foretrække den forbilledlige og sindrige (typiske og allegoriske) Forklaring for den ordrette, undergraver man Troens Grundvold, og forbereder den Tid, da de klareste Vidnesbyrd forkastes under Paaskud af at Ordene maa forstaaes billedlig. Lægger man Mærke hertil, da vil man ikke undre sig over, at den saakaldte prophetiske Theologie der syndes at drive Troen til det Høieste, tabde sig i For|A:365nuft og Moral-Præk, thi Selvklogskab og Mangel paa Ærbødighed for Skriftens Ord spaaer altid Vantroe. For dorsk i Aanden var Mængden i Holland til at Christendommen der skulde finde mægtige og høirøstede Fjender, og fra Midten af det attende Aarhundrede hørde man hardtad Intet til noget Angreb paa det kirkelige System, men at der heller ikke var Noget at angribe, at Kirken var et Skygge-Billede, der kun var til i Præsternes Indbildning, er aabenbart af Alt, Bekker, som alt i det 17de Aarhundrede ligefrem nægtede hvad Bibelen bekræftede, blev afsat, men hans Djævlebog, der skulde befri Verden fra al ubehagelig Frygt for Djævel og Helvede, gjorde umaneerlig Lykke, og Van der Os, som i Midten af det attende skjød Troen paa Christus og hans Forsoning tilside, erklæredes af de Leidenske Theologer for rettroende. At det altsaa ikke var Holland der skulde hindre den franske Pestluft fra at udbrede sig, kan man forud vide, og det kan ikke være uventet, naar man hører at den netop besvangrede det hollandske Vand som Cartesianisme, og avlede i et hollandsk Jøde-Hoved den

1707.

født 1603.

noksom bekjendte Hore-Unge, der siden opammet og udviklet i Tydskland har erklæret sig for Verdens Frelser, nemlig *Spinozismen*. Meget mere maa man finde det er i sin Orden, at franske Vindsække løb Verden rundt paa hollandske Fladbundere, at hollandske Hænder arbeidede for den |A:366franske Tunge, at man trykde i Amsterdam hvad man tænkde i Paris; at Tydskland og Norden kan takke Holland for Bayles og Voltaires dyrekjøbde Værker.

Dog, det er paa Tiden at begive sig fra den hollandske Religion, og Poesien skal ikke standse os, thi franske Vers er Hollands Poesie, og skulde man finde nogen anden, maatte den søges saa lavt at man ei kunde bukke sig efter den, uden at komme i en Stilling, som den de hollandske Maare ansaae for komisk.

Til den hollandske Videnskabelighed er det nu, vi flux maa vende os, og her møde vi da en heel Hob Lærdoms *Under-Værker,* Ordbøger og Grammatiker, der unægtelig ere gode til sit Brug, men kunde naturligviis ikke bruge sig selv til Gavns, thi selv de arbeidsomste Hænder kan dog ikke gjøre et lyst og levende Hoved. At anatomere Liig af Folk og Fæ og døde Sprog med den muligste Nøiagtighed, og gjøre Automater der livagtig lignede dem, det var de hollandske Lærdes Bestræbelse, og at Videnskabeligheden altsaa skylder dem netop hvad Hovedet skylder Haanden, er ligefrem og bør paaskjønnes, men klart er det, at Arbeidet var omsonst, hvis det blev benyttet paa Hollandsk, og vist er det, at man i det attende Aarhundrede har benyttet det elendigt, og om end ikke med hollandsk Flid, saa dog med hollandsk Aand.

|A:367Historien var naturligviis ikke Hollændernes Sag, og naar man undtager Hugo Groots latinske Fortælling om den spanske Krig, er neppe nogen anden Historie-Bog værd at nævne, thi Pontans og Meursii Fortjenester af Dannemarks Historie ere alt og snart vurderede, og den yngre Spanheims Kirkehistorie, som Holland end ikke kan tilegne sig, er kun Samlinger til den. Imidlertid er det Kirke-Historien, som baade for disse, og andre Samlinger, især til Pave-Krøniken, skylder Holland Tak, thi et Folk, der ei engang fik en nogenlunde fuldstændig Krønike om sig selv, kunde umulig tænke paa Verdens-Historien. Med den Bemærkning, at et Selskab, der ikke udgjør et Folk ɔ: er ikke Eet i Aanden, med Nødvendighed er aldeles uhistorisk, vil vi vende os til Hollands høieste Videnskabelighed, nemlig Sprog-Dyrkningen, og paa Veien dvæle et Øieblik ved ham der var sin Tids hollandske Vidunder, og har været en af det attende Aarhundredes berømte Kjepheste paa dets Reise til Bloksbjerg; den navnkundige Hugo Grotius. Han var født i Delft, og gjaldt 1583.
allerede i sine Drengeaar for lærd, blev tidlig Statsmand, men

faldt som Tilhænger af Oligarchiet og Arminianernes Beskytter for Moriz, blev siden svensk Gesandt i Paris, og døde aftakket i Rostok. Hvad Religionen angik, da havde han sin for sig selv, og 1645.
af hans Skrifter skal man have ondt ved at kjende den, thi snart skrev |A:368han mod Socinianerne og snart nærmede han sig dem, snart gjorde han Nadveren til ingen Ting, og snart billigede han Catholikernes Mening saavel om den, som alle de andre Sacramenter; snart vilde han bevise Christendommens Sandhed af det Gamle Testamentes Spaadomme, og snart søgde han at afbevise deres Tilværelse paa de klareste Steder. Dog, naar man samler og overveier Alt, seer man vel, at Troen var ham i Grunden ligegyldig, saa han forsvarede den kun, ligesom det siden blev Skik, for at vise sin Lærdom og Styrke i Apologetiken, Bibelen var ham en smuk moralsk Bog, som gav en lærd Mand god Leilighed til at øve sin Kundskab og Kløgt, og som man, i Nødsfald, kunde sætte en Voxnæse paa, Kirken var ham i Holland en Stats-Indretning, der, som enhver anden, skulde lystre den verdslige Øvrighed, men hvad den var ham i Paris, da han forsvarede dens chatolske Skikkelse, skal man ikke let kunne sige. Det Sidste fraregnet, er det da ligefrem, at han; som ogsaa drev paa en uindskrænket Tolerance undtagen mod sine personlige Uvenner, maatte blive *canoniseret* istedenfor Bibelen i det attende Aarhundrede, men man kan ikke heller fortænke det syttende og nittende Aarhundredes Christne i, at de forkaste slig Overtroe med alt andet Papisterie, lade den hellige Grotius ligge, og finde at Ordet staaer bedre ved sit Værd end ved hans Krykker. Man har ogsaa |A:369kaldt Manden Philosoph, deels fordi han betragtede Christendommen med hvad man har kaldt et frit philosophisk Blik, paa anden Dansk med et indbildsk, i sig selv forgabet Øie; deels fordi han udledte Natur-Retten af Stoicismen og Folke-Retten af sig selv, hvorved Verden fik Christendommen tre Skridt fra Livet; men saa godt Historien ogsaa kan forklare sig denne Adfærd, tør den dog ikke indrømme meer, end at han var den største Philosoph i Holland, hvor man ogsaa i denne Henseende maa tage til Takke med hvad der er *for Haanden,* da Philosophie dog ellers skulde være baade for Hoved og Hjerte. Som Historie-Skriver skal han ligne Tacitus paa et Haar, og Historien, der ved slige Leiligheder ikke regner det saa nøie, lader gjerne Roesen gjælde for hvad den er, men maa tilføie, at han fattedes i det Mindste to Egenskaber, for at være en god og sand Historie-Skriver, en levende Forestilling af det Forsvundne og ret Sandheds Kjærlighed, thi det første Savn føler Læseren i hans hollandske Historie, og det Sidste sporer han kjendelig i Smiger-Talen foran hans Udgave af de gothiske Skribenter, hvor man over den *svenske* Gesandt maa enten tabe Historien eller Historie-Skriveren af Sigte.

At han var vel bevandret i de Gamles, fornemmelig Latinernes Skrifter, tilstaaes gjerne, uden derfor at indrømme, hvad han selv indbildte sig, at Latium og Hellas boede levende i ham, |A:370men at han havde baade Evner og Kundskaber, som, naar Villien havde været der, kunde gjort ham, vel ikke til et opvakt Hoved (Genie) men, til hvad der er mere, til en af Kirke, Fædreneland og Videnskaber velfortjent Mand, er Noget man ikke maa nægte, hvor vel end hans Ihukommelse dermed var tjent. Han var en Udvikling af alt det Hollandske i Erasmus, og som Statsmand, Erasmus paa sin rette Hylde, en hollandsk Seneca, om man vil, men just derfor hverken Theolog eller Philosoph.

I det vi nu minde om hvad forhen er bemærket om Classikernes Dyrkning efter Reformationen, vil vi gjentage at Franskmændene vilde oversætte Rom paa Fransk, og Engellænderne flytte den over til sig, samt tilføie, at Hollænderne vilde oversætte sig selv paa Latin, arbeide sig ind i Rom, og der lære Alt hvad der var nyttigt til Rigdom, og en vis Vægt, thi ligesom hine vilde æres og agtes, saaledes vilde Hollænderne veies og overveie Alt. Ogsaa heri lignede de Vandet, som ikke forstaaer at erobre uden ved at oversvømme og opsluge, og sætter sin Ære i at være skjødesløst, (ugeneert) og vidtløftigt, helst saa bredt at det bliver umaaleligt, om det og derved skulde tabe anseelig i Høiden, og som Følge deraf ogsaa i Dybden. Allerede derfor vilde det være underligt, om ikke de ældre hollandske Sproglærde skulde stikke dybere end de yngre, og i denne Henseende som i alle, turde |A:371vel det nittende Aarhundrede give det syttende den Lærdoms-Krands, hvormed det attende alt for høflig har beæret sig selv. Neppe opveies saaledes Voss, Grotius, Meursius, Heinsius og Vitringa i latinsk og græsk Sprog-Kyndighed af Valkenaer, Hemsterhuis, Vesseling og deslige, undtagen i det attende Aarhundredes Vægtskaal, hvor Tungen vippede som Vinden blæste. Her kan man ogsaa bemærke, at hvad det attende Aarhundrede stadsede med som flunkende Nyt, om den hebraiserende og hellenistiske Stiil i det Ny Testamente, var hollandske Vare fra det syttende, og her er da tillige det rette Sted for Tillægget, at Bemærkningen var nem at gjøre og kunde gjort Gavn, men Anvendelsen deraf til at bestride Ordets Guddommelighed, som og er gammel hollandsk, var baade uchristelig og latterlig; thi det er ikke let at indsee hvorfor Gud skulde være forbundet til at tale attisk, og det røber ikke synderlig Forstand at mene, et Sprog i sin hedenske Udvikling skulde være bedre skikket til at udtrykke aandelige Ting, end det blev ved at læmpes efter et Sprog der var udviklet i prophetisk Aand og Sandheds Troe. Guds underfulde Raad skulde man her beundre, og tillige lægge Mærke til, at disse Hellenister ogsaa mangen

Gang bruge de fineste græske Udtryk, uden at man kan give anden Grund derfor, end at de vare der de bekvemmeste.

|A:372I de østerlandske Sprog bragde Hollænderne det aldrig saavidt som i de saakaldte classiske, thi vel var Thomas Erp (Erpenius) fra Gorcum et Vidunder i dem, men allerede hos ham, Forfatteren af det navnkundige arabiske Lexicon, stak *Islamismen* igjennem, hvilket end mere var Tilfældet med Reland, der endog som Tro var den gunstig, og i den berømte Albrecht Schultens vandt den aldeles Seier. Fra ham forskriver sig, foruden andre smukke Kunster, især den erkehollandske, at lade Muhamed forklare Propheterne, søge Rødderne til de bibelske Ord i arabiske Bøger der ere et Par Tusinde Aar *yngre,* og tilhørende et Folk af en saare forskjellig Tænkemaade og Tankegang, hvilket netop er ligesaa klogt som at søge Roden til et omhugget Træ under et af de nærmeste. Man seer let, det er her ikke Spørgsmaalet om man ved dunkle ebraiske Ord skal raadføre sig med lignende Ord i beslægtede Sprog, men om man skal glemme, at de samme Stamme-Ord faae hos Folk der udvikle sig i forskjellig Retning, ogsaa ofte forskjellig Betydning, og at dette især maa være Tilfældet med saa *billedlige* (poetiske) Sprog, hvor det aabenbar kommer an paa Aanden og Øiet, hvad og hvormeget Billedet og Ordet i aandig Forstand skal betyde.

født 1584.

døde 1750.

End staaer tilbage at nævne Hollændernes Fremskridt i de physiske Kundskaber, men hvad en læg Mand herom kan sige er ikke stort, at |A:373Thermometrets og Mikroskopets Opfindelse tilskrives dem, og at Johan Svammerdam lærde at kjende Legemer saa godt, som det paa den Tid med Sandserne var mueligt, har man sagtens hørt, men det siger i Historien heller ikke stort, og saameget er allenfalds vist, at al den Stund Physiken gaaer paa sin egen Haand, og holder sig til Kroppen, kommer den ikke Aanden ved, uden forsaavidt den nægter Mennesket hvad den fattes selv.

I det vi nu vende os til Tydskland, vende vi os mod den store Middel-Punkt, hvorfra, som bekjendt, i det sextende Aarhundrede det Stød udgik, der satte, som man siger, baade Himmel og Jord i Bevægelse; al den Rørelse vi have seet i Lyset, Luften og Vandet, de mangfoldige Forestillinger i Engellands Hoved, de utallige Ord paa Frankerigs Tunge, de uhyre Arbeider af Hollands Hænder, alt dette virkedes unægtelig ved den *trykde Bibel,* som udgik fra Vittenberg og Zürich, ved Tydsklands Syre, der, besiælet af *Ordet,* frembragde en almindelig Gjæring i det christnede Europas store Folke-Legeme.

Til denne Middelpunkt vende vi nu tilbage, for at see, ei blot hvad Stødet virkede i sin Hjemstavn, men ogsaa hvad Bagslaget virkede. Vi har seet, hvorledes den aandige Giæring ophørde der, hvor den udenlands *teede* sig *øiensynlig* stærkest og snarest, vi

har seet at den |A:374endte sig ikke med en Forklaring af Syren, men med en Fornægtelse af Kræfterne den havde beviist. Kun fra Methodisternes Bedehuse hørde vi en forvirret Lyd af Graad og Latter, et Angestskrig, der kun forkyndte, men ei kunde afhjelpe Savnet af de Kræfter, hvis Virkelighed havde i Britternes Øine været for aabenbar, til for Alvor at kunne nægtes. Vesleys Stemme som Viclefs fordum hørde vi hendøe i et Suk, der, som Alt, byder os henstirre paa Bøhmen, Saxen og Schveits, for at see, om der igjen opstod en Hus og Luther og Zvingel, eller om der maaskee udviklede sig Noget, som gjorde dem overflødige, tilligemed det Guds Ord, der aabenbar var det Eneste som fordum kunde sprænge Mørkets Lænker, skjænke Villie og Kraft til Dyd og Daad. Paa hine Steder, og med eet Ord paa det tydsktalende Folk, maae da nødvendig alle Øine vogte, som see, at hvad der udviklede sig hos de andre Hovedfolk, var ikke aandig Vandel, Kraft og Klarhed, men kun Spot med Aand, Fladhed og Flauhed, Egennytte og Uteerlighed, i det Høieste sandselig Klogskab og verdslige Færdigheder. Lad end Meningerne om Forholdet til det Usynlige og Veien til Menneskets Maal være nok saa deelte, Enhver som føler sig i Slægt med de hensovne Sangens Præster, Kraftens Helte, Vidskabs Tolke og Dydens Mønstre, seer dog klarlig, al den Slægt der stræber ned mod de umælende Dyr, indskrænker sig til Sandsernes |A:375lave og snævre Kreds, gjør Støv til sin Gud, og et Spand af Dage til sin Evighed, at den Slægt vanærer de hedenfarne Herliges Minde, foragter et Maal, der maa være *Menneskets,* siden Troen derpaa har kunnet give Mennesker Kraft til at herske uden Sværd og Krone, og til at frembringe Værker som Tiden ei formaaer at smuldre men som vedblive at forbause selv den Slægt, der helst vil foragte dem. Det synes, med Øiet paa Historien, vist, at fra Tydskland maatte Hjelpen komme, at der var Jordens *Salt,* og, at hvis Saltet ogsaa havde mistet Kraften, maatte det aandige Legeme raadne.

Hvem der nu havde Falkesyn til at gjennemskue hele Folket af den tydske Tunge, og til at omfatte dets Idrætter i de sidst forløbne Aarhundreder, hvem der havde Pen til at skildre det Alt, heelt og klart og sammentrængt, da var her baade Tiden og Stædet, ikkun Manden fattes; men, saa tydelig er dog Alt fremtraadt, at selv den Kortsynede kan skjelne Hoved-Stykkerne, og selv den butte Pen kjendelig fremstille dem i deres store Omrids, saa at selv store Mangler ei maae afholde fra en Prøve-Tegning, der hos Retsindige vil i sin Vigtighed finde meer end Undskyldning nok for Huller og Pletter, ja selv for *Skjævhed* i de indvendige Tvær-Streger, naar kun Omridset *ligner*.

At der i den tydske Tunges Folk maa findes trende Hoved-Stammer, som, hvoraf det saa |A:376kom, har følt sig dragne til hinanden, har forbundet sig under et *Over-Hoved* og forligt sig

om *Sproget,* uden dog at kunne enes i *Grunden,* det aabenbaredes øiensynlig, da Lyset beskinnede Riget i Reformationens Dage, thi som vi veed, deelde Tydskerne sig da imellem Luther, Zvingel og Papisteriet, og det, som det mangensteds synes, saa tilfældig, at man ei engang med noget Skin kan skyde Skylden paa Omstændighederne. Yderst vigtigt og mærkeligt er det i den Henseende at betragte Luther og Zvingel ved Siden af hinanden, thi to indvortes mere forskjellige Mænd med samme Sprog og udvortes Maal, skal man ei have nemt ved at finde. Hvem af dem der var den største *Aand,* hvilken af dem det var som fældte Uhyret, er ligesaa aabenbart, som hvem af dem det var der oversatte Bibelen, skabde Tydsklands Bogsprog, og digtede Tydskernes hellige Høisang; men hvem af dem der var mest efter Tydskernes Sind i det Hele, kan ligesaalidt være tvivlsomt, naar man lægger Mærke til, hvem de fulgde eller hældede til, da de kom til at raade sig selv, da begge Hoved-Mændene vare hensovne, og deres Ord stode værgeløse, naar de intet Forsvar fandt i Folkets Hjerte. Saalænge Luther levede, vovede man kun i Schveits lydelig at modsige den Aandens vældige Kæmpe, og selv Schveitserne fandt det haardt at stampe imod Braadden, men aldrig saasnart var han udgaaet af Verden, |A:377før Tilhængernes Tal formindskedes, og selv Vennerne lunknedes, selv Melanchton haltede, og alt efterhaanden forlod det ene Fyrstendom efter det andet endog Luthers Bekjendelse, kun med Nød og Neppe beholdt den Overhaand i Sachsen og Vyrtemberg, medens Zvingels, udrustet med Calvins stormende Heftighed, der nu i Kirken gjaldt for Kraft, drog mangt et Hjerte til sig, endog der, hvor Tungen vedblev at tale efter Luthers Mund. Betragte vi nu fremdeles Forholdet mellem de Boglærde af samme almindelige Bekjendelse, da opdage vi hos dem den samme Stræben efter Selvstændighed som hos de verdslige Fyrster, og et Syn for Bibelen som for den gyldne Bulle, for Keiserne i Aandens som for dem i Legemets Verden, saa man ei kan skjønne rettere, end at det løse Sammenhold der blev tilbage, skyldes mest Catholikerne, der som Tyrker i Aanden, kun lurede paa Skilsmissen mellem Hoved og Lemmer for at opsluge dem efterhaanden. Nær var det, som vi veed, ogsaa lykkedes alt i Førstningen af det syttende Aarhundrede, men Faren og Frelsen i Tredive-Aars-Krigen varslede høirøstet, og Ludvig den Fjortendes Færd nødte paa tvende Maader Protestanterne til udvortes Sammenhold. Først i det attende Aarhundrede forsvandt Frygten for Tyrken, Catholiker og Franskmænd, og havde den sidste Tid ei underlig omdannet Tydskerne, da maae vi vente at høre dem opsige alle Over-Hoveder Huldskab og |A:378Troskab, eller dog unddrage dem Hørighed og Lydighed. At Zvingels og Calvins Lære ved at opkaste sig til Dommer over Skriften begunstigede en

saadan Attraa efter Selvstændighed, men kunde just derfor ikke blive herskende uden blind Lydighed, det har vi seet, og det eneste ret Vidunderlige i Tydsklands Historie er da, at *der* opstod en Luther, en kraftig Aand der i Eet og Alt gav Keiseren hvad Keiserens var, og Gud hvad Guds var, Gud alene Æren og Hans Ord al Magt, Dom og Gyldighed, som reformerede med Forstand og holdt dog sin Fornuft i Ave, og at Tydskerne dog saa vidt og saa længe gave hans Ord Magt. Ere disse Bemærkninger sande, da har vi vist ikke Ret til i Tydskland at vente en Luther den Anden, eller at see hans Lærdom gjenfødes der, naar den først engang var uddød, thi kun ved at gjøre Vold paa sin Natur kunde han dannes, kun ved at gjøre Vold paa deres, kunde Tydskerne følge ham, og havde de først engang afkastet hvad de kaldte et Aag, saa, om end Nøden engang drev dem til at hylde ham paa ny, blev det dog sandsynligviis kun under visse Betingelser, som Keiser-Valgene efter det store Interregnum og Karl den Sjettes Død, kun en Skygge af Underdanighed.

Efter denne Forberedelse vil vi gaae ind i den tydsk-evangeliske Kirke, som almindelig kaldes den lutherske, med Rette, forsaavidt man svor paa *Luthers* Ord, men aldeles uden Føie |A:379naar man fulgde dem, havde hans Troe og talede i hans Aand, thi faa Mænd satte Christi Navn høiere og deres eget lavere end han. Det ramtydske Sogn vil vi imidlertid ei heller tabe af Sigte, thi i Aanden vedbliver dog Schveits at være et Annex til Riget, hvorfra vi veed kun dets egne Grevers Herskesyge og Egennytte adskilte det, en Bemærkning der griber dybere end den ved første Øiekast synes. Maaskee var det dog ikke af Veien, før vi gaae ind, et Øieblik at dvæle ved Sphinxen som staaer for Kirke-Dørren, thi kan vi end ikke forklare os den, turde dog derved komme *en vis Eenhed* i vore Forestillinger om Tydskerne, der i den Skikkelse de udenfra falde i Øiet, synes aldeles uforenelige. Med Lemmer af mangehaande, baade krybende, firbenede og flyvende Dyr, *og hovedriig* staaer Sphinxen paa en *Steen,* men alle Hovederne har dog lignende Træk der kun ere hinanden alt for lige til at kunne som gjensidig Udfyldning forenes, thi det er hardtad de samme *Ørne-Træk* vi finde overalt, og Sphinxen staaer egenlig som en Ørn der udspænder Vingerne for at hæve sig med et umaadeligt Bytte, men fængsles deraf, og *flækkes* under Bestræbelsen efter at udføre sit dristige Forsæt: svinge sig med alle Jordens Skatte op i Ørnens Element: det vide, umaalelige *Rum.* At det nu ikke blot er Ørne-Billedet i tydske Vaabener, som minder os om, at Rummet er Tydskernes |A:380Element, det veed enhver som kjender den tydske Lyst til at vandre vidt i Verden og høit til Fjelds, der dog ligger idelig i Strid med Umuligheden af at bære hele Tydskland med paa sin Ryg. Saa latterlig denne Bemærkning ved første Øiekast maatte

synes, er den dog ikke blot grundet paa unægtelig Erfaring, men aabner et Blik, over de vandrende Handværksvende, paa Folke-Vandringen, paa Hanse-Stæderne og andet Mere. Betænke vi end videre hvorledes Rummet stræber at omfatte Alt uden at kunne forene Noget, da det netop er *Skilsmissens* Grundlag, og hvorledes det ved at ville omfatte Lyset, taber sig i Luften, da kan det neppe feile, at vi maae finde en grundig Lighed mellem det og den tydske Fornuft og Videnskabelighed, hvis Stræben efter Alhed (Universalitet) er saa øiensynlig i de sidste Aarhundreder, og har i de sidste Dage paa det Tydeligste forklaret sig i de røvede lysglimt, som den farligste Løgtemand Verden har avlet.

Dog, det er for tidligt at ville forklare *Sphinxen,* denne gaadefulde Uting, der betegner baade Sjælen og Rummet, og en længere Betragtning vilde kanskee mere adsprede end samle *Tankerne,* som dog maa være samlede i Kirken, til hvilken vi nu begive os, og lykkes Kirkegangen, turde vel Synet skjærpes til paa Hjemveien med bedre Forstand at betragte *det underlige Dyr*.

|A:381At den evangeliske Kirke alt tidlig i Tydskland tabde en Deel af sin Søgning, er alt anmærket, og Grunden oplyst, saa her kun staaer tilbage at melde paa hvad Tid og i hvilken Følge det skedte. Til Catholikerne vendte Markgrev Jakob af Baden og 1590.
Pfaltsgrev Volfgang af Neuburg tilbage, som til Ægyptens Kjød- 1614.
Gryder, og selv Kurfyrsten i Sachsen, Friderich August solgde den 1698.
evangeliske Bekjendelse for en polsk Krone, men Sligt, der ei havde synderlig Indflydelse paa deres Undersaatter, røber ei saameget tydsk Aand, som Ligegyldighed for alt Aandeligt. Anderledes var det med Overgangen til Kalvinismen, som for det Meste havde indvortes Grunde, og fulgdes derfor gjerne af Folket i Hobetal. Forløberen her var Kurfyrst Friderich den Tredie af
Pfalz, noget, der bliver dobbelt mærkeligt, naar man husker, at 1559.
Melanchton var en *Pfalzer,* og veed at han selv bidrog til Overgangen. Paa en kort Tid reiste vel endnu engang Evangelisterne Hovedet med hans Søn Ludvig, men kun som en Døende, og man veed at den Heidelberger-Cathechismus der stræbde at holde sig paa en Indifferents-Punkt mellem Luther og Calvin, blev i en stor Deel af det reformeerte Sogn, især til Mødet i Dordrecht, en symbolisk Bog. End er det mærkeligt at Kurfyrsten i Pfalts tiltog sig Forsædet mellem de protestantiske
Fyrster paa Rigsdagen, som hidtil havde fulgt Sachsens Kurhat, 1582.
thi at man |A:382taalde det, viser hvor svag den tydsk-evangeliske Kirke følde sig, og man maa sige at den derved forbrød sin verdslige Ret til Rigets Beskyttelse, som Augsborger-Freden kun hjemlede hvem der holdt fast ved den *Augsborgske* Bekjendelse. Under Tredive-Aars-Krigen, bemægtigede naturligviis Sverrig sig Forsædet, og det faldt derpaa tilbage til Sachsen, for endnu, før Aarhundredets Slutning, at beklædes af en *Catholik,* Noget man

let seer *forudsætter* langt mere end det i sig selv var.

Den næste Over-Træder til Kalvinisterne var Fyrsten af Anhalt-Dessau Johan Georg, som formaaede sine Brødre i 1596.
Bernburg, Cøthen og Zerbst til at følge sig, og indførde med Voldsomhed sine otte og tyve Artikler istedenfor de tre i Luthers Catechismus, men ogsaa her saae man, at Fyrstens Villie uden Folkets Bifald siger ikke stort i Længden, thi Zerbst vendte snart tilbage til den evangeliske Kirke og *blev* der.

I Hessen-Cassel saae det alt tidlig tvivlsomt ud med Kirken, som med Landgrev Philips Christendom og Giftermaal. Vilhelm den Fjerde *talte* Lærdommene istedenfor at *veie* dem, og fandt da naturligviis kun ubetydelig Forskjel mellem Luther og Calvin. Hans Søn Moriz gik et Skridt videre, og paastod der var *slet ingen Forskjel,* hvilket han stræbde at *bevise, ved at gaae over* til
Kalvinisterne, indføre **|A:383**en *ny* Catechismus, og *afsætte* de 1604.
Lærere, der vilde blive ved den gamle.

Kurfyrsten af Brandenborg, Johan Sigismund, sluttede
Troppen, men blev dog egenlig kun reformeret af samme Grund 1614.
som Pfaltsgrev Volfgang blev chatolsk, nemlig for Jülich og Cleves Skyld, som de hver paa sin Vei vilde vinde, ved at forlade den Kirke, hvis Rige aldrig var af denne Verden. Hvad hans Undersaatter troede, var ham temmelig ligegyldigt, og det blev da i Landet omtrent ved det Gamle.

Større Lovtale kan man ikke holde den Kirke, hvori Luther var Præst, end den der ligger i Historiens unægtelige Vidnesbyrd, at medens Catholiker og Calvinister kappedes om at udbrede deres Navn ved allehaande Midler, sad den stille, holdt fast ved Ordet, ændrede ikke en Tøddel og gav ikke en Døit for Proselyter, forlodes efterhaanden af dem der søgde deres Deel i Verden, og straffede *dem* kun med Skriften. Vel er det især Landet efter Luthers Hjerte, Dannemark, hvor den Kirke stod, men i det Hele taget, gjaldt dog det Samme i Tydskland indtil Trediveaars-Krigen, under hvilken Kirken næsten nedsank i Kirke-Gaarden. Vel gik det ei sielden heel broget til paa de sachsiske Høiskoler, men deels veed man det er ikke Kirkens Skyld at Skoledrenge gjør Optøier derinde, uden forsaavidt Gudstjenesten er dem kjedsommelig; deels kom den meste Larm over Phillipisterne, **|A:384**der vilde *snige* sig ud af Kirken, hen paa Calvins Kegle-Bane, hvor man var paa sin egen Boldgade, og endelig kan det ikke undre os, selv i Reformations-Aarhundredet at spore Tydskernes medfødte Lyst til at lade som de begreb hvad de ikke forstod. Ingenlunde havde Sachserne meest, tvertimod, med Vyrtenbergerne, mindst af denne Lyst, men Alt hvad der aandig rørde sig i Tydskland, stødte sammen i Sachsen, hvor Reformationens *Høi-Skole* og Kirkens Hjerte var, derfor blev det Skue-Pladsen for slige Ordkæmper, som Flacius fra *Illyrien,*

Major fra *Nyrnberg,* Strigel fra *Memmingen* og andre Flere. At Sachserne havde deres særegne Brøst: Lyst til at sove sig ind i Himmerig, seer man paa Alt og ret mærkelig endnu i Luthers Dage paa Agricola fra Eisleben; at Fyrsternes tit voldsomme Indgreb i Kirke- og Skole-Retten, samt Naget mellem de to Kur-Linier gjorde Ondt værre, og havde sin Grund i det tydske Hjerte, det skal man aldrig nægte, men at hverken Bibel eller Luther smigrede det Uvæsen er vist, Bibel-Kirken var aabenbar uskyldig, dens vanartige Børn vanærede den, men at dens Børn vare de bedste Tydskere, lader Krøniken sig ikke aftrætte. Hvad der fremdeles udmærker Tvistene i den evangeliske Kirke fra dem udenfor, er at de ikke adskildte Menigheden, men var næsten ene de Boglærdes Sag, angik mere Udtryk end Lærdomme, Noget der |A:385vist ikke er hæderligt for Kæmperne, men vel for Kirken, thi naar Vinden maa anvende al sin Styrke paa at rive en Tagsteen af, da er det Tegn til at Kirken staaer fast, eller med andre Ord, i enhver Menighed findes vantroe Hjerter, der mellem de Boglærde maae finde Tunger, og saalænge disse Tunger ikke tør komme ud med Sproget, men maae nøies med at snakke udenom, da er Troen stærk i Folket. Man seer saaledes godt hvad de meende, der lagde *Vægt* enten paa de Udtryk, at gode Gierninger ere *nødvendige,* eller at de ere *skadelige* til Salighed, thi hine vilde gierne undgaae Naaden, og disse dens Optugtelse, men tilstaae det turde de knap for sig selv, end sige for andre. Ligedan var det med dem, der endelig vilde have at Arve-Synden enten skulde hedde en *Accidens* eller en *Substans:* thi hine vilde *nægte,* disse *forsvare* og begge *undskylde* den, men turde ikke tale ud af Skjægget, og stode da som Narre, der stredes om Keiserens Skiæg. Det Samme var endelig Tilfældet med de Synergistiske Stridigheder, thi de hvem det laae paa Hjerte at fremstille det naturlige Menneske som en *ubevægelig* Klods, vilde have Klodsen med til Himmerig, og de som selv vilde have en lille *Finger* med i Spillet, vilde egenlig have *fri Haand,* thi ellers havde de ikke selv gjort Udtryk til at kjævles om, men ladet *Ordet* staae, ladet dets Kraft bevæge Hjertet, og givet |A:386Gud Æren baade *først* og *sidst,* som den der selv har ved Aanden beredt, hvad Han ved Ordet bevæger.

Ved første Øiekast kunde man forundre sig over den Stilhed, som man i den største Deel af det syttende Aarhundrede bemærker, med ved at see paa den udvortes Uroe, paa Trediveaars-Krigen og Ludvig den Fjortende, finder man den lettelig alt for nem at forklare, som en blot Følge af de trange Omstændigheder. Uden nu at nægte deres øiensynlige Indflydelse, især som et føleligt Beviis paa, hvilken almindelig Fare der truede Protestanterne, saa mærker man dog den Forklarings Utilstrækkelighed allerede ved den i Øine faldende

Bemærkning, at den evangeliske Kirkes tydske Hovedlande som vare Sachsen og Brandenborg, kun for en kort Tid, toge nogen levende Deel i Trediveaars-Krigen. Dog, behøvedes det endnu ved denne Leilighed at bestride en Fordom, hele Historien afbeviser, da var det nok at pege paa Tidsrummet fra 1675 til 1713, da Tydskland, medens det udvortes kiæmpede paa Liv og Død, bevægedes af de meest levende Stridigheder siden Reformationens Dage. Dybere maa man da søge Grunden til hin Stilhed, uden at den derfor synes vanskelig at finde. Saalænge det nemlig var ramme Alvor med Troen, saalænge man vilde have den i Hjertet, kunde Tydskerne, der aldrig har drevet det til nogen hjertelig Enighed, umuligen forliges, men |A:387efterhaanden som den, i det mindste hos de Boglærde, blev mere en blot Hoved-Sag, maatte de der fulgde den Augsborgske Bekjendelse, hvori Luther og Melanchton bogstavelig havde *lagt deres Hoveder sammen,* let kunne forliges om at forgude det ypperste tydske Hjerne-Foster man kiendte. Virkelig skal man ogsaa, ved nøiere Betragtning, finde, at det hængde saaledes sammen med den strænge sachsiske Orthodoxie i det syttende Aarhundrede; thi vel vedblev man at føre Bibelen i Skjoldet, men mest kun som et adeligt Vaaben, hvormed man beseiglede de symboliske Bøger , thi disse skulde ansees for ligesaa ufeilbare som Paven fordum, og Indrømmelsen heraf kaldte man den alene saliggjørende Troe, som da naturligviis ikke fandtes i nogen anden Menighed. Jammerlig var Kirkens Tilstand, thi den kan betragtes som en Stad, der havde Fjenden inden Voldene, medens Forsvarerne med al Travlhed arbeidede paa Udenværkerne. Tykke og tildeels ganske fornuftige Bøger skrev man i Snesetal til Lærdommens Forsvar mod Catholiker og Calvinister og alle mulige Indvendinger, og et Udtog deraf stod man sædvanlig og prædikede, medens Tilhørerne sov eller beundrede Prædikantens Gaver og Lærdom; den jævne, fattelige, opbyggelige lutherske Skrive- og Præke-Maade var næsten ganske aflagt, Alt forkunstledes, Hjertet blev koldt, Troen ufrugtbar, Sæderne ryggesløse, og det gode Navn |A:388til Spot for de Vantro. At dette hverken skedte paa eengang eller overalt, kan man vel tænke, men at det gik gruelig vidt i Aarene efter den vestphalske Fred, er unægteligt, og kom ret tilsyne ved de pietistiske Stridigheder, som fordre vor hele Opmærksomhed, naar vi først have kastet et Blik paa de Boglærdes Færd.

Efter Forløbet af tre boglærde Aarhundreder maae man kunde bestemme, om et Folk har nogen egenlig Sands for Videnskabelighed i det Hele, eller om det kun er en enkelt Yndlings-Videnskab der kan trives hos dem. Man seer imidlertid let, at det Eiendommelige, der forbinder Folk og Tungemaal i Kirke og Stat, betegner, ved at adskille dem fra andre, tillige en

Skilsmisse og et Udvalg mellem de menneskelige Stemninger og Tilbøieligheder, eller med andre Ord, at ethvert aandigt Folk maa ligesaavel i Videnskabernes Rige som mellem Tungemaal og Statsforfatninger, have en Yndlings-Gienstand, og det kommer da an paa, hvorvidt den igjen er skikket til at omfatte og gjennemtrænge de øvrige, thi paa dens Evne dertil beroer ligefrem det Omfang og den Dybde et Folks Videnskabelighed kan naae. Naar man nu ret overveier de indvortes Betingelser for almindelig omfattende Videnskabelighed, da vil man finde, at en saadan forudsætter en herskende Tilbøielighed til Noget, hvori de meest forskjellige Ting have *Sammenstød, Sammenhæng,* eller *Samfund,* No|A:389get, hvori de forefindes, forbindes eller forenes, og paa Forskjellen herimellem kommer det atter an, hvor *dyb og sand* Videnskabeligheden skal kunne vorde. Er nu Videnskabelighed Stræben efter et klart *Begreb* om Alt hvad der er til, maae den nødvendig forudsætte Kjærlighed til et i sig selv almindeligt Begreb, der i Grunden vel ikke, men dog tilsyneladende, kan være mere end eet. Ligesom vi nu ved lidt Eftertanke maa finde, at *Sandhed,* hvis Aabenbarelse er den sande Virkelighed, nødvendig maa være det eneste, *levende Grund-Begreb* for Alt hvad der er til, saa veed vi dog ogsaa, at *Tid* og *Rum,* skjøndt de ikke ere levende og selvstændige Begreber, dog have en vis Almindelighed, der altsaa og maae yttre sig i de Folks Videnskabelighed, hvis Hu særdeles staaer til dem. Tids-Begrebet har sin Virkelighed i *Lyset,* og Rums-Begrebet i *Maalet* baade indvortes og udvortes, Lyset i os kalde vi *Indbildnings-Kraft,* fordi det giver os *Tingenes Billeder* og Maalet i os kalde vi Forstand fordi det viser *Tingenes Forhold* til os selv. Spørge vi nu hvad de tilsvarende Videnskaber kaldes, da see vi let, det kommer an paa, om de befatte sig med det indvortes eller udvortes Lys og Maal, om de klare Begreber vi stræbe efter kun angaae Yttringerne, eller *Kræfterne* i os selv, og kun i sidste Tilfælde er vor Stræben egenlig talt videnskabelig, thi da først |A:390er den aandig, og kun i Aanden ere almindelige Begreber mulige. Vilde man altsaa eensidig stræbe efter et almindeligt Tids-Begreb, da maatte man dog ingenlunde indskrænke sig til Astronomien, Optiken og hvad man af Sligt videre regner til Physiken, men betragte alt dette som Dele af den sandselige Historie (Natur-Historien) der, tilligemed hvad man almindelig kalder Historie, skulde forene sig i en almindelig *Verdens-Historie,* og frembringe et almindeligt Lys-Begreb, der forklarede *Indbildnings-Kraften* og Alt i den. Stræbde man eensidig efter et almindeligt *Rums-Begreb,* da maatte man ikke blot maale Størrelser og Forholde men fremforalt *sig selv,* forsøge igjennem den rene Mathematik, at finde Begrebet om den rene Enkelthed, det absolute Grund-Maal, der kunde forklare *Selv-Bevidstheden* og *Alt i den.* Uagtet

man nu godt kan indsee, at en saadan Eensidighed aldrig kunde naae sit Maal, og, om den endog kunde det, dog aldrig frembringe en fyldestgjørende Forklaring, da det i al Fald kun var *Forestillingen* og *Forholdet,* ingenlunde *Kraften* og *Virkeligheden* der forklaredes, saa dog naar vi i Historien have seet den Stræben efter Selvstændighed hos mange af de paa Folke-Legemet naturlig afhængige Lemmer, da maae vi vente ogsaa i Videnskabeligheden at finde den samme, dog saaledes, at man for det meste sporer en |A:391Stræben efter Tids- og Rums-Begrebet i Samling, fordi disse Begreber ere i Virkeligheden næsten uadskillelige. Det vilde føre for vidt at anvende dette paa den engelske, franske og hollandske Videnskabelighed, hvis Underordning og Eensidighed let falder i Øinene, og til Tydskland, hidindtil det eneste Sæde for en Videnskabelighed, der kunde gjøre Fordring paa Almindelighed, vil vi vende os. Den tydske Grund-Tilbøielighed til Rummet have vi før bemærket, og see her, at det ikke vil sige andet, end den Indslutning i sig selv, den Tænksomhed, og uophørlige Tragten efter at *udvide sine Grændser,* man lige fra Taciti Dage har maattet erkiende for et Grundtræk i det tydske Sind, da det teer sig i Folkets Levemaade, Forfatning og Historie. Dette Grundtræk maa nødvendig i Tidens Løb yttre sig paa to Maader, først i en Stræben efter at *optage Alt i sig* og dernæst i den at *udvikle Alt af sig,* og hvem der har Øine og Kundskab, vil fra dette Stade see et særdeles klart Lys opgaae over Tydsklands Historie, saavel i gamle Dage, da hine Bestræbelser yttrede sig mest legemlig, ved at optage og udsende Folke-Stammer, og saaledes gjøre Tydskland til Folke-Vandringens *Middelpunkt,* som i de nyere, da Videnskabelighed blev den fornemste Idræt. At ligne Tydskland ved Maven i det menneskelige Legeme, kan derfor tjene til at klare Forestillingen om et Folk, der kun i |A:392en vis Henseende udgjør et Heelt, og derfor ikke let, aandig talt, kan bringes under eens Benævnelse, men vil man have Begrebet de udtrykke, da er det intet andet end *Sjælen i sig selv, Selv-Bevidstheden,* der stræber at optage Alt i sig, for da at *sætte sig som selvstændig*. Hvormed nu den tydske Videnskabelighed maatte begynde, er klart, nemlig med en, efter Folkets, Stammens, Mandens Evner og Vilkaar, ivrig og flittig *Indsamling* af Kundskaber, der dog stedse truedes med Afbrydelse af Lysten til at være færdig og udvikle Forraadet. Jo mindre man nu troede der hørde til Kundskabs Fylde, dessnarere blev man naturligvis færdig, men ogsaa færdig derefter, og man blev aldrig saa seent færdig, at det jo dog var for tidligt, med Hensyn paa det *Hele,* da man umuelig kan optage Tiden i sig før den er forbi, og at Rummet dog kun kan fyldes med Tiden indsees let. Dette indsaae imidlertid ikke Zvingel og de ham fulgde, som man maa kalde de *ramme* Tydskere, de udviklede strax hvad de

havde, og det blev naturligviis en net Forklaring. De derimod som fulgde Luther vare de inderligste Tydskere, som bedre følde, at der vil Meget til Nok, og havde derfor i Tide optaget Stammer i sig som der skulde Tid til at fordøie, og som nu nødte dem til at give Tid, med andre Ord: poetiske og historiske Stammer. At Tydskerne nemlig af Natur ere ligesaalidt nogen af |A:393Delene, som enten Rummet eller Forstanden i og for sig selv betragtede, det godtgjør Historien, men at Rummet der dunkelt forudsættes af den hele *historiske* Tid, maa i sin dybeste Selv-Bevidsthed føle Nødvendigheden af at omfatte Lyset og Tiden, for at vorde et *gyldigt* Almeenbegreb, det kan Fornuften lære. Paa denne Maade kan man begribe Meget, og iblandt Andet, hvad her er vigtigst, den tydsk-evangeliske Kirke, som i Luther oplod sit Hjerte for al Sandhed i Verden ɔ: for Bibel og Historie, men anfægtedes alt i Melanchton af en Krypto-Calvinisme, eller Lysten til at være klog over det som skrevet staaer, og sin Indsigts Maal, hvoraf Følgen blev paa den ene Side et Frafald, og paa den anden en Indmuring i Skolastiken.

I det sextende Aarhundrede havde man ivrig stræbt at udvide sin græske og ebraiske Sprog-Kundskab, og selv Philippisterne havde i Brugen af Aristoteles nogenlunde skyet den skolastiske Spidsfindighed, men i det syttende see vi Theologien standse med sin Indsamling og udvikle Alt med Aristoteles. Paa Overgangs-Punkten see vi Johan Gerhard og Salomon Glas, begge Professorer i Jena, blandt hvilke hiin byggede et System af hvad man havde, i sine Loci theologici, Denne i sin Philologia sacra samlede Udbyttet af det forrige Aarhundredes Sprogdyrkning. Efter Trediveaars-Krigen var Skolastiken aldeles herskende med den berømte Witten|A:394bergske Theolog, Abraham Calovs System i Spidsen, Grundsprogene dyrkedes lunkent, og Theologien var paa Vei til at blive et saa unyttigt og fiint Haarkløverie, som aldrig før. Vel pleier man her med stor Ophævelse at nævne Slesvigeren Georg Calixtus (Callison) som et miskjendt Lys, og den ny grundige Theologies Forløber, men førend det attende Aarhundrede har hjemlet sig Ret til at hedde oplyst og grundigt i Theologien, kan Historien ingen Deel tage i Lovtalen. At Manden derimod, som i et halvt Aarhundrede underviste paa Universitetet i Helmstädt, udmærker sig baade som den nyere tydske Theologies Forløber og Forbillede, er aldeles unægteligt. Ogsaa han var en Skolastiker, men medens hans Modstandere med Calov i Spidsen, betjende sig af Aristoteles til at ordne og forsvare Kirkens Lærdom, efterfulgde Calixt ham som en academisk *Peripatetiker,* der ei brød sig om, hvad Folk troede, naar de kun vare af hans Mening, fandt at Catholiker, Calvinister og Evangeliske havde i Grunden samme Troe, fordi de antoge den gamle Kirkes, i mange

født 1586.

døde 1656

Henseender ubestemte og ufuldstændige, Symboler, meende overalt der for en Theolog var kun lidt at troe men desmeer at læse, og stræbde at adskille, hvad Gud i Christendommen har sammenføiet: Troe og gode Gierninger. Nu seer man godt, hvorpaa han stilede med alt dette, saavelsom med den Paastand, at Arve-Synden var kun noget Til|A:395fældigt, og Gud paa en vis Maade, middelbar, Aarsag i det Onde, saa man kan hverken undre sig over Berømmelsen eller Modstanden han har fundet; men høist mærkeligt er det, at paa Rigsdagen i Regensborg bad 1654.
alle de evangeliske Stænder, undtagen Hessen-Darmstadt, Kurfyrsten af Sachsen om at stoppe Munden paa sine Theologer, som bestreed Calixts Vildfarelser, der i Kirke-Historien betegnes med Navnet *Syncretisme* (Sammenflikning) fordi de gik ud paa at sammenflikke et Almeen-Begreb i Troes-Sager, der syndes at omfatte Alt, fordi det intet Bestemt indeholdt og altsaa *Intet udelukde*. At Calixt ikke desmindre skrev baade mod Catholiker og Calvinister, kan ligesaalidt forundre os som hans gode Vens, Hugo Groots, Apologier og meget Sligt i den nyere Tid, thi med Ligegyldighed for Troen lader den største Uenighed i Meninger sig ypperlig forbinde, ja flyder egenlig hos de Boglærde nødvendig deraf. Dog, Calixt var, som man siger, langt forud for sin Tidsalder og tiltroede den, naturligviis sig selv *iberegnet,* langt meer Forstand end den havde, vel fik han ei saa faa Disciple, hvoraf nogle, ved at blive catholske, stræbde practisk at bevise deres Mesters Sætning; men hans store Fortjenester bleve dog først, ja, man tør vel sige: *kun,* almindelig paaskjønnede med en hæderlig Liigbegjængelse efter Midten af det følgende Aarhundrede.

|A:396Var det nu saaledes ude med *Samlingen* i Theologien, der dog ene var i Stand til at samle det Øvrige, kan man vel tænke, det saae ei bedre ud andensteds i Videnskabernes Rige. Historien, som Luther satte næst efter Bibelen, havde i det sextende Aarhundrede fundet mange Arbeidere, og et stort Selskab, mest af strænge Lutheraner, med *Flacius* i Spidsen, havde forfærdiget en Kirke-Historie, der under Navn af Centuriæ Magdeburgenses er et varigt Mindesmærke om tydsk-evangelisk Flid, ja, baade mageløs og ubetalelig som *Samling*. At derimod Forfatterne vilde opføre en *Bygning* af usammenhængende Brudstykker, var et Misgreb, der vel ikke er uventet, men høist beklageligt, da det forkyndte, at den tydske Historiker, som var beskikket til at bjerge og tærske den store Afgrøde paa Tidens Mark, vilde flux være færdig, med Kirke-Gaarden, og indbildte sig, at han, *i sit eget Sold,* kunde drøfte og reengjøre Alt. Dette Værk, og den samtidige Sleidans Reformations-Historie kom da til at staae ene, det var kun den *første* Slægt efter Luther, som tænkde flittig paa Historien, i det syttende Aarhundrede hjalp

man sig med det forriges Arbeide, og det lod da ogsaa fra denne Side til at tydsk Videnskabelighed skulde kvæles i Fødselen.

Have vi seet ret paa Tydskerne, da maae vi vente at see de saakaldte mathematiske Viden|A:397skaber dyrkede med mest Iver og Bestandighed, og deri bedrage vi os ikke heller. Samtidig med Reformatorerne finde vi alt en Schveitser med udmærkede Gaver, nemlig Theophrastus Paracelsus Bombastus, af Handtering en Læge, som ved Hjelp af Bibelen og overnaturlig Oplysning ventede i Physiken og særdeles i Chemien at opdage Naturens og den hele Tilværelses Hemmelighed. Vel pleier man i Videnskabens Historie at gjøre ham, som Sværmer, til en Undtagelse, men deels kan han dog ikke forbigaaes, da han havde gode Kundskaber, og virkede fort, deels var han ikke stort mere Sværmer end Zvingel og de andre, som hverken vilde lade Skriftens Ord eller Fornuften gjælde, og endelig er det unægteligt, at han netop yttrede sig efter den ram-tydske Natur, og er den eneste dybere Grubler Schveits har frembragt, af den ligefremme Grund, at hvem der indbilder sig at have slugt al Viisdom kommer aldrig videre. Af samme Grund vare de videnskabelige Fremskridt blandt Tydsklands øvrige Reformeerte ubetydelige, og hvad Verden maa kalde et Særsyn, den Kirke, der med sin strænge Bibeltroe i dens Øine syndes at lukke Dørren for Videnskabelighed, blev dens eneste Sæde. Da vi imidlertid har seet, hvor snart man selv i den gjorde sig færdig med Bibel og Historie, kan vi ikke tvivle om at see dens øvrige Kræfter end virke en Stund i Tydskernes naturlige Retning. Forstaae vi den saakaldte Luther|A:398dom ret, da kan vi mindre vente sværmerske Forsøg paa med Eet at trænge til Dybet, end flittigt Arbeide, men dog kan det ikke heller være uventet, især efter en Paracelsus og hos en ulærd Mand, at finde Yttringer af samme Attraa, og dem finde vi da ogsaa virkelig. Det var den navnkundige Skomager i Gørliz, Jakob Bøhme, der er blevet dobbelt mærkværdig, siden hans Syner have i Natur-Philosophien fundet deres Udvikling. For at vide hvormeget der i hans Anskuelser var ham eiendommeligt, maatte man have læst Paracelses Bøger, og for at udfinde hvor vidt han stemmer overeens med Natur-Philosopherne, maatte man nøie have gjennemgaaet hans egne, en Umage, der for en Historiker, som havde Syn og Tid, vel kunde lønne sig, da det er et af de mærkeligste og underligste Særsyn i Historien, at see Øiet være Aarhundreder foran Forstanden. Her være det nok at bemærke, at Bøhmes Anskuelse, som den findes i hans Aurora, er langt fra at være saa uforstaaelig, som skjæv, langt fra saa forvirret som stolt. Han vilde gjennemskue Tre-Enigheden, det Ondes Ophav, og Kampen mellem Sandhed og Løgn, ved en levende Anskuelse af Mennesket og Alt i Naturen som et Billede af Guddommen og

født 1493.

født 1575.

det himmelske Aandeliv, Noget, der virkelig maatte være gjørligt, hvis Mennesket og Naturen ei vare faldne, men som nu maae frembringe stor Forvirring og Vildfarelse, dog har han, i det |A:399mindste i hiint Skrift, ingenlunde saaledes blandet Ondt med Godt og Gud med Verden, som hans ny Beundrere, saa det ikke synes at være den bedste Side de have tilfælleds med ham. Det vilde sagtens klinge underligt, hvis Nogen faldt paa at kalde Bøhme den *tydske* Shakspear, men dog var det Navn kanskee ikke saa ganske ueffent; thi de vare i det mindste jævnaldrende, ulærde, fornuft-poetiske Naturer, med store eventyrlige Syner, og var Brittens Blik langt klarere og sandere, saa var Tydskerens igjen baade høiere og længere. Bøhmes Aurora er saaledes en sammenhængende, halv dramatiseret Historie om Guddommens evige Rørelse, Lucifers Fald, og Verdens Skabelse, som han saae dem i Aanden, med Blik paa den hele Verdens-Historie som eet stort sammenhængende Drama, og hvad der har hindret Bøhme fra at meddele disse Anskuelser i et Digt, der vilde blevet Gjenstand for vor Beundring, er øiensynlig den strænge tydske Alvor hvormed han betragtede og behandlede Alt, samt den stolte tydske Indbildning at han forkyndte Sandhed til Salighed, trods Bibel og alle de der havde talt paa Jorden. De Stene han hængde ved Synerne for at give dem *Vægt,* gjorde dem for tunge til at løbe let i Stiil og Versemaal, og hans Omhyggelighed for ret at udkramme, udtvære og ret med Skeer indgive sin Viisdom som et arabisk Pulver, gjorde det Hele vidtløftigt, langtrukkent og i Længden kiedsom|A:400meligt. Vilde imidlertid den Skomager blevet ved *sin Læst,* Bibelen nemlig, skulde de Boglærde vel kommet til at nævne ham med Ærbødighed, og endnu maa man tilstaae, at han ikke alene vidt overgaaer Fox, sin engelske Laugsbroder, men er en af de kløgtigste og maneerligste Sværmere man har havt, ligesom det, *forholdsviis,* maae siges til hans Roes, at han ikke lagde an paa at danne nogen Sect, men døde i den evangeliske Kirkes Bekjendelse, hvis Lære han synes at have været mere opsat paa at begribe end at nægte. I Engelland fandt hans Bøger store Beundrere, og i Pietismens Tid bleve de meget læste, ja af mange med Gotfried Arnold, opløftede til Skyerne, som himmelske Hjeroglypher, siden nedsank de naturligviis i dyb Foragt, indtil Natur-Philosopherne kyssede Støvet af dem som deres gamle Testamente, og hvad saa end deres Fremtids Skjebne skal vorde, kan de dog ikke meer synke *under* de Bøger der i Tidens Løb fortrængde dem. Naar ogsaa galt skulde være, var det altid klogere at indbilde sig, man ved Bibelens Hjelp kunde gjennemskue Naturen, end, som vi skal see nu snart blev Moden, at tænke, man, med Bibelen under Bordet, Historien paa Hylden, et Læs overfladelig Natur-Kundskab for Øie, en Regne-Tavle i Haanden og en sprænglærd Mine, kunde

forklare Alt, baade Gud og Verden, udaf sit eget tydske Hoved. Hermed være ingenlunde Noget sagt til |A:401Forringelse af de baade mange og mærkelige Opdagelser i Legemets Verden, som tilhøre det syttende Aarhundrede, thi selv den Uindviede kan see, at en eneste af dem opveier alle det attende Aarhundredes, der egenlig kun gjorde Vind med Luft-Pompen, som Otto Guerike i omt.
Magdeburg opfandt, og foer vild med Planeterne, hvis Baner 1650.
Vyrtembergeren Johan Kepler, som en Stjerne-Tyder af Tyge døde
Brades Skole, levende anskuede. Føier man til, at ved den 1630.
Brevvexling i det Store, som Bogtrykkerkunsten havde gjort mulig, kunde Tydskerne, hvad deres Hjertes Attraa var, indlemme i deres Videnskabelighed Alt hvad der udenlands kom for Lyset, og at de virkelig, efter Trediveaars-Krigen, bleve snart fortrolige, ei blot med Hollændernes Arbeider og Cartesii Tanker, men ogsaa med Galileis Forsøg, Harveys og Newtons Syn, da seer man let, at deres Verdens-Kundskab virkelig i Leibnizes Dage tiltog saa overordenlig, at de vel maatte fristes til at tro sig færdige, og falde i Fristelsen, naar de glemde Bibel og Historie.

Her staae vi da for Gottfried Vilhelm Leibniz, denne født
mærkelige Afviser paa Kors-Veien, som pegede til begge Sider, 1646.
eller, hvad skal man kalde ham, Skille-Rummet mellem de to Aarhundreder, eller det *vandrende* Bibliothek, det levende Lexikon, den tydske Aristoteles? Dog, Navnet gjør her mindst til Sagen, thi man skulde have ondt ved at kalde Leibniz Noget, |A:402der ei paa en Maade lod sig forsvare, saa breed og tyk og sammensat var han; Theolog, Digter, Historiker, Lovlærd, Physiker, Mathematiker, Philosoph, det er Udtryk for Alt hvad man kan troe og vide, og ikke aldeles uden Føie har man tillagt Leibniz alle de Navne tillige; thi, saavidt man kan tænke det for en enkelt Mand er muligt, omfattede, indeholdt og udtrykde han virkelig i en Sum den hele tydske Videnskabelighed i sine Dage, og i ham lod det sig tilsyne, hvorvidt den tydskevangeliske Kirke kunde, ved Hjelp af Bibelen og en med samme forenelig Grublen og Lærdom, begribe sig selv og Alt i sig. Et livagtigt Billede af denne Mand, seer man let, vilde kaste et særdeles Lys til begge Sider over den ældre og yngre, den bibelske og verdslige Videnskabelighed: være et sammentrængt Billede af aandig Tydskhed, men til at give det, udfordres ikke Lidet, og, henvisende Arbeidet til de Store, der, som man siger, have Leibniz i Lommen, maae vi her nøies med det Lidet, Smaafolk i en Hast kan see og sige.

Begynde vil vi da med den unægtelige Bemærkning, at paa Poesien havde Leibniz saagodt som slet ingen Forstand, men saae den kun igjennem Sandselighedens Brille, og gjorde kun paa Fransk og Latin Vers som kunde godt løbe med. Heraf seer man, der fattedes dog et godt Stykke i at han omfattede Alt, hvad der i

Tydskland laae bag ham; thi der laae Morten Luthers, Povel Ger|A:403hards og Andres Psalmer, som man altsaa og heraf maae slutte, overgaae den tydske Forstand. Er det nu imidlertid uimodsigeligt, at man maa kunne følge Aanden i sin høieste Flugt, for at kunne gribe og begribe den, da maa man vel indrømme, at det Aandige og Høieste i Mennesket, er kun slet forklaret, saalænge man ikke begriber Poesien, som er Aandens uvilkaarligste og nærmeste Yttring, og om man har begrebet den, skal man bevise ved at *vise* man har den i *sin Haand,* det vil sige, at man kan, med fuld Bevidsthed, frembringe Sidestykker til de Mesterstykker den umiddelbare Begeistring avlede; thi paa anden Maade lader det sig umulig bevise, at vi forstaae, hvorledes de ere komne til Verden, at vi begribe Menneskets aandige Kraft. Betænke vi nu desuden, at det ene er denne Kraft, der kan oplive Historien, og derved atter opvække de hensovne Lemmer paa Slægtens store aandige Legeme, som jo maae være levende tilstæde, naar *det hele Menneske* skal forklares, da maa man enten paastaae at Aandens høieste Flugt er tilsyne i Romeres og Frankers Poesie, eller tilstaae, at Leibniz var aldeles uskikket til Philosoph i Ordets sande Bemærkelse, eller hvad der er det Samme, til aandig og historisk at begribe Mennesket. Vi see derfor ogsaa, at uagtet han i historisk Kundskab maaskee var mageløs, var han dog aldeles blottet for historisk Vidskab, havde kun Sands for Historiens Brug, som et |A:404Bibliothek og en stor Exempelbog, som en Kundskabs Kilde og et juridisk Archiv, kort sagt, han var kun *Diplomatiker* i Historien, Noget hans Samlinger til Brunsvigs Historie kan overbevise hver Læser om. Skulde altsaa Leibniz tage sig for at forklare Mennesket, da kunde det blot være *naturlig* og *legemlig,* thi videre gik hans *Selv-Bevidsthed* ikke, og da Selv-Bevidstheden indbefatter Alt hvad der er klart i os, kan intet Menneske forklare mere end der er i den, uden i egenligste Forstand at sige meer end han veed. Naar nu den øiensynlige Verden, som er et Billede af det Usynlige, betragtes uden Aand, da staaer den for os som en forunderlig Machine, som et Seierværk, der engang optrukket, gaaer sin uforanderlige Gang, som det Pendul-Uhr, Christian Huygens i Haag opfandt i Leibnizes Dage. Har man nu Mod og Plumphed nok til at blive staaende ved dette som Alt, da er det følgeligt, at man anseer Verden for selvstændig, og maa kun vakle imellem at antage en Verdens-Sjæl udenfor sig, eller søge den i sig, men i sidste Fald maa man finde, at Verdens-Sjælen ligger i Svøbet endnu, siden Verden i det Enkelte kun tildeels, og slet ikke i det Hele vil lystre os. Dog, Verdens og vor egen Tilfældighed, eller rettere Afhængighed ɔ: Mangel i sig selv paa en *Grund til sig selv,* var altfor klar til at en Leibniz kunde oversee den, og da han tog alt mechanisk, |A:405maatte han antage en guddommelig

Forstand udenfor Verden, der ikke blot som primus motor var Kraft-Grund, men og, som For-Ordner, Villies-Grund til dens *Bevægelse,* medens han derimod ansaae *Bevægelsen* af de uendelige smaa Substantser (Monaderne) som man gjennem Mikroskopet synes at have villet opdage, for tilstrækkelig Grund til hele Verdens Gang og Skikkelse. Naar man *ingen Aand* var sig bevidst, kunde man lade den Ting gaae an, men deels seer man let, det i al Fald vilde være for tidlig, deraf at forklare Verden, førend man havde lært at danne en Automat, som i det Smaa beviiste Muligheden, og deels kom det selv da an paa, om man kunde nøies med det naturlige Forhold til Gud, eller paa anden Dansk, om man vilde og kunde give *Samvittigheden* Afskeed, tilligemed al Troe paa Christendommen. Saavidt var Leibniz endnu ikke kommet, og tog derfor sin Tilflugt til den bekjendte Harmonia præstabilita, et ganske sindrigt Tankespil, men heller ikke synderlig meer. Han meende nemlig at Menneske-Sjælene vare skabde for sig selv og i den guddommelige Forestilling af Verden læmpede efter de Legemer der vare dem bestemte, og paa samme Maade vilde han forene Underværker og Naadevirkninger med Verdens uforanderlige Gang, saa de ikke bleve Indgreb men kun overordenlige Hjul i Værket. Hvorvidt han nu selv ansaae Sligt for andet |A:406end Spilfægterie, er ikke nemt at sige, thi paa den ene Side veed man vel, han var ei stærk i Troe, og paa den Anden indsaae han unægtelig at Verden alene ikke forklarede Mennesket, og at Christendommen ikke lod sig afbevise, men at det *var* Spilfægterie er klart, naar man betænker, at en Sjæl uden Aand eller Legeme, og en Aand uden Kraft, og et Mirakel i Naturens Orden, ere lutter Uting og selvmodsigende Begreber. Dog, Det der allerklarest viser hvad Christendommen var for Leibniz, er hans Forestilling om det *Ondes* Natur og Ophav; thi han ansaae det for en nødvendig Deel af den bedste Verden, for en Ufuldkommenhed, der udspringer af Mangel paa Kraft og Indsigt, for det Tragikomiske i Verdens-Dramet, der forlyster Gud, som smaa Børnestreger os. At slige Sætninger undergrave, ei alene Christendommen, men Samvittigheden, og stride mod unægtelige Visheder, vilde Leibniz uden Tvivl have mærket, hvis han havde prøvet paa at reise en sammenhængende Lærebygning, og en dunkel Følelse heraf bidrog vel til at hindre Forsøget; thi Ingen havde stirret saa vist paa Modsigelsens Grundsætning, saa klart indseet dens Nødvendighed og Anvendelse som han. At Intet som modsiger sig selv kan være sandt, og at det som man ei kan nægte, uden at modsige sig selv, maa være sandt, denne store urokkelige Grundsætning tilhørde det Tydskerne, som det naturlige Fornuft-Folk, at sætte |A:407i Lys, og Leibniz, som indsaae, at den er hele Mathematikens Grundvold, har ingen ringe Deel i Æren. Ved første Øiekast maa

det vel synes, som det Folk der udviklede Sandheds Maalestok, ogsaa maatte være bedst skikket til at bygge et sandt Minerva-Tempel, men Tingen er, at til den aandige Bygningskunst hører mere end Forstand i Panden og Hænder paa Skaftet, Hjerterum nemlig for Kjærligheds og Sandheds forenede Aand; thi kun der nemmes *Stilen* hvori Bygningen skal opføres. Det manglede Tydskerne, og de maatte da nødvendig bomre, naar de lode sig overvinde af Byggelysten, og vilde ei nøies med deres saa saare vigtige og hæderlige Bestilling: at samle, maale og lægge til Rette, indtil Tegningen blev givet, hvoraf de kunde lære, at Sandse-Verdenen maatte heel bygges om, naar den skulde forstaaes af sig selv, et Arbeide det neppe lønner Umagen for Smaafolk at begynde paa, men at det heller ikke behøves, da Aanden, der selv opbygger Sandheds Tempel, til rette Tid vil forklare det Dunkle, og at vi maa være glade ved at tages i Tjeneste som Redskaber, da vi ikke due til Bygmestere. Deri har imidlertid Tydskerne ingenlunde villet finde sig: *Hovedet* var dem en *Hjertesag,* og deraf udspringe alle deres Vildfarelser som en hedensk Minerva af et Jupiters-Hoved, deraf udsprang ogsaa Leibnizes Vildfarelser om det Onde i den bedste Verden og deslige; thi naar |A:408man anseer Forstanden ikke blot for det *Høieste,* som den i sin Reenhed er, men ogsaa for det *Dybeste,* som den *i sig selv* umulig kan være, saa følger deraf nødvendig, at Intet uden Mangel paa Forstand kan være Aarsag i at man tager feil, og at altsaa ikke den indskrænkede, men uindskrænkede, guddommelige Forstand er *skyldig* i Feiltagelsen, hvilket rigtig nok er en grov Selv-Modsigelse, men som man let finder sig i, naar man derved haaber at naae den høieste Forstand, som man da ogsaa virkelig gjør, ved at tage Feil og modsige sig selv. At nu Leibniz virkelig saaledes vendte op og ned paa Forholdet i Gud og Menneske, saa han gjorde Forstanden til det dybeste Aandige, der kun forudsatte blot Magt eller Kraft, og avlede Godhed som fornuftig *Villie,* det, tilligemed alt Foranført om hans philosophiske Meninger, kan man finde i hans *Theodicee,* der, som bekjendt, skulde være et fornuftigt Forsvar for Gud imod Bayles ufornuftige og skammelige Beskyldninger, men, som vi har seet, var Sandheden ikke synderlig vel tjent med et Forsvar, der tildeels var Skrømterie, og vilde i *Grunden* blande den med Løgnen, sin evig uforsonlige Fjende. Imidlertid kan man sagtens tænke, at en saadan Bog af *den Mand* og paa *den Tid* maatte finde stort Bifald 1710.
overalt, hvor man havde mere Lyst til at læmpe Troen efter sit eget Hoved end til at forkaste den, altsaa fornemmelig i Tydskland, og |A:409den fandt virkelig stort Bifald, ja hvad der er mærkværdigt, langt mere blandt Catholiker og Calvinister, end i den Kirke, under hvis Mure den udsprang. Da den nu ogsaa virkelig beviiste, at der var stor Forskjel paa, om en Lærdom

overgik den menneskelige Fornuft eller *streed* imod den, og at det Sidste ingenlunde var Tilfældet med de anfægtede Lærdomme, ja, da den syndes at bevise langt mere for Christendommen end den virkelig gjorde, og var skrevet af sin Tids skarpsindigste og spidsfindigste Tænker, maatte den nødvendig forvirre Modstanderne, der vel havde deres Styrke i Panden, men ikke i Hjernen, og glæde de Christne, der ikke saae til Bunds, eller troede Ordet og Hjertet bedre end Forstanden. Men, Støtter staae for Fald, og hvad der hviler paa dem, vakler naar de rokkes, nær havde ogsaa en Discipel af Leibniz revet disse ned, før de vel vare opsatte, og denne Discipel, der vilde overgaae sin Mester ved at rive Kirken ned og bygge sig en Verden af Stumperne, var, som bekjendt, ingen anden end Christian Volff fra Breslau. Dog, han kom baade for tidlig og for sildig, saa *Stilladset* han satte op for at rive ned, maatte, i det ringeste en god Stund nøies med at skjule, og som det lod, befæste Kirken. En Grund hertil, mere tilstrækkelig end han fandt til sin bedste Verden, kunde man nu vistnok finde deri, at Tydskerne maatte været galne, dersom de havde opoffret Kirken for et |A:410Stillads, men da Folk især i dette Stykke, som det attende Aarhundredes Historie overflødig viser, let kan blive gale og det af bare Klogskab, og da Tydskerne alt i det syttende vare aabenbar paa *gale,* eller, efter almindelig Talebrug, paa *gode* Veie, udfordres rigtig nok til Forklaringen Beviset for, at Lysten til at gjøre lyst var endnu ikke kommet slet saa vidt i det øvrige Tydskland, som ventelig i Schlesien, eller dog i det Mindste hos Schleseren Volf. Blot i Forbigaaende vil vi anmærke, det var ikke første Gang man hørde Nyt fra Schlesien som havde Nok af Munden, skjøndt ikke Stort at sige; thi Schvenkfeld var i sine egne Tanker meget klogere end baade Luther og Melanchton, og hele Bibelen, og det er ikke at tvivle paa, at jo, om ikke Morten Opits, saa dog Hofmansvaldau og Lohenstein, indbildte sig at være, hvad de ogsaa vare, ganske *anderledes* Digtere end Luther og Gerhard, skjøndt Forskjellen rigtig nok bestod deri, at de rimede ligesaa slet om verdslige som Luther sang godt om aandelige Ting. At nu Fornuften kryber efter naar Aanden halter for, og at Luften er det Høieste man kan naae med Machiner, har vi før bemærket, men det kan nuomstunder vel siges for tit, men ikke vises for godt, og et mærkeligt Beviis finde vi i Volfs Patte-Syster, som stredes med ham i Livet, men *ægtede* ham i Graven: *Pietismen* nemlig, som det nu er paa Tiden at betragte uden Vild og uden Brille.

født 1679.

|A:411Det kunde ikke andet være, end at i en Kirke, der havde taget det saa alvorlig med Salighedens Sag, som den evangeliske, maatte der, medens Mængden af de Boglærde fordybede sig i Ordstrid og Dukketøi, og menig Mand faldt i Søvn paa det

afrevne Evangelium, baade findes enkelte fromme Præster som forargedes og bekymredes over det Uvæsen, og Mange i de lavere Kredse, som vilde opvaagne i Forskrækkelse, naar der stødtes i Basun. Vel havde Penn og Barklai med flere Kvækere forgjæves stræbt, især i Pfalts, hvor man aldrig har vidst hvad man vilde, at lokke Folk fra det matte Alterlys med den blinkende Tyve-Lygte, ved hvis Hjelp man skulde kunne stjæle sig ind i Himmerig, som ingen Ting, men Hvisken vækker ikke mange, Skinnet var for mat til at blænde, og det var ikke nemme Himmelveie man behøvede at forskrive fra Engelland, saa det beviiste Intet, men bidrog dog til at minde om Kirkens Brøst og opmuntre dem der saae den, til at tænke paa Raad. Det blev her, som man kunde vente, ingen forfløien Skomager eller selvklog Jurist, eller aftakket Soldat der gjorde Støi paa Gader og Stræder, Ustyr i Kirken, og Anstalt til at rive den i ligesaa mange Stykker, som den havde Altre i Pavedommet, det blev en stille, sagtmodig, halv undseelig, ganske vellærd og velærværdig Præstemand, som stræbde at bevise Lærd og Læg, at Kirken trængde til en Hovedforbedring (Refor|A:412mation), som han vel fandt sig for svag til at udføre, men kunde dog hverken undlade at ønske, eller for sin Samvittigheds Skyld offenlig at berøre og skildre.

Denne ved mange *Omstændigheder* mærkelige Mand var Philip Jakob Spener fra Elsas, først Præst i Frankfurt ved Main, siden Over-Hofpræst i Sachsen, og endelig Provst i Berlin. Allerede i Frankfurt havde han begyndt at holde gudelige Aftenlæsninger med allehaande Folk, hvor enhver kunde sige sin Mening om opbyggelige Ting, og at dette Indfald var i Tidens Smag, saae man af Bifaldet, det paa saamange Steder vandt. Han havde ogsaa med en nye Udgave af Johan Arnds sande Christendom ladet trykke en Fortale, fuld af sagte Klagemaal over Tidens, men især Høiskolernes og Præsteskabets Fordærvelse, og af fromme Ønsker om Forbedring, som han meende, kunde iværksættes ved en ny Brug af Bibelen, som en gudelig Andagtsbog, ved at gjenføde Studenterne, istedenfor at gjøre dem lærde, fortydske Høiskolerne, og overalt, ved Siden af Kirken, at indrette Forsamlinger, hvor enhver, ligesom i de apostoliske Menigheder, kunde føre Ordet og udøve det aandelige Præstedømme, der tilkom alle Christne. I Øvrigt trøstede han Tiden og sig selv med Haab om bedre Tider, der skulde komme paa overnaturlig Maade. Man seer let, at slige Taler skulde ikke udrette Stort, man streed saa smaat om, hvor|A:413vidt Gjenfødelse var Præsten, *som Ordets Tjener,* nødvendig, et Spørgsmaal Christus og Paulus har besvaret med Nei, og om Huus-Forsamlingernes Nytte, der naturligviis beroede paa, *hvordan* Selskabet var, saa efter al Sandsynlighed var hele Følgen blevet et tydsk Kvækerie, dersom ikke Gud, ved særdeles

født 1635. døde 1705

1675.

Omstændigheder, havde sat dem der meende det bedst i et vist selskabeligt Forhold, og i en Stilling, der gav deres Virksomhed en Retning, som ikke laae i deres Plan. Dette syndes først at skulde skeet i Sachsen, hvor Spener kom paa en høi Post i Kirken, og Lybekkeren August Herman Franke, som havde været i hans Huus, begyndte med to andre Magistre i Leipzig at holde tydske Forelæsninger over det Ny Testamente. Dog, heraf kom ikke 1619.
synderligt ud; thi Spener var ingen Mand til at staae for Styret, og Magistrene holdt kun gudelige Forsamlinger efter Speners Maade, under Skin af Forelæsninger, som ophidsede baade Præster og Professorer, og holdt Folk fra Kirke, Noget, hvori vist de sædvanlige Prædikener og Forelæsninger havde megen Skyld, men derfor bliver det lige sandt, at dovne Studenter finde det herligt at blive kloge med Eet og lade Bøgerne ligge, og at mange Folk baade finde det moersomt selv at snakke med i Kirken, og herligt at være klogere end Præsten, uden at det derfor er bedre, og det skulde *Magistrene* vidst. Paa samme Tid faldt Spener i Unaade, fordi |A:414han straffede Kurfyrstens Levnet, efter nogen Stritten maatte Magistrene forlade Leipzig, og Alt syndes tabt, men samme Aar kaldtes Spener til Berlin, hvor han havde 1691.
Indflydelse nok til, paa en ny Høiskole i Halle, at faae det theologiske Facultet besat efter sit Hoved: med Franke, en anden af sine Huusfolk Breithaupt, og Anton som var med i Leipzig.

Dog, før vi gaae videre, maae vi nødvendig kaste et Blik paa Stiftelsen af den ny Høiskole, og det er ikke Tingens men Vankundighedens Skyld, naar ikke selv Blikket bliver mærkværdigt. Et Universitets Stiftelse er egenlig aldrig en Smaating i Verdens-Krøniken, om det end er en saadan i sig selv, men naar det udspringer af Tidens Trang, bliver Kuben for en udjaget Bisværm, der har Nyt i Sinde, da er det en mærkværdig Ting, og her, hvor det syndes at gjælde om, enten Sachsen skulde beholde eller miste den evangeliske Kirkes *Høi-Skole,* er Sagen af yderste Vigtighed. Først maae vi gjøre den almindelige Bemærkning, at Høiskolerne hidindtil, ligesaalidt som Videnskaberne, have avlet, men kun som Modsætning foranlediget hinanden, og det af den øiensynlige Grund, at ethvert Universitet, der betragter sig som et almeen-videnskabeligt Samfund, maa, ligesom hver Videnskab, ønske at være det *eneste,* da det ellers kun er et *Brud-Stykke*. Forfølge vi derfor Rækken af de mærkeligste Universiteter: |A:415dem i Paris, Prag, Leipzig, Vittenberg, Halle, Gøttingen og Berlin, da skal vi finde, at de vel alle ere stiftede paa Strid, ere ikke opkomne som Børn, der bie paa Forældrenes Død for at arve dem, men som opsætsige Lære-Svende, der anlægge et nyt Værksted for at trække Søgningen fra deres Mester, og, om muligt, ærgre eller sulte ham ihjel. At dette Forhold nu slet ikke er det rette, at

ethvert Universitet skulde betragte sig *selv* historisk, som en overgaaende Forbindelse, der umulig kan undgaae Opløsning, og stræber omsonst ved Trolddom at forsinke den, som derfor burde langt mere lægge an paa i rette Tid at forplante end at udvide sig, det er aabenbart, men ligesaa aabenbart er det, at Forholdet aldrig vorder som det bør, naar Universiteterne faae Lov at raade sig selv, men først *naar Historien sætter Kirken til* deres *Formynder*. I Tydskland, hvor Fornuften altid vilde gaae Historien i Forkjøbet, fik man vel Universiteter, saavelsom Fyrster og Hoved-Stæder nok, men kun som Aflæggere ikke som Udviklinger; thi man vilde der have Alting paa eengang, og naae Maalet, ei ved at efterfølge og overgaae hinanden, men ved at kappes og komme først. Følgen er blevet, at hveranden har sprængt og udtømt sig for en Time før at komme did, hvor Væddeløbet først skulde begynde, og blev saa staaende der til han faldt. At dette er i Korthed mangt et tydsk Universitets Historie, kan ikke nægtes, og at det |A:416er sørgeligt, vil man engang lære, men her maae vi vende os fra de Smaa til de Større, hvis Oprindelse vel udvortes bærer samme Præg, men viser sig som indvortes nødvendig, og vi skal da finde, at Universitetet i Leipzig vel stiftedes i Anledning af et Skjendsmaal i Prag, men til at forberede den sachsiske Reformation, at det i Vittenberg maatte takke Striden i Leipzig om den veneriske Syge for sit Diplom, men at det var Classikerne der vilde have en Hjemstavn, og Bibelen som fordrede et Værksted, og endelig at Grunden til det Halliske laae dybere end i det brandenborgske Cabinet og den Leipziger Messe. Det var det attende Aarhundredes Utyske, under trende Skikkelser, som ledte om et *Seminarium* og fandt det i Halle, hvor man da heller ikke kan sige der blev noget Universitet i aandig Forstand, men tre Faculteter: et pietistisk, et mathematisk og et juridisk, der kun i en vis Anti-Christelighed, havde en Sammenhæng, der tildeels var dem selv forborgen.

Dog, før vi nøiere betragte denne Sammensætning, maae vi kaste et Blik paa Brandenborg, der først nu stræbde at gjøre sig gjældende i Aandens Rige. Mangelen ei alene paa gamle Kvad, men selv paa navnkundige Herre-Stammer, Fattigdommen paa Videnskabsmænd i de to Aarhundreder der laae Reformationen nærmest, og det Frankfurtske Universitets Ubetydelighed sige Historikeren forud hvad han kan vente af |A:417brandenborsk Videnskabelighed, og stadfæster det almindelige Begreb om slaviske Folkefærd; thi at Slaver have fra Arilds Tid udgjort den overveiende Deel af Landets Indbyggere med en mindre Tilsætning af Sachser, Franker og Andre, viser Historien klarlig. Først med det tolvte Aarhundrede, da Landet i Albert Bjørn af Anhalt fik sin første Kurfyrst, begyndte en vis rolig og christnet Tilstand, men ingen Virksomhed, der i Historien efterlod

kjendelige Spor. Med Waldemar den Anden uddøde den Anhaltske Linie, og nu skiftede Landet en Stund saatit og 1332.
saaledes Herrer, at man bogstavelig der ei vidste, om man var kiøbt eller solgt, indtil Keiser Sigismund overlod det til en *frankisk* Prinds: Friderich af Hohenzollern, Burggreve af Nürnberg, og at den rette Herre nu var fundet, seer man deraf, at 1417.
hans Stamme ei alene blev i varig Besiddelse af Landet, men hævede det til saa høi historisk Anseelse, som mueligt. Uagtet imidlertid disse Fyrster stedse, og tit heldig, stræbde at udvide deres Herredømme, blev Brandenborgs Indflydelse dog ikke betydelig, førend under den saakaldte store Kurfyrst Friderich Vilhelm. Grunden hertil falder strax i Øinene, naar man tager Tiden i Betragtning; thi saalænge Overvægten var paa Aandens Side, kunde den ligesaalidt være paa Brandenborgs som paa Frankerigs, og Folkenes Konger maa blive smaa, før deres Lehnsmænd kan oversee dem. Just som Trediveaarskrigen
|A:418vilde begynde, var Johan Sigismund, som blev Calvinist, 1618.
kommet i Besiddelse af Preusen, men som polsk Lehnsmand, og hans Søn Georg Vilhelm, vankelmodig, frygtsom og troløs, spillede under Krigen sit Kort saa jammerlig, at, til hvilken Side han end vendte sig, var det ham der tabde. Tre Aar før Ludvig den Trettendes Død arvede Friderich Vilhelm Kurhatten og Krav paa 1640.
mange Landskaber, som for det meste vare i andres Hænder, men ingen Udsigter til den glimrende Rolle, der var hans Lyst, og blev hans Lod i Verden. Man seer altid med en vis Deeltagelse en udmærket Mand færdes og kjæmpe, og det forlyster Øiet, naar der af et bølgende Virvar udgaaer en fast, bestemt, anseelig Skikkelse; thi det er en Venus af Havskum, derfor læser man ogsaa med en vis Fornøielse Friderich Vilhelms Levnet, og da Omstændighederne nødte ham til at bekiæmpe Tydsklands og Europas Hoved-Fjende, Ludvig den Fjortende, fristes man til at oversee *hvorfor og hvorledes* han kæmpede, men deraf maa Historikeren hverken lade sig blænde eller skuffe; til Kurfyrstens kongelige Arving, og hvem der ellers har Lyst, overlader han den Fornøielse at prise den kjække og kløgtige Verdensmand som et Fyrste-Mønster, og tager sig den Frihed i Sandheds Navn at erklære ham for en troløs Ven og en svigefuld Lehnsmand, der ansaae alle Midler til at udvide og bestyrke sig, for tilladte, naar de kun svarede til deres |A:419Hensigt. Her er imidlertid ikke Stedet til at udvikle den hjerteløse Politik, hvorved han smaalig forøgede sine Besiddelser, og snoede sig fra Lehns-Forholdet til Polen, derimod maa det anmærkes, at han gjorde sig al Flid for at ophjelpe Agerdyrkning, Handel og Vindskibelighed i sit Land, især, fordi et af de Midler han anvendte, var Modtagelsen af 20,000 franske Flygtninger, Noget der for Tydskland havde uberegnelige Følger. Herved mindes vi om Frankerigs Virkning

paa Tydskland, i aandig Henseende, som ved Hugonotternes Indvandring anseelig forøgedes; thi uden just, med Philosophen af Sans Souci, at paastaae, det kun var Clement Marots Psalmer der skildte dem fra de franske Catholiker, og uden at nægte, det i det Hele var de bedste Tyskland fik, er det dog aabenbart, baade at Hugonotterne havde fransk Smag, og vare Fritænkeriet langt nærmere end de andre Protestanter, end sige da de Evangeliske. Holland blev vel Sædet for deres Boglærde, men deels nænde de dog ikke ganske at forbigaae Tydskland, og deels maatte dog Skribenterne hist, finde Læsere her, af hvilke der igjen udviklede sig Skribentere i samme Smag efter Landets Leilighed. Under Krigene med Ludvig den Fjortende sporede man næsten ved alle tydske Hoffer kjendelig Lysten til at ligne ham, man nødtes til at lære hans Sprog og gjorde det gjerne, da det anbefalede sig, som det letteste, smidigste, mest be|A:420kvemme til at sige Tvetydigheder og smukke Ting saavel i Statsforhold som i Selskaber. Med Sproget fulgde natturligviis Sprogets Mester-Stykker, den fine, franske Verdens symboliske Bøger, der desuden anbefalede sig selv hos Mange ved Sminken de satte paa Laster, og Vittigheden, hvormed de fordrev alvorlige Tanker. Nu er det klart, at Cabinettet i Versailles havde ei kunnet udtænke saa fiint et Kunstgreb til at lægge Tydskland i Frankrigs Lænker, som *det vilde været,* i den Hensigt at fordrive Hugonotterne; thi de modtoges naturligviis overalt med aabne Arme, som Sprogmestere, Francaiser, Smags-Dommere og Pudsen-Magere, uden at have enten fra Religionens eller Politikens Side den Fordom imod sig, som catholske Franskmænd endnu mangensteds vilde mødt. Naar man nu betænker, at Brandenborg uden Tvivl tildeels beboedes af en frankisk Stamme, havde allenfalds et frankisk og calvinsk Fyrstehuus, og havde ikke taget synderlig Deel enten i Reformationen eller tydsk Videnskabelighed, da vil man see det var meer end et Tilfælde, at Hugonotterne fik der deres tydske Menighed, og finde det ganske naturligt, hvad vi siden see i Berlin. Paa dette Stade maae vi forudsee en uundgaaelig Kamp mellem den franske Lethed og den tydske Tyngde, og blev det et Væddeløb, kunde Seieren ei være tvivlsom, men ogsaa i det Hele behøve vi kun at mindes, hvordan det saae ud i Kirken og paa |A:421Høiskolerne, for at see et Spillerum for fransk Vittighed, der lovede glimrende Seire. At Tydskerne aldrig har kunnet enes om nogen *Smag,* uden den franske, er en let Bemærkning, men at den dybe Grund dertil er den, at Frankerne ere Tydsklands løsrevne *Tunge,* turde man vel engang komme efter, og i al Fald er det vist, at den tydske *Smagløshed* overordenlig lettede den franske Indvirkning, deels ved den Leilighed den gav til Spot, deels ved det Hul den gav at fylde. Vi have før nævnet de schlesiske Digtere, som hardtad de

eneste tydske i det syttende Aarhundrede, og maae her bemærke,
at de opstode temmelig uafhængige af Frankerig; thi uagtet deres døde
Formand Opitz levede en Stund i Paris, seer man dog vel, han 1639.
fulgde meest sit eget og Romernes Hoved. Epigrammisten Logau døde
er ligeledes ægte tydsk og romersk, og Anders Gryph, det tydske 1655.
Dramas Fader, turde vel skylde Engelland meest, da derimod døde
Lohenstein vilde med sin hele Sæk tydsk Lærdom flyve til Veirs 1664.
paa italienske Sæbe-Bobler. Lohenstein døde netop under døde
Hugonotternes Indtog i Tydskland, og hans Abekatte skulde ikke 1683.
standse deres Fremgang, men derimod fandt de i Brandenborg en
om ikke varm, saa dog ei heller uvittig, og, i Forhold, udmærket
Digter ganske i deres Smag, ja næsten en blot Gjenklang af de
parisiske Poeter, nemlig Statsmanden Baron Caniz. Dog, en langt døde
vældigere Kæmpe for fransk Løshed og |A:422Lethed var opgroet 1699.
blandt Juristerne i Sachsen, og det var den navnkundige
Christian Thomasius.

Man seer let, at alt Juridisk staaer i christnede Stater paa en besynderlig Fod, som Noget der ikke godt rimer sig med Kirken, og er dog uadskilleligt fra Staten, det er derfor intet Under at man mærker en bestandig Vaklen, saa at Loven snart vil staae paa Kirken, og kommer derved for høit til at kunne holde sig, snart vil staae paa sine egne Been med Ryggen til Kirken, og staaer da baade for lavt og slet, til at kunne staae sig for Vandløb, argumenta ad hominem og mange andre Gjenvordigheder som Retten frister i det Lave. Lovens rette Plads er da uden Tvivl i Kirke-Døren, hvor den siger som danske Lov, at vilde hver Mand nøies med sit Eget og give Sandhed Magt, da var Loven overflødig, men nu er den nødvendig, for, saavidt mueligt, at hindre de Onde fra at udføre, hvad de have i Sinde. Vel synes dette kun at strække sig til Forbud og Straffe-Love, men deels skal man erindre at Overtrædelse er Grunden til al Lovgivning, og alle dens Bud i Grunden Forbud; deels er det klart, at naar alle vilde give Sandhed Magt, var al Lov overflødig, og de Visestes Betænkning vilde blot ved Sandheds Myndighed have Lovs-Kraft. Heraf følger ingenlunde at en *Stat* af lutter Christne, men vel at en særskilt Lovgivning i en saadan, er en |A:423Selv-Modsigelse, og det er derfor ligefrem, at naar man i Middelalderen indbildte sig, at alle som gik i Kirke, vare Christne, maatte man og ansee Kirkeretten for den egenlige Lovgivning, og den verdslige Arm kun for en Skarpretter over dem Kirken udstødte. Da nu imidlertid ingen Bestemmelse, der grunder sig paa en falsk Forudsætning, kan i Anvendelsen forsvare sin Gyldighed, saa laae alt heri Grunden til Middelalderens forvirrede Statsindretning, Rettergangen som ei lod sig undvære, flyttede kun fra Torvet ind i Kirken, og den verdslige Arm der følde sin Kraft, satte Retten i Spydstagen. Mange vigtige og lærerige Undersøgelser frembyde

sig her, men kan ikke finde Sted, og vi maa forlade Middelalderen med den Bemærkning, at Trangen til en verdslig Lovgivning, i Forening med Nag til Kirken, drev efterhaanden tilbage til de gamle romerske Love, som dog, ved deres Strid med Kirke-Retten og Folkenes Arilds-Love, kun gjorde Ondt værre, og frembragde en Forvirring i alle Rets-Forholde, der vel var Juristerne, men ingenlunde enten Kirken eller Staten gunstig. Nu kom Reformationen, men den strakde sig, i det mindste uden for Norden, ei til Staten eller Rettergangen, uden for saavidt at den verdslige Arm tog Jus Canonicum fra Kirken, og skaltede med Alt som den vilde, man seer og let, at ingen egenlig Reformation, men kun en fremskridende Formation (Udvikling) kunde finde |A:424Sted med Staten, der ikke, som Kirken, har en uforanderlig Skikkelse, men skal og maa skikke sig i Tiden. Det Rette havde nu upaatvivlelig været, at overlade Kirken, hvad Staten kun som Kirkeværger kan befordre, den indvortes Tugt, og ene forbeholdt sig den udvortes, men Indbildningen om Pavedom var dertil altfor rodfæstet, og hvad Engellands Henrik aabenlydt paastod, tragtede de tydske protestantiske Fyrster aabenbar efter, nemlig at være *Paver i deres Lande*. Heraf fulgde, at de vilde gjøre deres Forordninger, blot som saadanne, til en Samvittigheds Sag, og styre Samvittighederne med den verdslige Arm, og naar man hertil lægger den store Vanskelighed det i Tydskland havde at træffe en Forfatning, der hverken streed mod Keiserretten eller mod de Rettigheder hvorpaa Fyrster og Stænder havde Hævd, saa bliver det meget begribeligt, hvi man i Lovgivningen som i Forfatningerne heller lod Modsigelserne staae, og slettede i Nødsfald efter med Sværdet, en Ting, der paa den naturligste Maade holdt baade Lovkyndigheden og Magten i Ære. Luthers Indsigelser mod *Pavens Ret* hørde man gierne, men for dem imod *Paveretten,* Lovtrækkeriet og Næveretten havde man ikke synderligt Øre, og indrømme maa man, at Tydsklands Forfatning var i Grunden uforbederlig, saalænge det skulde være et Legeme, hvis Hoved og Lemmer laae i uophørlig Strid. Imidlertid maatte Videnskabeligheden |A:425nødvendig bringe Lys ind i de forvirrede Forhold, og stræbe efter en Løsning paa Opgaven, et Arbeide, der og vilde gavnet, naar det var gaaet ordenlig fra Haanden, men det forudsatte hvad vi veed man fattedes, Taalmodighed til gjennem Historien at finde, hvad der kun paa dens Vei kan findes af et christeligt Øie: det rette Forhold mellem *Kirke og Stat,* ikke som Noget der kan frembringes, men som Noget der efterhaanden skal udvikles under en foreløbig *mindelig* Forening. Vi have seet, hvorledes Hugo Grotius vilde bryde overtvert, og han fandt snart Efterlignere i Tydskland, med Puffendorf og Thomasius i Spidsen.

Samuel Puffendorf fra de sachsiske Malmbjerge, tjende først

født

Pfaltz, saa *Sverrig* og endelig *Brandenborg,* for en Mester i al 1632.
Lovkyndighed, og satte den virkelig i videnskabelig Bevægelse, døde
men fra den gale Side, da han mere lagde an paa at vise, 1694.
hvorledes Stater, som de *tydske,* maatte være opkomne, og hvorledes de kunde vinde en Slags Sammenhold ved Kirkens Baand, end at udfinde, hvad en Stat egenlig burde være, og hvorledes den kan forbindes med Kirken, som den aandige Stat, der udstrækker sig saa vidt som Sandhed gjælder. Ved at betragte Staten som et vilkaarligt Selskab, og Kirken som et Selskab i den, fik han ligesaa mange Kirker som Stater, og Stater som lovbundne Selskaber, Noget Historien maa finde sig i, men som Kirke |A:426og sund Fornuft maa gjøre vigtige Indsigelser imod, og det især fordi det forudsatte, hvad Puffendorf ogsaa paastod, at Ret og Uret, Godt og Ondt, følgelig ogsaa Sandhed og Løgn havde sin *Oprindelse* af Loven. Med samme Paastand gik
Christian Thomasius fra Leipzig endnu langt videre, nægtede født
reentud at Kirken var et eget Selskab, og vilde gjøre den til en blot 1655.
Indretning i Staten, naar kun Fyrsten antog dens Bekjendelse. Det Sidste seer man vel var et Tillæg, som forstyrrede det Hele; thi paa eengang, som Thomasius, at udlede Fyrstens Kirkemagt af hans Landsherredømme, og dog forudsætte at han selv maa være *Medlem* af Kirken, er en grov Selvmodsigelse, men som man nødes til, naar man ei vil lade Kirken gjælde for et eget Samfund, og dog ei heller tilstaae den verdslige Arm Ret til at bestemme Troen og beherske Samvittigheden. Dog, istedenfor videre at opregne de Paastande, Mangel paa Christendom og Had til Theologerne forledte Juristen til, vil vi kun huske, at her begynder hos de Evangeliske den aabenbare Stræben efter at gjøre Kirken til en Politiesag, og kun bemærke, at der neppe kan raades Bod paa den heraf opkomne Forvirring, uden derved, at Kirken i den klare Bevidsthed af at være Sandheds aandige Kongerige, giver Afkald paa alt verdslig Skyts, og overlader det til Staten, hvor meget samme af dens uforanderlige Øiemeed vil optage i sit, samt i hvad |A:427verdsligt Forhold den vil sætte Kirkens Lemmer til sig; thi man maa dog engang indsee, at Kirken kan *ikke erkjende* noget jordisk Overhoved, men skal og maae, for at være aandig fri, legemlig underkaste sig den verdslige Arms vilkaarlige Behandling; da have Fyrsterne Intet at klage, og den sande Kirke Intet at frygte.

Med denne Kamp mod Kirkeretten, der gik saa vidt, at Kirken skulde miste den Ret, det meest underordnede Selskab ellers har, nemlig at udelukke sine Loves modtvillige Overtrædere af *sit* Samfund, forbandt Thomasius en almindelig Kamp mod al Grundighed i Christendom og Tænkning; thi han bekæmpede den aristoteliske Philosophie, ikke fordi den gav sig Skin af hvad den ikke var, men fordi han meende at en overfladelig Fornuftbrug

med blot verdsligt Hensyn var det eneste Rette. Denne Synsmaade stræbde han især at gjøre gjældende ved at udgive det første *tydske* Tidsskrift, under Navn af Frimodige Tanker eller Maanedsnak, hvor han ganske paa tydsk Fransk søgde at gjøre lyst i den lærde Verden med Magtsprog, løs Vittighed, plump Spot og drøie Skjeldsord. Sligt, saavelsom hans tydske Forelæsninger over den fine Levemaade i samme Smag, tog man ham naturligviis i Leipzig meget ilde op, og han nødtes endelig til at fortrække. Da var det han gik til Halle, fulgt af en Deel Studentere, og lagde der, ved sine Forelæsninger, Grunden til den Høi|A:428skole, som man i Berlin ønskede at stifte, deels for at tage Luven fra Sachsen, og deels fordi det daværende Hof elskede alt hvad der kunde give Glands, hvortil efter Fyrstindens Mening ogsaa Lærdom hørde. Denne Fyrstinde var Sophie Charlotte fra Hannover, Syster til Engellands Georg den Første, og en særdeles Veninde af Leibniz, der ved hendes Indflydelse fik et Videnskabsacademie efter fransk Mynster anlagt i Berlin, og hendes Gemal, Friderik den Første, der antog Kongetitelen, saae gjerne Alt hvad man sagde ham gjorde Opsigt til hans Fordeel; thi selv var han kun lille i alle Maader, og havde med flere Smaafolk en rasende Lyst til at lade Stor. Ministeren Seckendorf fandt det saaledes let at faae hint Universitet anlagt, og skjøndt man skulde synes at Thomasius og Pietisterne kun passede slet sammen, vilde man dog derved synes feil; thi alt i Leipzig havde de gjort fælleds Sag, og maatte, i det mindste til de havde overvundet deres fælleds Fjender; de aristoteliske og polemiske Theologer, indbilde sig, de vare ganske enige om at dele Sjæl og Legeme imellem sig.

døde 1705.

1700

1694.

Nu begyndte da en lang og haard Kamp imellem Pietisterne og de Orthodoxe, eller som de med Føie efter de anførende Høiskoler kaldtes: Hallenser og Vittenbergere, som, i vigtige Følger, ei siden Reformationen havde havt sin Mage, men som ikke just er let at beskrive klart i |A:429Korthed, fordi man paa ingen af Siderne ret vidste hvad man vilde, eller havde nogen Formand som kunde samle de mange Stykker, hvorom man trættedes, i et stort Hovedspørgsmaal. Mellem Pietisterne vare der hardtad ligesaamange Hoveder som Lemmer; thi det var deres Grundsætning at lade Enhver følge sit eget Hoved, naar han kun havde Gudfrygtigheds Skin, og mellem Orthodoxerne saae man kun lidt til Hovedet, men hørde kun en Deel Gjenlyde af den augsburgske Confession, Concordie-Formelen, og andre menneskelige Taler, som de ikke rødmede ved at tillægge samme Ufeilbarhed som Guds Ord. Naar man hertil føier, at Vittenbergerne endogsaa vilde forsvare Tragten efter Rigdom, Ære og Skriftepenge, og ei indrømme en eneste af Speners Klager, ja end ikke tilstaae at den saliggjørende Troe maatte være

levende, da seer man vel hvordan det hængde sammen med deres Orthodoxie; og hvordan det stod sig med Pietisternes Christendom, sees vel lettest af deres Paastand paa en indvortes Oplysning og Gjenfødelse, der først kunde levendegjøre og forklare det skrevne Ord, deres Udledning af Omvendelsen fra en Higen i Menneskets egen Villie, og af den Vægt de haardnakket lagde paa den i det mindste upassende og mistænkelige Talemaade at kalde sig Christus; thi naar Ordet ikke selv har Lys og Liv, da beroer baade dets Sandhed og Kraft paa den som bruger det, og er ingen gud|A:430dommelig Aabenbaring; naar Omvendelsen begynder i Menneskets Villie, da retfærdiggjør Mennesket i Grunden sig selv, og naar Mennesket selv bliver en Christus, da er den historiske Christus overflødig, Talen kan ikke længere være om Christendom, men kun om et mystisk Samfund med Gud, der slet ikke forudsætter Kundskab om eller Troe paa Christi Komme i Kjødet og det skrevne Ord. Tænker man nu lidt nøiere efter, da skal man finde, at Pietismen, der syndes ret at ville give Gud Æren, dog egenlig var den slagne Vei til den Naturalisme, der ogsaa historisk udviklede sig deraf; thi naar man ikke vil troe andet end hvad man finder i sig, og saavidt man finder det, er man alt i Grunden en Naturalist, og man behøver kun at blive ædrue, for nødvendig at skjelne imellem hvad man af det Forefundne begriber og hvad man ikke begriber, og da kun antage det Første, sin egen Fornuft, for Sandhed. Pietisternes Skrifter ere derfor en underlig Blanding af sand indvortes Erfaring, Sværmerie og mistroisk Fornuft; thi Sjælen som begynder at fatte sin aandige Natur, forelsker sig hos dem i sig selv, drømmer bestandig om sig selv og sin Forgudelse, anseer Alt hvad der taler om Aanden som et Billede den skal forklare, et Tegn den skal oplive, en Spaadom den skal opfylde, den vredes paa det tunge, væmmes ved det grove, ureenlige Legeme, og vil afryste dets Lænker, Aandighed, Fromhed |A:431og Salighed blive til Eet i dens Forestilling, aandig Hovmod anseer den for Samfund med Gud, finder det let for den at bortgive sandselige Nydelser, opløser Lidenskaberne i Grundbegjærligheden efter det evige Liv som sin *Eiendom,* og kalder sig da i dyb Syndighed syndeløs; men naar den nu ved Modsigelse enten af andre Mennesker, af Ordet eller Samvittigheden, vækkes af sin Drøm, da forkaster den trodsig alt hvad den ikke begriber, uden at ændse Selvmodsigelsen, da den indbilder sig at begribe sine egne Drømme, derfor see vi, at de samme Folk der troede deres egne Syner og Aabenbaringer som et Evangelium, bestreed med Fornuftgrunde Læren om Treenigheden, om Helvedstraffenes Evighed og andet mere, de ivrede mod Aristoteles og brugde selv al mulig Spidsfindighed til at dølge deres Afvigelse fra Skriften og forvirre Modstanderne, de Samme der vilde have Lov til at

forklare Skriften efter deres eget Hoved, vilde selv forstaaes og troes bogstavelig. Yderst uretfærdigt vilde det imidlertid være at skjære alle Pietister over een Kam, eller at kalde alle dem saa, der under Gjæringen modsatte sig de hidtil herskende Meninger, Spener og Francke hørde saaledes upaatvivlelig til de retsindigste og frommeste Mænd i deres Tid, men gjorde sig dog paa mange Maader deelagtige i fremmede Synder, og fattedes begge den *udelukkende* Troe paa Skriftens *fuldstændige* og *fuldkomne* Sandhed, |A:432uden hvilken ethver Reformationsforsøg er Lapperie og Selvmodsigelse, og uden hvilken den *Salvelse* er umuelig, hvorom de snakkede saa vidtløftig og forskruet, netop fordi de hverken havde eller kjendte den. For ædrue og fromme vare de til at lade sig selv fortumle af Løgnens luftige, sværmende Aand, men for selvkloge til at underkaste alle Aander og sig selv Ordets Kjendelse i Eet og Alt, og just derfor udygtige til at prøve Aanderne. Isteden derfor at Luther, som, optugtet af Ordet, havde selv i Prøvelsens Skole lært at skjelne mellem Sandhed og Blændværk i Aandens Rige, var selv den Første der med kraftige Vaaben bekjæmpede Sværmerne, som have det tilfælleds med andet Utøi at de udklækkes ved den samme Straale som fremlokker Blomsten og Kornet; saa betragtede derimod Spener og Francke Løgn-Propheterne: Bohme, Petersen, Stiefel, og hvad de alle heed, der nu opstode eller gik igjen, med en vis ængstelig Ærbødighed, og satte sig tildeels under deres Vinger, fordi de følde der en aandig Luftning, de manglede Salvelse til at kjende og Kraft til at henveire. Det var da aabenbar Grundfeilen ved den hele Stræben, at selv de bedste vilde mestre Ordet, vilde, naar de end lode Grundvolden staae, bygge derpaa, af Halm og Træ, Pindeværk som hverken kunde trodse Ild eller Vand eller flyvende Storme. Let synes det den aandige Drømmer at give Afkald paa sandselig |A:433Nydelse, men tungt falder det naar han vaagen skal vise det, med sure Miner og hængende Hoved, der noksom røber, hvor høit han skatter i Hjertet hvad Tungen forbander, slæber han sig gjennem Verden, gjør det hvorom Ordet tier til en Saligheds Sag, og ringeagter Troen, som, hvis han havde den, vilde lære ham at det udvortes Afhold er Smaating, den i Munterhed virker som en af sine ringeste Kunster, og aabenbarer derved Samfundet med den Aand der gjør Byrderne lette, i Ahnelsen af den Salighed, de mørke Hængehoveder aldrig have skimtet, og derfor latterlig prale af at have, ikke blot i et levende Haab, men i egenlig Besiddelse. Fra dette Stade kan det ikke undre os, at høre Pietisternes Klostermoral, høre dem udraabe Sang og Dands, Skiemt og Munterhed for visse Kjendetegn paa et Verdens Barn og dødelige Synder af en Omvendt, men heller ikke undre os at see deres Børn for det meste hengive sig til Vantro eller Udsvævelse; thi det er den

ingenlunde udtørrede eller forvandlede, men kun med Nød og Neppe, og overspændt stemmede Flod, der gjennembryder Dæmningen og oversvømmer Alt. Paa den anden Side er det sørgeligt, hos deres Modstandere ikke at finde een Mand, der kunde vise Vilderedet, og skyde den Vægt der lagdes paa urette Sted tilside, istedenfor løselig at overfare Alt, og forsvare, hvad der skulde gjøres til Intet. Skrigende paa Troen som det Eneste, kjendte |A:434de Fleste den kun historisk, de lagde ingen tilbørlig Vægt paa Kjærligheden og Helliggjørelsen, som uudeblivelige Virkninger af den sande Troe, de vilde ikke forstaae, at hine *Middelting,* i Skriften *uforbudne* Handlinger, kan være saare vigtige som Yttringer af verdslig Tilbøielighed, og at fordi en Christen uden Synd kan baade dandse og synge, ja, selv under visse Omstændigheder, spille baade Kort og Comoedie, derfor er det ligevist, at en Christen hverken giver sig ofte Tid til Sligt, eller sætter en *Glæde* deri; thi han veed hvor Glæden skal søges, og han husker at det Tilladte er ham kun tilladeligt, for saavidt det er *nyttigt*. En af dem der holdt sig bedst paa den snevre Sti mellem lige vildfarende Veie var Valentin Løscher i Vittenberg, men i Tydskland veed jeg Ingen, som ganske betragtede Striden i Bibelens og Luthers Aand, undtagen Hofpræsten i Vürtemberg Gramlich, hvis daglige Betragtninger uden Tvivl er den reneste og opbyggeligste Bog, der siden Luthers Dage er skrevet i Tydskland, men deels maa den ansees som en af Stridens gode *Følger,* og deels er det mærkeligt, at den i de *nordiske* Lande fandt langt mere Bifald, end hjemme, saa jeg end ikke har fundet den nævnet enten i Kirkens eller Literaturens Historie.

Dog, det er Tid at afbryde en Fremstilling, som her ei kan blive mere end Vink, og med den Anmærkning, at Brandenborgeren Joachim |A:435Lange, som havde været Huuslærer hos *Caniz* og blev siden Professor i Halle, mere heftig 1709.
end varm, belæst end lærd, snaksom end forstandig, var Pietismens ypperste Stridskæmpe, vil vi vende os til hvad han ogsaa bekæmpede, og hvad der bidrog til at dæmpe Theologernes indbyrdes Feide: den Volfiske Philosophie.

Det var i det attende Aarhundredes Morgenrøde, at Volf i 1701.
Leipzig forkyndte det ny philosophiske Evangelium, hvori de tydske Boglærde snart fandt deres Salighed, og hvis Virksomhed ingenlunde ophørde med Mesterens Anseelse. Sex Aar derpaa blev Volf den første mathematiske Professor i Halle, og her arbeidede han da paa at grunde hvad Thomasius ymtede om, og Pietisterne ubevidst stilede paa, en naturlig Vidskab, der skulde gjøre Bibelen overflødig, men deels forstod han og Pietisterne i Grunden slet ikke hinanden, og deels gik han, efter sine Tilhøreres Udsagn, mundtlig saa aabenbar til Værks, at man ansaae ham for en Bespotter og Gudsfornægter; Joachim Lange

foer i Harnisk, Volf forligdes ikke godt med den for Resten intet mindre end religiøse Professor i Naturretten, Hieronymus Gundling, hvis Broder var Geheimeraad i Berlin, og blev forviist, men fandt hæderlig Modtagelse paa den calvinistiske Høiskole i Marburg, blev siden med stor Iver hjembudet til Halle, og gjorde 1723.
endelig Brandenborg lykkelig med sin Nærværelse, da den kongelige Philosoph |A:436fra Sans-Souci smigrede hans 1740.
Forfængelighed. Han døde som Høiskolens Kantsler, tydsk Friherre og Navn af en mageløs Philosoph. Fortrængt er nu alt 1754.
længe hans Navn af andre mageløse Philosophers, styrtet er for længe siden den Bygning, han troede at have grundet for en Evighed, tykke, langtrukne, kjedsommelige ere hans Udviklinger af Cosmologie, Ontologie, Psychologie og Naturlig Theologie, saa der hører mere baade Mod og Tid til at læse dem, end de kan synes at fortjene; derfor bleve de ogsaa glemde, før de bleve nedrevne, og gjendrevet er den Volfiske Philosophie som et Heelt endnu neppe blevet. Det er imidlertid slet ingen god Skik det attende Aarhundrede har havt, at behandle Bøger og Meninger som Klæder og Stads, der komme i og gaae af Mode, blot som Nyt og Gammelt, og ændses ei meer, naar det er aflagt. Man kan vist ikke mistænke mig for at ville oprette den sjunkne Bygning, om jeg ogsaa kunde, men Historien maae protestere mod Glemselen af alt Mærkværdigt, og maae det dobbelt, naar hvad man glemmer er bedre end hvad man husker, og Noget der ei kan skrives i Glemmebogen uden tilligemed sand Videnskabelighed, og det turde vel her være Tilfældet. Det Volfiske System er, som man vel husker, en Udvikling, nøiere Bestemmelse, og Sammenføining af Leibnizes adspredte Tanker, og udgjør da det philosophiske Udbytte af det tænksomste Folks Liv og Tro gjen|A:437nem mange Aarhundreder. At Volf ikke begreb Tilværelsen, og at mange af hans Forudsætninger ere deels skjæve, deels grundfalske, det er vist, men at han angav den sunde *Beviis-Maade,* som man siden, sig til ubodelig Skade, har overseet, og anvendte den i mange Stykker med udmærket Held og særdeles Grundighed, det er ligesaa vist. Havde han været Christen, og ei ladet sig forføre af Byggelysten, da skulde han have leveret Brudstykker af sand Vidskab, som vilde dannet en uoverstigelig Muur mod Sandheds Fjender, han forgreb og forbyggede sig, desværre, tilsatte sine Midler og Kræfter paa et aabent Stillads, som maatte falde ned af sig selv, men i Gruset kan og skal vi finde, hvad han burde samlet og overantvordet os. Her er ikke Sted til videre Udvikling, men kun til Vink om, at det var den Volfiske Philosophie, der først satte Modsigelsens og Aarsagernes Grundsætning i deres rette Lys, saa det kunde blevet aabenbart, at hvad der skal kaldes beviist, maa være *mathematisk* vist, maa kunne vises at være unægteligt

(demonstreres), det var den som først angav det eneste unægtelige Beviis for Guds Værelse og Tilværelse som et Væsen der er *af og i sig selv,* er uafhængig og selvstændig, og den nødvendige Forklaringsgrund for alt Afhængigt og Betinget, *angav* siger jeg; thi udført eller lovmæssig anvendt blev Beviset vistnok ingenlunde, da det ellers vilde knust den hele Byg|A:438ning, der opførdes, ei efter Guds Billede, men efter Volfs Hoved i Luften. Endnu een Dyd har den Volfiske Philosophie, som, uagtet det kun er hvad man kan fordre af enhver fornuftig Tale, dog i vore Dage, da den sjelden findes, maa skattes høit; *Tydelighed,* Noget som deels følger af den strænge Orden, og deels af den urokkelige Grundsætning, at bruge bekjendte Ord i deres sædvanlige Betydning, eller bestemt angive hvad man forstaaer ved dem. Grundfeilen i det hele System er derimod en Sammenblanding af Sandhed og Løgn, Lys og Mørke, Godt og Ondt, der gjør det til en stor Selvmodsigelse, og maatte gjøre dets Virksomhed fordærvelig. Løgnen agtedes for en blot Følge af ufuldkommen Indsigt, der frembragde en falsk Anskuelse; thi af dette metaphysiske Onde udledtes det Moralske som en nødvendig Følge, som en skjæv Anvendelse af de falsk anskuede Kræfter og Gjenstande, eller med andre Ord: det antoges, at den guddommelige Forstand, der jo maatte være Sandhed, havde frembragt en Forstand med falske Begreber, altsaa *skabt Løgn,* derved fornægtet sig selv, og dog blevet ved at være Sandhed, lutter Umueligheder, som man seer, og som den Mand der saa godt kjendte Modsigelsens Grundsætning maatte seet, naar han ikke havde havt practiske Grunde til at vende Øiet bort fra den Side af Sandheden, der ikke er behagelig for den menneskelige Hovmod og Selv|A:439raadighed. Det vilde derfor ingenlunde nedsætte hans *Forstand,* om man antog, hvad der og tit er antaget, at han i Grunden ei tænkde der var nogen personlig, sig selv begribende Gud, men kun en guddommelig Forestilling der søgde sit Begreb i Verden, ja har han ikke meent det, da har han i sin Kosmologie langt grovere end man skulde formode, modsagt sig selv, men sandt er det, at var *det* hans Mening, har han i sin naturlige Theologie ogsaa modsagt sig selv, og man maa da vel helst lade Tingen staae ved sit Værd. Saameget synes imidlertid klart, at havde Volf ikke strax fundet saa heftig Modstand, og seet sig nødt til, af verdslige Hensyn, at fare i Mag, vilde han ligefrem bekæmpet Christendommen og seet til at forene Spinozismen med sin Verdens-Bygning, som da først var blevet hvad han ønskede: et Seierværk der gik af sig selv. Nu derimod lod han sig nøie med i Kosmologien og Moralen at udvikle Grundsætninger som uimodsigelige, der paa det Bestemteste modsagde Christendommen, og erklærede saa spotviis, at Theologerne maatte takke ham, fordi han trak saa

skarpe Grændselinier mellem Natur og Naade, Fornuft og Aabenbaring, at de ikke løb ud i eet, men vare gode at skille ad, saasom naar han paastod at Naturens Orden umulig kunde forstyrres, og maatte dog ved et Mirakel forstyrres. Plumpt var det nu vistnok at ville indbilde Folk, han dermed ikke bestreed Mirak|A:440lerne, fordi han indrømmede deres *absolute* Mulighed, indrømmede at Mirakelbegrebet havde *i sig selv* intet Modsigende, og kunde altsaa under visse Betingelser ɔ: *i en anden* Verden gjerne skee, men dog betjente han sig med Held af slige Udflugter, og medens det er klart, at adskillige af hans Theologiske Tilhængere, som Carpov, godt saae, hvor han vilde hen, er det ligesaa vist, at mange, og deriblandt vel hans store Beundrer Reinbeck i Berlin ikke saae det, eller oversaae det, som en enkelt Feiltagelse, af Glæde over den prægtige Professordragt man fandt til Apostlerne, saa fornuftige Folk kunde være deres Selskab bekjendt. Den Aristoteliske Philosophering havde Pietisterne og Thomasius givet sit Banesaar, den eklektiske, i hvis Anvendelse paa Theologien især Frants Buddeus udmærkede sig, behagede vel de *Fleste* som et Tanke-Ævret, men endog blot derfor *ikke* de *bedste* Hoveder, og de følde da virkelig Trang til en ny Beviismaade hvormed de kunde omfatte Alt som et sammenhængende Heelt. At det var Spilfægterie, naar man indbildte sig at have begrebet Christendommen, fordi man, under en vis Forudsætning, kunde bevise dens Sammenhæng med naturlige Begreber, og naar man overalt indbildte sig at *troe* hvad man kun antog, fordi man *ansaae* det *for beviist,* er ligefrem, men i Historien er Anvendelsen af den Volfiske Beviismaade paa Christendommen alligevel noget |A:441ganske Vigtigt og Mærkeligt. Først er det mærkeligt, at den kunde skee med noget Held; thi det var kun mueligt med en Lærdom, der i sig selv havde inderlig Sammenhæng og stemmede overeens med Samvittigheden, dernæst er det vigtigt, fordi det baade viiste og udviklede en Stræben efter Grundighed og Klarhed i Forening, der maatte opløse de pietistiske Drømme i Luften, deres Element, og afgive en Modvægt saavel mod det engelske Kjød, som mod den franske Luft.

Her see vi da de tre Bestanddele af det Halliske Seminarium, der tilligemed det fremmede Stof Tydsklands vaagnede Fornuft magnetisk maatte drage til sig, skulde i det attende Aarhundrede udgjære, hvem kunde vide eller sige, til hvad? Dog, hvad vi vel maae have bemærket, det Herskende i alt dette var tør Forstand, Pietisternes Syner vare mest af det Slags, som er bortdampet naar det er udgjæret, og deres Følelse var saa sandselig, at de maatte underkue den, for at synes aandige, Begreber kan kun gnide og slibe, ikke udvikle eller ægte hinanden, og det Høieste der da kunde komme ud af denne Bevægelse, maatte vel blive en fransk

Smag, en pietistisk Moralbygning og et videnskabeligt Fornuft-Afguderie. Imidlertid kunde Ingen vide hvad der kunde vaagne i det folkerige Tydskland, eller hvad Indtryk det Fremmede kunde gjøre, og en Røre fik man snart at see, hvis Indvirkning |A:442vel lader sig vanskelig bestemme, men er dog unægtelig, og synes tildeels at have forklaret sig. Det var nemlig den hernhutiske, hvorved vi derfor, inden vi kan gaae videre, nødes til et Øieblik at dvæle.

At tale klart om et Samfunds Ophav og Hensigt, der selv har stræbt at indhylle begge i Dunkelhed, falder vistnok vanskeligt, men hvad der er indtraadt i Historien kan og skal den melde, og hvad Lysten til at lege Skjul i Aandens Rige har at betyde, behøver man ikke at sige nogen Christen. Vi har i Hernhuterne et Selskab for os, der udleder sin Herkomst fra Hussiterne eller de bøhmiske og mähriske Brødre, og kalder sig derfor Brødremenigheden, uagtet det er vist, at en saare betydelig Deel af Selskabet og dets Forfatning ikke har denne Oprindelse, det udgiver sig for i Lærdom at høre til den evangeliske Menighed og følge den augsborgske Bekjendelse, uagtet det unægtelig har optaget Lemmer af alle Secter uden at fordre anden Overeensstemmelse end Bekjendelsen af Troe paa den korsfæstede Frelser; altsaa maa Historien begynde med at gjendrive to vigtige Usandheder, paa hvilke det lader slemt at bygge. Dernæst maae vi betragte Grev *Zinzendorf* som den der unægtelig er Selskabets historiske Stifter, og den Herre, under hvis Hat Lemmerne have forenet sig, vi vil lade det staae uafgjort, hvorvidt Selskabet har fulgt og følger denne Mands Fodspor, men maae er|A:443klære, at naar det ophøier ham som en *apostolisk* Mand, kan det ikke undgaae, at man tillægger det hans Lærdom, og det saameget mindre, som det har en Deel af sin Handel inden lukde Dørre, og ingen offenlig bekjendte *tydelige* og *bestemte* Lærebøger. Enten ophøie de deres Apostel, uden at kjende hans Lærdom, som var latterligt, eller de bifalde den, da de intet undtage, det er unægteligt.

Nikolai Zinzendorf, hvis Farfader var for Troens Skyld udvandret fra Bøhmen, blev født i Dresden med det ny Aarhundrede, og opdraget en Stund hos Franke i Halle, hvor han 1700.
alt begyndte at holde et Slags gudelige Drengesamlinger. Siden kom han til Høiskolen i Vittenberg for at glemme Pietismen, som hans fornemme Slægt ansaae for hinderlig i hans Lykke, og her lærde han da at kjende den anden Side af den evangeliske Menighed. Efterat have reist nogle Aar udenlands, blev han bekjendt med en mährisk Broder, hvem han lovede at optage en Deel af hans i Mähren undertrykde Troesforvandte paa Godset Bertholdsdorf i Øvre-Lausiz som han nu tilkjøbde sig. Her, 1722.
mellem Zittau og Lobau, nedsatte først 10 og siden nogle

hundrede Flygtninge, og Andre af forskjellig Troesbekjendelse sig, og kaldte Stedet Hernhut til Minde om den Herres Skyts, hvorpaa de vilde stole. Snart opstod der imidlertid Tvist om Troen, og den endtes ikke ved Overbeviisning paa nogen af Si|A:444derne, men ved *Grevens Mellemhandling,* og det 1727.
gjensidige Løfte, ikke at bryde sig om andet end Korstheologien, det vil sige, den Lærdom at Mennesket *er og bliver* en nederdrægtig Synder, men frelses naar han indrømmer det, og trøster sig ved at Jesus har lidt Pine og Død for ham. Fra denne Tid af betragtede Zinzendorf sig som en ny Menigheds Engel, og lod sig af den reformeerte Hofpræst i Berlin, Jablonski, Biskop for den polske Brødremenighed, vie til Biskop, dog, da han nogle 1737.
Aar efter reiste til Pensylvanien, hvor han vilde giælde for en luthersk Theolog, aflagde han denne Titel, og kaldte sig siden blot Ordinarius Fratrum. Hardtad i 10 Aar var han forviist fra Sachsen, og sværmede da omkring i Europa og Amerika, men fik siden Lov at komme tilbage, og en Erklæring af den *tredie* theologiske Commission der besøgde Hernhut, at Læren der stemmede 1748.
overeens med den Augsborgske Bekjendelse. Kurfyrsten skjænkede nu ogsaa Menigheden Barby hvorhen den flyttede sit theologiske Seminarium, og anlagde et academisk Collegium, for at gjøre Besøg paa Høiskolerne overflødig. Greven henlevede sine sidste Aar som Menighedens Patriarch, og hensov i dens Skjød. 1760.

Spørger man nu, hvad de samtidige Kirke-Lærere dømde om alt dette, da ventede i Begyndelsen mange af de ægte Christelige, store Ting fra Hernhut, der syndes at tage den af Pietiste|A:445riet undergravede, og vidt i Verden foragtede Grundlærdom om den Korsfæstede i besynderlig Skyts, ei som et koldt og dødt Bogstav, men som en Hjertesag, hvoraf rimeligviis en ægte Reformation og Gjenfødelse af Christendommen vilde blive Følgen. Men, anderledes dømde man, da Greven, saavel paa Menighedens som paa egne Vegne, begyndte ret at yttre sig i Tale og Skrift; thi da saae og hørde man Ting, der ei kunde andet end forbause og harme alle fromme Christne. Man hørde Greven tale om den hellige Skrift og alt Helligt med en Letsindighed, der vel skulde være en Efterligning af, hvad der maaskee endnu mindre end Salvelse lader sig efterligne, den lutherske i dyb Alvor skiemtende Trohjertighed, men blev Kaadhed, der saae ud som Bespottelse. Man saae ham afjaske en Oversættelse af det Ny Testamente, der skulde være en Forbedring af den lutherske, men var en Forvanskning, og, efter hans eget Udsagn, et Forsøg paa at lære de bibelske Skribenter at tale cavaillerement. Man saae Lærebøger og Psalmebøger komme ud, der vrimlede af Udsagn som streed imod Skriften, og vare fulde, ei blot af anstødelig og væmmelig Snak om Nagler og Blod og Saar, men førde endog letfærdig og høist forargelig Tale om det ægteskabelige Forhold til

Frelseren, der skildredes i alle Maader som et Gemeenskab. Nu dømde christne Mænd, efter Skriften, at Munden taler af Hjertets Overflø|A:446dighed, og blandt Mange er det nok at nævne Fresenius, Bengel og Siegmund Baumgarten som Grevens afgjorde Modstandere. Efter Grevens Død kom August Spangenberg, forhen Adjunkt ved det theologiske Facultet i Halle, til som Biskop at staae i Menighedens Spidse, og til denne Mand er det Brødrene henvise, naar man peger paa Zinzendorf og det gamle Hernhut. Nu er det ganske vist, at Spangenberg afskaffede mangen Uskik, at under hans Bestyrelse fik Menigheden en Psalmebog, den bedre kunde være bekjendt, og af ham selv et Forsvarsskrift (idea fidei fratrum) som kun har *een betydelig Feil,* den nemlig, at det vel stemmer temmelig godt overeens med den augsborgske Bekjendelse, men ingenlunde med hvad der findes i Grevens og andre Brødres Skrifter, og enten maa da Spangenberg have indført en ny Lærdom, eller det er kun i det Høieste *hans egen* Mening han fremsætter. At nu det Sidste er Tilfældet, maa man slutte deraf, at han ikke beraaber sig paa Menighedens Lærebøger, og Skrifter af dens Lemmer, men kun paa dens almindelige, gjentagne Erklæring, at ville holde fast ved Skriften og den augsborgske Bekjendelse, som om Nogen kunde troe en slig ubestemt Erklæring bedre end sine egne Øine. Endelig maa man tilføie, at har Brødremenigheden i Spangenbergs Dage holdt sig til Skriften og den augsborgske Bekjendelse, maa den ventelig strax efter hans Død have |A:447faaet andre Tanker, siden man i *Barby* har foranstaltet et *Udvalg* af Zinzendorfs Skrifter, som i mange Dele *strider* derimod, og udgjør netop, hvad man stedse bebreidede Menigheden, en Hovedpude, hvorpaa man under Korset magelig skal kunne sove sig ind i Himmerig, naar man kun aldrig glemmer at man er en Synder, og mindes det levende med et Fodkys, hver Gang man synder, og smigrer for Frelseren, hver Gang man har brudt hans Pagt, og korsfæstet ham paa ny.

døde 1792. 1778. 1779. 1800.

Dette er i Korthed hvad Historien har at melde om Zinzendorfs og hans Tilhængeres aabenbare Færd, og i det den overlader det til Lyset at opklare det Dunkle, maa den erklære, at som *historisk* Menighed kan Brødrenes *aldrig* kaldes *ægte christelig,* da den er langt fra at være *skriftmæssig,* men har et ganske andet *Sprog* og en ganske anden Forestilling om Troen og Saliggjørelsens Orden. At der imidlertid har befundet sig mangen enkelt Christen i Hernhut, vil den formode, og at den hele Bevægelse, uagtet den har givet Anledning til dyb Foragt for, og bitter Spot med Korsets Ord, har ikke bidraget saa lidet til Christendommens Opholdelse, og derved til dens visse Seier, indrømmer den villig, men kun til Guds, ikke til Zinzendorfs eller hans Tilhængeres Ære. *Kjærlighed* var Tidsaldernes store Savn,

og i det Mindste Hernhuts *Løsen,* som mindede |A:448alle alvorlige Christne trindt i Landene om hvad dem fattedes, og der kan ingen Tvivl være om, at denne Mindelse hos Mange, ei blot hos dem der i det Fjerne hørde Røsten og bøiede sig efter Tungen, men vist især hos dem der vendte sig fra den blandede Røst til det rene Ord, blev virksom og frugtbar.

Efter denne Udvandring, maae vi vende tilbage til Brandenborg, der giennem det hele Aarhundrede, ikke uden Held, stræbde baade i Magt og Kløgt efter Forrangen i den tydske Verden, og dvæle maae vi da her ved Friderich den Andens Thronbestigelse, der i alle Henseender sammenkjæder sig med 1740.
Overgangspunkten i Aarhundredet. Preussens forrige Konge, Friederich Vilhelm var et besynderligt Menneske, han elskede Penge og skyede Pragt, men ikke altid store Udgifter til Kirkens og Statens Bedste, mindre til en stor Hær som han dog ingenlunde vilde bruge, en Foragter af Videnskaberne, som han dog understøttede, en halv Fritænker men dog med en vis Høiagtelse for Religion og Præster, haard og stræng til Ubillighed, men dog med en tit rigtig og virksom Følelse for Retfærdighed, kort sagt, han var en politisk Pietist, der vilde dele Halvt med Gud og Samvittighed, frasige sig den udvortes Nydelse for at sikkre sig Besiddelsen, og sætte Lidt paa Rente hos vor Herre, for dog at have Noget, naar han skulde fra Skatkammeret i Graven. Hans tredie Søn, som ved sine ældre |A:449Brødres Død, blev Thron-Arvingen, havde han ladet opdrage paa Fransk, som om han ogsaa mellem sine yngre Sønner vilde efterlade et Billede af sin underordnede Tilbøielighed, men som Kronprinds behagede den franske Skjønaand ham slet ikke, og da Friederich tog Flugten for at undgaae stræng Behandling, havde det nær kostet hans Hoved. Imidlertid, han beholdt det, som det var, lyst i en snever Kreds, fuldt af franske Bøger, og af Richelieus Ludvig den Fjortendes og Oldefaderens Planer, med Bihensyn til Voltaires; thi disse fire Mænd betragtede han som Verdens største Genier, og agtede at blive den Eneste, ved at forene dem i sin Person. Med et saadant Hoved, og et herskesygt, ærgjerrigt, men hardtad iiskoldt Hjerte, der for det meste lod Hovedet raade med, besteeg han Thronen, forefandt en talrig, veløvet Hær, et rigt Skatkammer, fredelige Forhold, men gamle Adkomster til nogle schlesiske Fyrstendømmer, og Leilighed til, trods hans Faders Afkald, at gjøre dem gjældende. Med Keiser Karl den Sjette uddøde nemlig samme Aar Mandslinien af det østerrigske Huus, hans Daatter Marie Therese skulde efter hans sidste Villie, (den pragmatiske Sanction) som de fleste europæiske Fyrster havde lovet at holde ved Magt, arve alle hans Lande, men Bayern, Sachsen og Spanien opdagede nu, at de skammelig havde forhastet sig ved at love en anden, hvad der tilkom dem, og

besluttede at give |A:450sig selv Fyldestgjørelse ved at bryde det forfløine Ord, og forkynde Arvingen Krig; Frankerig havde selv ingen Fordringer paa de østerrigske Lande, men fandt sig, af medfødt Ædelmodighed, drevet til at understøtte saa retfærdig en Sag, og Marie Therese saae sig da omringet af sine Værger, der med væbnet Haand vilde omfatte Arvegodset for siden at værge det desbedre. Et saa almindeligt og høitideligt Brud paa Folke-Retten havde man hidtil neppe seet i Christenheden, og fra denne Dag af var det Daarlighed at stole det mindste paa Fred og Forbund, men for at gjøre dette ret klart, brød Preusens Friederich to Gange sit Forbund med de andre Magter, og sluttede særskilt Fred, da han fik hvad han attraaede: den største Deel af Schlesien. Ved Hjelp af sine tro Ungarer og Engellands Georg den Anden, holdt Marie sine øvrige Fjender Stangen, fik sin Gemal, Frands af Lothringen, valgt til Keiser, efterat den baierske Karl, som en kort Tid havde baaret det høie Navn, var død, og beholdt i den Aachenske Fred sine øvrige Lande, saanær 1748.
som Parma og Piacentza, der afstodes til Spanien. Vel forundredes man i Almindelighed mere over den unge Preuse-Konges Dristighed og Lykke, end man harmedes over hans Politik, men det var dog meget begribelig ikke Tilfældet med Østerrig, der dybt følde, hvilken Ydmygelse Keiserhuset havde fristet af en Fyrste, det var vant til at ansee for sin Lehnsmand, og tørstede efter Hævn |A:451og Erstatning. Den verdenskloge Kauniz gjorde sit Mesterstykke, ved at stifte, hvad man ansaae for umueligt, et Forbund mellem Wien og Versailles; Sachsen og Rusland tiltraadte, fordi Grev Brühl og Keiserinde Elisabeth havde Spottegloser paa Friederich at hevne, og nu besluttede man at bekrige ham efter den ny Folkeret, fordi man havde Lyst til at dele hans Lande. Friederich kom imidlertid under Veir med Anslaget, og sparede dem Uleiligheden baade med Krigs-Erklæring og Angreb, ved at rykke ind i Sachsen og fange den 1756.
sachsiske Hær i sin Rede, i Leiren ved Pirna. Saaledes opkom den navnkundige Syvaars-Krig, men da Rusland ved denne Leilighed først traadte i nærmere Forbindelse med det øvrige Europa, er det passende her at kaste et Blik paa denne uhyre Landstrækning.

Saalænge mueligt undgaaer Historikeren gjerne at tale om de *Slaviske* Folkefærd; thi saa ufuldstændig og ufuldkommen den Beskeed end er, man om andre Folkefærd kan give, saa er dog de øvrige europæiske Folks Historie lys og klar i Sammenligning med deres. Naar man imidlertid kommer til Rusland, da hjelper ikke længer nogen Trevenhed; thi i denne Folkeørk, hvor man tæller i det Mindste 60 Horder med forskjelligt Tungemaal, ere Slaverne aabenbar Hovedmændene, dem er det ene, som have Historie og Bogsprog, og til dem maa da Historikeren holde sig. Vel maa det synes temmelig |A:452ligegyldigt, hvordan det

hænger sammen med Folk som i Aandens Rige vel har ingensteds hjemme, og synes udygtige til nogensinde at kunne der opslaae Pauluner, men deels tør Historikeren ikke ansee noget Menneskeligt for ubetydeligt, deels nødes han til med Opmærksomhed at betragte et Rige, hvis Indflydelse paa det egenlige Europa er igjennem Kanon-Aarer blevet mærkelig, og synes at ville tiltage, og endelig er her umiskjendelig en slavisk Hoved-Stamme som det, da man tæller henved 70 slaviske Folkefærd, vel maatte lønne Umagen at gjøre Bekjendtskab med. I visse Maader lader det sig rigtig nok ikke gjøre, med mindre man lever i Landet, kan Slavonisk og har Adgang til Haandskrifter, da kun meget faa af Landets historiske Mindesmærker ere trykte, end sige oversatte eller bearbeidede, men blot at vide dette om et Land, der i halvtrediehundrede Aar har kjendt Bogtrykkerkunsten, er allerede ingen ubetydelig Kundskab; thi Mangel paa Aand kjendes nok saa nemt af Uvirksomhed som Aanden af sine Værker. At denne Slutning, i det Mindste her, holder Stik, kan vel, uden at det dog behøves, følgende korte Udsigt bevise.

Indtil Midten af det niende Aarhundrede var Rusland, efter sine egne Krønikers Beretning, et Overdrev for vilde Horder, hvis hele Fælledsskab var indskrænket til det Aag af Avarer, hvide og sorte Ungarer, Chasarer, Vareger |A:453og Andre, hvorunder de alt imellem sukkede. Kun paa tvende Steder var, man veed ikke naar, eller hvorledes, noget mere Sammenhold og mere menneskelig Rørighed begyndt, i Egnene nemlig omkring *Kiov* og *Novgorod,* to Stæder hvis Opkomst taber sig i det mørke Tidsrum. Sandheden heraf er upaatvivlelig, thi lige indtil nu, var det ene i disse Egne man sporede nogen Livlighed, at det var Polakker som grundede Kiov, vidner Sagnet, og Historien stadfæster det, men hvad den Stamme som grundede Novgorod kaldtes, er ikke saa afgjort, dog synes den tidlig at have faaet Navn af Russer, og havde i det mindste tæt ved sig Tschuderne, som man neppe tager Feil i at ansee for en skythisk Stamme. I Midten af det niende Aarhundrede undertrykde Chasarer Kiov, og Vareger Novgorod, og da Varegerne vare fordrevne, opkom en saadan Uenighed, at Stammerne omkring Novgorod indkaldte Fyrster af deres forrige Fiender til at styre og beskytte Landet. Ved denne Leilighed kom da Brødrene Rurik, Sineus og Truvor did, blandt hvilke Rurik, som nedsatte sig ved Ladoga (i Aldeigaborg) overlevede de Andre, og blev Stamfader til Ruslands Czarer. At disse Vareger har været nordiske Folk, kan vi vel ei omtvivle, men naar man med al Magt vil gjøre dem til Svenskere, da bør det vides, at Sligt er en i Landets Krøniker uhjemlet Gjætning, og at man ei kan skjønne rettere, end at Vareger betyder, ligesom Baran|A:454ger og Væringer, nordiske Krigsfolk

i Almindelighed. Naar man desuden husker, at Indkaldelsen netop falder i den Tid, da Ynglingernes Fremgang fyldte Havet med *norske* Vikinger, maae man finde det rimeligst at disse Vareger vare Nordmænd, Noget der og synes at stadfæste sig ved det Forhold mellem Norge og Gardarike, vi i de islandske Krøniker saa ofte finde berørt. Imidlertid bør det ikke forties, at det synes som Nestor kalder de Vareger man indkaldte: *Russer,* at de Svenske paa Finsk, men ikke paa Slavonisk, omtrent kaldes saa, at Uplands Kyst kaldtes *Roslagen,* og at man i et islandsk Eventyr (Herrøds og Boses Sagn) finder tre Brødre, Rørek, Siggeir og Tuares, der skildres som mægtige Vikinger, og havde deres Tilhold netop paa Uplands Kyst. Sagen, der ikke er saa ubetydelig, som den synes, maa da vel staae uafgjort, indtil Historien ret tydelig viser, hvilket nordisk Folk der ligger Ruslands Hjerte næst; thi hos dem var det upaatvivlelig det søgde sine Fyrster. Rurik nedsatte sig ved Ladoga, og blev efter sine Brødres Død eneste Skytsherre i Egnen omkring Novgorod, behandlede Landet, efter nogen Modstand, som sit Odelsgods, og deelde det mellem sine Stalbrødre, men iblandt disse skal han have forbigaaet Tvende: Askold (Eskild) og Dir som droge til Kiov, stiftede der, efter at have fortrængt Chasarerne, et eget Fyrstendom, og skal, efter et, just ikke rimeligt, men ei heller |A:455afbeviist Sagn, have været med de Russer, som, hvem de end for Resten vare, paa denne Tid virkelig beleirede Constantinopel. Vist er det derimod at Ruriks Søn Igor (Iver) 866.
gjorde et uheldigt Søtog ind i det sorte Hav, at han indtog Kiov, og at hans Enke Olga lod sig døbe i Constantinopel. Navnkundigere blev endnu Vlodimer (Voldemar), som efter mange lykkelige Krige, ogsaa med Grækerne, antog og indførde i sit Rige, disses christelige Bekjendelse. Hos ham var det efter 987.
islandske Krøniker, at Olav Tryggesen opfødtes, og dette er et af de flere Sagn om Samkvem mellem Norge og Garderige, som synes at tale for Ruriks norske Herkomst. Den mærkeligste af Valdemars Sønner var Jaroslav, som blev Eneherre ved at undertrykke sine Brødre, og med ham, hvis Navn alt er fremmed, synes det nordiske Samkvem omtrent at være ophørt, dog var han døde
gift med en Dotter af Kong Oluf Svensker, i hans Gaard opfødtes 1052.
Hellig Olavs Søn Magnus, og indtil langt ind i det tolvte Aarhundrede, da den danske Kong Valdemar den Første, selv paa Mødrene-Side af varegisk Herkomst, endnu fik sin Dronning derfra, sporer man i en enkelt Linie det nordiske Blod. I Begyndelsen af det trettende Aarhundrede, da indvortes Krige søndersleed Landet, brød Mogolerne, eller, som de her kaldtes, Tartarerne ind, og deres Hersker Batu Chan, fik, efter det store Slag, hvori Fyrst Georg af Vladimir med |A:456tolv andre Høvdinger faldt, Overmagt i Riget, men høist mærkeligt er det, at

Kiov og Novgorod saagodt som undgik dette Aag; thi Kiov faldt til Polen, og Novgorod vedblev, under en varegisk Skytsherre, at være en fri Hansestad. Naar man derfor taler om den trehundredaarige Glemsel, hvori Rusland nedsank for det øvrige Europa, da vil det i Grunden ikke sige andet, end at de talrige Horder, hvis Kneser forhen stode under Fyrsterne af Kiov og Novgorod, nu skildtes fra dem, og at der imidlertid dannede sig et *Moskovitisk* Rige, som man naturligviis ikke lærde at kjende, førend det gjennem Kiov og Novgorod traadte i Forbindelse med Europa. Det var en Daniel Alexandersen, som først, ved Tabet af Kiov, flyttede sit Herresæde til Moskau, og Ivan Basileisen 1300.
(Vasiliovitsch) den Første, som afkastede det tartariske Aag, 1477.
undertvang de øvrige Smaafyrster, og blev Herre over Kiov og Novgorod. Vel fik Tartarerne endnu engang, under Sønnen Basil døde
(Vasilei) Overhaand, men Ivans Sønnesøn og Navner, ei omsonst 1505.
kaldet den Gruelige, reev sig atter løs, lagde hele Rusland med Casan og Astrakan i de afrystede Lænker, og udkastede sine Kroge i det fornuftige Folke-Hav, for om mueligt, at drage Alt til sig hvad der kunde forøge hans Magt og Anseelse, og tilfredstille døde
hans Nysgjerrighed. Dog, endnu maatte et heelt Aarhundrede 1584.
forløbe, inden Moskoviterne kunde omgaaes med europæiske Folkefærd, und|A:457tagen paa Valpladsen, hvor Sværdet jævner Alt, ja man kan vel sige, det er ei synderlig nærmere endnu, kun Kiover og Novgoroder er det, som under ny Herrestammer have gjort nogle Skridt til fredelig Forbindelse, medens alle Folk vesten for Veichsel og Alandshavet, grue for at mødes med Tigerhorderne under Moskaus Banner. Ruriks herskende Mandsstamme uddøde med Ivans Sønner, af hvilke den ene faldt for sin Faders Haand, den anden, Foedor, gik i Kloster, og den tredie, Demetrius, myrdedes saa hemmelig, at en russisk Munk, Griska Utrapeia, kunde stjæle hans Navn, og, som hans Gjenfærd, skrække Livet af hans Morder; *Tartaren* Boris Gudenov, som havde anmasset sig Thronen, og nu forgav sig selv. Stor vedblev 1605.
imidlertid Forvirringen og Ødelæggelsen at være, da falske Demetrier immer afløste hinanden, og Svenskere saavelsom Polakker fiskede i rørte Vande. Omsonst kaarede man den polske Ladislaus af Vasastammen til Czar, han vilde i Varschau regjere Horder, som knap i Moskou lode sig tæmme, og agtede vel at gjøre det uhyre Rige til et polsk Voivodskab, men nu besteeg en ny Slægt, saavidt man kan skjønne, fra *Novgorod, Romanoverne*
nemlig, Thronen med Michael Foedorsen, en Dattersøn af Ivan 1613.
den Anden, som det var underligt, Boris Gudenov oversaae, da han forgav Farfaderen, og nødte Faderen til at ombytte Høvdingsværdet med Bi|A:458spestaven. Maadeligt saae det vel i Begyndelsen ud med Romanovernes Herredømme; thi Michael maatte afstaae betydelige Landskaber til Polen og Sverrig,

hvorved han udelukdes fra Østersøen, og derved fra Forbindelse med de europæiske Stater, men han beholdt Novgorod og var besiælet af de gamle Varegers Aand, og efter Aanden maae dog Omstændighederne tilsidst rette sig, om de end stritte en Stund. Allerede under hans Søn Alexius var Polen saa svækket i de svenske Krige, at Kiov kunde tages tilbage, og en Deel af Lifland 1654
vindes, og uagtet det varede længere, inden Sverrig, som netop i det syttende Aarhundrede havde sit glimrende Tidsrum, maatte give Slip paa Byttet, saa skedte det dog under Alexes yngste Søn *Peter* den Stormægtige.

Rummet tillader ikke nogen udførlig Beskrivelse af Ruslands Stilling og Tilstand ved Peters Thronbestigelse, saalidt som af de 1689.
Forandringer der skedte under hans driftige Regjering, saa Vankundigheden har et godt Skjærmbret, men et Blik, saavel udad som indad, kan man dog ikke vel undlade. Polen og Sverrig havde i meer end et halvt Aarhundrede ligget i idelig Krig, mindre om den svenske Krone, end om Lifland og Estland, og af disse Landskaber var Sverrig endelig ved Freden til Oliva kommet 1660
næsten ganske i Besiddelse, men begge Rigers Kræfter syndes omtrent udtømte, det vil sige, den livlige Følelse af aandig Eenhed, og, hvad |A:459deraf følger, Lyst og Mod til store Foretagender, syndes hos de Landes Folkefærd at synge paa det sidste Vers, ja man kan sige, at i Polen var Verset allerede sunget, thi det var Bedriften under Johan Sobiesky, som endtes med 1683.
Wiens Undsætning. Syv Aar efter Peters egenlige Thronbestigelse døde Sobiesky, og Polen fik i Sachsens Kurfyrst en Konge, der ei skulde indskrænke Rusland, men Aaret efter Sobiesky døde Carl den Ellevte i Sverrig, og med hans Søn var det Peter maatte 1697.
drages om Reeb, dersom han vilde eie Ingermanland, Estland og Lifland, og derved række Øster-Søen, den store Fiskepark i Norden. Hvad den unge Carl den Tolvte førde i sit Skjold vidste Ingen, men det maatte prøves, og, i Forbindelse med Kongerne i Polen og Dannemark: Sverrigs naturlige og dets historiske Fjende, vovede Peter et Forsøg, der nær kunde kostet ham 1700.
Thronen, men kom gjennem sære Omskiftelser til at koste Karl Livet, og Sverrig meer end hine Landskaber, som nu forenedes med Rusland. 1721.

Dog, Peter vilde ustridig mere end erobre Land, de russiske Fyrsters latterlige Skjødelyst, han vilde omdanne Russerne til et kløgtigt, belevent Folk, og grunde en Stat der skulde tilegne sig alle andre Staters Fortrin, og saa naturligviis indlemme dem i sig, og nu maae vi da vende Øiet indad, og see, om vi kan opdage, hvorvidt denne Hensigt havde sin Grund i Folkets tilsva|A:460rende Følelse, eller kun i Peters Hoved, med andre Ord, vi maae spørge om, hvad Russerne, efter Historiens Oplysning, vare skikkede til; thi at ville gjøre et Folk til andet,

lærer Historien os er en ligesaa forfængelig Attraae, som at ville gjøre et enkelt Menneske til andet, og Kunststykket at gjøre Aand af Kjød, og Kløgt af Klods, lykkes ligesaalidt i det Store som i det Smaa.

Aand hos et Folk kalde vi en naturlig Retning til det Oversandselige, som giver det en indvortes Eenhed, og lader sig tilsyne deri, at hele Folkets Stræben gjennem Historien gaaer ud paa noget Oversandseligt, som det Eneste der kan være fælleds for de adskillige Mennesker og Slægter i Tiden og Rummet. Dersom nu et Folks Historie ikke kundgjør en saadan Stræben, da fradømmer den Folket Aand; thi den kundgjør Mangelen, men aldeles kan intet Folk mangle Aand; thi da blev det aldrig et Folk, da var et villigt og varigt udvortes Fælledskab ganske umueligt. Imidlertid kan vi godt tænke os, at i et Land, som beboes af mange forskjellige Stammer, de fleste kan være saa dyriske, at man intet bestemt Aandigt kan spore hos dem, saa der ingen anden Forskjel bemærkes mellem dem og Vilde, end en som svarer til Forskjellen mellem tamme og vilde Dyr, og det kan være Tilfældet, naar der findes en enkelt Stamme af mere aandig Na|A:461tur, som det lykkedes at tæmme de andre og gjøre dem til Trælle for sit Øiemed.

Hvorvidt nu dette er Tilfældet i Rusland, lader sig endnu ingenlunde sige paa en Prik, men at det for en stor Deel er Tilfældet, viser Historien; thi deels er det kun i Kiov og Novgorod vi spore nogen folkelig Rørelse, deels mærke vi, selv der, gjennem en Række af syv Aarhundreder, fra Vlodimer til Peter, saa lidet til nogen Udvikling, at man ret maa betænke sig, for ikke at nægte dens Tilværelse og paastaae der fandtes en Stilstand. Man kan derfor neppe danne sig en klarere Forestilling om det russiske Folkeliv, end ved at antage en svag Følelse af Statsforfatnings Nødvendighed, og af Slægternes historiske Sammenhæng, for det Høieste der findes hos de indfødte Stammer, saa den høieste Retning er Attraaen efter at forenes med Folkefærd, der eie, hvad de selv kun ahne, og Varegerne, hvem de saa for Resten vare, de eneste der ere skikkede til aandig Selvvirksomhed. Herved komme vi nemlig til at forestille os Rusland aandig som, hvad det legemlig er: *Ryggen af Europa,* eller bestemtere af Tydskland og Skandinavien; thi at Statsforfatning egenlig er en Forstandssag, og Tydskernes Livstykke, samt at Historien er Nordens Arvegods, vil vi, indtil Videre, ansee for afgjort. At nu Ingrer, Liver og Ehster ogsaa aandig høre med til Russerne, det har Historien lært os, og udentvivl maae vi i dem see, saa at |A:462sige, tre *Hager,* som udgjøre Russernes Sammenhæng med Svenske, Tydske og Danske, ligesom Novgorod synes nærmest at hænge sammen med Norge; i det Mindste er det vist, at Lifland staaer i et

temmelig nøie historisk Forhold til Tydskland, ligesom Estland til Dannemark. En Følge heraf er, at Peter Czar, som først forenede disse to Landskaber med Riget, maa staae for os som Fuldmægtig for den høieste Stræben, der, uden Livers og Ehsters Medvirkning, kunde avles i Rusland, og om der, ved Hjelp af dem, kan avles en høiere, beroer paa, om disse Folk, der aabenbar ere af en ædlere Slægt, have Kraft nok, og Lighed nok med Russerne, til at spille Mester, hvilket Tiden vel alt omtrent maa have viist.

Vende vi os nu til Historiens Vidnesbyrd om Russernes Forhold til Aandelivet, før Peters Dage, da møde vi, som sagt, først Beretningen om Varegernes Indkaldelse, af Længsel efter Landefred, og om Folkets Daab, der staaer som en Virkning af Varegernes Lyst til en venlig Forbindelse med Hoffet i Constantinopel, en Lyst vi veed de deelde med Væringer, og som er let at forklare, dersom Varegerne vare Nordmænd, og Nordmændene oprindelige Brødre til Thracerne. At det, naar vi undtage Novgorod og Kiov, ei havde Stort at betyde med Russernes Omvendelse, kan man vel begribe, siden den gik saa stille af, og saamange Stammer endnu ere enten |A:463ganske, eller dog næsten Hedninger, men det viser sig og allerede deri, at de hedenske Tartarer kunde, 200 Aar efter, indtage Landet og beherske det saalænge, til de selv udmattedes. Hvad som derimod er mærkeligt, er at vi finde *indenlandske* Krøniker, som omtrent begynde og slutte med de islandske, en Omstændighed, der synes at sætte Varegernes norske Herkomst udenfor al Tvivl. Det var i Kiov, i det Petscheriske eller Hule-Klosteret, som stiftedes i Midten af det 11te Aarhundrede, at Ruslands Krønike
fødtes og havde sit bedste Tilhold, og her skrev Munken *Nestor* omtr.
ved Aarhundredets Slutning sin længe glemte, siden meget 1100.
forroste, men endnu meget utilstrækkelig bekjendte Tiding (Vremenik eller Lietopis) om Folkets Hændelser. Vigtig er Bogen tilvisse, men at sammenligne den enten med Snorres eller Saxes, end sige gjøre den til en symbolisk Bog i Nordens Historie, gjør man neppe, med mindre man er en Rus med Liv og Sjæl, eller saa stakaandet og stærblind en Critiker som Schlözer; thi Bogen lader sig kun sammenligne med Middelalderens tørre og matte Annaler, eller i det Høieste med Saxe-Krøniken, og Texten synes at være saa usikker, at Udgiveren maa for en stor Deel gjøre den selv, en Omstændighed som især gjør det saare misligt at beraabe sig paa Nestor, naar Talen er om Folk og Hændelser udenfor
Rusland. Blandt de følgende Annalister er især Johan, en Pope i omtr.
Nov|A:464*gorod* mærkværdig, deels fordi han er samtidig med 1230.
Snorre, og deels fordi han har opbevaret den ældste russiske Lov (Pravda) som Storfyrst Jareslav gav Novgoroderne 1020, og som skal have en mærkelig Lighed med vore nordiske Love. Selv

under det tartariske Aag vedblev man at skrive Krøniker, men ophørde saa godt som netop, da det blev afkastet; thi i det femtende Aarhundrede begyndte man at fylde Huller med polsk og bøhmisk Blandingsgods, og at kaste alt sammen i de saakaldte Slægtebøger (Stepeny knigi). En saadan Slægtsbog, der skal forskrive sig fra Erkebiskop Kiprian i Moskau, og gjordes færdig døde
af en følgende Erkebisp der sammesteds, nemlig Makar, kan man 1406.
kalde den Moskovitiske Historie, og dermed endtes omtrent døde
Arbeidet før Peters Dage; thi det var som om Gru for den 1564.
skrækkelige Ivan, selv efter hans Død, lammede Haanden som vilde beskrive hans Færd, og den anden Romanov sørgede for at Gruen ei skulde forgaae. Vil vi nu end ikke lade os nøie med denne vel haandfaste Forklaring, saa er det dog nemt dertil at knytte den dybere Grund; thi deels er det klart, at Kiov og Novgorod maatte nedsynke i dyb Afmagt, før de underkastede sig Moskau, og deels er det ligesaa rimeligt, at det syttende Aarhundrede, der fremskreed over den gamle Herre-Stammes Grav, var i Rusland, saa at sige maalløst, som at det Samme var Tilfældet med det femtende i Tydskland og Norden, Tiden var |A:465der, da man behøvede en Reformation, og den havde ikke været der, hvis Krøniken ei saa at sige, var siunket i Graven med Fædrene og deres Herre-Stamme. At det virkelig var saa, blive vi bedst vaer ved at kaste et Øie paa Kirkeuhret; thi det gaaer, i denne Henseende, aldrig feil, og naar det gaaer i Staae, kan man være vis paa, det trænger til meer end at trækkes op, og i det Mindste til at giøres reent. Under Ivan den Gruelige kom
Bogtrykkerkonsten til Rusland, og endnu i hans Dage udkom den 1564.
gamle slavoniske Bibeloversættelse, som tilskrives den Kyrill, der 1581.
virkelig i det niende Aarhundrede oversatte Bibelen for Mæhrer og Bulgarer. Herved syndes det store Skridt til en Reformation at være gjort, men syndes og kun saa; thi skjøndt dette Old-Slavoniske Sprog, hvori Oversættelsen er forfattet, stedse var Kirke-Sproget, kunde dog vist de Færreste, selv af Slave-Stammerne, forstaae noget Sammenhængende deraf, end sige læse Bøger, og der fremkom ingen levende Røst, som kunde og vilde tolke den hellige Sandhed for Almuens Øren. Under den
sidste Rurikide fik den russiske Kirke, som hidtil havde staaet 1587.
under Patriarchen i Constantinopel, sig en for sig selv i Moskau, hvilket ligeledes husker os paa Reformationen, men kun for at lade os see, at her ingen fandt Sted. Endelig opstod der i det syttende Aarhundrede en Mand, som havde noget Nyt i Sinde, men *hvad* det egenlig var, er |A:466ikke nemt at sige, deels fordi Efterretningerne derom ere magre og stridige, og deels fordi han standsedes paa Halvveien. Denne, i al Fald *mageløse russiske*
Biskop, *Nikon,* var født i Egnen af Nischnei-Novgorod, lagde sig 1605.
ivrig efter boglig Konst, blev Biskop i Novgorod, og derpaa

Patriarch i Moskau. Denne Værdighed beklædte han i sex Aar 1652.
med stor Anseelse og Driftighed, lod Bibelen optrykke, prædikede, mod den almindelige Sædvane, ofte, holdt stræng Orden, befordrede Kundskab, og foretog en Forandring med Alterbogen, som man maatte ønske at kjende nøie, da den har tjent, i det Mindste til Paaskud for den første Sect man i Rusland veed af at sige, de saakaldte Raskolniker (Frafaldne) eller, som de kalde sig selv, Isbraniker og Staroverster (Udvalgde og Oldtroende) som bebreide ham at have forfalsket baade Bøgerne og Kirkens Lærdom. Vist er det, at Nikon ved sine Forandringer paadrog sig ligesaameget Had, som hans Anseelse og Lykke tildrog ham Misundelse, og ved at modsætte sig Oprettelsen af Kloster-Cancelliet, hvorved Geistligheden inddroges under verdslig Domstol, mistede han aldeles Czarens Gunst. Vel tænkde
han at vinde Seier, ved at lægge sin Stav, indslutte sig i et Kloster, 1658.
og derved ligesom erklære Riget i Band, men det hjalp ikke, Czaren lod holde et Kirkemøde, hvor selv Patriarcherne af Alexandrien og Antiochien vare tilstæde, og der blev, efter
Czarens Befaling, Nikon afsat |A:467og bandsat. Kun for saavidt 1667.
seirede Nikon, at han aldrig underkastede sig, og blev efter sin
Død ei alene løst af Band, men fulgt til Jorde af den daværende 1681.
Czar, Foeder Alexiovitz. Om det var hans Hensigt at reformere Bibelen efter sit Hoved, maa man vel end lade uafgjort, men at han ei vilde reformere Kirken efter Bibelen, det seer man, og, som Reformator, er han da ikke at beklage. Aaret efter Nikons Død tilfaldt Thronen Peter, skjøndt han først sex Aar efter egenlig besteeg den, og vi see da let, at, efter Tiden og Trangen at dømme, var han kaldet til at være Reformator, ligesom det vel her maa blive os mærkeligt, at Historien, i Aarhundredets Begyndelse, syndes at ville anvise Romanoverne deres Plads paa Patriarch-Sædet; thi havde dette Sæde været efter deres Sind, vilde Alt aabenbar taget en anden Vending, men glemme maa vi ikke, at, *efter Omstændighederne,* lod ikke vel nogen omfattende Forbedring sig tænke, med mindre den forberedtes og beskyttedes ved Ukaser, raa Folkefærd maae som Børn optugtes før de kan overbevises.

Nu skulde vi da i Korthed see, hvorledes Peter fulgde sit store Kald, men først maae vi, som et Tillæg til det Foregaaende, med et Par Ord omtale to Stykker Skrift, der udgives for oldrussiske, og, som hvis de ere det, maae give ingen ringe Oplysning om Folkets Anlæg og Vilkaar. Det Første er et Stykke af en Krønike |A:468der tilskrives den første Biskop i Novgorod, Joakim, og maatte altsaa være forfattet i Begyndelsen af det ellevte Aarhundrede, men kom først i Midten af det attende for Dagen. Man seer let, at hverken denne Omstændighed, eller det fabelagtige Indhold beviser noget *mod* Skriftets Ælde, vist nok

skulde man have gode Beviser *derfor,* naar man sætter det saa langt tilbage, men at det enten maa være gjort paa Kneb i det attende, eller skrevet før det trettende Aarhundrede, er klart; hvilken af Delene der er Tilfældet, maa, for en Historiker som læser det, være let at opdage, og den blotte Nævnelse af *Skif* som en Herre i Skythien, synes nok til at afgjøre Trætten; thi at det skal være Angel-Saxernes *Skef* kan neppe omtvivles, og ham fandt vist ingen Rus i det attende Aarhundrede paa at indflikke. Navnet *Gardarik,* som her gives til en Mand, synes ogsaa temmelig nøie at bestemme Skriftets Alder; thi det maa være fra en Tid, da man endnu dunkelt mindedes det nordiske Navn, men forstod det ikke længer, og her, som saa tit, skulde de høilærde Kritikere lære, ei at bryde Staven over et Skrift med et fornemt Pseudo, fordi det er nogle Aarhundreder yngre end man har indbildt sig; thi naar det kun er ældre end vi, kan det altid lære os Noget, vi ikke før vidste. Det andet mistænkelige Oldstykke vilde endnu være langt vigtigere, fra hvad Alder det saa end forskrev sig, naar det kun *var til;* thi det skulde være et |A:469Brudstykke af et oldslavonisk Kvad, fra det tolvte Aarhundrede og i Ossians Smag, om Igors Bedrifter, men, uden at tale om Smagen, hvorom man, allermindst med hvem der taler Fransk, skal disputere, har man al Grund til at tvivle om en Opdagelse, der, saavidt vides, endnu kun er bekjendt af en fransk intetsigende Anmeldelse uden Navn i Spectateur du Nord. Skulde imidlertid noget Saadant 1797.
virkelig findes, da vilde det, iblandt andet, vise Russernes Gaver til Poesie, men dem ere de da nødte til at vise os selv, og kan de ikke frembringe Digte, da tilhører ingen dem, om der saa fandtes tusinde i deres Brevskaber.

I det vi nu vende os til Peter, der, som en tiaars Dreng, nødtes til at dele Herrenavnet med sin Halvbroder Ivan, og overlade Magten til sin Syster Sophie med hendes Yndling Galizin, men tilvristede sig, alt som syttenaarig Ungersvend, baade Magt og Krone, da maae vi tilstaae at han var hvad vi kalde et opvakt Hoved, (Genie) forsaavidt som et saadant ogsaa udmærker sig derved, at det vaagner *som* af sig selv, eller, at derinde vaagne Syn og Tanker, som hæve sig over den Kreds, hvori det er dannet. Vel er det rimeligt, at Galizin, der havde nogen Smag paa europæisk Tænkemaade, kan, endog mod sin Villie, have bidraget til at vække Peter, men det vilde i al Fald kun stadfæste, hvad desuden er vist, at Peter ingen *stor Aand* var, |A:470havde intet poetisk Øie, men kun Kraft til at gribe og levende tilegne sig Forestillinger, som vare sandselig afprægede i Verden. I Følge heraf var han nu vist nok ikke skikket til Reformator ɔ: Gjenføder i høiere Forstand, thi dertil udfordres et skaberisk (poetisk) Øie, hvori det Aandige speiler sig renere og fuldkomnere end det udvortes er nogensteds aftrykt, men kunde

han ogsaa havt et saadant, vilde det dog ei gavnet ham stort, da Ingen kan *omskabe* et Folk, men kun i det Høieste indtage dem for hvad de ere skabte og skikkede til. Har da nu Erfaringen godtgjort, at *Efterligning* er den eneste Vei for Russer til Oplysning, da indsee vi let, at Peter fra denne Side havde Alt, hvad han behøvede til at være sit Folks Forløber og Tugtemester, saa det kom kun derpaa an, om han ogsaa havde Hjerte for den bedste Retning, og Mod til at følge den. Var det nu ikke noksom klart for Fornuften, eller noksom stadfæstet ved Aartusinders Historie, da vilde Ruslands Historie i forrige Aarhundrede være en mærkelig Bekræftelse paa den Sandhed, at hvem der bygger *udenfor Troen,* bygger paa Sand til Morskab for Tidernes *daglige* Vandløb, eller med andre Ord, at den der vil forandre et Folks *Tænkemaade* uden at forandre deres *Hjerte,* eller Hjertet uden Hensyn paa Troe, eller frembringe en livlig Virksomhed uden Livet og Lysten, han spilder kun sin Umage, og udretter i Grunden |A:471Intet, kan i det Høieste fremgjøgle et flygtigt Skin af sig selv, der, naar han er en mægtig Fyrste, har Kraft, og kan samle endeel Ligesindede om sig, vel har noget Blændende ved sig, men forgaaer med ham. Sandheder, saa klare som disse, som den, at et Menneske ei kan hengive sit Hjerte til Noget, han ingen Tro har til, og kan ei fæste Troe til hvad der strider mod hans Tro, uden først at aflægge denne, at det vist nok er en Velgjerning at rette et Menneskes vildfarende Troe, som da med Nødvendighed drager Tankegang og Virksomhed efter sig, men at det er uretfærdig Daarskab at paatvinge Mennesket Skin af hvad han troer er en Forbrydelse, saadanne Sandheder burde ei trænge til Gjentagelse, men de sædvanlige Lovtaler over Peter Czar, saavelsom det attende Aarhundredes almindelige Tale og Handlemaade, gjør det til Pligt for Historie-Skriveren ved passende Leilighed paa det Flittigste at indskjærpe dem. Udenlands-Reise og Indkaldelse af Fremmede var, som det Foregaaende viser, aldeles nødvendigt for Peter, naar han vilde vente at udrette Noget, og begge Dele satte han, som bekjendt, i Værk. Tydskland, Holland, Engelland og Dannemark vare ogsaa ustridig de rette Lande for ham at besee, og med særdeles Opmærksomhed betragtede han Meget, men Religionen var ham saa omtrent ligegyldig, og synes at have staaet for ham som lutter Overtro, hvoraf man ikke selv kunde have for lidt, men |A:472som man maatte lade Pøbelen beholde, til den blev klogere. Man finder derfor, at Peter gjorde meer end nok for at vise sin Foragt for den russiske Kirke, ved at ophæve Patriarchatet og indsætte det saakaldte hellige Synode, der kun var et keiserligt Collegium af blandet Indhold, ved at efterabe, lige indtil virkelig Bespottelse, de kirkelige Processioner og andet Sligt, men heraf lærer man kun, at det var ikke Mod, men Sind han fattedes til at

bekjæmpe Overtroen med de rette Vaaben. Noget var det nu vist 1702.
nok, at han tilstædte alle christelige Partier fri Kirke-Tjeneste, men at han lod Forbudet mod al Overgang fra den herskende Kirke, hvis Vildfarelse han kjendte, staae ved Magt, beviser, at det blot var en politisk Forholdsregel, for de østersøiske Provindsers og de Fremmedes Skyld. Vel søgde han at formindske Klosternes Antal, og faae deres Midler i sine Hænder, men saalænge Folket troede paa Klosterlivets Hellighed, maatte Sligt, som Beviis paa en vanhellig Beregning af Arbeide og en end værre Vindesyge, netop indskyde de Bedre stærk Mistanke til alle hans Foranstaltninger. Vel søgde han endelig, ved Hjelp af Theophanes Procopowicz fra *Kiov,* at forbedre Geistligheden, ventelig fordi født
Erfaringen tilsidst lærde ham, at det var Knuden, og i den 1681.
berømte Forordning, som nu udkom, finder man vist nok mangt 1721.
et godt Raad og Bud, men deels kom de bagefter, og deels nytter det kun lidt at sige til overtroiske, |A:473uvidende og lade Bisper, at *de* skal oprette Præsteskoler, *de* skal bekjæmpe Overtroen, *de* skal sørge for passende Lærebøger og Postiller, altsammen Ting, som Peter allerførst skulde seet sig om Medhjelpere til at udrette. Ja, behøver man vel mere, til rigtig at vurdere Peters Fortjenester af sit Folks sande Oplysning, end den Kundskab, at, uagtet Bibellæsning stedse var tilladt i den græske Kirke, han dog ei gjorde et Skridt til at befordre den, eller til at skaffe Bibelen oversat paa Folkets Tungemaal! Allenfalds, saameget skal man nødes til at indrømme, var det jo Daarskab at tænke, et Folk kunde tilegne sig de protestantiske Folkefærds Udvikling, uden først at tilegne sig det der havde udviklet dem: Bibeltro og Bibellæsning. Kun lidet vilde det da nyttet Russerne, om Peter havde gjort nok saameget for Videnskabeligheden, men nyttet vilde det Videnskabeligheden, og naar han troede at den kunde voxe paa sin egen Grund, burde han dog vist omhyggelig have
pleiet den, og ei biet med at oprette Academiet, til det kun kom 1725.
tids nok for at holde hans Liigtale, ei heller burde han ladet det være nok med den overflødige Uleilighed at faae Nestors Krønike afskrevet i Kønigsberg, og befale en Indsamling af Haandskrifter i Riget, men dog i det Mindste begyndt med at lade Noget deraf trykke. Det Sidste maatte upaatvivlelig skeet, hvis han havde havt saameget Hjerte for Historien, som for de Kundskaber der høre til at |A:474føre Krig, bygge Skibe, handle og vandle som andre Folk. Peters, i Verdens Øine store, men i Historiens kun ringe, Hovedhensigt var da, at skabe sig en Hovedstad, en Krigshær, en Flaade, et Cabinet, og et Kjøbmandskab, der kunde staae ved Siden af hvilket Lands det skulde være, og hertil anvendte han over tredive Aars flittige Virksomhed. Hæren og Hovedstaden fik han; thi dertil behøves kun hos et stærkt Folk Penge og Tid, Skibe fik han ogsaa, men ingen Sømagt, som kunde maale sig uden med

den tyrkiske, Politiken slog ikke ilde an, men Handelen vilde ikke til at komme i Gang, Bisagen, Folkets Omdannelse, og Videnskabeligheds Indførelse blev der saa godt som Intet af; i sin eneste Søn, Alex, saae Peter en Vantrevling, der dog i hans Øine var stærk nok til at kuldkaste hans hele Bygning, og lod ham henrette, men uden at tale om andet, staaer den Bygning aabenbar paa svage Fødder, der skjælver for det mindste Vindstød. Med sin svenske Gemalinde, kan man i to Henseender sige, efterlod Peter ingen Sønner, og efter hendes Død fulgde et 1727.
Tidsrum af nogle og tredive Aar, i hvilket den Smule aandige Skin, der var ligesom fremtryllet, næsten ganske forsvandt, under idelige Thronomvæltninger, hvori de franske Lykke-Riddere, som strømmede til den herlige Tumleplads for lette Vinde, ei havde liden Deel. Hvad der imidlertid aldrig mere tabde sig, og stedse maa forskrive sig fra Czar Peters Dage, |A:475var Forbindelsen med det øvrige Europa, og hertil maa Grunden ei alene søges i Erhvervelsen af de østersøiske Lande og Residentsens Forflyttelse, skjøndt disse Ting vist nok vare nødvendige Betingelser, men fornemmelig i Lysten dertil, som øiensynlig vaagnede hos Ruslands Hovedstammer, saavelsom hos Peter, skjøndt for en stor Deel først ved hans Mellemhandling. Man seer let, det er en overmaade vigtig Omstændighed, til *hvilke* europæiske Stater Russerne sluttede sig; thi baade giver det os Oplysning om deres *Tilbøjelighed,* og Formodning om hvad der kan blive af dem. Naar vi see Russernes Stræben efter Udvidelse ved det Sorte Hav og Øster-Søen, hvor de fandt Tyrker og Svenskere for sig, da er det ligefrem, at Østerrig og Dannemark maatte være de Stater, med hvilke de, for den udvortes Nyttes Skyld, især ønskede venlig Forbindelse, og for Czar Peter, som især havde med Sverrig at gjøre, og som vilde skabe en Flaade i Østersøen, maatte fornemmelig Dannemarks Venskab synes uundværlig. Paa enkelte Undtagelser nær, som man selv i Rusland ansaae for Misgreb, har dette ogsaa været Tilfældet; men nu er det Spørgsmaalet, om Russerne indvortes har knyttet sig til de samme Stater, hvilket omtrent bliver det Samme, som at spørge, hvilket Folk de især have efterlignet. Herpaa lader sig imidlertid ikke svare ganske under Eet, fordi et Folk, der vilde have Noget, var det og |A:476kun Skinnet af Alt, maatte yttre sig temmelig vægelsindet, men dog er det ligefrem, at det Folk der havde Skin af Alt, maatte bedst kunde gjøre sig gjældende, og være behageligst at efterligne, og det var ustridig Tilfældet med Franskmændene. Vi finde derfor ogsaa, at det især var dem, der gjorde Lykke i Petersborg, og hvad man kalder russisk Oplysning, er aabenbar fransk Vantroe og Levemaade, Læsning i franske Bøger, og, hos Enkelte, Forsøg paa at efterligne dem i Modersmaalet. Imidlertid nødtes man til at see, at saa behagelig

en saadan Overfladiskhed end kan synes i Religion, Omgang og de smukke Videnskaber, saa er den dog i allehaande Værksteder, saavel Hovedets som Haandens, hvor noget forsvarligt Arbeide skal gjøres, kun Fuskerie, som man ikke engang, uden selv at være Franskmand, og omgivet af lutter franske Øine, kan give Skin af Noget, og allerede denne Opdagelse maatte gjøre *Tydskerne* uundværlige, som derfor stedse have kjæmpet med Franskmændene om Indflydelsen, og beholdt den i Flidens som hine i Smagens Rige. Det blev imidlertid det *Protestantiske* Tydskland, hvortil man knyttede sig, deels af den gyldige Grund, at der havde Fliden og Kundskaben hjemme, deels fordi den græske Menighed stedse har anseet sig for nærmere beslægtet med den Protestantiske, end med den Catholske, hvilket den ogsaa unægtelig er, forsaavidt som *Bibelen* af Begge ansees for Troens |A:477eneste Rettesnor, men, under nærværende Omstændigheder, maa man vel mest søge Grunden i det bestemte Stridsforhold mellem Græker og Latiner og i Catholikernes Proselyt-Magerie. Et utvivlsomt Vidnesbyrd om Tilbøieligheden til Protestanterne er det, at Keiserne stedse attraaede Svogerskab med deres Fyrster, og disses Afkom maatte da vel stræbe at knytte Baandet endnu fastere. At det nu ogsaa var Tydskerne, til hvem Russerne, som Slaver, stode i nærmest Forhold, det maa man slutte af Historien, som viser os, hvorledes det ene slaviske Folkefærd efter det andet, deels nedsatte sig i Tydskland, deels knyttede sig dertil, og den dybere Grund ligger deri, at Forstand er noget, man ei kan kjende, uden naturlig at ønske sig saameget deraf, som mueligt. Befinder der sig imidlertid en Stamme i Rusland, som staaer i et nærmere Forhold til de nordiske Folkefærd, da maa det ogsaa have viist sig i den nyere Tid, og man veed, at allerede Peter Czar attraaede dansk Svogerskab, ja indgik virkelig et saadant med Side-Linien af Danmarks Konge-Stamme, ved at gifte sin Dotter, Anna Petrovna, med Hertug Carl Friederich i Holsteen, hvis Søn, Carl Peter Ulrich siden besteeg Ruslands Throne og blev Stamfader til det nærværende Keiserhuus. At ogsaa adskillige Danske have nedsat sig i Rusland, og især tjent i Krigen, er vist nok, men hidindtil har Dannemark ingen umiddelbar aandig Indflydelse havt |A:478paa Russerne. Grunden hertil maa vel tildeels søges deri, at Dannemark ei har været videnskabelig for Orde, og de danske Boglærde ei begjærlige efter at udvandre, men Hovedgrunden ligger dog vel deri, at Bibel og Krønike ere de Bøger, Danske have gjort meest, og de saakaldte oplyste Russer mindst af; thi saalænge det var Tilfældet, kunde ingen Tiltrækning yttre sig. Vel havde Czar Peter indrettet en historisk Klasse ved det Petersborgske Academie, Tydskerne Bayer og Müller begyndte i Aarhundredets første Halvdeel at rydde op i de gamle Krøniker, men de forstode ikke

Sproget, og Hoffet taalde ikke at man kaldte Varegerne Normanner, end sige, at man udgav og undersøgde de gamle Beretninger, mellem de Indfødte var det kun Tatisczev, som med franske Grundsætninger, blot haandværksmæssig Flid og uden alle lærde Kundskaber, sammenskrev en russisk Krønike, der ei engang maatte trykkes, og Peter den Stores Dotter, Elisabeth, ophævede Academiets *historiske* Klasse. 1747.

Denne Keiserinde lod Alt, saavidt mueligt, falde tilbage til Slendrianen før Peter, men Krigshæren havde dog lært at bevæge sig og skyde med Kanoner, den var talrig, bestod for en Deel af Folk, der vare vilde Dyr ligere end Mennesker, og lagde da en frygtelig Vægt i Skaalen mod Friederichs og hans Høvdingers Krigskonst.

At beskrive Syvaars-Krigen, vilde ingenlunde lønne Umagen for hvem der kun tager Deel |A:479i Krige, hvor han kan see Menneskets høiere og ædlere Kræfter kjæmpe, og veed hvem han skal ønske Seieren; thi det klogeste Ønske var upaatvivlelig her, at i Grunden Ingen maatte seire, men Kæmperne fortsætte den blodige Leeg, saalænge til de paa begge Sider, trætte og med braadne Pander, fik Lyst til at holde Fred, og dette Ønske blev nogenlunde opfyldt. Ikke blot Slaget ved Rosbach, men den hele Krig vakde i Europa Foragt for den, engang saa frygtelige, franske Hær, Sverrig, som ogsaa tiltraadte Forbundet mod Preusen, tabde, uden noget Slag, sin hele krigerske Anseelse, Østerrig blev høilig svækket saavel ved sine Seire som Nederlag, og dybt ydmyget i Slagene ved Prag, Leuthen og Torgau, Friederich lærde ikke blot, men dog især, ved Collin og Kunnersdorf, at han baade kunde overvindes og maaskee tilsidst kun finde een Udvei, nemlig Selvmord, og Russerne viiste midt under deres Seire, saavelsom da de bleve slagne ved Zorndorf, at de ikke vare nær saa farlige Fjender i Marken som i Husene, og at det kun var Forbindelsen med de andre Magter, de havde at takke for deres Fremskridt. Naar vi til den Lykkevexel, selv disse Vink minde om, føie det uformodenlige Udfald Kampen fik, i det Friederich beholdt alle sine Lande uden en Fodsbreds Afkortning, da seer man vel, at Krigen frembyder et Skuespil, som maa forlyste os, naar vi kan glemme Historiens Sammenhæng og Menneskelivets høiere |A:480Betydning; thi at see Kongen i et hidtil ubetydeligt Rige, blot, som det synes, ved medfødt Heltekraft og overlegen Forstand i en saa langvarig Kamp trodse det halve Europas forbundne Magt, og ved sin Standhaftighed tilsidst ligesom aftvinge Skjebnen Agtelse og Bistand, forlyster os altid, og i høiere Grad, jo høiere vi selv sætte Næsen, og jo mere vi ønske at have frie Hænder i Verden. Intet Under altsaa, at man i det attende Aarhundrede over Syvaarskrigen glemde Fortidens største Tildragelser, og satte den preusiske Krigskonstner høit

over de gamle Dages Helte, ja glemde aldeles, *hvad* det var, som da Friederich stod forladt af Engelland, berøvet al Udsigt til, selv ved den fordelagtigste Fred, at faae Preusen igjen, og halv forsagt ved Tanken om næste Feldtog, som da pludselig gav ham Spillet vundet. Det var nemlig Keiserinde Elisabeths Død; thi Carl Peter 1762.
Ulrich, som nu, under Navn af Peter den Tredie, besteeg Thronen, brændte af Begjærlighed efter at vise Friederich sin Beundring og Dannemark sin Overmagt, gav Preusen tilbage, og lod en Deel af sin Hær forene sig med Friederichs. Vel varede Peters Regjering kun sex Maaneder, men hans Gemalinde, Cathrine af Anhalt Zerbst, behøvede Freden og holdt den, og Marie Therese, der alt forhen var forladt af Frankerig, saae sig da nødt til den berømte Fredslutning i Hubertsborg. Ingen kan sige, 1763.
hvortil det vilde ført, hvis Friederich |A:481var faldet i Kampen, eller havde mistet sine Lande, men, uagtet man kunde fristes til at ønske det, gjør man det dog ikke, thi naar man har mindste Formodning om, hvad Følgen havde blevet, hvis Russerne havde beholdt Preusen, maa man vel dæmpe Fristelsen, især naar man tillige kaster et Blik paa Joseph den Anden, og tænker sig ham, uden den preusiske Modvægt. Havde ogsaa den Strøm der nu kom til at udgaae fra Berlin, ladet sig stemme i sit Løb, da vilde derved det franske Skybrud, i Revolutionen, kun blevet des grueligere, og Ødelæggelsen var da vel blevet grændseløs.

Dog, det Virkelige, ei det blot Tænkelige tilhører Historien, nu skedte det, at Alles Øine kom til at vogte paa Berlin, og did maae vi da ogsaa stirre med de Boglærde og Sangerne i Nord-Tydskland, for at see, man kan ikke sige, hvilken Aand, men hvilken Fornuft der nu kom til Orde og til Ære.

At en Tid, der ansaae Friederich den Anden for et Konge-Mynster, havde en ganske anden Maalestok for Høihed og Sandhed, end man siden Reformationen pleiede at anvende, ja, end man siden det hedenske Roms Dage havde erkjendt, det er unægteligt. Mynsteret paa en christen Konge maatte aabenbar sætte sin Ære i at være sit Folks Fader og Kirkens Pleiefader, men nu er det vist, at Friederich vilde kun være sin egen Storheds, og i det Høieste sine Soldaters Fader, medens han paa det Omhyggeligste |A:482skildte sig fra sit Folk, og vurderede det kun efter Hæren og Skatten det kunde yde; og at han ansaae Kirken kun for et nødvendigt Onde, man for hines Skyld maatte taale, men aldrig kunde noksom hade og spotte, det har han ikke blot udtrykkelig sagt, men aabenbar viist. Krigshæren og Skatkammeret vare, efter hans Mening, de tvende Atlas-Skuldre, hvorpaa Stats-Himmelen, med samt dens Gud, urokkelig hvilede, og at forvandle hele Bestyrelsen til en Maschine, hvori Folket var Bommen, Embeds-Mændene blinde Hjul, og han selv Fjeren, det ansaae han for Høiden af Statskonst. Naade var i hans Øine enten

et Brud paa Retfærdighed, som maa afskyes, eller Gunst og Gave som man maa forbeholde sine Yndlinger, og Retfærdighed var i hans Moral Alt hvad han syntes var til Statens Tarv, det vil sige: forstærkede Hæren og berigede Skat-Kammeret, uden at stoppe Indtægtskilderne, eller frembringe Oprør. Saaledes kaldte han det retfærdigt, ved Indførelsen af den ny Lovbog, at afskedige uden Videre alle dem der vare for gamle til at lære den, eller ansaaes for udygtige til at anvende den, og det stemmede ganske med *hans* Stats-Konst; thi naar de brødløse, ubrugbare Mennesker nu døde lidt snarere, vandt Staten Skilling paa Skilling. Videnskabeligheden faldt det ham ikke ind at befordre; thi den tydske foragtede han som Stykgods og Ordkram, og den franske var han klog |A:483nok til at see, gjorde Folkene alt for kloge til at ville være, hvad den dog lærde alle Mennesker vare: blotte Maschiner, Bøger var ham derfor en Slags Overdaadigheds-Vahre, som det var fordeelagtigere at forskrive fra Frankrig for sin egen og sine gode Venners Mund, end at lade fabrikere hjemme, især da han hverken tiltroede den tydske Pøbel Letnemhed eller Letsindighed nok til at blive virkelige Franskmænd. Skole-Væsenet laae ham da heller ikke synderlig paa Hjerte; thi at arbeide og lystre ansaae han for Folkets bedste Lærdom, det Første skulde Skattekræveren, og det Sidste Exerceerskolen lære dem, og det var saare naturligt, at han fandt sine Aflægssoldater (Invalider) som desuden ellers maatte sulte til Statens Tarv, fortreffelig skikkede til Landsby-Skolemestere.

Naar nu denne Skildring, hvortil man kan finde alle Trækkene i hans Lovtaler og hans egne Skrifter, er sand, da maa man vel forundret spørge, hvad det var man priste ham for, hvorledes det var mueligt, at han, midt under Raabet paa Folke-Frihed, og Menneske-Adel, Opdragelse, Oplysning og Videnskabelighed, kunde forgudes? Det nemmeste og bedste Svar er vist nok det: fordi han selv raabde med, ja angav for en stor Deel Tonen, og fordi Skinnet altid maa bedrage dem, der kun elske Skinnet. Med andre Ord: Friederich var det levende Udtryk for |A:484den i verdslig Retning høiest udviklede tydske Fornuft i hans Dage, i Dagene mellem Volf og Kant, fra den Aachenske Fred til den baierske Krig, og dette Tidsrum fandt man for godt endnu en Stund efter dets Udløb, ja i Stats-Styrelsen næsten en heel Menneskealder: til Slaget ved Auerstädt, at canonisere, under Tilbedelse af Friederichs Reliqvier, indtil Napoleon pulveriserede dem. Skrev ikke Friederich mod Machiavel, og, om han end styrede nok saa vilkaarlig, naar sagde han, at det var for hans egen Æres og Lunes Skyld? sagde han ikke tit nok, at det var Alt Statens Skyld, hvis Tjener han var, var det ikke nødvendigt at tvinge et uforstandigt og fordomsfuldt Folk til sit Bedste, og saae man ikke for sine Øine de livsalige Frugter i Statens Fasthed og

Anseelse, i Krigshæren og Skatkammeret! Gav han ikke Skrivefrihed, og hvad, uden hans guddommelige Forstand, utrolige Bedrifter, og uforlignelige Indretning var Skyld i, at man kun svang Svøben mod hans Fjender: Christendom og Østerrig og hvad de alle heed, de Barbariets Levninger, men offrede ham den tilbørlige Virak, ja, naar en forvorpen Kompan misbrugde Skrivefriheden paa Gadehjørnerne, hjalp han da ikke selv Folk til desbedre at læse Pasqvillen, ved at sætte den i Gabe-Stokken! Omgikkes han ikke Digtere og Videnskabsmænd som sine bedste Venner, og var det end franske, kom det da ikke af, at Frankerig da brammede |A:485med Verdens største Genier, og var i al Fald en tilgivelig Svaghed! taalde han ikke med en forbausende Godmodighed alle Voltaires Spotterier ei alene over Kirken, men over sit Folk og sine Venner, og gjorde han sig selv til en Undtagelse, saa var det menneskeligt, og afbrød end ikke hans Høiagtelse for den ophøiede Philosoph fra Fernei, som, man sige hvad man vil, dog, paa Evighedens Bekostning, gjorde sig selv udødelig. Kort sagt: Friederich kjendte sin Tids Mennesker, sagde hvad de gjerne vilde høre, gjorde hvad de gjerne gad see, og stræbde at bevise, hvad de gjerne gad troet: at naar man har Forstand i Panden, Styrke i Armen og Penge i Lommen, kan man gjøre hvad man vil, og behøver hverken at spørge Gud eller Fanden til Raads; han kjendte derimod ingen anden Historie tilgavns end Syvaarskrigens, og naar den ikke længer blev mageløs, blev han det ikke heller; han foragtede i det Hele Historie og Christendom, og kan da neppe have gjort Regning paa at ophøies af dem, han vilde have sin Deel i Verden, og den har han faaet, hans hele Statskonst var beregnet paa ham selv, og den holdt ham ud, han vilde, uden Bekymring for Fortid eller Fremtid, saavidt mueligt, beherske sine Dage, og det lykkedes ham, ja hans Priis overlevede ham, og hvem der da vil trætte imod dette hans Eftermæle, maa især bevise Muligheden af, at man, |A:486ved at følge sin Fornuft, kan naae et høiere Maal end man har for Øie.

Ved den Aachenske Freds Tider var, som sagt, den Volfiske Philosophies glimrende Tider forbi, og den begyndte at tabe Anseelsen, som en Bygmester, naar et Huus er færdigt, der ikke er gjort til at boe i, men kun til at see paa; thi naar man har seet sig mæt, vender man det enten Ryggen, eller begynder at dadle og mestre, indtil man finder det stygt og river det ned; og slige Huse kan i al Fald aldrig staae for Syn, naar de skal bedømmes af en Mester, der ikke selv har bygget dem, og som har Intet at bestille uden at rose, saalænge de staae. Selv havde Volf anvendt sin Læremaade temmelig udstrakt, Carpov og Reinbeck og en heel Skok havde alt før hans Død anvendt den paa hele Christendommen, Alexander Baumgarten anvendte den nu,

skjøndt man neppe skulde troe det, paa Æstethiken, Smaafolkene: Gotsched og hans Jævnlige, kappedes om at gjøre Lærebøger, og hvad skulde nu en udmærket Tænker, som Christian Crusius, gjøre, uden at rive ned, for at bygge op igjen, og det tog han sig virkelig for, medens Volf endnu levede, et Aar før den Aachenske Fred. Nu stadfæster det sig sagtens ogsaa her, at det i Verden synes nemmere at rive ned end at bygge op, og, saavidt man i Forbigaaende kan skjønne, stod den ny Bygning temmelig usikker, men Grunden hvi den kun for et Øieblik fornøiede en |A:487Deel Theologer, og slet ikke de Andre, var, at den ikke traadte men stod Bibelen for nær, og syndes ikke at kunne rumme meer end Theologien. Det Eneste den da virkede i den større Kreds, var Mod til at skyde Volf til Side, hvor man syndes han stod i Veien, og under Syvaarskrigen fik han med saamange andre sin Helsot, det vil sige: hvor det blot gjaldt om Fornuft, som i Logiken og Ontologien, lod man for det meste hans gjælde, men hvor det gjaldt om virkelige Ting: om Verden, om Legemet og alle dets Indvolde, om hvad man skulde troe og gjøre og synes godt om, der lod man i det Mindste, som man gik sin egen Vei, i den Overbeviisning, at man gik i Blinde; thi for Resten er det før anmærket, at hvad der *almindelig* i Tydskland har gjældt for Philosophie, selv efter Kants Dage, var i Grunden kun Brudstykker af den Volfiske, skjøndt tildeels saadan som den kun stod for ham, ikke for hans fleste Læsere, ja vel endog tildeels som den kun staaer for Historikeren. Denne Sandhed: at de lavere Fornufter, som vil gaae paa deres egen Haand, vel som blinde Høns, finde stundum et Korn, som de høiere have overseet, eller tit ikke ændset, men gaae dog kun for saavidt deres egen Vei, at de gaae ud og ind, og udenom hvad de ikke kan over, det er en af de ubehageligste Sandheder Historien prædiker for døve Øren, men ogsaa en af dem, den i de sidste Aarhundreder har prædiket saa aabenlydt og efter|A:488trykkeligt, at vil de Smaa, i Grunden alle Mennesker, gaae deres eget Skud i Roe, maae de enten rive Tidens Tunge ud, eller kline Øret til. Det er tungt for Selvtænkere og fri Fornuftvæsener, i Indbildningen at sige, men hvem der virkelig er det, har ingen Nød; thi hvem der kan evig holde ud at tænke paa sig selv, uden at lade sig forstyrre af noget Andet, skal vist Ingen paatvinge sine Tanker, eller gribe i Tyverie og Efter-Tanke.

Nu var da Ævret atter opgivet, eller rettere, nu kom det først; thi forrige Gang stod endnu Kirkegaarden indhegnet, men nu havde man, under Skin af at sætte et Plankeværk isteden, der var ligesaa høit som Kirken, hugget det *levende Gjærde* om, og da Plankeværket faldt, laae Kirkegaarden ud til den vilde Mark. Fornuften skulde bære Troen, det var nu engang som en afgjort Sag, om den kunde, spurgde man ikke om, thi hvem der trænger

til at bæres, maa jo finde sig i at læsse af hvad der er for tungt, eller med andre Ord: Bibelen skulde enten lægges paa Hylden, eller lade sig saaledes beskjære, at man kunde spænde om den, og uden Besværlighed have den i Lommen. Hermed havde en ægte Discipel af Volf, Johan Schmidt i *Franken,* alt tidlig gjort et 1735.
ganske artigt Forsøg i sin Vertheimske Bibel, men saavel han, som hans Broder i Aanden, Johan Edelmann, der vilde forgude sin Fornuft, bleve, |A:489som Forløbere, kun Martyrer, dog havde de den Glæde at lægge deres Æg og deres Been paa mærkelige Stæder, hvor de, ligesom forklarede skulde opstaae: i *Volfenbüttel* og *Berlin*. Det var altsaa endnu for grovt, man maatte gaae mere gradviis til Værk. I Midten af Aarhundredet var man omtrent kommet saavidt, at man ikke tvivlede paa, at jo Græsken i det Ny Testamente var slet og altsaa Gud uværdig, og Texten, saavel her som i det gamle Testamente, mangensteds saare tvivlsom. Bengel, som meende han kunde føle paa sig, hvad der skulde staae, havde alt for en Stund siden forskrækket Theologerne med 1734.
sin lidt kalfatrede Text af Testamentet og sine mange Varianter, men nu var Skrækken saa godt som overstaaet, og nu fattedes man da kun nogle anseete Theologer, som ved Leilighed vilde Stykke for Stykke udmønstre, hvad Fornuften ikke begreb; thi det var klart, man vilde i Nord-Tydskland ikke slaae men curere Bibelen ihjel. Den *Helmstædske* Professor Schubert fandt vel endnu endeel Modsigelse, da han fradømde Ordet al *særdeles* Kraft, og den Helligaand al umiddelbar, i Grunden al, Indflydelse paa Menneskets Oplysning og Omvendelse, men ogsaa Bifald, og egenlig var her Intet at strides om, naar man ansaae Bibelen for en menneskelig Tale *om* Guds Ord, en Synsmaade, de lærde Theologer omtrent bleve enige om med den berømte Johan August Ernesti, som under Syv|A:490aarskrigen blev af en grundmuret Rector en forskruet Theolog, paa den Leipziger Høiskole. Han beviiste, vil man sige, soleklart, at man burde 1759.
behandle Bibelen i alle Maader som en gammel Classiker, dog naturligviis med den Forskjel, at man vel maatte tage sig i Agt for at ansee det Ny Testamentes Græsk for klassisk, og skjøndt man vel kunde indvende, at han neppe beviiste meer end at man *turde* saaledes behandle Bibelen, saa agtede man dog ikke slige Indvendinger stort, som i Grunden kun beroede paa *et Bogstav;* thi vel er hvert Bogstav vigtigt, naar man vil have Meningen ud af en Bog, men kan umuelig tages med, naar man vil have sin Mening derind, og det vilde man nu. Egenlig skulde man tænke, at hermed var Alting afgjort, og Theologernes Arbeide endt; thi naar Bibelen betragtes som en *usikker,* menneskelig Tale om de guddommelige Ting, da kan den ikke længer være Gjenstand for Troe, men maa rives i Stykker, saa hver Stridsmand kan faae sin Part, eller Philosophien og Philologien maa kaste Lod om, hvis

den skal være, eller hvad der endnu er det klogeste, den maa lægges paa Hylden, og gives i Historien en fornuftig Begravelse, hvor det da kommer an paa, om den kan selv staae op igjen. Dog, naar der først engang er blevet theologiske Professorater, og Præstekald og Bispestole, og Daab og Altergang, og Bibelen har faaet en femten, sexten Aarhundreders, ja |A:491tildeels to, tre Aartusinders Hævd paa at hedde Guds Ord, og troes som et Evangelium, da er det ikke saa let for de Boglærde enten at ville eller kunne give Bibel og Theologie Afskeed, som det var for Friederich at aftakke sine Invalider, og det bør da ikke undre os, at man gik en Middelvei, og beholdt de gamle Navne med smaa Forandringer, saa Nogle heed bibelske Philologer eller Exegeter, Nogle critiske, Andre historiske, atter andre philosophiske eller moralske, og alle oplyste og liberale Theologer, samt at de stræbte at rette lidt paa Bibelen, saa den ikke skulde prostituere baade sig og dem i de profane Philologers, de verdslig Vises, og overalt i andre fornuftige Folks Øine. Omtrent i en Menneskealder havde det Halliske Universitet ført det store Ord i Theologien, og det var en, ikke alt for klar Blanding af Pietisme, Volfisk Philosophie og tør Philologie, der havde den masorethiske Text sin sidste lærde og ivrige Forfægter i den ebraiske Bibels fortjente Udgiver, den ældre (Johan Henrik) Michaelis, og der var Sigmund Jakob Baumgarten som holdt fast paa sin Bibel, skjøndt han havde for Meget i sit Hoved til ret at holde sig til den, og som var i sine Dage Kirkens Orakel, men han døde ved Syvaarskrigens Begyndelse, og nu klarede Gjæringen sig paa en Maade til begge Sider: i og om Berlin paa den ene, og i Gøttingen paa den anden Side, medens Ernesti i Leipzig, saa at sige, |A:492stod med Gradestokken, og agtede paa, om baade Sprog og Tanker vare forsvarlige. Paa den berlinske Side, hvor Semler og Teller stode i Spidsen, søgde man at gjøre Pinen kort, ved snart at tage Gyldigheden, snart Indholden fra Bibelen; i Gøttingen, hvor et nyt Universitet var stiftet, for at høste hvad der var saaet i Halle, seipinede man sig og Bibelen ved at sammendynge al muelig Lærdom omkring dem, og derved i det Mindste vinde Tid, og afnøde Verden Respekt; kort sagt, i Berlin krympede Bibelen sig under et chirurgisk Academies ubarmhjertige Hænder, og i Gøttingen sukkede den over et medicinsk Facultets betænkelige Hovedbrud. At der endnu var Liv i den, mærkede man kun paa Lægernes og Feldskjærernes ivrige, dog for det meste høflige Tvist, om hvori egenlig Sygdommen stak, om *Methoden,* og om hvorvidt der var Haab til Liv, eller man maatte tænke paa en Balsamering. Hoved-Theologen i Gøttingen var Johan David Michaelis: en Frænde af Johan Henrich og en Søn af Christian Benedict i Halle, en Ebræer meer end fra Barnsbeen, vel belæst i gamle og ny theologiske Bøger, og et ganske tænksomt Hoved,

døde 1731.

1757.

1734

men som dog vilde være lidt klogere end Bibelen, og meget klogere end Luther og de andre gamle Theologer, som maatte holde for, naar han vilde more sine Tilhørere, og det vilde han gjerne, og de vare mange fra alle protestantiske Lande, og det var meget ilde. Endnu |A:493under Syvaarskrigen udkom hans dogmatiske Lærebog, som haltede slemt, i det den gik Ordets 1760.
Kraft og Omvendelsen forbi, og vilde slet ikke vide af Aandens indvortes Vidnesbyrd om Sandhed at sige. Naar man hermed sammenligner Mandens længe efter udkomne Moral, som er særdeles læmpelig, gaaer ud fra den Grundsætning, at man først skal sørge for sig selv, og siden see hvorvidt man kan række, er saare trøstelig for de Rige og Mægtige, men desmere nedslaaende for de Fattige og Ringe, saa seer man vel omtrent, *hvor* det var den gode Mand havde sin Skade, og derom var han ikke ene; thi man vover ikke Stort ved den Paastand, at alle Vildfarelser i Dogmatiken komme af Feil i Moralen. Med Troen paa det Gamle Testamente hængde det naturligviis daarlig sammen hos Michaelis, og da han dog ingenlunde vilde opgive det, piinde han sig og Ordet jammerlig, for, som han meende, at gjøre dets Fortællinger lidt mindre utroelige, men, skjøndt derved mangen nyttig Oplysning og Bemærkning kom for en Dag, og den berømde Arabiske Reise derved foranledigedes, saa er det dog ligefrem, at jo meer han vilde bevise, desmindre troede man, og naar selv Theologen finder det utroligt, at Israels Børn kunde ved et Mirakel føres igjennem det røde Hav, da er det intet Under, at man spørger ham med et Smiil: om han da finder det mere troeligt, at de Døde opstaae. At Mi|A:494chaelis holdt sig til Schultens, og anpriisde det arabiske Sprogs flittige Brug til det Gamle Testamentes Fortolkning, seer man vel følger af sig selv, men at han ogsaa advarede mod dets Misbrug, bør anmærkes, især fordi de tydske Theologer, efter ham, har drevet Brugen vidt over Nytten, og, som det synes, ei sielden ligesaa vidt over Kundskaben.

Dog, uagtet hverken Michaelis, eller Nogen af de Dages anseete Theologer, kan frikjendes for, enten af Brøst paa Troe eller utilbørlig Føielighed, at have givet Modstanderne Haand i Hanke med Bibelen, saa er det dog de brandenborgske Theologer, som har Æren eller Skammen af det alt for bekjendte Accomodationssystem, som nu kom i Moden, og hvis Grundsætning er, at saavel Christus som Apostlerne udtrykde sig overeensstemmende med de herskende Jødiske Fordomme, uden derved paa nogen Maade at ville bekræfte deres Sandhed. Man seer let at dette var en særdeles nem Maade til at undgaae Alt hvad Nogen fik i Sinde at støde sig over i Bibelen, men det er ligeledes aabenbart, at var det Tilfældet, da kunde ingen fornuftig Mand antage enten Lidet eller Stort for Sandhed *paa Skriftens*

Ord, da det var umueligt med Vished at bestemme, hvad der af det *Ubegribelige* var talt paa Skrømt og hvad for ramme Alvor. Accommodationssystemet forudsatte altsaa, at Skriften var aldeles en Bog som andre |A:495Bøger, hvoraf man kun skulde antage hvad man begreeb, og kun hvem der betragtede Bibelen saaledes, og dog vilde have Skin af at bøie sig under dens Myndighed, kunde, uden Selvmodsigelse, hylde den Grundsætning. Vi maae fremdeles bemærke, at selv naar man indrømmede den Muelighed, at Christus og Apostlerne kunde, som sandhedskjærlige Mænd, i deres Tale om de for Tid og Evighed vigtigste Ting, læmpe sig efter falske Fordomme, saa kunde de dog umuelig, uden at ville bestyrke Løgnen, gjøre det *stedse,* kunde umuelig lade deres Disciple blive i Uvidenhed om, hvad de holdt for Sandhed og hvad de holdt for Løgn. Endelig kan det ikke nægtes, at Bibelens Modstandere med fuldeste Ret svarede Theologerne: enten har Christus og Apostlerne vidst det bedre end de sagde, og vare da Bedragere, eller, vidste de ikke bedre, da vare de selv befængte med deres Folks Fordomme, og aldeles uskikkede til at være vore Lærere. Her levnedes ingen Udvei, undtagen den, mange Theologer ogsaa, som i Fortvivlelse, gik, den nemlig at lade Apostlerne have *lært og skrevet* med falske Fordomme, men, uden at spørge, hvad man da maatte dømme om deres Ærlighed og Sanddruhed, eller om Christus selv, er det indlysende, at da han Intet har skrevet, kaldtes Skriften aldeles *utilforladelig* og *uefterrettelig*. Man kunde gjerne lade det staae ved sit Værd, om de læmpelige Theologer saae hvortil |A:496Læmpeligheden førde, men vist er det, at de maatte være meget blinde for ikke at see det; og at Systemets tydske Ophavsmænd: Semler og Teller, især den sidste, saae det ganske godt, og vilde netop did: til hvad Teller kaldte de Fuldkomnes Religion, derom gaaer Syn for Sagn.

Det var endnu under Syvaarskrigen, at Provst Müllers 1759.
Beretning om den besatte Anne Lohman, der omtrent klinger som vore Dages Beretninger om Magnetismens Underværker, gjorde stor Opsigt i Nord-Tydskland, og ved denne Leilighed var det Semler først med Eftertryk begyndte at accommodere Skriften, og Enden blev, at det blot var en jødisk Fordom, at Djævelen kunde besætte Folk, som Jesus læmpede sig efter, og bildte Jøderne ind han drev Djævle ud, ja anførde det endog netop som et Beviis paa sin guddommelige Magt, naar han dog kun helbredte Slag og andre slemme Syger. Teller gik, i sin Ordbog over det Ny Testamente: en Killing af Encyklopædien, endnu et Skridt videre, og forviiste Djævelen reent fra Theologien til Philosophien, eller de *øde Steder,* og skjøndt denne Oplysning fandt Modsigelse selv af Ernesti, blev den dog i det Hele taget for gode Vahre, saa man snart troede at kunne være ganske sikker, ei

alene for Besættelse, men ogsaa for al Fristelse af Djævelen, undtagen dog vel gjennem Philosophien. Nu kan man vist nok |A:497ikke fortænke Nogen i, at han ønsker sig fri for alt Gemeenskab med Helvedes Fyrste; men om det just skulde dertil være den rette Vei, at nægte *Mueligheden,* maa nok komme an paa, hvorvidt Christus og Apostlerne vare Løgnere eller ikke; thi det var vel grov en Læmpning efter de forstokkede Jøder, at ængste de Troende med Skildring af en Fare der ei var paa Færde, og ret ivrig anbefale idelig Kamp og Bøn mod et jødisk Hjernespind. Hvilken særdeles Ære og Fordeel man har ventet af at være sin egen Djævel, er let at gjætte, men at man gjort Regning uden Vært, er ogsaa vist, og allenfalds lader det sig unægtelig bevise, at er Mennesket sin egen Djævel: selv Ophav til sin Synd, da er Forlig og Samfund mellem Gud og Menneske i al Evighed ligesaa utænkeligt som imellem Sandhed og Løgn, og det synes ikke at være meget trøsteligt.

Da man nu saaledes havde faaet Hul paa Dogmatiken, og taget sig den Frihed selv at spille Djævel, gik det naturligviis lystig, og det var aldeles i sin Orden, at man læste Bibelen saaledes, som Fanden altid skal have havt for Skik; thi man var jo indtraadt i hans Pligter og Rettigheder. Strax efter den Hubertsburger Fred fremtraadte Johan Bernhard Basedov med 1764.
sine indtagende Forslag om at give Bibelen Afskeed og følge Naturen, som han, og uagtet Theologerne ei fandt for godt, saaledes at bryde over |A:498Tvert, og forargedes lidt over hans gale Snak og vilde Væsen, saa var det dog klart, at man, i det Hele, ønskede sine Børn hans liberale Grundsætninger, hvorfor han og lige indtil denne Dag velsignes i Pædagogikens Annaler, som dens vel lidt revolutionære, men dog oplyste og fritænkende Reformator. Tellers dogmatiske Lærebog, som blev forbudet i de 1764.
kursachsiske Lande, var, tilligemed hans Ordbog, et stort Skridt til Oplysning, og Semlers Angreb paa den bibelske Canon var saa 1771.
godt som afgjørende; thi han opstilte nu den ganske moersomme Grundsætning, at de bibelske Skrifters og Lærdommes Guddommelighed beroede paa, *hvorvidt* man fandt dem almeennyttige, og tjenlige til sin moralske Forbedring, hvilket man vel maa sige, var at sætte Bibelen en Voxnæse paa. Vel fandt de fleste af slige Nyheder ei synderligt Bifald hos Ernesti og Michaelis, ja heftig Modstand, især af den lærde Schmidt i Vittenberg, men deels er det naturligt, at de der talde af Verden bleve hørde, og deels havde det ingen Klem med Forsvaret, fordi Forsvarerne enten selv haltede, eller vilde tilligemed Bibelen forsvare hver Tøddel i Symbolerne, og de forrige Lærebøger; thi i begge Tilfælde gav man selv Fienden Vaaben i Haand. Naar Stemningen var saa antichristelig, som Følgen lærde, vilde rigtig nok selv det bedste Forsvar ikke hjulpet stort; thi naar Folk ønske

at befries fra Bibelens Aag, da er det ikke deres |A:499Sag at veie Grundene for og imod, det gjælder kun om Mod og et godt Paaskud, men tungt er det dog, at der i Tydskland ingen Theolog fandtes, som havde Hoved og Hjerte nok til, at sætte sig fast i det Ny Testamente, lade Alt fare og falde, som da ikke af sig selv omringede ham, men saa ikke vige et Haarsbred, og slaae Dommedags Slag med Ordet til Høire og Venstre; det vilde dog i al Fald givet Striden mere Liv, gjort Fornuftens Seier over Ordet mere vanskelig, men, hvis den vandtes, ogsaa mere glimrende, og det maatte dens Præster selv have ønsket, thi nu kan de slet ikke sige, de vandt Seier over Bibelen, men kun over dens haltende Fortolkere. Dog, ikke engang over dem seirede de, og kun Verdens overordenlige Høflighed, og Døden, have de at takke for Skinnet deraf; thi Ernesti, Schmidt og Michaelis bleve aldrig gjendrevne, de bleve kun overraabde, og det især eftersom de døde; ja behøvede man ret et klart Vidnesbyrd herom, da har man unægtelig et saadant i Striden om Christi Opstandelse. At hine Dages berømte Theologer selv manglede den levende Troe, og det Aandens usvigelige Vidnesbyrd, som vel maa kaldes det evige Livs Fæstepenge og Ventebrevets Seigl, det er saa vist, at de endog for det Meste nægtede Tilværelsen af Saadant, og vidste ikke andet Kjendemærke paa en levende Troe end et ustraffeligt Levnet, som var saa usikkert, at de enten maatte tilstaae, at et saadant Lev|A:500net kunde føres uden Troe, eller at selv Gudsfornægtere kunde have en levende Troe. Man seer da let, at deres Troe paa Skriften var fornemmelig en Indrømmelse af dens Sandhed, hvortil de fandt sig bevægede ved udvortes Beviser: ved Spaadomme, Mirakler, og især ved Historiens korte Kraft-Beviis: *Christus er opstanden.* Dette Vidnesbyrd, som, naar det antages, forbinder til at troe Apostlerne paa Ordet, da den Opstandne taler gjennem dem, og som ei kan forkastes, uden at gjøre Apostlerne til det Modsatte af hvad deres Skrifter udtrykke, til Bedragere og Taaber, dette Vidnesbyrd var det især som aftvang hver alvorlig Theolog, der ei turde trodse Sandhed, en Ærbødighed for det Ny Testamente, der strakde sig selv til de Udsagn og Lærdomme, han fandt utroelige, og dette Vidnesbyrd blev da nu ogsaa paa det Heftigste anfægtet i de bekjendte Volfenbüttelske Fragmenter. Er 1777.
det ikke strængt beviisligt, at disse Fragmenter, som man tillægger den kort forhen afdøde Reimarus i Hamburg, *ikke* ere af Lessing selv, da bør han, som deres Udgiver, have Æren alene, især da det synes som hine Dages, endnu lidt frygtsomme, Oplysnings-*Helte* have regnet det til pias fraudes at fremsætte deres egne Meninger under afdøde Mænds Navne. Dog, Ligemeget, Nok er det, at Jesus i disse Fragmenter fremstilles som en Erke-Skjelm, der stræbde efter den jødiske Krone, men greeb feil, |A:501spillede saa Helgen paa Korset, og, ved sine

Disciples Hjelp, Gjenganger efter Begravelsen. At man forbausedes over den djævelske Ondskab, som her havde ført Pennen, var rimeligt, men at man rustede sig mod det usle Nidskrift, som om det var Tyrkens og Pavens forenede Magt, det beviser, at de Lærdes Tro stod ødder, og det var ikke deres Sky ld, om Sligt ikke skadede den gode Sag mere end deres Forsvar gavnede den; thi alt Sligt skal betragtes og behandles som Smaating, Troen ikkun blæser ad, og bortvifter som Avner. Husker man desuden, at det kun var fire Aar siden, at den vakkre Gotfried Less i Göttingen havde udgivet sit Forsvarskrivt for Christendommen, der indeholdt det Bedste man dengang vidste at sige, da maa det synes end mere underligt, at de Løgnbillinger kunde sætte saamange Hoveder og Penne i Bevægelse. Imidlertid, om man end vil regne Götz for slet Intet, som man dog ikke skulde, naar man *her* vil regne Anti-Götz for Noget, og om man, som kan være ganske klogt, vil slaae en Streg over Semlers og Andres Væv, ja, om man endelig, som ikke skader, beskiærer Døderleins og Michaelis Bøger, skal man dog nødes til at indrømme, at Fragmenterne fik Skam, og at deres Modstandere stode som Seierherrer, men dog blev Opstandelsen fra denne Dag anseet for en tvivlsom Ting, hvorpaa Man Intet kunde bygge.

|A:502Dette maa være nok om Theologiens Dødskamp i Tydskland; thi det kan være nok til at vække en sand Forestilling om, hvad der mindre lignede en Kamp end en Beleiring, der var saa aldeles i Tidens Smag, at selv de kjækkeste Forsvarere tænkde mere paa hvad man kalder en ærefuld Overgivelse, end paa at holde sig til det Yderste. Føler man i sit Hjerte, og har man i Historien seet, hvilket et uindtageligt Gibraltar Kirke-Borgen er, hvor eenlig den saa staaer paa fiendtlige Kyster, naar den kun har en Elliot, som lader haant om at tinge, har Mod til at trodse, og Kraft til at svinge det lynende Sværd, som Intet uden Mistro kan sløve, da maa man vist overvældes af Harme og Sorg, ved at see den falde for Dværges Latter, som Jerichos Mure for Kraftens Basuner, man nødes til at sige: den blev skjændig forraadt, men fristes tillige til at glemme Tidernes Forskjel, og sigte de bange, forvirrede Stridsmænd, som man maatte sigte sig selv for en ligedan Brøde. Det Sidste maa imidlertid Historien erklære for Uret, den dømmer de Enkelte lemfældig i Grunden, og bryder kun Staven over deres Tid og Idrætter. Det var en Fristelses Tid for de overblevne Christne; ved en Brøde, som Fædre i mange Led deelde med dem, var Følelsens Ild udbrændt før den kunde opblusse i en stadig og forstandig Lue, *Aanden* var bortveget og Bogstavet dødt, Tvivl knugede og Fienden larmede, der var ei |A:503Syn, ei Sang, ei Nogen som kunde tyde Tidernes Tegn og opløfte Historiens Slør. Kvinden havde Veer for Viisdoms Søn, men der var ingen Kraft til at føde, en Skifting, sandselig kjødelig

Fornuft, blev lagt i Vuggen, og Kvinden gav sig til Taals, indbildte sig, hun havde født i Besvimelse, og tog sig for at opfostre Skiftingen til sin Alderdoms Trøst, nærede Slangen i Barmen, som med dødelig Forgift betalde hendes moderlige Omhu. Det er i et sandfærdigt Billede den tydsk-evangeliske Kirkes Historie fra Luthers Dage til Kants, sørgelig, men riig paa Underviisning og Advarsel for de kommende Slægter.

Der man da skrev Syttenhundrede og Fiirsindstyve, da kan man sige, at den herlige Borg, hvori de mange Tusinde Gange Tusinde havde som Gjæster og Udlændinger bygget saa trygt i de fremfarne Dage, i hvis klare Speile de havde beskuet sandfærdige, liflige Billeder af det Huus som haver Grundvold, og er bygt uden Hænder af Gud, evigt i Himlene, i hvis Hvælvinger Ordets levende Røst havde udtonet Himlenes Viisdom, fra hvis Tag de paa Kjærligheds lyslette Vinger vare opfarne at skue den evige Konge Ansigt til Ansigt, den herlige Borg, opbygt af levende Stene i den Korsfæstedes Blod, og oplyst af den Opstandnes Herlighed, den *stod ikke længer* i Tydskland, selv det sidste Fløi, Capellet over den hellige Grav, var nedbrudt, og |A:504medens Enkelte ofrede Mindet en Taare og Fremtid et Suk, medens de der skulde vogte Borgen, grove i Gruset, for nemt at vorde rige og prale med Rov, var det Tidens Tone at spotte med Borgen, besynge dens Fald som Slægtens Triumph, paadigte den alle sine Fjenders Udaad i forrige Tider. Her vorder Historien af sig selv en Klagesang; thi dens Aand er bandlyst af Verden, nedmanet i Gravene, naar Menneskens Børn nedbryde med Latter dens herligste Værker, stræbe at udrive det dem forlenede Øieblik af Tidernes Kjæde, give Afkald paa Slægtens Krone og Kjærligheds evige Rige, for den vanvittige Vellyst-Drøm, at de ere Guder, naar de et Øieblik kan synes at handle og vandle, styrte og raadne paa *deres Eget*.

Hvorvidt hedenske Læsere kan og vil tilgive den christne Historiker slig en hørlig Gjenlyd af Kirkens Klagesang, blive deres Sag, men hans er det, ei over Klagen at glemme sin paatagne Pligt: en rolig Fremstilling af Tiden i alle sine vigtige og aabenbare Retninger. Læserens ueftergivelige Pligt er det imidlertid ogsaa at tage til Takke med en ufuldkommen og ufuldstændig Skildring, saalænge han ei, i en snever Vending, veed nogen bedre, og det maa være Undskyldningen for de store Mangler i den som nu følger af de boglærde Tydskeres Digten og Tragten. Denne er, som man veed, i alle Maader saa vidtløftig, at der allerede hører Lærdom til at |A:505vide Bøgernes Titler, end sige deres Indhold; og Hoveder, der saa saare elske den lille Krig og spredte Fægtning, er det ikke nemt at samle i Linie, end sige i Sammenhæng.

Tvivlsomt kan det synes, hvor man helst skulde begynde,

naar man ønsker at give en klar Oversigt af den tydske Bog-*Verden,* men at vi maae begynde med hvad man har kaldt de skjønne, uagtet man heller skulde kalde dem *nette Videnskaber,* er upaatvivleligt, da Erfaringen har nødt de største Tvivlere, om Poesiens Sammenhæng med Videnskabeligheden, til den Indsigt, at, i det Mindste siden Reformationen, har Poesien havt et vist Forspring. Kunde da end den nette Forklaring, hvormed man meget nøisom har taget til Takke, staae for Skud; var Erfaringen forklaret, ved i Poesien at see Videnskabeligheds Lokke-Due, der maatte flagre forud for at angle Hjerter og give Smag, saa blev det dog lige vist, at den maatte betragtes først. For Resten, saa naar man gaaer ud af Kirken, pleier man gjerne at tage Psalmebogen med, og naar man lægger den paa Hylden, er det ganske *naturligt,* at man tager Visebogen fat, for desnemmere at komme ind i en anden Materie. Over dette og meget andet kan man let, ved at betragte Klopstock, Lessing, Vieland og Vinkelmann, falde saaledes i Tanker, at man er nær ved at falde i Staver, men det er dog ikke Umagen værd, som det koster at *fatte og* |A:506*samle sig* igjen, og før vi fæste Øie paa disse storskaarne Time-Billeder, maa vi lade det løbe omkring imellem de mindre. I Almindelighed maae vi bemærke, at hvad der i Grunden stedse var Tilfældet med Tydskerne, var det ret øinsynlig nu, at man nemlig digtede, *som man havde Forstand* til, og havde for det Meste kun maadelig Forstand paa Poesie. For at begynde fra den vrange Side, som nu heed den rette, vil vi standse ved Friderich den Andens Thron-Bestigelse, og medens han mønstrer Tropperne, der skulde indtage Schlesien, vil vi mønstre Troppen som skulde forgude ham, og i det Hele prøve Aanderne, som skulde indtage Riget, det hellige *romerske* Rige, og halv om halv det danske med.

Preuseren Gotsched, en *ægte* Volfianer, Oversætteren af Bayles Ordbog, i sin egen Indbildning fra alle Sider en Hercules, men for Resten en Træmand, født under Vandmandens Tegn, var dengang endnu Stodder-Konge paa det tydske Parnas, og efter hans Formening var Alt hvad man vil nævne, seet paa Fransk, og sagt paa Tydsk, og sat paa Riim, særdeles prægtig Poesie, ja man sporede overalt, at han var en praktisk Philosoph, som aldrig glemde, at jo tyndere de vaade Vahre ere, desmere flydende. Han havde sit Værksted og sin Veierbod i Leipzig, men til hans store Kummer havde han i Zürich en mægtig Medbeiler, født under samme |A:507Himmeltegn men under en anden Planetstilling, nemlig Bodmer, to Dage ældre i alle Maader, og hvis Hjerte hængde ved Minne-Sangerne, de græske og engelske Digtere, uden at han dog vidste hvorfor, eller kunde vise hvad han vilde. Man har havt det moersomme Indfald for Alvor at sammenligne disse to Kæmper med Luther og Zvingel; om man har bemærket

født 1700.

født 1698.

den endnu større Lighed mellem deres og Fædrenes Trediveaars-Krig, skal jeg lade være usagt, men vist er det, at saa langvarig var deres Hanekamp, og ligesaa vist er det, at egenlig i *Modsætning* til Begge, dannede sig den nytydske Poesie, saa deres Reformation ganske rigtig er en Travestering af hin i det 16tende Aarhundrede. Hermed begyndte da i Tydskland den æsthetiske Kløe, en Hudsygdom, som den Syge anseer for Yttring af en overordenlig Smag, og er velfornøiet med, men som særdeles uleiliger andre, ved, som en Finger-Begeistring, at avle æsthetiske Recensioner og Afhandlinger i Mangfoldighed, der vil lære Digteren at skrive, uagtet de kun lære hvordan Vedkommende kan læse. For ret at indsee, hvor bagvendt denne Handel er, maa man forstaae, at Æsthetikeren, naar han kommer allerbedst, dog altid kommer bag efter Digteren, og kan i det Høieste vise, hvormegen Poesie hans Folk med Tiden har fordøiet, kan kun bortvise dem fra Parnasset, som have der Intet at gjøre, men umuelig foreskrive Digteren en Bane, der |A:508først ved hans Vandring kan aabenbares. Man seer imidlertid let, hvad det er som i den nyere Tid har forvirret det naturlige Forhold, der i den gamle Verden fremkom af sig selv, Forholdet mellem den flyvende Digter og den efterhinkende Grammatiker, det er nemlig en Misforstaaelse af den Sandhed, at Poesiens Guldalder ligger bag os, og at vor Tids Digtere umuelig kan bringe det videre end til at gjennemskue og oversætte eller rettere opvække den forklaret. Da nu Digterne sielden ere flittige Læsere af hvad de skal have Møie med at forstaae, træffer det sig gjerne, at upoetiske Hoveder med nogen Sands for det Skjønnes Yderside, for Versets Velklang, Udtrykkets Livlighed, Tankernes lette og yndige Forbindelse, blive de Første, som i Fornuftens Alder opdage, at hvad der hidtil i Modersmaalet gjaldt for Poesie, er haardt og raat, haltende og stødende, og nu indbilde de sig, at kunde man faae Sproget og Versene og Tankerne saaledes høvlede og tilskaarne, at de lignede hvad de see i Poesiens Guldalder, da var Spillet vundet og Klenodiet grebet. Nogen Nytte vil disse Folk nu altid gjøre, i det de blotte, og stræbe at afhjelpe Sprogets Brøst, og see de Guldalderen, hvor den virkelig er, kan de ogsaa gavne Digteren, ved at vende hans Øie did, hvor det vil see anderledes dybt end deres, men vil de ikke blive ved deres Læst, vil de snakke med om Synerne de aldrig har seet, da blive de kun Digte|A:509ren til Byrde, staae Læserne i Veien, og blive til Latter, naar de skydes til Side, og Folket faaer Øinene op. Saaledes gik det Gotsched, som saae Guld-Alderen hvor den aldrig havde været: i Frankerig, men Bodmer, Homeers og Miltons Oversætter, gik det langt bedre, fordi han havde Øie paa, skjøndt ikke for, Poesiens sande Guld-Alder i Palæstina og Hellas, og dens begyndte Oversættelse i Engelland. Ved Bodmers Side

fremstod da ogsaa en Schveitzer, som, i det Mindste Aarhundredet ud, beholdt sit Digternavn, og hvem Historien neppe nænner at fratage, hvad han saa beskeden frakjendte sig selv, og paa den ædleste Maade stræbde at gjøre sig værdig: den mandige, gjæve, elskværdige Alpe-Sanger Albrecht Haller fra Bern, hvis Navnkundighed forresten er sikker nok, da han, som paa sine gamle Dage regnede sin ungdoms Sang til sin Ungdoms Synder, reiste sig i Manddomsalderen, som Boglærd, et varigt Mindesmærke, og forbausede, som en orthodox, og dog heel forstandig Physiker, den vantro Dværge-Slægt der i hans Alderdom begyndte at føre Ordet; thi han døde samme Aar, som den berygtede Billingkræmmer vilde forbyde Herren at staae op. Hans Jævnaldrende under Parnasset, fransk i alle Maader, og i det Høieste en god Visemager i Tidens Smag, var Friederich Hagedorn fra Hamborg, men i Aarhundredets andet og tredie Decennium var Skaren født, som i Friederich den Andens Dage, |A:510deels lod Fiolen sørge, deels sang og spilte, saa de knap for deres Lovtalere kunde selv faae Ørenlyd. Det kan neppe fordres af Historikeren at han skal sige, hvori Forskjellen bestod mellem hvad man kaldte Hymner, Oder, Elegier og deslige; thi det bliver udentvivl Grammatikerens eller Ingens Sag; men derimod kan det vel ønskes at han skal vide Forskjel paa de Gallo-Romanske, de Gallo-Grækiske, og Roman-Grækiske Sangere, og derefter, saavidt Rummet og Tiden tillader, inddele og beskrive dem. Naar man nu har forudskikket den Bemærkning, at i et Land og en Tid, hvor hele den forrige Digterverden i det Ringeste tildeels oplades og betragtes, skeer paa alle livlige Gemytter et mere og mindre blandet Indtryk, kan man vel, uden at volde Misforstand, regne Ramler og Kleist, Rabener, Gellert og Gleim med samt Schlegel, Cramer og Flere til den gallo-romanske Side, da deres *Arbeider* i det Hele ikke aander noget Høiere end Efterligning af franske og latinske Forfattere. At det var imellem disse Friederich fandt sine største Beundrere og flittigste Lovsangere, vil man vel forud gjætte, og Historien behøver kun at tilføie, det især var Kleist, Ramler og Gleim, der forgudede ham. Hvad for Resten deres Digterværd angaaer, maa Verdens-Krøniken henvise til Historien af den tydske Digtekunst, som det eneste Sted, hvor de enkelte kan komme i Betragtning, da den forudsætter, som afgjort, |A:511at de søgde Poesien, hvor den ikke var, og at hvem der kun er Digter for sin Tidsalder, er det i Grunden slet ikke, hvor agtværdige hans Bestræbelser, som virkelig især Gellerts, Rabeners og Cramers, for Resten kan være.

Naar Verdens-Krøniken derfor endnu dvæler et Øieblik ved de sidste Navne, da er det mindre fordi den tillægger Gellerts lette og velmeende Fabler, Rabeners godmodige Satirer og Cramers Oversættelse af Psalteren eller hans smukke Riim om

født 1708.

1777.

Luther og Melanchton noget synderligt poetisk Værd, end fordi disse tre *Sachsere* hørde til den Leipzigerkreds som overstemmede Gotsched i hans egen Bolig, og som optog i sig en virkelig poetisk Landsmand: Friederich Gottlieb *Klopstock* fra Qvedlingburg. født 1724.

At skrive et Heltedigt, det Forsæt fattede Klopstock i sin tidlige Ungdom, og det var intet flygtigt Indfald; allerede i sit 21de Aar, da han reiste sig fra Skole-Bænken, høre vi ham tale om den episke Digtning og dens navnkundigste Præster med en Alvor, en Ild og Forstand, der paa den Tid er saa uforklarlig som et opvakt Hoved. Frit kunde man vædde paa, at denne Ungersvend, der kjæk brød Staven over Henriaden, ei lod sig spænde for Gallers Triumphvogn, og man seer godt at han stirrede paa Virgil som et slebet Speil for Homer, medens Hjertet hængde ved Milton, der, som en snild Bygmester, havde, ved der at reise Alteret med den Korsfæstedes Billede, |A:512forvandlet den olympiske Jupiters Tempel til en christelig Kirke. Det er i den nyere Tid noget sært Eventyrligt, at see en udmærket Boglærd betræde Høiskolen med et Værk for Øie, som han gjennem en trediveaarig Kamp udfører, som Tilfældet var med Klopstocks *Messiade,* og Arbeidet maa allerede derved i Betragterens Øie vinde et tiltrækkende episk Anstrøg, især, naar Digteren, som her, først selv maa smedde sine Vaaben, og ringe Hjulene til sin Stridsvogn. Et Spørgsmaal bliver imidlertid tilbage, om nemlig Værket lønnede Umagen det kostede, og om de Kræfter der udtømtes over det, ogsaa virkelig leve deri et poetisk Helteliv, kort sagt, om Indholden er virkelig episk, og Digtet Indholden værd? At nu det episke Digt skal omfatte en Begivenhed der har retmæssig Krav paa Menneskets, den hele *aandige* Menneskeslægts, fortrinlige Opmærksomhed, saa alle bør ville kjæmpe og seire med Helten, det indsaae Klopstock før han endnu lagde Haand paa Værket, at dette ikke kan være Tilfældet, med mindre Begivenheden stærk afbilder den Kamp og Seier, som er Menneskets Bestemmelse, og derfor nødvendig, mere og mindre klart, maa speile sig i enhver Begivenhed, det maa Digteren *føle,* om Værket skal lykkes, og at Begivenheden maa være historisk, være en legemlig Bedrift under høiere Bistand, er nødvendigt, naar Billedet skal vorde mere end en mat Skygge, have Kjød |A:513og Been, Fylde og Kraft; thi det er Forskjellen mellem Billede og Skygge, at hiint denne kun betegner, det r Forskjellen mellem Dukker og levende Redskaber, at med hine spiller, gjennem disse virker den beherskende Aand. I en Hast maatte man vel nu synes, at ingen Begivenhed kunde være et sandere Billede af Menneskets Kamp og Seier end Frelserens Lidelse, Død og Opstandelse, og det er intet Under, at en *Troende,* som Klopstock oplevede Vantro nok til klarlig at vise døde

han var, faldt paa, at det maatte saa være; det er intet Under, at 1803.
han, hos hvem Følelsen, uden at være dyb, dog var det eneste Aandige, satte sig fast i den Indbildning, men det er derfor lige sandt, at just fordi hiin Begivenhed er uendelig mere end nogen anden, just fordi den er Menneskets sande Kamp og Seier, hvoraf kun de yderste Omrids falde i Sandserne, just derfor er den intet Billede hvori man kan beskue den hele Historie, men skal meget mere vorde beskuelig igjennem den. Dette er allerede tydeligt nok, naar vi mindes at Frelserens Kamp var indvortes, hans Seier usynlig, og selv hans Triumph kun aabenbar for *Troendes* Øine; thi hvad intet Øie har seet, kan intet Ord udsige, og hvem der vil skildre hvad han ikke kjender, maler kun Skygger af sit eget Hjernespind. Saa gik det Klopstock, forsaavidt han ikke skildrede sine egne Følelser, det Epos han frembragde, er *hans,* ikke Menneskeslægtens, og |A:514da han unægtelig var mere begeistret for Digtningen end for Begivenheden, har han ingen Føie til at kalde Historiens Dom uretfærdig. Mærkeligt er det, at Klopstock udentvivl har følt, at Digtet burde ende med Opstandelsen; thi det var en fiin Følelse, da Himmelfarten unægtelig, i Historien, er en elegisk Begyndelse til Kirkens Epos, men at han dog lod sig blænde af den skuffende Heelhed, Digtet ved Fortsættelsen syndes at vinde, er et af de mange Vidnesbyrd om, at han tit kom til Kort, fordi han vilde maale sin Følelse med en Alen, der var meget for kort, med sin, slet ikke aandige, Forstand, men det klareste, og, fra en vis Side, sørgeligste Beviis paa denne Maale-Syge, er det unægtelig, at Digteren ikke stræbde at skildre Frelserens Nedfart til Hel; thi turde han vove sig did, som vi veed han turde, da maatte han og føle, at til en Slags historisk Skildring af den seierrige Kamp, hvori Afgrundens Throne faldt, Dødens Porte sprængdes og de løskjøbde Fanger udfløi, var her den eneste gode Leilighed. At vi af denne Skildring, der maatte blevet det mest Episke i hele Digtet, kun, og det paa urette Steder, har faaet enkelte Stumper, derfor kan vi takke den tydskoplyste Forstand, som alt da, selv hos Christne, vilde være klog over hvad som skrevet staaer. En saadan Betænkelighed maa vel synes latterlig hos en Sanger, der troede sig det tilladt at digte til den hellige Historie Alt, hvad der ikke udtrykkelig |A:515streed imod den, men *det* var i Tidens Aand, som gjerne vilde have det Hele forvandlet til et Eventyr, *hiint* var *mod* Tidens Aand, som ei taalde at mindes om, at der stod i Bibelen, hvad den havde besluttet ikke maatte staae der, og hvad Forskjel det gjør, har man dog vel endelig lært. Her falder Digtet af sig selv ind i sin Tid, og, betragtet i den, er det saare mærkeligt; thi det er et allegorisk og halv prophetisk Digt om Kirkens Lidelse, Død, Opstandelse og Himmelfart, det betegner i det Hele, og udtrykker paa mange Steder levende, den Smerte og det

Haab som det attende Aarhundredes Christne maatte føle, ved daglig at see Ødelæggelsen nærme sig, uden dog at tabe den Helliges Almagt og store Forjættelser af Sigte. Intet Under da, at de første Sange, der udkom i Aar med den Aachenske Fred, modtoges med overordenlig Varme, at Længselen efter det Hele steeg mangensteds en Stund til Utaalmodighed, og at Slutningen, der udkom tilligemed de wolfenbüttelske Fragmenter, aandede Lunkenhed og mødte Kulde. Trøsteligt er det, at endnu saa silde en udmærket Aand vilde saaledes for Alvor med al sin Kraft lovsynge Frelseren, og turde haabe Udødelighed med ham, men sørgeligt er det, at, uagtet det smigrede den tydske Stolthed, af en Landsmand at modtage den høie Fod hvorpaa endnu intet af de nyere Folk havde lært at staae: *Hexametret,* og et Heltedigt, som ligeledes i den ny Verden gjaldt for |A:516mageløst, at desuagtet Messiaden og dens Sanger vare saa godt som glemte, før den blev færdig, og han mæt af Dage, ja, at ligefra Syvaarskrigen af førde man, i Berlin, Avindskjold imod Klopstocks og Messiadens Beundrere, under Navn af den *nordiske* Skole. Kjært bør det imidlertid være Dannemark, hvis Konge gjorde Klopstock til sin Embedsmand, *som* Messiadens Sanger, at Kjøbenhavn var Middelpunkten for de nordlige Tydskere, hvem Berlinerne, med den berygtede Boghandler i Spidsen, tænkde med et saadant Øgenavn at beskjæmme. At Klopstock ei ganske tabde Tydskernes Naade, derfor maa han vel for det Meste takke sit lange Digt om Hermans Slag, som da vist derved er afbenyttet; thi et poetisk Værk bliver det aldrig, med mindre pralende Tydskhed er Poesie. En kjedsommelig Gjentagelse af hvad hver enkelt Sang og Tale udtrykker ligesaa fuldstændig som det Hele, store Ord om Catter og Cherusker, om deres Mod og Manddom, vilde Grumhed og bløde Hjerter, Sværd og Landse, Blod og Krandse, med Raab paa Vodan kun til Stads, og matte Skyggerids af ossianske Helte, det er Alt. Vist nok sporer man Digterens milde Følelser for Venner og Fædreneland, men de ere for os som smaa venlige Børn, der have forvildet sig paa Bjergene, og som vi ønske at følge bort fra de grumme Vildmænd, til hvis Barm de ei kan trykkes, uden at blegne og døe.

|A:517Ogsaa med Psalme-Digtning syslede Klopstock, i det han deels omarbeidede gamle, deels skrev nye Kirke-Sange, og hans Grundsætning om Davids Psalmer: at det egenlig var dem, man skulde lade gjenlyde i den christne Kirke, eller at det kun var nye Strænge der skulde sættes paa Davids Harpe, denne Grundsætning var ustridig den eneste rette, men for at anvende den med Held, maatte Klopstock havt et langt dybere Blik i hine Psalmers Herlighed, en langt enfoldigere Troe, et langt anderledes klangfuldt og smeltende Tungemaal og Tonefald. Nu frembragde han kun matte, høitravende, og tit opskruede, Sange

med enkelte deilige Linier og søde, venlige Toner.

Samle vi nu Alt, da bliver Slutningen, at Klopstock, uagtet sin aandige Følelse, forenet med christen Troe og et fiint Øre for Sproget, ingenlunde blev en i Historien udmærket Digter, og blev langt mindre end han kunde blevet, fordi han tiltroede sig for meget, vilde stadse med sin Følelse, sit Sprog og sine riimfrie Vers, saa der ikke er meget at indvende mod den Lessingske Vittighed, at han var saa fuld af Følelse at Læseren som oftest Intet følde; thi det vil sige, at han overspændte sin Følelse, og vilde tvinge baade sig selv og Læseren, med store Ord, stærke Udraab og hyppige Streger, til at gløde og sittre og daane ved hvad der i det Høieste gjorde ham Hovedet heedt. Havde han følt dybt nok, til at |A:518føle, at den episke Digtning gik over hans Kræfter, og veemodig, med den for Øie, og Krøniken i Haand, stirret paa de forbigangne Tider, da vilde han, synes det, have virket langt mere, og langt mere velgjørende paa sin og hver følgende Tid; thi rimeligviis vilde da den Krands, hans Disciple: Stolberg og Voss, have stræbt at dele, heel og med høiere Glands omsnoet hans Tinding. Dog, omsonst beregner man, hvad der vilde skeet, hvis en Mand havde været andet, end hvad han var, og altid feiler man i at troe, det, efter Omstændighederne, vilde frugtet bedre; thi saavel for at han kunde virket som været anderledes, maatte han i Tiden have skiftet Plads, og altsaa været en anden. Historien anmærker da kun Saadant, for at advare hans aandige Frænder, og for, ved at pege paa de Blomster, til hvilke han lagde Spiren, at minde om, at han dog ei gik saa barnløs heden, som det ved første Blik kunde synes. Sørgeligt er det, hos hint Aarhundredes christeligste Sanger at spore Saameget af hvad der gjorde Tiden ulykkelig, og savne selv meget af det Liv og den Lethed, den Vidskab og Ynde, som man finder hos Verdens samtidige Skjalde: hos Lessing og Wieland; thi det viser aabenbar at mange af de herligste Kræfter vare faldne fra Troen, og at de overblevne, for at undgaae Strid og Skam, stræbde at holde Skridt med Tiden, og udmaie Kirken, saa den uskjæmmet kunde staae ved Siden af Verdens |A:519Theater, ja endog kappes med det i Holding og Bram. Men derfor maa det aldrig glemmes, at Klopstocks Sang, langt mere end Lessings Tale, overstemmede det franske Hanegal, at den med sine høie, tit høitidelige og altid ædle Toner, beskjærmede mangt et Øre, saa det dog ei ganske fortrylledes af arge Sirener, som nu udlaande, især til Wieland, deres meest forføriske Stemmer, ja, frit kan man sige, at hvor der i Aarhundredets Løb udgik aandig Sang fra christne Huse, og hvorfra udgik den ellers? der havde Klopstock været og sjunget en Spaasang for Digterens Vugge.

Fem Aar efter Klopstock var Gotthold Ephraim Lessing født i Øvre-Lausitz, men fremtraadte som Forfatter et Aar førend han, 1729.

uden dog paa nogen Maade at vække saadanne Forventninger; thi det er Forholdet mellem disse Aander, at den Ene spændte strax sin Bue saa høit, at den var nær ved at briste, den Anden legede først længe med sin, som om han vilde dølge, hvad man saae, da den tilsidst blev spændt, at den var falsk og slog tilbage. Uden at trække Noget ved Haarene, kunde man saaledes paa mange Maader sætte de Tvende mod hinanden, den ene Bogs Mand mod de mange Blades, men det vilde Alt kun sige med flere Ord, hvad der, naar man forstaaer det, siges bedst med faa: hos Lessing var Forstanden overveiende, som Følelsen hos Klopstock; thi deraf fulgde, uden at det dog |A:520*altid* vilde følge, at den Ene blev mere, den anden mindre aandig, jo længere han levede, i det Hiin udvidede sin Forstand, medens denne udtømde sin Følelse. Klopstock endte *hvor,* skjøndt naturligviis *ikke som,* Lessing begyndte, med Stile-Øvelse og Snurre-Piberier, og Lessing endte hvor Klopstok begyndte, i Nærheden af det Høieste, Verden maa prise Lessings Konst og gode Lykke, og Historien vilde istemme, dersom han ikke, til al Uheld, havde paa sit høieste Stade havt bag sig, hvad Klopstock først og sidst havde for sig: Menneskets sande Epos og evige Laure. Om en saadan Mand maae Domme, selv i Aandens Rige, være ligesaa forskjellige som Hjerterne, og hvem der glæder sig ved at see Christendommen korsfæstet, og forhaanet i sin Grav, kan aldrig bukke sig dybt nok for den Ypperste-Præst, som afsagde Dommen, og tog Folket med Ord; men skulde Historien komme til at vidne, at Christendommen, ligesaalet som dens Mester, kan selv i Graven vælte Stenen fra Hjertet, da turde det vel gaae den ny Ypperste-Præst som den gamle, at selv de der vilde forgudet ham, naar han kunde seiret, ere de redebonneste til at fordømme ham, skjøndt naturligviis i Grunden kun fordi han ikke kunde give Guds Ord et *ulægeligt* Banesaar. At nu, hvo der vedkjender sig Opstandelsens frydefulde Haab i Tro paa den opstandne Frelser, maa, uden at fordømme Manden, der maa staae eller falde for Ham der seer |A:521paa Hjertet, ikke alene harmes og sørge over, at en Aand, skabt til at oplive den døende Christendom, gav den sit Banesaar, men tillige finde, at han, selv paa Taget af sit Bibliothek og paa sin Tidsalders Skuldre, hvor han virkelig stod, og det paa Tæerne, stod han dog meget for lavt til at kunne oversee enten Korset eller Historien, og vilde netop fra Zions Bjerg, som han foragtede, have havt den fri, uindskrænkede Udsigt han beilede til, seet sig selv som en Dværg, der forklaredes i en Kæmpe, vældig nok til at omfatte hele Skabningen, see! alt dette er saa nødvendigt, at det vilde røbe ligesaa megen Blindhed som *Intolerance,* at forarges derover. Kan de wolfenbyttelske Steenbillinger, med Nathan den Vises Indseigl, holde Christendommen i Graven, da er den som kun lever i Opstandelsens Haab, noksom beskjæmmet, og straffet saa

haardt som mueligt: paa Livet, men kan de det ikke, var det dog klogest at tvivle i Tide, for ikke saa hovedkulds at falde fra Troen i Graven, Man grov til en anden, og Historien kan da, i Dage der sagtens vil afgjøre Spørgsmaalet, ikke raade Christendommens arrigste Fjender noget Bedre, end at lade hver mene og gjætte som han vil, og selv spille den redelige Tvivler, hvem det er ligegyldigt hvad der skeer, naar kun Løgnen faaer Skam og Sandhed vinder.

Efter saaledes at have opfyldt christen Kjærligheds Pligt, som byder, at *haabe godt om* |A:522*de Døde i Herren,* og advare de Levende, vender Historikeren sig, som det synes ligegyldig, fra Fragmenternes Udgiver og Beseigler, til de mange vittige og forstandige, men endnu flere maadelige og intetsigende, Blades Forfatter. Efter lang Omflakken under trange Kaar, strandede Lessing som Hofraad paa Bibliotheket i Wolfenbyttel, og det er et 1770
tro Billede af hans indvortes Liv; thi, efter forgjæves at have i Forstandens vide Verden søgt Sandheden i en ham velbehagelig Skikkelse, slog han sig til Roe med Literatur, Brudstykker og Comoedier. Et af de mærkeligste Brudstykker han har efterladt, er Begyndelsen til et Digt, som det hedder, om Religionen, men som det er, om det menneskelige Hjertes dybe Fordærvelse, et Brudstykke, der i Bitterhed og Fynd langt overgaaer Popes Vers om samme Gjenstand, og naar en Mand med den Erkjendelse befeider Aabenbaringen, da maa det vel være hans Alvor, hvad ogsaa en af hans Fabler skal lære, at Ræven er den bedste Moralist. Dog, dette er ikke den eneste af hans Fabler, der naturligviis for Resten hører til det mest Poetiske han har skrevet, som aander en føielig Moral, for ikke at tale om hans saakaldte lyriske Digte, der for det Meste ingen Ting *aande,* men blæse ad Meget, som man skulde bøie sig for, og bøie sig for Meget som man skulde blæse ad. Skuespil, samt alskens Konst og Kritik var hans Livstykker, og det er unægte|A:523ligt, at han bidrog saare meget til de fri Konsters Udbredelse, og skattede meget i dem, fremfor sine Samtidige, efter sit Værd, men ogsaa dem langt over deres. Han prædikede høit mod det voltairiske Afguderie, men naturligviis ikke mod den voltairiske Ugudelighed; thi han meende, at naar Gud kun vilde tilgive Digteren i Paris, havde Philosophen i Fernei ingen Nød. Han løftede sin Stemme for Shakspear og saavist som denne Digters Værker have siden i Tydskland og Norden havt uberegnelig Indflydelse, til at hæve Begrebet om Poesie, og især til at plante et høiere Maal for Tragoediens Muse, vil Lessings Navn, som deres forstandige Lovtaler, og i det Hele som Æstethiker, forsvare sin Plads i Verdenskrøniken, naar det i Kirkens helst maatte ønske at fortrænges, og i Poesiens taber de fleste Blade af den Krands der flettedes baade for skyndelig og for tyk til at have mange

Evighedsblomster. At hans Comoedier forgaae med Tiden, synes den alt at have viist, at hans Fabler vil svinde mærkelig ind, og at selv de bedste af det Slags have deres Plads i Poesiens Borgestue iblandt Tjenerskabet, tør man vel mene, og om selv Nathan den Vise vorder indladt i Hallen, vil komme an paa en Prøve. Dette *Tanke-Spil;* thi saa er ustridig dets rette Navn, digtede Lessing, efter eget Sigende, for at spille Theologerne, med deres *indskrænkede* Begreb om Troen, et Puds, men det var i al Fald |A:524sig selv, eller Troen han spilte det; thi under Skin af, ved Giærde-Brud at udvide dens Enemærker, gjorde han dem aabenbar til en Fælled, hvorfra *kun den* var udelukt. Vel klinger det ret artigt, at hver Tro kan være god for sig, naar den holder sig paa sit Eget, men saalænge man endnu ikke har viist Mueligheden af at troe Noget er sandt, uden at troe, det Modsatte er Løgn, samt at elske Sandhed, uden at afskye og hade Løgn, ja, saalænge den Troe, at man skal hade og afskye sin Troes Fiender, ikke kan nyde Godt af den uindskrænkede Tolerance, og saalænge de der Intet troe, ei holde op at bekjæmpe dem der troe Noget, og erklære deres Troe for falsk, kort sagt, saalænge man ikke aabenbar vil modsige Fornuften og sig selv, og kan bevise at det ingen Selv-Modsigelse er, saalænge er Talen om stridige *Troer,* der holde Fred med hinanden, et endnu langt større Brud paa Sandheden end paa Sproget, og en af de groveste Selvmodsigelser, hvori man kan gjøre sig skyldig. At forfølge Folk med Ild og Sværd, fordi de ikke have vor Tro, er et Galenskab, som altid beviser at Forfølgerne ere blinde for en af de klareste Sandheder, og en Christen kan ikke gjøre det, uden at stride mod det Ord han skal troe: at Sandheds Rige er ikke verdsligt; men af al Magt, med hvad man troer er Sandhed om Menneskets vigtigste Anliggender, at bekjempe hvad man troer er Løgn, det er aabenbar en ubrødelig |A:525Pligt, ja, for at nægte denne Kamps Retmæssighed og Nødvendighed, maa man modsige en soleklar Sandhed, og det uden anden Fordeel, end at man ved Nægtelsen bekræfter, hvad man vilde nægte; thi man kan jo umuelig bekjæmpe den Troe, at man skal kjæmpe mod Løgnen, uden med det Samme at paastaae, man skal kjæmpe mod Løgnen, og hvad man ikke kan nægte uden at modsige sig selv, det er unægtelig Sandhed.

Mindst skulde man vente slig en Selvmodsigelse af et Aarhundrede, der kaldte sig det philosophiske, dersom ikke alle Tiders Erfaring lærde, at hvem der tænker høit om sig selv, tænker sielden dybt, og at hvem der i Vidskabs Rige raaber idelig paa sin høie Rang, svarer aldrig til den. Vidste vi da ikke meer Aa hundrede, end at det stedse havde sin Storhed i Munden, og sig selv i Hovedet, at d de af at være videnskabeligt, dydigt og opl st, fremfor alle dets hensovne Frænder, daandet Vidnesbyrd

behov om, hvad det i Grunden var, og dets Historie skal vist ikke modsige Slutningen. Det er derfor intet Under, at de Samme der med stort Bram erklærede Frihed i Troes-Sager for en uafhændelig Menneskerettighed, heftige og umilde Domme over Andres Tro og Tænkemaade for en Vederstyggelighed, der kun beviiste en slet Sag og et ukjærligt Hjerte, at de Samme af al Magt bekjæmpede og spottede de Christnes Troe, erklærede dens Tilhængere for |A:526Tosser eller Hyklere, og paastode at de gjorde det af reen Kjærlighed til Sandhed og deres overtroiske, vildfarende Brødre; men skraalede høit paa Intolerance, Ukjærlighed, Pavedom og Præste-Ondskab, naar de Christne toge sig den Frihed at erklære deres Troes Fiender for Sandhedens og Menneske-Slægtens, uagtet de ikke, uden at fornægte, hvad de troede var Sandhed, kunde ansee dem for andet. Den Tolerance man fordrede var da aabenbar, at hvad de Christne kaldte Guds Ord skulde lade sig slaae, uden at slaae igjen, tie som Frelseren da han i sit Kjøds Dage leed taalmodig, eller dog svare dem der haanede, og trodsede stoltelig paa deres Ufeilbarhed, med føielig Høflighed og beskeden Tvivl om sin Sandfærdighed, det er: med en Selv-Fornægtelse, hvorved det erklærede sig selv for Løgn og sine Tilhængere for Daarer. At Christne kunde gjøre en saadan Stilstand, maa vel synes utroeligt, men fra Lessings Tid af gjorde de fleste tydske Theologer den dog, og det Eneste der kan siges til Undskyldning saavel for Enkelte af dem, som af Modstanderne, er, at man i Menigheden alt en Stund ei havde havt synderlig Begreb om anden Intolerance end den, som udøvedes af den verdslige Haand, gav, som det syndes, Ordet Vægt med Staal og Steen, eller lukkede dog med Beegplaster Modstandernes Mund. Vel burde disses Færd have mindet de Christne om, at der gives en aandig Intolerance, som aldrig |A:527kan skilles fra den levende Sandhed, og som de nu, da det de ansaae for Løgn, gav Exemplet, skulde, med rene Hænder, drevet til det Yderste, for at vise, de havde Sandhed med sig, og turde trodse paa dens Kraft; men, for at kunne gjøre det, maatte man have vidst hvorvidt man turde troe Bibelen paa Ordet, og troet levende derpaa, det var, som vi veed, ikke Tilfældet, der var langt flere Varianter i Theologernes Hoved end i deres Bibel, og i ingen af de meest cursive Haandskrifter var Ordet saa mat og ulæseligt som paa Hjertets Tavle, derfor gik de Fleste paa Forlig med Fjenden og mødte ham paa Halvveien, medens hvem der var ret ivrig, skjød sig bag Stats-Religionens Skjold, og raabde paa den verdslige Arm. Saaledes var det med Götze i Hamborg, hvis Navn er blevet til et Skjældsord, men saameget end Kirken maa frabede sig slige Zeloter, har man dog, i *Forhold,* gjort ham stor Uret, da han slet ikke gjorde andet, end hvad der over hundrede Aar var kaldt berømmeligt i den tydske Menighed, og havde samme Ret til at

bebreide de andre Theologer, at de ei vare Zeloter, som de til at bebreide ham, at han var det bagvendt. At forsvare ham lader Historien vel være, og den vilde neppe nævne ham, havde han ei havt det store, og Kirken det endnu større Uheld, at han var i Tydskland den sidste bekjendte Ivrer for det lutherske Lærebegreb.

|A:528Disse Bemærkninger kan synes Mange fremmede for Talen om Nathan den Vise, men det er da, fordi de ikke veed, at den har siden været som Tolerancens *symbolske* Bog, hvor det ansaaes for *aabenbaret,* at Bibel, Talmud og Alkoran vare lige gode, og kunde let forliges, naar de lagdes paa Hylden, men at Ivrerne, især for Christendommen som den eneste saliggjørende Troe, vare næsten altid arrige Skalke med Skjelmen bag Øret, og i al Fald foragtelige Kryb, som man ikke noksom kunde hade og nedtræde. Det er altsaa, som man seer, en Aabenbaring for dem der ingen troe eller trænge til, et Evangelium for de Sunde, men en Tordenkile for de Syge, kort sagt: det er netop det Modsatte af Bibelen, og den skal da ikke rose sig af Tolerancen, med mindre den vil lade sig trykke om til en Alkoran; thi kun under den Betingelse kan den frikjendes for Fornuftens Domstol, og slippe med at sættes i Daare-Kisten, for en Sikkerheds Skyld, blot saalænge til Verden har glemt den, hvorpaa den skal have frit Forlov til at reise hjem til sin Faders Huus, og ende sine Dage i Stilhed.

Denne Idee er, som man den tager, høit eller lavt, meget prosaisk eller meget poetisk, men, i en Christens Øine, rav splittergal, hvordan den saa tages, saa det kun er Spørgsmaalet, om Lessing har taget Tonen høit nok til at gjøre Tanke-Spillet poetisk. Herom kunde tvistes |A:529meget, og Spørgsmaalet er, i den menneskelige Aands, altsaa i Menneskets, Historie, ikke saa ubetydeligt, som det kan synes; thi det hænger sammen med det store Spørgsmaal, om man nødvendig skal fødes Digter, eller om man ogsaa kan udvikles dertil, med andre Ord: om Poesien i allerstrængeste Forstand lader sig fornuftig fatte og *begribe,* om Æsthetiken kan *vorde* en Videnskab i samme Forstand, om end ikke, i samme Grad, som Mathematiken, det vil sige i *samme Grad som Historien.* Vel beroer det store Spørgsmaal her, ligesaalidt som nogensinde, paa det mindre, thi dette kan nægtes og hint alligevel bejaes, men ikke omvendt, da Virkeligheden indeholder Mueligheden i sig. Vi har nemlig i Nathan den Vise, et Forstands-Værk for os, det vil sige: Forfatteren gjorde hvad han *vilde,* og *vidste* hvad han gjorde, arbeidede efter roligt Overlæg med klar Bevidsthed, og tvinges vi nu, ved Værkets Indtryk, og Forhold til poetiske Værker, til at erklære det for poetisk, da maae vi indrømme det store Spørgsmaal, enten vi saa kan begribe den Sandhed eller ikke. Men, om nu ogsaa, som vel turde være

Tilfældet, Sagen bliver ved at være *tvivlsom,* er Følgen dog den samme; thi *tvivlsom* kunde den ikke være, dersom der ikke var en Punkt i Forstandens Udvikling hvor den blev poetisk, og, hvorvidt nu Lessing naaede denne Punkt, eller naaede den *kun næsten,* bliver en Bisag i Poesiens, |A:530skjøndt vel kanskee en Hovedsag i Forstandens og Tydsklands Historie. Overveie vi nu Værkets Hoved-Tanke som den, at alle Aabenbaringer ere Mythologier, der under forskjellige Billeder udtrykke een og samme Sandhed, seet fra flere Sider, og under forskjellig Belysning, da er det unægtelig en poetisk Idee, som, naar den kunde *bevises,* maatte ikke alene forpligte Christne, Jøder og Muselmænd til indbyrdes Enighed, men befale en uindskrænket Tolerance, der omfattede alle muelige, selv de allermest *stridige* Forestillinger om Menneskets aandige Forhold, og naar denne Idee kunde gjøres beskuelig under et livligt, udtryksfuldt Billede, da fremkom der upaatvivlelig et poetisk Værk. At vi her have Lessings Yndlings-Tanke for os, er vist, men ligesaa vist er det, at den blev mat, saasnart den begyndte at flagre, at den langt fra at udsynges, kun spilles paa i Nathan, og selv om man vilde sige, at det var kun Forsigtighed der hindrede Lessing i at give sin Fabel poetisk Liv ved at vise os Straale-Brækningen, under hvilken Ringenes skuffende Lighed forvandledes til den utrolige Ulighed, saa bliver det dog lige sandt, at han maatte gjort det, naar Ideen skulde blevet udført poetisk, samt at det umuelig gik an, naar Værket skulde være et Strids-Vaaben mod hvilkensomhelst aandig Forestilling; thi hvad Vaabenet allerførst maatte gjøre var at *overhugge Knuden* og derved opløse Værket i |A:531Brudstykker, som vel kunde være poetiske i det Enkelte, men aldrig i det Hele. Dette skal lære os at Hoved-Tankens *Sandhed* er Knuden i Forstands-Poesien, og naar det betænkes, opgaaer derved et nyt Lys, ei alene over Nathan, men over den hele tydske Digtning siden Lessings Dage.

Dog, vi maae afbryde; og forlade Lessing staaende i Tanker paa Grændserne af Poesiens Rige, han vidste hvor det laae, og enkelte Tanker hoppede derind, som Gjærde-Smutter, men kom flux tilbage kun med smaa og løse Blomster-Blade i Nebbet, Historien var ham et aandigt Landkort og han saae derfor Skyggen af Meget han ei kunde naae, Historien stod ikke levende for ham, og dog er det kun af dens Moderhaand Fornuften kan modtage Fjeder-Hammen, kun ved sammes Moderbryst den kan indsuge Kraft til at bereise dens Rige, Forstand til at opdage dens Liggendefee.

Alt følde Klopstock sine Kinder gløde af Heltemod i Drengeleeg, og alt sad Lessing vist med Bog i Haand fordybet i Betragtningen af hine underlige Tegn som aabenbare Øiet Tungens Maal, da i en schvabisk Præstegaard, i Biberak, et Barn

døde 1781.

1733.

fødtes under sælsomt blinkende og gaadefulde Stjerner; først nyelig sank hans hvide Haar i Graven, omkrandsede med Rosen- 1813.
Blade, og tankefuld staaer Saga ved hans Mindesteen, forlegen hardtad ved paa snevert Rum at skulle riste |A:532ham; Christoffer Martin *Vieland,* et sandfærdigt Eftermæle. Skulde hun imidlertid fatte sig kort og godt, vilde hun udentvivl tage begge de andre med for Selskabs Skyld, og skrive omtrent saaledes: min *Aand* svævede over dem alle, men den kom ingen af dem til at besjæle; thi Klopstock forelskede sig i sine egne Drømme, Lessing forvildedes af sine egne Tanker, og Vieland forgabede sig i Verden, fik derved nok af Munden men gik glip af Synet, som ellers laae ham nærmere, end nogen af de Andre.

Dog, en saadan Kortvillighed tilgav man neppe Tidens Dronning selv, om hun umiddelbar øvede den, og hendes underdanige Tjener maa da vel nødes til med flere Ord, og finere Vendinger, om det vil lykkes, at sige saa omtrent det Samme. At Vieland var en Smule Veirhane, vil vel Ingen nægte, især siden Lessing har sagt det, men at han dog mere var et Barometer end et Fløi, rettede sig mere efter Luften end efter Vinden, bør man ikke heller dølge; thi uagtet det neppe er en Roes han kunde tilegne sig, beviser det dog, at der var Kvægsølv i ham, og at han hørde til det Slags Adiaphora, som man ikke ret veed, om man skal regne til Amphibierne eller Hermaphroditerne, altsaa af samme Slægt som hans berømte Romaner. Dersom man ikke havde Andet af ham end hans første Ungdomsarbeider, saasom hans veemodige *Vaar* med de høie Ahnelser og de funklende Øine, |A:533samt hans meer end deilige, hans poetiske Riimsager om den blinde Selim, da vilde man inderlig ønske at have mere, men da man nu har næsten saameget for meget som man har mere, maatte man vel ønske det var det Eneste. I Zürich, hvor han en Stund opholdt sig hos Bodmer, prøvede han paa *at digte* Christendom, men dertil hører nu engang mere Indbildningskraft, end hele Verden, end sige Vieland, har eiet, og det vilde da ikke lykkes; Noget som han dengang kaldte en Christens Følelser og i sin Alderdom Psalmer, uagtet det, som han selv følde, var ingen af Delene, er egenlig sværmende Recitativer, med et halvt Øie paa Bibelen, og viser kun, at han har havt sin *Næse* allevegne, uden at faa Øie paa Stort. En Slags Fortsættelse heraf, at sige som Aarstider fortsættes, altsaa en Afvexling, var hans *Musarion,* et af hans Mesterværker, siger 1768.
man, som han dengang kaldte *Gratiernes* Philosophie, men Gratierne i Biberach, hvor han dengang var Cancelliedirecteur, maae da have været af et eget Slags, hvad man ellers kalder honette Skjøger; thi at Musarion er af det Folkefærd, skulde i det Mindste Alvorsmænd rødme ved at nægte. Om det var for det Stykke Arbeides Skyld han Aaret efter kaldtes til Erfurt som

Professor i *Philosophien* og de skjønne Videnskaber, skal jeg lade
være usagt, men Nok, at det skedte; tre Aar efter blev han
Hovmester for to veimarske Prind|A:534ser, og henlevede siden
sin meste Tid uden Embede i Veimar. Her var det han skrev sit
andet Mesterværk, *Oberon,* som han kaldte et romantisk Epos, 1780.
men i al Fald burde da Navnet staae i Dualis; thi er Værket episk,
da har man her Odysseen indheftet i Iliaden. Dog, Navnet gjør
her Intet til Sagen, især siden Helten hedder *Hüon,* og Digtet
Oberon, men Sandt er det, at i Virkeligheden er Oberon Helten,
saavidt en Nisse eller Skovtrold kan være det, og det gaaer end
Hüon som med Günther i Nibelung-Rimet: han har ikkun
Gebærden. Søger man i Øvrigt Poesie i dette langtrukne,
urimelige, rimede Eventyr, da kan man lede længe forgjæves; thi
den Smule der er, befinder sig mest paa et afsides Sted, i Alfonses
Hytte, og at gjøre den lange Reise med, blot for eengang at
komme i Land, paa en lille smuk Øe, lønner neppe Umagen,
undtagen for Historikeren, der naar han ellers Intet finder i et
udbasunet Værk, dog finder en gavnlig Sandhed at meddele sine
Læsere. Hænger det nu saaledes sammen med Vielands
berømteste, saakaldte poetiske Værker, da vil man let indsee, at
den største Tjeneste han har viist Poesien, var Oversættelsen af
Shakspears Værker; thi, uagtet den er mat og slæbende er den 1762 til
dog vigtig som den første, og har upaatvivlelig bidraget saare 66.
meget til det høiere Sving den tydske Muse kort efter tog.
Ingenlunde vilde det imidlertid være af Veien, at dvæle et Øieblik
|A:535ved hvert af Vielands mange Skrifter saavel i Prosa som paa
Riim; thi i meer end 60 Aar var han en af Tydsklands yndede, og i
30 maaskee den mest yndede og ordrige Forfatter, saa man i hans
Bøger gjør temmelig fortroeligt Bekjendtskab med den tydske
Læseverden, men der vilde Rum til, og desuden en
Gjennemlæsning, som det var Synd at fordre af andre end en
tydsk Historiker, og Titlerne paa hans mange Bøger kan man
sagtens finde.

Spørgsmaalet, om Vieland var Digter, synes at have en egen
Vigtighed, forsaavidt som han unægtelig i det attende
Aarhundredes sidste Hælvde var den tydske Læseverdens meest
tilbedte Afgud; men da vi bestemt veed, at hiin Tidsalder var saa
upoetisk som mueligt, indseer man let, at Spørgsmaalet taber sin
Vigtighed; thi det er da vist, at *forsaavidt* han forgudedes, var
han *ikke Digter*. For Resten er det klart, at han havde en sielden
livlig, men sandselig Indbildningskraft, som, i en aandig Fornufts
Tjeneste, vilde gjort ham til en stor Forstandsdigter, men gjorde
ham nu kun til en behagelig Versemager og Romanskriver, for
hvem der behøvede *lang varig Tidsfordriv,* og til en forførerisk
Maler af kjødelig Skjønhed og Vellyst. At man imidlertid saavel i
Musarion, som i Oberon, kan finde en dybere Betydning: en

Skildring af Tydskernes Digten og Tragten i den seneste, og den nærværende Tid, stadfæster hvad vi før bemær|A:536kede, at han i sine unge Dage havde den ene Fod inde i Poesiens Rige, men trak den tilbage, for i Mag at nyde, betragte og lege med Verden.

Spørge vi nu, om der i disse Triumvirers Bestræbelser yttrer sig nogen fælleds Retning, da fristes man med det Samme til at spørge, om de ingen Lighed havde med hine i Rom, og maatte i al Fald bekjende, at Julias Fader og Forsvarer havde Noget tilfælleds, men for ikke at gaae til vi halte, er det bedst strax at vende om til det første Spørgsmaal og svare jo; en fælleds Retning findes virkelig forsaavidt, at de, med romerske Vaaben, vilde erobre Grækenland, ja, om mueligt hele Verden, og i det hellige romerske Rige oprette det *femte* Monarchie. Dette seer man især paa Lessing og Vieland, som, hver paa sin Viis, hiin i Tankerne og denne i Indbildningen, gik frugtsommelig med den store Erobringsplan, der er Tydskerne eiendommelig, da de, ligesaalidt som Romerne, have andet Fædreneland end Rum til Rov. Da nu den sidste Tids Poesie, ligesaavel som Vidskaben er bundet til Fortiden, og kan aldrig blive noget Høiere, end det Forriges *Forklaring,* indseer man let, at det er en ligesaa lovlig som forstandig Attraa, at ville tilegne sig og sit Folk Fortidens Herlighed, det kommer kun derpaa an, om Attraaen er reen, og Midlerne de rette. Nu er det ligefrem, at skal Attraaen være reen, maa den blive |A:537i Sandheds Kjærlighed, saa vi ikke vil tilegne os Fortidens Skjønhed, uden forsaavidt Sandhed tillader: *forsaavidt vi ere i Sandhed,* og skal Ønsket kunne opfyldes, maa vi være begavede med en levende Følelse for de fremfarne Dage, med et historisk Hjerte, hvori Fortidens Aand kan indelskes og opstaae i livlige Minder. Er det nu saa, at Tydskerne ikke ere et besynderlig historisk Folk, da kan Bestræbelsen heller aldrig lykkes, men udgjøre de Fornuft-Folket, maatte Ønsket naturlig opstaae og nødvendig yttre sig i en ivrig Studering og Efterligning af Fortidens Konstværker. Hvortil dette kunde ført, naar Tydskerne havde bevaret den sande Synspunkt, er ikke nemt at gjætte, men, dersom Christendom er Sandhed, da er det klart, at en saadan Bestræbelse, med Siden og tildeels med Ryggen til Kirken, maatte aldeles forulykkes, og, naar den syndes at lykkes bedst, frembringe et koldt, studeret Hedenskab.

For imidlertid ei at ligne Tydskerne for meget, maa vi afbryde, og kaste et Blik paa Fiirkløverets Konstblad: *Brandenborgeren* Johan *Vinkelmann*. For at tilfredstille sin Lyst til Udenlandsreise og Betragtning af de gamle Billed-Støtter, afsvor han den evangeliske Bekjendelse, Noget der, som hans Lovtaler Göthe siger, Intet kostede ham, da han i Grunden var en Hedning, og troede kun paa Skjønhedens Guddom. Tretten Aars Ophold i |A:538Rom, under riig Næring for hans Skjøde-Lyster,

født 1717.

fra

var Lønnen for dette Frafald, der i Göthes Øine gjør ham mere indtagende, ved at hæve ham til Rang med en utroe Kvinde og ankomment Vildbrad, men Historien bringes neppe til at see med den fornemme Digters Øine. Hvorvidt nu for Resten Vinkelman bragde det i Konstforstand, maae Kjendere med Tiden afgjøre, men at han angav en høiere Synspunkt for Konstværkernes Betragtning, end der hidtil havde været videnskabelig bekjendt, er aldeles unægteligt, og at han beskuede Støtterne mere med et romersk end et græsk Øie, synes aabenbart af hans Indbildning om Grækernes rolige Kulde, som Lessing i sin Laokoon med Føie bestreed. Er det nu saa, da kan man vel betragte Vinkelmann som Konstudtrykket for den nyere tydske Stræben, og afstikke den samme Grændser i aandig Vidskabs, som den gammelromerske i Konstens Rige; men dog vilde det være noget for overilet, al den Stund vi ei tør sige, at Vinkelmann hørde til den *dybeste* Stamme i Tydskland. Derimod kan vi frit sige, at Tydskernes videnskabelige Poesie og aandige Vidskab aldrig vil overflyve eller overstige, hvad der aabenbarer sig i den gamle og ny Verdens *legemlige* Konstværker; thi, uden Hjerte for Historien og med afgjort Retning til Naturen, kan Fornuften kun tilegne sig saameget af Fortidens Aand, som der er sandselig aftrykt i Verden. 1755.

|A:539Hint Savn af historisk Hjertelag gav sig i dette Tidsrum paa mange Maader tilkjende, men neppe kan herpaa gives et klarere Beviis, end det, at Folkets bedste Hoveder forsømde Historien paa en Tid, da Nødvendigheden af dens Dyrkelse var umiskjendelig, og overlode Omsorgen til blot arbeidsomme Mænd, der ei engang kunde fortælle behagelig, end sige vælge skjønsom og udvikle forstandig. Det var saaledes Siegmund Baumgarten i Halle, Semler, Meusel og Rühs, som stode i Spidsen for Oversættelsen af den store engelske Verdens-Historie; langt skreed Arbeidet frem, før man opdagede, at det dog var klogere at skrive en nye Text, end at skrive den om i Anmærkningerne, og selv da fik man Intet, som enten var hugget eller stukket: kun et sammensat Chaos fik man, som endnu venter paa en skaberisk Aand. Ingenlunde skal herved tales de Mænd for nær, som befordrede dette Værk, eller anvendte deres Flid paa enkelte Dele af Historien; Gebauer, Maskov, Møser, Gatterer, Schløzer og Andre skal beholde deres fortjente Roes uforkrænket, men at de ikke vare Genier, at de ikke behandlede Historien med Aand, det er en unægtelig Sandhed, og at Tydskerne, naar de ei kunde aandig forklare Historien, eller ei vilde hellige den deres høieste Kræfter, vare aldeles uskikkede til den videnskabelige Reformatorrolle de aabenbar vilde spille, udygtige til at udklække sand, almeengyldig Vidskab, det er Noget |A:540*Historien* ei kan lade sig aftrætte, uden at fornægte fra 1744. til 1815.

og derved tilintetgjøre sig selv.

At dog imidlertid Tydskerne vilde have Ord for at være Europas retmæssige Lærere, og at have fundet de Vises Steen, det gjorde de nu kun alt for vitterligt, ved at ophøie sig over Christendommen, og erklære alle for Daarer, som ei vilde lære Viisdom i deres philosophiske Skoler.

Dog, her, |US:674paa Overgangen til det attende Aarhundredes to sidste Decennier, nødes vi til at standse et Øieblik, og betænke Tidens Vilkaar. Det er forhen bemærket at paa denne Tid havde Bibelen omtrent tabt sin Anseelse i den tydske Læseverden, en naturlig Følge af, at den havde de største Hoveder imod sig. Det er ogsaa anmærket, at Lessing nu døde, omtrent paa samme Tid som Ernesti, og da man nu hverken havde en herskende Theologie eller Philosophie, saae det naturligviis ud i den lærde Republik som i Riget, naar Keiserthronen stod ledig, ja endnu værre, thi skjøndt enhver af de fornemme Skribenter havde sig som et lille Fyrstendom i Læseverdenen, saa maatte han dog smigre for sine Undersaatter, om han ei vilde afsættes. Til at formere Vilderedet, og især forberede et langt større, bidrog fornemmelig den Omvæltning i Børneopdragelsen som nu var begyndt. At vænne Børn til stræng Lydighed, at lære dem deres Christendom, og, hvis de holdtes til Bogen, Gramma|A:541tikerne og endeel Bøger i de gamle Sprog, saa godt som udenad, tit med Ferle og Riis, det var den gamle Methode. At den nu mangengang udartede til Tyrannie, er unægteligt, men at det kun var et Smiil værd, naar man raabde paa, at Børnene derved fik en slavisk Tænkemaade, og bleve dumme ved at lære udenad hvad de ikke forstode, maa man vel indrømme, ved at see hvor godt de Børn som Mænd forstode hvad de havde lært, og ved at høre Raaberne, der for det meste selv vare haardest opdragne. Snarere maatte man da beklage den |US:675overdrevne Strænghed, fordi den avlede Had selv til retmæssig Tugt, og kun paaanke Udenadslæsningen, *fordi* den dreves maskinmæssig, og misbrugdes til at lære Meget udenad, som ei var værd at huske. Det er imidlertid ikke Spørgsmaalet, om Opdragelsen og den lærde Underviisning trængde til Forbedring, men vilde man ikke troe, at, før en saadan kunde iværksættes, maatte de Gamle omvende sig, og Videnskabeligheden sees i et klarere Lys, da har man siden faaet Troen i Hænderne. Man tog sig nu for, i en Tid, da man daglig mere tabde Lysten til at troe, lyde og arbeide, at opdrage den yngre Slægt med uindskrænket Mildhed, ei forlange Andet troet af dem, end hvad de forstode, ei tvinge dem til Udenadslæsning, men især lægge an paa spøgende at bibringe dem Kundskaber som vare nyttige i det daglige Liv, og fremfor alt sørge for deres Le|A:542gems fri Udvikling. Man veed at Locke og Rousseau vare

denne Methodes Talsmænd, og nu opstod da ogsaa en tydsk Apostel, hvis Raab blev annammet som en Engels Røst, uagtet Forældre vel maatte skjelvet blot ved Tanken om, at deres Børn skulde komme til at ligne ham. Det var Johan Bernhard Basedov fra Hamborg, et udsvævende og halvgalt Menneske, som naturligviis ikke fandt sin Regning ved at være Christen, og som, da Kirkestormen ikke vilde lykkes, udraabde sig til Reformator i Skolen. Vidste man det ikke før, at Tydskerne syndes de havde selv endnu for megen Christendom, da maatte man dog lære det, ved at see hvilken Liid de satte til en Mands Skole-Forbedring, hvis Skrifter prædikede Oprør mod Bibelen, og hvis Levnet spottede Dyden. Efter stor Kvalm med Elementarbøgerne, der skulde skabe idel Socrater, aabnede Basedov sit philanthropiske Værksted i Dessau, og da man ved den berømte Examen to Aar efter saae, at han kunde gjøre Mirakler, overvældedes han med Lovtaler og Lærlinger. Vel gik denne Anstalt snart saa godt som overstyr, men Grundsætningerne bare hundredefold Frugter, og især stod Educations-Raad Campe fra Nu til Aarhundredets Udgang i en Anseelse, som neppe nogen Fyrste eller anden Mand, uagtet han kun havde den Fortjeneste at kunne godt snakke for Børn, gjøre al Ting til Hakkemad og Tyggemad, og i Religionen gaae udenom Bibelen. |A:543Vældig udbredte sig nu den Formening, at han der lærde Folk at brygge Brunsviger-Mumme, gjorde Verden større Tjeneste, end det største Genie med sine Værker, at grundig Videnskabelighed var Skolefuxerie, Christendom Overtro, Dyd en god Vane, Egennytte Statens Grundvold, sund Forstand Følgen af et sundt |US:676Legeme, og kort sagt, at hvad man ikke med sin sunde Forstand kunde begribe, var Løgn, og hvad man ikke med den kunde indsee var nyttigt, det var Narrerie.

født 1723.

1774.

født 1746.

Fra dette Stade seer man udentvivl nemmest, hvad der i Øvrigt fra alle Sider er øiensynligt, at skulde ikke Tydskerne nedsynke i et grovt Barbarie, da maatte der enten opstaae en Reformator i Kirken, eller, om det maaskee kunde hjelpe, en Philosoph, der førde Alt tilbage til dybere, omfattende Grundsætninger.

En Reformator maa, naar Værket skal lykkes, være, om ikke det bedste, saa dog et af de bedste Hoveder i sit Folk, og at han, i Slutningen af det attende Aarhundrede, maatte kunne omfatte, forstaae og anvende Tidens Poesie og Vidskab som den Bedste, er ligefrem. En saadan Mand kan vi ikke vente at træffe i Kirken, men dog møde vi En, der virkelig havde endeel Reformatoranlæg, og det er Johan Gotfried *Herder,* født to Aar førend Campe. Det kunde være et Spørgsmaal, hvem man skulde omtale først: ham eller Kant, men da de begge vare |A:544*Preusere,* maae vi i al Fald først kaste et Blik paa deres Fødeland.

1744.

Til hvilken Folkestamme Oldpreuserne hørde, er endnu temmelig dunkelt, dog skal der fra gamle Dage have gaaet det Sagn i Landet, at den herskende Stamme var indvandret fra Skandinavien, og det er ingenlunde urimeligt; thi, uden at tale om Andet, har Preusernes Forhold til Brandenborgerne en heel mærkværdig Lighed med Gothernes til de Svenske. Dog, vi lade her det Uvisse staae ved sit Værd, og holde os til det Bekjendte: at Preuserne holdt fast ved Hedenskabet, til Slutningen af det 13de Aarhundrede, da de som ikke vare faldne for de tydske Korsherrers Sværd, enten lode sig døbe, eller flydde til Lithauen, hvor en Flok af dem vedblev Afgudsdyrkelsen til det 15de Aarhundrede. Dette lærer os, at Preuserne før Reformationen egenlig slet ikke kan kaldes Christne; thi de Folkefærd som, efter Talebrugen, *omvendtes* saa silde, og saa uapostolisk, skiftede i Grunden kun Navn paa deres Afguder. Med Preusens Reformation havde det ikke heller stort at betyde; thi vi see ingen Kamp, ingen mærkelige indfødte Lærere, ingen vaagnende Videnskabelighed, Markgrev Albrecht af Brandenborg, som da var Hærmester, fandt i Reformationen et godt Paaskud til at gifte sig og gjøre Hertugdømmet arveligt, Vürtembergeren Povel von Spretten indrettede Kirketjenesten, og dermed var Sagen afgjort. Imid|A:545lertid stiftedes der dog en Høi|US:677skole i Kønigsberg, endeel Tydskere og Hollændere vare indvandrede i Korsherrernes Dage, deres Sprog havde vundet Seier, deres Afkom beboede ventelig især Stæderne, Thorn havde alt i Luthers Tid sin Nicolaus Copernicus, og, uden at det endnu for en Fremmed lader sig oprede, hvad Gang Udviklingen har taget, blev Preusen ved Kant og Herder paa eengang mærkværdig i Aandens Rige.

Uagtet nu Kant ikke blot var den ældste men havde endog som Lærer havt Indflydelse paa Herder, maae vi dog tage denne først, deels fordi han tidligere begyndte at virke paa Læse-Verdenen, og især fordi han staaer som den tydskevangeliske Kirkes sidste, skuffende Haab.

Efterretningerne om denne mærkelige Mands Ungdom ere yderst magre, og tildeels usikkre, da han selv med Flid kastede et Slør over hine Dage, som poetiske Gemytter ellers pleie at reise venlige, talende Mindesmærker. Kun det veed man, at hans Fader var Skolemester i Mohrungen, og stræbde, skjøndt forgjæves, at indskrænke hans Læselyst til Bibel og Psalmebog; at han enstund var i Lære hos en Chirurg, studerede saa omtrent paa egen Haand, stiftede i Kønigsberg Venskab med den genialske, besynderlige Hamann, ogsaa en Preuser, og blev allerede i sit 21 Aar Rector og Præst i Riga. Efter fem Aars Forløb blev han Hofpræst i Bückeborg ved Minden, og derpaa |A:546General-Superintendent i Veimar, hvor han henlevede sine øvrige Dage. 1775.

Bestod *Sandhed* og *Dyd i et vist Maal,* under og over hvilket Løgn og Last drev sit Spil, da var Herder ustridig en af de største Viismænd; thi denne Synspunkt havde han indprøntet sig saa dybt, at den, med og uden hans Vidende, skinner igjennem al hans Skrift, men, hvis saa er, da gives der i *Grunden* hverken Sandhed eller Dyd, men kun Klogskab og Dumhed, og da nu igjen disse Ting umuelig kan gives, denne Paastand umuelig gjøres, uden Forudsætning af Noget der i sig selv er Sandhed, saa følger nødvendig deraf, at Herder gik paa slemme Vildspor og duede ikke synderlig til Veileder. Havde det nu imidlertid været hans Hjertens Mening, at de Kræfter som virke i Verden og Mennesket, ere, som saadanne, det eneste Sande og Virkelige, deres kloge &c med dem selv overeensstemmige Brug og Udvikling den eneste Dyd, og havde han klart og strængt gjennemført denne Grundsætning, kort sagt: havde han været en, med sig selv enig, dynamisk Natur-Philosoph, da kunde han dog paa en Maade spillet Reformator-Rol|US:678len, og prøvet paa at indføre den udstødte Christendom i Kirken, som en Symbolik, der for Pøbelen skulde spille hans Philosophie; men, uagtet saare meget i hans Skrifter begunstiger en saadan Synsmaade, er der dog og Meget som bekjæmper den, og hans bestemte Mod|**A:547**bydelighed for Natur-Philosophien, hvis Morgenrøde han oplevede, tillader os ikke at troe, det hos ham var saaledes meent, som det tit er sagt, og end tiere ligesom forudsat. Er det nu imidlertid saa, at Ingen med Vished kan sige, *hvad* Herder vilde have forstaaet enten ved Christendom, eller ved hans Yndlings-Ord: *Humanitet,* saa følger deraf, at han var ingenlunde Manden til at give Noget Fasthed, eller vise Nogen Vei. Saavidt man af Alt med temmelig Sikkerhed kan slutte, har han i sin tidlige Ungdom følt sig høist ulykkelig ved den sværmeriske Pietisme man vilde paatvinge ham, i det, saa at sige, kun hans halve Sjæl hang ved den, medens den anden Halvdeel af al Magt modsatte sig; han stræbde siden, snart at glemme, snart at bilægge, og stundum ved et Slag at ende Striden i sit Inderste, men, da han ei kunde holde sig paa Tidsalderens lave Standpunkt, ei turde lade sig henrive af Pantheismens Hvirvel, og ei vilde troe Skriften eenfoldelig paa Ordet, saa kunde han umuelig blive enig med sig selv om andet, end at man uden Fare kunde være uenig med sig selv, og det er da intet Under, at vi for det Meste see ham svæve mellem de tre Punkter, som om han selv genetisk vilde construere en Skygge af den Trekant, han saae i Bibelen. Hvad der imidlertid gjør ham især historisk mærkværdig, og vil, dersom han ikke skylder Hamann alt for meget, stedse bevare hans Ihukommelse, er |**A:548**den dybere historiske Anskuelse, som først gjennem ham stræbde at gjøre sig gjældende. Det Ypperste han i denne Henseende har leveret,

døde 1803.

tilhører hans kraftfulde Manddoms-Alder, fra hans 30te til hans
40de Aar, og findes i hans Skyggerids til Historiens Philosophie, 1774.
hans poetiske Folke-Stemmer, og hans Breve om det theologiske
Studium. Vel mærker man ogsaa her hans Vaklen mellem Gud og 1780.
Fatum, mellem Troe og Spil, mellem Kjød og Aand, men dog
langt mindre, og nær var han dengang ved at opsvinge sig til en
fast, christelig Beskuelse saavel af den hellige som verdslige
Historie. Høist mærkeligt er det, at hin Betragtning, der aabenbar
ymtede om det store historiske Beviis for Christendommens
Sandhed, udkom samme Aar, som Lessing begyndte paa
Udgivelsen af de Fragmenter, der skulde omstyrte hvad man
hidtil kaldte saa, men at man i Kirken hverken benyttede sig af
|US:679disse Vink, eller af det herlige om de messianske
Spaadomme, som findes i de theologiske Breve, viser at det kun
vilde nyttet Tiden lidt, om Herder ogsaa havde fulgt den skjønne
Bane, der aabnede sig for ham. Hans Ideer til Menneskehedens
Historie, ansees for hans Hovedværk, ja han ansaae det selv fra
derfor, og fortsatte det dog ikke i sine tolv sidste Aar, kom ikke 1784.
længer end til Skuldrene af det historiske Menneske, og syndes at
glemme, det er *Hovedet* der ene kan gjøre Sagen klar,
Tidsrummet fra Videnskabeligheds Gjenfødelse til Nu, |A:549det
Eneste der *egenlig* kan være Gjenstand for historisk *Vidskab*.
Hvad der bevægede Herder til at standse, man kan ikke sige paa
Halvveien men i Forstuen, kan her være ligegyldigt, t, at han va
nødt til at standse, naar han ikke vilde gjøre sine Ideer latterli
e, thi ænd der i Nat og Skumring toge sig ret godt ud, men maa
te blegnet i Dagningen, og Soels Opgang, saa han vilde s
aaet som med en tom Lygte, der skulde gjøre Dagen klar. af Ol
dtiden og Middelalderen kan en Mand der har Mod og Vid gjøre
omtrent hvad han vil; thi deels ere de sandselige Begivenheder,
der maae finde sig i Meget, her det meest fremtrædende, deels er
Historien ufuldstændig, saa der er Rum til Gjætninger, og endelig
kan man nægte eller forklare allegorisk hvad man ikke kan
komme anderledes til Rette med. I den ny Tid derimod, fra
Korstogene, og især fra Reformationen af, *vender Bladet sig,* de
sandselige Begivenheder udspringe klarlig af den indvortes Kilde,
Historien er i alt Vigtigt sikker og fuldstændig, Gangen lader sig
ikke forandre, Begivenheder ikke nægte eller gjøre til Digtning,
som fiendtlige Hære holde Kræfterne Slag, som af Skriverens Pen
see vi Krøniken udvikle sig, og her er Ilden som Ideerne om
Menneskeslægten skal gaae igjennem for at bevise deres Byrd,
her er den gloende Ovn hvori man kastede *Bibelen,* fordi den ei
vilde hylde *Ba*|A:550*bels* Afgud, og her skal det sees, om den kan
gaae Heden igjennem, om det var den, eller Bødlerne der
brændte sig; ja en Smelteovn har Sandhed bygget sig af tre
Aarhundreder, i den skal kastes alt, hvad der om Mennesket

kalder sig Sandhed, og hvad der bliver uskadt, det er Sandhed, men hvad Ilden fortærer, det er Løgn. Nødig skulde Herder vove sig hid med sine saakaldte Ideer, deels fundne i *Jordskorpen,* deels grebne i Luften, nødig med en opfarvet Materialisme holde Lyset, hvor Aander aabenbarlig kjæmpe, nødig snakke over sig om Ligevægt og Ligegyldighed og blødsøden Humani|US:680tet, hvor Sandhed øiensynlig sønderknuser sine Fjender. Om det vilde hjulpet, hvis Herder havde manet Jord-*Aanden* op, og Luft-*Aanden* ned, og ladet dem spille under Dække, det faae vi snart at see, thi det er siden skeet, men da kunde han i det Mindste givet sine Ideer, selv i Aandens Øine, Skin af Sandhed og udspundet dem til *Reformationen.* Hvorvidt han havde Villie dertil, maa staae uafgjort, men at han fattedes Evnen, det er klart; at finde en aandig Traad i den bibelske Historie, selv naar den tages ganske naturlig, det er i vore Dage ingen Konst, det kan selv, med andres Hjelp, vore blindeste Exegeter og Philologer; thi den er vævet af Menneske-Aandens fineste Silke, saa Poesien lader sig ikke undgaae, men kun mishandle; ja, til overalt i *Poesie* at finde Aand, hører kun saa|A:551megen aandig Følelse, som der hører legemlig til at føle hvad der umiddelbar berører os, men til at finde den samme Aand, der straaler i Øiet og raaber i Øret, virkende i Tæer og Fingerspidser, dertil hører at være levende inde i Menneskeslægtens aandige Legeme, til i de verdslige Begivenheder udenfor Palæstina og de heroiske Aldre, til i de upoetiske Dage, Folkefærd og Yttringer, at finde den aandige Sammenhæng, dertil udfordres en historisk Aand, som Herder savnede, og som dog maa besjæle hvad der skal fortjene Navn af historisk Vidskab. At nu ogsaa en saadan Aand umuelig kan haves uden et særdeles Forbund med Sandheds Aand, er aabenbart; thi det maa være Sandheds Aand som styrer Historien, og dersom nu Bibelen er lutter Ord af den Aand, da er det intet Under, at Herder, som vilde gjøre den til en blot menneskelig poetisk Bog, stødte Aanden for Hovedet, og omfavnede Skyggen.

Man har spurgt, om Herder var Digter, Jean Paul har ganske vittig sagt, at var han ikke det, saa var han mere: et Digt, og mig synes man i saa Fald helst skulde kalde ham en Prophetie: Hamanns Prophetie om Humaniteten ɔ: Menneske-Forgudelsen, hvis Fremskin han oplevede, uden at gjenkjende den, fordi han var en Prophetie, som ovenikjøbet over Fornuft-Critiken havde glemt sig selv. Maaskee var det allermeest træffende at kalde ham en *Billedbog,* |A:552trykt i Kirken paa Bibelens Bekostning med fine Kobbere og forgyldt Snit, meer til Morskab end til Oplysning og Opbyggelse, men man kan ogsaa sige det ganske tørt: han var ikke Digter thi han digtede Intet, han skabde kun, som Klæder skabe Folk, han var en god Billed-Skrædder, de Tanker han

kunde *maale,* var han i Stand til at sye en Kaftan, hvori de, nok saa skjæve og skrutryggede, saae ud som vel|US:681skabde poetiske Ideer, men klæder man dem af igjen, seer man naturligviis, at Skinnet bedrager, seer det ingensteds klarere end i hans forroste Para-Mythier, thi det betyder her: Skabilkener med mythisk Overtræk, vakkre Muse-Børn at see til, men Træsnit i Grunden. At en saadan Mand maatte ret være hvad man kalder *veltalende,* og en anderledes Oversætter af græske Kvædlinger og ebraiske Sange, end man var vant til, følger af sig selv, og hans eneste Fortjeneste af Bibelen var aabenbar, at han nødte Tids-Alderen, som just stod i Begreb med at kaste den under Bordet, til i det Mindste at lægge den paa Hylden, som Historiens mest poetiske Bog. Han reddede derved ingenlunde Bibelen *som Guds Ord,* tvertimod, han reev Seiglet og Underskriften af Himmel-Brevet, som uægte, hvorved han ikke allene gav Eichhorner og Bauere med deres Jævninger og Følge-Svende Mod, men en dem høist nødvendig Veiledning, til at betragte Aabenbaringen som en jødisk Kosmogo|**A:553**nie og Mythologie, som et lille Haandbibliothek i den orientalsk-poetiske Literatur; men, man tør vel sige, han reddede derved Bibelen fra de tydske Boglærdes Foragt, og det orientalske Sprog-Studium fra aldeles at gaae under i det attende Aarhundredes sidste, i alle Maader for Aanden barbariske, Menneske-Alder. Ja, man tør sige, han gjorde meer, thi ved at slaae paa det Gamle Testamentes poetiske Stræng, der i det Mindste i mangt et Hoved maatte finde Gjenlyd, da den fordum havde tonet sødt i mangt et Hjerte, bidrog han, mere end der lader sig beregne, til at vække og opholde den aandige Sands, der i Realismens, Criticismens og Revolutionens Dage, var paa et hængende Haar nær forsvundet, og er dog den nødvendige Betingelse for en aandig Opreisning. At nu baade Studium og Sands toge en skjæv og falsk, en *arabisk,* Retning, deri var han ikke uskyldig; thi han stod selv paa Grændserne, hinkede og vinkede til begge Sider, men at man fulgde hvilke af Vinkene *man vilde,* er lige vist, og deraf følger, at havde alle hans Vink gaaet ret om, havde man ingen af dem fulgt. Hvormegen Umage Herder end i sin sidste Tid gjorde sig, for at vinde den yngre Slægt, hvor uhyre han end nedstemte sin Tone for, man kan ikke sige at synge, men kjække med de Fugle, han paa Kirkegaard og Gadestævne var iblandt, saa lykkedes det ham dog ingenlunde; han skrev imod Kant, kunde |**A:554**ikke nægte han ansaae Christus for nok saa klog, og et vist Samfund mellem det høiere Usynlige og Mennesket for ganske muelig og ønskelig, og hvad var da mere aabenbart, end at han enten var |US:682en arrig Hykler eller en overtroisk Stymper, og i al Fald en svoren Fjende baade af den theoretiske og practiske Fornuft; thi begik han ikke Synd mod Verdens Hellig-Aand; mod Trøsteren, al Sandheds

Fuldmægtig, den rene Fornuft selv op ad Dage: *Im Anu Eel* Kant! Denne Tidens Trøster, som nu er gaaet al *Kjøds* Gang, og begravet under Trappen til det ny julianske Salomons-Tempel, skal vi nu betragte i en Lignelse, og kan gjøre det ganske trygt, da alle Mirakler, og især Opstandelsen fra de Døde strider aldeles imod hans Grundsætninger, saa hans System kan ei staae op igjen, uden at gjøre sig selv til Løgner.

Immanuel Kant fra Kønigsberg levede mest i sin Fødebye, og hardtad uændset i Læseverdenen mellem de mange, efter Behag philosopherende Forfattere, indtil han paa Grændsen af Oldings-Alderen, i Lessings og Ernestis Dødsaar, udgav sin Critik over den rene Fornuft, som end ikke strax, men kort før Friederich den Andens Død, begyndte at gjøre en Opsigt og bevirke en Omvæltning i Literaturens Rige, som var mageløs. Efter en halv Snees Aars Forløb kjøledes imidlertid Hidsigheden, og allerede ved Udløbet af det attende Aarhundrede var den cri|A:555tiske Philosophie at ansee som et forældet System, om hvis Brugbarhed som Bygværk i et andet man trættedes. Hvor silde Kant da end begyndte at leve høit, overlevede han dog sig selv og sin Philosophie i alle Maader; thi i hans sidste Aar var den ham for høi, og Tiden for lav.

født 1724.

1781.

døde 1804.

Seer man nu rolig tilbage paa alt dette, paa det ringe Udfald af den store Tummel, paa den stærke Deeltagelse, den matte Tilegnelse og det hurtige Frafald, kort sagt, paa det Særsyn, at en Philosophie, der syndes at have hele Tiden paa sin Side, ikke engang fik sig en egen Høiskole, og oplevede knap en halv Menneskealder; da tilbyde sig mange mærkelige Betragtninger, som Rummet ei tillader at anstille her, men Hovedbetragtningen, som ei maa undlades, er den, at Fornuft-Critiken i sig selv, umuelig kunde behage andre end Tydskere, og maatte, fordi den stræbde at sætte Skranke for deres kjæreste Tilbøielighed, nødvendig mishage dem, undtagen i et Øieblik, da de behøvede den for dermed at nedbryde andre og stærkere Skranker. Christendommen, saaledes som den nu var indknebet og lagt paa Sotteseng, skulde man vel mene, var Ingen i Veien, men det er ikke saa med en tusindaarig Eeg, som med en Pilekvist, der kan oprykkes, uden at efterlade sig Spor, ikke saa med en rodfæstet Tro som med en flygtig Vidskab, selv spottet og hadet |US:683gjør hiin sig uvilkaarlig gjældende, man maa grave dybt for at undergrave den, og |A:556det koster Arbeide at faae Jordstødet væltet. Christendommen hviler paa *Historien,* og kan ikke med Rod oprykkes uden at undergrave *den,* og man seer da let, at skal det lykkes maa det være for en Afgrundens Muldvarp, da Menneskehænder kan ei naae saa dybt, Mennesket ei vælte hvad han selv er rodfast i, men prøve derpaa maa han dog før han kan indbilde sig det er skeet. Lægger man hertil, hvad hermed hænger

sammen og er nemmere at begribe, at mangen Sandhed, især den om en levende, personlig Gud, om Sjælens Udødelighed og Legemets Opstandelse, om Verdens Skabelse og tilkommende Opløsning, var saaledes sammenvoxet med de christne Folkefærd, at den ansaaes for Noget, Fornuften unægtelig lærde, og som derfor, enten man troede Bibelen eller ikke, maatte blive staaende, saa er det klart, at ønskede man uindskrænket Tænke-Frihed, da behøvede man høilig en Fornuft-Critik, der i det Mindste *syndes* grundig at svække Historiens Gyldighed og rokke alle de Sætninger, man hidtil dog i Forbigaaende maatte lette Hatten for. Var nu denne Critik klar og djærv i sine Paastande, men dunkel og tvetydig i sine Beviser og Udtryk, da var den netop baade hvad den maatte være og hvad man ønskede, og hvem der kjender Kants, veed ogsaa at den har disse Egenskaber. *Tid* og *Rum,* disse omfattende, dunkle Begreber, staae naturligviis i Spidsen, det antages for afgjort, at da |A:557de ikke kan være Noget *i sig selv,* ere de kun til *for* Mennesket som nødvendige Sandse-Former, og heraf skulde da følge, at man ingen lovmæssig Slutning kunde gjøre fra hvad der er i Rummet og Tiden: fra Naturen og Historien, til hvad der er i Sandhed. *Sandhed,* lærer Critiken fremdeles, er intet andet end Begrebets Overeensstemmelse med sin Gjenstand, og naar altsaa ikke Gjenstanden er tilstæde, har man intet usvigeligt Kjendemærke paa Sandheden, hvoraf da følger, at vi Intet kan vide for vist, uden *hvad* de sandselige Ting ere, *forsaavidt* de findes i Tiden og Rummet. Nu skulde da kun Ingen komme og bevise Guds Tilværelse enten af Fornuften, Naturen eller Historien, som Avner henveirede Critiken i forstilt Beskedenhed alle de Beviser, man hidtil havde prøvet, men paastod tillige at give riig Erstatning for hvad den nedbrød, ved at reise en uoverstigelig Mur mod Vantroens og den selvkloge Fornufts Indbrud, samt ved af practiske Grunde at *fordre* (postulere) Frihed, Gud og Udødelighed, som nødvendige Betingelser, uden hvilke Moral-Loven i Mennesket var uforklarlig, og |US:684det høieste Gode: Dyd med tilsvarende Lyksalighed, uopnaaeligt. Ved første Øiekast skulde man synes, at alt dette kunde, nok saa godt som nogen anden Philosophie, forliges med Christendommen; thi da Fornuften frakjendtes al Evne til at begribe det Oversandselige, frakjendtes den ogsaa |A:558al Ret til at bestride en Aabenbarings Muelighed og Indhold af oversandselige Begreber, og da den paastod Nødvendigheden af at troe paa en Gud og ansee sand Lyksalighed uden Dyd for umuelig, skulde man formodet den maatte raade Menneskene at kaste sig i Christendommens Arme, der med sin rene Sædelære forbandt Underviisning om det Tvivlsomme, og Trøst for Synderen, som intet Menneske kunde nægte sig at være. Men, det var ingenlunde Meningen; thi ligesaa

tvivlsom og usikker som den critiske Fornuft skabde sig under Navn af theoretisk, hvor det gjaldt om at undergrave, hvad den ei kunde nedrive, ligesaa ufeilbar og myndig teede den sig, under Navn af practisk, i det den paa en Omvei stræbde at gjøre sig til Mester af de øde Boliger. Den syndes vel at føre Krig mod al philosophisk Dogmatisme, men førde den kun mod al *christelig Dogmatik,* og vilde selv være saa dogmatisk som mueligt. Den erklærede at Friheden ei lod sig bevise, men paastod at endog dens *Begreb* lod sig til practisk Brug ufeilbar bestemme, og Alt hvad der nu ikke vilde rime sig med det ufeilbare, ubeviislige Begreb, det erklæredes rask for Daarskab, som man for Moralitetens hellige Sags Skyld maatte forkaste. Selv udtrykde Kant sig i Bogen om Religion inden Fornuftens Grændser, temmelig forsigtig, og stræbde at holde sig til den Paastand, at Aabenbaring, Miracler og deslige umuelig lode sig bevise, da der ingen |A:559usvigelige Kjendemærker gaves paa deres Sandhed, men deels kunde han dog ikke bare sig for Sidehug, og deels var det nu ikke Spørgsmaalet, hvad Kant meende eller turde sige. Tingen var, at man havde Indvendinger der syndes uigjendrivelige, at gjøre mod enhver som vilde forsvare Christendommen, at man havde et tvetydigt Konstsprog at indhylle sig i, og dunkle, tilsyneladende grundige Undersøgelser at beraabe sig paa, saa man fornemt kunde afvise baade Bibelen og sund Menneske-Forstand. Paa Kants Kappe opkaagde man Indvendinger mod Arvesynd, Forsoning og Mirakler, som han aldrig, uden Selvmodsigelse, kunde vedkjende sig, og gjorde den ravgale Paastand om Sandselighed som Syndens Aarsag, hvilken han bestemt havde erklæret sig imod, og ikke kunde indrømme, uden at gjøre Alt hvad der var ham sandt i Tilværelsen til Synd. Hvad man da, blot ved |US:685at læse Critiken, aldrig skulde ahnet, det blev egenlig Theologerne, der annammede den som et Evangelium, ikke til dermed at bestride Indvendinger mod Bibelen, hvortil den havde været særdeles skikket, men til at udrydde al Dogmatik af Bibelen, og paanøde den overalt en smuk moralsk Betydning, et Raad Kant rigtig nok selv havde givet dem, men dog med den Advarsel, som de ganske satte til Side: ei at ville bilde Folk ind, at det havde været de hellige Skribenters Mening.

|A:560Kunde man et Øieblik glemme Tingens Vigtighed, da maatte man ret hjertelig lee ad de høilærde tydske Theologer, som kunde indbilde sig, det var mueligt at gjøre skeptisk Dogmatisme *(tvivlsom Bestemthed)* til et System, og ligesom man paa den ene Side ei noksom kan forundre sig over den gamle Bog, hvori hver synes at kunne finde hvad han vil, maa man paa den anden Side vel forundre sig over, at Theologerne ikke bleve overalt behængde med Narrekappen, naar de vilde indbilde Folk,

at *Jesus* kun havde udgivet sig for et Menneske, at Bibelen hverken lærde Arvesynd eller Forsoning, eller Naade-Virkninger, hverken Djævelens Tilværelse eller evige Helved-Straffe, kort sagt: hverken meer eller mindre i Grunden end Kants Moral, undtagen maaskee den Kjerlighed til Fjender man beviiste, ved efterat have piint Livet af dem, da at give dem en anstændig Begravelse og en skaansom Liig-Prædiken. Nu maatte man vist nok med Rette spørge: hvortil Kirker og Præster! og hvorfor indlemmes ikke Theologien i Historien, som en Beretning om den menneskelige Forstands Vildfarelser? hvi skal man beholde *Sectnavnet* Christne? hvi skal Staten føde saamange ørkesløse Buge, eller dog Saamange, som Intet gjøre, uden hvad der bedre kan gjøres uden dem? hvi skal Noget vedblive der kun grunder sig paa den gamle Jødebog, som kun gamle |A:561Kjærlinger ændse, og som selv fornuftige Præster skamme sig ved at bruge?

Saaledes spurgde man virkelig høit og hyppig, men fik et underlig theoretiskt Svar fra Oplysningens tydske Stabelstad: fra Berlin; thi den nye Konge, Friederich Vilhelm, befalede Professorer og Præster at holde sig til Bibelen og forkynde gammeldags Christendom. At dette vakde umaadelig Bestyrtelse, at især mangen Brandenborger deelde *Tellers* inderlige Græmmelse over Mørkets Magt, at mange hyklede for Vindings Skyld, og at Enkelte, som ikke vilde det, men dog have Levebrød for hvad de ikke vilde gjøre, mistede det, og skreeg over Uretfærdighed, men at med alt dette Tingen gik sin skjæve Gang, det er |US:686saa begribeligt, og var saa nødvendigt, at det knap behøvede at fortælles, og lønner ikke Umagen at opholde sig ved. Derimod kom der fra Paris et anderledes Svar, aldeles *practisk,* og altsaa baade i Tidens og den critiske Philosophies Smag, som vi derfor nødes til at høre mere omstændelig; men først maae vi kaste et Blik over Havet, hvor de politiske Revolutioner toge deres Begyndelse.

America er endnu i Historien et hardtad ligesaa ubekjendt Land, som det før Columbs Tid var i Geographien; thi endnu skal man ikke let kunne sige, hvad Forskjel det har gjort i den menneskelige Udvikling, at Landet fandtes befolket, da det kun synes at være dets døde Ting |A:562der ere blevne indlemmede i Historien. Selv om man havde Grund til at formode, hvad der engang fandtes meget rimeligt, at America vilde vorde en Tilflugt for den europæiske Cultur, vilde Landets forrige Befolkning hardtad være lige uforklarlig; men da nu en saadan Formodning udentvivl er bygget paa et aldeles feilagtigt Syn, maa vi vel ret for Alvor kalde det Vestens Gaadeland, hvis sande Bestemmelse ventelig først vil vise sig, naar Tidens Soel er nær ved at gaae ned i Oceanet. Dog Knudens Opløsning være nu fiern eller nær, saa er det vist at den kun strammes under Betragtningen af det

Tidsrum, der end siden Landets Opdagelse er forløbet; thi naar man seer Spaniers og Portugisers grusomme Rovgjerrighed, seer Slave-Handelen, denne Skjændsel for Folkefærd, som kalde sig Christne, seer Grubernes Udbytte, Handelens og Overdaadighedens Frugter, da synes det, som om America kun opdagedes til Ødelæggelse for Europas vanartede Folkefærd, til et Værksted, hvor de i mageløs Forblindelse skulde, med himmelraabende Synder tvinge Slaver til at berede sig honningsød men dødelig Forgift. Selv om udbredt Handel og store Riigdomme i sig selv bidroge til et Folks Udvikling og Lyksalighed, maatte de dog agtes for et Uheld, saalænge man ikke har lært at forebygge de Følger, som hidtil stedse have udviklet sig deraf, og i Bund og Grund ødelagt deres tilsyneladende Herrer; men da nu selv |A:563den stærke Lyst til Kjøbmandskab og Attraa efter Rigdom, som her maa forudsættes, er en frygtelig Kræft der æder om sig, jo mere den næres, og fortærer baade Hjerne og Hjerte, saa er det næsten utænkeligt, at et Folk enten kunde attraae eller opnaae Magt i America, uden at arbeide paa sin Undergang. Vi see derfor ogsaa, at Portugal og Spanien netop fra Emanuels og Karl den Femtes glimrende Dage nedsank baade i aandig og legemlig Afmagt, og naar man ikke seer de ulyksalige Virkninger i Engelland, da er det kun fordi *Skinnet bedrager*. Man veed det var i *Cromvels* Dage, at Engelland fik Jamaica, og begyndte at spille Mester til Søes, og hvad Historien vidner om Kirkens, Poesiens og Videnskabelighedens Tilstand siden den Tid, maatte være Løgn, dersom det skal kunne nægtes, at Engellands Stræben da tog en lav og verdslig Retning, som den siden har fulgt, indtil Øefolket derved aldeles forskjærtsede sin aandige Vigtighed i Europas Øine. At Rigdommen her ansporede den verdslige Virksomhed, istedenfor at den i Spanien og Portugal syndes at dræbe den, ligger vel deels deri, at Engelland hverken fik et Brasilien eller Peru, men dog fornemmelig deri, at de vare Engellændere, vare mindre et nydesygt end vindesygt Folk, og de ulykkelige Følger maatte derfor en Tidlang skjule sig under et glimrende Slør. Handel og Værksteder oplivede øiensynlig hinanden, Landet syn|A:564des kun at fattes Hænder, og Tøiet Vinger, for at hele Verdens Virksomhed og Rigdom kunde samles paa Øen, det skarpe, nedslagne Øie opdagede Midler nok til at raade Bod paa denne Mangel, man gjennemskar Landet med Canaler, og fyldte det med Machiner, Værkstederne bleve dødere, men mere fordeelagtige, man vandt Hænder til Agerdyrkningen; mangensteds sloges Jord-Lodderne sammen for at de kunde dyrkes med mere Eftertryk, og Vindingen syndes uberegnelig. Man seer imidlertid let, at det Hele var beregnet paa to Umueligheder, den ene: at man vilde standse med Opfindelsen eller Brugen af Machiner, saasnart derved maatte skabes

ørkesløse Hænder og brødløse Munde, den anden: at Engellands levende Handel bestandig skulde voxe og aldrig standses i sin Gang. Følgerne af denne Misregning have især viist sig siden det nittende Aarhundredes Begyndelse, og vil sikkert inden dets Midte helbrede ethvert Folk for den Sygdom at misunde Engelland sin Lykke. Lægger man nu hertil hvorledes Engelland, for at rive Handelen til sig og beherske Havet, har maattet udpine og forurette Fastlandets Folk, da skal man heller ikke fra denne Side prise Følgerne af Americas Opdagelse.

Kun een Følge syndes at spaae skjønnere Frugter, i det Nord-Amerika, uden at have Rigdomme nok i sit Skjød til at blive Gjenstand for Vindesyge, syndes i moderlig Favn at aabne |A:565Europas Betrængde et ønskeligt Fristed, hvor Aartusinders Sæd endelig kunde spire, voxe og modnes i Fred til en velsignet Høst.

Det var i Jakob den Førstes Dage, at en liden Flok, der havde afsondret sig fra den bispelige Kirke og nedsat sig i Leiden, fattede det Forsæt at opslaae deres Pauluner ved Hudsons fierne Bredder, og der nyde den gudelige Uafhængighed, der nægtedes dem i Fædrenelandet. Den hollandske Skipper førde dem ikke til Hudson, fordi Hollænderne tænkde, de *maaske* engang kunde faae i Sinde at anlægge en Colonie der, men satte dem i Land ved Cap Cod i Masachusets-Bai, hvor en Pest Aaret forud havde 1620.
ryddet de 120 Udlændinger en Byggeplads, istedenfor at Hudsons Vilde neppe havde undt dem en Grav. Her reiste sig da det siden saa bekjendte *Boston,* hyppig ankom nye Misfornøiede fra Engelland, og Uenighed som hører til Dagens Orden hos Folk, der regne det til Religionen at raade sig selv, gav snart Anledning til et nyt Selskabs Opkomst i Rhodeisland. Lord Baltimore 1630.
begyndte nu at opdyrke Maryland, mest med Catholiker, 1634.
Engelland forjog Hollænderne fra Egnen ved Delavare, hvor Ny-York og Ny-Yersey nu opstode; Carl den Anden skjænkede 8 1665.
Lorder Carolina, som af Locke fik en hedensk Statsforfatning, og overlod Vilhelm Penn den Egn ved Delavare, som efter ham 1682.
kaldes Pensylvanien. Her, hvor Kvækerne naturligviis spil|A:566lede Mester, opstod Philadelphia, der maae ansees for den ene Hovedstad, ligesom *Boston* for den anden, og i dem har man begge Yderlighederne af den engelske Tænkemaade: i Philadelphia Ligegyldigheden, og i *Boston* Uregjerligheden paa sin høieste Punkt.

Nu forløb et Aarhundrede i hvilket de 50,000 Engellændere som vare flyttede over Havet formerede sig til en Million, mange misfornøiede Bjerg-Skotter, over 20,000 irske Catholiker, Valdenser fra Savoien og Lutheraner fra Salzborg tyede ogsaa did, og Syvaarskrigen drev mange tusinde Tydskere til den ny Verden, saa der blev Folk nok til en Stat, men naturligviis kun lidt af den

Enighed, der er en Stats indvortes Betingelse. Alle erkjendte de Kongen i Engelland for deres Skyts-Herre, men med kongelig Tilladelse havde hvert Landskab dannet sig en egen Forfatning, og skattede kun til sig selv. En saadan Stilling kunde umuelig vare længe, især da den engelske Regjering, alt som Landskaberne opblomstrede, naturligviis maatte ønske sig umiddelbar Indflydelse og Indtægt. Det Første fandt ingen Modstand, men Beskatningen, som man strax efter Syvaarskrigen saa smaat begyndte paa, desto mere, og her saae man da Egennytten gjøre sit største Mesterstykke: ved paa en Maade at forene forskjellige Stammer til et Folk og stifte en Stat. Saaledes har man villet indbilde os at alle Stater ere opkomne, |A:567men behøvedes det, da kunde man hente et uigjendriveligt Modbeviis netop af den amerikanske Gjæring, som, uagtet Alt stødte sammen, for at fremtvinge en Stat, dog *ingen* frembragde, men dannede kun et Forbund, der stedse staaer paa Nippet at opløses, og øiensynlig ikke kan opleve selv den korteste Alder der blev en bekjendt Stat til Deel. Dog, selv den løse Forbindelse er mærkelig, da den viser os Egennytten i en Pagt med udviklet kold Fornuft, som man, udenfor det gamle Rom, neppe har noget Sidestykke til, og som fornemmelig maa tilskrives Kvækerne, der virkede til dette Maal, ei allene ved at udbrede deres Grundsætninger, men især ved practisk at bevise deres Klogskab; thi Philadelphia, der opblomstrede til en rig og anseelig Stad, gav alle som vilde bære fælleds Byrder og svare for Byretten, Borgerskab, enten de vare Jøder eller Hedninger. Næsten alle Landets Beboere udgjorde, eller nedstammede fra Selskaber, som i deres Fædreneland havde levet i en vis Afsondring, havt et vaaget Øie paa hvert Skridt man gjorde imod dem, og udviklet sig stærkere og mere vitterlig i en vis Retning, end Mængden af deres Landsmænd, og det var da intet Under, at de med samme Bestemthed modsatte sig de mindste, som de største Paalæg af Parlamentet; thi de indsaae godt, at det kun var det første Skridt, som kostede, og da de næsten alle dog havde nogen Levning af Pietisme hos sig, ansaae |A:568de sig for pligtige til at taale selv den strængeste Skjærpelse af et Paabud, hvis *Retmæssighed* de først *indrømmede*. Ligesaa rimeligt var det, at *saadanne* Folk i Almindelighed ret godt indsaae, at kun Enighed kunde give deres Vægring Eftertryk, og at de Pengeopoffrelser Øieblikket fordrede, enten vilde rigelig forrente sig, eller dog kun skille dem ved hvad de alligevel mistede, Livsfaren, som de, hvis det kom til det Yderste, maatte friste, kunde vel afskrække Enkelte, men var langt fra ikke stor nok til at overveie Lysten til Uafhængighed, og Spørgsmaalet var da kun, om Egennytten var stærkere hos Mængden end Religionen; thi da de næsten alle hørde til Secter, og havde tildeels hverken Sprog eller Fædre tilfælleds, maatte de være

temmelig ligegyldige i Troessager, inden de for verdslig Vindings Skyld, kunde blande sig med dem, der i deres Øine vare Kjættere, ligesom man let indseer, at Christendommen maa omtrent være udsvedt, førend man griber til Vaaben mod Skatte-Krævere, især naar Skatten er taalelig. I *Boston* var det, som man kunde vente, at *Opstanden* udbrød, i Anledning af Thee-Tolden, og Philadelphia blev ligesaa naturlig, hvad den i det Smaa stedse havde været, *Samlings-Pladsen* for de adskilte Stammer, hvor de besluttede at afbryde al Handel med England, indtil Parlamentet 1774.
fandt sig i Billighed og afstod fra at beskatte et frit |A:569Folk, hvis Repræsentanter det ikke havde i sin Midte. Aaret derpaa erklærede Parlamentet Colonisterne for Oprørere, de tretten Provindser grebe til Vaaben og erklærede sig snart for 1776.
uafhængige, Engelland stræbde at tvinge dem med Magt, men Troppetallet, man med uhyre Bekostning kunde føre over Verdens-Havet, var alt for ubetydeligt, og det engelske Folk alt for overbeviist om Krigens Uretfærdighed, til at det kunde lykkes, med mindre Staterne bleve indbyrdes uenige. Her gjaldt det da om der var Mænd, som havde Mod og Klogskab, Sindighed og Uegennyttighed nok til at stille sig i Spidsen og aldrig tabe det Hele af Øie, thi Saadanne behøvedes høilig, men pleie ogsaa gjerne ved slige Leiligheder at indfinde sig. De indfandt sig da ogsaa her, og det er Vashington som Feldtherre og Franklin som Statsmand, der have Æren for Americas Uafhængighed. Vashington var klog og koldsindig nok til Intet at vove, men heller lade Tiden og Naturen stride for sig, og Franklin var snild nok til at bringe et Forbund istand med Frankrig og Spanien, som endog Holland tilsidst tiltraadte. Vel beholdt Engelland desuagtet Overmagten til Søes, eller rettere, tilkiæmpede sig netop under denne Krig Hav-Thronen som det siden har beklædt, men efterat Vashington havde fanget Cornvallis og hans Hær, var Haabet om 1781.
at tvinge Colonierne, forbi, den stive *North* gik af, og under det ny Ministerium |A:570sluttedes en Fred, hvorved Coloniernes 1783.
Uafhængighed blev erkjendt. De tretten Provindser ere siden den Tid blevne til tyve, have udvidet deres Grændser over Lovisiana, og under Krigene i Europa ført en saare udbredt og fordeelagtig Handel, men da de, deels af Gjerrighed, deels af Frygt for indvortes Undertrykkelse, ingen ret Søemagt vil holde, beroer deres Handel paa Fred med Engelland, da de heller ingen Landhær underholde, og i Grunden ere temmelig ukrigerske, beroer deres Sikkerhed for største Delen paa de Vildes Tamhed, og da de vedblive at adskille deres Interesse, behøves kun en Anledning til at sønderrive Baandet. Dog, selv naar man indrømmede den Muelighed, at Baandet kunde holde i Aarhundreder, eller at der ved Opløsningen kunde danne sig flere Stater med udvendig Sammenhold, saa blev det dog lige vist, at

den menneskelige Aand har der intet Udbytte at vente, med mindre der ved et Underværk kan komme Liv i det aandelig Døde, og rimeligt er det her endnu mindre end i de europæiske Moderlande, da her ingen sovende Almue gives som kan vaagne, men næsten lutter Folk, som vitterlig have vendt Kirken og Bogen Ryggen, for at være deres egne Herrer, og vandre deres egne Veie til Velstand og Lyksalighed. Vel er Franklins Navn ogsaa blevet bekjendt i Videnskabelighedens Historie ved Opfindelsen af Torden-Lederen, og i Konstens ved Opdagelse af klare Orgel-Toner, |A:571der lade sig fremlokke af Glas-Klokker, men deels maa Franklin regnes til Engelland, som først hans Fader havde forladt, og deels seer man vel at disse Opdagelser ei hentyde paa videnskabelig Aand, men paa mechanisk Sindrighed. Tordenlederen er en Skygge af den, hvorpaa Lynet nedfoer i Shakspears Sjæl, og Klokkerne afbilde Sangværket, der gik for Miltons Øre, Afbildningerne forudsætte, men forjætte ingenlunde store Ting. Naar man undtager London og Paris, eller maaskee kun en af dem, udkommer der vist ligesaamange Aviser i de forenede Stater som i hele Europa, men yderst faa Bøger. Man seer deraf, at det er hverken Trykkerier eller Læsere, men Aand man fattes, og at ingen Trykke-Frihed kan frembringe den, skulde man dog i America lade sig lære.

Uagtet det nu saaledes er klart, at den nordamericanske Revolution var fra Aandens Side en saare ubetydelig og ufrugtbar Tildragelse, saa kan man dog sagtens tænke, at den i Europa gjorde overordentlig Opsigt, ja man stirrede snart paa den som en Kamp der skulde afgjøre det store Spørgsmaal om Menneske-Rettigheder: om Frihed i Troe og Tanke, Tale og Borger-Samfund. Overalt fandtes der da Mennesker nok, som efter Kampens lykkelige Udfald hardtad misundte America sin herlige Lod, og ønskede, med mere og mindre Heftighed, at Europas Stater maatte vorde omdannede efter denne Lignelse, |A:572hvorved man meende, der vilde skabes en Himmel paa Jorden. Det var ingenlunde blot ugudelige Lykke-Fristere og urolige Hoveder der nærede saadanne Ønsker, men selv mange veltænkende og sindige Mænd deelde Ønskerne, skjøndt med andre Midler og et andet Maal for Øie; thi saa forvirret var Tidens Tankegang i det Hele blevet, at selv de der sukkede over dens virkelige Elendighed, ventede Hjelpen ikke oven og inden men uden og neden fra, meende at en forbedret Lovgivning, Bestyrelse og Opdragelse kunde klare Sagen, og glemde, at, om de ogsaa kunde det, *forudsatte* de den forbedrede Tænkemaade de skulde frembringe. Aandløs var Tiden, saa aandløs, at Historien, siden Augusts Dage, ei kan opvise Mage til aandig Sløvhed, selv de overblevne Christne manglede næsten alle aandigt Syn og aandig Kraft, saa at de i deres hele Tankegang, naar Talen ei *udtrykkelig*

var om hvad man skulde troe, lode sig henrive af Tidens Strøm, og istemmede baade Klager og Lovtaler, som man aldrig skulde troe kunne komme over en Christens Læber, tilraadte Forandringer og Indretninger, som kun behøvede at sættes i Værk for ligefrem at bekiæmpe deres helligste Følelser og inderste Overbeviisninger. Dette kan vi taale to Gange at erindres om, for ei at være uretfærdige mod hin Tids Ædle, og det behøves ingensinde stærkere, end hvor Talen er om Stats-Forfatninger, om Nord-America |A:573og Frankerig, thi her bedrog Skinnet hardtad alle, og selv Revolutionens Rædsler aabnede kun for saavidt deres Øine, at de saae, det ei i Frankerig vilde lykkes, hvad der hos et andet Folk, som de meende, vilde gjort Underværker. Det nittende Aarhundredes Børn, som komme til bedre Forstand, vil have ondt ved ikke at bryde Staven over deres Fædre, men derfor er det netop Pligt for det attendes Sildefødninger at advare dem, og saaledes dog drage nogen Nytte af den bagvendte Tankegang de selv have deelt.

|US:686I det vi nu vende os mod den franske Revolution, mindre for at berøre hvad alle veed, end for at minde om hvad man er nær ved at glemme, maae vi agte det for vigtigst at lægge Mærke til, hvorledes Tidens politiske Meninger stode i Forbindelse med dens religiøse og videnskabelige, Noget der aabner os, vel ikke behagelige, men dog vide og lærerige Udsigter.

Naar vi gjennem Historien betragte den menneskelige Udvikling, da kan det ikke undgaae vor Opmærksomhed, at hvert enkelt Folks, ligesom den hele Slægts Historie, deler sig i tre store Afsnit, der, om ikke andensteds, saa dog i Statsforfatningen, kjendelig adskille sig, som Hierarchie, Genokratie og Logomachie, og det er let at indsee hvorledes disse Forfatninger knytte sig naturlig til Indbildningskraftens, Følelsens og Forstandens Alder. At nu her i det Enkelte, |A:574efter hvert Folks særegne Vilkaar, findes mange Indskrænkninger, som ved første Øiekast synes at være Afvigelser, kan ikke undre os, men i det Store kan vi være sikker paa at finde Gangen kjendelig; thi den er grundet i Menneskets Natur og Bestemmelse. Er det nu unægteligt, at Fornuften ligefra Reformationens Dage stræbde efter Enevælde i Mennesket, da fulgde deraf ogsaa en democratisk Retning, og det var kun Spørgsmaalet, om Fornuften vilde sætte Pøbelen eller Loven paa Thronen, og i sidste Tilfælde: *hvilken Lov*. Veed vi nu i hvilket Forhold Fornuften gjennem det attende Aarhundrede satte sig til Christendommen, eller med andre Ord, at den satte sig paa Bagbenene, da kan vi forud vide at den vilde sætte sig selv paa Thronen, og om der skulde komme en Række af Revolutioner eller en Skare af Tyranner, som tilsidst sammensmeltede i en Universal-Monarch, syndes at være det eneste Spørgsmaal. Ludvig den Fjortende prøvede hvorvidt det

var mueligt at indfatte Europas øvrige Kroner som Ædelstene i den franske, men med stor Bekostning lærde han, at det endnu ikke vilde lykkes, og det sveed til Frankerig, som maatte udrede Lærepengene. Naar man betrag|US:687ter Hugonotterne, og hører Borgeren fra Genf bedømme Staten efter sit Hoved, som en juridisk Forbindelse, det tilkom Folkets selvgjorde Fuldmægtige at ordne og vaage over, da maa man vel slutte, at Revolutionen forsinkedes |A:575ved Hugonotternes Uddrivelse, men Encyclopodisterne stræbde ærlig at erstatte Mangelen; og i et Land, hvor der var liden Gudsfrygt, og hvor baade Hoffet, Adelen og Geistligheden prædikede i Ord og Gjerning de mest oprørende: ugudelige og egennyttige Grundsætninger, var Oprøret aldeles uundgaaeligt. At de oplyste Franskmænd vilde ved Leilighed see at sætte Pøbelen paa Thronen, for selv at styre som Demagoger, det kunde man vente, men at man i det øvrige Europa vilde synes, det var ganske rigtigt, skulde man ikke saa let vente, naar man glemde, at franske Forfattere længe havde givet Tonen an, og oversaae *hvoraf* det var en nødvendig Følge. Naar Fornuften erklærer sig for selvstændig og fri, da erklærer den derved Kongernes Konge for afsat, og under hvilken Skikkelse den skal paasætte sig den røvede Krone, beroer paa, hvorvidt den er udviklet, om den har naaet Aandens Rige eller ikke; thi i første Tilfælde tager den Præstekjolen paa, i sidste Bonde-Koften. Nu veed vi, at selv i Tydskland var Fornuften ikke kommet videre hos de Klogeste end til Grændserne af Aande-Riget, hvor den kun fandt sig selv, og hos de Fleste opholdt den sig da midt i Sandse-Verdenen. Naar en selvklog Fornuft nu fra sit lave Stade stirrer op mod Thronen, da finder den naturligviis Kongen overflødig, da den mener langt værdigere at kunne beklæde hans Plads, og naar den nu forestiller sig hundrede kloge Mænd, |A:576der lægge deres Hoveder sammen, svimler den over al den Viisdom, der da maa komme til Verden. Naar den nu tænker efter, hvorledes Staten *fornuftigst* skal bestyres, da stræber den naturligviis at afbilde sig selv i Alt, og medens den udklækker Tyrannie, taler den kun om Frihed og Lighed og forestiller sig i maadelige, og i sværmeriske Hoveder virkelig en saadan. Naar Fornuften erklærer sig uafhængig, da grunder den sin Ret paa, at den, som det synes, staaer paa sine egne Been og arbeider med sine egne Hænder, og Been og Hænder maae derved faae en besynderlig Vigtighed i dens Øine, hvoraf følger, at den maa ansee Bønder og Haandværksmænd for de Ypperste i Staten, og finde dem ligesaa beføiede til Uafhængighed og Herredom som sig selv. Paa den anden Side følger samme Vurdering af den aandløse Stirren paa Legemet og den verdslige Tilværelse, som Hovedsagen, det fra
saakalte physiokratiske System, der og|US:688saa udgik fra 1758.
Frankerig, havde, som det syndes, klarlig beviist, at Penge var

Statens Sjæl, og Jorden den sande Guldgrube, og naar kunde Jorden dyrkes bedre, end naar Bonden selv sad i Raadet? Svaret var vist nok let: naar han gik bag Ploven, forstandige Folk sad ved Roret, og de paa begge Sider frygtede Gud, men man kaldte ligesaavel det Overtroe, at troe paa hinandens Ærlighed som paa Gud, og man havde intet Begreb om Frihed og Retfærdighed, |A:577uden der, hvor Alle kunde byde hinanden Spidsen, og den ene Kniv holde den anden i Skeden. Hvad det maatte føre til at sætte Bønder i Statsraadet, og at indrette en Forsamling, hvor de fleste Stemmer skulde afgjøre Alt, skjøndt de fleste Stemmer vare i Hoveder, som intet Begreb havde om det Hele, det synes saa klart, at man skulde troe den Ufornuftigste maatte indsee det, men blinde Folk see aldrig godt, og hvem der troer paa sin Fornuft, er slagen med Blindhed, haaber, jo mere Tillid han har til den, at kunne bøde paa Alt og drage Fordeel af Alt, uden at ændse, at saa tænke fleer, og uden at huske hvad han selv idelig fører i Munden, at *Penge* er *Hovedsagen*.

Det Sidste skulde man mindst tænkt, saa let kunde glemmes i Frankerig, hvor det netop var Penge-Mangel der udvortes styrtede Thronen, men naar Fornuften gaaer fra Forstanden, faaer den Skade paa Hørelsen og paa Hukommelsen tillige.

Hvorledes Ludvig den Sextendes Ministre, da alle andre Midler slog Feil, fik det Indfald at opmane Skyggen af den gamle aristokratiske Forfatning, for derved at lokke Penge fra Folket, 1787.
medens Riget hvert Aar sank dybere i en bundløs Gjeld; hvorledes det ene Skridt drog det andet efter sig, saa man nødtes til at indvillige i et Møde af alle tre Stænder, blandt hvilke 1789.
Middelstanden snart erklærede sig for National-For|A:578samling, ophævede Lehns-Væsenet, gjorde Kongen til en Stats-Tjener, det vil sige til deres Stads-Tjener, og hvorledes den første Akt af Sørgespillet endte sig med Raab paa en Republik, og Kongens Henrettelse, det behøver ikke her at 1793.
fortælles. Ligesaalidt vil vi opholde os ved de afvexlende Constitutioner og Regjerings-Navne, men kun anmærke, at strax i Begyndelsen indfalder den berygtede, men ikke noksom betragtede, eller overveiede Rædsels-Tid under Robespierre og hans Velfærds-Kommission. Naar de Vilde slagte Mennesker, da sukker Historien, men naar et Folk der har været christnet, raser som Besatte, og overgaaer de Vilde i uslukkelig Blodtørst, da gyser den, som for sin Banemand. Bøddel-Øxen var Robes|US:689pjerres Scepter, hver Mand, hvis Anseelse eller Forstand han frygtede, eller hvis Penge han ønskede, var, om han ei i Tide undveeg, Døden vis, og maatte jevnlig, for Sikkerheds Skyld, tage sine Arvinger med sig. At have eller søge hvad man kalder Lykke i Verden, og at troe paa Gud og et evigt Liv, agtedes omtrent for lige store Forbrydelser, Kirkerne lukkedes,

Atheisterne ombyttede Tolerancens Kaste-Tørklæde med den røde Hue, og stræbde med Sværdet at udslette hvert Spor af Gudsdyrkelse; Præster i Hobetal afsvore Troen, og erklærede, hvad der upaatvivlelig var sandt, sig selv for Bedragere og Hyklere, Horer i vellystig Dragt førde man paa Triumphvogne, |A:579satte dem paa Alteret, gjorde Røgelse, og tilbad i dem *Fornuftens Gudinder,* som de urene Lidenskaber ogsaa hos Vantroe virkelig ere. Robespjerre fulgde endelig sine Slagt-Offere, 1795.
efterat have erklæret, at der dog skulde faae Lov at være en Gud og Udødelighed til, træt af Blodbad og mat af Udsvævelser, søgte man at give Forfatningen en mere lovmæssig Skikkelse, og nu kom for en kort Tid en Slags naturalistisk Gudstjeneste i Mode, 1797.
hvis Tilhængere kaldte sig Theophilanthroper, og forfulgde, af Kjærlighed til Gud og Mennesken, hvem der troede mere end de. Mange begyndte imidlertid paa Ny at holde catholsk Gudstjeneste, Statsroret vedblev at slingre fra Haand til Haand, Dyden var fredløs, Retten sad i Spydstagen, Frihed og Lighed saae man overalt i Almanakker og Aviser. Som en Daare-Kiste, hvor de Bindegale have myrdet hinanden, og hvem der vilde tale dem til Rette, hvor de Halvtossede spille Viismænd, og nogle gamle Ræve spille Gjæk med det Hele, udmattet, udtømt, forvirret, saaledes laae Frankerig paa Grændserne af de to Aarhundreder, som et grueligt Varsel for Europa; men nu greb en Korsikaner Roret, hvem hele Verden kjender under Navnet: Napoleon Bonaparte, og her mindes vi om Frankerigs udvortes Forhold, som vi saa løselig maa overskue.

Siden Syvaars-Krigen havde man længe knap hørt Vaabengny i Europa, uden fra Tyr|A:580kiets fjerne Grændser; og ansaae en betydelig Krig for hardtad umuelig, da de mægtige Stater holdt hinanden Stangen, og tillode ikke at Lige-Vægten forstyrredes. Saa klog var man nu, at man ikke grundede Fredshaabet paa Sindelag eller Troe og Love, og hvor kunde man heller det, da Friederich af Preussen var Haabets Genius, og tillige den der udkastede Planen til, for Symmetriens Skyld, at beklippe Polen, og man seer altsaa, at Fredshaabet egenlig beroede paa den Formodning, at de store Magter ikke let kunde |US:690finde noget andet Land saa bekvemt til Deling som Polen, eller, om de fandt det, ikke finde synderlig Modstand. Glemt var det da, hvilken Vægt en eneste Mand havde lagt i Preussens lette Skaal, eller man tænkde kanskee at Naturen havde i ham udtømt sin Kraft, eller hvad man saa for Resten tænkde eller huskede, saa glemde man, just paa den Tid, da man saa ivrig adskildte Fyrste og Stat, at *skjelne* imellem dem, indbildte sig at Ligevægten mellem Friederich, Catharine og Joseph var Ligevægt mellem deres Riger, indbildte sig, at Frankerig nu bestandig maatte blive hvad det var blevet under den femtende og vedblev under den

sextende Ludvig at være; at Engelland, som havde Verdens Sjæl og Salighed i sin Lomme, aldrig kunde faae i Sinde at vise det, og at intet nu foragtet Land, kunde ved en stor Mand vinde Anseelse, og Lyst til at give sig Vægt. Det er i det Mindste aabenbart, |A:581at Fastlandet kun saae fredeligt ud, fordi Friederich var stolt nok til Intet at frygte, og klog nok til Intet at vove, fordi Joseph den Anden havde Mine af at kunne holde ham Stangen, men ikke Mod til at lade det komme an paa en Prøve, og fordi Cathrine fandt at Polen og Porten var hendes Næste, som hun først maatte sørge for, og brød sig ikke stort om det øvrige Europa, naar det kun lod hende raade selv ved Dnepr og det sorte Hav. Men, Friederich havde i visse Maader Ret i, ikke at troe paa Udødelighed, thi han døde virkelig, førend han vilde, og tog 1786.
Verdens falske Haab med sig i Graven. Vel lod det, som det igjen kun var Porten og Polen man vilde skyde ned, men inden man vidste det, var man selv skudt, og det i Grunden med de Kugler man selv havde støbt. Rusland og Østerrig angreb Tyrkiet, og baade Catharine og Joseph meende, nu, da den gamle Ørn var død, at kunne dele Byttet, som de vilde, men Tyrkerne slog fra sig, Preussen og Engelland pustede i Polen og Sverrig, og i Stokholm sad en Systersøn af gamle Fritz, der ei var bange for en Syvaars-Krig, og vilde befundet sig meget bedre i Petersborg som Vært end som Gjæst. Vel gik den Storm, der virkelig fra denne Side truede Rusland, over ved Armeens Opstand mod Gustav, og 1788.
det Uveir der kort før var trukket op over Holland, syndes det som Preussen havde fordeelt med et Kanonskud, |A:582men begge Steder saae man dog de Smaaes Stræben efter Overvægt, der nødvendig maatte forstyrre Ligevægten, og det Uveir som under Tyrke-Krigen brød løs i Josephs Rige, blev Varsel for, og Løsen eller i det mindste Tønder til den Ildebrand, der snart skulde naae fra Paris og London til Moskou og Kjøbenhavn.

|US:691Joseph den Anden var nemlig en af dem, hvorpaa hin Tid var saa riig, som uden at vide hvordan de vil skabe sig selv, har stor Lyst til at omskabe Alt efter deres Hoved; og skabe da naturligviis, hvor de faae Magt, et Chaos. Han fandt det indlysende, at et Rige var stærkest, naar alle Delene udgjorde et Heelt, og Kræfterne samlede sig i een Hovedpunkt, og han saae, at hvor det var Tilfældet, der havde Indbyggerne i det Hele eens Love, Sprog og Forfatning, og der var Fyrsten Herre i sit Land; men nu meende han, at det ogsaa maatte blive Tilfældet, naar man tiltvang sig Magten, og paatvang høistforskjellige Folk Skinnet af Lighed, og det kan man begribe, grundede sig kun paa et Ønske, der var saa udsvævende, at man med Rette har anviist det sin Plads i Skyerne. Kunde det lykkedes ham at tiltuske sig Baiern for Brabant, vilde det vel gjort en mærkelig Forskjel, men det forhindrede Friederich, og selv det vilde ikke hjulpet, især da

Joseph endnu havde en anden Plan, der endnu var mere udsvævende, den nemlig, at reformere den catholske Kirke i sine Lande uden |A:583Religion, til Ære for Voltaire og til Fordeel for Stats-Cassen. Den raske Udførelse af begge disse Planer laae ikke alene i Strid med hans Undersaatters besvorne Rettigheder og Geistlighedens, især de arme, huusvilde Munkes, Fordeel, men tillige med sig selv, da de samme Grundsætninger som gjør Fyrsten ogsaa gjøre Folket tøileløst, og under den for Østerrig i alle Maader uheldige Tyrkekrig, udbrød der en farlig Opstand, saavel i Ungarn som i Brabant. Imidlertid begyndte det at storme i Frankerig, og Joseph levede netop længe nok til at erfare, at døde Nederlandene havde erklæret sig for uafhængige, og til at 1790. gjenkalde sine Omskabnings-Bud. Vel gik Brabant paa Forlig med hans Broder Leopold, som og fik Fred for Tyrken, men hvad man saavel her, som i Holland, kunde vente i Tilfælde af en Krig med Frankerne, er øiensynligt.

Hvorvidt nu en saadan Krig havde været uundgaaelig, tilkommer det ikke Historien at besvare, men anmærke maa den, at Leopold undgik den, skjønt maaskee kun ved at døe, og at 1792. Preussen paa en egen Maade indviede sig til den, ved nemlig, under Løfte om Bistand, at indvikle Polen i Krig med Rusland, og derpaa hjelpe til end mere at lemlæste det døende Rige.

Frankerig var et Land, som man godt kunde være mange om, og dog alle faae Nok, men |A:584Catharina var høimodig eller klog nok til, at overlade det Bytte til de andre Ørne, medens hun fremdeles sørgede for sin Næste, og virkelig haabede Preusen |US:692og Østerrig anseelig at udvide deres Grændser, da Nationalforsamlingen lykønskede Keiser Frands den Anden til sin Thronbestigelse med en Krigserklæring. Snart droges 1792. Engelland, Spanien, Portugal, Sardinien og Neapel med, og saaledes stod da hardtad hele Europa i lys Lue, kun Sverrig reddede sig ved at myrde Gustav, Rusland ved den Vægt det kunde give sin Vægring, og Dannemark, deels ved sit fredelige Sindelag og deels ved sin Ringhed i Verdens Øine.

Her er ikke Rum til at fortælle slig en Krigs-Historie, eller Laurbær til de Helte den skal gjøre udødelige, men bemærkes maa det, at Frankerne i Friheds-Rusen skjød meer med Munden, end de toge med Bajonetten, thi med hiin skjøde de gloende Kugler, der truede alle Throner og alle Stater med Undergang. Held for Europa, at Frankerne ei kunde opvække Rousseau og Voltaire ved at forgude dem; thi havde slige Fugle siunget i Friheds-Træet, slige Røster levende lydt i Conventet; havde Jacobinerne havt Hoveder til deres Huer, og Kraft til deres Skamløshed, da vilde der ingen Redning været at øine. Det tør man vel sige, ved at see, hvad der skedte uagtet Frankerne kun i Begyndelsen havde en Mand, hvis Sjæleevner og Talegaver

|A:585Historien, uden dog i det Hele at kunne ophøie dem, maa i Forhold udmærke, nemlig Mirabeau; uagtet Udlændingen Thomas Paines jammerlige Skamskrifter over Religion og Kongedømme, var den høieste Røst, man siden hørde, og Svimmel-Tonen det eneste Henrivende ved Marsilianer-Visen: deres ypperste Frihedssang. Overalt modtoges Frankerne, hvis Løsen var Trylleordene: Frihed, Lighed og Broderskab, af Mængden med aabne Arme, efter tre Aars Forløb vare de i Besiddelse af Holland, Piemont, Belgien, og den venstre Rhinbred, Preusen og Spanien havde skilt sig fra Forbundet, og hvad der var det frygteligste, fra Syden til Norden betragtede hardtad den hele yngre Slægt i Middelstanden, altsaa de varmeste Hoveder og de mest flydende Tunger: Folkenes tilstundende Ledere og Lærere, endnu Frankerne som Slægtens Frelsere, deres Manifester som Troesartikler, deres Gudsbespottelser og Blodbade enten som Aabenbaringer og Gudsdomme, eller dog kun som smaae Uleiligheder, der tilfældig eller nødvendig fulgde med Slægtens Gjenfødelse.

Dog, nu var hardtad Frankernes Ruus bortdampet i Rædselstidens Svedebad, man ønskede Fred, og kun for at erobre den, uden at miste Byttet, anstrængede man endnu engang alle sine Kræfter mod Østerrig, den eneste Hovedmagt paa Fastlandet |US:693som end stod tilbage paa Krigsskuepladsen, og kunde ikke forlade den, |A:586med mindre Lykken vendte sig afgjørende til en af Siderne. Den syndes at vilde vende sig til Østerrig; thi hvor Frankerne havde været, var Folket blevet oplyst om den rette Mening af deres Frihedsbreve, og i Erkehertug Karl fik Keiserhæren nu en Høvedsmand, som de franske Generaler kaldte det mere Skade end Skam at overvindes af, og al Ære værd, som Moreau, at slippe uskadt fra. Men, nu kom Manden som syndes at have Lykken i sin Lomme, og Seiren i sin Haand, og som virkelig havde Meer i Vente og bag Øret end nogen anden drømde om, ja end man selv i denne Time skal afgjort sige: *man har seet*. Hans Navn og Lykke blev derimod allerede i hans første Feldtog noksom bekjendt; thi i det nødte han Kongen af 1796.
Sardinien til fredelig at afstaae Savoien og Nizza, Kongen af Neapel til at stikke Sværdet i Skeden, Paven til at afstaae Avignon og en Deel af Kirkestaten, samt, tilligemed andre italienske Fyrster, at berige Paris med *Kunst-Værker,* og Østerrigerne til, paa Mantua nær, at rømme Lombardiet, som han gav Skikkelse af en underordnet Republik. Næste Aar saae dog endnu Vurmser, Mantua, og de trofaste kjække Tyroler drabelig drages med Døden, og, skjøndt Mantua faldt, vandt dog Østerrig Frist, og Død-Slaget ramde kun Venedig, hvis Liig blev deelt mellem det Cisalpinske Skygge-Rige, og Keiseren af Østerrig i Freden til Campo Formio. 1797.

|A:587Nu var da en overlegen Aand fremtraadt paa Skue-Pladsen, en *stor Aand* var det ingenlunde, men selv den allerringeste Aand i sin Kraft, er alt Kjød overlegen, som vi daglig see paa *Døden,* den ringeste af alle Aander, thi *ingen Aand* kan den fatte eller skade, og er dog alt Kjøds Herre, og i Napoleon var Dødens Aand aabenbaret, skjælve maatte da vel alt Kjød, Liig og Skygge-Riger var hvad man kunde vente. Det saakaldte hellige romerske Rige var nu det eneste paa Fastlandet, som, man kan ikke sige stod, men laae i Krig med Frankerne, og dets Aand, alt længe kraftløs, havde, ved at forlade det, ved at opgive dets *Integritet,* imod at faae et Stykke, naar det sønderlemmedes, overantvordet det i Dødens Haand. *Opsættelse* var da al den Naade det kunde vente, og den timedes ved Napoleons Tog til Ægypten.

Hvad der bevægede Directoriet til at ynde og Napoleon til at friste dette Eventyr, om de virkelig haabede at kunne trænge frem til Ostindien og der bibringe Engelland, deres eneste Modstander, et Ulivs-Saar, eller at udrette det Samme, ved at op|US:694dyrke Nil-Bredderne, hvor Sukker og Bomuld saa ypperlig kan trives, det er ikke godt at sige, men det er ogsaa Historien det Samme, den er det Nok, at dette var den almindelige Mening og satte Engelland i Skræk; men saa vitterligt som det er, at hverken Direc|A:588toriet eller Napoleon havde Frankerigs Fordeel for Øine, uden forsaavidt de meende det ogsaa var deres, saa sikker kan man være paa, at det ikke var Haabet om at ydmyge Engelland, der *bestemde* dem. Directoriet havde neppe nogen stærkere Bevæggrund, end at beskjæftige endeel af den urolige Krigshær og blive skilt ved en Helt, der alt var Folkets Afgud, og i hvem det da maatte see sin Banemand; Napoleon derimod havde udentvivl en stærkere end den, at komme Directoriet af Øiesyn, han følde sikkert, at hans Time var endnu ei ganske kommet, og denne Følelse maatte vel opkomme, eller dog forstærkes ved Begivenhederne i Schweits, hvorhen han ogsaa havde strakt sin kolde Haand, men maatte trække den halv tilbage for det sidste Glimt af Tells og de gamle *Redingers* Aand. Hvad endelig Toget selv, i Grunden, havde *at betyde,* det er ikke endnu forklaret, og man maatte vel fristes til at ønske, det aldrig skedte, men anmærkes maa det dog, at det bar en vis videnskabelig Side til Skue, i det Mathematiken reiste med for at opmaale og aftegne Labyrinthen, Mumier og Pyramider, man kan da trygt sige, at Togets meest historiske Retning var en Opmanelse af det gamle Egypten, og at det har bidraget til at gjøre os nærmere bekjendt med *dets Skikkelse,* lader sig ikke engang nægte. Det øvrige vil Tiden vise, og Historien da vist ikke glemme at fortælle, thi man veed, at lige|A:589fra den med Moses og Herodot kom til Verden, har den stirret stivt paa Ægypten, og

deels med Afskye, deels med Forundring, peget paa det hemmelighedsfulde Mørke.

Medens nu Napoleon indtog Ægypten og trængde frem i Syrien *til* Akre, holdtes Mødet i Rastadt som skulde give Tydskland Fred, men hjalp kun til at give det halve Europa Krig paa ny. Med Østerrig, Engelland, *Tyrken,* og de italienske Regjeringer traadte nu *Rusland* i Forbindelse, og Mage til 1798.
Forbund havde Europa da aldrig seet. Catharina var død, efter 1796.
netop at have oplevet Polens fuldstændige Sønderrivelse af de tre Ørne, og hendes Søn, Keiser Paul, der gjorde sig til Stormester for den Maltheser Orden, Napoleon i Forbigaaende havde opløst, udskikkede nu den frygtelige Suvarov for, i Forening med Tyrkerne, at befeide deres gamle Bunds-Forvandte, og indsætte *Paven* i sine Rettigheder. Saadanne Særsyn maatte |US:695forvirre ethvert historisk Hoved, dersom det ikke laae i Historiens Natur, strax at opløse dem i Dunst, men det lod imidlertid dog et Øieblik, som om der skulde komme Noget ud af det Forbund: Erkehertug Karl og Suvarov rensede Tydskland, Schveits og Italien saa omtrent for Franker, og da disse havde bortført Pave Pius den Sjette, som døde i Landflygtighed, oprettede virkelig *Russer, Tyrker* og *Engelskmænd* Pavedommet under Pius den Syvende. Men, alt |**A:590**var det, som man atter lugtede Døden, 1799.
Suvarov kaldtes fra Italien, Massena seirede i Schveits, og Napoleon landede i Freius, den Flaade hvorpaa han overskibede sin Krigshær, ødelagde Nelson ved Abukir, men den Baad hvorpaa Charon vendte tilbage for end videre at befolke Skyggeriget, svømmede tryg over Middelhavet, skjøndt det vrimlede af engelske Snekker. Napoleon gik til Paris og opløste Directoriet, under Navn af første Consul greb han Romas Ørn, gik over Alperne, seirede ved Marengo, opløste Forbundet, og nødte 1801.
Østerrig i Lüneviller-Freden til at stadfæste den forrige, lade Frankerne beholde den venstre Rhinbred og Herredømmet over Holland, Schveits og Italien. Det tydske Rige var nu i Grunden opløst, mange af dets Landskaber maatte skifte Fyrster, og selv Engelland erkjendte i Freden til Amiens, den ny Tingenes Orden. 1802.

Her, hvor Krig og Fred med samt de to Aarhundreder løbe i hinanden, maae vi standse et Øieblik, for at betragte Europas Folkehav, der vel fortjener Navn af det døde; thi under en gruelig Svovel-Regn var hardtad Alt nedsiunket, og de lumre, stillestaaende Vande aandede Død.

Frankerig og Napoleon have vi betragtet, og Øiet stævner af sig selv over Canalen, for at dvæle ved Synet af det Eneste, der lod til at kunne sætte Døden og Frankerne Skranker, den saa berømte brittiske Almeen-Aand. Vi forudsætte som bekjendt at det var Villiam Pitt den Yngre, |**A:591**der havde været Sjælen i begge de store Forbund mod Frankerne, og at det ligesaavel var for engelsk

Guld man kjøbde Krud og Kugler i Tydskland og Italien, som Stemmer i Parlamentet, og naar vi nu see, at enhver af Krigene udvidede Frankernes Herredømme og Indflydelse, da fristes vi ikke til at have store Tanker om den Aand der kæmpede i dem, eller rettere, da see vi, at den stod selv i hemmelig Pagt med Døden: stræbde kun at *overvælde* den med *Slagt-Offere*. Her maae vi da vel erkjende den samme mechaniske Aand, ved hvilken vi før saae Engelland stræbe at opholde Staten paa Folkets, Bevægelsen paa Livets |US:696Bekostning, thi her stræbde man øiensynlig at holde Døden borte ved at give den paa det faste Land Nok at bestille. Det Eneste her da endnu kunde synes værd at spørge om, er vel, hvor Engelland fik alt det Guld fra, Offringen kostede, og hvorfra det fik den Forstand, at der er ikke andet Raad imod Døden, end at lade den *rase ud*. Det Første er let besvaret, thi netop under denne Krig bemægtigede Engelland sig Ostindien, og næsten alle Kolonier, det kom ganske i Besiddelse af Verdens-Handelen, og fik da ikke alene med næste Skibsleilighed Alt tilbage fra Fastlandet, men og dets sidste Skillinger i Rente. Det Andet er heller ikke saa vanskeligt at sige, naar man betænker, at Engelland var fra Arildstid i Slægt med *Historiens* Aand, og havde, da det |**A:592**gjorde sit Arvegods i Penge, dog naturligviis beholdt, hvad Ingen vilde kjøbe, den Lærdom at Døden lader sig ikke fordrive men kun i det Høieste opholde, vel ikke med Snak, men dog med Kjød. Man kan derfor virkelig med Føie sige, at Engelland stak sit ene Øie ud, da det sluttede Freden i Amiens, og man veed, at Pitt virkelig traadte ud af Ministeriet, og lod skee i Blinde, hvad han ei kunde forhindre.

Om det øvrige Europa er kun lidt at sige; thi tildeels laae det, som vi har seet, alt i Graven, og hvad der stod paa Randen, bliver først ved Faldet historisk.

Der stod imidlertid Preusen, som havde skiftet Konge, men 1797.
ikke den Grundsætning, at staae stille paa Gravens Rand og see hvad der kunde falde. Det havde endnu sin forrige Anseelse; thi man saae kun paa de stive Støvler fra Friederichs Dage, som end vare de samme, ikke paa Benene, hvis Beskaffenhed man først opdagede, da Døden traadte paa Foden.

Hermed gik det saaledes til: snart mærkede Engelland, at
Freden med Døden var en Forseelse, og erklærede Krig, vel var 1803.
man paa Fastlandet noget treven til at begynde den, men det var tungt for Arilds-Keisere at gaae i Lag med en saadan Naturkeiser,
som Napoleon gjorde sig til, tungt at see Dødens Fugl stedse meer 1804.
udbrede sine Vinger; man var fattig, Guldet fristede, og begge
Keiser-Hofferne skikkede dens Folk i Mar|**A:593**ken. Preusen stod 1805.
stille og lod sig træde paa Foden af Døden, som skjød Gjenvei over dets Enemærker, Keiserens Mod sank ved Ulm og faldt ved Austerliz, Russerne beholdt hvad de havde, men Østerrig maatte

afstaae det Venetianske, og, hvad mere var, sin store Bjerg-Fæstning: Tyrol. Nu opløste Napoleon aldeles det tydske Rige, lagde Tyrol til Baiern, der nu, saavelsom Vürtemberg, skulde hedde et Konge-Rige, og med hele |US:697Vest-Tydskland udgjøre et Rhin-Forbund under fransk Beskyttelse. Vel havde Preusen faaet Hannover, fordi det stod stille, men nu syndes man at høre Friederich sukke i Graven over, at den tydske Keiser-Krone skulde gaae fra Østerrig, og dog gaae hans Grav forbi, som løsnede den, og stiftede det store Fyrste-Forbund. Med Rusland i Ryggen udstædte da Preusen et tordnende Manifest mod 1806.
Napoleon, men Døden lader sig ikke skrække, han kom, adsplittede den talrige Hær ved Auerstädt, og gav ikke Europa Tid til at forundre sig derover; thi han drog gjennem Berlin til Veichselen, og lod Magdeburg med de andre Fæstninger falde af sig selv. Nu kom Russerne, blodig var Kampen, men Seieren naturligviis paa Dødens Side, og i Tilsiter-Freden mistede Preusen Alt Vesten for Elben, samt det polske Bytte, og 1807.
forvandledes til et Skygge-Rige ved Siden af Vestphalen og Sachsen, som nu ogsaa fik Kroner, og Stemmer i Napoleons Underhuus. Nu erklæredes Engelland |A:594i Blokade-Stand, og Krig imod Øen kaldtes Fastlands-Systemet, som Ingen, uden hvem der vilde være Døden vis, maatte vægre sig ved at tiltræde. Engelland havde ved Toget til Sjælland venskabelig friet Dannemark fra Fristelse, Portugals Hof flyttede til Brasilien, og den svenske Konge, som haardnakket vægrede sig, blev, efterat Rusland havde taget Finland, afsat i en Opstand.

Nu var der ikke længer noget Spørgsmaal om, at Døden herskede i Europa, Gravens Stilhed var udbredt over Landene, Kysterne besatte med Dødens Redskaber, Havet opfyldt med glubende Sødyr, Tungerne bundne, Øinene tillukde, Aande-Drættet stemt, og kun Machiner i Gang. Hvad Følgen vilde blevet, om Napoleon var blevet ved at herske i denne Aand, lader sig kun gjætte, men historisk er det, at han holdt op, han fik selv *Lyst til at leve og forplante sig,* og maatte da ligesaa nødvendig forlades af sin Aand, som det er Døden umueligt at elske uden Liig eller avle uden Forraadnelse.

At Aanden havde forladt ham, eller var i Færd dermed, viiste sig alt i de spanske Forhandlinger, ved hvilke ogsaa Talleyrand forlod ham, thi hvad der saa end drev ham, befeidede han Døden, forstyrrede et Skygge-Rige, og gjorde derved Sit til at opkalde baade Dødens og sin Banemand: *Historien* af Graven. Naar |A:595man end ikke i Graven kan have Fred, da bliver man fortvivlet, det blev Spanien, og havde Døden paa sin Side, det saae Engelland og var strax tilrede med Guld og Redskaber, det fik ydermere Østerrig endnu engang bragt i Harnisk, og i Vien 1809.
skildte Napoleon sig høitidelig fra sin Aand: forskjød

|US:698Josephine, og ægtede, i Haab om Livs-Arvinger, en Keiser-Datter fra Østerrig. Arvingen fik han, men paa Arvens Bekostning, Spanien vedblev at trodse, Tydskland, hvis Sønner han der i Tusindtal begrov, begyndte at knurre, han begyndte paa sin egen Haand Krig med Rusland, uden at vide til hvad Ende, 1812.
gik, ikke til Petersborg, hvor Livet, men til Moskov, hvor Døden boede; den brændte sin Bolig, foer med sin iiskolde Haand igjennem hans Hær og over hans Ansigt, Hæren faldt og han flydde *for Døden;* og da var hans Time kommet. Preusen og Tydskland fik nu Mod, og mærkede de havde kun med en Dødelig at gjøre, forgjæves anstrængede han *sine* Kræfter, Tallet var ham overlegent, Frankerig, som havde tabt Troen paa ham, var baade troløs og modløs, Ludvig den Attende kom paa den franske Throne, og Napoleon lod sig nøie med Elba. Aaret efter vovede 1814.
han vel et Forsøg, der syndes at ville lykkes, men paa Veien fra Paris til Bryssel mødte han Preuserne under Blücher, som, selv da Preusen faldt, havde ved Lübek viist Livskraft, og Engellænderne under Wellington, som i |A:596Spanien havde lært at møde hans Krigskonst; efter et haardnakket Slag maatte han vige, tabde Modet, flydde for Døden, og førdes til St. Helena, hvor han ansees for levende begravet; men faaer han sin Aand igjen, kan Kjød ikke holde ham, og Historien maa lade ham rase, til han forgriber sig paa *den,* og skeer det, da kommer man atter til, hvad man nu har glemt, at synge med Morten Luther om den underlige Krig, da Livet tog Døden af Dage, og saa at sige, den ene Død tog Brodden fra den anden.

At noget Sligt engang vil skee, lader Historien sig neppe aftrætte; om Dødens Engel fremdeles skal hedde Napoleon, er i al Fald et unyttigt Spørgsmaal, men et saare vigtigt er det, *hvor Historiens Aand er at finde;* thi det er aabenbart, at ikkun den kan i alle Maader gjøre Sagen klar, at ikkun den kan overvinde Døden, hvis Seier slet ikke er blevet mindre, fordi den har bragt selv sin ypperste Tjener til at skjælve. Tvertimod, dette var Dødens høieste Triumph; thi maatte selv det klogeste Hoved give tabt, fordi det ei vilde virke troelig i dens Aand, da synes dens Magt uimodstaaelig, og man kan ikke nægte, at Europa, netop efter Napoleons Fald, daglig vinder mere Lighed med et Skygge-Rige, ja, man tør vel sige, at Døden, efter høiere Love, aabenbaredes i Napoleon, mindre for at gjøre, hvad der dog |A:597nogle Aar senere vilde skeet af sig selv, end for at vække saavel Natur-Kræfterne som Historien til |US:699Kamp, og at Døden maa, just *derfor,* komme igjen i *frygtelig* Skikkelse, om ikke selv Haabet og Frygten skal hendøe, og gjøre al Opreisning umuelig. Christendommen og Islamismen, det har vi seet, var, siden Augusts Dage, hvad der førde det store Ord i Aandens Verden og i Legemets tillige. Hvilken der førde det største, det

skjønneste og sandeste, har Tiden viist, og det lader sig uigjendrivelig bevise. At det er Christendommen, især efter den lutherske Bekjendelse, der har avlet Videnskabelighed, og, det være nu Stort eller Smaat, lært os at forklare Roms og Grækenlands Mester-Værker, ja at begribe Meget, der overgik baade de syv Vises og Platos Forstand, lader sig heller ikke nægte, uden at modsige Historien, saalidt som, at det er den, der har givet vore Stater Kraft til at danne og opholde sig. At nu imidlertid intet Folk i Europa er begeistret for Christendommen, det see vi for Øie, og Alt hvad der er udsprunget af den, maa da ligesaafuldt være en aandløs Skygge, som den Kirketjeneste, der skulde afbilde den. Man prøvede i det attende Aarhundrede paa en Oplysning i Modsætning til den, men det vilde ikke lykkes, af den klare Grund, at det ikke var en anden Troe, men Vantroe man vilde sætte i Steden, og den bestemte Vantroe, som ikke er andet end en Fornægtelse af Troen, |A:598kan i det Høieste vinde Skin af Kraft i Kamp mod Troen, og hvad der af den er udsprunget, ja den modsætter sig i Grunden al levende Kraft, da den ved at nægte Aande-Verdnen Virkelighed, afskjærer Livet fra sin Kilde. Kun med Dødens Kraft kan da Vantroen kæmpe, og fiendtlig maae den slaae mod alle levende Forhold, mod det poetiske og videnskabelige, saavelsom mod det religiøse, mod Stat saavelsom mod Kirke. I Frankerig og Napoleon saae man et rædsomt Vidnesbyrd herom, da man havde glemt hvad Fortiden saae i Rom og Cæsarerne, selv Napoleon maatte, for i de Dødes Rige at fremgjøgle Skyggen af en Stat, omhugge Friheds-Træet, der som en Manerpæl var plantet paa den myrdede Kirkes Grav, og optrylle dens Skygge. Hvorsomhelst vi henvende Øiet i Landene, som have baaret de mægtige Throner, og udskikket de kraftige Ord, finde vi ingen høiere Stræben, end at opholde eller gjenføde Skyggen af det Forbigangne, og denne Stræben er aabenbar i det nittende Aarhundredes Aand; hvad der endnu stræber at forjage selv Aandeverdenens Skygge, det er Efter-Døn af det attende Aarhundredes *Jord-Skjælv,* som maaskee endnu kan adsplitte mangt et Skyggeværk, men aldrig hindre det fra igjen at samle sig; thi ligesaa lidt som Aander forgaae, kan |US:700Skyggerne myrdes i Tiden. Vi skal see, hvorledes det under afvexlende, og tit i Rummet og Tiden modsatte Skikkelser, er |A:599den samme Aand, som hersker trindt i Landene, og i de sammenstødende Aarhundreder: *Dødens Aand,* som paa det *udrundne Timeglas* er nem at kjende, han have saa for Resten i sin iiskolde Haand Intet, eller hvad man vil: Sværd eller Segl eller Trefork, Maalesnor eller Meisel, Pen eller Pensel, ja Bibel selv og Psalmebog. Skjønnest synes han tilvisse i den Skikkelse, hvorunder det naturlige Skjønheds-Folk, Grækerne, saae ham, som Ungdoms-Skyggen i den vendte Fakkels matte Efterskin,

men lige dræbende er dog hans Aande, og lige ubønhørlig indhyller han hver Dødelig i Nattens Mulm, som vi kan see paa Folket, der med Konstner-Haand afbildede sin Banemand saa venlig, og sank saa i Graven, paa hvis Dække ikke de, kun vi end see ham, som Skjønheds-Folkets egen Skygge, hvormed det skuffede sig selv, men ikke Døden. Mange have i Tidernes Løb omfavnet den smilende Skygge, men ere blegnede siunkne tilbage for den iiskolde Haand og den giftige Aande, som skjulde sig bag den; mere skuffende end nogensinde før, for Alvors-Folk, staaer den nu paa Kirke-Graven som en farvet Billed-Støtte *synes* under det bølgende Klædebon kun halv at skjule, hvad Ansigtet *synes* at røbe med Glands: en udslukt men af sig selv igjen opblussende Fakkel, og Korset *synes* den at løfte i *sin Haand,* som et Tegn paa et underfuldt Samfund mellem *Liv og Død.* Det er sat til os, om vi vil |A:600lade os skuffe, det er og sat til os, at opdage Blændværket og gyse tilbage, men at give Støtten Liv, saa den hæver sig med Døden, *som den er,* under sin Fod, med *Regn-Buens* levende Farver om sin Tinding, og Solens Kraft i sit Øie, det er en *Konst,* der langt overgaaer hver Dødeligs Evne, det er den sande historiske Konst, som gjør Under-Værker, og som kun Han forstaaer, der opreiste *Jesum Christum* fra de Døde, men som *Han* ogsaa upaatvivlelig vil gjøre, Spørgsmaalet er kun *hvor* og *naar,* og herom kan vi kun gjætte, men for Vist kan vi sige, *hvor* og *naar* det *ikke* skeer; thi hvor man ei vil troe det mueligt, kan det ikke skee, og hvor det hverken ønskes eller ahnes, der skeer det ikke heller; thi alle Historiens Underværker komme vel *over Tvært* for Verden, men i Kjæde-Gang for Aanden, og det *historiske Underværk,* der vel *udspringer af Aanden,* men *fremspringer* dog i *Naturen,* som et guddommeligt, gjennem Tiderne udviklet *Konst-Værk,* det maa nødvendig undfanges i Troen af elskende Hjerter, ahnes og skimtes, og bil|US:701ledlig skues i Aanden, før det i Tidernes christnede Hedninge-Fylde kan komme til Verden.

Her staae vi, kun et Straasbred synes der mellem Død og Liv, men det er et dog Svælg som Ingen kan overspringe, kige kan vi ind til Patriarcherne, Skinnet opklarer vort Øie, men |A:601Skinnet er kraftløst, vi see det grandt, *Livs-Kraft* er det vi fattes, vi see det ligesaa grandt, at kunde vi kun røre ved *Patriarkerne:* komme i aandig Berørelse med dem, da vare vi hjulpne, men det synes umueligt, det kræver et Underværk, som vi umuelig kan begribe, før det er skeet i os selv; thi hvad vi ikke har følt, kan vi aldrig begribe, og det gjælder da, om vi vil troe, hvad vi aldeles ikke begribe, haabe det Urimelige, i Haab til Ham som kan opvække Døde, og altsaa netop gjøre det *Umuelige mueligt:* fylde det Tomme og gjøre det *Magtesløse kraftigt. Hukommelsen* er det magtesløse Skyggebaand, der for os i

Historien løselig forbinder de skiftende Aldre og Slægter, den har i *Kirken* paa underfuld Maade opnaaet en Klarhed, hvori den forvandles til Beskuelse, og med dette nyskabde, poetiserende Øie skue vi Skyggen af Menneske-Slægten i sin gaadefulde udvikling, kan med Øiet følge den fra Guld-Alderens Glands til vor Jern-Tids Mulm, see den, udpisket af Phantasiens Eden, tabe sig i Uteerligheds Moradser og i sandselig Forstands bundfrosne Kjær: i *Ægypten* og i *Rom;* see den underfuld, efter Kors-Fæstelsen, leve op igjen i Hjertets Paradiis som en bodfærdig Røver, men atter at tabe sig i Uteerligheds Moradser og sandselig Fornufts bundfrosne Hav: i Rom og Kønigsberg, og hvor vi vende os. Vi kan vise, hvorledes alt dette nødvendig har udviklet sig |A:602under Kampen mellem en overlegen aandig Magt og Slægtens Stræben efter Uafhængighed, vi kan saaledes følge Slægten til sin Grav i *os,* vi kan see at Skyggen er der; thi saalænge vi aande, er Graven ikke tilkastet, vi kan afbilde vort Syn i Ordet til en *Tragoedie,* selv Engle maatte røres ved, men at forvandle Tragoedien til et *Epos,* forvandle Hukommelsen til et kraftigt, levende *Minde,* der kan give os, som Patriarchernes Arvinger, Borgerskab i Aandens Verden, opvække Skyggen til et levende Menneske, der kan *fortsætte* og *fuldende* Slægtens beskikkede Dagværk, det kan aabenbar Ingen uden Gud, det kan kun den i Støvet ubegribelige Kjærlighedens Hellig-Aand, som Christendommen lover dem der i Jesu Navn bede Faderen derom, og som i Christendommens forbigangne Virkninger har historisk beviist sin Nærværelse og Christendommens Sandhed. Bøn for|US:702udsætter Længsel, og *hvor* den findes, *der* vil Underværket skee, hvor ingen verdslig, men Længsel efter en overnaturlig og historisk, Konst har hjemme, der vil *Konst-Værket* lade sig tilsyne, og enhver som vil troe paa Sandhed, kan da tilegne sig det.

Vi vil da nu lade det historiske Øie mønstre Folkene i den bekjendte Verden, og see, om vi kan finde hvad vi søge, men hvad vi forud veed, er, at det maa søges i en Vraa, i en forborgen Hjerte-Vraa; thi paa den store Skueplads kan |A:603Ingen findes, som jo har hengivet sit Hjerte til en eller anden Konst, da det netop maa være en saadan der har gjort Opsigt.

Begynde vi nu med Frankerne, da er det klart, at de af al Magt have stræbt efter Mesterskab i den forfængeligste af alle Konster: i den at *lade, hvad man ikke er,* og af Parises Grav opstaae de Døde da vist ikke, uden paa *Theatret*. Dette trænger, for nærværende Tid, saalidet til Beviis, at det kan synes at være kun for Løiers, og er i al Fald kun *for det Følgendes Skyld,* naar man minder om, at Frankerig er Skuespil-Konstens, Luft-Seiladsens og Romanernes ny Fædreneland, kort, at det var efter Storhedens og Skjønhedens Skygger fra Rom og Grækenland man

greb i Alt, og over *Alt i Luften*. Mærkværdigt er det derfor ogsaa, at Chateaubriand, som saae, at i Religionen maa man gribe efter alt det virkelig Store og Skjønne, greb i de sidste Dage efter dets Skygge i Catholicismen, og frembragde virkelig et Skyggerids af den historiske Christendom.

Catholicismen, det see vi let, er Udtrykket for Konst-Sandsens Opflagren paa Kirkens Skuldre, og i den kunde vi snarest fristes til at søge den opvækkende Konst, men vi veed, at den da i al Fald, maatte først selv opvækkes, da den kun findes som en Skygge, der har hjemme i Italien, og er kun magtesløs tilstæde saavidt |A:604som man holder *Christi Legems Fest;* thi denne Fest er netop *Skyggen af* hvad vi behøve. Hvem kan heller nægte at Italien er sin egen Skygge, som, hvortidt den flækkes, svæver sammen igjen, og har nyelig, med Skyggen af Bonifaz den Ottende og Jern-Kronen, næsten afrundet sig til et fuldstændigt Skygge-Billede. Til Storhed og Skjønhed selv har Italien beilet, naaet Anseelsen af hin og Glandsen af denne, og Politik og Malerie ere Konsternes Navne, som dreves der til en mærkelig Høide, men de ere for længe siden døde, og kunde, selv da de levede, som man i Reformations-Tiden saae, ingen Døde opvække. Om Tone-Konsten nogensinde i Italien var |US:703saa overordentlig, som Ordet gaaer, kan vi gjerne lade uafgjort; thi de Døde have døve Øren for dens Tryllerier.

Napoleon vilde opvakt og forenet Frankrigs og Italiens Konster, og meende at have Kraft dertil i *sin Haand,* fordi han stod i Pagt med Døden: deres Herre, men det lykkedes naturligviis ikke, kun en Skygge kunde han i Paris fremgjøgle, som i franske Øine havde Skin deraf; hvor der var Spor af Aand tilbage, beloe man hans skjønne Konst, og havde kun Agtelse for den frygtelige, han virkelig besad, nemlig Krigens, som er Dødens Konst.

For faa Aar siden var der mange, som meende, at der i Spanien maatte være Noget, der kunde vække Døde, men nu, da man er |A:605kommet ud af den Drøm, behøver man kun at anmærke, hvad Spaniernes hele Historie viser, at det er *Drømme-Konsten* hvorpaa de have opoffret deres Tid. Denne Konst er nu vel ikke slet saa forfængelig, som den synes, og Europa har de spanske Drømme mere at takke, end der nemt lader sig beregne; thi der har virkelig været en Spaadoms-Aand i dem, og selv den sidste Drøm havde, foruden Napoleons Fald, Adskilligt at betyde; men naturligviis lykkes det ikke, at drømme Storhed og Skjønhed op af Graven, at drømme om deres Opstandelse og døe paa Drømmens Sandhed, det er alt store Ting, men nytter dog, i og for sig selv, ikke det Mindste.

Saa maae vi da vende Øiet fra de catholske Lande, og det kunde vi forud vide; thi at Intet, uden *Sandhed,* kan enten

opvække sig selv eller andre af Døde, det er en gandske reen Regning, og de Folkefærd da, som ei lode sig vække af Sandhed i det 16de, skal nok lade være at opvække Noget i det 19de Secul; store Ting, om de kan vaagne ved Basunen paa Historiens Domme-Dag, uden flux at synke ned i Væmmelse for sig selv og slingre ud af Verden i Fortvivlelse.

Til Engelland vil vi da stævne, men her skal Haabet ikke fængsle os; thi et *Handværk* bliver de Dødes Opvækkelse neppe, og det maa dog Konsten blive, før den kan lykkes paa Øen. Selv Reformationen, veed man, blev der drevet |A:606temmelig handværksmæssig, og hvor *methodisk* Engellænderne har i Sinde at opvække Christendommen, seer man ikke alene i Methodisternes Capeller, men ret klart i Selskaberne til Jødernes Omvendelse og Bibelens Udbredelse, som her have deres Oprindelse og Hjemstavn. Hvad Bibelen angaaer, da seer man strax, at Selskabet tænker, det har lært Fortidens Reformatorer Konsten af, ved at lade den oversætte, trykke og uddele, men |US:704hvem seer ikke tillige at det er en Misforstaaelse i alle Maader; thi deels vilde fordum den tydske Bibel holdt sig lige saa rolig, som den latinske, naar den ei havde faaet Kraft og Vinger i den *levende Røst,* og *deels* er der en mærkelig Forskjel paa Tiderne, som, *skyggeviis* at tale, paa Mariæ Renselses- og Christi Legems Fest. I Luthers Dage havde man endnu den *historiske* Troe, og bevægedes af *Frygt* og *Haab,* naar man tænkde paa Sjælens evige Skjebne; nu derimod fattes netop den *historiske Troe,* og selv hvor dens *Skygge* findes, er den for svag til engang at vække mere end flygtig Bekymring. *Ligegyldighed,* det er Slangens Navn, som har omsnoet Hjertet, og hvilket Vaaben vil man gribe, som kan fæste paa et Uhyre, der er overalt at spore, men ingensteds at finde, ja, maatte modsige sig selv, for at lade sig finde: maatte ophæves, før den kunde bekjæmpes! Ligegyldigt er det Selskabet, hvorledes man forstaaer sin |A:607Bibel, naar man kun læser den, ja temmelig ligegyldigt, om man læser den, naar man kun har den, ligegyldigt er det de Fleste, om de faae den eller ikke, ligegyldigt finde det igjen de Fleste, som vil eie den, om de læse deri eller ikke, ligegyldigt finde atter de fleste Læsere det, om de forstaae den ret eller vrangt, ligegyldigt finde det endelig de Fleste som forstaae den ret, om de oplives af dens Aand eller sove ind paa dens Bogstav, og findes der nu endda Enkelte, som gribes, og give ikke Slip, før de føle Velsignelsen: Opstandelsens Kraft, og Lidelsernes Samfund, da er det vist, dem vakde Bibel-Selskaberne ikke, men kunde behøve at vækkes af dem.

Med Jødernes Omvendelse er det omtrent ligedan, undtagen at det er paa en Maade dog noget Nyt, og et Beviis mere paa Skarpheden af det engelske Syn, og Handværks-Mæssigheden i

Alt; thi det er ganske vist, baade at de rette Jøder maae christnes, før Kirkebygningen kan fuldendes, og at fik man først dem gjort, ikke til hvad man kalder christne Jøder, men til sande Jøde-Christne, da havde Kirken ingen Nød; men det er Tingen, at Jøderne har alt ligget i Graven, omtrent saalænge som Lazarus, og der vil Andet til at vække dem, end hvad der ringede for deres Øren før de døde, uden at de hørde det. Det er imidlertid ganske mærkeligt, at man i den sidste Tid, næsten overalt, har, i hvert Land |A:608paa sin Viis, stræbt at vinde i det Mindste *Noget* af Jøderne: Spanierne har drømt, at hvad de beholdt, da de forskjød alle, som ei lode sig døbe, var det Bedste, og derom er da Intet mere at sige; Napoleon vilde gjøre alle Jøder til |US:705Franskmænd, og klippede meer end Skjægget af dem han kunde overkomme, men det vil i Historien ikke sige stort; i Engelland lokker man, sagtens ikke med tomme Hænder, endeel Jøder til at lade sig døbe, og det siger i Grunden heller ikke stort, men viser dog, at man der vil have baade Bibelen og dem selv med. Anderledes er det i Tydskland; thi hvor man der bryder sig om dem, vil man af med dem, fordi man seer, at Tydskere blive de, og deres Mestere i Regnekonsten blive Tydskerne, aldrig, og den Regning er da snart gjort, at hvordan det saa for Resten gaaer, maae dog Tydskerne tabe. Et venligt Øiekast opfordres imidlertid den christne Historiker ogsaa herved til at skjænke det ulykkeligste af alle Folk, men det skylder han desuden det mærkværdigste og ypperste Folk paa Jorden: Guds eget Folk og Sandheds Førstefødte, som Jøderne saa vist ere, som Christendom er Sandheds Ord; thi gjennem Jøder er det talt, og det vidner, at Saliggjørelsen er af Jøderne: at Christus er efter Kjødet af deres Patriarcher, at Israels Levning skal frelses, naar Hedningernes Fylde er indkommet, og at deres Slægt skal ikke forgaae, før al Spaadom opfyldes, og Menneskens Søn aaben|A:609bares i Himmelens Skyer med sin Kraft og sin Herlighed.

Spørge vi nu om Grund-Begrebet for det jødiske Folk, da svarer Historien os ganske bestemt, at det vil der *Tid* til at finde, og vi kan umuelig tage Feil, ved fortrinlig at kalde Jøderne i Sandhed et *Tidens Folk;* thi det er unægtelig baade det ældste vi kjende, og det, hvorigjennem der er virket Mest i Tidernes Løb, ja en Christen er saameget mere nødt til at kalde dem saa, som det er det eneste Folk, om hvilket Skriften siger, at det skal vare Tiden ud. Eftertænke vi nu, hvad det er, hvori den sande Tid virkelig og levende aabenbarer sig, da maae vi vel finde, det er netop i *Ordets Røst:* det lydende Ord, hvoraf *Tallet* igjen er en Skygge, og vi kan da med Eet forstaae, at der er Forbindelse mellem Jødernes gamle og ny Historie, som mellem Legeme og Skygge. Paa den anden Side kan vi ogsaa let forstaae, at det Folk

der hører nærmest til det sande Tids-Begreb, maae være Sandheds eget, og det egenlige Menneske-Folk, altsaa det aandigste af Natur, varigt som Tiden, og Redskabet for det største Ord der kan lyde og fattes i Verden. Heraf følger da, at Jødernes Historie ikke *naturlig* hører anderledes til de øvrige Folks, end at den *indeholder* samme i sig, og at skal dette Tids-Folk forenes med noget andet, maa det indlemme samme i sig. Bibel-Historien bliver da ogsaa fra |US:706denne Side |**A:610**et eget Studium; thi kun den lærer os hvorledes den første Deel af Gaaden er løst, ved Hedningernes overnaturlige Indpodning i Israels Stamme, men hvad Kirke-Krøniken skal løse, er den anden Deel af Gaaden, i det den nemlig skal vise, hvorledes den afbrudte Green groer atter til Stammen, og indlemmer Pode-Kvisten i sig. Synes det da nu en uopløselig Gaade, hvorledes Christendommen skal gjenfødes i sine forrige Bekjendere, da seer man let at den løses ikke, men synes at vorde mere indviklet, ved at see paa Jøderne, men hos en Christen maa dog Haabet voxe ved at see paa dem, ei alene fordi han paa dem seer, at Gud baade kan og vil gjøre Miracler, men ogsaa fordi han er sikker paa, at et Hedning-Folk maa opvækkes, før Israel vindes; at ligesom Kvinden er fra Begyndelsen af Manden, saaledes maa Kvinden i Tidens Løb igjen føde Manden, og leve i ham, naar hun synes at døe. Men, skal der nu være et Folk, som, saa at sige, skal bære Tiden under sit Hjerte og gjenføde den, da maae det aabenbar være et Folk, der *svarer til Historien,* et mindekjært Folk, hvem Sandhed gjennem Tiden har ligget paa Hjerte, hvem det store Ord fra Palæstina er gaaet saa dybt til Hjerte, at det end ikke i Døden kan holde op at længes og sukke efter dets livsalige Kraft, og her staae vi da atter, hvor vi kom fra, og hvortil vi stedse maa komme tilbage.

|**A:611**I Engelland var det altsaa vi spurgde om et historisk Folk, og vi veed det har været der, vi finde endnu forældede Spor deraf i Alt, men Tiden har viist, der var ikke Hjerte til at føde, men kun til at handle og vandle, vi see med en vis Gysen, hvorledes Alt synes stemplet paa, at Døden ingen Forandring skal kunne gjøre, i det man lærer det Døde til at gaae som et Uhrværk paa Land og paa Hav, saa den sidste levende Mand kan i sin Døds-Time trække det op, og i sit Værks Bevægelse ligesom overleve sig selv, og det er i Aandens Øine en frygtelig Seier. Saaledes har vel alt mangen Engelskmand kold optrukket sit Uhr, og skudt sig selv af Kjedsommelighed over Livets eensformige Gang, og det er et frygteligt Varsel, som Historien ikke maa ønske skal gaae i Opfyldelse, men det vil sikkert komme derpaa an, hvad Engellænderne synes om Historien, naar den maler dem med deres rette Farver, og Sandhed i sin uforanderlige Skikkelse. Tegnene ere her tvetydige; thi Engelland synes at ville erklære Historien Krig, saasnart den opløfter sin Røst, Skotland derimod

synes mere stemt til Forlig, og hvad der skal faae Overhaand, maa da Tiden vise. Forunderligt er det, at intet Folk har i det Udvortes holdt saa fast paa sin egen Skygge, men i det Indvortes været saa ubekymret selv om den, som det engelske, og man behøver ikke at gaae tilbage til Reformationstiden eller de puritanske Stridigheder, ja ei engang |A:612til Kvækerne, for at finde talende Beviser herpaa; thi det mest i Øine faldende ligger os nær, naar vi betragte den engelske Kirke, Statsforfatning, Literatur og Levemaade. I intet Land er Bibelen anfægtet stærkere og forsvaret lunknere, men dog seer Kirke-Tjenesten ud omtrent som i Elisabeths Dage, og store Summer anvendes nu aarlig paa Bibelens Udbredelse. Ingensteds har man hæftigere modsat sig ethvert Indgreb og enhver Forandring i Parlamenteringens mechaniske Gang, og ingensteds været saa ligegyldig ved, *hvorledes* og *til hvilken Side* Hjulene sattes i Bevægelse. Intet Folk raaber saa meget paa sine gode, gamle Dage, og bevarer saa ængstelig arvede Skikke, men neppe har dog noget Folk lettere givet Slip paa sine Fædres Sprog og *aandige* Smag, ja bekymret sig saa lidt om at kjende dem. I den sidste Tid har vel Adskillige, især Skotter, kommet Oldtiden ihu, og Begyndelsen, veed man, skedte alt ved Udgivelsen af de Ossianske Digte, men det er ikke 1762.
let at sige, om det var for tidligt eller for sildigt, eller maaskee begge Dele; thi deres Aand brød man sig ikke om, deres Alder og Forfatter var det Striden gjaldt, og da man var kjed af at kjævles om det, lagde man dem paa Hylden. Saa nemt bliver Historien ikke færdig med disse besynderlige Kvad, der, fornemmelig i Tydskland, have spillet en mærkelig Rolle, men med hine Spørgsmaal piner den sig ikke; thi den veed |A:613at for at skjelne bestemt (øve *Critik*) maa man have Lys, og at den saakaldte Critikens Fakkel er en tom Lygte, hvorved man kun seer, at Oldtiden er mørk, ingenlunde, hvad der findes i Mørket, som dog netop er hvad Critiken skulde vise. At de Ossianske Kvad ere *fra i Fjor,* eller fra Hedenskabets forrige Dage, det er klart, mindre af dem selv, end af den nyere Tids unægtelige Historie; thi de maae være fra en Tid, da de kunde blive til, og den Tid har beviislig ikke været, siden Europa blev christnet, *førend nu;* først nu kunde de skrives, hos et Folk der vilde tage sig af dem, og selv der neppe, uden først at *læses*. Som den naturlige Konst-Poesies ɔ: *Skygge-Poesiens,* gamle Testamente maa man betragte Kvadene, og Skotten Pinkerton havde da mere Ret, end han selv vidste, da han sagde, at *Døden* var den Ossianske Muse, ligesom det ei heller nu vil forundre os, at den i *Napoleon* fandt en saa udmærket Velynder. Historien kunde vel, blot for det Sidstes Skyld, finde sig nødt til at gjætte paa et oprindeligt Slægtskab mellem *Galer* og *Korser,* og, ved at følge Vinket, vilde man maaskee komme paa Spor, der kunde føre nærmere til Afgjørelsen af det ikke uvigtige

Spørgsmaal om Galernes galliske eller iberiske Herkomst, men aldrig havde Historien mindre enten Tid eller Trang til at løbe efter Gjætninger, end netop nu, da det Visse er baade lærerigt nok, |A:614og saa kolossalsk, at det synes som Slægten maa gaae til Grunde under dets Vægt. Anmærkningen om Ossians Indhold gjemme vi bedst til bedre hen, og her staaer da kun den tilbage, at adskillige Picter have i den sidste Tid ihukommet deres nordiske Herkomst, og derved, som ventelig var, vakt i Engelland lidt mere Deeltagelse. Pinkerton, som man kan kalde den første skotske Historiker siden Reformationen, thi baade Robertson og Hume vare udentvivl mere af engelsk Herkomst, og vare i al Fald af ny-engelsk Tænkemaade, Pinkerton er udentvivl et af de mest historiske Hoveder der i forrige Aarhundrede kom tilsyne, og var upaatvivlelig skikket til at dele, men ikke til at opdage, og meddele Andre en høiere historisk Anskuelse, om hvilken han kun undertiden drømde, medens han ivrig stræbde, saavel i sin Historie af de ældre Stuarter, som i sine Undersøgelser om Old-Krøniken, at hævde sig, hvad vist Ingen skal frakjende, men heller Ingen bør misunde ham: en udmærket Rang mellem de saakaldte critiske Historikere, hvis Adkomst til Navn af Historie-Skrivere, er en ikke mindre critisk Sag end deres aandløse og uforsvarlige Critik. Saavidt vides, har Pinkertons lærde, indholdsrige og *underholdende* Skrifter slet ingen Lykke gjort i Stor-Britannien, men desmere, i det mindste Opsigt, gjør hans Landsmand Valter Scott, som berømmes for en udmærket historisk Digter, men, selv ubeseet, |A:615vover man neppe noget ved at forudsætte, han er saare langt fra at være det i den Bemærkelse vi tage Ordene; thi var han det, vilde de Folk, der nu kalde ham saa, nævne ham som en halv forrykt historisk Mystiker. Tingen er da, at han *nysler* med Fortiden og selv med Oldtiden i sine Vers, og fører derved sine engelske Læsere ind i en Verden, der synes dem poetisk, fordi den er blevet dem fremmed: ind i Historiens Skygge-Rige. Hverken han eller hans Landsmand Jamesen: Oversætteren af de danske Kæmpeviser, eller Turner: Angel-Sachsernes Historie-Skriver, som ikke engang forstaaer deres Sprog, vil da gjøre Døden noget Afbræk eller Historien noget synderligt Gavn, men ligesom det dog er mærkværdigt til Stadfæstelse af den Sandhed, at det er Skyggernes Tid vi leve i, saaledes er det og glædeligt, under den Forudsætning, at Historien paa anden Maade kun komme til Live; thi da vil den, upaatvivlelig, i Stor-Britannien dog finde nogle gode Venner.

I Holland har vi vel egenlig Intet at gjøre, siden Pile-Knippet er opløst, og bruges nu igjen til at væve brabandtske Kniplinger over, men allerede det er dog for saavidt mærkeligt, at det meget haandgribelig lærer os hvor vi ere: nemlig selv Erasmus forbi, i det 15tende Aarhundredes Burgund. At der kort før Udbruddet af

den franske Revolution, var Tvist i Amsterdam om, *hvis* Skygge-Riget skulde være: Statholderens, |A:616eller Patrioternes, samt at Preuserne afgjorde Striden til den Førstes, men Frankerne strax efter end mere eftertrykkelig til de Sidstes tilsyneladende Fordeel, har vi alt anmærket, og behøve i den Henseende kun at tilføie, at Hollænderne fandt sig meget rolig i, at man ved samme gode Leilighed lukkede Kirken og gav Præsterne Afskeed. Siden havde man en liden Stund, i Napoleons Broder Ludvig, en Konge af Holland, der var bedre lidt, end man skulde ventet, og det kom af, at han var Broder til Napoleon, som Søvnen er det til Døden, men Napoleon dømde meget rigtig, at for at sove behøver man hverken Konge eller Krone, og indlemmede Holland i Frankerig. Endelig næstede man, efter Napoleons Fald, alle Nederlandene sammen til et belgisk Kongerige, og paasatte Vilhelm af Nassau-Oranien Kronen.

At Hollænderne aldrig har været synderlig *opvakde,* veed man, og det kan da ikke falde os ind, at vi skulde vækkes ved dem, men den Konst, hvorpaa de have anvendt deres Tid, og som de skylde deres Berømmelse, bør dog nævnes, og det var unægtelig den: at tage sig Alting saa let, og gjøre sig Verden saa nyttig, som mueligt. Dette er med andre Ord hvad vi før have seet, at de ere et aldeles practisk Folk, og deres Historie vilde upaatvivlelig, nok saa godt som Hufeland, kunne lære os Konsten at forlænge det menneskelige Liv, kun Skade, at |A:617man maa tabe Lysten til Lærdommen, ved den opkomne Tvivl, om det Liv ogsaa er *menneskeligt,* og om det er værd, for Verdens Skyld, at overleve sig selv. Ved at arbeide flittig, holde sig reenlig, leve tarvelig, nyde nøisom og *tænke* sparsom, har virkelig Hollænderne skaffet og hævdet sig roligere Søvn, sundere Legemer og bedre Credit, end noget andet Folk i Europa, og det er altsammen Ting, man vel maatte ønske sig, ja, turde vi lægge til, at de ogsaa havde, ikke en søvnigere, men en bedre Samvittighed end Andre, hvilket Folk skulde da ikke gjerne bortbytte sine nu visnede Krandse og udtømde Konster, for saa faste Eiendomme? men, uagtet vi vil haabe, det er Tilfældet med mangen Enkelt, tør vi i det Hele ingenlunde give dem dette Skudsmaal, da Troløshed, Gjerrighed og Grusomhed vel ikke skade Legemet saa meget som andre Laster, men Sjælen desmere, og Historien vidner at heraf har Staterne meget paa Samvittigheden. Kommer Historien til at føre Ordet, som den nu sikkert gjør, da vil det snart vise sig, hvad Moders Børn Nederlænderne ere; thi de ere Videnskabeligheds naturlige Handværks-Folk, og vil de da ikke tage en flittig Haand i med, da lure de paa noget Andet som ikke er godt, men ikke desmindre nok vil komme: en Videnskabelighed, hvori Legemet spiller *Hoved-Rollen,* og spiller, ved at ville *overspringe* Historien,

naturligviis paa sin |A:618Hals. At nu dette vil, i det Mindste for en stor Deel, blive Tilfældet med et Folk, hos hvem *Guld, for sin egen Skyld,* har gjældt saa meget, og Legemet, selv i Videnskabeligheden, for det Meste været Hovedsagen, kan man neppe tvivle om, og Historien, hvis *Skind* da kommer til at undgjælde Legemets Førlighed, kan umuelig bekvemme sig til at prise den Konst, der har opholdt dets Styrke og forlænget dets naturlige Dage.

Til Helvetien gaaer nu vor Vei, og fra den Reformators Fædreneland, som man nu næsten eenstemmig sætter over Luther, maae vel mange vente gode Tidender, men, uden at tale om Andet, maa man dog indrømme, at Opstandelsen er en saare poetisk Ting, og Helvetierne ikke, som det synes, et meget poetisk Folk. I al Fald er Zürich det Sted, man ikke let falder paa at besøge, for at see et *Mirakel med Christi Legeme,* og skjøndt et saadant i de catholske Cantoner synes at være en Smaating, som man ikke engang behøver Tro til at gjøre, saa bliver det just derfor saare mistænkeligt; thi Mirakler som er Smaating, har naturligviis ikke Stort at betyde. *Et magisk Tryllerie* synes da at være det Høieste vi her kan vente, thi det svarer til Blændværket med en Laterna Magica, omtrent som Schveitser-Idyllen til den franske Comoedie, eller som det Romantiske til Romanen, som Vilhelm Tell til Pigen af |A:619Orleans, som Magnetismen til Electrisiteten, som Lavater til Fenelon, Pestalozzi til Rousseau, og Johannes Müllers historiske *Skildringer* til Voltaires.

Dog, fra *Alperne* maa Schveits overskues, og det i alle Maader; thi ingensteds synes Natur og Historie at have indgaaet et saadant eedeligt Forbund; vil vi derfor kjende Aanden, som har svævet over disse Egne, da maae vi i Mindet kalde Forbunds-Dagen, eller rettere *Skumringen,* livagtig tilbage: see Alperne i Aften-Rødens Farve-Spil, og i en saadan Aften-Stund de Tre fra Uri, Schveits og Untervalden, i Kreds af favre, dandsende Hyrdinder, see dem der slaae Haand i Haand, forkynde Habsburg Krig, og Alpe-Dalen Frihed. See vi det, da see vi ogsaa et *romantisk Syn,* og hvem der færdedes igjennem hine Dage med Johannes Müller, veed, at dette Syn er hvad vi see i hver Bedrift. *Hvad er* nu det *Romantiske?* det Spørgsmaal fristes man ved Synet til at glemme, men Sandhed lider ingen saadan Glemsomhed, og *Knuderne* Naturen knyttede *maa løses* af Historien.

Altsaa, fra *Historiens Alper,* paa hvis Aase Christendommen satte os, for at vi derfra skulde kaste betænksomme Blik ind i Sandhedens Rige, derfra maae vi betragte *Middel-Alderen,* der vel bør kaldes saa, da Lys og Mørke mødes der, og danne en *Dunkelhed,* |A:620som, naar noget Stort og Skjønt bevæger sig deri, atter skaber lutter romantiske Syn; thi naar Storhed og

Skjønhed synes i et dunkelt Farveskjær at omfavne hinanden, da kalde vi det romantisk, og Ordet selv er udtryksfuldt; thi hvor ansaaes det ikke for Høiden af alt *Tryllerie,* at kunne venlig forbinde Grækenland med Rom! hvor stræbde ikke Konsten i sit Net at fange Mars og Venus!

Til ingen Tid er meer end nu talt om Ridder-Tid og Konst og Frihed, men aldrig saae man i Verden Mindre deraf, naar man veed hvad man siger; aldrig, det maa man billig indrømme, saaes de *historisk* saa klart, men kun i deres eget, ei i Sandheds Lys. At trylle Middel-Alderen tilbage, det er den høieste Konst hvorpaa man pønser, og Glimt af dens Tryllerier det Herligste vi see, men Sandhed siger, og Historien stadfæster: alt *Tryllerie er Drømmeaandens Værk,* og i sig selv er Drømmen Intet, hvormeget den saa end kan have *at betyde,* og at kalde den tilbage, er Greb efter Skygger. Drømmen er Livets Efter-Spil; paa store Syn følge underlige, paa dybe Rørelser indtagende Drømme, og sagtens maatte da Christendommen: det Største og Vidunderligste, det Skjønneste og inderligst Rørende, give hvem som dertil havde Sind og Hjerte, Anledning til mageløse Drømme. *Eventyrlighed* er den aandige Drøms Kjendemærke, hvorved den skilles |A:621fra det aandige Liv i Historien, hvori *Sandhed* er Sjælen, Virkningerne kan *synes* at være de samme, men Historien opløser Tryllerier, og stadfæster Sandhed, Lyset adskiller hvad Dunkelhed forbinder, og Alt hvad der i Straalerne *forsvinder,* det var *kun* en Drøm.

Disse Vink maae vi forstaae, naar vi skal kunne forklare os Drømmens underlige Aand, der stedse svæver mellem Lys og Mørke, mellem Liv og Død, mellem Sandhed og Løgn, og stræber omsonst at forbinde dem, men selv om vi ikke forstaae disse Vink, eller mistroe hvad de har at betyde, saa bliver det dog ligevist, at Drømme-Aanden svæver over Middel-Alderen, først i sin Kraft: som Ridder-Aand, saa i sin Kjærlighed: som Konst-Aand, og endelig, efter sin Forstand: som Friheds-Aand; thi *Frihed,* see vi let, er Ordet som forklarer Aanden, Frihed er Drømmens Element, og naar Aanden bliver sig det *bevidst,* da vaagner Mennesket i *den Verden,* hvor Aanden søgde sin Frihed, Drømmen er ude, og Dagen lærer, hvad Sandt der var i den.

Hist i Spanien, hvor et naturligt og et historisk Drømme-Folk *stødte sammen,* derfra var det rimeligt, at Stødet vilde komme, og virkelig kom det tildeels derfra, som vi veed, thi den vandrende Ridder, det klingende Spil, og det kneisende Taarn kan vi jo spore derind, til deres dunkle Udspring af Gothers og Arabers sammen|A:622svævende Drømme. Ikke vil vi her følge Aanden paa Kors-Tog og Kryds-Tog, i Kirken, i Verden og i Sproget, men kun bemærke, at ligesom Ridder-Aanden naaede sit Maal ved den hellige Grav, saaledes naaede Konst-Aanden sit i Dante og

Petrark, og Friheds-Aanden sit mellem Alperne. Dermed var Drømmen forbi, hvem der vaagnede i den *sandselige Verden,* kunde i det Høieste *beskrive eller afmale* Drømmen, som naturligviis skedte i Konst-Aandens Hjem, og maatte i Øvrigt skrive Aand i Glemme-Bogen, eller sove ind for at *drømme om Drømmen*. Hvem der vaagnede i Sandheds Aand, kun de havde drømt deri, og *hvorvidt* det var saa med Schveitserne, maa Historien nu kunne sige.

Det skulde da den berømde Johannes Müller fra Schafhausen sige os, men, vi veed, han rækkede ei Dagen, malede kun Ridder-Hyrdernes Bedrifter i den romantiske Dunkelhed: *Natte-Vandringen* i hine Timer, da Aften og Morgen synes at kysses med glødende Læber, som i en *nordisk Sommer-Nat*. Med mesterlig Konst har han viist os, hvad Skumring kan skjule, og Farvespil hæve, viist os hvilke Under-Værker det blommede Luftbaand: *Frihedens Trylle-Belte,* syndes at virke, hvilke Modsigelser det syndes at forbinde; thi selv naar Alpe-Hyrden bryder fiendtligt Glavind med Borgeren fra Zürich og Ridderen fra Bern, sy|**A:623**nes Trylle-Beltet der omsvæver dem at forvandle den blodigste Tvedragt til et Ridder-Spil, som kun af Vanvare endes med Døden. Saaledes betragtede Schveitser-Maleren virkelig det Forbigangne, den indbyrdes Strid som en Drøm, og Friheden derimod som Sandhed, og intet Under da, at Penselen faldt ham af Haand, naar han i samme Stiil vilde male Schweits under en anden Belysning: male de sidste tre Aarhundreders Dagværk. Ingen Konst, det maatte han føle, mægtede at sammensmelte, hvad der kun ved Mellem-Vægge som Alperne hindredes fra at knuses eller knuse, som jo Tilfældet var i Helvetien, ligefra den Stund, da den sande Daadstid skulde begynde, og Baandet bevise sin Styrke: fra Zvingels Dage indtil man atter indsov, og stræbde at drømme sig tilbage, indbildte sig, at kunde Drømmen gjenfødes, da vilde Storhed og Skjønhed atter opstaae, knuse de Uhyrer, som undergrov, og med Rosen-Kjæder binde Daarerne, som stormede selv til den Alpeborg, der nu som fordum, syndes at gjemme Historiens sidste og eneste Haab. Müller og Bonstetten, Lavater og Pestalozzi, Reding og Erlach, hvem minde ikke disse Navne om de *søde* Friheds-Drømme, hvori det franske Krampe-Slag saa ynkelig blandede sig, og hvoraf *Døden* endelig vakde til Gru! Johannes Müller selv satte sig, som i Fortvivlelse, under Dødens Vinger, og endte sine Dage under en Krone, om hvilken han |**A:624**aldrig havde drømt, som Statsraad hos Napoleons *kjødelige* Broder i Vestphalen. 1809.

Saaledes har Historien *bedømt* den schveitserske Friheds-Aand, dømt den saa *næsten* fra Livet i Sandhed, og at dens Dom var retfærdig, har de jo netop erklæret, som ei vidste andet Raad til Liv, end at glemme Dagen, og kalde Skumringen tilbage. Vi see

det let, at trende Hovedstammer, for hvilke Zürich, Bern og Schveits staae i Spidsen, have, i fælleds Friheds Følelse, stræbt i Helvetien at forbinde sig, men hvad der alt tidlig, i den forskjellige Levemaade og Forfatning, saavelsom i hyppig Kiv, havde forkyndt sig, det aabenbaredes ved Reformationen: at de umuelig kunde sammensmelte, dersom der ei kunde skabes en høiere Eenhed end Frihedens, og selv *en anden end almindelig Sandheds,* saa at sige *for dem*. Züricherne, der høre til den grundtydske Stamme, som vi, indtil Videre, helst maae kalde *Gother,* vilde have Frihed til at rense Alt efter deres Hoved; Bernerne, som vi maae regne i Slægt med *Frankerne,* vilde have Frihed til at udvide sig efter Behag, og Schveitserne, som meer end Sagnet knytter til et historisk Folk i Norden, vilde have Frihed til, i Alpe-Skumringen, at følge Fædres Skygge. Schveitserne, see vi da let, laae den sande Frihed nærmest, ligesom det var fra dem, Aanden kom; de havde beholdt Catholicismen i dens ældre Skikkelse, som man |A:625kunde kalde et Slags naturligt Luther-Dom, og at de ei ganske have mistet Fædrenes Aand, har de sidste Dage viist. Da nu imidlertid Aarhundreders Historie har beviist, at skjøndt Friheds-Baandet hvert Øieblik sønderreves, var *Troskabs-Baandet* dog, saalænge der var *Troe,* stærkt nok til at hindre Skilsmisse, saa er det klart, at Helvetien har i *sin Historie* faaet en Eenhed, hvori Stammerne kan forbindes, dersom de kan og vil tilegne sig den i *kjærligt Minde*. Det *ahnede* Johannes Müller, han saae tillige at Christendom var Betingelsen, men han dulgde, saavidt mueligt, for sig selv, at baade Tro og Minde fattedes, og da han opdagede det, fortvivlede han om Gjenfødelsen, og i ham fortvivlede Helvetiens Historie derom, thi blev ikke han sit Fædrenelands historiske Reformator, da bliver Ingen det. I alle Maader syndes han skabt til at vorde det, af en underlig blandet Herkomst maa han være udsprunget; thi han var aandig Frænde med alle Hoved-Stammerne, og stræbde at forsone dem i sig, han kom efterhaanden til at betragte Universal-Historien i Christendommens Lys, han var baade Theolog og Historiker, besad en kraftig Veltalenhed, en levende romantisk Følelse, klar Indsigt i Statsforhold, og overordenlige Kundskaber, saa man snarere maatte ventet at see ham optræde som Europas Reformator, end at see ham endog opgive sit Fædreneland. Sagen var upaatvivlelig |A:626den, at han vaagnede ikke i *Aanden,* men kun i *Ahnelsen,* og naar det skeer, da staaer man vel op, selv midt om Natten, og foretager sig endog saa Tilskuerne maae forbauses , og tænke mindst, man gaaer i Drømme, før man, ved virkelig at vækkes, selv forbauses over sin Dristighed, og synker afmægtig. En saadan Natte-Vandrer var Johannes, saavelsom de gamle Schveitsere, det viiste Enden, og det seer man desuden paa al

hans Bedrift; thi han vilde lutter *Umueligheder:* han vilde i sit Schveitser-Stykke anbringe hver en Alpe-Top, hver Gems og hvert Skød-Skind, uden at overlæsse Maleriet, han vilde i Universal-Historien først have *aflæst,* og saa gribe Pennen, først gjennemvirke Verden og saa vække den, først gjennemnyde Livet og saa offre det; han vilde neddysse al Strid, selv den mellem Lys og Mørke, mellem Sandhed og Løgn, Dyd og Lidenskab, Troe og Vantroe, og dermed henrandt hans Dage, naturligviis uden Seier, uden Spor i den Bølge han pløiede, istedenfor at fordrive, uden andet Mindes-Mærke end Brudstykker af det Trylleslot han vilde reist paa Fædrenes Grav, til Herberge for deres landflygtige Aand. Historien glemmer ham imidlertid ikke, men kalder ham sin Opstandelses store Prophet, der saa at sige, lod Spaa-Stikken bevæge sig over den nedgravne Skat, og det forborgne Væld, ja afbildede symbolisk i sit Liv og sine Bøger, ligesom |A:627Ridder-Hyrderne i deres Færd, følgende Tiders aandige Optrin baade til Glæde og Sorg.

En beslægtet, men dog meer naturlig end historisk, meer sandselig end aandig, Drømmer var Lavater, som gjaldt for en udmærket Præst og Sanger, og for en næsviis Physiognom, men Næs-Viisheden var dog udentvivl det Høieste han havde; thi i Christendommen stak han ikke dybere, end man med Fingeren kan stikke i den, og netop lugte hvor man er, og Følelsen hvormed han foer, gav meget mindre Ild end Vand, for ei at tale om hans Poesie, der kun var Mestersang i Bodmers Værksted. At Næsen i hans Øine var den synderligste Part af Hovedet, kan ikke undre os, naar vi betænke at Lugt svarer omtrent til Syn, som Ahnelse til Aand, thi at Næsen da paa en Maade betegner Ahnelsen er slet ikke urimeligt, og at man anseer det Høieste man selv har for det Ypperste, er ganske *naturligt.* Det er altsaa i sin Orden, naar Schveitseren vil kjende Folk paa Næsen, som naar Tydskeren vil kjende dem paa Hoved-Skallen, der sagtens maa rette og krumme sig efter Hjernen, og Feilen er kun, at man følger sin Natur, istedenfor at bekæmpe den historisk med Sandhed.

Hvor fortryllet Lavater var af sin egen Natur, har han selv sagt os, og hvor indtaget Pestalozzi var af sin *naturlige Methode,* har det nittende Aarhundrede allerede hardtad glemt, men dog først udbasunet.

|A:628Her staae vi da for Skyggen af Ulrich Zvingel og vi kan være forsikkrede om, at han staaer aldrig op igjen; thi Historien gjenføder kun, hvad der er i dens Aand, hvad der kun var i dens Legeme, afklæder den til Skygge. At Pestalozzi virkelig har havt i Sinde at danne en *stærkere, fornuftigere* og *sædeligere* Efter-Slægt, derom kan ingen Tvivl være, at han ogsaa selv har stræbt at vække ædle Følelser i de Unges Hjerter, vil heller Ingen nægte,

men det bliver *hans* Sag, ikke Methodens, som han dog umuelig altid og allevegne kunde selv følge med, ja, naar han stræbde at røre Hjerter, fulgde han ingenlunde sin Methode, men bekæmpede den, thi hvilket rørt Hjerte følger anden Methode end sin egen, og dog var det af den hjerteløse Methode han ventede de store Underværker! Stort Rye gik der engang over hele Europa af Miraklerne, der allerede vare skedte i Burgdorf, som fordum i Dessau, men snart vare de glemte, og lette ere de at forklare: thi en duelig Lærer, som veed at vinde de Unges Hjerter, vil altid frembringe Særsyn, som Smaafolk kalde Mirakler, og at Pestalozzi oversaae, at det var ham, ikke Methoden, der vandt Hjerter, er saare begribeligt. Methoden gik ud paa at danne *Autoe-Mater,* som, ordenlig optrukne og satte i Gang, skulde, uden at slingre eller støde an, kunne beskrive deres Qvadrat om Graven, og slaae deres Timeslag, indtil Takkerne sledes |A:629af, og de gik for evig i Staae, eller faldt i Staver, thi paa anden *Hvile,* enten her eller hisset, var ikke at tænke; Munden skulde gaae og Maale-Stokken vendes fra Morgen til Aften, fra Vuggen til Graven. Hvem gyser ikke uvilkaarlig ved Forestillingen om, at en saadan Methode kunde lykkes, da den i saa Fald virkelig vilde holde, hvad den lovede: tilintetgjøre al aandig Forskjel mellem Menneskens Børn, forvandle dem til blotte Tanke-Skygger: til lutter *Tællere* og *Nævnere* i en uhyre *Forstands-Brøk,* Skygge-Opløsningen af Menneske-Livets Eenhed, den tomme Uendeligheds: *Intets* udtrykde Billede! Det var intet Under, at en saadan Methode gjorde Opsigt i Begyndelsen af nærværende Aarhundrede, da den mechaniske Retning og schematiske Regne-Maade var paa sit Høieste, og da de seneste Tildragelser syndes noksom at bevise, hvor skrækkeligt Følelsens Herredømme var; thi under Skin af ædle Følelser, havde man kun seet ubændig Lidenskab rase, og om en mægtig Følelse, der ei var saadan, havde man hardtad tabt al levende Forestilling. Glæde os maa det, at Methoden dog endnu kom for tidlig; thi det vækker Haab om en bedre Løsning af den indviklede Gaade, men at den engang, naar Verden gaaer aldeles i Barndom, naar Følelsens døende Gnist er udslukt, saa Hjertet kan *bringes i Regningen* med, som en Trekant, hvis Attraae er indskræn|A:630ket til dens egne Kroge, hvis høieste Lyst er den visse Gevinst, Magister Matheseos viser; at den da vil lykkes, og at den Tid er i mangt et Land ikke fiern, det kan man saa næsten *udregne*. Følgeligt er det, at Historien *varsler* og gruer derfor; thi det er klart, at saavidt det kan lykkes, er den overflødig, og har ei andet at gjøre, end, ved *General-Nævnerens* Hjelp, at sprænge Brøken i Luften, om den og dermed selv skulde sige det Timelige Farvel; thi heller paa en god Maade forkorte sine Dage, end spilde sin Tid, heller døe med Ære end leve med Skam, er et Valgsprog mange

mistyde, men som Historien sikkert vil i Sandhed forklare.

Ogsaa denne Methode er da Frugten af en *Ahnelse,* og kan betragtes som den moralske Side af Trekanten, hvori den dyriske Magnetisme danner den physiske, og Kants rene Fornuft-Kritik den intellectuelle; først naar de mødes, og gjensidig understøtte hinanden, kan de udgjøre et Heelt, og haabe at udmatte Historiens Aand, og tjene Naturens til en uindtagelig Fæstning. Endnu synes det vel kun Alt at være i sin Barndom, ja tildeels at kvæles i Fødselen, men det synes kun saa, fordi *selvstændige Methoder* altid ere dødfødte Børn, som kun ved *at opløses,* og atter fødes i Forbindelse med en beslægtet *Natur,* kan paa en Maade komme til Live. Selv den dyriske Magnetisme syndes at skulle friste samme Skjebne, da den i forrige Aar|A:631hundrede fødtes til Verden ved Schveitseren Mesmer, men det laae naturligviis *kun i Tiden, da* den, som i sin Eenlighed var ubegribelig, maatte see ud som Taskenspillerie eller Troldom, og ved sin alvorlige Anvendelse faae baade Politiet, og den selvkloge Fornuft imod sig. I det ny Aarhundrede gaaer derimod *Konsten* allerede bedre *fra Haanden,* især i Berlin, og sine Steder i Tydskland, som ikke kan forundre os, naar vi kjende Noget til Omstændighederne. Uden enten at være Læge eller Physiker, kan man ogsaa ret godt forklare sig dens medicinske Virkninger, thi man seer jo vel, det er *Naturen der vil hjelpe sig selv,* hvor Lægernes Konst holder op, som jo Tilfældet er med egenlig *Nerve-Sot,* og hvad man ellers maa regne til Legemets *moralske* Sygdomme. Vel mueligt, at Historiens Aand, ved sin: den sande, aandige, *menneskelige* Magnetisme vil, *en Stund, tildeels* tage Søgningen fra den *falske, naturlige, dyriske,* men denne vil dog, ligesaalidt som den gammeldags Signen, Maalen og anden Troldom, fattes Kunder, og sikkert vil den engang, *forfinet,* som sagt, komme til stor Ære og Værdighed som en Grund-Cur mod Samvittigheds-Bid og alle Historiens Sygdomme; thi den beroer i Grunden paa den simple, naturlige Sætning, at *Fornuften er sin egen Lovgiver* og *vort* |A:632*Jeg baade det eneste Unægtelige* i os, og Skabningens Herre, eller Verdens Skaber.

At nu imidlertid hverken Mesmer, eller, *saavidt bekjendt,* Nogen har betragtet Sagen aldeles fra denne Side, indrømmer Historien meer end gjerne, thi bliver den kun ikke saaledes betragtet, da vil den, hvad der netop er Historiens inderlige Ønske, falde bort af sig selv; og at i det Mindste den Mand, der netop var det selvkloge *Jegs* høirøstede Herold: Gotlieb *Fichte* fra Lausits, ingenlunde var sig Sligt bevidst, tør man dristigen paastaae. født 1762.

Herved mindes vi om at forlade Schveits, hvor, som vi har seet, det var Konsten at forbinde de stridige Elementer med *et Ord,* der syndes at forene alle menneskelige Attraaer, skjøndt det

netop betegner *Tvistens Æble* for dem alle; thi Ordets Navn var *Frihed*. Stræben efter denne Konst, som er uopnaaelig, naar Andet end Sandhed skal have sin Frihed, sporede vi overalt, og kan spore den selv hos Pestalozzi, thi han vilde *give Naturen sin Frihed,* i det Haab, at *den* maatte dog kunne forene Alt, uden at Noget derved mistede *sin naturlige Frihed,* og i begge Menneske-Naturens Grund-Former: *Lyd* og *Skikkelse* ɔ: Tidens og Rummets sandselige Billeder, meende han at finde en ufeilbar Methode til at *afrette* Mennesket efter Naturens Hoved, altsaa efter Fornuften. At Tegning, og Regning |A:633*i lydelig Tale,* maatte blive denne Methodes Særkjende, er klart, og at der i *den* ingen Overgang kunde findes *til Historien* er ligesaa klart; thi den er netop *det Modsatte* af Historiens Methode; den behandler Tiden og Ordet kun som blotte Former for hvad der er *i Rummet,* da Historien derimod betragter hvad der er i Rummet, kun som *Redskab for hvad der* ved Ordet *skeer* i Tiden; den ene vil udtømme ɔ: dræbe Ordet, for at udtrykke sig i dets tomme Form, den anden vil opfylde ɔ: levendegjøre Ordet, og udvikle det til et klart gjennemsigtigt Billede af Sandhed, den ene vil opløse Hjertet i Muld, Ordet i Lyd, og Fornuften i Tanker, den anden vil forklare Hjertet i Kjærlighed, Ordet i Kraft, og Fornuften i Sandhed.

|US:706Dog, her paamindes vi atter om, at begive os til Tydskland og Fichte, og skjøndt *Vittenberg* synes nu at ligge meget for lavt, til derfra at overskue Philosophiens Rige, saa er det dog nu engang Historiens uforanderlige Skik, at forklare Alt af sit Udspring, og den lader sig ikke indbilde, at hvad der udsprang af Ordet ved Luther, er større end det, eller at noget Stade i Tydskland er historisk høiere end Morten Luthers Grav. Indvender man, at Vittenberg er ikke længer i Sachsen, og Høiskolen flyttet derfra til Berlin, da indrømmer den vel, hvad den ikke kan nægte, uden at nægte sig selv, men erklærer dog Flytningen for et Natur-Phænomen, der |A:634ingen Indflydelse har paa dens Aand, stiller sig paa Graven, og erklærer: den ligger historisk i Sachsen, og omsvæves af hvad der end er af Tydsklands Høiskole tilbage: *Skygger* og *Drømme*.

Mærkelige Skygger møde vi, som rimeligt er, blandt Vittenbergs sidste Professorer: nemlig Schrøck og Reinhard, og høist mærk|US:707værdigt er det, at da den Sidste døde, opløstes 1812.
Høiskolen, netop da den skulde havt sit Jubelaar; thi netop da vare trehundrede Aar forløbne, siden Luther paa den creeredes til Doctor i Theologien.

Det var *Kirke-Historien* Schröch især anvendte sin Tid og døde
Flid paa at fortælle ærlig, billig og sandfærdig, men *uden mindste* 1806.
Liv, uden Øie for dens vidunderlige Gang, uden Nidkjærhed for dens høiere Sandhed, og vel maa man da kalde ham Skyggen af

den evangeliske Kirke, der, for at ligge uskjæmmet i Graven, fremlagde nu til sin Undskyldning det *Skjold,* den i levende Live havde løftet til Sandhedens Forsvar. Kunde Zinzendorf seet op af Graven, da maatte han kryet sig, ved at høre den Kirke, hvis Undergang han havde varslet for og truet med, nu i sit Skriftemaal paa Sottesengen at nævne ham som Luthers værdige Eftermand, og, saa at sige, ønske Vittenbergs Høiskole flyttet til Barby.

|A:635Reinhard var, saa at sige, Luthers og Melanchtons sammensvævende Skygge, der da umuelig kunde blive ret enig med sig selv, men brugde Troen og gode Gjerninger som et Par Krykker, af hvilke man ingen kunde undvære, for at gaae *trøstig* og *skikkelig* Verden igjennem og Døden i Møde; den ene maatte skjæres blot efter Bibelen, den anden tillige efter Verdens Hoved, og da nu den moralske Krykke maatte springe, saasnart den rørde ved Arve-Synden, maatte man gaae udenom den, og lade, som om det var ingen Ting man sparkede af Veien. Hvem der skriver Reinhards Levnetsløb, er ingen Christen, hvis han ikke kjæmper og græder med den fromme Mand, der stræbde at udvikle sig af de Garn, hvori Tidens forfængelige Vidskab til Hjerte-Pine havde hildet ham, og løsrev sig, vel kun halvt, men meer, saavidt bekjendt, end nogen Tydsker i hans Tid; selv Kirke-Historien lyser Fred over hans Been og lader dem hvile hos Luthers, men i sin Dom over Ordets Tjenere er den ubestikkelig, som Bibelen, dens og deres hellige Lovbog. Reinhard nægtede Arve-Synden og gjorde derved, skjøndt uvitterlig, hvad han ivrig lærde om Evangelium og Korsets Ord til et uforsvarligt Eventyr, han kaldte Luther en Sværmer i Moralen, og læmpede mangt et Bud i den efter verdslig Attraa; sønderlemmet, tør og kold var hans Prædiken, og Kirke-Historien kan ikke |A:636paaanke det i mildere, men neppe heller i sandere Udtryk, end ved at ligne ham ved Reformatorernes Skygger, som over Lutheri Grav stræbde, ved Hjelp af Crusii Fornuft, at sammensvæve, og beskytte Helligdommen mod Tidens Hedninger, med forenet Styrke.

|US:708Ei vil vi opholde os med at betragte Mere af hvad der, som man siger, hørde til Kirken, ikke engang Ernestis mest bibelskaanende Discipler, som det er nok at betegne i Koppe, Morus, Griesbach og Rosenmüller; end sige da at vi skulde spilde Tid med at omtale de mere critiske og knappe Vurderingsmænd, der for det Meste kun havde deres Forstand og Lærdom til Laans, deres Størrelse i Indbildningen, deres Styrke i Munden og i Fingrene: i Terminologier, Phraser, Conjecturer, Hypotheser, og fremfor Alt i Accommodeer-Kammens flittige Brug til at kjæmme Haar ned over Bibelens klare Aasyn. Kun Eichhorn og Paulus vil vi lade Øiet bemærke, medens det løber dem forbi; thi de vise os ud af Kirken; og medens den Ene leder om et Ur-Evangelium, der

kan frie fra Troe til hvad vi har; den Anden om Sminke til Judas, for at franarre Døden sin eneste Fange, som Saurin endnu lod den beholde; vil vi, veemodig, men anderledes venlig betragte Johan Gottlieb Fichte som en forulykket Søn af Morten Luther.

|A:637Vi veed at Fichte selv inddeelte sine Bøger i videnskabelige og populære, eller i hans Hoveds og hans Hjertes Ord, og det maae vi ingenlunde tabe af Sigte, thi Hjernen var forskruet, men Hjertet havde han paa det rette Sted, og kunde det end ei helbrede Hjernen, fordi han af al Magt satte sig fast i Hovedet, saa lindrede det dog Sygdommen, og gav ham Lys og Kraft nok til at komme Sandheden og Livet nærmere, end Nogen af Tydsklands andre berømte Tænkere.

Man veed, med hvilken forunderlig Dristighed og Naivitet Kant paastod, at man ikke kunde bevise sin Selv-Bevidsthed, men nok sine Indbildningers timelige Sandhed, at Gud, Frihed og Lyksalighed var Noget man kun til Huusbehov skulde *paastaae,* samt at alle Tings virkelige Betydning var os forborgen. Vel maatte Johannes Müller kalde Sligt Forstandens Bankerot; thi den narrede ikke blot alle sine Creditorer men sig selv med i sine aabne Øine. Det syndes Fichte, en af Kants første og ivrigste Discipler, dog var alt for galt, og vilde i det mindste see til, at Forstanden kunde blive skadesløs, ja, om mueligt, skulde det end skee paa Guds og hver Mands Bekostning, en heel og holden Mand. Temmelig egennyttigt var det nu tilvisse, og langt fra at være saa fordeelagtigt som det syndes; thi at indbilde sig man er født til Konge i et Rige hvor man ingen Magt har, er kun i Daare-Kisten en Trøst, og kunde man |A:638end blive Konge, naar Verden var uddød, som man da nok turde vente, naar man ret havde lært at bie, saa var den |US:709Ære Ingen brød sig om dog ikke synderlig værd. Imidlertid kan man ikke nægte, det jo i Tankerne var et Skridt til Sandhed, at Fichte skilte sit Jeg fra hvad det ikke var; thi det er dog unægteligt, at hvad man ikke er, det er man ikke, og heri ligger et unægteligt Beviis baade for Jegets timelige og Sandhedens evige Sandhed; men hvad Fichte glemde, var, at hvad jeg ikke er, det er ikke heller *af mig,* hvad enten det saa har sin Oprindelse *ved og igjennem* mig eller ikke. Kant var en Fornuft-Skygge der omtrent forklarede Spener, Fichte en Fornuft-Drømmer, som forklarede Zvingel og en Kjende af Luther, immer drømde han lysere om Sandhed og Christendom som Verdens Frelse, og om Kjærlighed som Sandheds Liv og Livets Kilde, ja, havde Døden ikke staaet mellem ham og Historien, da maatte Luther tilsidst være opstaaet i ham, men Døden havde sat sig saa fast i hans Indbildning, at han ikke mærkede, langt mindre bekæmpede den hvor den var, kun dens Skygge saae han, og meende at have slaaet den af Marken, ved at indrømme den hele Naturen og Historien, paa ham selv nær, og

derved forvandle sin hele Kamp til en Skygge-Fægtning, hvori det kun var ham der tabde: udtømde sin Kraft, tabde sit Mod og sin Krands, og indviklede sig i Selv-Modsigelser, som gave Fjenden |A:639Spillet vundet. Saa sørgeligt et Endeligt fik den tydske Fornuft i Skyggen af Sandhed, fordi den stolt vilde overflyve sig selv og beherske Verden; Skyggen af Mennesket og Christendommen fandt den i sig selv, men ligesom den i Sandseverdenen tog Legemet for Skygge, og ophævede derved sig selv, saaledes tog den i sig selv Skyggen for Legemet, sig selv for den levende Sandhed, og blev derved, hvor den var sig det bevidst, gudsbespottelig, og i al Fald afgudisk; thi den forgudede sig selv, enten i sig selv, eller i en tom Almeen-Form, som den tilegnede Sandheds Navn, og det løber i Grunden ud paa Eet og det Samme, paa noget Idealt som ei skal være Billede af en Realitet, paa en Muelighed der forekommer og overgaaer sin Virkelighed, kort paa en Selv-Modsigelse, saa fiin og dog saa grov som mueligt.

Her staae vi da atter ved det Tydskhedens Grundtræk, der er ligesaa kjendeligt i Folke-Blandingen og Stats-Forfatningen, som i Videnskabeligheden og Systemerne: en Fornuft, der *dunkelt kommer* en aandig Tilstand og Bestemmelse *ihu,* og vil, af alle Livets Kræfter, skabe sig et aandigt Legeme som, hvad den selv er, en Form, og indbilder sig deri at kunne udtrykke det sande Menneske-Begreb. Hiin Ihukommelse, der |US:710ligger i Blodet, og skulde blive i Hjertet, og styrke Samvittigheden, er steget til Hovedet som en selvraadig practisk Fornuft, der |A:640vil realisere sin Idee; det Folk der var skabt til, ingen Stat at danne, men at styrke paa alle, og, ved at arbeide i Historiens og Christendommens Aand, være Jordens Salt, har vel neppe prøvet paa at blive sammen, men dog i Tydskland stræbt at gjøre sit Mester-Stykke ved at blive Hovedet for et mageløst Folk. Om Gother er *Høi-Tydskernes* rette Navn, og om Romerne hørde oprindelig til samme Folkefærd, som dets legemlige Side, kan her være ligegyldigt, skjøndt det neppe er tvivlsomt; thi Nok er det at Tydskerne har villet oprette det Romerske Rige, men fra en høiere Synspunkt, meest som et aandigt, og altsaa i deres Øine *helligt,* Rige, Fremgangsmaaden kan man neppe forestille sig under et klarere Billede, end som en fuldblodig Hjerne, der med magnetisk Kraft drager allehaande Lemmer, men af forskjellige Legemer til sig, for deraf at danne sig et Legeme efter Behag, hvoraf Følgen ganske naturlig er blevet en Blod-Blanding, der ganske rigtig meddeelde alle Lemmerne *Hoved-Attraaen,* men ogsaa Lysten at have sit Hoved for sig selv, og det *Kreds-Løb* Blodet tog, frembragde lutter *Kredse,* den ene i den anden, som alle vilde forene og udvikle Alt. At dette eventyrlige Billede er skabt af Tydskerne selv i deres Historie, kan enhver overbevise

sig om ved at studere den, og man indseer let, at disse Folk maatte staae i et underligt Forhold til Historien; Grund-Tydskerne |A:641vilde egenlig kun ansee den for en Form, hvorigjennem de udviklede hvad de vare, for kloge vare de imidlertid til at foragte Erfaringen, men tillige for selvkloge til at lade sig af den *overtyde* om det Forfængelige i deres Attraa, for stolte til at bøie sig under Historiens Aand og oppebie Timen; de andre Stammer vare deels mere, deels endnu mindre historiske, nogle vilde følge Naturen ene, andre forbinde Natur og Historie, men alle følge *deres Natur* i Historien, og da det var Naturen der havde samlet, ikke Historien der havde avlet, dem til Folk af *eet Tungemaal,* saa er det klart, at baade Historie og Tungemaal maatte hos dem tabe sig i en Dunkelhed, hvoraf de syndes udsprungne som en *Natur-Begivenhed.* Hvilket Lys der, fra denne jævne historiske Standpunkt, opgaaer over Tydsklands Videnskabelighed, og især over Tydskernes umanerlige Hang til, tvertimod alle poetiske og historiske Folk, at forklare Sprogs og Staters Opkomst, i Lighed med hvad hos dem er skeet, det seer man vel, og hvor galt det er, lærer man |US:711dog vel snart at indsee, men i al Fald tillader Rummet endnu kun Vink om, hvorledes dette forklarer Fichtes underlige Forhold til Historien, med samt hans Drøm om *Normal-Folket,* der vist nok har sin Rigtighed, naar man søger Normal-Folket, hvor det er: i det prophetiske Ord, ikke i den høitydske Hjerne.

|A:642Meget var her at sige om Tydskernes naturlige Historie-Critik og Historie-Skrivning i de sidste Tider, og det vilde blive en historisk Natur-Critik, som urokkelig maatte stadfæste Ovenstaaende, men det maa være nok at kaste et Blik paa de to ypperste Historie-Granskere: Schlözer og Heeren, begge Professorer i Göttingen, hvis Høiskole bør hede den tydsk-historiske; thi den ligger ikke for Intet i Hannover: mellem Tydskland og Engelland. *Kirke-Historien,* veed man, var Tydsklands ypperste Vaaben i Reformationens Dage, Luther vaagnede i *dens Aand,* men det var kun Tilfældet med Faa, og i Almindelighed lærde man kun af ham at bekæmpe Pavedommet med den, og Alt hvad man gjorde, var at udmønstre Opdigtelser, og udvikle den pavelige Politik. Intet beviser klarere, hvorlidet Tydskerne havde fattet Aanden, end det Bifald, hvormed man siden mechanisk udmønstrede det af Kilderne, som *den* aabenbar havde skabt, og anvendte Pave-Politiken paa Kirke-Fædrene. Da nu Erfaringen, og især Exemplerne fra Frankerig og Engelland, drev Tydskerne til alvorlig at befatte sig med Universal-Historien, og især de tre sidste Aarhundreders europæiske Stats-Historie, saae man naturligviis de samme to Retninger, i det Somme mest critiserede i den ældre, og Andre mest politiserede i den ny Historie, og her er det da vi see Schlözer som den skarpeste

Critiker, og Heeren som den største Politiker. Neppe |A:643kan nogen Slags Tvivl optænkes mod Ægthed og Tilforladelighed, som Schlözer ikke har yttret, og neppe vil nogen verdslig Sammenhæng findes, som Heeren ikke har peget paa, saa ingen Historiker bør undlade at studere de to Mænd; thi af den Ene skal han lære at skjelne Tider, og af den Anden at prøve Aander; af Schlözer skal han lære, ikke at ville *bevise* Noget historisk ɔ: *uigjendrivelig,* uden med de store utvivlsomme Begivenheder, og Tidsrummet *efterat* Bogtrykkerie kom i Gang, af Heeren derimod, ikke at overlade sig til nogen Forestilling om den indvortes Sammenhæng, som ikke stemmer overeens med den udvortes, og indslutter den i sig; af hiin skal han lære at fordre, af denne at finde historisk Vished; men Historiens Aand maa han selv føre med, om Læsningen skal |US:712gavne ham; thi af den finder han hos Schlözer ikke det mindste, og hos Heeren kun svage og dunkle Spor: Spor egenlig forsaavidt som Historiens Aand er al fornuftig Erfarings Sjæl, og maa paa de Punkter, hvor Aanden mest umiddelbar driver Værket, nødvendig gjennemglimte den, for saa skarpt og øvet et naturligt Øie. Glemmes maae det imidlertid ikke, at vel overalt, hvor Heeren hæver sig over de udvortes Forhold, har han havt Johannes Müllers Ahnelser for sig, som han kun har prøvet, og stadfæstet.

|A:644Endelig maae vi nu betragte det ny Skuespil i Tydskland, som egenlig tilhører det nærværende Aarhundrede, og som man har udgivet for en *Revolution* i Aandens Rige, der med Eet skulde, hvad der netop er Konsten vi spørge om, gjenføde Storhed og Skjønhed, og forklare dem i Erkjendelsen. At det endnu ingenlunde er skeet, det veed man, og at *Revolutioner* vel kan befolke Gravene paa Verdens, men neppe Verden paa deres Bekostning, har vi seet, men da det dog ingenlunde Alt er Vind hvormed man farer, lønner det nok Umagen at see lidt nærmere til.

Først maae vi vel huske paa, hvad før er sagt om Middel-Alderens Drømme-Aand, og om Tydsklands Folkefærd, dernæst kaste et Blik paa hvad der siden Luthers Dage gjaldt for Aand, og da vil vi neppe finde de nyeste Optrin saa svare at forstaae, som de kan synes, eller fristes til at vurdere dem enten under eller over deres sande ɔ: historiske Værd.

Luther vaagnede, naar man vil tale bestemt, *i den apostoliske Menigheds Aand,* det beviser hele Reformations-Historien, og da ret aabenbar den tydske Bibel, og de bibel-historiske Psalmer. Mange Bemærkninger frembyde sig her om Reformationen, og Forskjellen mellem Luther og de selvgjorde Reformatorer, men vi maae her indskrænke os til det Vink, at hverken Zvingel eller Calvin var Bibel-Oversætter |A:645eller Psalme-Digter; thi hvem der har nogen Forstand paa Aand, seer

heri Alt, og selv de der kun have historisk Kundskab, veed, at det var Bibelens Aand i Modersmaalet som gjorde Sagen klar, og at det især var de tydske *Psalmer,* Catholikerne betragtede som en Trolddom, der henrev Folket. Med Luther begyndte altsaa Historien ret klarlig at trodse Naturen, og opvække Døde, og vi see let, hvad Følgen burde været, at man nemlig skulde gjennemsunget Bibel-Historien, til Kirken havde deri fundet sig forklaret, og seet Hedningerne vandre i sin For-Gaard; men der blev i Tydskland Intet af, den historiske |US:713Psalme døde paa Tydsklands Tunge, strax efter Fødselen, og stod snart kun i Anseelse som et Efterladenskab af Luther. Heri, som i Alt, viiste det sig, at man ikke var vaagnet *med,* men kun *ved* Luther, man laae i en bestandig Strid med Søvnen, maatte spile Øinene op med symboliske Bøger, og slaaes, for at holde sig vaagen, men udmattede sig derved ganske, og faldt i Søvn under Trediveaars-Krigen. Nu begyndte da atter en Drømme-Tid, men mat havde Livet i Aanden været, mattere maatte da Drømmene vorde, og Ordstrid blev naturligviis det Meste. Hvad man først drømde om, var ganske begribelig *Reformation,* der hos Tydskerne var blevet som en fix Idee, og her see vi Spener og Zinzendorf; Pietisterne drømde om en moralsk Storhed, der skulde bevirkes ved et mystisk Samfund |**A:646**med den himmelske Viisdom, Hernhuterne om en moralsk Skjønhed, der skulde fremkomme ved Elskov til en Forløser. Endelig drømde Kant om en moralsk Frihed, der skulde forklare det Hele; dermed var Drømmen ude, og nu holdt man sig til den sandselige Verden.

Kaste vi nu et Blik paa Frankerig, da, uden her at indlade os paa en Forklaring, som dog ei kunde falde vanskelig, tør vi antage, som afgjort mellem dem der kjende Noget til Aand, at her kun var Skygge og Skin af Aand, og Tydskernes Drømme om fransk Aand, var da ligefrem Greeb efter Skin og Skygger i Luften.

Anderledes var det i Engelland, Colonien af Historiens og de stærke Drømmes Folk; thi der opkom baade i og udenfor Kirken en vældig og sælsom Gjæring, der neppe kan betegnes rettere end ved en Kamp mellem Historiens og Drømmens Aand; den høie Kirke vilde hæve sig over Reformationen, og de høie Øine over Kirken, medens Haanden stræbde at trække Alt ned til sig. At forvandle Drømme til Virkelighed, at følge Sandhed, uden at give Slip paa drømt Storhed, det var den eventyrlige Opgave, Man stedse forgjæves stræbde at løse, og |US:714fra dette Stade kan man gjøre en mærkelig Sammenligning mellem Helvetien og Engelland, ligesom man fristes til at dvæle ved den Betragtning, at hvad her ligger til Grund, er den rigtige Følelse af, at al Storhed tilhører Sandheden, og maa |**A:647**historisk kunne forenes dermed; men Rummet tillader ikke Sligt, og vi maa nøies med at pege paa det dramatiske Eventyr, der ligesaavel spiltes i Kirken,

paa Thronen og i Parlamentet, som i Shakspears Hoved, hvor de kolossalske Drømme udviklede sig til hvad man maa kalde *saa,* og som han ret mærkelig kaldte *Historier*. Ved fra dette Stade atter at overskue det Omrids af Engellands Historie vi foran har givet, vil Meget vise sig i et klarere Lys, lige indtil Bestræbelsen efter at realisere Drømmen om *Herredom over Havet,* men her have vi egenlig kun med Shakspear at gjøre, hvem vi skulde følge til Tydskland, hvor man stræbde at fortsætte og forklare, hvad Engelland brystede sig af at eie, uden at forstaae.

Nu er det kun Spørgsmaalet, hvormed man helst skulde begynde, for at udvikle den engelske Aands Indflydelse i Tydskland, fornemmelig gjennem Shakspear, ikke som om vi agtede, hvad der, i det Mindste endnu, vilde være dumdristigt, at afgjøre enten hvormeget, eller under hvilke indvortes Betingelser den virkede, men fordi den aabenbar har virket i to, om ikke tre, Retninger, som igjen staae i et indbyrdes Forhold, der, med en allerede muelig Kundskab, maatte kunne lade sig opklare.

Dog, een Bemærkning bør ustridig være den første, den nemlig, at de ypperste af den tydskevangeliske Kirkes Folk, der ogsaa her unæg|A:648telig blive Hovedmændene, maae vi kalde Sachser, Franker og Schvaber, tre Stammer, der og saavel i Riget, som paa Keiser-Thronen, have gjennem et Aartusinde hjemlet sig Ret til at staae øverst. Er nogen af disse Stammer grundtydsk, da maa det være Frankernes, men selv den er det neppe, og det er vel hardtad ligesaa omsonst at ville i Tydskland finde en grundtydsk Stamme samlet, som i et Legeme at ville finde alt Blodet paa eet Sted; kom det imidlertid an paa en Gjætning, vilde Pfaltz udentvivl blive Stedet, hvor man kunde vente at finde det tydske Blod meest ublandet, og i det Hele tør man vist antage, at Tydskerne have været rundt adspredte som *den rigsfrie Adel,* saa Fichtes Drøm om Normal-Folket ogsaa her, med Hensyn paa Tydskland, vel kan have sin gyldige Grund. Mellem hine Stammer veed vi, det var igjen Sachserne og en Deel af Schvaberne: Vyrtembergerne, som sluttede sig fastest og enigst til Luther, et uforkasteligt Vidnesbyrd om, at de vare Tydsklands mest *historiske* Folk. At Norden nu maa betragtes som det egenlige Sæde for de historiske Folkefærd, lod sig vel uigjendrivelig vise, men i al Fald har Historien sat det indvortes Slægtskab mellem Angler, Sachser og Svaber udenfor al Tvivl, saa vi heller ikke fra denne Side behøve at spørge om, paa hvem den engelske Aand maatte virke mest og dybest.

|A:649Med disse Bemærkninger for Øie vil vi tage det sikkreste |US:715Partie, følge Tidens Løb, og begynde med Volfgang Göthe; skjøndt man fristes til heller at begynde med Schiller, og komme til Göthe saa seent som mueligt.

Uden nu her enten at forudsætte, hvad der maaskee var feil,

født 1749.

at Göthe er oprindelig en Frankfurter, eller, hvad der vel maa være sandt, men ikke saa lige lader sig bevise, at Frankfurt er oprindelig *frankisk,* nødes man til at regne Göthe indvortes til de *tydske Franker,* eller frankiske Tydskere, og om man heller vilde sige, at han staaer som Udtrykket for den høieste *Forklaring,* alle Stammerne i Tydskland ere komne til med hinanden, vilde det, fra Aandens Side, neppe gjøre synderlig Forskjel. Hvad Shakspear har virket paa Göthe, lærer man vel bedre af Götz von Berlechingen, end af Vilhelm Meister, men at de i Grunden slet ikke kom overeens, lærer man flux af dem begge. Langt dybere blev Göthe ustridig grebet af Ossian, som Verther bevidner, men at han ikke gad leve længe med Verther, er klart deraf, at han skjød ham, siden har han synlig stræbt at følge sin egen Natur, og aabenbare den i saa vakker og afvexlende en Skikkelse som mueligt. Denne Bestræbelse er det den tydske Læse-Verden har kronet med overordenligt Bifald, og, skjøndt Göthe anseer det kun for lidt, turde det dog være lidt meer end den fortjente, saa herom ikke burde siges mere, end hvad der jo |A:650er sagt, at man bør kalde ham den tydske, eller vel tydeligere den *virkelige,* Voltaire; thi hvad Voltaire kun havde Skin af, finde vi hos Göthe: Magt til at sætte *Glands* paa hvad han vil. Denne Konst er imidlertid saavel for sit Udsprings, som for sine Følgers Skyld heel mærkværdig; thi saaledes at forgylde med *Aande,* kan Ingen, i hvem ikke en ægte Kraft er smeltet, og det vilde i denne Henseende udentvivl være træffende sagt, at Göthe forgylder med den døende Verthers inddrukne Aande; thi at en ægte Kraft, skjøndt ikke ved de reneste Luer, smeltede i Verther, er unægteligt, og at Göthes Glands er kold og død, vilde ligesaa vanskelig lade sig afbevise, som at han med den har i sine Værker stræbt at adle megen Ureenhed. Hvad nu Følgen maa vorde, hvor dette ansees for Poesiens rette Bestemmelse, og Konstens Triumph, er let at gjætte, og Qvadraten hvori den Göthiske Konst udgjør den poetiske Side er nem at construere; thi den foromtalde Trekant behøver blot at komme paa Benene, for ganske naturlig at søge og finde sin skjønne Side at betragtes fra. Den dybere Betydning af Göthes Konst, saavelsom navnlig af hans *Faust,* og hans chemiske Sammentræk og Sammentræf, |US:716eller Valgslægtskaber, turde da vel endnu vente en Stund paa sin Forklaring, og Historien saae gjerne at det aldrig kom saavidt, thi hvor Göthes *Natur-Historie* bliver Tidens Dronning, er Saga naturligviis dømt fra |A:651Thronen. Vil man i det Enkelte have et klart Beviis paa, hvad der ellers i det Hele er klart nok: med hvilken Fornemhed Göthe seer Historien over Skuldrene, og agter den ikke engang værd at bekæmpe, men kun at bruge til en Form at støbe sin egen velbehagelige Roman i, da er hermed sagt, hvor det kan findes, og Historien vender sig, ikke mindre fornem,

fra den forfængelige Konstner, med et Fingerpeeg paa Voltaire, der paa sin Viis ligeledes satte Historien Stolen for Dørren, og blev derved naturligviis fri for dens Lovtale, men kunde dog ligesaalidt overleve den, som undgaae dens Efter-Tale.

Til Vyrtembergeren Friederich Schiller er det Historien venskabelig vender sig, og i ham finde vi da et Gemyt, paa hvem Shakspear gjorde et anderledes Indtryk, saa Schiller i ham saae Historiens Aand, som han med Konst-Forstand vilde efterligne, der omtrent var det Samme som at fængsle hans Skygge. Hvad der begeistrede Schiller var aabenbar, hvad der i hans Dage beherskede og forvildede hardtad alle livlige Naturer i Europa: Ideen om *Frihed,* og naar vi fra dette Stade see Klopstock, Göthe og Schiller, har vi omtrent for Øie, hvorledes man med mest Held stræbde i Tydskland at forklare Middel-Alderens Drømmetid. Friheden stræbde Schiller at male i alle Stillinger, som en Røver, som en Oprører, som en Fædrelands-Forsvarer, som Soldat, og endelig som Drømmerske, og man |A:652seer let, hvorom det var han foer vild, om den Frihed nemlig, der er Historiens Aand, men det er Frihed i Gud, og den fandt han naturligviis ikke, fordi han vilde finde den i Verden, og kun engang, som i Fortvivlelse, hos Jomfrue Maria. Den steenhaarde Skjebne, som han ikke kunde handtere, behandlede derfor hans Helte ynkelig, og her gjælder Ordsproget: at Kæmper alle *seierløse falde,* Noget Shakspear bedre forstod at dølge, da han, naar En faldt, for det Meste havde en Anden at sætte i Steden, hvorved Stykket vel tabde i Runding, men beholdt dog paa en Maade Livet, som er det Fornemste. Døden er en saare egennyttig Patron, som ingen Konstner skulde kaare til sin Aristarch; thi hvor han skal afrunde Dramaet, gaaer Livet i Løbet, og Skjebne er jo ikke andet end et smukt Navn paa Dødens Aand, eller den ødelæggende Natur-Kraft; thi Naturen slaaer ihjel, og Historien gjør levende, hvem der lader Skjebnen raade |US:717for sine Helte, har intet Samfund med Historiens Aand, men det kan heller Ingen have, som vil gjøre *sin* Frihed gjældende, istedenfor at søge den i Sandhed. Schillers Helte ere personificerede Begreber, som han et Øieblik for Løier stræbde at dele sit Liv med, saa de kunde lade levende, de vare nemme at slaae conseqvent ihjel; thi han var selv deres Gud, og naar han tog Sit, forsvandt Blændværket, som han ganske alvorlig meende, det var Konsten at fremtrylle. En dun|A:653kel *Ihukommelse* af Fortidens aandige Liv, en mat Længsel efter at dele det, og en overveiende Lyst til at skuffe sig selv med Drømme, udgjør Hoved-Trækkene i Schillers Digter-Liv, saa man med Rette kan kalde hans samlede Værker: hans *Theater;* thi kun som paa et Theater saae han det hensovne Herlige, og kun Skinnet deraf var det han ønskede at gjenføde ved en *æsthetisk Opdragelse*. Han var da en historisk Skue-Spiller, ligesom Göthe en naturlig

Roman-Helt, Noget, der aldrig sees klarere, end hvor Schiller fremtræder som Historie-Skriver, og Göthe som dramatisk Konstner; thi da giver hiin os lutter opløste Skue-Spil, og denne lutter udstykkede Romaner, saa det er intet Under, at en Tids-Alder, for hvem Roman og Skue-Spil var det høieste Aandige, og Historien død og kjedsommelig, fandt at Historiens Aand lyslevende svævede over de Konstnere; thi de havde Tids-Alderens historiske Aand i sin høieste Glands. Uden al Sammenligning ædlere og renere var imidlertid Schillers Konst; thi han stræbde dog for det Meste at begeistre sig og Tiden, for Skyggen af det virkelig Ædle, Gode og Sande, men vist nok stod den, i Liv og Glands og Eenhed, langt under Göthes, deels fordi han ligesaalidt havde Göthes Kraft, som Skov-Røveren den staalarmede Borg-Ridders Storhed, og deels fordi hvad han vilde oplive, var ikke den sandselige Natur, som, saalænge Dyret |A:654aander, er i Live, og levede kæmpemæssig i Verther, men den høiere moralske, sande *Menneske-Natur,* der i alle hans Helte drages med Døden, og som kun Historiens Aand kan opvække, og hæve i sig til rolig, glandsfuld og altid seierrig Kamp, som er det sande episke ɔ: historiske, Dramas Kjende-Mærke. Kun i Drømme ahnede Schiller dette, som vi see i Pigen fra Orleans, og fornemmelig i Bruden fra Messina: uden Sammenligning Mester-Stykket af hans Konst; thi i dette, udentvivl mageløse, *romantiske* Drama, har han, ved at personificere Skjebnen eller Døden i *Choret,* ligesom fængslet Døden med Trylle-Beltet, som omsnoer alle Figurerne, og Helten kæmper seierrig; thi Helten er Beltets Aand: *Friheden,* |US:718der synes at have overvundet Døden. At det er et Blændværk, mærke vi bedst deraf, at vi Intet kan føle ved den hele Handling, og naar vi ønske at føle Noget, er det som naar man griber efter livagtige Skygger, og føler sig kun skuffet; ja det er jo i alle Maader upaatvivleligt, at Konstneren kun vilde skuffe sig selv og os med en *ideal* ɔ: i Luften grebet, Tid og Sammenhæng, eller med andre Ord, fare over med os til *Skygge-Riget,* hvor man er fri nok for at døe, da man ikke lever, og har Pluto til Ven, som hans lydige Skygger. Sørgeligt er det nu vist ogsaa, at Schiller stædte sin Konst saa ilde, og spildte den paa at ville forsone os med de thebanske Brødre, |A:655som i Skygge-Riget skal kæmpe med græske Sværd om en af Mahomeds Houris, under Korsets Banner; men ikke desmindre turde vel Bruden ganske rigtig være *Skyggen* af det sande historiske Drama, hvor *Saga* lever i Choret, og optager Heltene, naar de synes at døe, levende i sit Rige, og gjør dem i Aand og Sandhed frie og udødelige; ja, hvori *Saga* er egenlig *Heltinden,* som i guddommelig Frihed trodser Døden og fuldender i *Mennesket sit* Epos, uagtet Døden, som Syndens Sold, er blevet alle enkelte Menneskers beklagelige Lod. Derfor er hvert

uhistorisk Drama kun i det Høieste en Skygge, og hvem Historien ei med Kjærlighed har gjort udødelig, kan ingen Konst lade døe med Seier; stjæle Mennesker fra Historien, omskabe dem i Hjernen, og omdøbe dem i sit Blækhorn, det kan man vel, men de opdigtede Navne vinde aldrig vort Hjerte, og røres vi, da sørge vi over at den historiske Sammenhæng, som skulde trøste og forklare, er borte, det er med andre Ord, *vi tyvte* Konstneren, og ønske at see hans Mis-Gjerning opdaget.

Vi staae her ved det attende Aarhundredes Slutning, og i det vi skride til Skildringen af dets sidste Revolution i Konstens og Videnskabens Rige, nødes vi til at mærke en besynderlig Lighed mellem Optrinene her og i Frankerig, saa det synes som den samme Aand var begge Steder Herre, og virkede kun igjennem forskjellige Red|A:656skaber, hvilket ogsaa for det Meste virkelig var Tilfældet. Hvem seer ikke at der er en virkelig Sammenhæng: mellem Criticismen og Idealismen paa den ene, National-Forsamlingen og Conventet paa den anden Side, saa det paa begge Sider var Løsenet, at indskrænke og afskaffe Kongemagten, ophæve Adel og Geistlighed, tillukke Kirke og Historie, og, midt under Raab paa Frihed, at sætte hele Menneske-Slægten under Politiets specielle Opsyn! Hvem veed ikke, at Göthe, Schiller, Herder, Vieland og Jean Paul, saa uenige de for Resten |US:719vare, dog alle hørde mere og mindre til Oppositions-Partiet, og udgjorde et Slags Directorium, der i Xenierne havde sin attende Fructidor, hvorved Agathon, ligesaavelsom Anacharsis, forviistes til Cayenna! Kan det undgaae vor Opmærksomhed, at den saakaldte Natur-Philosophie og Konst-Poesie, ligeoverfor Napoleon, stræbde efter Keiser-Thronen, og gjorde kun for et Syns Skyld Göthe og Jean Paul til Med-Consuler, sluttede Concordat med Paven, og opstillede Skyggerne af Adel og Geistlighed: Kirke og Historie, for at befæste og sikkre sig paa Thronen! ja er ikke denne Throne siunket som Napoleons, er ikke Forfatningen i den tydske Læse-Verden nu igjen hardtad at see til, som før Fornuft-Kritikens Dage, kun med den Forskjel, at mangen Bog har faaet et andet Snit, at en Deel ønsker Keiser-Tiden tilbage, og endnu Flere stræbe stykke|A:657viis at realisere dens Grundsætninger! Hvem der anseer slige Sammenligninger for Spas, maa enten ikke forstaae dem, eller ikke troe sine egne Øine, og hvem Ligheden forundrer, har ikke betænkt at den er saare naturlig; thi kun det Modsatte vilde være forunderligt, da det jo er aabenbart, at paa begge Steder stræbde Fornuften at gjøre sig uafhængig af Troen, ligesom det er unægteligt, at den franske Tænkemaade fandt stort Bifald i Tydskland, Noget, der nødvendig maatte, i det Mindste i Literaturen, frembringe et lignende Billede, og om det vil være uden politiske Følger, faaer man at see. Betragtningen af den tilsvarende Tid i Frankerig, med

Rousseau, Voltaire og Encyklopodisterne, skal ikke berolige os; thi vel kan vi forudsee, at den politiske Revolution vilde, ligesaavel som den literaire, i Tydskland have en anden Skikkelse, men om den i Grunden blev glædeligere, er meget at omtvivle, eller rettere at den vilde blive langt grueligere, kan en sagakyndig *Christen* ikke tvivle om. Vel har man nu havt det Mundheld, at Historien er en bagvendt Prophet, men det siger naturligviis Historien ikke selv, og glippe ei dens Jule-Mærker, da er en tydsk Revolution uundgaaelig, men Aar og Dag er det rigtig nok Historiens Skik først *baglænds* at tilsætte.

Det var da i det attende Aarhundredes sidste Olympiade, at Brødrene Schlegel, Tieck |A:658og Novalis paa den poetiske, og Schelling paa den philosophiske Side, proclamerede en splinterny Tid, som skulde begynde med en Dommedag, men derpaa strax gaae over til et Himmerig, altsaa i Grunden *Tidens Indgang i Evigheden,* som, galt forstaaet, da ogsaa var Omkvædet paa Visen. Man kan begribe, at det attende Aarhun|US:720drede, som havde anvendt sin halve Tid paa at komme ud af Evigheden, og nu troede netop at være færdig, maatte med Hænder og Fødder sætte sig mod en Aabenbaring, der vilde kaste det, endnu før sin Død, hovedkulds derind, og at forevige en saadan Tid var vist nok et ligesaa uendeligt som utaknemmeligt Arbeide. Det nittende Aarhundrede har derimod virkelig i Sinde, at lade sig forevige, naar det kan skee paa taalelige Vilkaar, uden betydelig Opoffrelse, og kan den intellectuelle Anskuelse holde Stik, da maa Tiden, naar den vil bruge sin Forstand, finde, at den faaer Evigheden for en Slik.

Spørge vi nu, hvad hint Udtryk, der vel maa kaldes den ny Skoles Shibolet, betyder, da er det virkelig en fast utrolig Konst, den nemlig: at hæve sig over alt det Reale ɔ: baade Natur og Historie, og finde det igjen, *forklaret,* i det Ideale, som man da forenes med, og er fra den Stund af baade evig og salig med Eet, ihvad man saa gjør. Med Moralen har det da ikke synderlig at betyde, og i al Fald ingen Fare |A:659med Moraliteten; Massen af Folkene, som ikke kan naae Anskuelsen, er egenlig kun til for dens Skyld, ligesom de forrige Slægter vare til for at avle den, og det gjælder da blot om at holde dem i Aande, saa de ikke forstyrre den, og i en Mythologie, især ved Hjelp af den plastiske Konst, lade dem ahne og drømme om Herligheden, de ikke fik Øie til at see med bart Ansigt. Man seer let, hvad Christendom og Samvittighed har herimod at indvende, men det lader, som man har ondt ved at see, at Fornuft og Historie ogsaa gjøre Indsigelser, som man tildeels ikke kan modsige, uden at modsige sig selv. Det er imidlertid aldeles klart, at enten er det Ideale i Grunden slet intet, og altsaa bestemt Løgn, eller det er den evige *Sandhed* selv, som ikke i al Evighed kan paa noget Vilkaar forlige

sig med Løgnen, og forudsætter nødvendig noget aldeles Grund-Realt, hvis Billede og Indbegreb det er. Heraf følger da, at det Ideale er i Sandhed noget aldeles Realt, og *Aarsagen* til al timelig Realitet, man give *den* saa hvad Navn man vil, og at nu nogen timelig Fornuft, med alle sine Konster, skulde kunde anskue sig selv og hele Verden i den evige Sandhed, er af to uimodsigelige Grunde umueligt: først fordi man umuelig kan see *hvorledes* Alt indeholdes og hænger sammen i den evige Sandhed, med mindre man begriber den, som man i Tiden vel lader være, og for det Andet kan man umuelig finde nogen |A:660Løgn i Sandheden, og maa altsaa, hvad der er et herculisk Arbeide, først rense Verden for Løgn, før den kan anskues i Sandheden selv. Det er |US:721da i alle Maader vist, at den Anskuelse maa gjøres til Løgn, før man kan vente at finde Sandhed; thi Sandhed, som det sande Ideale, skal netop anskues i det timelige Reale, i sin Modsætning til Løgnen. Om vi selv formaae at gjøre overalt den nødvendige Skilsmisse, er et andet Spørgsmaal, som vist nok maa besvares med Nei, men derfor bliver Løgn dog aldrig Sandhed, det bliver kun sandt, at vi trænge til et *Sandheds Ord,* som stiller os selv og Verden i det rette Lys, og hvem der altsaa troer Skriften, har ganske rigtig et Speil, hvori han kan anskue alle timelige Forhold, og som oven i Kjøbet har det store Fortrin, at alle Troendes Øine see Eet og det Samme, saa Ingen bliver Stifbarn, men Alle kan komme til Salighed og *Sandheds Erkjendelse,* naar de i Evigheden blive Eet med Sandhed. Udentvivl maa det da lønne Umagen, heller at nøies en liden Stund med en sand billedlig Anskuelse, som fører til den fuldkomne, end ved for tidlig at tilegne sig denne, gaae Glip af den for evig.

Er nu dette saa, er *den* intellectuelle Anskuelse hvoraf man bryster sig, umuelig, og er det ophøiet over al Modsigelse, som det er, at en Vidskab, der begynder med en Indifferents (Ligegyldighed), og vil ende med en Identitet |A:661(Forening) af Sandhed og Løgn, er *grundfalsk,* da kan det i Grunden være os ligegyldigt, om dens Udspring og Sammenhæng er os forklarlig eller ikke; thi det er Nok, naar vi veed, at den kan ikke holde hvad den lover: skjænke os det evige Liv, men maa, om vi følge den, give os Deel med Løgnen i den evige Død. Imidlertid er det en Pligt, Historien paalægger sine Kyndinge, efter Evne at opklare Alt, og denne maa her saameget mindre forsømmes, som Historien ingenlunde kan billige den Dom, der næsten af alle den ny Vidskabs Modstandere fældes over den, men maa erklære at den vel er et uforsvarligt Misgreb, men ingenlunde et ubetydeligt *Konst-Greb;* thi det er et Konst-Greb, hvorved man stræbde, i en levende Anskuelse, at bemægtige sig baade Naturen og Historien, og kunde det end ikke lykkes, saa tjende det dog til at vise, hvad vi fattes, og hvad vi paa en Maade maae komme i Besiddelse af,

hvis ikke Mennesket skal aandig uddøe.

Den historiske Anskuelse, som vi oftere have berørt, var det da man i Tydskland tragtede efter, og her er da Stedet til, saa klart som mueligt, at betegne den; men forud maae vi anmærke Umueligheden, baade af at tale aldeles klart om hvad der end |US:722kun sees i Skumring, og af at tale klart nok for dem, der ansee det aandige Samfund der forener Menneske-Slægten til eet Menneske, |A:662og forbinder den med Gud, for Daarskab og tomt Hjernespind.

Historien vidner, at et ubegribeligt Ord, der, under forskjellige Billeder og Betingelser, tillagde Mennesket og alt Timeligt et vist Forhold til, og Sammenhæng med det Evige og Usynlige, at et saadant Ord, som vi *fortrinlig* maa kalde *Poesie,* og betragte som *Religion,* er Grunden til alt det Mærkværdige der har begivet sig i Verden: at et saadant Ord, der syndes indblæst af en Guddom, har *skabt* alle Forestillinger om aandig Storhed, som netop grunder sig paa den høiere Betydning det Timelige faaer, ved at sees som Billede af, og Redskab for noget Evigt. Hvem disse Forestillinger gik til Hjerte, stræbde at udtrykke dem i Levnet og Idræt saa kjærlig og klart som muelig, og Følgen deraf var Konst i vidtløftig Forstand: Stræben efter aandig Skjønhed. Kunde det nu lykkes, at *begribe* disse Forestillinger, da fremkom derved Videnskab i høiere Betydning, og en Bestræbelse derefter finde vi virkelig i Historien under Navn af Philosophie, men som oftest forsvandt det Aandige *mellem Hænderne,* da man vilde, hvad der var umueligt, begribe det sandselig, og indbildte sig, at naar det mislykkedes, var Uvirkeligheden dermed beviist. Let indsees det imidlertid, hvilken Daarskab det er at kalde det *uvirkeligt,* som unægtelig har *virket* det Store vi maa beundre, og det Skjønne der indtager os, |A:663samt at ansee for det høieste Virkelige, hvad der intet Lignende kan virke. *Det* burde altsaa ikke være Spørgsmaalet mellem fornuftige Mennesker, om de græske og nordiske, de jødiske og christelige Forestillinger havde en høiere Virkelighed end den Lokiske eller Kantiske Philosophie; thi *Kraften* beviser Virkeligheden, og Virkningen vidner om Aarsagen, men kun *det* skulde være Spørgsmaalet, *hvor* man finder Forestillingerne i deres Reenhed og Sandhed, og *hvorledes* vi kan tilegne os dem, saa vi derved annamme den Kraft, der er vort unægtelige Savn? Vidner nu Historien, at det er de bibelske Forestillinger, som have virket vældigst og kjærligst paa Jorden, da kan det aldrig slaae feil, at de jo ogsaa ere de sandeste, og at *Troen* er Middelet, hvorved de ene kan blive virksomme i os, faaer man vel at finde, om man end en Stund skuffer sig med den Indbildning, at deres blotte Betragtning: Stirren paa deres Skygger, kan gjøre Sagen klar. Hvorledes nu Troen erhverves,

derom maa man naturligviis søge Beskeed i Bibelen |US:723selv, og her hjelper ingen Anskuelse, men ligesom det er klart, at en historisk Betragtning af Christendommens Virkninger, kan drive et sandhedskjærligt Menneske til Bibelen, saaledes tør det vel stadfæste sig, at skal Troen vinde meer end et sygeligt Liv i Hjertet, skal den Lunkenhed, der er vort sørgelige Kjendemærke, forvandles til Varme, skal vor Gruble-Syge ikke betage Forestillingerne |A:664deres Kraft i os, da maa der skee et Underværk, som vi ikke kan betegne anderledes, end ved et aandigt Samfund med troende Fædre. At nu et saadant er mueligt, kan man gjerne nægte, men Nægtelsen gjælder ei stort, mod det Beviis for Virkeligheden, som enhver Troende kan give Modstanderen i Hænderne, og aabenbart er det, at kan vi føle os størkede og opflammede til ædel Daad, ved levende at mindes ædle Forældre, da maa det samme være Tilfældet med alle andre Afdøde, dersom de kan leve op for os i et kjærligt Minde; thi da opstaae de aandig i os. Den levende historiske Anskuelse, som vi med et Ord kan kalde *Mindeblik,* bestaaer da deri, at vi betragte hele Slægten som eet Menneske, hvis Liv vi ere kaldte til at fortsætte, og hvis Kraft vi i Kjærlighed tilegne os, levende og virkelig bliver Anskuelsen, kun for saavidt vi hjertelig troe paa dens Sandhed, men Skyggen af den kan fremkomme uden synderlig Troe, naar Fornuften bliver sig aandig bevidst, og borger derved sig selv for Forestillingens Rigtighed.

Nu lod det sig vel historisk udvikle, hvorledes ethvert Folk, der har viist Kjærlighed til sine Fædre, og derved beviist sin Følelse af aandig Eenhed, ogsaa engang maa komme paa en Punkt, da denne Følelse bliver sig selv klar og gaaer over til et Forstands-Begreb, og da fremkommer en historisk Anskuelse, hvis Liv, Dybde og Omfang |A:665beroer paa Graden, Omfanget og Beskaffenheden af den foregaaende historiske Kjærlighed.

Fra dette Stade turde vi vel finde Shakspear mindre gaadefuld, og temmelig godt kunne forklare os det tydske Særsyn. At nemlig i det Mindste Schleglerne ere Sachsere, og Schelling en Vyrtemberger, veed man, og at den ny Poesie og Philosophie har fundet alle sine Høvdinger, og sit meste Publikum, i den evangeliske ɔ: historiske, Kirkes Enemærker, er nok ingen vovelig Paastand. Betænke vi nu, hvad der kunde bevæge historiske Folke-Stammer til at udvandre, da maae vi vel svare: Lyst til Eventyr, og spørge vi hvad der kunde forbinde dem med Tydskerne, da maatte det ligeledes være et eventyrligt Forhold til Historien; de indbildte sig at Mennesket skulde fuld|US:724kommes i *dem,* ligesom Tydskerne meende, *de* skulde udvikle Mennesket, og sagtens maatte de da føle sig trukne til hinanden. De elskede altsaa Historien, kun fordi *det laae,* og *den*

syndes dem at ligge i deres Natur; som de elskede Historien, elskede de naturligviis ogsaa Christendommen, og naar denne Følelse engang blev sig selv klar, maatte de nødvendig anskue og stræbe at begribe Historien i *deres Natur,* ret egenlig at *underlægge sig* Historien, thi de ansaae sig jo selv for det historiske Folk, der havde indlemmet sig i det ypperste Natur-Folk, for deri at udvikles og begribes. De maatte altsaa |A:666anskue Historie og Christendom, som et kolossalsk mythisk Eventyr, der egenlig havde kun *dem* at betyde, og var et *fuldendt Epos,* saasnart de med Øinene havde indtaget, og i Tanken tilegnet sig det. Man kan gjerne lee ad denne Udvikling, som den og paa en vis Maade fortjener, men hindre Historien fra at stadfæste den, vil nok falde vanskeligt, da Historien pleier at kjendes ved sine Børn, om den end nødes til at erklære *dem* for arveløse, der forud have optaget deres Arv, og tilsat den paa deres egne Veie. Saameget er i al Fald vist, at baade Niebelung-Rimet, Helte-Bogen, og de fleste historiserende Digte fra den tydske Middel-Alder, ere lutter Eventyr, og at det Samme er Tilfældet med de historiserende Digte, der høre til den saakaldte ny Skole, ligesom Ingen skal kunne nægte, at dens Philosophemer over Verdens-Historie og Christendom ere, selv hos Hovedmændene som Novalis og Schelling, heel eventyrlige. Ja, naar vi betragte den hele Røre i de nu forløbne tyve Aar, maa den da ikke staae for os som et Eventyr! Vi see en Klynge af store Hoveder træde op, med den gigantiske Plan at bygge et Drømme-Tempel, der kunde rumme hele Verden og Tiden, og fra hvis Tag man klarlig kunde gjennemskue Himlen, kolossalske Buer hævede sig virkelig, som ved en Trylle-Kraft, og vidunderlige, hidtil uhørte, Toner klang, som om de klingre Malme i deres dybe Leie vare forvandlede, hvor de laae, til en |A:667Harpe, Bjerg-Aander slog; og nu — synes det hele os som en Drøm, Templet synes nedsiunket til et Berlinsk Propylæ, og Sangen forvandlet til et tomt, urimeligt Eventyr, der kun foreviges i de Heidelbergske *Aarbøger*. Død er Novalis, Tieck lever kun med Heltene i sine Eventyr, et Liv, der udentvivl kjeder ham selv, Verner og F. Schlegel har taget Flugten ind i den mechanisk saliggjørende Kirke, Schelling veed man neppe *hvor* er, og et stort Spørgsmaal, om han veed det selv; men i al Fald er det Smaafolk mod Hine, som mindre føre end kløve |US:725og udvande deres store Ord, for deraf at bygge sig smaae Eiendoms-Huse i den nyeste Smag.

Imidlertid, Skinnet maa ikke bedrage os, Hoved-Mændenes Værker vidne, at det var ikke Alt Vind, om end Aanden ei var den bedste, og Kampen mod Napoleon og Frankrig er virkelig deres Efter-Mæle. Der var historisk Blod i de Vildmænds Aarer, det sprudlede eventyrlig, og bruste derfor hurtig ud i Eventyr og Dramaturgie; man vilde skabe et Epos af sig selv, istedenfor at

udvikle sig i et historisk Drama, og lade Historien selv indfælde det i sit Epos, man vilde Synd og Umueligheder, og sprængde sig derfor snart, men man angav en Tone, som ei kan hendøe, om Mennesket skal leve, man slog paa Strænge, der ere de eneste, som, med Christendommens Hjelp, og under dens Haand, kan sætte Liv i Folkene, og at de gamle Tydskere |A:668virkelig tildeels opstode i deres Børn, beviser uigjendrivelig, at Opstandelsen er muelig, naar kun Sandheds Ord kommer til at lyde i sin Kraft og uforvanskede Reenhed. Christi Liv paa Jorden er ingen Mythe, men historisk Sandhed, Christendommen er ikke Billedskrift, men netop Forklaringen af det Gamle Testamentes Billeder, netop den sande, evige Erkjendelse, udtrykt i de bestemteste Ord, som Menneske-Sproget eier, og det synes os kun anderledes, forsaavidt vi ikke begribe dem, den eenfoldige Troes Virkninger, stadfæste det, og vi overbevises derom af hvert Sprog vi lære at begribe. Det var et formasteligt Spil man drev med den hellige Sandhed, da man vilde gjøre den til Symbolik for Skyggen af sig selv, Schelling har vovet at erklære Indiens Braminer for sandere Christne end Apostlerne; fra de ny Christologer, især i Berlin, forkyndes det som et Evangelium, at man ikke blot er Christen, men saa godt som Christus selv, naar man *opofrer* det reale Skin for det ideale Væsen, og stedse gjenlyder den Snak fra flere boglærde Tunger i Tydskland; men det er et *Uvæsen,* et Billede af *det* Ideale, man tilbeder, af den tydske Fornuft, der indbilder sig bogstavelig at have *slugt Sandhed,* et Uvæsen, som Sandheds Aandepust gjennem Historien maa henveire; som i det Høieste kan forklarede gjenføde den tydske Triumphators, Apostaten Julians flygtige Dage, og det ikke engang, med |A:669mindre sand Christendom først gjenfødes, og i de Kræfter den opvækker, i Vidskaben den avler, giver, som det synes, Modstanderne Vaaben i Haand. At *skyde sig ud* af Historien, det seer man paa Verther kan lade sig gjøre, men at ville *skyde Historien ind i sig,* det saae man paa Heinrich von Ofterdingen, er gal Mands |US:726Værk, naar man ikke, som Jesus, er *Ordet og Sandheden* selv; man tænker at begrave Historien i sig, men man begraver kun sig i den, som Novalis begrov sig, som Verner, og selv F. Schlegel, have begravet sig; thi disse have gjort det Høieste, der i denne Retning er mueligt, kjøbt sig en *aaben Begravelse* i den catholske Kirke. At dette er Alvor og ingenlunde Spas, vil Tiden nok vise; thi i den catholske Kirkes Skjød maa det hele Eventyr ende sig; men man vil og allerede kunne indsee det, ved at betænke sig; thi man synes jo virkelig at forlige sig med Historien, naar man vender tilbage til den ældre Forsamling, og bygger, med den, Eventyret paa Historien, Vaticanet paa Apostlernes Grave; Catholicismen er jo ikke andet, end den Indbildning at kunne ved en *Trans-*

Substantiation forvandle Brød til Christi Legeme, sig selv til Christus, Løgn til Sandhed! Er det ikke indlysende, at naar de gamle romerske Keisere erklærede sig for Guder, da gjorde de i Grunden netop det Samme, som den tydske Fornuft, da den erklærede sig for *uafhængig,* |A:670og at da Paven udgav sig for Christi Statholder, som havde Himmerigs Nøgler, gjorde han netop det Samme, som den historiske Natur-Philosophie, da den indskjød sig under det Ideale! Saasnart den derfor kommer til at forstaae sig selv, maa den see Catholisismen forklaret i sig, og stræbe at gjenføde den, og uagtet dens Tilhængere langtfra alle ere sig det klart bevidste, see og høre vi dog paa dem, at de dunkelt føle det, og Retningen aabenbarer sig ligesaavel i Schellings Omrids af Philosophie og Religion, som i deres Færd, der virkelig ere overgangne. Spørge vi nu, hvad Historien dømmer om Sligt, da er Svaret let; thi *dens Aand* kan ikke gaae tilbage, uden at stride mod sig selv, gjøre sig til Løgn; den hvilede klarlig over Luther, hans Værk var i Historiens Aand, og for dens Domstol, saavelsom for Skriftens og Fornuftens, er da Catholicismen; uigjenkaldelig dømt fra Livet. Dette er og fra alle Sider klart; thi den prøvede i Luthers Dage paa at opvække sig selv med *Konst,* men mægtede kun at afmale sin Skygge og reise sin Bautasteen. Af Gjæringen, som Reformationen voldte, udvikledes Jesuitismen, der aabenbar var et Forsøg, som verdslig og vantroe Fornuft gjorde paa at dølge Pavens Død, og herske i hans Navn. Ogsaa dette Blændværk forsvandt, Napoleon stilede efter at fornye Skuespillet, men det var ham, i det gamle Roms Ørneham, umueligt, ja havde han end, hvad sag|A:671tens En vil prøve, snildt hængt Nøglerne ved Siden, da kunde vel Farcen blevet gruelig, men dog kun en flygtig, og i Grun|US:727den *kraftløs,* Skygge. Skal det nu endelig være ved Apostater fra den evangeliske Menighed, at Catholicismen ene kan synes at vorde opvakt, da har den *netop derved* dømt sig selv; thi det er aabenbart, Kredsen fra Luthers Dage er gjennemløbet, et Steds maae der skee en underfuld Opstandelse, og *hvor* den skeer, *der* aflægger Historiens og Sandhedens Aand et forenet Vidnesbyrd om at de ere Eet. Var det da ogsaa fra andre Sider mueligt, at Pave-Kirken kunde være Christi, at Bibelens Aand kunde fornægte, forbyde og bestride sit Ord, saa maatte det dog vise sig derved, at den aandige Kraft opstod af Roms Grav-Kieldere, saa vi, kun, ved at stjæle af den, kunde trodse, og med nogen Styrke vægre os ved at vende tilbage; men er nu det Modsatte skeet, er det hos os i den evangeliske Kirke, at Aanden nu atter i Kraft aabenbares, er det den Vidskab og Forstand, som i os udvikledes, der skal stjæles, til at besmykke Løgne, som ei længer tør i deres gamle Skikkelse komme frem for Dagens Lys, da har vi vundet i Aanden, om og vort Legeme knustes, da har Saga hængt sit

unedrivelige Skjold over Morten Luthers Grav, og ristet derpaa med uudslettelige Runer, hvad Bibelen prædiker for døve Øren, *hvor Luthers Aand* |A:672*er levende tilstæde, kun der er Christi Kirke.*

Standse vil vi da ved Luthers Grav, med det Ønske, som Historien aftvinger os, at Alt hvad siden sidste Jubel-Aar er kommet fra sin rette Eier, i dette maatte, efter Herrens Lov, hjemfalde, og under dette Ønske kan vi ei glemme Ossians og Iliadens gjæve Oversætter, Friederich Stolberg, som, med Luthers Bibel under Armen, og Meget af dens Eiendom i Hjertet, i Drømme dog gik feil af Kirken og sank i Knæ for Helgen-Skyggerne i Grav-Capellet. Han følde dybt, at Intet er saa eventyrligt, det jo overgaaes vidt, i Vidunderlighed, af Kirkens Historie, som melder Ordets Aabenbarelse i Kjød, saa Intet kan være en Christen utroeligt, *fordi* det er underligt, men anbefaler tvertimod sig derved just til Troen, som et stadfæstende Efterskin af den Eenbaarnes Herlighed; han saae det klart, at Nægtelsen af Underværkers Muelighed, saalænge Kirken staaer, er baade imod Skriftens Aand og Ord, han drømde om at den catholske Kirke vilde selv udrense Løgnen af sig, han haabede, ved Kirke-Bod og Underkastelse, at undgaae Tvivl og Kamp, han haabede ved Kirkens gode Gjerninger og alle Helgenes Forbønner, at blive salig uden at fornægte sig selv aldeles under *Korset,* og fra dette Stade er hans Feiltrin ret begribeligt, men |US:728naar |A:673han seer sig skuffet, da vilde det være ubegribeligt, om han ei flygtede forfærdet.

Til Slutning vil vi reise, tæt ved Graven, et venligt *Kors* for Claudius fra *Holsteen,* en ægte Søn af Morten Luther, vel ei i Kraft og Nidkjerhed, men dog i barnligt Sind, i skjemtefuld, *trohjertig* Munterhed, og inderlig Tilegnelse af Ordet i dets underfulde Salvelse og Sødhed. Hans Bøger ere udentvivl de sidste tydske, gjennem hvilke man med Rette kan sige at Lutherus *aandede,* og harmes maa man eller ynkes over den ilde stædte Fornemhed, hvormed Stodder-Konger paa Parnasset gave ham som Hofnar deres Haand at kysse, medens han svævede høit over deres vindige Storhed, og lod dem kun ikke føle det, fordi han var en Barne-Engel, der ligesom havde forvildet sig ind i en fremmed Verden, og vilde smile sig fra den. Dog, som han ældedes, sagde Verden, saa argedes han, thi et saadant Skudsmaal gav han *den* paa sine gamle Dage, og vi behøve ei at spørge hvad Historien siger om Verdens Dom, da den saa klarlig har beseiglet hans. I Rædsels-Tiden maatte dog vel Smilet døe paa Christnes Læber, under Kirke-Stormen maatte dog vel selv Kirkens frommeste Børn gribe efter Vaaben, og, medens gloende Kugler spillede mod Sandheds Helligdom, maatte dog vel

døde 1815.

Claudius spørge, om han skulde hænge som en Iistap |A:674under Tolerants-Templets Tag, spørge, hvi han skulde tie, naar Fjenderne skreeg!

Velsignet være Morten Luthers Minde, og med hans, alle deres, som have vandret i hans Aand, og ere hensovne i Herren! Deres Been grønnes! Deres Aand opvaagne, og hvile over os og vore Børn! saa vi maae love de herlige Mænd og Fædrene for vores Slægt, indgaae i deres Arv og Arbeide, og høste i Sandheds Aand hvad de have saaet i den!!!

Saaldes hilses Jubel-Aaret med Sagas Røst fra Danmarks Skove, og ganske skuffede da i det Mindste Synet ei Lutherus, og ei Claudius, da de, i Aanden, saae Spiret hæve sig i Norden, som det sank i Tydskland! Ei sømmer det sig dog i Luthers Jubel-Aar at ville løfte Sløret, Saga saa vidunderlig har udbredt over Norden, hun løfte det selv, naar Sandhed vil, og Timen kommer! Kun dette Vidnesbyrd maa Saga give Dannemark ved Luthers Grav, at ingensteds blev han saa rolig og saa trolig fulgt, og medens Saga overalt maa ihukomme Sværmere, som vilde, i egne Fjeder-Hamme, overflyve Bibelen og Luther, maa hun bekjende, at Dannemark har ingen Sværmer avlet, med |US:729mindre det er denne Bogs Forfatter, som sætter sig paa Luthers Grav med Bibelen opslagen, lægger der sin Hyrde-Kjep og Saga-Staven over Kors, og siger med en Taare i sit Øie: sværmer jeg, da sværmer jeg med Guds Propheter og |A:675Apostler, med Morten Luther, og med Saga selv, da er mit Sværmerie dog ikkun det, at Himmel og Jord skal forgaae, men hvert Jesu Ord bestaae, saa Helvedes Porte skal aldrig faae Magt med Hans Menighed, men Ordet atter gjøre Under-Værker, og Morten Luthers Jubel-Aar vedvare, til Sandheds det himmelske, evige kommer!!!

|A:676

Rettelser.

Side	60	Lin.	17	ham for sig
–	85	–	20	aandelige f. maadelige
–	90	–	15	lovløse f. livløse
–	96	–	5	mest f. ene
–	98	–	8	nu f. end
–	99	–	16	før f. fra

–	103	–	16	Brynhild f. Vrynhold
–	145	–	24	Hans f. hans
–	160	–	13	Plade f. Pladt
–	225	–	12	Stædighed f. Stadighed
–	356	–	13	underskrev f. ikke underskrev
–	373	–	8	Kroppen f. Koppen
–	416	–	10	Hjemstavn f. Hjemsteen
–	425	–	9	fremtvinges f. frembringes
–	449	–	28	Preusen f. Sachsen
–	490	–	2	forskruet Theolog f. Theolog paa Skruer
–	503	–	12	Leibnizs f. Luthers
–	534	–	11	med f. end.
–	581	–	7	Porten f. Porsen
–	651	–	24	Wieland f. Klopstock
–	654	–	1	gjærede f. levede
–	658	–	23	Shibolet f. Skibolet